

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

**Національна доповідь
про стан навколишнього природного
середовища в Україні у 2011 році**

Київ 2012

УДК 504:37.03
ББК 65я73+20.1я73
Нац 35

Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.

Національна доповідь є офіційним виданням, що відображає стан навколишнього природного середовища України у 2011 році. Видання містить 15 розділів, у яких описані стан та динаміка змін, що зокрема, стосуються забруднення атмосферного повітря, водних, земельних ресурсів. Значна увага приділена питанням збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, розвитку природно-заповідного фонду та формування національної екомережі, поводження з відходами, впливу промисловості, енергетики, транспорту на стан довкілля та здоров'я населення. Висвітлені екологічні складові соціального та економічного розвитку держави.

Дане видання стане у нагоді під час ухвалення екологічно значущих рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, буде цікавим та корисним для діяльності наукових установ, бізнесу, громадських організацій та окремим громадянам.

ISBN 978-966-2944-86-0

© Міністерство екології та природних ресурсів України
© Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

ВСТУПНЕ СЛОВО

В основу формування державної екологічної політики покладено принцип, згідно з яким екологічна безпека є складовою національної безпеки держави. Мета природоохоронної діяльності полягає в досягненні оптимального балансу між шкідливими для довкілля наслідками, що супроводжують розвиток суспільства, і можливостями природних ресурсів до самовідтворення. Ставлення до природи, стан охорони навколишнього природного середовища є тими показниками, які яскраво демонструють розвиток держави. Неможливо рухатися вперед, не використовуючи наукові досягнення, не впроваджуючи нові технології. Але при цьому важливо передбачити, як природа відреагує на діяльність людини, наскільки раціонально ми використовуємо її багатства, які є альтернативи тієї чи іншої діяльності.

Тому головними завданнями Мінприроди України є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища з метою гарантування екологічних умов для життя і здоров'я населення, упровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. Ми робимо все можливе, аби надра України гарантували стабільне і щасливе майбутнє нашої державі, а розкішні краєвиди тішили око, зігрівали душу та дарували насолоду неповторною красою та унікальністю рідної землі. Ми маємо усвідомити, що велика і відповідальна справа охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів – це наша спільна турбота і наше спільне майбутнє.

Екологічна ситуація в Україні перебуває під постійним контролем Міністерства екології та природних ресурсів України та Державної екологічної інспекції України, а також інших органів виконавчої влади. Охорона навколишнього природного середовища, екологічно збалансоване використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова екологічно збалансованого економічного та соціального розвитку України.

Міністерство екології та природних ресурсів України, спільно із іншими органами виконавчої влади держави та місцевого самоврядування, здійснює екологічну політику, спрямовану на збереження навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення України, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

З метою забезпечення дієвості державного управління у галузі охорони навколишнього природного середовища, досягнення більш безпечного для здоров'я людини стану довкілля та впровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій Урядом прийнято Національний план дій з

охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки, виконання якого дозволить максимально ефективно реалізувати Стратегію державної екологічної політики України.

Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році підготовлена Міністерством екології та природних ресурсів України спільно з Державною екологічною академією післядипломної освіти та управління Мінприроди відповідно до структури, затвердженої наказом Мінприроди від 19 квітня 2012 р. № 240.

Видання містить 15 розділів, у яких описано нинішній стан та динаміку змін, зокрема, що стосується забруднення атмосферного повітря, водних, земельних ресурсів. Значна увага приділена питанням збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, розвитку природно-заповідного фонду та формування національної екомережі, поводження з відходами, впливу промисловості, енергетики, транспорту на стан довкілля.

Традиційно Національна доповідь завершується розділом «Державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища», у якому висвітлено діяльність ЦОБВ у сфері довкілля, державного контролю за додержанням вимог чинного законодавства, стан фінансування даної сфери, в т.ч. державних екологічних програм. Також у доповіді надано відомості про діяльність громадських екологічних організацій, висвітлено питання міжнародного співробітництва у природоохоронній галузі.

Результати нашої роботи повинні закласти фундамент для кращого майбутнього, зокрема, підтримати ініціативи по впровадженню стійкої енергетики, вжити заходи щодо захисту та збереження природних ресурсів, сталого споживання та виробництва, забезпечення доступу до водних ресурсів та сталого розвитку населених пунктів.

Сподіваємося, що видання стане у нагоді під час ухвалення екологічно значущих рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, буде цікавим та корисним для діяльності наукових установ, громадських організацій та окремим громадянам, небайдужим до збереження природи та охорони довкілля.

Міністр екології та природних ресурсів України
Едуард Ставицький

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
ЗМІСТ	5
1 ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ	8
1.1 Географічне розташування та кліматичні особливості території	8
1.2 Соціальний та економічний розвиток	11
2 АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ	17
2.1 Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря	17
2.1.1 Динаміка викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами	17
2.1.2 Динаміка викидів найбільш поширених забруднюючих речовин в атмосферне повітря у містах	19
2.1.3 Основні забруднювачі атмосферного повітря (за галузями економіки)	19
2.2 Транскордонне забруднення атмосферного повітря	21
2.3 Якість атмосферного повітря в населених пунктах	21
2.4 Стан радіаційного забруднення атмосферного повітря	28
2.5 Використання озоноруйнівних речовин та їх вплив на довкілля	29
2.6 Вплив забруднюючих речовин на здоров'я людини та біорізноманіття	31
2.7 Заходи, спрямовані на покращення стану атмосферного повітря	32
3 ЗМІНА КЛІМАТУ	35
3.1 Тенденції зміни клімату	35
3.2 Національна система оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів	36
3.3 Політика та заходи у сфері скорочення антропогенних викидів парникових газів та адаптації до зміни клімату	38
4 ВОДНІ РЕСУРСИ	40
4.1 Водні ресурси та їх використання	40
4.1.1 Загальна характеристика	40
4.1.2 Водозабезпеченість територій та регіонів	41
4.1.3 Водокористування та водовідведення	41
4.2 Забруднення поверхневих вод	43
4.2.1 Скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та очистка стічних вод	43
4.2.2 Основні забруднювачі водних об'єктів (за галузями економіки)	44
4.2.3 Транскордонне забруднення поверхневих вод	44
4.3 Якість поверхневих вод	46
4.3.1 Оцінка якості вод за гідрохімічними показниками	46
4.3.2 Гідробіологічна оцінка якості вод та стан гідро біоценозів	52
4.3.3 Мікробіологічна оцінка якості вод з огляду на епідемічну ситуацію	53
4.3.4 Радіаційний стан поверхневих вод	54
4.4 Якість питної води та її вплив на здоров'я населення	55
4.5 Екологічний стан Чорного та Азовського морів	59
4.6 Заходи щодо покращення стану водних об'єктів	63
5 ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОТИЧНОГО ТА ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ, РОЗВИТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ	66
5.1 Збереження біо- та ландшафтного різноманіття, формування національної екомережі ...	66
5.1.1 Загальна характеристика	66
5.1.2 Загрози та вплив антропогенних чинників на структурні елементи екомережі, біотичне та ландшафтне різноманіття	67
5.1.3 Заходи щодо збереження біотичного та ландшафтного різноманіття	67
5.1.4 Формування національної екомережі	70
5.1.5 Біобезпека та поводження з генетично модифікованими організмами	73
5.2 Охорона, використання та відтворення рослинного світу	74
5.2.1 Загальна характеристика рослинного світу	74
5.2.2 Лісові ресурси	74
5.2.3 Стан використання природних недеревних рослинних ресурсів	74
5.2.4 Охорона та відтворення видів рослин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів	74
5.2.5 Адвентивні види рослин	75
5.2.6 Стан зелених насаджень	77
5.2.7 Заходи щодо збереження рослинного світу	78
5.3 Охорона, використання та відтворення тваринного світу	79
5.3.1 Загальна характеристика тваринного світу	79
5.3.2 Стан і ведення мисливського та рибного господарств	79

5.3.3	Охорона та відтворення видів тварин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів	83
5.3.4	Інвазійні види тварин	84
5.3.5	Заходи щодо збереження тваринного світу	85
5.4	Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні	85
5.4.1	Стан і розвиток природно-заповідного фонду	85
5.4.2	Водно-болотні угіддя міжнародного значення	87
5.5	Стан рекреаційних ресурсів та розвиток курортних зон	88
5.6	Природно-культурна спадщина	90
5.7	Туризм	94
6	СТАН ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ҐРУНТІВ	97
6.1	Структура та використання земельних ресурсів	97
6.1.1	Структура та динаміка змін земельного фонду України	97
6.1.2	Господарська освоєність земельних угідь	99
6.2	Основні чинники антропогенного впливу на земельні ресурси	100
6.3	Стан і якість ґрунтів	102
6.3.1	Якість ґрунтів сільськогосподарського призначення	102
6.3.2	Забруднення ґрунтів	105
6.3.3	Деградація ґрунтів	108
6.4	Оптимізація використання та охорона земель	109
7	НАДРА	113
7.1	Мінерально-сировинна база	113
7.1.1	Стан та використання мінерально-сировинної бази	113
7.2	Система моніторингу геологічного середовища	115
7.2.1	Підземні води: ресурси, використання, якість	115
7.3	Геологічний контроль за вивченням та використанням надр	137
7.4	Дозвільна діяльність у сфері використання надр	138
8	ВІДХОДИ	139
8.1	Структура утворення та накопичення відходів	139
8.2	Поводження з відходами (збирання, зберігання, утилізація та видалення)	144
8.3	Використання відходів як вторинної сировини	150
8.4	Транскордонні перевезення відходів	154
8.5	Державне регулювання у сфері поводження з відходами	155
9	ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА	157
9.1	Екологічна безпека як складова національної безпеки	157
9.2	Об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку	162
9.3	Радіаційна безпека	163
10	ПРОМИСЛОВІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ	165
10.1	Структура та обсяги промислового виробництва	165
10.2	Вплив на довкілля	167
10.2.1	Гірничодобувна промисловість	167
10.2.2	Металургійна промисловість	169
10.2.3	Хімічна та нафтохімічна промисловість	172
10.2.4	Харчова промисловість	173
10.3	Заходи з екологізації промислового виробництва	174
11	СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ	177
11.1	Тенденції розвитку сільського господарства	178
11.2	Вплив на довкілля	180
11.2.1	Внесення мінеральних та органічних добрив на оброблюваній землі та під багаторічні насадження в 2011 році	180
11.2.2	Використання пестицидів	180
11.2.3	Екологічні аспекти зрошення та осушення земель	180
11.2.4	Тенденції в тваринництві	182
11.3	Органічне сільське господарство	185
12	ЕНЕРГЕТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ	187
12.1	Структура виробництва та використання енергії	187
12.2	Ефективність енергоспоживання та енергозбереження	189
12.3	Вплив енергетичної галузі на довкілля	190
12.4	Використання відновлюваних джерел енергії та розвиток альтернативної енергетики ...	191
13	ТРАНСПОРТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ	192
13.1	Транспортна мережа України	192
13.1.1	Структура та обсяги транспортних перевезень	192
13.1.2	Склад парку та середній вік транспортних засобів	194

13.2	Вплив транспорту на довкілля	194
13.3	Заходи щодо зменшення впливу транспорту на довкілля	196
14	ЗБАЛАНСОВАНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА СПОЖИВАННЯ	197
14.1	Тенденції та характеристика споживання	197
14.2	Структурна перебудова та екологізація економіки	198
14.3	Впровадження елементів «більш чистого виробництва»	201
14.4	Ефективність використання природних ресурсів	202
14.5	Оцінка «життєвого циклу виробництва»	203
15	ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА	206
15.1	Національна та регіональна екологічна політика	206
15.2	Удосконалення системи управління та нормативно-правового регулювання у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки	208
15.3	Державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства	210
15.4	Виконання державних цільових екологічних програм	212
15.5	Моніторинг навколишнього природного середовища	218
15.6	Державна екологічна експертиза	220
15.7	Економічні засади природокористування	221
	15.7.1 Економічні механізми природоохоронної діяльності	221
	15.7.2 Стан фінансування природоохоронної галузі	224
15.8	Технічне регулювання у сфері охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального природокористування	228
15.9	Дозвільна діяльність у сфері природокористування	230
15.10	Екологічний аудит	231
15.11	Стан та перспективи наукових досліджень у галузі охорони довкілля	232
15.12	Участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля	237
	15.12.1 Діяльність громадських екологічних організацій	238
	15.12.2 Діяльність громадських рад, об'єднань, тематичних груп і мереж	242
15.13	Екологічна освіта та інформування	243
15.14	Міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля	245
	15.14.1 Європейська та євроатлантична інтеграція	245
	15.14.2 Залучення міжнародної технічної допомоги та координація діяльності програм/проектів зовнішньої допомоги	248
	15.14.3 Двостороннє та багатостороннє співробітництво	248
	ВИСНОВКИ	250

1

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

1.1 Географічне розташування та кліматичні особливості території

Україна розташована у Центрально-Східній Європі, у південно-східній частині Східноєвропейської рівнини, між 44°20' і 52°20' північної широти і 22°5' і 41°15' східної довготи. З півночі на південь територія України простягається на 893 кілометри, із заходу на схід – на 1316 кілометрів. Україні належить північне узбережжя Чорного та Азовського морів.

Загальна площа України становить 603 700 км², що складає 5,7 % території Європи і 0,44 % території світу. Загальна довжина кордонів: 6992 км. Довжина сухопутних кордонів: 5637 км. Довжина морської ділянки кордону: 1355 км. (по Чорному морю – 1056,5 км; по Азовському морю – 249,5 км; по Керченській протоці – 49 км). На за-

ході Україна межує із Польщею, Угорщиною та Словаччиною, через території яких проходить найкоротший шлях, що зв'язує Україну із країнами Західної та Центральної Європи. На сході та півночі України – кордон із Росією, на південному заході – з Молдовою та Румунією. На півночі Україна межує з Білоруссю, через яку здійснюється зв'язок із країнами Балтії. З Румунією та Росією Україна має не тільки сухопутний, а й морський кордон. Україна має широкий вихід до Чорного і Азовського морів, що зв'язує її із країнами середземноморського басейну.

Клімат України помірно континентальний, на Південному березі Криму – субтропічний середземноморський. В Українських Карпатах і Кри-

мських горах спостерігаються зниження температур повітря по вертикалі знизу вгору, збільшена кількість опадів порівняно з сусідніми рівнинними територіями. Для країни в цілому характерне збільшення континентальності клімату із заходу на схід. Середньорічна кількість годин сонячного сяяння зростає в Україні з північного заходу на південний схід і південь з 1700 до 2400. Мінімальна тривалість – у Поліссі (1700-1800 год. на рік), максимальна – на південних схилах Кримських гір (понад 2400 год.). Сумарна сонячна радіація становить на півночі країни 3500-4000 МДж/м², в південних районах – 4600-5200 МДж/м² на рік. Для клімату України характерна часта зміна погод, що пов'язано з надходженням циклонів (в середньому за рік їх 45) і антициклонів (36).

Середні температури повітря в межах України збільшуються від +6°C на півночі до +13°C на півдні. Абсолютні максимум та мінімум температур в Україні зареєстровані в м. Луганськ – максимум (+42°C) був зафіксований 12 серпня 2010 року, а мінімум (-41,9°C) – 8 січня 1935 р. Найнижчі температури в Україні спостерігаються в січні–лютому і змінюються з півночі на південь і з північного заходу на південний схід. Середні січневі температури на сході України і в горах складають -7°..-8°C. В Криму (рівнинна частина) січневі температури 0°C, а на Південному березі Криму +3°..+4°C. Середні температури липня в північній частині складають +17°..+19°C, а на півдні України +22°..+23°C. Коли до України приходить жарке повітря з південного заходу, температура підвищується до +34°..+36°C. В Криму літня температура підіймається до +40°..+41°C. Опади розподіляються нерівномірно, їх річна кількість зменшується з заходу і північного заходу (550–650 мм/рік) на південь і південний схід (до 300–350 мм/рік). Максимум опадів припадає на Кримські гори (понад 1000 мм/рік) і Українські Карпати (понад 1500 мм/рік).

Рівнинний рельєф більшої частини України обумовлює збільшення показників сонячної радіації і середньої температури з півночі на південь; не перешкоджає проникненню повітряних мас з різних сторін. Карпатські і Кримські гори перешкоджають проникненню холодних повітряних мас. В горах збільшується кількість опадів і знижується температура повітря. На клімат України великий вплив справляють повітряні маси з північної частини Атлантичного океану, у меншій мірі – зі сторони Північного Льодовитого океану. На мікроклімат і стан довкілля впливають річкова мережа, ґрунтово-рослинний покрив, інфраструктура, забудови тощо.

Протягом року в Україні змінюється вітровий режим. Зміни відбуваються у напрямі і швидкості вітру; ці зміни залежать від центрів атмосферного тиску.

Через Україну проходить смуга високого тиску. На північ від цієї смуги переважають вітри західного напрямку, на південь – східного. Середня швидкість вітру в Україні складає 4 м/сек.

Тривалість вегетаційного періоду рослин збільшується від 190 днів на північному сході до 290 днів на Південному березі Криму. Клімат ви-

значає тривалість опалювального сезону. Енергетичні ресурси клімату використовуються на сонячних електростанціях, а енергія вітру – на вітрових електростанціях (Крим). В районах, де клімат більш сприятливий для здоров'я людей, створюються зони відпочинку і санаторно-курортні райони (Південний берег Криму, Карпати, Закарпаття). В цілому природно-кліматичні умови України придатні для розвитку різноманітних галузей промисловості, сільського господарства, інфраструктури, життєдіяльності та відпочинку населення.

Україна має розгалужену мережу великих і малих річок, серед яких Дніпро є третьою в Європі рікою після Дунаю та Волги за площею басейну (509 тис. км²) та четвертою за довжиною (2200 км). Водні ресурси басейну Дніпра становлять 80 % загальних водних ресурсів України.

Рослинний світ України нараховує близько 30 тисяч видів рослин, з яких понад 400 занесено до Червоної книги. Природною рослинністю вкрито 19 млн. га (близько третини території країни). Найчастіше ендемічні, рідкісні види та види, що перебувають під загрозою зникнення, зустрічаються в Кримських горах і Карпатах, де зосереджена майже половина всіх ендемічних і близько 30 % усіх рідкісних видів та видів, що зникають. На даний час лісами зайнято 14 % території України. Тваринний світ України відрізняється розмаїтим видовим складом і нараховує майже 45 тис. видів тварин.

З метою збереження біорізноманіття в Україні створено 47 національних природних парків, 4 біосферних заповідники, 19 природних заповідників, 2922 заказника, 54 дендропарки, 547 пам'яток садово-паркового мистецтва тощо.

Особливості гідрометеорологічних процесів в Україні у 2011 році

2011 рік відзначився відносно теплою зимою, значними коливаннями температури повітря навесні, жаркими періодами у червні–серпні та вкрай нерівномірним розподілом опадів упродовж сезонів. Порівняно з минулим 2010 роком зафіксовано менше небезпечних і стихійних гідрометеорологічних явищ (гідрологічних стихійних явищ взагалі не було). Проте кількість випадків різкої зміни погоди дещо збільшилась.

Середня річна температура повітря практично всюди перевищила кліматичну норму: у західній частині, у північних та центральних (окрім Дніпропетровщини) областях, на Закарпатті, в окремих районах Одещини, Миколаївщини та Харківщині – на 0,8–1,8°, на решті території – на 0,1–0,7°C.

Річна кількість опадів була в основному близькою до норми (80–95 % на Луганщині, місцями в Донецькій, Київській, Чернігівській, Львівській, Волинській, Одеській областях 100–115 %), на Тернопільщині, Рівненщині, Хмельниччині, Вінниччині, в Чернівецькій, місцями Івано-Франківській, Закарпатській, Сумській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській областях, АР Крим, у більшості районів Херсонської та Миколаївської області була меншою за норму (51–75 %).

Найбільша кількість опадів спостерігалась у

червні та липні, дуже посушливим для багатьох регіонів видався серпень, у листопаді було майже сухо. Максимальна кількість опадів зафіксована у Нижньому Студеному (Закарпатська область) – 1230 мм та на метеостанції Пожежевській (Івано-Франківська обл.) – 1407 мм. Найменше опадів за рік випало у Роздольному (АР Крим) – 240 мм.

Найбільш несприятливими для багатьох галузей господарства (особливо енергетики, транспорту, комунального господарства, морегосподарського комплексу) були погодні умови у лютому. Друга та третя декади місяця виявилися найхолоднішим періодом зимового сезону 2010–2011 рр.: середня добова температура була нижчою за норму на 4–11°C, на сході – на 12–14°C. 16 лютого у Донецькій, а 17 лютого у Запорізькій областях були відмічені найнижчі значення мінімальних температур для цих днів. 9–13 лютого спостерігався найбільш складний період для функціонування господарського комплексу України та життєдіяльності населення. Внаслідок переміщення активних циклонів із Скандинавії спостерігалися складні погодні умови: випадав сніг та мокрий сніг (невеликий і помірний), 9–12 лютого місцями з дощем, 11–12 лютого в Карпатах та на Закарпатті пройшли сильні опади. 9 лютого на Житомирщині було зафіксовано грози. В Україні, крім крайнього півдня, спостерігались налипання мокрого снігу, ожеледь, хуртовини, пориви вітру 15–24 м/с, 11 лютого в районі метеостанції Пожежевська (Івано-Франківська область) 34 м/с, 12–13 лютого у південних (крім Запорізької області), Черкаській, Дніпропетровській областях місцями 25–28 м/с, на південному узбережжі, в східних районах та в горах Криму 25–38 м/с. В районі Херсонського Маяка (АР Крим) 13 лютого висота хвиль досягала 50 дм. Температура повітря знизилась і становила 13–14 лютого вночі 8–16°C морозу, на півночі та заході до 19°C, вдень 4–12°C морозу; на півдні Криму вночі та вдень – до 0–5°C морозу.

Через складні погодні умови 9–13 лютого у багатьох областях порушувалась робота енергетичної галузі, комунального господарства, транспорту. Так, сильним вітром у Ялті, Алушті, Нікітському Саду (АР Крим) було повалено дерева, пошкоджено контактну мережу електротранспорту, припинявся на декілька годин рух міського транспорту, пошкоджено та зірвано дахи будинків, пошкоджені ЛЕП тощо. В Україні через снігові замети зупинявся рух на дорогах різного призначення. 13 лютого сильні пориви вітру та замети призвели до утворення снігових заметів висотою до півметра й вище на автотрасі Марківка–Кантемирівка (Луганщина). На Луганщині, Хмельниччині проводились рятувальні роботи з визволення людей і автотранспорту із снігового полону. 13 лютого у Криму (Ялта, Алушта, Нікітський Сад, Владиславівка, Мисове) спостерігався вітер швидкістю 25–35 м/с., (стихійне гідрометеорологічне явище), висота хвиль на Чорному морі становила 20–60 дм.

Червень був нетипово жарким та вологим. Середня місячна температура повітря перевищила кліматичну норму на 1–3°C, у першій декаді червня спостерігався найбільш жаркий період, коли середня добова температура повітря пере-

вищувала кліматичну норму на 2–8°C, місцями, крім південної частини та сходу, було перевищено значення максимальних температур для окремих днів. В Україні, крім Карпатського регіону та більшості районів Криму, переважала надзвичайна пожежна небезпека. Найбільш несприятливими були погодні умови 27–30 червня, коли активний циклон, що утворився над Україною, зумовлював грозові дощі, місцями сильні, а подекуди дуже сильні і тривалі дощі, відбулось суттєве зниження температури повітря (середня добова температура повітря була нижчою за норму на 1–6°C).

У липні середня місячна температура повітря перевищила кліматичну норму на 1–3,6°C. Опадів у більшості районів АР Крим, південних областей, Запоріжжя та Донеччини випало менше за норму (20–65 %, подекуди 3–13 %), на решті території – в основному близько до кліматичної норми та понад норму (80–190 %), місцями у західній частині країни, на Київщині та Полтавщині 2–2,5, на сході Київщини та на західному узбережжі АР Крим (м. Євпаторія) 3–3,9 норми. Погодні умови були вкрай нестійкими внаслідок переважаючого впливу циклонічної циркуляції (в основному циклони та атмосферні фронти з заходу і північного заходу), в усіх регіонах країни (найчастіше на півночі та заході) спостерігались небезпечні та стихійні метеорологічні явища (грози, град, сильний вітер, шквали, сильні та дуже сильні дощі, зливи). 14 липня в Криму та на Херсонщині пожежна небезпека досягла критеріїв стихійного явища (5 клас), до 18 липня надзвичайна пожежна небезпека поширилась на південні, Донецьку, Луганську, Кіровоградську, Дніпропетровську, 21 липня і на Полтавську, а 21–23 липня і Харківську області. Тривалість надзвичайної пожежної небезпеки (5 клас) складала 1–11 днів, у Криму, Херсонській та Запорізькій областях – 16–18 днів.

Серпень видався посушливим для переважної частини України (особливо на півдні). Опадів випало в основному 10–69 % норми, в окремих пунктах степової частини Криму, Миколаївської, Херсонської областей опадів не було взагалі або випало 1–9 % норми, лише на Волині, у Чернігівській, Сумській, більшості районів Київської та Рівненської областей, в окремих пунктах центральних областей, Закарпаття та Прикарпаття випало 1–1,5 норми, у Баришівці (Київська обл.) – близько 3 місячних норм опадів. Дефіцит опадів на фоні підвищених температур повітря сприяв швидкій втраті ґрунтової вологи верхнього шару ґрунту. Зволоження ґрунту на полях, призначених під посів озимини, було досить неоднорідним, особливо верхнього (5–10 см) шару: від надмірного на окремих площах західних областей до повної відсутності вологи у ґрунті на багатьох площах південних областей, навіть в окремих районах західних областей верхній (0–10 см) шар ґрунту оцінювався як слабко зволожений та сухий, що було несприятливим для формування вологозапасів під майбутній урожай озимих.

Гідрологічний режим річок у 2011 році характеризувався підвищеною водністю рівнинних річок і меншою за норму водністю карпатських річок

у зимовий період. У січні–лютому на річках Прип'ять та Західний Буг пройшли сніго-дошові паводки, що супроводжувались негативними наслідками і досягненням у другій половині січня у верхів'ї Прип'яті, на річках Стохід і Стир відміток, близьких до максимальних за багаторічними спостереженнями. У середині другої декади лютого зазор льоду нижче гідрологічного поста Любешів (р. Стохід, Волинська область) на фоні високої водності спричинив поступове підвищення рівнів води і підтоплення територій і об'єктів смт. Любешів, максимальний рівень р. Стохід у створі поста Любешів (ввечері 14 лютого) на 2 см перевищив найвищий рівень водопілля за весь період спостереження і на 6 см максимум найвищого за останні 15 років водопілля (1999 р.).

Водопілля за основними показниками (рівні, витрати, об'єми води) на всіх річках України було нижчим за середні значення і на більшості річок пройшло у межах русел двома та більше піками, розпочалося у близькі і дещо пізніші за середні строки з формуванням максимумів дещо раніше та близько до середніх строків.

Літня межень на більшості річок характеризувалась переважно близькою до середньо багаторічної водністю. Відмічалось проходження не-

високих дошових паводків на річках Верхня Прип'ять, у верхній течії Сіверського Дінця, на Сулі, Десні та більшості річок Карпат.

Осінь межень на рівнинних річках, стік яких формується в Україні, та на карпатських річках характеризувалась водністю нижчою і значно нижчою за середню. Льодоутворення у листопаді–грудні 2011 р. відбувалось на окремих річках і лише у вигляді короточасних первинних льодових явищ. На водосховищах дніпровського каскаду до кінця 2011 р. льодоутворення не відбулось. Початок зимової межені характеризувався загальним підвищенням водності річок, проходженням у середині першої декади грудня і середині другої декади багатопікових (нижчих за середні) паводків на річках Закарпаття: Дністер, Прут.

Загалом, гідрометеорологічні умови у 2011 році істотно негативного впливу на функціонування більшості галузей господарського комплексу України не мали і виявилися сприятливими для вирощування практично усіх сільськогосподарських культур, особливо кукурудзи; урожай і валовий збір зернових виявився одним з найбільших за останні роки. Проте для осінньої сівби озимини у вересні та жовтні агрометеорологічні умови були надзвичайно несприятливими і найгіршими за 50 років.

1.2 Соціальний та економічний розвиток

Економічні і соціальні реформи у 2011 році здійснювались відповідно до Національного плану дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 27.04.2011 № 504.

Економічний розвиток

У 2010 році зростання ВВП становило 4,1 %. За підсумком 2011 року приріст обсягів промислового виробництва становив 7,6 %, зокрема у добувній промисловості – 7,2 %, переробній – 7,7 %, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 5,3 %. Приріст обсягу сільськогосподарського виробництва становив 17,5 % порівняно з 2010 роком, у тому числі продукції рослинництва – 28,2 %, продукції тваринництва – 2,5 %.

Закріпилася позитивна динаміка у будівництві: приріст обсягів виконаних будівельних робіт за підсумками 2011 року становив 11,1 % (проти скорочення на 5,4 % 2010 року).

Активізація виробничої діяльності позитивно позначилося на динаміці фінансових показників підприємств. За 2011 рік прибутки підприємств становили 277,2 млрд. грн, що на 30,7 % більше, ніж за 2010 рік.

Зростання реальної заробітної плати у 2011 році на 8,7 % сприяло збільшенню платоспроможного попиту населення. Обороти роздрібної торгівлі зріс за рік на 14,7 %.

Уряд вживав заходів щодо недопущення стрімкого зростання цін.

За 2011 рік індекс споживчих цін становив 104,6 %, що значно нижче показника 2010 року

(109,1 %), індекс цін виробників промислової продукції – 114,2 % (118,7 % у 2010 році).

З метою **недопущення стрімкого росту цін на окремих товарних ринках** та забезпечення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання норм чинного законодавства Уряд реалізував комплекс антиінфляційних заходів, зокрема шляхом недопущення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання та зловживань монополієм становим, зокрема на ринках соціально важливих товарів та послуг.

Уряд вживав заходів з нормативно-правового регулювання окремих ринків товарів щодо недопущення стрімкого росту цін. Реалізувався Спільний План Кабінету Міністрів України та Національного банку щодо переходу до режиму грошово-кредитної політики, яка базується на цінній стабільності, що сприяє зменшенню рівня інфляції (схвалено на засіданні Кабінету Міністрів України 08.12.2010).

З метою стабілізації цінової ситуації та ресурсного наповнення ринків продовольства Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань ціноутворення на окремі види продовольчих товарів» (від 09.02.2011 № 168).

З метою **комплексного реформування податкової системи** прийнято Податковий кодекс України, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, визначає принципи побудови податкової системи, перелік податків, зборів (обов'язкових платежів), що підлягають сплаті до бюджетів усіх рівнів.

З метою імплементації Податкового кодексу

України прийнято 176 нормативно-правових актів.

Реалізація податкової реформи знайшла практичне відображення у держбюджеті 2011 року. Податковий кодекс України набрав чинності 1 січня 2011 року, завдяки чому у 2011 році забезпечено:

- зниження податкового навантаження;
- відшкодування ПДВ;

З 1 січня 2011 року здійснюється автоматичне відшкодування податку на додану вартість сумлінним платникам податку та запроваджено відповідальність держави за несвоєчасне його відшкодування.

З 1 квітня 2011 року знижено ставку податку на прибуток підприємств до 23 %.

Прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності» (від 4 листопада 2011 р. № 4014-VI).

З метою **оздоровлення фінансового сектору** прийнято закони України, що передбачають:

- врегулювання порядку переходу учасників фінансового ринку на міжнародні стандарти фінансової звітності (від 12.05.2011 р. № 3332-VI);

- посилення контролю за ринком фінансових послуг з метою унеможливлення використання ринку фінансових послуг для відмивання коштів та їх непродуктивного витоку за кордон (від 02.06.2011 р. № 3462-VI);

- залучення коштів в економіку України та зменшення вартості валютних запозичень (від 09.12.2011 № 4093-VI).

Позитивні тенденції розвитку економіки забезпечили додаткові надходження до бюджету. За підсумками 2011 року доходи державного бюджету порівняно з 2010 роком зросли на 30,7 %.

Позитивна динаміка виконання доходів та виважена політика видатків дозволили знизити дефіцит державного бюджету за підсумками 2011 року до 23,6 млрд. грн, що в 1,5 рази, або на 11,8 млрд. грн, менше від плану на рік.

З метою **запобігання неефективному використанню державного майна** та недопущення порушень інтересів держави під час укладання договорів про спільну діяльність прийнято закони України, які передбачають:

- підвищення рівня управління об'єктами державної власності (від 12.05.2011 № 3322-VI);

- недопущення відчуження безпосередньо підприємствами державного сектору економіки майнових об'єктів, що є самостійними об'єктами приватизації (від 08.09.2011 № 3713-VI);

- визначення правового статусу Фонду державного майна України як центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, який реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності (від 09.12.2011 № 4107-VI).

Станом на 01.01.2012 до Державного бюджету України перераховано дивіденди в сумі 594 млн. грн.

Поліпшення інвестиційного клімату

У 2011 році Урядом схвалено Програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 389), яка визначає засади переходу на інноваційну модель розвитку економіки, та в якій інфраструктуру, енергетичний, аграрний, житлово-будівельний та машинобудівний комплекси визначено базовими галузями економіки.

Програмою передбачено надання державної підтримки реалізації інвестиційних та інноваційних проектів, які здійснюватимуться у зазначених галузях, а також визначено форми надання такої підтримки та встановлено критерії відбору відповідних проектів.

Наприкінці 2011 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інвестиційну діяльність» (від 22.12.2011 р. № 4218-VI), який визначає терміни «інвестиційний проект», «проектна (інвестиційна) пропозиція» та зміст складових частин інвестиційного проекту, напрямів, шляхів та заходів державної підтримки і стимулювання інвестиційної діяльності, а також передбачається запровадження державної реєстрації інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій, що потребують державної підтримки та проведення оцінки їх економічної ефективності.

З метою покращення інвестиційного клімату Кабінет Міністрів України створив системи регламентації стимулювання залучення недержавних інвестицій в розвиток економіки та забезпечення ефективного використання комітетів державного бюджету на інвестиційні потреби; правових засад здійснення державно-приватного партнерства; забезпечення прозорого та чіткого механізму ефективного використання коштів державного бюджету на реалізацію національних, інвестиційних проектів.

Загалом Урядом прийнято 15 регламентуючих актів.

Дерегуляція підприємницької діяльності та підтримка малого та середнього бізнесу

У сфері дозвільної системи

Законодавчо затверджено вичерпний перелік документів дозвільного характеру – прийнято Закон України № 3392-VI від 19.05.2011 р.

Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності налічує 143 позиції. Встановлення інших видів документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності може здійснюватися шляхом внесення відповідних змін до цього Закону та одночасного внесення змін до законів України, що регулюють відносини у відповідній сфері.

Забезпечено перехід від принципу «єдиного офісу» до принципу «єдиного вікна» під час видачі документів дозвільного характеру.

Розширено мережу дозвільних центрів шляхом запровадження дозвільних центрів в обласних державних адміністраціях – прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України

«Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (№ 3993-VI 03.11.2011).

У сфері ліцензування

Скорочено майже на третину перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню: на сьогоднішній день їх 57 проти 78 у 2010 році; прийнято Закон України від 19.10.2010 за № 2608-VI та розроблено і прийнято Кабінетом Міністрів України ряд постанов на його виконання.

Модернізація національного виробництва.

Промисловість

За підсумком 2011 року приріст промислового виробництва становив 7,3 % (за 2010 рік – 11,2 %), зокрема, у добувній промисловості – 6,9 %, переробній – 7,7 %, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 5,4 %.

Найвищу позитивну динаміку промислового виробництва у 2011 році продемонстрували експортоорієнтовані галузі: машинобудування (116,9 %), що зумовлено приростом виробництва транспортних засобів та устаткування (на 22,4 %), зокрема, виробництва автомобілів (на 29,5 %), автобусів (на 40,4 %) і залізничного рухомого складу (на 32,6 %); хімічна та нафтохімічна промисловість (114,4 %); металургійне виробництво (108,5 %).

Позитивні результати розвитку демонстрували також галузі, орієнтовані на внутрішній ринок: виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (110,7 %); оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів (108,5 %); легка промисловість (106,1 %).

Продовжувалася робота з модернізації виробництва на підприємствах машинобудівної галузі. Українські авіакомпанії оновлюють свій парк повітряними суднами вітчизняного виробництва. Державне підприємство «Антонов» передало регіональний реактивний літак Ан-148-100, побудований на «Серійному заводі «Антонов», авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України». Літак виконуватиме як внутрішні, так і міжнародні рейси. Два літаки Ан-148-100 експлуатуються авіакомпанією «АероСвіт».

Продовжувалися роботи з модернізації виробництва хімічними підприємствами. Значна увага приділяється питанням енергозбереження та енергоефективності.

В рамках реалізації Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2015 роки затверджено 15 галузевих та 24 регіональні програми підвищення енергоефективності, 43 програми зменшення споживання енергоресурсів у бюджетних установах, на реалізацію яких залучено близько 3,3 млрд. грн, з них 2,3 млрд. грн становили інвестиційні кошти. *За рахунок реалізації заходів з енергоефективності в рамках відповідних програм досягнуто зниження енергоємності виробництва більше, ніж на 40 видів продукції, робіт, послуг.*

З метою розвитку внутрішнього виробництва устаткування, що працює на відновлюваних джерелах енергії, енергоефективного обладнання

і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та ощадливе використання паливно-енергетичних ресурсів та устаткування для виробництва альтернативних видів палива прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 № 1005 «Про затвердження переліку товарів власного виробництва, 80 відсотків прибутку підприємств від продажу яких на митній території України звільняється від оподаткування».

Посилення енергетичної безпеки

У напрямі **посилення енергетичної безпеки країни** у 2010 році прийнято Закон України «Про засади функціонування ринку природного газу» (від 08.07.2010 № 2467-VI).

З 1 лютого 2011 року Україна стала повноправним членом Енергетичного Співтовариства, реалізується план заходів щодо виконання зобов'язань у його рамках (розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 № 733). 4 жовтня 2011 року підписано Декларацію про набуття Україною статусу країни-підписанта Меморандуму про розуміння стосовно соціальних питань в контексті Енергетичного Співтовариства.

Відповідно до взятих зобов'язань у рамках Енергетичного Співтовариства проводилася робота з адаптації національного законодавства до європейських норм, а також модернізація енергетичної інфраструктури для забезпечення технічної можливості торгівлі енергоресурсами.

З метою забезпечення газопостачання прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу» (від 17.06.2011 № 3550-VI), реалізація якого сприятиме оптимізації витрат газодобувних підприємств, які здійснюють видобування природного газу, що використовується для потреб населення та виконання договірних зобов'язань з його експорту за існуючими контрактами згідно з міжурядовими домовленостями.

Активно здійснювалася робота за напрямом **модернізації газотранспортної системи**. Ініційовано проект «Модернізація та реконструкція магістрального газопроводу Уренгой–Помари–Ужгород», фінансування якого планується за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій та Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України».

Забезпечено роботу щодо модернізації та реконструкції енергетичних потужностей. Так, затверджено перелік енергоблоків атомних, гідроакмулюючих та інших електростанцій, теплоелектроцентралей, ліній електропередачі і підстанцій, будівництво або реконструкція яких здійснюватиметься у 2011 році за рахунок коштів загального фонду державного бюджету (постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 № 513).

За даними Держстату, у січні – грудні 2011 року порівняно з відповідним періодом 2010 року **виробництво електроенергії збільшилось на 3,1 %** за рахунок його збільшення на 8,1 % на теплових електростанціях та на 1,2 % на атомних електростанціях.

У напрямі розвитку вугільної галузі:

– внесено зміни до Програми підвищення

безпеки праці на вуглевидобувних та шахтобудівних підприємствах (постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 № 521);

– схвалено Концепцію переходу на біржову форму продажу вугілля (постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1070);

– прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 № 912 «Про ліквідацію деяких збиткових вугледобувних підприємств», яке передбачає скорочення витрат на утримання збиткових підприємств вугільної галузі та підвищення ефективності функціонування діючих вугледобувних і вуглепереробних підприємств.

За даними Держстату обсяг виробництва газового вугілля за підсумком 2011 року збільшилося порівняно з 2010 роком на 13,5 % – до 61,8 млн. тонн.

Розвиток будівництва

Результати аналізу основних показників **діяльності будівельного комплексу** свідчать про поступове поживлення виробничої активності у будівництві.

У 2011 році підприємствами України виконано будівельних робіт на суму 60,5 млрд. грн, або на 11,1 % більше проти попереднього року. Зросли обсяги будівельних робіт на підприємствах 19-ти регіонів країни, серед них найбільше Донецької (на 36,0 %), Київської (на 25,3 %), Волинської (на 23,3 %) та Житомирської (на 20,6 %) областей. Нове будівництво, реконструкція та технічне переозброєння склали 79,4 % від загального обсягу виконаних будівельних робіт, капітальний і поточний ремонт – 14,4 % та 6,2 % відповідно.

Позитивна динаміка спостерігалась за всіма основними видами будівельної діяльності, крім робіт із завершення будівництва.

З метою модернізації об'єктів водопостачання, залучення фінансових ресурсів вітчизняних і міжнародних організацій для реалізації інвестиційних проектів у зазначеній сфері прийнято Закон України (від 20.10.2011 № 3933-VI), яким передбачається внесення змін до Загальнодержавної програми «Питна вода України» на 2006 – 2020 роки».

Розвиток інфраструктури

У 2010-2011 роках у транспортній галузі активно реалізовувалася Транспортна стратегія України на період до 2020 року, спрямована на збільшення пропускної спроможності транспортної мережі, підвищення рівня безпеки на транспорті, зменшення на 30 % обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу та на 15 – 20 % – енергоємності транспорту.

У цьому напрямі було прийнято низку нормативно-правових актів.

Розвиток агропромислового комплексу

З метою створення сприятливих умов для забезпечення стабільного розвитку агропромислового комплексу у 2011 році прийнято закони України, зокрема:

– «Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та ро-

звітку» (від 15.02.2011 № 3019-VI);

– «Про ратифікацію Угоди про співробітництво держав-учасниць СНД у створенні, використанні та розвитку міждержавної мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки» (від 06.07.2011 № 3593-VI).

– «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» (від 08.07.2011 № 3677-VI).

Збільшено державну підтримку розвитку підприємств агропромислового комплексу у 2011 році в 1,5 раза порівняно з минулим роком та виділено кошти в обсязі 10 млрд. грн.

Відбулися позитивні тенденції в кредитуванні агропромислового сектора, зокрема у 2011 році залучено кредитів в обсязі понад 13,3 млрд. грн, що в 1,5 рази більше, ніж у 2010 році, під середні процентні ставки 18 – 20 % (торік – 24–28 %).

Для здешевлення кредитів у 2011 році із загального фонду держбюджету виділено коштів в сумі 622,2 млн. грн.

З метою надання підтримки вітчизняним сільгосптоваровиробникам Аграрним фондом здійснювалося формування державного інтервенційного фонду.

Урядом відпрацьовані системні підходи до вирішення проблем у галузі тваринництва. Взят курс на модернізацію виробництва. Створено умови для заохочення інвесторів вкладати кошти у будівництво нових сучасних тваринницьких комплексів.

Нарощувався експортний потенціал галузі. Протягом січня – листопада 2011 року експорт продукції агропромислового комплексу зріс на 32,1 % проти відповідного періоду 2010 року і становив 11,4 млрд. дол. США. Забезпечене додатне зовнішньоторгівельне сальдо у сумі 5,7 млрд. дол. США.

У 2011 році порівняно з 2010 роком виробництво валової продукції сільського господарства зросло на 19,9 %, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 28,7 %, у господарствах населення – на 11,8 %.

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у 2011 році зросли у всіх регіонах, з них найбільше в Харківській (на 48,3 %), Полтавській (на 35,7 %), Сумській (на 36,7 %), Чернігівській (на 29,9 %), Тернопільській (на 25,2 %) та Луганській (на 25,3 %) областях.

У 2011 році зернові та зернобобові культури зібрані у всіх категоріях господарств на площі 15,3 млн. га, отримано 56,7 млн. тонн.

Сприятливі погодні умови забезпечили зростання обсягів виробництва та врожайності основних сільськогосподарських культур. Приріст виробництва відбувся, в першу чергу, за рахунок збільшення валового збору зернових та зернобобових культур на 44,5 % (або на 17,5 млн. тонн), насіння соняшнику на 28,0 % (або на 1,9 млн. тонн), цукрових буряків на 36,3 % (або на 5 млн. тонн), картоплі на 29,6 % (або на 5,5 млн. тонн), овочів на 21,1 % (або на 1,7 млн. тонн), плодів і ягід на 8,6 % (або на 149,8 тис. тонн), винограду на 27,9 % (або на 114 тис. тонн).

Найвища урожайність зернових і зернобобових культур спостерігалася у Черкаській (57,3 ц/га), Полтавській (51,6 ц/га), Вінницькій (49,3 ц/га), Чернівецькій (45,8 ц/га), Київській (45,2 ц/га), Тернопільській (41,04 ц/га) областях.

Проводилася приватизація земельних ділянок, в ході якої громадяни реалізували своє право на отримання земельних ділянок у приватну власність для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд, ведення особистого селянського господарства, садівництва, індивідуального дачного та гаражного будівництва згідно з рішеннями сільських, селищних та міських рад.

Станом на 1 січня 2012 року:

- 6,9 млн. громадян набули право на земельну частку (пай), з них 6,8 млн. отримали сертифікати;

- оформлено державні акти на право власності на землю 6,6 млн. власникам сертифікатів, що становить 96,4 % від кількості громадян, які отримали сертифікати на право на земельну частку (пай).

На здійснення заходів з охорони земель станом на 29.12.2011 використано 84,7 млн. грн, з них: 7,4 млн. грн – на поліпшення сільськогосподарських та лісгосподарських угідь; 5,4 млн. грн – на розроблення робочих проектів землеустрою з охорони земель; 18 млн. грн – на проведення заходів з охорони земель відповідно до розроблених програм та проектів землеустрою; 53,9 млн. грн – на інші заходи.

У розвиток земельної реформи у 2011 році прийняті зокрема закони України:

- «Про Державний земельний кадастр» (від 07.07.2011 № 3613-VI), який передбачає створення єдиної системи земельного кадастру та державної системи реєстрації прав на нерухоме майно;

- «Про внесення зміни до статті 28 Закону України «Про землеустрій» щодо скорочення строку складання документації із землеустрою» (від 22.09.2011 № 3774-VI).

Регіональний розвиток

Збільшення економічної самостійності регіонів шляхом розширення власної доходної бази місцевих бюджетів та чіткого розподілу повноважень між регіонами і центром. Подолання депресивності територій

Запроваджено оцінювання ефективності здійснення спільних заходів, що передбачені угодою щодо регіонального розвитку (постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1187).

Для визначення послідовності проведення державної політики регіонального розвитку Урядом прийнято Державну цільову програму підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2010 № 1090); затверджено план заходів на 2012 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2011 № 1237-р); схвалено Державну програ-

му розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 № 1088).

Соціальний розвиток

Запровадження європейських стандартів соціального захисту, якісне піднесення життєвого рівня громадян України.

У 2011 році номінальні доходи населення збільшилися на 13,6 % порівняно з відповідним періодом попереднього року.

Наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 14,5 %, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового фактору – на 6,1 %.

Наявний дохід у розрахунку на одну особу у 2011 році становив 21249,5 грн, що на 15,0 % більше, ніж у відповідному періоді минулого року.

Питома вага заробітної плати в структурі доходів населення становила 41,7 %. Доходи у виді прибутку та змішаного доходу склали 15,9 %, доходи від власності, одержані – 5,4 %, а соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 37,0 %.

Згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» **мінімальна заробітна плата** протягом року зросла на 82 грн, або майже на 9 %. Її розмір на кінець 2011 року становив 1004 грн.

Середньомісячна заробітна плата за 2011 рік порівняно з відповідним періодом минулого року зросла на **17,6 %** і становила 2633 грн.

Реальна заробітна плата (з урахуванням індексу інфляції) зросла на **8,7 %** порівняно з 2010 роком.

Протягом року прийнято ряд рішень Уряду, які спрямовані на підвищення рівня оплати праці працівників бюджетної сфери.

Посадовий оклад працівника I тарифного розряду ЄТС протягом року підвищено на 17,3 відсотка. Одночасно підвищені і посадові оклади (ставки) інших категорій працівників бюджетної сфери.

Зазначеною постановою запроваджено диференціацію посадових окладів (тарифних ставок) працівників 1 – 7 тарифних розрядів ЄТС.

Протягом 2011 року **заборгованість з виплати заробітної плати** було зменшено на 19,8 % до 977,4 млн. грн.

Пенсійне забезпечення

Протягом 2011 року було забезпечено зростання мінімальної пенсії на 9,0 % (з 734 грн у грудні 2010 р. до 800 грн у грудні 2011 р.).

Середній розмір пенсії збільшився на 8,8 % і становив на 1 січня 2012 року 1253,28 грн (на 1 січня 2011 року – 1151,93 грн)

Державна політика у сфері зайнятості та на ринку праці

За 2011 рік чисельність зайнятого населення, у порівнянні з 2010 роком, збільшилась на 58,2 тис. осіб та становила 20,3 млн. осіб. Рівень зайнятості населення в середньому по Україні зріс з 58,5 % до 59,2 %.

Чисельність безробітних в середньому за 2011 рік зменшилась на 52,9 тис. осіб і становила 1,7 млн. осіб. Рівень безробіття населення віком

15-70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці, знизився з 8,1 % до 7,9 % економічно активного населення.

Кількість зареєстрованих безробітних на 1 січня 2012 року становила **482,8 тис. осіб**, з них допомогу по безробіттю отримували 365,3 тис. осіб.

За направленням центрів зайнятості було працевлаштовано 762,7 тис. незайнятих громадян, що на 18,2 тис. осіб більше, ніж у 2010 році.

Протягом 2011 року за рахунок надання дотацій роботодавцям за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття було працевлаштовано 35,4 тис. осіб.

У 2011 році Уряд виділив 360 млн. грн на створення нових робочих місць для забезпечення зайнятості населення у вугледобувних регіонах (постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2011 № 264).

Протягом 2011 року **мінімальний розмір допомоги по безробіттю** для застрахованих осіб зріс з 714 грн станом на 1 січня 2011 року до 825 грн станом на 1 січня 2012; відповідно зріс мінімальний розмір для незастрахованих осіб з 510 грн – на 1 січня 2011 року до 544 грн – на 1 січня 2012 року».

Розвиток охорони здоров'я

У 2011 році головними завданнями Уряду з реформування системи охорони здоров'я було підвищення якості та доступності медичних послуг на усіх рівнях і, насамперед, первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини.

У 2011 році з метою виконання завдань підготовлено законодавчу базу для забезпечення **реалізації запланованих реформ системи охорони здоров'я** України. Зокрема, прийнято ряд законів, основними з яких є:

– «Про внесення змін до Основ законодавства про охорону здоров'я України» (від 07.07.2011 № 3611-VI), яким закладено основи побудови ефективної системи організації надання медичної допомоги населенню для забезпечення конституційного права громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу;

– «Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві» (від 07.07.2011 № 3612-VI), яким визначено засади реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві.

Розпочато реалізацію пілотного проекту з реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві, у яких формувалася мережа центрів первинної медико-санітарної допомоги. **Всього заплановано створити 162 центри первинної медико-санітарної допомоги.**

Успішна реалізація зазначеного пілотного проекту дозволить упровадити нову модель сис-

теми охорони здоров'я в цілому по Україні та досягти очікуваних результатів (зниження загального коефіцієнта дитячої смертності до 6,5 %; зниження коефіцієнта материнської смертності до 13 %; зниження передчасної смертності на 25 %; зниження смертності від туберкульозу на 30 %; підвищення в загальній чисельності лікарів частки лікарів загальної практики з 4 % до 8–10 % тощо), що визначені Програмою економічних реформ.

Для надання сучасної високоякісної медичної допомоги населенню відповідно до європейських стандартів відкрито сучасні заклади охорони здоров'я в Черкаській, Рівненській, Кіровоградській, Луганській, Львівській областях, м. Києві.

Здійснювалися заходи з протидії захворюванню на туберкульоз, забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД.

У 2011 році обсяг централізованих закупівель за державними програмами з охорони здоров'я становив 1 916,8 млн. грн, з них 150 млн. грн субвенцій. У результаті проведення торгів заощаджено понад 245 млн. грн. Економія була використана на дозакупівлю препаратів, що дозволить підвищити якість лікування більшого числа пацієнтів.

Спільно з Національною академією медичних наук України затверджено Державні санітарні норми та правила утримання територій населених місць, які набрали чинності з 01.01.2012. які замінили норми й правила, прийняті ще за часів Радянського Союзу.

Особливості соціально-економічного розвитку України в 2011 році

Макроекономічна стабілізація та наповнення державного бюджету відбувалися за рахунок ресурсоемних, сировиноорієнтованих галузей виробництва (видобувна металургійна, хімічна, нафтопереробна галузі, будівництво) з експортно-імпортним дисбалансом (збільшення імпорту на 3,8 % по відношенню до експорту продукції). Енергоємність виробництва залишається найвищою в Європі, що свідчить про необхідність значного прискорення системної модернізації повного життєвого циклу всієї продукції вітчизняного виробництва.

За даними останнього звіту про глобальну конкурентоспроможність, Україна піднялася з 82-ї на 73-тю позицію. Практично, це повернення до докризових рейтингів. Вузькими місцями реалізації національної конкурентної політики є неможливість реалізації значного інноваційного потенціалу через слабкість базових ринкових інституцій, реалізації прав власності. За цими показниками Україна посідає 132 місце з 144 країн. Власне, реалізація інноваційного та бізнесового (малого і середнього) факторів може забезпечити конкурентоспроможність та збалансованість національної політики соціально-економічного розвитку, орієнтованого на пріоритети євроінтеграції, визначені в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом.

2

АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ

2.1 Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря

2.1.1 Динаміка викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами

За даними Державної служби статистики, в 2011 році викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел склали 6877,3 тис. т.

За минулий рік в атмосферу викинуто 202 млн. 222 тис. т діоксиду вуглецю, що впливають на зміну клімату, тобто на 22,5 % вище аналогічного показника 2010 року (Табл. 2.1).

Зокрема, викиди метану та оксиду азоту, які

належать до парникових газів, збільшилися до 878,2 тис. т і 21,6 тис. т, відповідно.

Від стаціонарних джерел забруднення в атмосферне повітря надійшло 4374,64 тис. т або на 243,0 тис. т (на 5,9 %) більше, ніж минулого року, що складає 63,6 % від загального обсягу забруднюючих речовин.

Найбільші викиди від стаціонарних джерел у 2011 році спостерігались у Донецькій області 1525,9 тис. т або 34,9 % від загального обсягу по країні, Дніпропетровській – 950,4 тис. т або 21,7 % та Луганській області – 472,1 тис. т, або 10,8 % (Рис. 2.1).

Табл. 2.1 – Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря України від стаціонарних та пересувних джерел України за 1990 – 2011 роки

Рік	Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис. т			Викиди діоксиду вуглецю, млн.т		
	Усього	у тому числі		Усього	у тому числі	
		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами
1990	15549,4	9439,1	6110,3
1991	14315,4	8774,6	5540,8
1992	12269,7	8632,9	3636,8
1993	10015,0	7308,3	2706,7
1994	8347,4	6201,4	2146,0
1995	7483,5	5687,0	1796,5
1996	6342,3	4763,8	1578,5
1997	5966,2	4533,2	1433,0
1998	6040,8	4156,3	1884,5
1999	5853,4	4106,4	1747,0
2000	5908,6	3959,4	1949,2
2001	6049,5	4054,8	1994,7
2002	6101,9	4075,0	2026,9
2003	6191,3	4087,8	2103,5
2004	6325,9	4151,9	2174,0	126,9	126,9	...
2005	6615,6	4464,1	2151,5	152,0	152,0	...
2006	7027,6	4822,2	2205,4	178,8	178,8	...
2007	7380,0	4813,3	2566,7	218,1	184,0	34,1
2008	7210,3	4524,9	2685,4	209,4	174,2	35,2
2009	6442,9	3928,1	2514,8	185,2	152,8	32,4
2010	6678,0	4131,6	2546,4	198,2	165,0	33,2
2011	6877,3	4374,6	2502,7	236,0	202,2	33,8

За 1990–2002 роки відображено дані стосовно викидів від автомобільного транспорту; з 2003 року – стосовно автомобільного, залізничного, авіаційного, водного транспорту; з 2007 року – стосовно автомобільного, залізничного, авіаційного, водного транспорту та виробничої техніки

Від пересувних джерел у 2011 році надійшло в атмосферне повітря 2502,7 тис.т забруднюючих речовин, що на 43,7 тис.т або 1,7 % менше, ніж у 2010 році.

Найбільше викинуто забруднюючих речовин автомобільним транспортом – 2255,2 тис.т (90,1 %), у тому числі індивідуальним транспортом – 1667,2 тис.т (66,6 %). Викиди від виробничої техніки склали 169,7 тис.т (6,8 %), залізнич-

ного – 53,6 тис.т (2,1 %, авіаційного – 15,6 тис.т (0,6 %), водного транспорту – 8,6 тис.т (0,3 %) (Рис. 2.1).

Найбільші викиди від стаціонарних джерел у 2011 році спостерігались у Донецькій області 1525,9 тис. т або 34,9 % від загального обсягу по країні, Дніпропетровській – 950,4 тис. т або 21,7 % та Луганській області – 472,1 тис. т, або 10,8 % (Рис. 2.2).

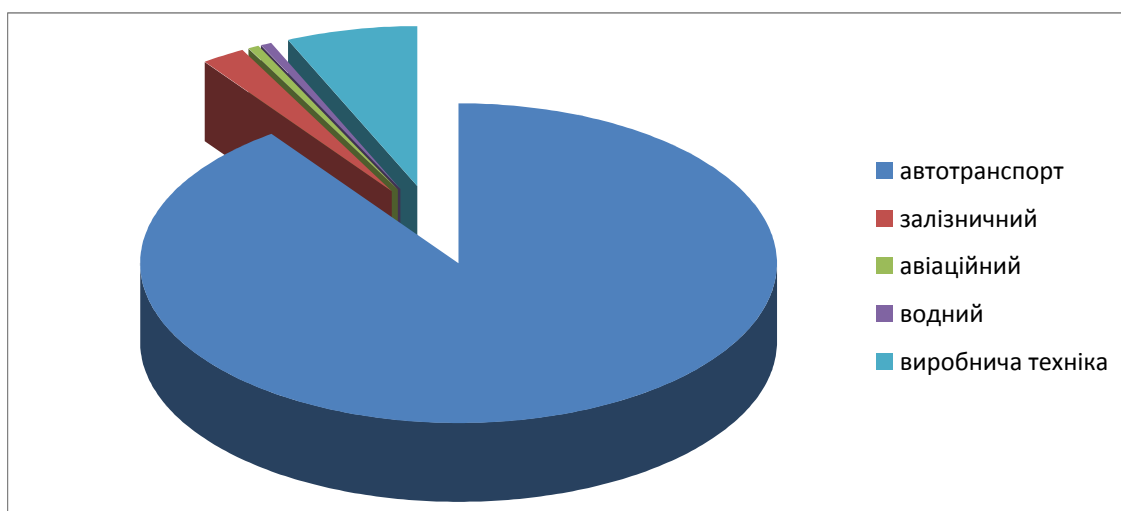

Рис. 2.1 – Розподіл викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел забруднення

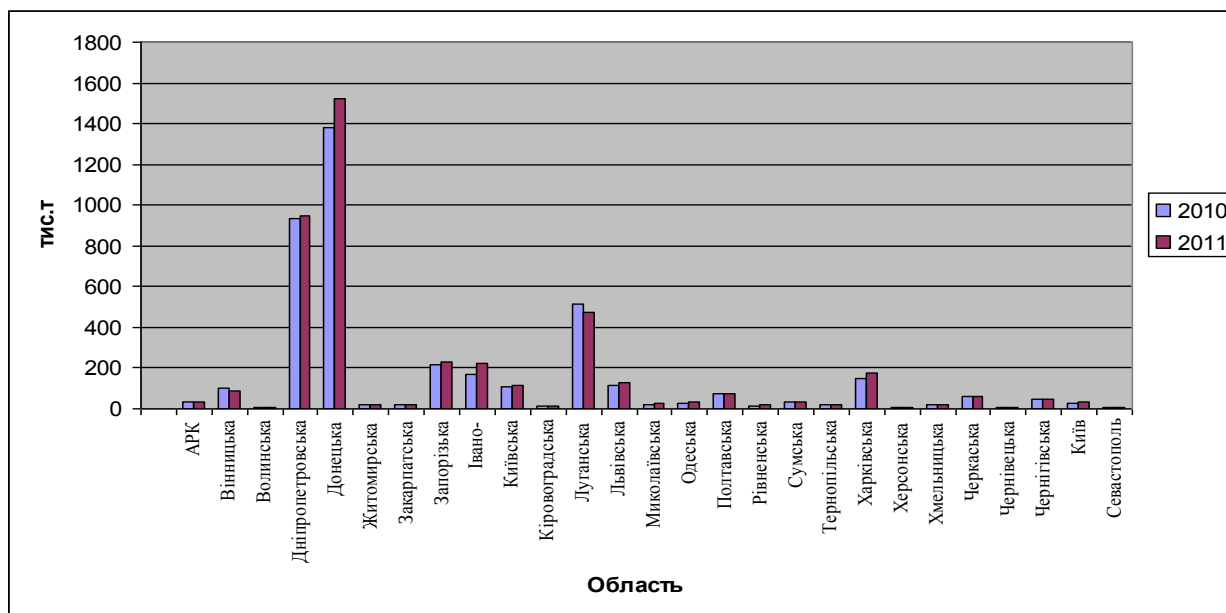

Рис. 2.2 – Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за регіонами та окремими населеними пунктами за період 2010–2011 рр. (тис.т)

Порівняно з попереднім роком збільшення викидів в атмосферу відмічалось у 20 областях, але найсуттєвіше – у Рівненській (на 4,1 тис.т, або на 32,0 %), Івано-Франківській (на 52,6 тис.т, або на 31,1 %), Миколаївській (на 4,2 тис.т, або на 19,8 %), Харківській (на 22,2 тис. т, або на 14,6 %), Львівській (на 16,2 тис. т, або на 14,3 %), Сумській (на 4,3 тис. т, або на 13,5 %) областях та м. Києві (на 4,7 тис. т, або на 16,3 %).

На кожного жителя України в 2011 році припадало 4,4 т викидів діоксиду вуглецю і 95,7 кг інших викидів в атмосферу. У територіальному розрізі на кожен квадратний кілометр території країни припадало 335 т діоксиду вуглецю і 7,2 т інших забруднюючих повітря речовин. Однак, у деяких регіонах ці показники значно перевищили середній рівень по країні. Так, у Донецькій області обсяги викидів у розрахунку на 1 км² були більшими у 7,9 разів, а на 1 особу – у 3,6 раза, Дніпропетровській – відповідно у 4,1 та 3,0 раза, Луганській – у 2,4 та 2,2 відповідно, Івано-Франківській – у 2,4 та 2,2 раза. Підприємствами м. Києва у розрахунку на 1 км² території викинуто 39,8 т забруднюючих речовин, що перевищило середній показник по країні у 5,5 разів.

2.1.2 Динаміка викидів найбільш поширених забруднюючих речовин в атмосферне повітря у містах

Серед населених пунктів найбільшого антропогенного навантаження (понад 100 тис. т забруднюючих речовин) зазнали 14 міст України, наведених у Табл. 2.2. Загальний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря цих міст складає більше половини всіх викидів по країні (54,2 %).

Основними хімічними компонентами, які надійшли в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, є діоксид та інші сполуки сірки – 1342,6 тис.т (30,7 % від загального обсягу забруднюючих

речовин), оксид вуглецю – 1066,1 тис. т (24,4 %), метан – 878,2 тис. т (20,1 %), речовини у вигляді суспендованих твердих часток – 606,6 тис. т (13,9 %) та сполуки азоту – 381,9 тис. т (8,7 %). На всі інші забруднюючі речовини припадає 99,2 тис.т або 2,3 % від загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря по країні (Табл. 2.3).

Основними токсичними інгредієнтами, якими забруднювалось повітря під час експлуатації транспортних засобів та виробничої техніки, були: оксид вуглецю (73,6 % або 1842,1 тис.т), діоксид азоту (12,0 % або 300,0 тис.т), неметанові леткі органічні сполуки (11,4 % або 285,6 тис.т), сажа (1,4 % або 34,4 тис.т), діоксид сірки (1,2 %, або 30,3 тис.т). Решта викидів припало на оксид азоту, метан, бенз(а)пірен та аміак (0,4 % або 10,3 тис.т), Табл. 2.4.

2.1.3 Основні забруднювачі атмосферного повітря (за галузями економіки)

Протягом 2011 року викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря здійснювали близько 8,7 тис. промислових підприємств. Від них в атмосферу надійшло більше 4,37 млн. т забруднюючих речовин, що на 5,9 відсотків більше, ніж у 2010 році.

Основними забруднювачами атмосферного повітря залишалися підприємства чорної металургії, теплової енергетики, вугільної, нафтогазовидобувної, цементної промисловості, викиди забруднюючих речовин яких складали майже 90 відсотків від загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами в Україні.

У розрізі галузей економіки найбільша частка викидів забруднюючих речовин 41,3 % (без урахування діоксиду вуглецю) припадає на виробництво і розподіл електроенергії, газу, води. У 2011 році ці галузі збільшили викиди в атмосферу на 12,7 %.

Табл. 2.2 – Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в містах України, тис. т

№ з/п	Назва населеного пункту	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	% від загальної кількості по країні
1	Бурштин	118,9	176,5	246,1	218,3	191,2	146,8	198,7	4,5
2	Дебальцеве	108,6	95,5	101,9	114,9	119,2	112,8	127,0	2,9
3	Дніпропетровськ	97,3	128,8	122,8	120,3	105,6	110,0	110,0	2,5
4	Дніпродзержинськ	105,0	126,1	120,7	110,3	110,8	108,5	124,7	2,8
5	Запоріжжя	135,5	153,9	147,5	130,4	94,3	109,6	117,1	2,7
6	Зеленодольськ	79,4	108,6	142,6	146,0	133,6	173,4	205,3	4,7
7	Енергодар	80,8	98,4	75,5	80,6	79,2	100,3	104,9	2,4
8	Комсомольське	95,2	104,4	98,8	115,5	95,1	108,1	126,2	2,9
9	Кривий Ріг	443,4	523,9	608,5	449,4	321,6	395,0	358,6	8,2
10	Курахове	117,2	103,4	160,2	162,8	121,9	123,9	166,2	3,8
11	Луганськ	144,2	118,8	150,6	175,8	150,4	160,7	142,6	3,3
12	Маріуполь	340,4	425,7	421,1	359,3	283,9	364,3	382,4	8,7
13	Новий Світ	121,8	123,7	108,6	98,1	104,8	109,9	105,4	2,4
14	Харцизьк	88,4	68,9	91,4	73,3	73,0	75,4	103,1	2,4
	Загалом	2076,1	2356,6	2596,3	2555,0	1984,6	2198,7	2372,2	54,2

Табл. 2.3 – Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у 2011 році (за даними Державної служби статистики України)

Забруднююча речовина	Кількість підприємств, які мали викиди		Обсяги викидів			
	всього, одиниць	у % до 2010 року	Тонн	у % до 2010 року	збільшення/зменшення (-) проти 2010 р, тонн	розподіл, %
Разом забруднюючих речовин	8 699	94,9	4 374 640,66	105,9	243 008,247	100,0
Метали та їхні сполуки	4 584	96,0	32 660,57	98,5	-491,994	0,7
Арсен та його сполуки (у перерахунку на арсен)	421	96,3	56,78	108,7	4,56	0,0
Свинець та його сполуки (у перерахунку на свинець)	546	95,3	152,0	95,5	-7,1	0,0
Речовини у вигляді суспендованих твердих часток (мікрочастинки та волокна)	6 674	95,7	606 615,34	107,9	44 548,537	13,9
Сполуки азоту	7 906	95,7	381 882,87	110,9	37 631,951	8,7
Діоксид та інші сполуки сірки	4 306	96,9	1342 561,9	110,4	126 689,053	30,7
Оксид вуглецю	7 400	96,0	1066 118,4	100,2	2 287,411	24,4
Озон	68	107,9	14,783	105,1	0,712	0,0
Неметанові леткі органічні сполуки (НМЛОС)	5 179	94,7	65213,128	98,8	-802,787	1,5
Формальдегід	404	101,3	284,405	109,4	24,369	0,0
Метан	4 005	100,7	878 159,56	103,9	33341,908	20,1
Стійкі органічні забруднювачі (СОЗ)	153	90	266,938	59,9	-178,618	0,0
Бенз(а)пірен	32	100	0,773	100,8	0,006	0,0
Фтор та його сполуки (у перерахунку та фтор)	734	96,6	209,61	72,2	-80,82	0,0
Ціаніди	73	104,3	272,795	106,3	16,183	0,0
Фреони	212	104,4	80,534	74,7	-27,238	0,0

Табл. 2.4 – Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення у 2011 році (за даними Державної служби статистики України)

Забруднююча речовина	Обсяги викидів			
	Тонн	збільшення/ зменшення (-) проти 2010 р, тонн	у % до 2010р.	розподіл, %
Всього забруднюючих речовин	2 502 661,6	-43 751,5	98,3	100,0
Неметанові леткі органічні сполуки (НМЛОС)	285 580,4	-7 684,0	97,4	11,4
Метан	8 000,6	-174,1	97,9	0,3
Бенз(а)пірен	174,4	10,3	106,3	0,0
Сажа	34 356,5	1 941,6	106,0	1,4
Діоксид азоту (NO ₂)	300 016,34	6 756,7	102,3	12,0
Азоту (1) оксид (N ₂ O)	2143,2	-11,2	99,5	0,1
Аміак	20,6	-1,1	94,7	0,0
Сірки діоксид	30 276,5	1367,6	104,7	1,2
Оксид вуглецю	1 842 093,0	-45 957,2	97,6	73,6

2.2 Транскордонне забруднення атмосферного повітря

Другим за обсягами забруднювачем є виробна промисловість, на яку припадає 31,7 % викидів. Зокрема, частка металургії в загальному обсязі викидів по країні становить 25,2 %, що на 2,3 % більше, ніж у 2010 році.

У свою чергу, на добувну промисловість припадає 19,6 % від загальних викидів в атмосферу, що на 0,5 % більше, ніж попереднього року (Табл. 2.5).

За даними Державної служби статистики України, у 2011 році 8699 підприємств здійснювали викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Найбільша кількість таких підприємств сконцентрована у Донецько-Придніпровському регіоні держави, зокрема, Донецькій (11,4 %), Луганській (6,5 %), Дніпропетровській (5 %) областях (Табл. 2.6). Спостереження транскордонного перенесення забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та опадів проводились у 2011 році гідрометеорологічними організаціями на метеостанціях Світязь (Волинська область) та Рава-Руська (Львівська область).

У порівнянні з попереднім роком на метеостанції Світязь середньорічні концентрації забруднюючих домішок, які визначались, не змінились. На метеостанції Рава-Руська дещо підвищився середньорічний вміст діоксиду сірки і знизився середньорічний вміст діоксиду азоту.

На станціях спостережень середньорічні концентрації діоксиду сірки та діоксиду азоту не перевищували санітарно-гігієнічні нормативи і знаходилися в межах від 0,02–0,06 ГДК_{с.д.} та 0,25–0,5 ГДК_{с.д.} відповідно. Перевищення ГДК_{с.д.} за максимальними величинами з діоксиду азоту спостерігалось в обмеженій кількості проаналізованих проб атмосферного повітря: на метеостанції Світязь – 1,4 % від загального обсягу проб; на метеостанції Рава-Руська – в 5,2 % проб.

Концентрації хімічних сполук в опадах коливались в межах, характерних для багаторічних спостережень. Середньорічні значення кислотності опадів (рН) здебільшого свідчили про їх хімічну нейтральність. У порівнянні з попереднім роком в атмосферних опадах відмічено незначне зростання вмісту забруднюючих речовин.

2.3 Якість атмосферного повітря в населених пунктах.

Оцінка стану забруднення атмосферного повітря в містах України проводилася за даними спостережень у 53 містах на 162 стаціонарних та двох маршрутних постах системи моніторингу гідрометеорологічних організацій (Рис. 2.3). В атмосферному повітрі визначався вміст 31 речовини-забруднювача.

Середня річна концентрація формальдегіду становила на рівні 2,7 гранично допустимих концентрацій (ГДК_{с.д.}), фенолу – 1,3 ГДК_{с.д.}, діоксиду азоту – 1,25 ГДК_{с.д.}, фтористого водню – 1,2 ГДК_{с.д.}, завислих речовин – 1,1 ГДК_{с.д.} (Табл. 2.7).

Перевищення відповідних ГДК_{с.д.} за середньорічними концентраціями спостерігалось з формальдегіду у 38 містах, діоксиду азоту – у 30, за-

вислих речовин – у 23, фенолу – у 12, оксиду вуглецю – у 11, бенз(а)пірену – у 8, фтористого водню – у 6, аміаку – у 5, оксиду азоту – у 2, сажі – в одному місті.

За середнім вмістом забруднювальних домішок (за індексом забруднення атмосфери – ІЗА) найбільший рівень забруднення атмосферного повітря спостерігався у Маріуполі, Ужгороді Горлівці, Одесі, Рівне, Слов'янську, Запоріжжі, Макіївці, Донецьку, Лисичанську, Дніпродзержинську, Армянську, Красноперекосську, Дніпропетровську, Кривому Розі, Рубіжному, Краматорську, Луганську, Дзержинську, Єнакієве, Северодонецьку, Миколаєві, Луцьку, Ялті. Високий рівень забруднення повітря в цих містах обумовлений здебільшого

вмістом формальдегіду, діоксиду азоту, оксиду вуглецю, фенолу, фтористого водню, бенз(а)пірену, завислих речовин, аміаку (Рис. 2.4).

У 2011 році у трьох містах країни були зафіксовані випадки високого забруднення (ВЗ) атмосферного повітря, коли максимальна концентрація забруднювальної речовини була на рівні ≥ 5 ГДКм.р.: у Кременчуці – 2 випадки ВЗ оксидом вуглецю, у Красноперекіпську – один випадок ВЗ хлористим воднем, у Рівному – 4 випадки ВЗ фенолом. Всього було зафіксовано 7 випадків ВЗ атмосферного повітря порівняно з 14 випадками ВЗ у минулому році.

Найбільші рівні середньорічних та максимальних концентрацій забруднюючих речовин в

атмосферному повітрі міст України надані у Табл. 2.8.

Загальний рівень забруднення атмосферного повітря в Україні (за ІЗА) становив у 2011 р. 8,7 і оцінювався, як високий. Порівняно з попереднім роком він дещо підвищився за рахунок незначного збільшення середньорічного вмісту фенолу (Рис. 2.5).

Обсяги викидів наведені за даними Державної служби статистики України.

Атмосферні опади

Спостереження за кислотністю опадів (рН) проводились на 49 метеостанціях, з них на 41 метеостанції у пробах атмосферних опадів визначався їх хімічний склад.

Табл. 2.5 – Обсяги викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення у 2011 році за галузями промисловості (за даними Державної служби статистики України)

	Кількість підприємств, які мали викиди	Обсяги викидів			
		забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
		тис.т	відсотків до попереднього року	тис.т	відсотків до попереднього року
Усього	8 696	4 373,6	105,9	202 222,0	122,5
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	945	72,7	102,5	790,5	121,6
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	121	2,0	90,9	33,6	105,1
Рибальство, рибництво	12	0,0	81,7	0,5	327,4
Добувна промисловість	511	856,2	100,5	3 795,6	156,8
<i>добування паливно-енергетичних корисних копалин</i>	258	743,3	100,7	2 340,1	110,7
<i>копалин, крім паливно-енергетичних</i>	253	112,8	99,4	1 455,2	476,1
Переробна промисловість	3 338	1 387,4	103,0	89 501,1	151,3
<i>у тому числі виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів</i>	1 010	31,9	98,0	2 674,3	107,2
<i>виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення</i>	42	93,2	107,5	5 749,9	99,1
<i>хімічна та нафтохімічна промисловість</i>	160	67,8	106,6	7 190,7	124,5
<i>виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції</i>	501	55,3	106,4	7 035,7	200,6
<i>металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів</i>	305	1 102,3	102,3	64 071,3	162,3
<i>виробництво машин та устаткування</i>	383	10,3	110,5	1 198,8	241,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	614	1 805,3	112,7	100 537,6	105,1
Діяльність транспорту та зв'язку	953	195,4	99,4	5 711,0	102,0
Інші види економічної діяльності	1 657	35,3	98,1	1 250,3	177,5

Табл. 2.6 – Кількість підприємств, які здійснювати викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у 2011 році

Адміністративна одиниця	Кількість підприємств		Розподіл підприємств, %	Викинуто в середньому одним підприємством, т
	Всього	у % до 2010 року		
Україна	8699	94,9	100	502,89
Автономна Республіка Крим	407	98,3	4,7	80,756
Вінницька область	340	96,0	3,9	256,875
Волинська область	161	91,5	1,9	47,323
Дніпропетровська область	435	80,9	5,0	2 184,765
Донецька область	992	93,1	11,4	1 538,206
Житомирська область	323	93,6	3,7	58,863
Закарпатська область	138	100,0	1,6	124,457
Запорізька область	281	101,4	3,2	815,955
Івано-Франківська область	199	99,0	2,3	1 114,852
Київська область	352	98,6	4,0	322,65
Кіровоградська область	229	96,2	2,6	66,277
Луганська область	562	97,2	6,5	839,953
Львівська область	328	95,3	3,8	394,448
Миколаївська область	293	100,3	3,4	87,692
Одеська область	370	93,0	4,3	82,417
Полтавська область	373	90,8	4,3	193,784
Рівненська область	216	97,7	2,5	79,033
Сумська область	227	104,6	2,6	158,281
Тернопільська область	276	99,6	3,2	73,751
Харківська область	399	96,8	4,6	436,288
Херсонська область	221	94,8	2,5	26,439
Хмельницька область	284	99,0	3,3	65,895
Черкаська область	431	100,2	5,0	144,402
Чернівецька область	140	98,6	1,6	27,34
Чернігівська область	449	93,9	5,2	110,187
м. Київ	355	87,0	4,1	93,774
м. Севастополь	101	91,0	1,2	37,061

Аніони: Середній вміст сульфат-іону у 2011 році складав 9,48 мг/дм³ проти 8,09 мг/дм³ у 2010 р. Характерними для сульфат-іону лишилися стабільні максимуми на півдні країни в Асканія-Нова (Херсонська обл.) – 29,00 мг/дм³, на сході у Донецьку – 16,64 мг/дм³, на заході у Міжгір'ї (Закарпатська обл.) – 14,80 мг/дм³ та на півночі у Глухові (Сумська обл.) – 12,21 мг/дм³. Середній вміст нітрат-іону складав 1,92 мг/дм³ проти 1,81 мг/дм³ у 2010 році. Для гідрокарбонат-іону спостерігалось незначне збільшення – 8,00 мг/дм³ проти 7,10 мг/дм³ у попередньому році. Середній вміст іону хлору у порівнянні з минулим роком підвищився з 0,57 мг/дм³ до 0,71 мг/дм³ (Рис. 2.6).

У просторовому розподілі аніонів максимальні значення нітратів, хлоридів та гідрокарбонатів характерні для півдня та сходу країни.

Катіони: Середній вміст усіх катіонів мав тенденцію до збільшення у порівнянні з попереднім роком. Просторовий розподіл концентрацій іонів металів мав характер, подібний до просторового розподілу сульфат-іону, тобто стабільними залишалися максимуми у промислових регіонах на сході та півдні і невеликими та нестабільними максимуми у західних областях країни.

Сумарний вміст основних іонів (загальна мінералізація)

Високі показники загальної мінералізації рідких опадів у 2011р. були характерні більше для південної частини України. В той же час, локальні максимуми загальної мінералізації опадів були зареєстровано на півдні – в Баштанці (Миколаївська область) – 85,11 мг/дм³ та в Асканії-Нова (Херсонська область) – 77,72 мг/дм³; на сході – у Волновасі (Донецька область) – 44,50 мг/дм³ та у Донецьку – 44,72 мг/дм³; на заході – у Міжгір'ї (Закарпатська область) – 42,79 мг/дм³; на півночі – у Глухові (Сумська область) – 30,28 мг/дм³.

Кислотність опадів

Спостереження за кислотністю опадів (рН) проводились на 49 метеостанціях гідрометслужби, з них по 41-ій метеостанції у пробах атмосферних опадів визначався їх хімічний склад. У 2011 р. спостерігалось підвищення в опадах майже усіх іонів (сульфатів, гідрокарбонатів, хлоридів, кальцію, калію, натрію, амонію). У просторовому розподілі аніонів максимальні значення нітратів, хлоридів та гідрокарбонатів характерні для півдня та сходу країни. Переважали у 2011 р. нормальні – 64,51 % та помірно лужні опади – 25,49 %. Помірно кислі опади спостерігалися у 9,53 % випадків. Кислі та лужні опади у 2011 р. були для України в цілому рідким явищем (Рис. 2.7). З досліджених дощів

частка кислих складала 0,39 %, а лужних 0,08 % загальної кількості дощів. Кислі опади спостерігались в основному на кримських метеостанціях (Нікітський Сад, Сімферополь, Карадаг, Ялта) та в Луганську і Одесі. Лужні опади спостерігались на метеостанціях Тетерів (Київська обл.) та Харків.

Переважним типом опадів на більшій частині території України залишився сульфатно-гідрокарбонатний. З'явилась тенденція повернення до сульфатного типу опадів. Порівняно з попереднім роком вміст майже усіх хімічних сполук в опадах підвищився.

Рис. 2.3 – Мережа спостережень за забрудненням довкілля гідрометеорологічних організацій МНС України.

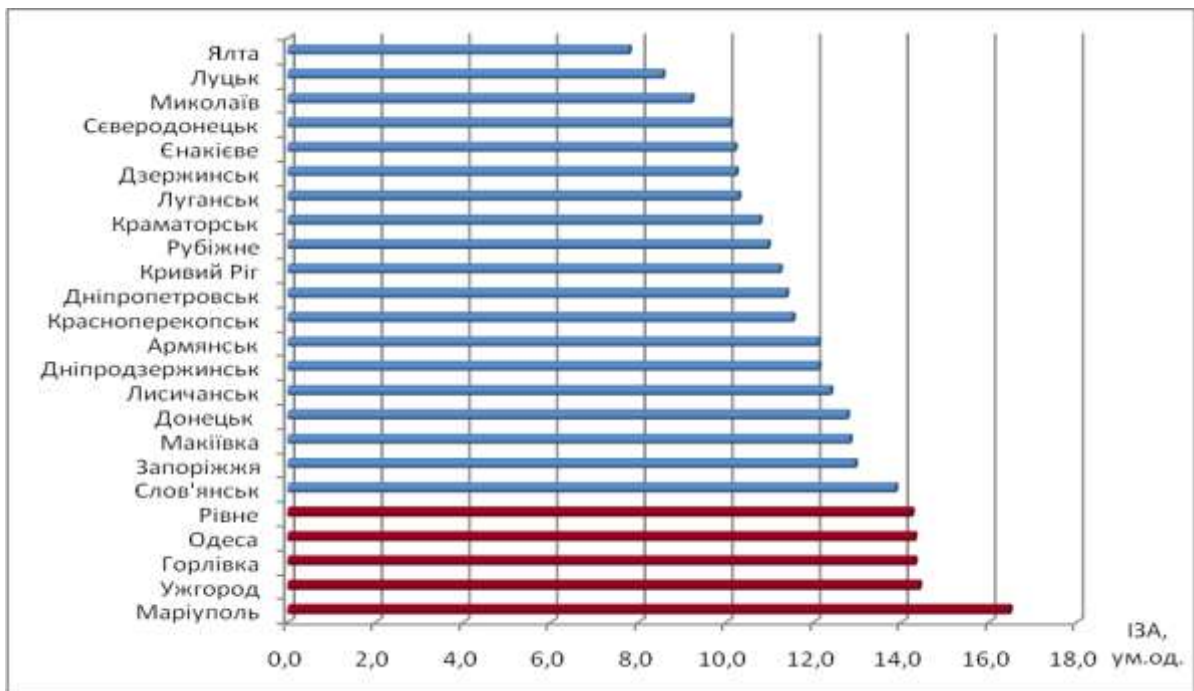

Рис. 2.4 – Значення індексу забруднення атмосфери (ІЗА) в найбільш забруднених містах України

Табл. 2.7- Вміст основних забруднювальних речовин в атмосферному повітрі за даними спостережень гідрометеорологічних організацій у 2011 році

Речовина	Клас небезпеки	Кількість міст, охоплених спостереженнями	Середньорічний вміст, мг/м ³	Середньодобові ГДК	Максимальний вміст, мг/м ³	Максимально разові ГДК	Частка міст (%), де середньорічний вміст перевищував:			Частка міст (%), де максимальний разовий вміст перевищував:		
							1 ГДК	5 ГДК	10 ГДК	1 ГДК	5 ГДК	10 ГДК
Бенз(а)пірен	1	50	0,5 x 10 ⁻⁶	1,0 x 10 ⁻⁶	11,2 x 10 ^{-6**}	-	16	0	0	-	-	-
Діоксид азоту	3	53	0,05	0,04	0,70	0,20	57	0	0	51	0	0
Формальдегід	2	43	0,008	0,003	0,145	0,035	88	7	0	51	0	0
Фенол	2	23	0,004	0,003	0,082	0,010	52	0	0	91	4	0
Сірководень	2	16	0,002	-	0,039	0,008	-	-	-	75	0	0
Фтористий водень	2	14	0,006	0,005	0,098	0,020	43	0	0	64	0	0
Хлористий водень	2	11	0,07	0,20	1,68	0,20	0	0	0	45	9	0
Завислі речовини	3	53	0,17	0,15	2,4	0,50	43	0	0	53	0	0
Діоксид сірки	3	53	0,018	0,050	0,990	0,500	0	0	0	2	0	0
Оксид азоту	3	27	0,03	0,06	0,28	0,40	7	0	0	0	0	0
Оксид вуглецю	4	49	2,2	3,0	48,0	5,0	22	0	0	63	2	0
Аміак	4	23	0,03	0,04	0,73	0,20	22	4	0	26	0	0

* відповідні ГДК для бенз(а)пірену та сірководню не встановлено;

** максимальний із середньомісячного вмісту.

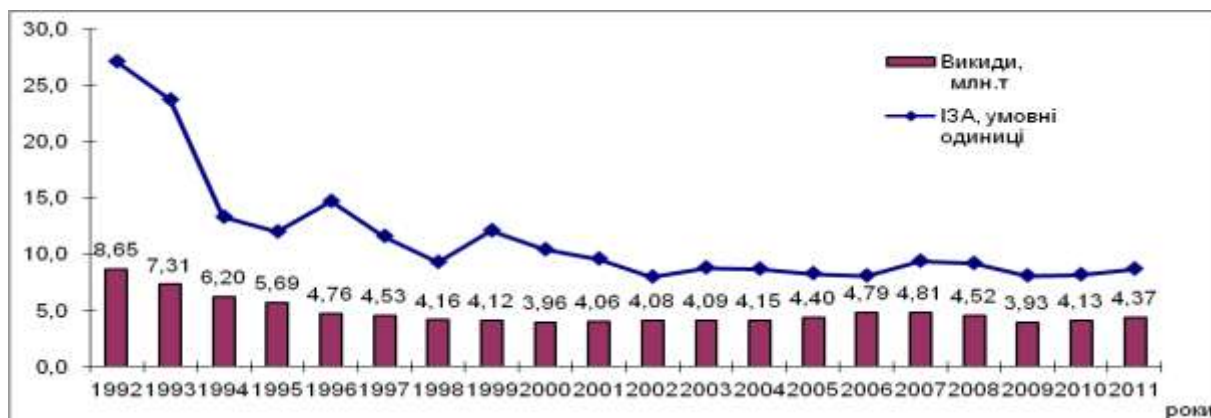

Рис. 2.5 – Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та зміна індексу забруднення атмосфери (ІЗА) по Україні за 1992–2011 роки

Табл. 2.8 – Перелік забруднювальних речовин, вміст яких в атмосферному повітрі міст зумовив найбільше забруднення за середньорічними і максимальними концентраціями (у кратності ГДК) в 2011 р.

Речовина	За середньорічним вмістом		За максимально разовим вмістом	
	Місто	Перевищення	Місто	Перевищення
Завислі речовини	Кривий Ріг	3,1	Алчевськ	4,8
	Макіївка	3,1	Кривий Ріг	4,8
	Алчевськ	2,8	Харків	4,6
	Дзержинськ	2,7	Макіївка	3,8
	Єнакієве	2,7	Донецьк	3,4
	Армянськ	2,6	Запоріжжя	3,2
	Горлівка	2,6	Маріуполь	3,0
	Красноперекоськ	2,5	Дніпропетровськ	2,6
	Донецьк	1,9	Ялта	2,6
Діоксид сірки	Перевищень ГДК не зафіксовано		Донецьк	1,98
Оксид вуглецю	Рубіжне	1,8	Кременчук	9,6
	Красноперекоськ	1,5	Краматорськ	3,4
	Дзержинськ	1,4	Слов'янськ	3,4
	Краматорськ	1,4	Дніпропетровськ	3,0
	Слов'янськ	1,4	Алчевськ	2,6
	Алчевськ	1,4	Миколаїв	2,6
	Єнакієве	1,4	Рівне	2,6
	Лисичанськ	1,4	Кривий Ріг	2,2
Діоксид азоту	Донецьк	3,5	Кременчук	3,5
	Макіївка	3,0	Донецьк	3,4
	Запоріжжя	2,5	Запоріжжя	3,0
	Дніпропетровськ	2,3	Ужгород	3,0
	Луцьк	2,3	Херсон	2,8
	Київ	2,0	Київ	2,6
	Хмельницький	2,0	Алчевськ	2,5
Чернігів	2,0	Макіївка	2,4	
Оксид азоту	Донецьк	1,2	Перевищень ГДК не Зафіксовано	
	Запоріжжя	1,2		
Сірководень	Дніпродзержинськ	0,005мг/м ³	Дніпропетровськ	4,9
	Горлівка	0,004мг/м ³	Рівне	4,1
	Дзержинськ	0,004мг/м ³	Маріуполь	2,8
	Рівне	0,004мг/м ³	Дніпродзержинськ	2,6
Фенол	Рівне	3,3	Рівне	8,2
	Запоріжжя	2,3	Краматорськ	4,8
	Дніпродзержинськ	2,0	Комсомольськ	4,3
	Дзержинськ	1,7	Херсон	4,0
	Єнакієве	1,7	Слов'янськ	3,8
	Слов'янськ	1,7	Кременчук	3,7
Сажа	Одеса	1,4	Харків	3,4
			Одеса	1,4

Речовина	За середньорічним вмістом		За максимально разовим вмістом	
	Місто	Перевищення	Місто	Перевищення
Фтористий водень	Армянськ	2,6	Краматорськ	4,9
	Рівне	2,6	Рівне	4,9
	Краматорськ	2,2	Слов'янськ	4,4
	Красноперекопськ	2,2	Армянськ	4,0
	Слов'янськ	2,2	Красноперекопськ	3,3
	Одеса	1,6	Чернівці	3,2
Хлористий водень	Перевищень ГДК не зафіксовано		Красноперекопськ	8,4
			Чернівці	4,9
			Рівне	4,7
Аміак	Горлівка	5,0	Донецьк	3,7
	Дніпродзержинськ	1,3	Черкаси	2,7
	Дніпропетровськ	1,3	Горлівка	1,8
	Маріуполь	1,3	Рівне	1,7
	Черкаси	1,3	Кривий Ріг	1,5
Формальдегід	Ужгород	6,3	Ужгород	4,1
	Маріуполь	6,0	Рівне	3,6
	Лисичанськ	5,3	Луцьк	2,8
	Одеса	5,0	Донецьк	2,7
	Луганськ	4,7	Луганськ	2,5
	Северодонецьк	4,7	Полтава	2,4
Етилбензол	Перевищень ГДК не зафіксовано		Кременчук	2,5
Бенз(а)пірен	Макіївка	2,3	Запоріжжя	11,2 *
	Запоріжжя	2,0	Макіївка	7,9 *
	Горлівка	1,9	Маріуполь	5,7 *
	Маріуполь	1,7	Горлівка	5,1 *
	Ялта	1,7	Донецьк	4,8 *
	Слов'янськ	1,6	Краматорськ	4,0 *

* максимальні із середньомісячного вмісту

Сніговий покрив. У зимовий період 2010–2011 років на 54 метеостанціях проводились спостереження за хімічним складом та кислотністю снігового покриву. За даними спостережень вміст сульфатів був у межах 3,10–21,43 мг/дм³, азоту амонійного – < 0,01–2,05 мг/дм³, нітратів – 0,37–5,94 мг/дм³, хлоридів – <0,01–

2,50 мг/дм³. Величина рН здебільшого була нейтральною, лише на метеостанції Звенигородка Черкаської області зафіксовано кислі опади. У порівнянні з попереднім зимовим періодом 2009–2010р.р. у сніговому покриві спостерігалось незначне зменшення сульфатів, нітратів, хлоридів, амонію.

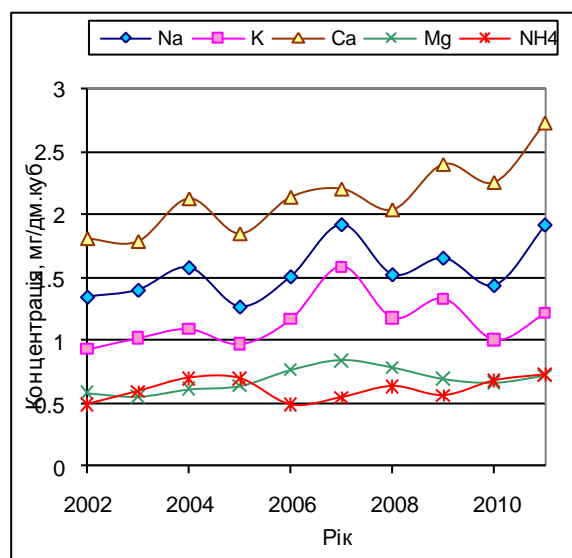
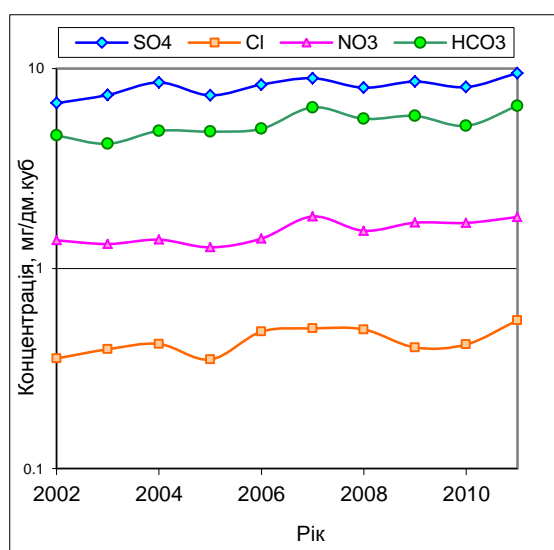

Рис. 2.6 – Зміна середньорічних концентрацій основних іонів у 2002–2011рр.

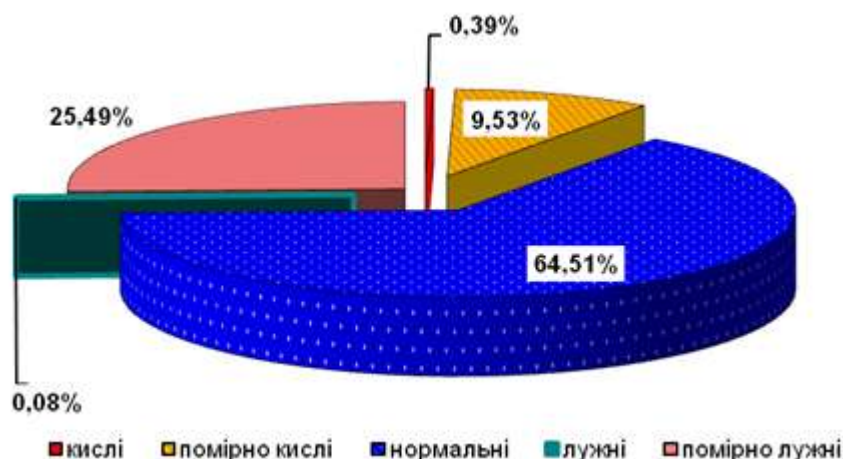

Рис. 2.7 – Кислотність опадів у процентному співвідношенні в цілому по Україні

2.4 Стан радіаційного забруднення атмосферного повітря

Спостереження за радіоактивним забрудненням атмосферного повітря у звітному періоді проводились за такими показниками: визначення потужності експозиційної дози гамма-випромінювання, визначення сумарної бета активності проб атмосферних аерозолів та випадань.

За даними 182 пунктів спостережень гідрометеорологічної мережі потужність експозиційної дози (далі ПЕД) гамма-випромінювання на більшій частині країни протягом року знаходилась в межах рівнів, обумовлених природними радіоактивними ізотопами та космічним випромінюванням, і складала 5–25 мкР/год.

На пунктах контролю, розташованих на забрудненій внаслідок аварії на ЧАЕС території, рівень ПЕД гамма-випромінювання становив 7–28 мкР/год, максимальні рівні спостерігались у м. Чорнобиль (28 мкР/год).

В 100-кілометрових зонах впливу діючих АЕС рівень ПЕД гамма-випромінювання знаходився в межах: Запорізька АЕС – 7–21 мкР/год, Південно-Українська АЕС – 8–18 мкР/год, Рівненська АЕС – 7–16 мкР/год, Хмельницька АЕС – 7–20 мкР/год.

У Києві рівні ПЕД гамма-випромінювання протягом року коливалися в межах 7–16 мкР/год, складаючи в середньому за рік 11 мкР/год, тобто знаходився в межах природного фону.

За даними спостережень, у 2011 р. сумарна бета-активність приземного шару повітря становила в середньому по країні $16,8 \times 10^{-5}$ Бк/м³, що дещо менше, ніж у 2010 р. ($19,8 \times 10^{-5}$ Бк/м³). Середня річна щільність випадів бета-активних елементів складала, як і попереднього року, 1,6 Бк/м² за добу.

Основним джерелом надходження до атмосфери техногенних радіоактивних елементів (насамперед, це реакторні та вибухові цезій-137 і стронцій-90) на території України залишався вітровий підйом радіоактивних ізотопів з поверхні ґрунту, забрудненого внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС та в результаті випробування ядерної зброї у другій половині минулого сторіччя.

У звітному році атмосферне повітря над територією України зазнавало додаткового забруднення через переміщення радіоактивно-забруднених повітряних мас з району аварії на японській атомній електростанції «Фукусіма 1».

Наявність радіонуклідів станційного походження у аерозолях фіксувалась протягом більшої частини квітня.

У зоні відчуження (пункт контролю Чорнобиль: щільність забруднення ґрунтів цезієм-137 близько 9 Кі/км², стронцієм-90 близько 3 Кі/км², відстань до ЧАЕС 16 км) середня за 2011 рік концентрація цезію-137 в атмосферних аерозолях становила 21,9 мкБк/м³, що перевищує дозварійні значення майже у 30 разів, концентрація стронцію-90 (1,8 мкБк/м³) – вдвічі вища за значення 1985 року.

Найбільші концентрації радіоактивних аерозолів спостерігались у період 29 березня – 6 квітня, максимальні добові склали: йоду-131 – 4,43 мБк/м³, цезію-134 – 1,02 мБк/м³, цезію-137 – 0,93 мБк/м³ (03.04.2011 р., м Чорнобиль). Поширення на територію України зони опадів, викликане активним циклоном, 7-10 квітня обумовило очищення приземного шару повітря від радіоактивних речовин та суттєве зниження концентрації йоду-131, цезію-134 та 137. У той же час зменшення вмісту йоду-131 відбулося також завдяки невеликому періоду його напіврозпаду (8,2 доби). Перевищення допустимих рівнів об'ємної активності йоду-131, цезію-134, -137 за весь період не спостерігалося.

На початку травня вміст цезію-134 та йоду-131 в аерозолях був нижчим за межу визначення, концентрація цезію-137 повернулася на рівні, характерні для цього періоду року.

Середня за рік концентрація цезію-137 в атмосферних аерозолях складала у звітному році 9,5 мкБк/м³, що дещо вище значень, які спостерігались на території країни в останнє десятиріччя (4,3–8,6 мкБк/м³). Вміст стронцію-90 у приземному шарі повітря залишився на рівні попереднього року і складав в середньому 0,5 мкБк/м³.

Середня по території країни щільність випадів цезію-137 складала 4,39 Бк/м² за рік, стронцію-90 – 1,96 Бк/м² за рік (у 2010 році – відповідно 2,84 Бк/м² та 1,94 Бк/м² за рік).

В цілому в Україні тривають процеси очищення атмосфери від радіонуклідів техногенного походження. На Рис. 2.8, Рис. 2.9 відображена динаміка забруднення атмосфери радіонуклідами з 80-тих років минулого сторіччя до 2011 року для міст Києва та Чорнобиля. Після різкого підвищення забруднення повітря у квітні 1986

року, зумовленого значною мірою короткоживучими радіонуклідами з аварійного реактору, починаючи вже з 1989 року, сумарна бета-активність, що обумовлена переважно природними радіоактивними елементами, суттєво перевищувала техногенну складову як у приземному шарі атмосфери (Рис. 2.8), так і у випадках (Рис. 2.9). Концентрація цезію-137 та стронцію-90 у приземному шарі атмосфери, починаючи приблизно з 1998 року, коливалася в межах, близьких до передаварійних рівнів.

2.5 Використання озоноруйнівних речовин та їх вплив на довкілля

Збереження озонового шару стратосфери, який захищає усе живе на Землі від згубної дії ультрафіолетового сонячного випромінювання, є однією з пріоритетних глобальних екологічних проблем XXI століття.

Україна з метою вжиття необхідних заходів для збереження озонового шару шляхом припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин приєдналася до Монреальського протоколу по речовинах, що руйнують озоновий шар, (далі – Монреальський протокол) у 1988 році.

Незважаючи на відсутність вітчизняного виробництва, озоноруйнівні речовини використовуються майже в усіх секторах економіки. Частина вітчизняних підприємств вже істотно обмежила або повністю припинила використання озоноруйнівних речовин шляхом перепрофілювання та впровадження альтернативних технічних рішень за рахунок власних ресурсів.

При цьому абсолютні значення забруднення повітря цезієм-137 та стронцієм-90 залишалися на 4–5 порядків меншими за допустимі концентрації, встановлені НРБУ–97 для населення (категорія В).

Вплив озоноруйнівних речовин на довкілля становить загрозу для здоров'я населення та для біосфери внаслідок таких причин:

- активне функціонування важкої промисловості;
- функціонування підприємств стратегічного призначення (оборонна промисловість, включаючи плавучі та повітряні об'єкти; цивільна та промислова авіація; атомна промисловість; залізничні об'єкти; медичні об'єкти);
- функціонування сектору сервісного обслуговування промислових та побутових об'єктів;
- функціонування секторів, які в технологічних процесах використовують фреони як спінювачі;
- функціонування автомобільної промисловості;
- використання озоноруйнівних речовин як засобів пожежогасіння;
- використання азотних добрив;
- хлорування питної води;
- утворення смогу у великих індустріальних містах.

У разі підвищення УФ-фону (ультрафіолетового фону) знижується врожайність багатьох

культур, розвиваються серйозні захворювання людей і тварин, збільшується кількість шкідливих мутацій. Збільшення інтенсивності УФ-випромінювання призводить до додаткової генерації озону у приземних шарах атмосфери та підвищенню концентрації інших потенційно шкідливих оксидантів.

Озон в стратосфері утворюється під впливом ультрафіолетового випромінювання Сонця. Але цей «корисний» озон поступово руйнується в результаті виробничої діяльності людини, коли в атмосферу викидаються речовини, що руйнують озон, а саме: хлорфторвуглеці, гідрохлорфторвуглеводні, галогени, бромистий метил, чотирихлористий вуглець і метилхлороформ. Ці речовини застосовувалися і продовжують застосовуватися в холодильниках, піноутворювачах, вогнегасниках, розчинниках, пестицидах і аерозольних розпилювачах. Випущені в атмосферу, ці речовини руйнуються дуже повільно, іноді роками, і поступово з тропосфери переходять в стратосферу. Там вони руйнуються інтенсивними УФ променями з вивільненням молекул хлору і броду, які в свою чергу руйнують «корисний» озон. Підраховано, що один атом хлору може зруйнувати мільйон молекул озону.

Міністерство екології та природних ресурсів забезпечує виконання Україною вимог Монреальського протоколу та міжнародних зобов'язань за ним щодо протоколу контролюючи обіг озоноруйнівних речовин та продукції, що їх містить, беручи участь у приведенні національного законодавства із зазначених питань у відповідність до вимог Монреальського протоколу та законодавства Європейського Союзу, надаючи підтримку підприємствам у переведенні виробництва на озонобезпечні технології.

Відповідно до вимог Монреальського протоколу до 2020 року Мінприроди контролюється експорт та імпорт озоноруйнівних речовин та продукції, що їх містить або може містити та виведення такої продукції з обігу або сприяння переведення її на озонобезпечні технології. Після 2020 року експорт та імпорт озоноруйнівних речовин забороняється, проте до 2030 року контролюється та моніториться обіг продукції, що містить або може містити озоноруйнівні речовини до виведення такої продукції з обігу або переведення її на озонобезпечні технології. Після 2030 забороняється ввезення та вивезення в країну продукції, що міс-

тять озоноруйнівні речовини.

Спостереження за станом озонowego шару ведеться в Україні на 6-ти озонметричних станціях, розташованих в містах Борисполі, Києві, Львові, Прилуках, Сімферополі, Тернополі.

На сьогоднішній день експорт та імпорт суб'єктами господарювання озоноруйнівних речовин та товарів, що їх містять або можуть містити, регулюється Міністерством екології та природних ресурсів України шляхом розгляду звернень суб'єктів господарювання та надання

їм, у разі наявності озоноруйнівних речовин, стверджень про наявність озоноруйнівних речовин та доцільність їх ввезення або вивезення, на підставі якого суб'єктом має бути отримана ліцензія в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України.

Мінприроди щорічно надає до Озонового Секретаріату звіт про споживання Україною озоноруйнівних речовин на підставі даних, отриманих від Мінекономіки, Державної митної служби України та суб'єктів господарювання.

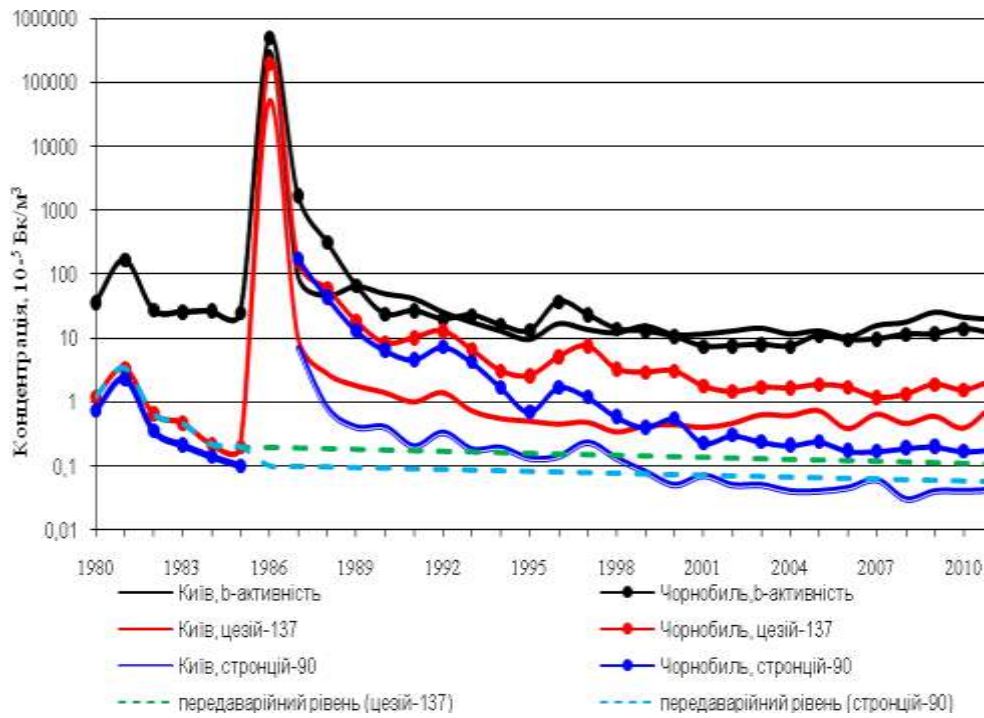

Рис. 2.8 – Динаміка середньорічної концентрації у приземному шарі атмосфери радіоактивних аерозолів у порівнянні з передаварійними значеннями (з урахуванням розпаду станом на 01.01.2012 р.)

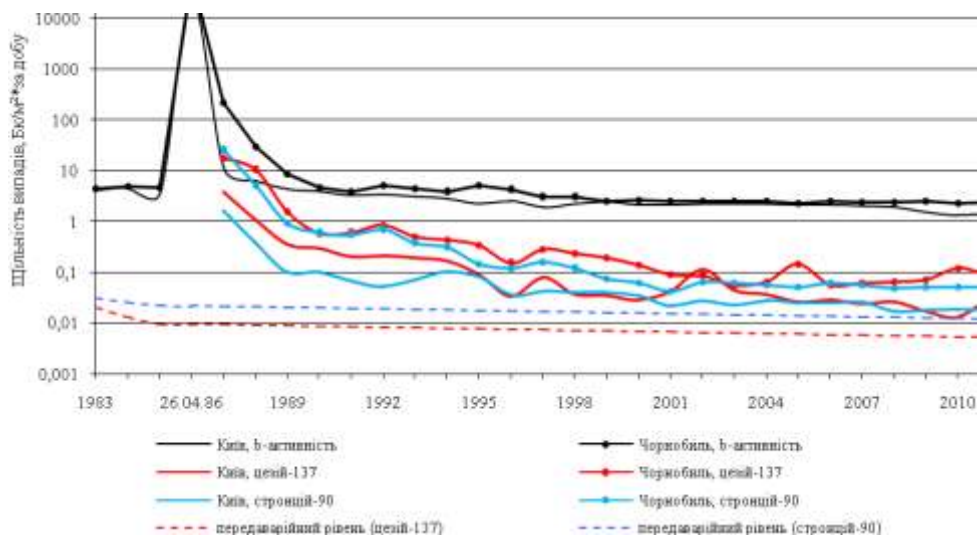

Рис. 2.9 – Динаміка щільності радіоактивних випадів на території України у порівнянні з передаварійними значеннями (з урахуванням розпаду станом на 01.01.2012 року)

2.6 Вплив забруднюючих речовин на здоров'я людини та біорізноманіття

Забруднення атмосферного повітря за ступенем хімічної небезпеки для людини посідає перше місце. Це обумовлено, насамперед, тим, що забруднюючі речовини з атмосферного повітря мають найширше розповсюдження та випадають у різні середовища. Наприклад, атмосферні опади дають до 10 % забруднення водних об'єктів басейну Дніпра, значно забруднюють ґрунт тощо. Крім того, людина споживає за добу і в цілому за життя в об'ємному відношенні повітря набагато більше, ніж води і їжі. Природні захисні бар'єри певною мірою захищають людину від потрапляння шкідливих речовин до організму через шлунково-кишковий тракт, але організм людини не захищений надійними природними механізмами від потрапляння шкідливих речовин через дихальні шляхи. На сьогодні ризики для здоров'я від забруднення повітря не викликає сумніву, але якісні дані про кількісні ефекти впливу й досі недостатньо визначені внаслідок того, що:

- забруднення повітря широко розповсюджене і важко підібрати неекспоновані групи населення для контролю;
- існують проблеми в оцінці розмірів індивідуального впливу;
- концентрації атмосферних домішок надзвичайно залежні від метеоумов;
- хвороби, у виникненні і перебігу яких забруднення повітря може відігравати значну роль, є, головним чином, хвороби дихальної системи. Разом з тим, ці хвороби неспецифічні і можуть викликатися іншими факторами, наприклад, палінням, або професійним впливом; значну роль при цьому може відігравати дія внутрішніх алергенів.

Зважаючи на постійне зростання кількості автомобільного транспорту у містах, оцінка рівнів його впливу на стан повітряного середовища, і, відповідно, на стан здоров'я населення лишається однією з домінуючих проблем багатьох країн світу. Викиди автомобільного транспорту є одним з основних факторів, що формують експозицію населення, яке проживає у районі автомагістралей чи щодня пересувається маршрутами вздовж автодоріг.

За даними Державної установи «Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М.Марзєєва АМН України», традиційно для виявлення впливу забрудненого атмосферного повітря на здоров'я використовувалися показники рівнів захворюваності та фізичного розвитку дитячого населення. Встановлено, що розбіжності в показниках фонду здоров'я дітей старшого дошкільного віку в значній мірі можуть бути обумовлені станом атмосферного повітря. Найгіршою є ситуація в мікрорайонах, прилеглих до автомагістралей. Це відповідає стану речей у теперішній час: викиди стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря за останні роки скоротилися, а викиди від пересувних джерел – постійно зростають. Встановлені

відмінності у формуванні фонду здоров'я дітей різного віку ймовірно пов'язані із станом довкілля, зокрема, забрудненням повітря.

Дослідження останніх років довели наявність взаємозв'язку між різними проявами респіраторних захворювань, у дітей, включаючи погіршення стану хворих на астму, що проживають чи проводять значну частину часу у близькості до автодоріг з інтенсивним рухом транспорту. Тому оцінка потенційних негативних ефектів для здоров'я дитячого населення, що перебуває поблизу завантажених автомобільних доріг, є важливою для прогнозування захворюваності, зниження ризиків розвитку респіраторних захворювань та розробки профілактичних програм.

Дослідження дозволили оцінити вплив викидів автомобільного транспорту на здоров'я дитячого населення, що перебуває в зоні впливу автодоріг міста. Визначені рівні потенційного неканцерогенного ризику та індивідуального ризику смертності для здоров'я дитячого населення, що відвідує дошкільні заклади освіти, розташовані в межах 500 м від основних перехресть міста. Перевищення індексів небезпеки для вуглецю оксиду спостерігалось на двох, а для азоту діоксиду на трьох з дев'яти досліджуваних перехресть. Рівні індивідуального ризику смертності, зумовлені викидами пилу з діаметром часток менше 10 мкм, знаходяться на допустимому рівні в районі усіх досліджуваних перехресть.

Проведені дослідження та застосовані підходи можуть слугувати підґрунтям для розробки профілактичних програм оздоровлення дитячого населення, оскільки доводять необхідність подальших досліджень з вивчення впливу викидів автомобільного транспорту на здоров'я дітей, як однієї з особливо чутливих груп населення.

Забруднення атмосферного повітря є одним із провідних елементів оцінки якості середовища проживання людини, що спричиняє шкідливий вплив на її здоров'я. Сьогодні в Україні, незважаючи на певний спад виробництва, стабільно високим залишається забруднення повітряного середовища великих міст і промислових центрів. В результаті практично дві третини населення країни проживає на територіях, де стан атмосфери не відповідає гігієнічним нормативам. Проте, питання щодо ступеня ризику за умов постійної тривалої дії шкідливих чинників повітряного середовища, якому піддається населення великих міст з різним профілем промисловості, залишаються відкритими.

Сумарний канцерогенний ризик для здоров'я міського населення, що створюється досліджуваними сполуками, розглядається як високий, незалежно від промислового профілю міст, і потребує заходів до його зниження. При цьому сумарний канцерогенний ризик забрудненого повітряного середовища міст із переважно хімічним спрямуванням виробництв дещо вищий у порівнянні з містами, на території яких преважують підприємства металургійної галузі промисловості,

хоча різниця і недостовірною. Так, у м. Кременчук сумарний індивідуальний канцерогенний ризик впливу лише 9-ти канцерогенів становить $9,2 \times 10^{-3}$, у м. Дніпропетровську – $6,8 \times 10^{-3}$, а у м. Києві – $4,9 \times 10^{-3}$ відповідно. Найбільший внесок у сумарне канцерогенне навантаження, що формує канцерогенний ризик, дають нітрозаміни, хром, бензол.

Незадовільний екологічний стан та загрози демографічні тенденції, зростання захворюваності та смертності серед населення вимагають детального вивчення ситуації, аналізу, оцінки і прогнозу стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я населення та впливом на нього факторів довкілля для розробки й впровадження профілактичних заходів щодо покращення загального стану здоров'я населення.

Відповідно до стратегії з охорони довкілля ВООЗ довготривале дослідження ступеню забру-

днення атмосферного повітря в населених місцях є одним з важливих завдань санітарно-епідеміологічної служби України з метою розробки ефективних заходів з профілактики захворювань населення, спричинених впливом шкідливих політантів атмосферного повітря, та вдосконалення методів управління якістю довкілля. Встановлена першочергова роль забруднень атмосферного повітря по відношенню до інших об'єктів довкілля у виникненні екологічно детермінованих хвороб людини. За даними наукових досліджень, внесок забруднень атмосферного повітря становить від 80 до 90 % від сумарного канцерогенного та неканцерогенного ризику, пов'язаного з впливом забруднень інших об'єктів довкілля.

Таким чином, важливим резервом поліпшення здоров'я населення є оздоровлення довкілля, зокрема, поліпшення якості атмосферного повітря, зменшення негативної дії на здоров'я погодних та соціально-побутових умов.

2.7 Заходи, спрямовані на покращення стану атмосферного повітря

З метою охорони атмосферного повітря та клімату у 2011 році підприємства планували виконати 600 природоохоронних заходів; з них виконано 458 заходів, або 76,3 % від запланованих, на які було витрачено 918,0 млн. грн. Середня частка виконання заходів по країні складає 76,3 %. Найбільше заходів не виконано у Луганській області – 46,9 % від запланованих, Тернопільській – 50,0 %, Сумській та Херсонській – по 66,7 %, Донецькій – 68,2 %, Вінницькій області – 68,4 % від запланованих на 2011 рік (Табл. 2.9).

Упровадження заходів сприяло зменшенню викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на 55,7 тис.т (Табл. 2.10).

Основними заходами, що виконувалися у 2011 році, були:

- удосконалення технологічних процесів (дозволило зменшити викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря на 4,3 тис.т);

- будівництво та введення в дію нових газоочисних установок та споруд (дозволило зменшити викиди 2,6 тис.т);

- підвищення ефективності існуючих очисних установок (включаючи їх модернізацію, реконструкцію і ремонт, дозволило зменшити викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря на 2,5 тис.т);

- ліквідація джерел забруднення (дозволило зменшити викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря на 5,8 тис.т).

За даними Державної служби статистики України, фактичні витрати на охорону атмосферного повітря і вирішення проблем зміни клімату у 2011 році складала 4011,0 млн. грн або 12,3 % від загального обсягу витрат на охорону навколишнього природного середовища. Ці кошти були спрямовані не лише на виконання повітроохоронних заходів, але й на здійснення аналітичних вимірів, конт-

ролю, лабораторних досліджень та інші витрати, пов'язані з охороною атмосферного повітря. Із усіх витрат, майже 99,6 % витрат здійснювалися за рахунок капітальних інвестицій та власних коштів підприємств, у тому числі капітальні інвестиції становили 2535,6 млн. грн (63,2 %), власні кошти підприємств – 1458,8 млн. грн (36,4 %). Решта 0,4 % – це кошти державного та місцевих бюджетів, інші джерела фінансування (Табл. 2.11).

У 2011 році кошти на природоохоронні заходи у сфері охорони атмосферного повітря використовувались наступним чином.

У Дніпропетровській області згідно з «Програмою поліпшення екологічного стану Дніпропетровської області за рахунок зменшення забруднення довкілля основними підприємствами-забруднювачами на 2007–2015 роки» у 2011 році було освоєно 251,0 млн. грн на такі заходи: на ПАТ «ДМК ім. Дзержинського» проведено капітальний ремонт ДП-12 доменного цеху, здійснено оптимізацію параметрів експлуатації систем аспірації та газоочисного обладнання з ефектом зниження викидів 2,5 т, проведено капітальний ремонт газоочисного обладнання конвертора № 1 конвертерного цеху з ефектом зниження викидів 12,0 т, здійснено оптимізацію режиму роботи нагрівальних пристроїв рейкобалкового та нового прокатного цехів з ефектом зниження викидів 20,2 та 121,3 т відповідно. На КХВ ПАТ «ЄвразДМЗ ім. Петровського» закрито цикл кінцевого охолодження з виводом із експлуатації градирні з ефектом зниження викидів 430 т. На Придніпровській ТЕС ПАТ «Дніпроенерго» модернізовано системи заземлення електрофільтрів на енергоблоці № 13 з ефектом зниження викидів 75 т/рік. На ПАТ «ДТЕК Павлоградвугілля» завершено будівництво II ступеня очищення в котельній № 1 з ефектом зниження викидів 17,79 т.

Табл. 2.9 – Стан виконання повітроохоронних заходів у 2011 році

	Всього заходів, завершення яких передбачалось у 2011 році	З них:				
		виконано		перенесено	анульовано	не виконано
		одиниць	частка у загальній кількості передбачених, %			
Україна	600	458	76,3	104	6	32
Автономна Республіка Крим	31	23	74,2	7	-	1
Вінницька область	19	13	68,4	5	-	1
Волинська область	3	3	100,0	-	-	-
Дніпропетровська область	60	48	80,0	9	-	3
Донецька область	151	103	68,2	34	2	12
Житомирська область	7	7	100,0	-	-	-
Закарпатська область	5	5	100,0	-	-	-
Запорізька область	23	17	73,9	3	-	3
Івано-Франківська область	9	9	100,0	-	-	-
Київська область	6	6	100,0	-	-	-
Кіровоградська область	9	8	88,9	1	-	-
Луганська область	32	15	46,9	15	1	1
Львівська область	8	5	62,5	-	-	3
Миколаївська область	33	24	72,7	6	-	3
Одеська область	4	4	100,0	-	-	-
Полтавська область	30	26	86,7	2	2	-
Рівненська область	14	13	92,9	1	-	-
Сумська область	27	18	66,7	5	1	3
Тернопільська область	4	2	50,0	2	-	-
Харківська область	30	28	93,3	2	-	-
Херсонська область	3	2	66,7	1	-	-
Хмельницька область	14	12	85,7	2	-	-
Черкаська область	29	26	89,7	1	-	2
Чернівецька область	3	3	100,0	-	-	-
Чернігівська область	15	11	73,3	4	-	-
м. Київ	28	24	85,7	4	-	-
м. Севастополь	3	3	100,0	-	-	-

У Львівській області на Добротвірській ТЕС встановлено батарейні емульгатори II покоління на котлах ТП-10 та сучасні засоби вимірювання кисню, що дозволило зменшити викиди забруднюючих речовин на 4 тис. 589 т. На ПАТ «Миколаївцемент» – проведено технологічне переоснащення електрофільтра обертових печей № № 2, 4, встановлено системи безперервного моніторингу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на обертових печах № № 4, 5, 6, що зменшило викиди забруднюючих речовин на 190 т.

Відповідно до «Плану заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату» підприємством КП «Харківські теплові мережі» у 2011 було встановлено 10 високоефективних котлів, проведено капітальний ремонт 14 котлів та ремонт і установку 40 ефективних теплообмінних апаратів, здійснено заміну 10,9 км теплових мереж у пінополіуретановій теплоізоляції та ремонт і відновлення 11,5 км ізоляції на теплових мережах. Завдяки цим заходам знизилася кількість викидів парникових газів на 392657,0 т CO₂ екв.

Табл. 2.10 – Впровадження природоохоронних заходів у сфері охорони атмосферного повітря у всіх виробничих та технологічних процесах, технологічному устаткуванню (установках) у 2011 році

Назва заходів	Кількість заходів		Загальний обсяг витрат за кошторисною вартістю, тис. грн	Фактично виконано з початку виконання заходу, тис. грн	Зменшення викидів забруднюючих речовин після впровадження заходу		
	всього, одиниць	у % до 2010 р.			очікуване, т	фактичне, т	у % до 2010р.
Всі повітроохоронні заходи	458	94,2	999 487,2	918 002,6	72 717,64	55 739,8	70,1
удосконалення технологічних процесів (включаючи перехід на інші види палива та сировину)	67	88,2	47 366,3	43 163,8	5 400,895	4 338,47	22,9
будівництво та введення в дію нових газоочисних установок та споруд	43	119,4	472 855,5	415 417,8	4 533,457	2 569,64	540
підвищення ефективності існуючих очисних установок (включаючи їх модернізацію, реконструкцію і ремонт)	193	102,1	262 019,8	248 326	18 625,11	2 465,95	16,9
ліквідація джерел забруднення	26	86,7	22 257,1	27837,4	5 944,764	5 780,33	119
Інші заходи	129	83,2	194 988,5	183 257,6	38 213,42	40 585,4	99,8

Табл. 2.11 – Фактичні витрати на охорону атмосферного повітря і проблем зміни клімату у 2011 році

	Фактично витрачено, всього	У тому числі із:			
		Державного бюджету	Місцевих бюджетів	Власних коштів	Інших джерел фінансування
Всього	4 011,0	28,9	7,1	3 727,1	247,9
у тому числі:					
капітальні інвестиції	2 535,6	21,2	5,6	2 268,3	240,5
поточні витрати	1 475,4	7,7	1,5	1 458,8	7,4

3

ЗМІНА КЛІМАТУ

3.1 Тенденції зміни клімату

Феномен зміни клімату, наслідки якого спостерігаються у вигляді глобального потепління, є незаперечним і визнається усіма країнами. Незважаючи на це, питання про причини зміни клімату є дискусійним і з цього приводу єдиної позиції наразі не існує. Разом з тим, національна політика у цій галузі формується на визнанні того факту, що одним з найбільш суттєвих чинників, що впливають на регіональний та глобальний клімат, є антропогенна діяльність. З цього випливає, що регулювання такої діяльності може запобігти або ж пом'якшити зміну клімату та відповідні негативні наслідки.

Територія України не належить до найбільш вразливих до глобального потепління регіонів.

Втім, кліматичні зміни несуть реальну небезпеку для України. Тенденції, що намітилися впродовж останніх десятиліть, спостерігалися і в звітному році. За даними Національної академії наук України, в країні в останні десятиліття істотно підвищилися літні температури, а клімат набуває ознак континентальності. За останні 20 років середня температура літнього періоду зросла, за різними оцінками, на 0,8 – 1,5 градусів, що стало причиною збільшення кількості спекотних днів. В змінах кліматичних умов України простежуються загальні тенденції, які вказують на те, що найбільше підвищення температури спостерігалось саме в холодний період року. За останні 20 років середня температура січня та лютого зросла майже на 2,5

градуси. Це вказує на значну ймовірність скорочення тривалих холодних періодів, але, разом із тим, ймовірність короткочасних сильних похолодань залишається високою. Те ж саме стосується літнього періоду, коли суттєво зростає ймовірність настання температури в 30 і більше градусів. Такі тенденції характерні для всіх країн Європи, внаслідок чого активність атмосферних процесів зростає якраз над Центральною Європою, з якою межує Україна. За останні роки на території Польщі, Чехії, Словаччини та півдні Німеччини зростання контрастності температурного режиму призводило до активізації процесу випадіння опадів, внаслідок чого мали місце надзвичайно сильні паводки. Саме тому Карпатський регіон залишається найбільш вразливим до цих процесів, і, згідно з різними оцінками, загроза паводків в найближчі роки тут матиме тенденцію до зростання.

Темпи зростання температури в нашій країні випереджають середні планетарні показники. Така тенденція найбільш суттєво проявляється в південних регіонах, що входять до зони Степу.

3.2 Національна система оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів

Незважаючи на те, що територія України є менш вразливою до зміни клімату, ніж багато інших регіонів планети, наша держава підтримує зусилля міжнародного співтовариства у боротьбі з глобальними змінами клімату в рамках політичних, економічних, технологічних, освітніх та інших заходів. Ці заходи спрямовані, головним чином, на обмеження і скорочення антропогенних викидів парникових газів в атмосферу, а також підвищення їх поглинання. Саме парникові гази, потрапляючи в атмосферу, утримують сонячне тепло в нижніх шарах, внаслідок чого відбувається перегрівання планети і, відповідно, підвищення середньорічної температури. У свою чергу парникові гази утворюються в процесі використання (головним чином, спалювання) викопних видів палива для задоволення енергетичних потреб людства. Саме це і є однією з основних причин порушення кліматичного балансу на планеті.

Розроблення та ефективно впровадження заходів, спрямованих на протидію зміни клімату, неможливе без адекватних оцінок обсягів антропогенних викидів парникових газів та їх поглинання. Ці функції виконує Національна система оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів (далі – Національна система). Це система організаційно-технічних заходів, спрямованих на спостереження, збирання, оброблення, передачу та збереження інформації, необхідної для оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів. Створення Національної системи та її діяльність регламентується Постановою КМУ (№ 554 від 21 квітня 2006 року). Метою Національної системи є виконання вимог Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК

Внаслідок цього відбувається фактичне зміщення меж природно-кліматичних зон на 100–150 км на північ. Умови вегетації у традиційній підзоні Північного Степу (зокрема, в Дніпропетровській та Кіровоградській областях) за останні роки фактично відповідали підзоні Південного Степу. Підзона Північного Степу зміщується відповідно на території Черкаської, Полтавської та інших областей, які традиційно були в зоні Лісостепу. У Південному Степу (Херсонська, Запорізька області, Кримська АР та ін.) внаслідок зменшення кількості опадів та зростання температури реально проявляються ознаки зпустелювання. Це впливає на родючість земель, а при збереженні таких тенденцій існує реальна загроза втрати значних площ орних земель країни.

Таким чином, подальше зростання середньорічних значень температури повітря та кількості екстремальних погодних умов доводять небезпеку зміни клімату для України. Така ситуація вимагає розроблення та ефективної реалізації національної політики протидії змінам клімату.

ООН), а також відповідних рішень Конференції Сторін РКЗК ООН. Головними вимогами в цьому відношенні є оцінка даних про антропогенні викиди та абсорбцію парникових газів, а також підготовка і подання кадастру антропогенних викидів та абсорбції парникових газів і національного повідомлення з питань зміни клімату відповідно до положень Кіотського протоколу.

Виконання зобов'язань за Кіотським протоколом передбачає створення національного кадастру (інвентаризації) антропогенних викидів парникових газів, що здійснюється за методиками Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату (МГЕЗК). Сторони Додатка I, до якого входить і Україна, зобов'язані щороку надавати Секретаріату Конвенції кадастри викидів парникових газів, які формуються на основі розрахунків викидів і поглинання. Викиди парникових газів за даними останнього кадастру, підготовленого Україною у 2012 році, наведено на Рис. 3.1.

Кадастр включає всі антропогенні викиди і поглинання парникових газів, тоді як національний реєстр фіксує зміни у правах власності (продаж/передача) на визначені кількості та одиниці скорочення викидів. Наявність сертифікованого реєстру є обов'язковою умовою участі країни у торгівлі квотами на викиди парникових газів. Національний реєстр України пройшов відповідні міжнародні тестування та одержав високі оцінки експертів Секретаріату ООН, що перевіряли його роботу.

Кадастр і реєстр парникових газів є механізмами контролю з боку Секретаріату РКЗК ООН за дотриманням країнами-сторонами Кіотського протоколу своїх зобов'язань стосовно скорочення викидів парникових газів.

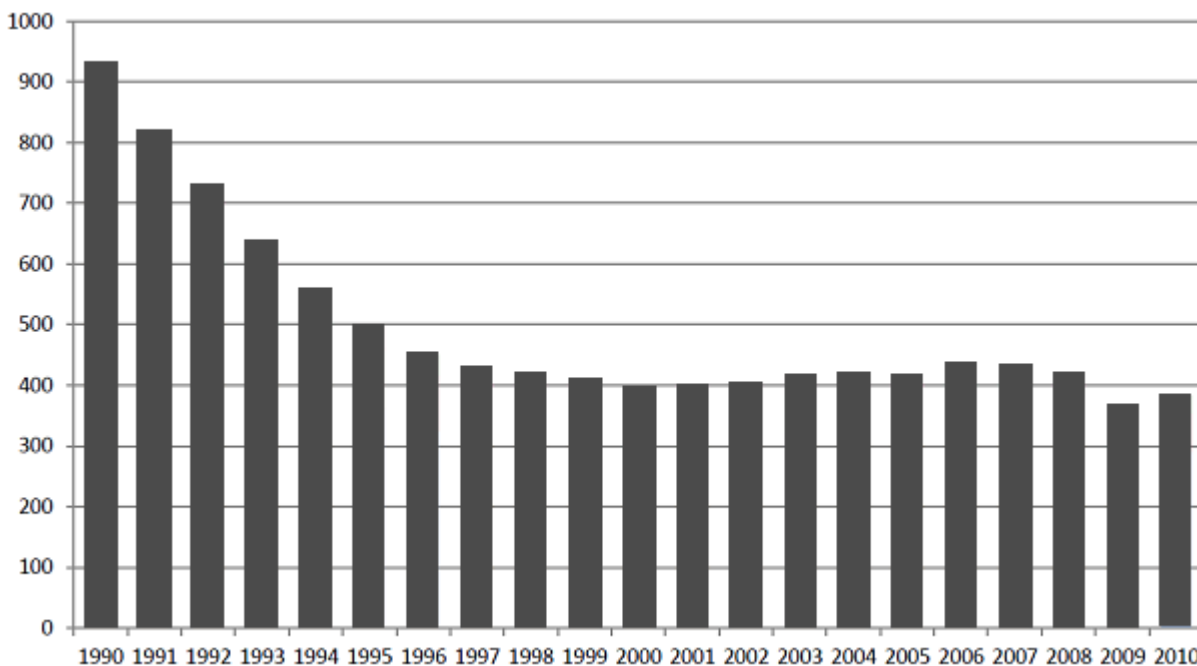

Рис. 3.1 – Викиди парникових газів в Україні (млн. т CO₂-екв)

Для забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань за Кіотським протоколом до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату було розроблено та затверджено низку нормативно-правових актів, що регулюють питання функціонування Національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів.

До основних з таких актів належать:

– Закон України від 29 жовтня 1996 року № 435/96-ВР «Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату»;

– Закон України від 4 лютого 2004 року № 1430-IV «Про ратифікації Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату»;

– Указ Президента України від 12 вересня 2005 року № 1239/2005 «Про координатора заходів щодо виконання зобов'язань України за Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотським протоколом до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату»;

– Постанова Кабінету Міністрів від 10 квітня 2006 року № 468 «Про порядок координації заходів щодо виконання зобов'язань України за Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотським протоколом до зазначеної Конвенції»;

– Постанова Кабінету Міністрів від 21 квітня 2006 року № 554 «Про затвердження порядку функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар»;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 року № 392 «Про забезпечення виконання міжнародних зобов'язань за Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та Кіотським

протоколом до неї»;

– Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2005 року № 346-р «Про затвердження Національного плану заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату».

Враховуючи вагомість питань, які стосуються виконання Україною зобов'язань за РКЗК ООН, у 2008 році Кабінет Міністрів України створив Національне агентство екологічних інвестицій України (з грудня 2010 року – Державне агентство екологічних інвестицій України, Держекоінвестагентство), діяльність якого сьогодні координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України. Держекоінвестагентство визначено єдиним національним органом, який забезпечує функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції поглиначами парникових газів і несе відповідальність за підготовку національних кадастрів та їх подання до Секретаріату РКЗК ООН.

З метою поліпшення оброблення, систематизації, аналізу, накопичення та архівації інформації для підготовки національного кадастру у 2011 р. при Держекоінвестагентстві створена бюджетна установа «Національний центр обліку викидів парникових газів» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2011 № 1194-р).

Ускладнення, що виникли при підготовці національного кадастру, стали предметом розгляду Секретаріату РКЗК ООН. Восени 2011 року міжнародні експерти, призначені Секретаріатом, здійснили виїзну перевірку національної системи оцінки антропогенних викидів парникових газів та висловили свої зауваження та рекомендації. Зважаючи на ці рекомендації, до кінця 2011 року Держекоінвестагентство забезпечило реалізацію дієвих заходів з усунення відповідних недоліків та

удосконалення національного кадастру з урахуванням усіх пропозицій міжнародних експертів.

Зокрема, у рамках удосконалення національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів була здійснена оцінка викидів для категорій, для яких відсутні методології МГЕЗК. Крім того, проведено оцінку викидів двоокису вуглецю від діючих вугільних шахт, а також викидів метану від закритих шахт. Проведено уточнення вмісту вуглецю в природному газі з урахуванням властивостей природного газу, що видобувається в Україні. У 2011 році Державним автотранспортним науково-дослідним і проектним інститутом були проведені дослідження для забезпечення переходу в розрахунок викидів від автодорожнього транспорту до методології 3-го рівня, максимально наближеної до національних умов. Викиди метану та закису азоту від дорожнього транспорту оцінені з використанням моделі COPERT IV. Також було проведено аналіз відповідності національним умовам України коефіцієнтів вмісту вуглецю для бензину і дизельного палива, які рекомендовані МГЕЗК як коефіцієнти «за замовчуванням». До виконання цього завдання залучалися незалежні експерти з профільного інституту ДП «Український науково-дослідний інститут нафтопереробної промисловості «МАСМА», які надали документальне підтвердження того, що використання коефіцієнтів викидів за замовчуванням для моторних палив відповідає національним умовам.

В результаті виконаних науково-дослідних робіт були визначені або уточнені національні коефіцієнти викидів парникових газів при виробництві цементу, вапна, використанні вапняку і доломіту, виробництві скла, чавуну і сталі, феросплавів, використанні гідрофторвуглецю і гексафториду сірки. В результаті виконання науково-дослідної роботи з визначення національних коефіцієнтів викидів двоокису вуглецю при виробництві чавуну і сталі, були також уточнені національні коефіцієнти викидів двоокису вуглецю при виробництві феросплавів. За результатами відповідної науково-

дослідної роботи виконано оцінку викидів гідрофторвуглеців від систем охолодження і кондиціонування повітря, спінених матеріалів, вогнегасників, аерозолів, а також викидів елегазів (SF₆) від електрообладнання.

У 2011 р., як і в попередні роки, Держекоінвестагентство забезпечило функціонування Національного електронного реєстру антропогенних викидів та абсорбції парникових газів і його взаємодію з міжнародним журналом трансакцій, а також оприлюднення інформації Національного електронного реєстру антропогенних викидів та абсорбції парникових газів відповідно до вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

Наразі налагоджено чітку взаємодію з міжнародним журналом трансакцій, відповідно до технічних та організаційних вимог якого здійснюють планові технічні роботи та тестування. У свою чергу, результати таких робіт надходять до міжнародного журналу трансакцій згідно зі встановленими термінами та обсягами. Інформація про виконання трансакції щоквартально оприлюднюється на веб-сайті Українського реєстру вуглецевих одиниць (www.carbonunitsregistry.gov.ua) у повній відповідності з вимогами рішень Конференції Сторін Кіотського протоколу (пункти 44–48 Рішення 13/СМР.1).

Відповідно до вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (статті 4, 12) та Кіотського протоколу (стаття 7), Україна як Сторона Додатку I Кіотського протоколу, готує національні повідомлення про зміну клімату. Термін подання таких повідомлень затверджується рішенням Конференції Сторін. Підготовку останнього, п'ятого Національного повідомлення з питань зміни клімату забезпечили Мінприроди разом з Нацекоінвестагентством. Повідомлення було направлено до Секретаріату Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 29 грудня 2009 року. Чергове шосте Національне повідомлення України з питань зміни клімату, згідно з Рішенням 9/СР.16, має направлятися Секретаріату РКЗК ООН до 1 січня 2014 року.

3.3 Політика та заходи у сфері скорочення антропогенних викидів парникових газів та адаптації до зміни клімату

Відповідно до висновків, що містяться у Четвертій доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату, наслідки зміни клімату зростають із підвищенням глобальної середньої температури, що призведе до безумовного збільшення витрат на заходи з адаптації. Саме тому розроблення, реалізація і періодичний перегляд національних планів з адаптації до зміни клімату є важливою складовою зобов'язань сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

З часу підписання у 1992 році Рамкової конвенції ООН про зміну клімату у світі накопичився значний досвід щодо розроблення і реалізації заходів з адаптації до зміни клімату, починаючи із технологічних (наприклад, заходів щодо захисту берегової смуги морів і річок) та поведінкових (зміну режимів харчування та відпочинку) і закінчуючи управлін-

ськими (наприклад, змінами в методах ведення сільського господарства) та політичними (наприклад, регуляторними актами з питань містобудування).

Зважаючи на те, що наслідки зміни клімату створюють серйозні загрози, зокрема, для безпеки життєдіяльності, продовольчої безпеки та ефективного розвитку низки галузей економіки, розроблення національної стратегії адаптації до зміни клімату стає нагальною вимогою часу. Саме тому, реагуючи на кліматичні виклики, наприкінці 2010 р. було прийнято рішення про розроблення та впровадження Національного плану адаптації до зміни клімату. Рішення затверджене Указом Президента України (№ 1119 від 10 грудня 2010 р.).

Розроблені дві редакції Національного плану адаптації до зміни клімату, які передбачали

заходи для різних галузей економіки і життєдіяльності людини залежно від наслідків зміни клімату, що вже спостерігаються або очікуються, широко обговорювалися заінтересованими сторонами і громадськістю.

Зважаючи на багатофакторність впливу кліматичних змін, розроблення Плану не було завершено у 2011 році.

Разом з тим, процес підготовки Національного плану адаптації до зміни клімату виявив невідкладні завдання для України щодо формування державної політики у цій сфері. Такими є:

- отримання надійних оцінок впливу глобальної зміни клімату, вразливості населення, секторів економіки і екосистем, оптимальних варіантів стратегії адаптації.

- прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо практичної реалізації заходів з адаптації, що спираються на наукові висновки та новітні технології з урахуванням поточних і майбутніх змін клімату і показників його мінливості.

При цьому особливого значення набуває наукове забезпечення діяльності у цій сфері. Проведення наукових досліджень і розроблення ефективних технологічних рішень необхідні для адаптації населення, економічних секторів і систем забезпечення життєдіяльності людини до зміни клімату.

Розроблення Національного плану підтвердило, що кожна галузь в процесі реалізації заходів з адаптації до зміни клімату може обрати свій власний і, можливо, суперечливий шлях з точки зору інших галузей. В зв'язку з цим стає зрозумілою необхідність на першому етапі формування стратегії адаптації до зміни клімату підвищити рівень обізнаності у цій сфері, визначити пріоритети та скоординувати діяльність усіх заінтересованих сторін. Ця думка наголошується не тільки в офіційних документах Європейського Союзу з адаптації (2007 рік), а й у багатьох чинних національних стратегіях (зокрема, таких країн, як Велика Британія та Фінляндія).

Виходячи із аналізу проблем, що виникли в процесі розроблення і узгодження Національного плану адаптації до зміни клімату, та міжнародного

досвіду у цій царині, Державне агентство екологічних інвестицій України передбачило затвердження на відомчому рівні Плану першочергових заходів з адаптації до зміни клімату на 2012 рік. Цей план, узгоджений з Мінприроди України, передбачає створення організаційних передумов і наукового підґрунтя для реалізації державної політики у сфері адаптації до зміни клімату. Зокрема, перелік заходів за планом передбачає:

- створення міжвідомчої робочої групи з питань адаптації до зміни клімату при Міжвідомчій комісії із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, діяльність якої спрямована на підвищення рівня громадської обізнаності щодо стану справ у сфері адаптації до зміни клімату;

- розроблення сценаріїв зміни кліматичних умов в Україні на середньо- та довгострокову перспективу;

- проведення просторового аналізу тенденцій зміни частоти та інтенсивності екстремальних гідрометеорологічних явищ на території України внаслідок зміни клімату;

- розроблення методичних рекомендацій з оцінки ризиків для здоров'я людини, стану навколишнього природного середовища, секторів економіки у зв'язку із збільшенням кількості та інтенсивності екстремальних гідрометеорологічних явищ внаслідок зміни клімату;

- розроблення методичних рекомендацій для центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо визначення заходів з адаптації до зміни клімату;

- проведення семінарів з представниками органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання, науки з питань визначення галузевих (секторальних) та регіональних заходів з адаптації до зміни клімату.

Згаданий перелік заходів стосується перш за все інформаційного та наукового забезпечення системи заходів, спрямованих на протидію зміні клімату.

4

ВОДНІ РЕСУРСИ

4.1 Водні ресурси та їх використання

4.1.1 Загальна характеристика

Водні ресурси України складаються з поверхневих та підземних вод. Поверхневі водні об'єкти вкривають 24,1 тис. км², або 4 % загальної території України. До таких об'єктів належать річки, озера, водосховища, ставки, канали тощо.

Найважливішими водними об'єктами є річки. В Україні налічується 63119 річок, у тому числі великих (площа водозбору більше ніж 50 тис. км²) – 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) – 87 і 63029 малих річок (менше ніж 2 тис. км²). До великих річок за довжиною в межах України належать Дніпро, Південний Буг, Дністер, Сіверський Донець, Десна, Західний Буг, Тиса, Прип'ять, Дунай.

Більшість річок впадає в басейни Чорного

та Азовського морів і лише 4,4 % – у басейн Балтійського моря. Найбільша кількість річок припадає на басейн Дніпра – 27,7 %, Дунаю – 26,3 %, Дністра – 23,7 % і Південного Бугу – 9,3 %.

Загальна довжина річок становить 206,4 тис. км, з них 90 % припадає на малі річки. Річок довжиною понад 10 км нараховується 3,3 тис.; загальна довжина їх 94,4 тис. км. Середня густина річкової мережі становить 0,34 км/км².

Середня щільність річкової мережі основних річкових басейнів становить (км/км²): Дніпро – 0,26, Дністер – 0,60, Південний Буг – 0,35, Сіверський Донець – 0,22, Вісла (в межах України) – 0,52, Дунай (в межах України) – 0,68. На річках Приазов'я вона дорівнює 0,36, Криму – 0,24, у

межиріччях Дунай-Дністер – 0,17, Дністер-Південний Буг – 0,009.

Серед усіх рік України найбільшу водозбірну площу має Дніпро – 504 тис. кв. км. За цією характеристикою річка посідає третє місце в Європі. З усієї площі водозбору українська ділянка становить 292,7 тис. км², білоруська – 118,4, російська – 92,9 тис. км². Серед річок, що мають дуже велику площу водозбору, виділяється Дунай – 817 тис. км². Найбільша українська частина водозбору, зокрема – р. Тиси, має площу 12,8 тис. км². У свою чергу, із загальної площі водозбору Дністра (72,1 тис. км²) українська частина становить 52,7 тис. км², Сіверського Донця (98,9 тис. км²) – 54,5 тис. км².

Для забезпечення населення і галузей національної економіки необхідною кількістю води збудовано 1103 водосховищ загальним об'ємом понад 55 млрд. м³, близько 40 тис. ставків, сім великих каналів протяжністю 1021 кілометрів з пропускною здатністю 1 тис. м³ води за секунду, якими вода надходить у маловодні регіони.

4.1.2 Водозабезпеченість територій та регіонів

За багаторічними спостереженнями, потенційні ресурси річкових вод України становлять 209,8 км³, з яких лише 25 відсотків формуються в межах України і можуть розглядатися як власний фонд держави, решта надходить з Російської Федерації, Республіки Білорусь та Румунії.

Сумарна величина стоку річок України без Дунаю в середній за водністю рік становить 87,7 км³, а у маловодний рік – 55,9 км³. Безпосередньо на території України формується 52,4 км³ поверхневого стоку у середній за водністю рік та 29,7 км³ у маловодний рік (95 % забезпеченості). До того ж нерівномірний за територією розподіл водних ресурсів України у просторі та мінливість у часі ще більше ускладнює проблему.

Доля весняного стоку складає від 60–70 % на півночі та північному сході до 80–90 % на півдні.

У більшості регіонів України транзитний приплив перевищує місцевий стік. Винятком є Крим, де природного зовнішнього припливу немає, а також Львівська і Закарпатська області, де він є меншим ніж місцевий стік.

Важливим показником природного забезпечення водними ресурсами є величина річкового стоку місцевого формування на 1 км² площі. Для областей, найбільш забезпечених водними ресурсами, цей показник становить 618–225 тис. м³ на рік (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська), а для найменш забезпечених водою він становить від 23 до 5 тис. м³ на рік (Миколаївська, Запорізька, Одеська, Херсонська). Водозабезпеченість 13 областей, які займають 60 % території країни, є нижчою за середній її рівень (86,8 тис. м³ на 1 км² площі).

Внутрішні регіональні відмінності забезпеченості населення місцевими ресурсами річкового стоку в розрахунку на жителя характеризуються тим, що лише Закарпатська область належить до

середньозабезпечених (6,35 тис. м³ на людину); низька вона в Івано-Франківській, Чернігівській, Житомирській, Волинській, Сумській та Рівненській областях (3,3–2,0 тис. м³); в інших областях – дуже низька і надзвичайно низька (1,93– 0,13 тис. м³ на людину), Табл. 4.1.

З огляду на різні природно-кліматичні умови регіонів України, проблему їх водозабезпечення розв'язують за рахунок міжбасейнового перерозподілу водних ресурсів з використанням унікальних водогосподарських систем – Північнокримського та Каховського магістральних каналів, каналів Дніпро–Донбас та Дніпро–Інгулець, міжобласних, міжрайонних і міжгосподарських водорегулюючих та водотранспортуючих систем, якими щороку подається близько 3 км³ води.

Більша частина зарегульованого стоку в Україні припадає на дніпровський каскад водосховищ загальним об'ємом 43,8 км³ і корисним – 18,5 км³. Всі шість водосховищ дніпровського каскаду мають комплексне призначення.

Потенційний об'єм води, який можна використати із каскаду Дніпровських водосховищ (у т.ч. перекидати у маловодні регіони) становить 17 км³ на рік, або 49 % річкового стоку розрахункового маловодного року. Однак фактичний обсяг забору значно менший. Найбільше води із русла Дніпра забиралося для різних потреб і передачі її в басейни інших річок у 1989 і 1990 роках – близько 16 км³. В останні роки обсяги забору води із русла Дніпра (каскаду водосховищ) зменшилися до 6,5 км³. За рахунок водних ресурсів Дніпра значно підвищена водозабезпеченість у Криму (у 3 рази), в Херсонській (у 5,5 рази), Кіровоградській (у 2,5 рази), Дніпропетровській (у 3 рази) областях.

Також до найбільш великих водосховищ відносяться Дністровське водосховище на р. Дністер об'ємом 3,0 км³, Краснооскольське на р. Оскол об'ємом 477 млн. м³, Печенізьке на р. Сіверський Донець 384 млн. м³, Карачунівське на р. Інгулець 308,5 млн. м³ тощо.

4.1.3 Водокористування та водовідведення

Сучасна щорічна потреба населення та галузей економіки у водних ресурсах складає близько 15 млрд. м³.

У 2011 році з природних джерел було забрано 14651 млн. м³ води (прісної 13694 млн. м³), з них 1961 млн. м³ з підземних водних джерел, у тому числі 747,1 млн. м³ шахтно-кар'єрних вод. Порівняно з 2010 роком загальний забір зменшився на 195 млн. м³ (або на 1,3 %) за рахунок зменшення обсягів використання води на господарсько-питні потреби та сільськогосподарське водопостачання.

Найбільше води забирають із басейну Дніпра 8,7 км³ (25 % загального обсягу стоку в маловодний рік), Сіверського Донця 1,5 км³ (відповідно 65 %), Південного Бугу 0,4 км³ (відповідно 30 %) та Дністра 0,6 км³ (13 % загального обсягу стоку в маловодний рік).

Табл. 4.1 – Водозабезпеченість регіонів України

Адміністративна одиниця	Забезпеченість річковим стоком, тис. м ³							
	в середній за водністю рік				в маловодний рік (95 % забезпеченості)			
	на 1 кв. км		на 1 людину		на 1 кв. км		на 1 людину	
	місцевий	сума- рний	місцевий	сума- рний	місцевий	сума- рний	місцевий	сума- рний
Україна	86,8	144,3	1,14	1,9	49,2	92,6	0,65	1,22
АР Крим	33,7	33,7	0,39	0,39	15,92	15,92	0,19	0,19
Вінницька	93,2	415,1	1,51	6,7	43,8	224,9	0,71	3,63
Волинська	107,9	200,5	2,1	3,91	46,5	94,6	0,91	1,84
Дніпропетровська	27,3	1661,4	0,26	15,88	4,38	1018,8	0,04	9,74
Донецька	38,5	166	0,23	0,99	9,05	64,2	0,05	0,38
Житомирська	105,4	124,1	2,46	2,9	35,1	42,8	0,82	1
Закарпатська	618,7	1039,1	6,35	10,67	349,2	569,3	3,58	5,85
Запорізька	22,8	1948,5	0,34	29,43	4,78	1216,9	0,07	18,38
Івано-Франківська	330,2	676,3	3,33	6,81	156,1	343,2	1,57	3,46
Київська	70,6	1605,5	0,45	10,27	26,3	996,5	0,17	6,38
Кіровоградська	38,6	2040,6	0,94	49,7	10,97	1272,4	0,28	30,99
Луганська	54,7	190,6	0,64	2,22	16,9	74,9	0,2	0,87
Львівська	225,7	254,6	1,93	2,18	122	137,6	1,05	1,18
Миколаївська	23,2	162,6	0,48	3,38	6,5	69,5	0,14	1,45
Одеська	10,5	387,4	0,15	5,4	2,28	222,5	0,03	3,1
Полтавська	67,4	1788,2	1,3	34,61	26,4	1097,2	0,51	21,24
Рівненська	115,9	348,3	2,02	6,07	63,2	177,1	1,1	3,09
Сумська	102,9	243,3	2,11	4,98	48,3	113,9	0,99	2,33
Тернопільська	131,2	526,1	1,67	6,7	76,1	297,1	0,97	3,78
Харківська	52,9	108,6	0,6	1,24	22,6	47,8	0,28	0,54
Херсонська	4,91	1908,8	0,13	50	0,7	1122,8	0,02	29,41
Хмельницька	103,9	476,7	1,61	7,4	51,5	258,3	0,8	4,01
Черкаська	48,3	2267,9	0,79	36,89	19,6	1392,3	0,32	22,65
Чернівецька	151,8	1246,9	1,36	11,17	60,5	691,4	0,54	6,19
Чернігівська	108,2	927	3,14	26,93	61,1	608,8	1,78	17,68

У регіональному розрізі найбільші зменшення забору води сталися у Запорізькій області (на 160 млн. м³) за рахунок зменшення використання води на виробничі потреби та у Одеській області (на 490 млн. м³) за рахунок зміни правил обліку використання води на водообмін водосховища Сасик та зменшення використання води на водообмін Придунайських водосховищ.

Практично в усіх інших областях спостерігалось незначне, порівняно з 2010 роком, збільшення забору води.

Найбільшими водоспоживачами у територіальному розрізі є Дніпропетровська (1654 млн. м³), Донецька (2142 млн. м³), Запорізька (972 млн. м³), Київська (1064 млн. м³), Херсонська (1319 млн. м³), Одеська (1699 млн. м³) області та Автономна Республіка Крим (1591 млн. м³), на які припадає 71 % сумарного обсягу забору води.

У галузевому розрізі у 2011 році основними водоспоживачами є підприємства промисловості, які забирають 5,6 млрд. м³ води, або 38 % загального забору по країні (у т.ч. найбільші з них: теплоелектростанції, атомні електростанції, підприємства чорної металургії та вугільної промисловості), сільське господарство – 40 %, комунальне господарство – 21 %.

У цілому використання прісної води у 2011 році на різні потреби становило 9130 млн. м³, із них питної – 2224 млн. м³ та технічної – 6905 млн. м³. Причому 418,9 млн. м³ води питної якості було використано на виробничі потреби, з них 162,7 млн. м³ з комунальних водопроводів (тобто води, спеціально підготовленої до питної якості).

У 2011 році використано 372,5 млн. м³ стічних вод, 82 млн. м³ колекторно-дренажних вод та 72 млн. м³ шахтно-кар'єрних вод.

У системах оборотного та повторно-последовного водопостачання налічувалось 45209 млн. м³ води.

Втрати під час транспортування склали 2236 млн. м³ води (15 % від забраної). У порівнянні з 2010 роком втрати збільшились на 78 млн. м³.

Половина втрат обсягів води припадає на житлово-комунальну галузь (49 %). Частка втрат у цій галузі становить 36 %. Більша частина води, що втрачається у комунальній галузі, вже підготовлена для споживання.

Динаміку забору, використання та відведення води в Україні за даними Держводагентства форма 2-ТП-Водгосп за 1990–2011 роки наведено в Табл. 4.2.

Табл. 4.2 – Динаміка забору, використання та відведення води з поверхневих і підземних джерел України, млн. м³

Показники	Роки								
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Забрано води з природних водних об'єктів всього	35 615	18 282	15 083	15 327	16 352	15 729	14 478	14 846	14 651
у тому числі з підземних водних джерел (включаючи шахтно-рудничні)	5 200	2 987	2 449	2 408	2 315	2 175	2 007	2 023	1 961
Використано свіжої води (включаючи морську) у тому числі на виробничі потреби	30 201	12 991	10 188	10 245	10 995	10 265	9 513	9 817	10 086
побутово-питні потреби	16 247	6 957	5 706	5 783	6 162	5 970	5 149	5 511	5 514
Втрати води при транспортуванні	4 647	3 311	2 409	2 298	2 192	2 103	1 956	1 917	1 860
Втрачено води при транспортуванні	2 590	2 477	2 327	2 325	2 437	2 255	2 285	2 158	2 236
Загальне водовідведення	20 261	10 964	8 900	8 824	8 917	8 655	7 692	8 141	8 044
у тому числі забруднених зворотних вод	3 199	3 313	3 444	3 891	3 854	2 728	1 766	1 744	1 612
з них без очищення	470	758	896	1 427	1 506	616	270	312	309
нормативно очищених	3 318	2 100	1 315	1 304	1 246	1 357	1 711	1 760	1 763
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	67 661	41 523	47 167	47 716	48 883	46 260	41 379	43 138	45 209
Частка оборотної та послідовно використаної води, %	81	86	89	89	89	89	89	89	89
Потужність очисних споруд	8 131	7 992	7 688	8 104	7 768	7 518	7 581	7 425	7 687

4.2 Забруднення поверхневих вод

4.2.1 Скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та очистка стічних вод

За результатами узагальнення даних державного обліку водокористування у 2011 році у поверхневі водні об'єкти скинуто понад 7,7 км³ стічних вод, у тому числі забруднених – 1,6 км³ (21 %), нормативно-очищених – 1,8 км³ (23 %) та нормативно-чистих без очищення – 4,3 км³ (56 %).

Підприємствами промисловості скинуто 4484 млн. м³ стічних вод, житлово-комунальної галузі – 2078 млн. м³ та сільського господарства – 1114 млн. м³.

Разом із стічними водами до поверхневих водних об'єктів у 2011 році надійшло 42,4 тис. т завислих речовин, 403,4 т нафтопродуктів, 801,2 тис. т сульфатів, 637,6 тис. т хлоридів, 9,1 тис. т азоту амонійного, 57,9 тис. т нітратів, 2,2 тис. т нітритів, 271,4 т СПАР, 735,7 т заліза, 7,5 тис. т фосфатів тощо.

Основними причинами забруднення поверхневих вод був скид забруднених комунально-побутових і промислових стічних вод безпосередньо у водні об'єкти та через систему міської каналізації; надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин у процесі поверхневого стоку води з забудованих територій та сільгоспугідь, а та-

кож ерозія ґрунтів на водозабірній площі.

У територіальному розрізі найбільше забруднених стічних вод скидалося у Донецькій області (554 млн. м³), що складало 36 % від із загального обсягу скидів в області, Дніпропетровській – 471 (відповідно – 39 %), Луганській – 87 (відповідно – 29 %) та Одеській – 117 млн. м³ (відповідно – 41 %). У зазначених областях скидалося близько 76 % від усіх забруднених стічних вод.

Питання водозабезпечення населення і галузей економіки залежить від екологічного стану річок і водойм. Це питання вирішує Держводагентство шляхом підтримання їх у належному стані, регулювання і перерозподілу річкового стоку протягом року і навіть ряду років, здійснення відповідних водоохоронних та протипаводкових заходів.

Також Держводагентство здійснює моніторинг якості поверхневих вод майже у 500 створах. В екстремальних ситуаціях, у разі виникнення дефіциту чи надлишку води або різкого погіршення її якості в районах питних водозаборів Держводагентство коригує режими роботи водогосподарських систем з метою усунення негативних наслідків. Для цього, а також для вирішення інших питань у галузі водного господарства при Держводагентстві та в усіх основних басейнах річок

створені та працюють міжвідомчі комісії зі встановлення режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем.

Зокрема, для досягнення нормативної якості води та запобігання проблемам епідеміологічного та екологічного характеру у м. Харкові, Харківській, Донецькій та Луганській областях та підвищення водності р. Сіверський Донець Держводагентство здійснював водообмін у Краснопавлівському водосховищі шляхом подачі дніпровської води каналом Дніпро–Донбас в обсязі близько 120 млн. м³ води. Враховуючи, що в останні два роки такий водообмін не здійснювався (через відсутність фінансування), у 2011 році виникла нагальна необхідність проведення водообміну у Краснопавлівському водосховищі.

З метою стабілізації водогосподарської ситуації у басейні р. Інгулець (доведення показників якості води до гранично допустимих концентрацій) після завершення скиду високомінералізованих стічних вод з підприємств Кривого Рогу, щорічно відповідно до Регламенту, який розробляє Держводагентство, здійснюється промивка русла річки шляхом скидів води з Карачунівського водосховища з одночасною подачею до водосховища дніпровської води каналом Дніпро–Інгулець.

В екстремальних ситуаціях у разі різкого погіршення якості води в районах питних водозаборів Держводагентство коригує режими роботи водогосподарських систем, щоб якнайшвидше усунути негативні наслідки. Для поліпшення екологічної ситуації в басейнах річок постійно здійснюють попуски води у пониззях Дніпра та водообміни Придунайських водосховищ.

Для забезпечення необхідної якості води на водозаборах питного водопостачання з р. Рось та покращення санітарно-епідемічної ситуації в басейні у 2011 році здійснена весняна промивка руслових водосховищ.

З метою поліпшення санітарно-епідемічного стану на водозаборах Одеської області і створення оптимальних умов для нересту риби у пониззі Дністра, Держводагентство щороку здійснює еколого-репродукційний попуск з Дністровського водосховища з обсягом промивки 1,1 млрд. м³.

4.2.2 Основні забруднювачі водних об'єктів (за галузями економіки)

За результатами узагальнення звітів за 2011 рік про використання води у галузевому розрізі найбільшими забруднювачами були промислові підприємства (910 млн. м³), причому найбільша частка забруднень припадала на підприємства чорної металургії (518 млн. м³) та вугільної промисловості (295 млн. м³).

Підприємства житлово-комунальної галузі скинули 596 млн. м³, підприємства сільського господарства – 84 млн. м³ забруднених стічних вод.

У басейновому розрізі об'єми скидів забруднених стічних вод розподілялися у такому порядку: у басейні Дніпра – 659 млн. м³, Сіверського Донця – 162, Дністра – 37, Західного Бугу – 45, Дунаю – 45, Південного Бугу – 13 млн. м³.

Через низьку якість очищення стічних вод надходження забруднених стоків у поверхневі водойми не зменшується.

Для переважної більшості підприємств промисловості та комунального господарства скид забруднюючих речовин істотно перевищував встановлений рівень гранично допустимого скиду.

На якість поверхневих вод негативно впливав скид шахтно-кар'єрних вод, які практично без очищення потрапляли у поверхневі водні об'єкти в об'ємі 652 млн. м³.

Найбільші підприємства-забруднювачі у басейнах річок:

– Дніпро: Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського, Дніпропетровський металургійний комбінат ім. Дзержинського, металургійний комбінат «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя), комунальні підприємства «Дніпроводоканал» (м. Дніпропетровськ), «Кривбасводоканал» (м. Кривий Ріг);

– Сіверський Донець: Об'єднання «Азот», комунальні підприємства міст Лисичанська, Рубіжного та Харкова;

– Західний Буг: комунальне підприємство м. Львова.

Крім того, найбільшими підприємствами, які скидають забруднені стічні води у Азовське море були металургійні комбінати «Азовсталь» і «Комбінат ім. Ілліча» та у Чорне море – комунальні підприємства м. Одеси і м. Севастополя.

4.2.3 Транскордонне забруднення поверхневих вод

На виконання зобов'язань України згідно із чинними міжурядовими угодами із сусідніми країнами про спільне використання та охорону транскордонних вод організації Держводагентства та Державної гідрометеорологічної служби МНС забезпечують моніторинг водних об'єктів в транскордонних створах річок басейнів Дніпра, Десни, Сіверського Донця, Дунаю, Тиси, Дністра, Західного Бугу (Рис. 2.3).

На західному кордоні з Польщею у воді річок Західний Буг, Рата, Солокія, Луга значних змін у забрудненні за гідрохімічними показниками не відбулось.

Спостерігалось деяке зниження середнього вмісту сполук азоту амонійного на р. Луга та сполук азоту нітритного у воді р. Рата; збільшення сполук заліза загального до 4 ГДК² у воді р. Західний Буг та сполук міді до 9 ГДК у воді р. Рата. У воді р. Західний Буг зафіксовані випадки високого

² Для порівняння концентрацій хімічних речовин в кратності ГДК організації гідрометслужби керуються «Обобщенным перечнем предельно допустимых концентраций (ПДК) и ориентировочно безопасных уровней воздействия (ОБУВ) вредных веществ для воды рыбохозяйственных водоемов», Минрыбхоз СССР, М., 1990 г.

забруднення (ВЗ)³ сполуками заліза загального – 13 ГДК, у воді р. Рата сполуками міді до 42 ГДК.

Гідробіологічні спостереження на р. Західний Буг засвідчили помірне забруднення вод. Чисельні характеристики розвитку біоценозів були досить високими. На створах с. Литовеж спостерігався масовий розвиток діатомових та зелених водоростей, який викликав «цвітіння» води в початковій стадії.

Для річки Дунай та її приток (Тиса, Серет, Прут, Латориця, Уж) у прикордонних пунктах з Молдовою, Румунією, Угорщиною, Словаччиною характерним було забруднення важкими металами.

У 2011 році у нижній частині Дунаю на ділянці між містами Рені та Вилкове відмічено зростання середньорічного вмісту сполук хрому шестивалентного до 8–11 ГДК, на рівні попереднього року залишився вміст сполук міді та заліза загального – 3–4 ГДК, сполук цинку і фенолів – 1–2 ГДК.

У притоках Дунаю зменшились до 2 ГДК середньорічні концентрації нафтопродуктів. У річках Тиса (нижче міст Тячів та Чоп, селища Вилок) та Уж концентрації сполук азоту амонійного зменшились до 2 ГДК. Підвищеним вмістом сполук міді характеризувались річки Тиса (м. Рахів), Латориця (м. Чоп), де максимальні концентрації досягали рівнів ВЗ і складали відповідно 33 і 32 ГДК.

В цілому за даними Держводагентства стан водних об'єктів на транскордонних ділянках у басейні р. Тиси за результатами гідрохімічних і радіологічних вимірювань у 2011 році порівняно з минулим роком майже не змінився і погіршення якості води не відзначено.

На річках Ялпуг та Киргиз-Китай розташовані транскордонні створи, в яких контролювалась якість поверхневих вод відповідно до українсько-молдавської Угоди про спільне використання та охорону прикордонних вод. У пробі води, відібраній у створі р. Киргиз-Китай (с. М. Ярославець) 1 листопада 2011 року, були зафіксовані найбільші перевищення нормативів якості води серед усіх транскордонних створів по ХСК у 46 раз, по БСК у 100 разів. Під час відбору проб вода в річці була темно-сірого кольору, з різким запахом інтенсивністю понад 5 балів. Концентрації марганцю, азоту амонійного, заліза, нафтопродуктів, фенолів та фосфатів значно перевищували гранично допустимі концентрації (за СанПіН 4630–88). Значення коефіцієнту забрудненості у транскордонному пункті спостереження, розраховане відповідно до «Регламенту українсько-молдавського співробітництва з моніторингу якості прикордонних вод», становило 6,7, що стало найгіршим показником за останні п'ять років.

Прикордонні ділянки річок Прута (с. Костичани) та Сірету (с. Черепківці) характеризувалися за Методикою екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями на основі середніх значень блокових індексів, як «чисті» поверхневі води. Всі показники знаходилися в межах норми. Стан поверхневих вод у транскордонних створах річок Прута та Сірету в останні роки стабільний.

За гідробіологічними показниками стан водної екосистеми р. Дунай відповідав III класу якості вод (помірно забруднена). Видова різноманітність фіто- та зоопланктону продовжувала зменшуватись. На всіх створах у серпні простежувалась тенденція збільшення β-α-мезосапробів (індикатори забруднених вод) до 90 %. На річках Прут, Тиса, Уж, Латориця угруповання зообентосу та перифітону були чисельними та різноманітними, визначався II та III клас якості вод (чисті та помірно забруднені води).

У річці Дністер та у Дністровському лимані в прикордонних пунктах з Молдовою (міста Могилів-Подільський, Білгород-Дністровський) середньорічний вміст сполук азоту амонійного перевищував відповідні ГДК у 1,3–2,0 рази, азоту нітритного – у 1–5 разів, заліза загального – у 2 рази, міді – у 3–4 рази. Порівняно з попереднім роком зросли концентрації сполук міді та заліза загального, зменшився вміст сполук цинку та хрому шестивалентного.

За гідробіологічними спостереженнями показники кількісного та якісного розвитку планктону р. Дністер не відповідали сезонній динаміці, були вкрай низькими. В цілому стан водної екосистеми за біологічними показниками був незадовільним та відповідав перехідному III – IV класу якості вод (помірно забруднені – забруднені води).

На північному та північно-східному кордонах з Білорусією та Росією у річках басейну Дніпра (Дніпро, Прип'ять, Стохід, Стир, Горинь, Уборть, Десна, Сейм, Псел, Ворскла) та у Київському водосховищі (Чорнобиль) вода характеризувалась підвищеним вмістом сполук важких металів. Максимальні концентрації сполук марганцю досягали 12–35 ГДК (річки Дніпро, Горинь, Уборть, Псел, Київське водосховище), міді – 21 ГДК (р. Дніпро), заліза загального – 13 ГДК (р. Уборть), цинку 12–30 ГДК (річки Уборть, Ворскла).

У порівнянні з 2010 роком у воді річок Горинь, Уборть, Псел, Київському водосховищі збільшився вміст сполук марганцю, у воді річки Горинь – нафтопродуктів, у річках Уборть, Ворскла – сполук цинку; зниження вмісту сполук марганцю відбулось у воді р. Ворскла.

За гідробіологічними показниками стан планктонних угруповань р. Прип'ять в районі с. Речиця відповідав III класу якості вод. Стан гідробіоценозів покращився: зросли чисельність, біомаса та загальна видова представленість планктонних ценозів, простежувалась сезонна динаміка їх розвитку.

Планктонні угруповання верхньої ділянки р. Дніпро (с. Неданчичі) були чисельні, з високою таксономічною представленістю. Простежувалась сезонна динаміка розвитку ценозів. Домінували

³ Під високим забрудненням (ВЗ) поверхневих вод прийнято рівень, який перевищує ГДК у 10 разів, а для нафтопродуктів, фенолів, сполук міді, хрому шестивалентного – у 30 разів; зниження розчиненого у воді кисню від 3 до 2 мгО₂/дм³; значення БСК₅ від 15 до 60 мгО₂/дм³.

діатомові водорості (у серпні та жовтні спостерігалась слабка стадія «цвітіння» води), коловертки та планктонні личинки двостулкових молюсків. В цілому стан водної екосистеми за сукупністю гідробіологічних показників відповідав III класу якості вод (помірне забруднення).

Незадовільний стан, про який свідчать прогресуючі процеси повільного погіршення екологічної ситуації та порушення структури угруповань, залишився на р. Стир у районі м. Луцьк. Стан планктонних ценозів р. Горинь в районі смт. Оржів був стабільний та благополучний, простежувалась сезонна динаміка розвитку, якість вод відповідала III класу.

Стан водної екосистеми Київського водосховища в районі Чорнобиля залишався стабільним, був як визначений III клас якості вод (4 категорія – слабка забруднені води). Планктонні ценози були чисельними і різноманітними, простежувалась сезонна динаміка, спостерігалась стала екологічна ситуація. За даними біотестування хронічна токсична дія вод на розвиток ракоподібних *Sciriodaphnia affinis* не виявлена в усіх пробах.

Чисельні характеристики зоопланктону р. Псел значно знизилась порівняно з минулим роком, але угруповання залишилось багатим та структурованим. Стан водної екосистеми річки відповідав III класу якості вод – помірне забруднення.

У рамках міжнародних програм з Російською Федерацією у басейні Дніпра Держводагентством здійснюється моніторинг за якістю вод річок Десна, Снов, Судость, Ірпа, Цата, Ревна, Ворскла, Ворсклиця, Сейм, Псел, Бобрик, Знобовка. Згідно із домовленостями з російською стороною оцінка стану поверхневих вод проводиться з використанням індексу забрудненості води (ІЗВ). Зокрема, у 13 транскордонних створах річки Десна якість води протягом 2011 року була задовільною і відповідала (за розрахунком ІЗВ) III класу (помірне забруднення). Гідрохімічні показники якості поверхневих вод у транскордонних створах не мали значних змін і здебільшого відповідали ГДК для водойм рибогосподарського призначення.

Держводагентство також забезпечує виконання Технічного протоколу про співробітництво у

сфері моніторингу та обміну інформацією про якісний стан поверхневих вод на транскордонних ділянках водних об'єктів між водогосподарськими відомствами України та Республіки Білорусь. На Українській стороні спостереження за станом поверхневих вод проводилося у басейнах річок Прип'яті, Дніпра та Західного Бугу у десяти пунктах.

У верхів'ї річки Дніпро, як і у попередні роки, спостерігалась висока показники кольоровості, ХСК та заліза, які пояснюються природними властивостями порід у місцях проходження русла ріки. У створах р. Прип'ять, куди потрапляє основна частина забруднюючих речовин із заболочених територій Білоруського Полісся, у 2011 році фіксувались перевищення по вмісту заліза загальному (до 24 ГДК) та кольоровості води (до 4,3 ГДК). Вміст розчиненого у воді кисню був у межах норми. Випадків перевищень порогових значень показників стану поверхневих вод на транскордонних ділянках водних об'єктів, що визначені Технічним протоколом, у 2011 році виявлено не було. За комплексною оцінкою якості на основі ІЗВ, води у транскордонних створах верхів'я річки Дніпро у 2011 році відповідали II класу якості (чисті).

Для річок на східному кордоні з Росією (Сіверський Донець, Уда, Харків, Лопань, Оскіл, Міус) загальна картина забруднення суттєво не змінилася. Спостерігалось зменшення середніх значень вмісту сполук цинку до 1–2 ГДК, заліза загального – до 1 ГДК. Забруднення води сполуками азоту нітритного було у межах 1–4 ГДК, сполуками міді та марганцю – 2–7 ГДК, хрому шестивалентного – 2–8 ГДК. На річках Уда, Лопань максимальні концентрації сполук марганцю перевищували ГДК у 11 та 18 разів відповідно (рівень ВЗ).

За даними гідробіологічних спостережень стан угруповань планктону р. Сіверський Донець у районі с. Кружилівка залишався пригніченим з порушенням сезонної динаміки. Стан водних екосистем річок Уда, Лопань, Харків, Оскіл був стабільним та збалансованим, простежувалась сезонна динаміка розвитку угруповань. В цілому водна екосистема річок басейну відповідала III класу якості вод – помірне забруднення.

4.3 Якість поверхневих вод

4.3.1 Оцінка якості вод за гідрохімічними показниками

Спостереження за станом забруднення поверхневих вод за гідрохімічними показниками проводили організації гідрометслужби на 151 водному об'єкті (127 річках, 15 водосховищах, 7 озерах, 1 лимані, 1 каналі) у 242 пунктах на 379 створах (Рис. 2.3). Оцінка якості вод за гідрохімічними показниками здійснювалася відповідно до норм рибогосподарського призначення.

Держводагентство як суб'єкт державної системи моніторингу довіклля здійснювало контроль за якістю поверхневих вод та меліорованих земель. Державний моніторинг якості поверхневих вод проводився за басейновим принципом згідно з «Програмою державного моніторингу довіклля в

частині здійснення Держводагентством контролю за якістю поверхневих вод», яка затверджена наказом Держводагентства від 14.06.2010 № 111. Спостереження за зміною якості води за гідрохімічними показниками велись на 503 створах, з яких 73 встановлені у місцях розташування питних водозаборів. Крім того, на 254 створах здійснювався радіаційний моніторинг поверхневих вод.

Інструментально-лабораторний контроль за якісним станом поверхневих вод здійснювався 31 вимірювальною лабораторією Держводагентства за 25–54 гідрохімічними та двома радіологічними показниками.

Дані інструментально-лабораторних вимірювань засвідчили незадовільну якість води основних джерел централізованого водопостачання

на 70 %. Із 663 проб, відібраних у 2011 році у районах питних водозаборів, 477 проб за більше, ніж одним показником, не відповідали вимогам санітарних правил і норм для водойм, що використовуються для централізованого водопостачання. Погіршення якості води основних джерел централізованого водопостачання обумовлено збільшенням антропогенного навантаження на водні об'єкти. Внаслідок цього до річкового стоку і підземних водоносних горизонтів потрапляють понаднормативні обсяги органічних сполук, фенолів, нітратів, нафтопродуктів, патогенних мікроорганізмів. Найбільший відсоток проб з перевищеннями нормативів був встановлений у пунктах спостережень, розташованих у басейнах річок Дунаю (до 84 %) та Сіверського Донця (до 83 %), найменший у басейні Дністра (до 12 %).

Перевищення фіксувались переважно за показниками, що характеризують вміст органічних забруднень, а саме ХСК, БСК.

За даними гідрометеорологічних організацій МНС України водні об'єкти України, як і у попередні роки, забруднені переважно сполуками важких металів, сполуками азоту, нафтопродуктами, фенолами, сульфатами.

У 2011 році, за даними гідрохімічних спостережень, на р. Тисмениця в районі м. Дрогобич зафіксовано один випадок зниження вмісту розчиненого у воді кисню на рівні екстремально високого забруднення (ЕВЗ)⁴ 2,0 мг О₂/дм³. Протягом року у цьому створі відмічено також 9 випадків зниження вмісту кисню до рівня високого забруднення (ВЗ). По одному випадку зниження кисню до рівня ВЗ відмічено у басейні Дніпра на р. Устя (м. Рівне) та у басейні Сіверського Донця на р. Уда (м. Харків). Всього протягом року на 68 водних об'єктах виявлено 514 випадків ВЗ хімічними речовинами.

За даними спостережень, найбільш забрудненими були річки басейну Дніпра, Приазов'я, Сіверського Донця, Західного Бугу, де відмічалась більша кількість випадків ВЗ. У відносно задовільному стані знаходились річки гірського Криму та Карпат. Порівняно з попереднім роком спостерігалось зменшення вмісту нафтопродуктів у водах приток Дунаю, фенолів – у більшості річок Дністра, сполук марганцю та заліза загального у дніпровських водосховищах, сполук азоту амонійного – у річках Приазов'я. Збільшення концентрацій сполук азоту амонійного зареєстровано у водах річок Західний Буг, Полтва, сполук хрому шестивалентного – у річці Дунай, сполук марганцю – у Дністровському водосховищі (Табл. 4.3).

Басейн р. Західного Бугу

Басейн Західного Бугу характеризувався підвищеним рівнем забруднення сполуками азоту, середньорічні концентрації яких коливались у межах 1-8 ГДК у воді річки Західний Буг та 11–14 ГДК – у воді річки Полтва.

Річка Полтва залишається найбільш забрудненим водним об'єктом басейну. В районі міст Львів та Буськ відмічались випадки на рівні ВЗ за вмістом сполук азоту амонійного у межах 10–42 ГДК та азоту нітритного – 11–29 ГДК; в районі м. Львів значення концентрації з біохімічного споживання кисню досягали 16–19 мгО₂/дм³.

Концентрації важких металів порівняно з 2010 роком не зазнали значних змін і коливались в межах 3–4 ГДК за вмістом сполук хрому шестивалентного, 1–3 ГДК – з сполук заліза загального, 5–9 ГДК з сполук міді. У воді р. Рата збільшився вміст сполук міді, максимальна концентрація зафіксована на рівні 42 ГДК (Табл. 4.3).

Басейн р. Дунаю

У 2011 році внаслідок низьких рівнів води в річці Дунай, порівняно з минулим роком, вдвічі зменшилися середньорічні в показники вмісту за вислих речовин (до 23–38 мг/дм³). Меншими майже вдвічі у контрольних створах були зафіксовані значення показників заліза (до 0,06-0,07 мг/дм³ при нормі 0,1 за СанПіНом 4630-88), марганцю (до 0,026-0,030 мг/дм³ при нормі 0,1), цинку (до 0,05-0,08 мг/дм³ при нормі 1,0), міді (до 0,001 мг/дм³ при нормі 1,0).

Незважаючи на низькі рівні води порівняно з попереднім роком, якість води водосховищ Ялпуг-Кугурлуй, Кагул та Катлабух у 2011 році дещо погіршилась. Показник ХСК наприкінці року збільшився до 3,3 ГДК.

Водосховище Китай, річки Ялпуг, Ташбунар, Карасулак, Єніка, Малий Катлабух, Великий Катлабух за рівнем забрудненості відносяться до «помірно забруднених».

У 2011 році найбільш висока забрудненість води спостерігалась у р. Киргиз-Китай (на кордоні з Молдовою) та в р. Аліяга. За ступенем забруднення ці поверхневі водні об'єкти можна віднести до класу «брудних». Середньорічні значення показників збільшились: ХСК – до 6,2 ГДК (у 2010 році був на рівні 2,0 ГДК), БСК – до 10,0 ГДК (у 2010 році – 1,8 ГДК), сухий залишок – до 3,3 ГДК (у 2010 році – 3,0 ГДК).

Стан водних об'єктів басейну р. Тиси в 2011 році, порівняно з 2010 роком, істотно не змінився. За більшістю загально-санітарних і специфічних показників якість води відповідала вимогам СанПіНу 4630-88. У деяких пунктах спостережень порівняно з 2010 роком спостерігалось незначне покращення якості води за показником біохімічного споживання кисню (БСК). Специфічні показники не перевищували фонових значень. Вміст важких металів не перевищував ГДК. Тенденції щодо погіршення якості води не спостерігалися.

За даними спостережень гідрометеорологічних організацій МНС України, у нижній течії Дунаю на ділянці між містами Рені та Вилкове у 2011

⁴ Під екстремально високим забрудненням поверхневих вод (ЕВЗ) прийнято рівень, який перевищує ГДК у 100 разів для речовин 1-4 класів небезпеки; зниження розчиненого у воді кисню до значень 2 мгО₂/дм³ і менше; збільшення біохімічного споживання кисню за 5 діб (БСК₅) до 60 мгО₂/дм³.

році відмічено зростання середньорічного вмісту сполук хрому шестивалентного до 8–11 ГДК. На рівні попереднього року залишився вміст сполук міді та заліза загального – 3–4 ГДК, сполук цинку і фенолів – 1–2 ГДК. У притоках Дунаю зменшились середньорічні концентрації нафтопродуктів та фенолів до 3 ГДК. Середньорічний вміст сполук цинку був у межах <1–3 ГДК, заліза загального – <1–6 ГДК, хрому шестивалентного – 1–11 ГДК, сполук міді – 1–16 ГДК.

Зафіксовано високі разові концентрації сполук міді на річках Тиса, Чорна Тиса, Латориця, Віча – 33–35 ГДК, сполук заліза загального – на річках Дунай, Латориця, Віча – 11–17 ГДК, сполук цинку – на р. Дунай – 15 ГДК.

У воді більшості придунайських озер вміст сполук азоту був у межах норми, фенолів на рівні 1–2 ГДК, сполук хрому шестивалентного – 8–10 ГДК.

Басейн р. Дністра

Якісний стан поверхневих вод басейну Дністра протягом 2011 року був задовільним. Помірні температури повітря і води та часті опади сприяли встановленню відносно задовільного стану вод по всьому басейну. Однак, у липні-серпні було зафіксовано періодичне зниження розчиненого у воді кисню у верхів'ї Дністра (Львівська область) до 4,3 мгО₂/дм³ та погіршення за гідрофізичними параметрами (кольоровість, прозорість, завислі речовини). Також у руслі Дністра відмічалось підвищення вмісту заліза загального в середньому до 0,42 мг/дм³.

У цілому, якісний стан поверхневих вод басейну Дністра, порівняно з 2010 роком, покращився за всіма показниками.

За даними спостережень гідрометеорологічних організацій МНС України в 2011 році у воді Дністра у районі с. Стрілки, міст Самбір, Розділ, Галич зменшився середньорічний вміст нафтопродуктів, у районі міст Розділ, Галич – сполук заліза загального, у районі м. Могилів-Подільський – сполук хрому шестивалентного, у районі с. Стрілки – сполук міді. Спостерігалось підвищення концентрацій сполук міді у воді річки Дністер (міста Розділ та Заліщики). Середній вміст сполук азоту, цинку, марганцю порівняно з попереднім роком майже не змінився.

Максимальні концентрації на рівні ВЗ зафіксовані за сполуками азоту нітритного – 17 ГДК в районі м. Могилів-Подільський; сполуками міді – 30–36 ГДК – у районі міст Розділ, Галич; сполуками заліза загального – 13–16 ГДК в районі с. Стрілки та м. Заліщики.

У річках Опір, Лімниця та Дністровському водосховищі зросли концентрації сполук марганцю. Залишилися високими концентрації сполук міді у більшості річок басейну та сполук хрому шестивалентного у воді Дністровського водосховища. Водночас покращилась якість води річок за рахунок зменшення вмісту фенолів.

Басейн р. Південного Бугу

Води басейну р. Південний Буг у 2011 році у контрольованих створах мали підвищений показник кольоровості, особливо в літні місяці.

За результатами гідрохімічних вимірювань,

проведених у 2011 році, найбільші забруднення у басейні Південного Бугу фіксувались переважно за вмістом органічних сполук (ХСК до 3,9 ГДК та БСК₅ до 3,6 ГДК) та біогенів (амоній-іонів до 10 ГДК та фосфатів до 1,9 ГДК) у створах, що розташовані нижче місць скидів зворотних вод комунальних підприємств «Хмельницькводоканал», «Вінницяоблводоканал» та Інгульської шахти уранових руд.

Кисневий режим у річках басейну був задовільний, жорсткість води – у межах фонових значень. Перевищення показників сухого залишку та його складових було наслідком високої мінералізації природних вод за рахунок живлення річки підземними водами. Вміст біогенних елементів групи азоту у басейні знаходився значно нижче ГДК для водойм господарського водокористування, хоча мали місце неодноразові випадки перевищення ГДК азоту амонійного. Так у створі с. Копистин (нижче м. Хмельницький) та у Меджибізьському водосховищі неодноразово фіксували рівень забруднення, який досягав 6 ГДК (до 12,2 мг/дм³ при нормі 2,0 згідно з СанПіНом 4630-88).

Концентрації солей важких металів у поверхневих водах басейну Південного Бугу переважно не перевищували нормативів.

За даними спостережень гідрометеорологічних організацій МНС України в районі м. Хмельницького у воді Південного Бугу залишалися високими середньорічні концентрації сполук азоту – до 11 ГДК. Відмічено зростання середньорічного вмісту сполук цинку до 21 ГДК, зменшення – сполук хрому шестивалентного до 3–10 ГДК. Максимальні концентрації досягали рівня ВЗ з сполук азоту амонійного – 23 ГДК, азоту нітритного – 24 ГДК, сполук цинку – 48 ГДК.

На річках басейну за більшістю показників якість води суттєво не змінилась. Дещо збільшився вміст сполук азоту амонійного та марганцю у воді річки Соб. В цілому для поверхневих вод басейну характерно незначне забруднення органічними речовинами та нафтопродуктами.

Басейн р. Дніпра

За даними спостережень Держводагентства, у басейні Дніпра найбільш помітні зміни у гідрохімічному стані води, порівняно з 2010, роком відбулися у Київському водосховищі та річках, що до нього впадають. Протягом I кварталу відмічалось збільшення вмісту у воді марганцю до 12 ГДК (для рибогосподарських водойм).

Протягом зимово-весняного періоду було зафіксовано зниження вмісту кисню. Цьому сприяла затяжна холодна весна і стійкий льодостав, який у північній частині басейну тримався до кінця березня. Зниження кисню до критичного рівня відмічалось тільки у Київському водосховищі (до 4,2 мг О₂/дм³). Вміст сполук азоту був стабільним і в межах норми (0,20–0,63 мг/дм³).

Порівняно з 2010 роком стан води водосховищ у літній період 2011 року був кращим, про що свідчить лише незначне перевищення показників органічного забруднення води та критичні рівні вмісту кисню у воді.

Табл. 4.3 – Хімічне забруднення поверхневих вод річкових басейнів у 2011 році (за даними Державної гідрометеорологічної служби МНС)

Басейни річок, річки, водосховища	Легко-окисні органічні речовини по (БСК5)	Нафто-продукти	Азот амоній-ний	Азот ніт-ритний	Сполуки міді	Сполуки цинку	Сполуки марган-цю	Сполуки хрому шестива-лентного	Сполуки заліза за-гального	Феноли	Всього випад-ків ви-сокого забруд-нення
Середні за рік значення/Максимальні значення, ГДК*											
Басейни річок											
Західний Буг	<1-1/1-2	<1/<1-1	1-8/2-29	3-9/10-29	3-4/5	<1-1/2-3	2/6-7	2-6/3-9	2-4/3-13	0-1/2-3	22/1
Полтва	1-5/2-6	<1-1/2	11-14/20-42	7-9/20-29	5/8	1/2	7/9	7-11/10-14	3/4	2/3-4	36/-
Рата, Солокія, Луга	<1/<1	<1/<1	<1-1/1-2	1-4/3-10	5-9/12-42	<1-1/2-4	<1-1/1-2	3-4/6-10	1-3/3-15	0-1/1-2	3/3**
Дунай	<1/1	<1/<1-	<1/<1	1/2-3	3-4/5-12	1-2/2-15	1/3-8	8-11/12-23	3-4/7-15	1-2/1-5	3/3**
Притоки Дунаю	<1/<1-2	<1-3/<1-6	<1-3/<1-5	<1-1/<1-4	1-16/3-35	<1-3/<1-8	<1-3/<1-8	1-11/2-23	<1-6/1-17	0-3/0-5	6/6**
Дністер	<1-1/<1-1	<1-3/<1-6	1-3/3-6	<1-4/<1-17	3-20/4-36	<1-2/<1-3	<1/1-2	1-14/4-29	2-6/3-16	0-3/0-4	6/5**
Притоки Дністра, водос-ховище, лиман	<1-2/<1-3	<1-5/<1-13	<1-4/<1-6	<1-7/<1-20	1-26/4-36	<1-3/<1-4	1-17/2-65	1-18/2-50	<1-13/1-29	0-2/0-4	36/21**
Південний Буг	<1-2/<1-3	<1-1/<1-2	<1-11/<1-23	<1-9/<1-24	1-9/2-12	<1-21/<1-48	2-4/4-11	3-10/5-25	<1-2/<1-6	0-4/0-6	14/5**
Притоки Південного Бугу	<1-2/<1-2	<1-1/<1-2	<1-3/<1-8	<1-3/<1-9	1-10/2-11	<1-2/<1-4	1-8/2-17	1-11/3-21	<1-3/<1-4	0-5/0-6	1/1**
Дніпро	<1/<1-1	<1/<1-1	<1-1/<1-2	<1-2/<1-6	3-13/5-21	2-4/4-7	1-6/2-12	1-5/3-12	<1-3/<1-6	1-2/2-4	2/2**
Притоки Дніпра	<1-2/<1-3	<1-4/<1-11	<1-5/<1-9	<1-8/<1-14	1-30/2-59	<1-16/<1-31	1-20/2-50	1-14/1-29	<1-8/<1-13	0-5/0-10	118/83*
Сіверський Донець	<1-1/<1-2	<1/<1-1	<1-2/<1-5	<1-7/1-18	2-3/3-6	1/1-3	2-5/6-9	2-8/3-20	<1-1/<1-3	1-2/1-6	2/-
Притоки Сіверського До-нця	<1-2/<1-4	<1-2/<1-3	<1-11/<1-39	1-29/1-84	2-7/4-16	1-4/2-8	2-10/3-21	1-12/2-16	<1-1/1-4	1-2/1-6	104/12**
Річки Криму, Північнок-римський канал	<1-1/<1-3	<1-1/<1-2	<1/<1	<1-4/<1-13	2-5/2-6	<1-2/<1-3	3/9	1-5/1-8	<1-2/<1-4	0-1/0-2	1/-
Річки Приазов'я	<1-1/<1-3	<1-2/<1-3	<1-4/<1-12	1-47/1-72	3-13/4-44	1-3/1-5	2-11/4-34	2-13/3-22	<1-2/<1-5	1-2/1-3	111/13**
Водосховища											
Київське, Канівське в-ще	<1/<1-2	<1/<1-1	<1-2/1-13	<1-1/<1-8	2-6/4-30	1-2/2-5	2-7/3-19	4-12/6-20	1-4/2-16	1-3/2-8	20/17*
Кременчуцьке, Дніпродзержинське в-ще	<1/<1-1	<1/<1	<1-1/<1-3	<1-1/1-3	4-27/6-99	2-4/4-14	2-5/4-14	2-4/3-10	<1-1/1-3	1-4/2-7	14/14**
Дніпровське в-ще	<1/<1	-	<1/1-2	<1/1-6	4-8/7-29	2/2-6	5-9/8-26	2-3/3-7	<1-2/<1-13	1-2/2-4	15/15**
Каховське в-ще	<1/<1-1	<1/<1	<1/<1	<1/<1	2-4/5-9	1-2/2-4	<1-2/1-9	2-3/3-4	<1/<1-1	1-2/2-4	-

*Дані систематичних спостережень водних об'єктів за гідрохімічними показниками порівнюють з рибогосподарськими ГДК для води

**в т.ч. важкими металами

Протягом року середні значення показника мінералізація (сухий залишок) у басейні Дніпра не змінювалися і були на рівні минулорічних значень (від 250 мг/дм³ у верхів'ї до 360 у районі Херсону). Деяке зниження цього показника відбулося у Київському водосховищі та у районах водозаборів міст Черкаси і Запоріжжя. Збільшення концентрації сухого залишку відмічалось у Кременчуцькому водосховищі на водозаборах міст Світловодськ і Кременчук (до 280 мг/дм³), у Дніпродзержинському водосховищі на водозаборах міст Комсомольськ і Дніпродзержинськ (до 325 мг/дм³), на Дніпровському водосховищі в районі водозабору м. Дніпропетровськ (до 300 мг/дм³), а також у н/б Каховської ГЕС (до 420 мг/дм³).

Протягом року вміст фосфатів у створах у районах водозаборів міст Світловодськ, Кременчук, Комсомольськ, Херсон збільшився порівняно з минулим роком (до 0,4 мг/дм³). На динаміку змін вмісту у воді заліза загального та марганцю основний вплив здійснювали води річок Прип'яті, Ужи та Десни, які, протікаючи заболоченими територіями, насичуються залізом та марганцем. Внаслідок цього води зазначених річок, а також Київського, Канівського і частково Кременчуцького водосховищ мали досить високі значення вмісту заліза (до 0,9 мг/дм³) та марганцю (до 0,9 мг/дм³). Нижче по каскаду спостерігається зменшення вмісту цих показників у воді через акумуляцію їх донними відкладеннями.

Протягом року найбільше перевищення нормативу заліза загального (норма 0,3 мг/дм³) спостерігалось у 3,2 раза у Київському водосховищі (нижній б'єф Київської ГЕС).

Моніторинг стану водних об'єктів басейну Десни здійснювався на території Чернігівської, Сумської та Київської областей. Десна та її притоки Снов, Судость, Ірпа, Клевень є джерелом водопостачання населених пунктів та багатьох підприємств Чернігівської області та міст Київ і Бровари. Води Десни, порівняно з дніпровськими, містять значно менше органічних сполук, однак вони несуть з собою у Дніпро велику кількість завислих речовин. Це ускладнює роботу водопровідних станцій і призводить до утворення мулових наносів у гирлі річки.

У нижній течії Десни, в районі водозабору міста Києва зміни гідрохімічного стану відповідали багаторічним сезонним тенденціям. Так, протягом 1-го півріччя дещо погіршувалися показники кольоровості, ХСК, амонію сольового, вмісту заліза загального, розчиненого у воді кисню, тоді як протягом II–IV кварталів якості води покращилась.

Кисневий режим річок правих приток р. Десна, р. Снов та р. Судость упродовж року був задовільним. Перевищення норм ГДК, як і у минулі роки, спостерігались переважно за такими показниками, як марганець (до 0,23 мг/дм³ при нормі 0,01 мг/дм³), залізо загальне (до 0,56 мг/дм³ при нормі 0,1 мг/дм³), фосфат-іони (до 0,71 мг/дм³ при нормі 0,17 мг/дм³), і відповідало сезонним змінам.

У р. Сейм, лівій притоці р. Десна, у 2011 році після аварії у червні, яка трапилась на очисних спорудах м. Курськ (Російська Федерація), у

створі на кордоні з Сумською областю фіксувались перевищення норм ГДК для водойм рибогосподарського призначення за показниками: ХСК у 1,1–1,3 раза, залізо загальне у 1,3–1,9 раза, марганець у 3–13 рази.

За результатами проведених досліджень встановлено, що екологічний стан контрольованих водних об'єктів басейну річки Десна порівняно із 2010 роком не зазнав суттєвих змін. Як і у минулому році, спостерігалось перевищення норм гранично допустимих концентрацій для водойм рибогосподарського призначення за залізом загальним (до 5,5 ГДК), фосфат-іонами (до 8,1 ГДК), марганцем (9,2 ГДК) тощо.

За даними спостережень гідрометеорологічних організацій МНС України кисневий режим річок в основному був достатній і знаходився в межах 6,41–13,11 мгО₂/дм³. У воді річки Дніпро відзначалась стійка тенденція до зменшення вмісту мінеральних форм азоту та нафтопродуктів на ділянках с. Неданчичі, міст Херсон, Нова Каховка. Вміст сполук важких металів у воді р. Дніпро залишився на рівні попереднього року, в районі с. Неданчичі відмічено деяке зменшення сполук хрому шестивалентного.

Середньорічні концентрації основних забруднювальних речовин у притоках Дніпра перевищували ГДК, а за деякими інгредієнтами знаходились на рівні ВЗ. Вміст сполук азоту та нафтопродуктів у воді річки Дніпро були близькими до минулорічних за винятком р. Горинь, де зафіксовано підвищення середніх концентрацій до 4 ГДК, максимальних – до 11 ГДК.

Забрудненість приток Дніпра важкими металами залишалась суттєвою, середньорічні концентрації становили: для сполук заліза загального <1-8 ГДК, хрому шестивалентного – 1–14 ГДК, сполук цинку – <1–16 ГДК, сполук марганцю – 1–20 ГДК, міді – 1–30 ГДК.

Максимальні концентрації на рівні ВЗ спостерігались за сполуками заліза загального у межах 11–32 ГДК у воді річки Уборть, сполуками цинку – 10–31 ГДК у воді річок Уборть, Рось, Сула, Хорол, Ворскла, сполуками марганцю – 11–50 ГДК у воді річок Горинь, Случ, Уборть, Тетерів, Гнилоп'ять, Ірша, Ірпінь, Десна, Сула, Тясмин, Псел, Хорол, Ворскла, Самара, Вовча, Мокра Московка, Інгулець, сполуками міді – 32–59 ГДК у воді річок Горинь, Десна, Хорол, Ворскла.

У 2011 р. спостерігалось деяке зменшення вмісту фенолів у річках Горинь, Устя, Унава, Недра, Остер. Середній вміст фенолів у річках басейну був у межах 1–5 ГДК, а максимальний – досягав рівня 10 ГДК. У порівнянні з попереднім роком якості води річок басейну Дніпра за більшістю показників суттєвих змін не зазнала.

Спостереження за забрудненням водосховищ дніпровського каскаду здійснювалися на гідропостах Київського, Канівського, Кременчуцького, Дніпродзержинського, Дніпровського і Каховського водосховищ. За даними спостережень вміст розчиненого у воді кисню був задовільний і знаходився у межах 7,80–12,41 мг О₂/дм³.

Середній вміст нафтопродуктів не перевищував ГДК, а середні концентрації сполук азоту на рівні 1–2 ГДК були зафіксовані у воді Київського та Канівського водосховищ. У Канівському водосховищі в районі Києва відмічено три випадки ВЗ сполуками азоту амонійного (11–13 ГДК).

Стабільним залишався стан водосховищ за вмістом фенолів, середні концентрації яких були у межах 1–4 ГДК, а разові досягали 2–8 ГДК.

Вміст сполук важких металів перевищував рівень рибогосподарських нормативів по всьому каскаду дніпровських водосховищ. Середньорічні концентрації сполук заліза загального та цинку були на рівні <1–4 ГДК, хрому шестивалентного – 2–12 ГДК, марганцю – <1–9 ГДК, міді – 2–27 ГДК. Максимальні концентрації сполук марганцю на рівні ВЗ відмічені в усіх водосховищах дніпровського каскаду, крім Каховського, і були у межах від 10 до 26 ГДК. У воді Кременчуцького водосховища в районі міст Черкаси, Світловодськ, Верхньодніпровськ максимальні концентрації сполук міді досягали 31–99 ГДК, у Канівському водосховищі (м. Київ) та Дніпровському водосховищі міст Дніпропетровськ та Запоріжжя максимальні концентрації сполук заліза загального були у межах 12–16 ГДК.

У порівнянні з попереднім роком спостерігалось збільшення концентрацій сполук міді у воді Канівського водосховища в районі Києва та Кременчуцького водосховища у м. Світловодськ, сполук марганцю – у воді Київського водосховища в районі Чорнобиля та с. Страхолисся, сполук заліза загального – у Дніпровському водосховищі в районі Запоріжжя. У воді Кременчуцького водосховища у міста Черкаси відзначено зменшення сполук міді, у більшості водосховищ Дніпра знизилась концентрація сполук марганцю та заліза загального. Спостерігалось деяке зменшення фенолів у воді Кременчуцького та Дніпродзержинського водосховищ.

Басейн р. Сіверського Донця

На якісний стан поверхневих вод басейну Сіверського Донця впливали як природні умови формування стоку річок, так і антропогенне навантаження.

За даними Держводагентства, протягом 2011 року у переважній більшості створів спостережень у басейні Сіверського Донця рівень забруднення відповідав класу «помірно забруднені». Порівняно з минулим роком якість води погіршилась за даними біля 10 % створів спостережень і покращилась, відповідно, біля 5 % створів.

Погіршення відбулось за рахунок суттєвого збільшення у воді концентрацій хрому шестивалентного на 2,7 ГДК, яке при цьому досягало 8 ГДК, марганцю – на 14,4 ГДК і досягало 19 ГДК, цинку – на 2,7 ГДК і досягало 4,1 ГДК, азоту амонійного – на 2,4 ГДК і досягало 3,8 ГДК, сульфатів – на 2 ГДК і досягало 17 ГДК, міді – на 1,75 ГДК і досягало 5,5 ГДК, нітритів – на 1,0 ГДК і досягало 7,5 ГДК. Зазначені збільшення концентрацій забруднюючих речовин відмічались на притоках першого порядку, а саме р. Уда (Харківська область), р. Казенний Торець (Донецька область),

річок Лугань, Красна та Нижня Біленька (Луганська область). Найбільший вплив на р. Сіверський Донець справляв стік та зворотні води, що надходили до річок Уда і Лугань.

За даними спостережень гідрометеорологічних організацій МНС України антропогенний вплив на якість води річки дещо зменшився, але залишився досить суттєвим. Річка забруднена сполуками азоту (особливо азоту нітритного), марганцю, хрому шестивалентного, міді.

Межі коливань нітритної форми азоту становили 1–29 ГДК, амонійної – 1–11 ГДК. Середньорічний вміст важких металів знаходився на рівні 2–10 ГДК для сполук марганцю, 2–7 ГДК – для сполук міді, 1–12 ГДК – хрому шестивалентного.

Максимальні концентрації становили азот нітритний – 84 ГДК (р. Кривий Торець), сполуки марганцю – 21 ГДК (р. Казенний Торець), хром шестивалентний – 20 ГДК (р. Сіверський Донець), сполуки міді – 16 ГДК (р. Лугань).

У 2011 р. у річках басейну дещо зменшився вміст сполук марганцю, у воді р. Сіверський Донець у районі м. Лисичанськ та р. Лугань – сполук міді. Зросли концентрації азоту амонійного у воді р. Бахмут.

Річки Криму та Північнокримський канал

За даними спостережень Держводагентства, протягом 2011 року у всіх контрольних створах водних об'єктів Криму переважна більшість вимірюваних показників знаходилася у межах нормативних значень, за виключенням показників ХСК (перевищення до 2,1 ГДК) та БСК₅ (перевищення до 1,5 ГДК).

За даними спостережень гідрометеорологічних організацій МНС України, річки Криму та Північнокримський канал були найменш забруднені речовинами антропогенного походження. Середньорічні концентрації сполук азоту нітритного у межах 1–4 ГДК зафіксовані у воді річок Демерджи, Таракташ, Салгир, Малий Салгир. Максимальна концентрація цієї речовини на рівні ВЗ – 13 ГДК відмічена у воді р. Таракташ в районі Судака.

У воді більшості річок середньорічні концентрації сполук міді та хрому шестивалентного перевищували відповідні нормативи у 1-5 разів, сполук цинку та заліза загального – у 1–2 рази.

Порівняно з попереднім роком у водних об'єктах Криму суттєвих змін не відбулось; дещо збільшився у воді р. Таракташ вміст сполук азоту нітритного, сполук марганцю – у воді Північнокримського каналу (м. Нова Каховка). У воді річки Салгир (с. Дворіччя) зменшився вміст азоту нітритного.

Річки Приазов'я

Найбільш забрудненими водними об'єктами залишались річки Кальміус (міста Донецьк, Маріуполь), Кринка (с. Новоселівка), Кальчик (с. Кременівка, м. Маріуполь), Булавин (м. Єнакієве). Вода річок характеризувалась підвищеним вмістом сполук азоту нітритного; дещо менш вона забруднена сполуками міді, марганцю, хрому шестивалентного, фенолами.

Середні концентрації азоту нітритного змінювались у межах 1–47 ГДК, сполук марганцю – 2–11 ГДК, міді – 3–13 ГДК, хрому шестивалентно-

го – 2–13 ГДК.

Максимальні концентрації забруднювальних речовин перевищували ГДК у 72 рази зі сполук азоту нітритного, у 44 рази – сполук міді, у 34 рази – сполук марганцю, у 22 рази – сполук хрому шестивалентного.

На річках Запорізької області – Берда, Обитична, Лозуватка, Донецької області – Кальміус, Кальчик спостерігалась висока мінералізація і високий вміст сульфатів, які постійно перевищували ГДК. Однією з основних причин високих концентрацій сульфатів є природні умови району. Максимальна концентрація сульфатів складала 29 ГДК у воді р. Лозуватка.

Якість води за вмістом основних гідрохімічних показників у 2011 році істотних змін не зазнала. Спостерігалось зменшення у річках сполук азоту амонійного. Збільшився вміст сполук міді та хрому шестивалентного у воді р. Кальміус нижче м. Донецьк.

4.3.2 Гідробіологічна оцінка якості вод та стан гідро біоценозів

Спостереження за якістю поверхневих вод за гідробіологічними показниками (фітопланктон, зоопланктон, зообентос, перифітон, вища водна рослинність) проводили на 53 водних об'єктах (46 річках та 7 водосховищах) у 96 пунктах, на 180 створах (Рис. 2.3).

Дані про стан гідробіоценозів свідчили, що за середніми значеннями індексу сапробності на всіх водних об'єктах, як і в 2010 році, спостерігалось помірне забруднення води – III клас якості вод. Водночас, окремі спостереження досить часто свідчили про значно вищий рівень забруднення. Порівняно з минулим роком кількість випадків, коли визначався III–IV та гірший клас якості вод, збільшилось удвічі.

Басейн р. Західного Бугу

Гідробіологічні спостереження на р. Західний Буг свідчили про помірне забруднення вод. Видова представленість планктонних ценозів зберігалась на рівні 2010 року, чисельні характеристики розвитку біоценозів були досить високими. У червні зафіксовано масове «цвітіння» діатомових та зелених водоростей, що вказувало на підвищений рівень органічного забруднення. На створах нижче міст Буськ та Кам'янка-Бузька погіршувався стан зоопланктону. У воді річки Полтва поблизу Львова стан планктонних угруповань був незадовільний, на створах м. Буськ стан цих угруповань дещо покращився.

Басейн р. Дунаю

Стан водної екосистеми р. Дунай відповідав III класу якості вод – помірно забруднені. Видова різноманітність фіто- та зоопланктону продовжувала зменшуватись. У серпні тенденція збільшення β - α -мезосапробів (індикатори забруднених вод) до 90 % простежувалась на всіх створах. Значення індексу сапробності за фітопланктоном вказували на гірший стан якості вод, ніж за зоопланктоном. Стан гідробіоценозів річок Тиса, Латориця і Прут був стабільний, в цілому якість вод відповідала II та III класу – чисті та помірно за-

бруднені води. Якісні показники розвитку зообентосу та перифітону в річці Уж відповідали помірному забрудненню вод.

Басейн р. Дністра

Фіто- і зоопланктон на створах м. Могилева-Подільського були збіднені кількісно і якісно, що пов'язано з особливостями гідрологічного і термічного режимів. Розвиток фітопланктону на створах міст Розділ, Галич, Заліщики був стабільний. Стан зоопланктону погіршився на всіх створах басейну. Розвиток пелагічних угруповань р. Тисмениці (м. Дрогобич) впродовж останніх років залишався на мінімальному рівні, в фіто- та зоопланктоні переважали індикатори забруднених вод – α -мезо та α -мезополісапроби. Пелагічні угруповання р. Стрий були представлені поодинокими організмами, спостерігались вкрай несприятливі умови для їх розвитку – екологічний регрес. Розвиток планктону по всій акваторії Дністровського водосховища був нерівномірним, видова представленість угруповань дещо зросла, загальна характеристика – забруднення вод помірне.

Басейн р. Південного Бугу

Розвиток фітопланктону р. Південного Бугу у районі м. Вінниці був вищим, ніж у районі м. Первотомська; гідробіоценози були чисельні і різноманітні, видове багатство гідробіоценозів зросло, стан угруповань був стабільним, якість води оцінювалась III класом. Стан планктону р. Інгул був стабільним, угруповання структурованими. Видова різноманітність планктоценозів збільшилась. Пік розвитку угруповань спостерігався у липні. В зоопланктоні переважали організми чистих і помірно забруднених вод, у фітопланктоні – помірно забруднених вод.

Басейн р. Дніпра

Результати спостережень планктонних угруповань річок басейну свідчили про досить стабільний розвиток ценозів на річках Дніпро, Горинь, Устя, Тетерів, Десна, Рось, Псел, Інгулець – III клас якості вод (помірно забруднені). Стан гідробіоценозів річок Прип'ять та Мокра Московка покращився: зросли чисельність, біомаса та загальна видова представленість планктонних ценозів, простежувалась сезонна динаміка їх розвитку. Незадовільний стан – прогресуючі процеси повільного погіршення екологічної ситуації та порушення структури угруповань залишилися на р. Стир у районі Луцька.

Дніпровські водосховища.

Стан водної екосистеми дніпровських водосховищ залишався стабільним, якість води оцінювалась III класом. Видова різноманітність планктону збільшилась у всіх водосховищах. «Цвітіння» діатомових водоростей різної інтенсивності (початкова та слабка стадії) неодноразово спостерігалось у Київському, Кременчуцькому, Дніпродзержинському та Дніпровському водосховищах. Сезонна динаміка, яка є важливою характеристикою сталої екологічної ситуації, простежувалась на всіх водосховищах.

Визначення хронічної токсичності вод (біотестування).

Методом біотестування визначається при-

сутність у воді токсичних речовин за показниками біологічних реакцій організмів, зміною їх стану, морфологічних і функціональних порушень. Токсичність вод визначалась у хронічних дослідках біотестування на тест-об'єкті *Ceriodaphnia affinis* на 3 водосховищах і 11 річках.

В усіх пробах води на Київському водосховищі токсична дія на виживаність та плодючість тест-об'єкта *Ceriodaphnia affinis* була відсутня. На Канівському водосховищі частка проб, в яких була визначена хронічна токсичність вод, порівняно з минулим роком, зменшилась з 26,1 % до 7 %. На Кременчуцькому водосховищі було встановлено відсутність токсичної дії вод на виживаність та плодючість тест-об'єкта *Ceriodaphnia affinis* в усіх пробах. В цілому, отримані результати свідчили про поступове поліпшення якості вод водосховищ.

Визначення хронічної токсичності вод проводилися в пунктах спостережень на річках Трубіж, Рось, Десна, Ірпінь, Недра, Тясмин, Вільшанка, Гнилоп'ять, Остер, Уж, Тетерів. Токсичну дію вод було встановлено на р. Недра в створі 1 км нижче м. Березань у вересні, на р. Трубіж у створі 1 км нижче м. Переяслав-Хмельницький у лютому, на р. Тясмин (с. Велика Яблунівка) у січні.

Басейн р. Сіверського Донця

Стан водних екосистем річок Уда, Лопань, Харків, Оскіл, Кривий Торець був стабільним, збалансованим, сезонна динаміка розвитку угруповань простежувалась. На р. Сіверський Донець продовжувались процеси збіднення видового складу як фіто- так і зоопланктону. Порушення сезонної динаміки розвитку угруповань збереглися. Кількісні характеристики зоопланктонного угруповання були нижчими за минулорічні, а біомаса водоростей, навпаки, збільшилась: у лютому–квітні на створах м. Лисичанськ спостерігалось помірне та сильне «цвітіння» води за рахунок розвитку діатомових водоростей. Розвиток донних ценозів на всіх створах був стабільним, стан угруповань макрозообентосу суттєво покращився, на створах м. Лисичанська неодноразово визначався II клас якості (чисті води). На річках Бахмут, Мокра Плотва, Лугань, Борова, Біленька тривали процеси скорочення чисельності, біомаси, видового багатства планктонних угруповань; сезонна динаміка їх розвитку була порушена, спостерігався екологічний регрес гідробіоценозів.

Річки Приазов'я

Стан водної екосистеми р. Кальміус був нестативним. Чисельність, біомаса, видове багатство альгофлори та зоопланктону були вищими на створах м. Маріуполь, основу ценозів складали високосапробні види-індикатори органічного забруднення (до 67,2 %). Сезонна динаміка розвитку планктонних угруповань була порушена. Стан донних ценозів та широка представленість α-мезосапробних видів макрозообентосу свідчили про підвищену забрудненість дна річки в районі м. Маріуполя – V–VI клас якості вод. На створах м. Донецька екологічний стан був значно кращий – помірно забруднені води. Фіто- та зоопланктон р. Кальчик характеризувались високим чисельним

та видовим розвитком, простежувалась сезонна динаміка. Погіршення якості води спостерігалось навесні та восени. Для товщі води визначався III–IV клас якості (помірно забруднені–забруднені води), дно річки забруднено значно більше: V та VI клас (брудні та дуже брудні води). Розвиток планктоценозів р. Булавін був дуже нерівномірним, сезонна динаміка порушена. В альгофлорі річки масово розвивались види-індикатори органічного забруднення.

4.3.3 Мікробіологічна оцінка якості вод з огляду на епідемічну ситуацію

Дані моніторингу якості води поверхневих водних об'єктів, який здійснюється установами Держсанепідслужби України, свідчить про те, що незважаючи на значний спад промислового виробництва за останні роки та зменшення, у зв'язку з цим, скиду у водойми стічних вод, в країні має місце тенденція до погіршення екологічного стану водойм I та II категорії як за санітарно-хімічними, так і за санітарно-мікробіологічними показниками.

Питома вага досліджених проб води з водойм I категорії, які не відповідали санітарним нормам, у 2011 році за санітарно-хімічними показниками становила 16,0 %, за санітарно-бактеріологічними показниками – 14,0 % (Табл. 4.4).

Найбільший відсоток відхилень за санітарно-хімічними показниками відмічається у Луганській (100 %), Дніпропетровській (63,4) та Чернігівській (51,5) областях, що значно перевищувало середній показник по державі (16,0 %); за бактеріологічними показниками – у Одеській (37 %), Івано-Франківській (33,9), Чернігівській (21,4) та Харківській (18,2) областях.

Питома вага досліджених проб води з водойм II категорії, які не відповідали санітарним нормам, за санітарно-хімічними показниками становила 22,5 %, за бактеріологічними показниками – 15,6 %.

Найбільший відсоток відхилень за санітарно-хімічними показниками відмічався у Дніпропетровській (81,5 %), Луганській (70,4), Донецькій (57,3) та Запорізькій (65,1) областях, що значно перевищувало середній показник по державі; за бактеріологічними показниками – у Донецькій (41 %), Луганській (39,3), Кіровоградській (35,9) областях.

Під час здійснення держсанепіднагляду за місцями рекреаційного та оздоровчого водокористування (пляжами) протягом року, особливо в літній оздоровчий період, Держсанепідслужба постійно контролювала якість морської та річкової води в районах відпочинку. У 2011 році було проведено 8976 досліджень проб морської води та 15284 досліджень проб річкової води за бактеріологічними показниками, з них не відповідало нормативам 2634 проби (10,9 %) – відповідно 302 (3,36 %) і 2332 (15,26 %). За виявлені порушення санітарного законодавства на посадових осіб було накладено 162 штрафи, до усунення виявлених порушень припинено експлуатацію 189 об'єктів (пляжів).

Як свідчать дані, наведені в Табл. 4.4, за останні роки в країні має місце тенденція до погіршення стану морської води як за санітарно-хімі-

чними, так і за санітарно-бактеріологічними показниками.

Держсанепідслужбою також проводився постійний лабораторний контроль за якістю питної води у місцях водозаборів, на водопровідних спорудах і мережах централізованого господарсько-питного водопостачання з вживанням відповідних заходів у разі виявлення порушень.

В Україні у 2011 р. проведено 37252 обстеження водопровідних споруд, з них у 5203 (14 % проти 12,5 % у 2010 році) виявлено грубі порушення санітарного законодавства.

За бактеріологічними показниками досліджено 299,7 тис. проб питної води централізованого водопостачання, відхилення від санітарних норм встановлено у 8328 пробах (2,78 % проти 3,25 % за 2010 рік). На відповідальних осіб об'єктів водопостачання накладено 4712 штрафів. Тимчасово припинялася робота 2881 об'єкту водопостачання. За порушення в забезпеченні населення якісною питною водою 81 справу передано до органів прокуратури.

4.3.4 Радіаційний стан поверхневих вод

Показники радіоактивного забруднення поверхневих вод регулярно визначались у 9 створах на річках Дніпро, Десна, Дунай, Південний Буг (Рис. 2.3). Спостереження за радіоактивним забрудненням дніпровських водосховищ гідрометорологічній організації проводять в основному у їх нижніх частинах (у верхніх б'єфах ГЕС).

У рамках радіоекологічного моніторингу у зонах впливу діючих АЕС визначення рівнів радіоактивного забруднення поверхневих вод проводились на річках Стир та Горинь.

Радіоактивне забруднення водних об'єктів басейну Дніпра визначалося переважно техногенними радіонуклідами, які змиваються із водозборів, що були забруднені внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Головним шляхом надходження радіонуклідів до Київського водосховища (з подальшою міграцією по дніпровським водосховищам) залишалися води р. Прип'ять, тому умови формування поверхневого стоку на території водозбору цієї річки мають вирішальний вплив на радіаційний стан вод всього каскаду.

У 2011 році гідрометорологічні умови, що склались у 30-км зоні відчуження і загалом у басейні Дніпра, не призвели до ускладнень радіаційної ситуації на водних об'єктах зони та дніпровської водної системи. Максимуми весняного водопілля на пригірловій ділянці р. Прип'ять біля Чорнобиля були на 0,1–0,5 м нижчими за середні багаторічні значення, що нижче критичних позначок, за яких відбувається затоплення неодамбованих забруднених радіонуклідами ділянок заплави річки. При проходженні забруднених прип'ятських вод від м. Чорнобиля через Київське водосховище концентрація ^{90}Sr знизилась у 2,5 рази і в створі верхнього б'єфу Київської ГЕС складала в

середньому за рік 42 Бк/м³.

Вниз по Дніпру, внаслідок розбавлення більш чистими водами бокових приток, вміст ^{90}Sr у воді й далі зменшувався і у Каховському водосховищі в районі м. Нова Каховка становив у середньому за рік 28 Бк/м³ (у 2010 році аналогічні показники склали 54 Бк/м³ у Київському водосховищі та 27 Бк/м³ у Каховському). Зниження концентрації ^{137}Cs вздовж Дніпра відбувається більш інтенсивно, ніж ^{90}Sr . Вирішальну роль у цьому відіграють, окрім розбавлення, процеси седиментації (значна частина ^{137}Cs акумулюється у донних відкладах водосховищ). У 2011 році середня концентрація ^{137}Cs у Київському водосховищі становила 10,2 Бк/м³, у Каховському водосховищі складала 1,2 Бк/м³ (у 2010 р. відповідно 9,5 і 0,70 Бк/м³).

Вміст радіонуклідів у водах Верхнього Дніпра (с. Неданчичі) та р. Десна (м. Чернігів) протягом 2011 року перебував на доаварійному рівні [примітка: концентрація ^{137}Cs та ^{90}Sr у поверхневих водах у передаварійний період становила 10–15 Бк/м³]. Й був одним з найменших за весь період спостережень після аварії на ЧАЕС: концентрація ^{90}Sr у воді в середньому за рік складала відповідно 6,8 та 6,1 Бк/м³ (у 2010 р. – 7,7 Бк/м³ та 5,7 Бк/м³), а ^{137}Cs – відповідно 5,3 та 1,3 Бк/м³ (у 2010 р. – 5,3 та 0,48 Бк/м³).

Об'ємна активність радіонуклідів у водах річок Південний Буг, Дунай (на українській ділянці) та у Дніпро–Бузькому лимані в останні роки коливалася у межах багаторічних значень і також була близькою до доаварійних рівнів. Середній за 2011 рік вміст ^{90}Sr у воді Дунаю в районі м. Ізмаїл склав 11,4 Бк/м³, ^{137}Cs – 1,4 Бк/м³ (у 2010 р. відповідно 9,9 та 0,76 Бк/м³); у воді Південного Бугу в районі м. Миколаїв концентрація ^{90}Sr дорівнювала 8,0 Бк/м³, ^{137}Cs – 1,2 Бк/м³ (у 2010 р. відповідно 8,4 та 1,2 Бк/м³); у Дніпро–Бузькому лимані (в районі м. Очаків) концентрації ^{90}Sr та ^{137}Cs становили відповідно 16,4 та 2,5 Бк/м³ (у 2010 р. відповідно 12,4 та 3,4 Бк/м³).

Об'ємна активність ^{137}Cs у поверхневих водах у зонах впливу Рівненської (р. Стир) та Хмельницької (р. Горинь) атомних електростанцій знаходилась протягом року в межах 1,51–2,84 Бк/м³. Об'ємна активність ^{90}Sr у поверхневих водах у зонах впливу Рівненської АЕС та Хмельницької АЕС складала 2,8–5,2 Бк/м³. Таким чином, протягом 2011 року у контрольованих гідрометорологічними організаціями водних об'єктах України не зареєстровано перевищень допустимих рівнів вмісту радіонуклідів, встановлених ДР-2006 (для питної води) [примітка: за санітарно-гігієнічними нормативами «Допустимі рівні вмісту радіонуклідів у харчових продуктах та питній воді (ДР-2006)» допустимі рівні ^{137}Cs та ^{90}Sr у питній воді складають по 2000 Бк/м³ (для кожного)].

Дані про вміст радіонуклідів у контрольованих водних об'єктах України наведено у Табл. 4.5.

Табл. 4.4 – Відповідність досліджених проб води санітарним нормам

Показники	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Частка досліджених проб води з водою I категорії, які не відповідали санітарним нормам, %:</i>					
За санітарно-хімічними показниками	18,0	18,4	18,6	18,0	16,0
За санітарно-бактеріологічними показниками	19,3	17,9	22,9	16,2	14,0
<i>Частка досліджених проб морської води, які не відповідали санітарним нормам, % :</i>					
За санітарно-хімічними показниками	8,9	8,2	7,5	9,6	9,4
За санітарно-бактеріологічними показниками	3,9	8,7	5,1	6,2	9,2
За радіологічними показниками	0	0	0	0	0

* За даними Держсанепідслужби України

За даними Держводагентства вміст контрольованих радіонуклідів ^{137}Cs та ^{90}Sr на всіх прикордонних створах річок басейну Дніпра (Десна, Снов, Судость, Ірпа, Клевень, Сейм, Псьол, Ворскла, Цата і Ревна) протягом 2011 року був стабільним та значно нижчим за гранично допустимі рівні.

За результатами радіологічних досліджень,

проведених у 2011 році у басейнах річок Дністер, Прут, Сірет, Південний Буг та Сіверський Донець, перевищень допустимих рівнів вмісту радіонуклідів ^{137}Cs та ^{90}Sr також не було виявлено.

Динаміка забруднення вод дніпровських водосховищ ^{90}Sr і ^{137}Cs у 1987–2011 рр. наведена на Рис. 4.1-Рис. 4.2.

Табл. 4.5 – Вміст радіонуклідів у поверхневих водах України у 2011 році

Об'єкт та пункт спостереження	Концентрація, Бк/м ³					
	$^{137}\text{Cs}^*$			^{90}Sr		
	мін.	макс.	середнє	мін.	макс.	середнє
р. Прип'ять – м. Чорнобиль**	11,0	121,0	47,0	40,0	330,0	104,0
р. Дніпро – с. Неданчичі	2,6	8,3	5,3	4,5	9,9	6,8
р. Десна – м. Чернігів	0,30	8,3	1,3	3,9	10,8	6,1
Київське в-ще – м. Вишгород	5,5	14,6	10,2	27,6	66,3	42,2
Канівське в-ще – м. Київ	2,1	14,0	8,9	18,2	48,5	31,4
Канівське в-ще – м. Канів	3,2	13,6	8,9	17,0	32,3	24,1
Каховське в-ще – м. Нова Каховка	0,16	6,5	1,2	19,7	51,7	28,4
Дніпро–Бузький лиман – м. Очаків	0,87	4,0	2,5	10,9	23,4	16,4
р. Південний Буг – м. Миколаїв	0,20	2,4	1,2	5,3	10,5	8,0
р. Дунай – м. Ізмаїл	0,62	2,9	1,4	6,6	18,0	11,4

*сумарна концентрація цезію-137 у зависі та розчині

**дані ДСНВП «Екоцентр» МНС України

4.4 Якість питної води та її вплив на здоров'я населення

Централізованим питним водопостачанням забезпечено 7524 населених пункти України або 25,2 % загальної їх чисельності (29815), з яких забезпечені: 457 міст, 769 селище міського типу або 86,9 % загальної кількості (885), 6298 сільських населених пунктів або 22,1 % загальної кількості (28471). Централізоване питне водопостачання в Україні здійснюється на 30 % за рахунок використання підземних джерел та на 70 % – поверхневих вод.

За даними Мінрегіону України, близько 4,6 мільйонів населення у 261 міському поселенні (161 місті та 100 селищах міського типу) 25 регіонів держави отримувало питну воду з місцевих джерел з відхиленням від нормативних вимог за фізико-хімічними показниками: загальна жорсткість, хлориди, сухий залишок, сульфати, фтор, загальне залізо, нітрати, аміак, марганець.

Жителі понад 1200 сільських населених пунктів країни через природні або техногенні причини не мали гарантованих джерел водопостачання, тому вимушені частково або повністю користуватися при-

візною водою. Це стосується мешканців АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Харківської і Херсонської областей.

Під наглядом держсанепідслужби України у 2011 році знаходилось 18875 (у 2010 – 18950) джерел централізованого водопостачання населення: з них 1603 комунальних, 4954 відомчих водопроводи, 7640 сільських водопроводів і 174314 джерел децентралізованого водопостачання, з них 169734 колодязі, 3371 артезіанський колодязь, 1209 каптажів.

Із загальної кількості водопроводів не відповідають санітарним нормам через відсутність зон санітарної охорони – 67,7 %, необхідного комплексу очисних споруд – 17,5 %, знезаражуючих установок – 25,4 % (Табл. 4.6).

З комунальних водопроводів не відповідають санітарним нормам – 9,3 %, сільських – 7,6 %, відомчих – 2,8 % водопроводів.

Протягом останніх років близько 4,7 % водопроводів не відповідають санітарним нормам. Питома вага нестандартних проб питної води, відібраних з джерел централізованого водопостачання, за санітарно-хімічними та бактеріологічними показниками за останні роки становить 14,7 % та близько 2,9 % відповідно.

Підземні води України, зокрема артезіанські, в багатьох регіонах (АР Крим, Донбас, Придніпров'я) за своєю якістю не відповідали нормативам

на джерела водопостачання, що пов'язано не тільки з природними умовами їх формування, а й з антропогенним забрудненням, і тому потребували очищення. При цьому лише поодинокі артезіанські водопроводи мали споруди для доочищення води.

Особливу занепокоєність викликав стан водопостачання сільського населення – 579 сільських водопроводів (7,6 %) з 7640 не відповідали санітарним нормам і правилам (у 2010 – 623 або 8,1 %).

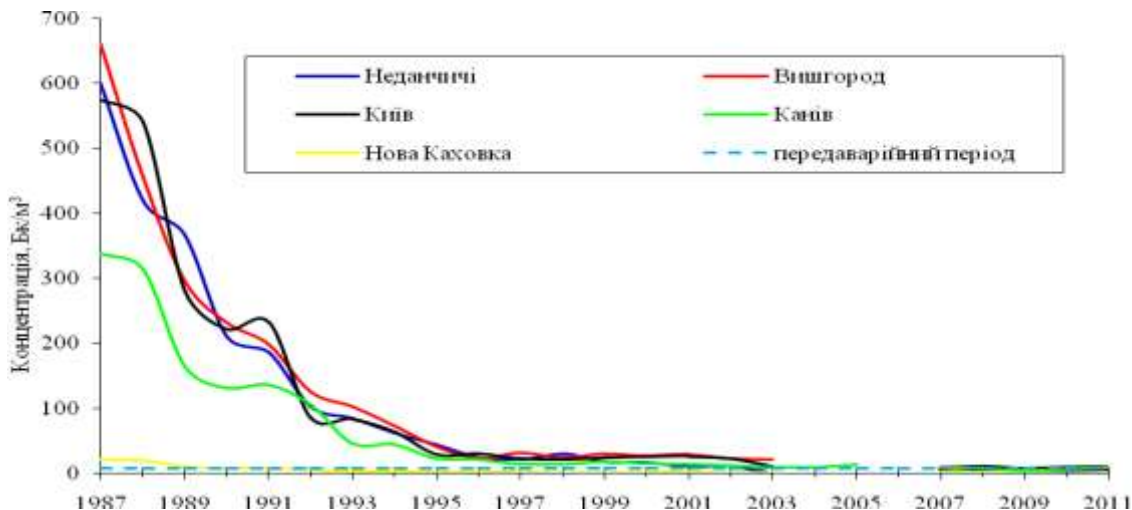

Рис. 4.1 – Динаміка концентрації ¹³⁷Cs у водах каскаду дніпровських водосховищ

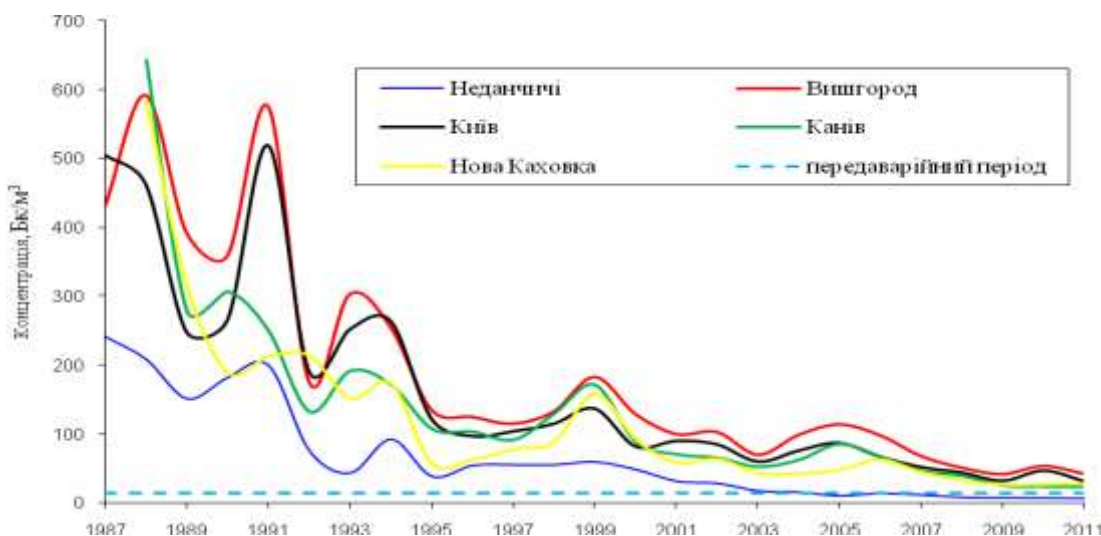

Рис. 4.2 – Динаміка концентрації ⁹⁰Sr у водах каскаду дніпровських водосховищ

Проблеми централізованого водозабезпечення сільського населення пов'язані з незавершеністю процесу передачі сільських водопроводів на баланс органів місцевого самоврядування, відсутністю спеціалізованих організацій з їх технічного обслуговування та експлуатації, відсутністю виробничого лабораторного контролю якості води тощо.

Централізованим водопостачанням забезпечено лише четверть сіл України. Решта сільського населення споживає воду з колодязів та індивідуальних свердловин, які у переважній більшості знаходяться у незадовільному технічному стані.

Протягом 2011 року лабораторії санепідстанцій із джерел централізованого водопостачання відібрали для досліджень за санітарно-хімічними показниками 214629 проб питної води, за бактеріологічними показниками – 298661 пробу питної води.

Питома вага нестандартних проб питної води, відібраних з джерел централізованого водопостачання за санітарно-хімічними та бактеріологічними показниками за останній рік становив понад 14,7 % та близько 2,9 % відповідно.

Найбільшу кількість нестандартних проб питної води з централізованих систем водопостачан-

ня реєстрували, як і раніше, на сільських водопроводах, найменшу – на комунальних (Табл. 4.7).

Питома вага проб питної води з відхиленнями від нормативів за санітарно-хімічними показниками у Луганській, Запорізькій, Миколаївській, Дніпропетровській, Житомирській та Рівненській областях, за санітарно-бактеріологічними показниками у Тернопільській, Миколаївській, Закарпатській, Харківській та Вінницькій областях у півтора рази і більше перевищує середні показники по країні (Табл. 4.8).

У 2011 році показник питомої ваги водопроводів господарсько-питного водопостачання, що не відповідали санітарним нормам, у Луганській, Донецькій, Херсонській, Миколаївській, Житомирській та Івано-Франківській областях в 2–5 разів перевищував середній показник по країні (Табл. 4.9).

Під наглядом держсанепідслужби України у 2011 році перебувало 174314 джерел децентралізованого водопостачання (у 2010 – 175607, 2009 – 85426), з них – 169734 колодязі (у 2010 – 171048), 3371 артезіанських колодязь та 1209 каптажів (у 2010, відповідно – 3371 та 1171).

У 2011 році питома вага досліджених проб питної води з джерел децентралізованого водопостачання, які не відповідали санітарним вимогам, становила 32 % за санітарно-хімічними та 16,4 %

за бактеріологічними показниками, у тому числі з колодязів, які не відповідали санітарним вимогам, становила 33,2 % за санітарно-хімічними та 17,6 % за бактеріологічними показниками; з артезіанських колодязів, які не відповідали санітарним вимогам, становила 19,0 % за санітарно-хімічними та 6,1 % за бактеріологічними показниками.

У Карпатському, Дніпровсько-Придніпровському регіонах, на Поліссі та в деяких інших регіонах України у питній воді реєстрували нестачу мікроелементів – I, Zn, Cu, F, що впливає на виникнення ендемічних захворювань. Вплив такої води на поширення в Україні потребує поглибленого вивчення.

Спостерігається зростання нітратного забруднення ґрунтових вод внаслідок ненормованого використання в колективних господарствах та у приватному секторі мінеральних та, особливо, органічних добрив. Ефективних методів видалення нітратів з води в умовах децентралізованого водопостачання практично не існує. Забруднення води наднормативними концентраціями нітратів призводить до виникнення захворювання на водно-нітратну метгемоглобінемію у дітей, зниження загальної резистентності організму, що зумовлює збільшення рівня загальної захворюваності, в тому числі інфекційними та онкологічними хворобами.

Табл. 4.6 – Відповідність об'єктів централізованого водопостачання санітарним нормам і правилам

Показники*	Роки		
	2009	2010	2011
Кількість об'єктів централізованого водопостачання, що перебувають під наглядом держсанепідслужби, одиниць	19126	18950	18875
з них не відповідають санітарним нормам і правилам, одиниць	1001	956	891
% до загальної кількості об'єктів	5,2	5,0	4,7
у тому числі:			
через відсутність зон санітарної охорони, одиниць	674	648	603
% до кількості об'єктів, що не відповідають санітарним нормам і правилам	67,3	67,8	67,7
через відсутність необхідного комплексу очисних споруд, одиниць	172	160	156
% до кількості об'єктів, що не відповідають санітарним нормам і правилам	17,2	16,7	17,5
через відсутність знезаражуючих установок, одиниць	271	239	226
% до кількості об'єктів, що не відповідають санітарним нормам і правилам	27,1	25,0	25,4

* За даними Держсанепідслужби України

Табл. 4.7 – Питома вага досліджених проб питної води, що не відповідають вимогам Держстандарту, %

Водопроводи *	Роки			
	2008	2009	2010	2011
<i>За санітарно-хімічними показниками</i>				
Комунальні	9,7	9,2	11,1	11,8
Відомчі	14,3	15,2	15,0	15,3
Сільські	18,0	17,9	18,2	18,3
<i>За санітарно-бактеріологічними показниками</i>				
Комунальні	2,4	2,1	2,3	2,0
Відомчі	3,8	3,5	3,6	3,2
Сільські	5,5	5,0	5,1	4,7

* За даними Держсанепідслужби України

Табл. 4.8 – Питома вага нестандартних проб питної води в деяких областях України

Області	Роки			
	2008	2009	2010	2011
<i>За санітарно-хімічними показниками</i>				
Запорізька	20,4	17,4	16,8	17,9
Луганська	40,1	39,6	43,1	46,4
Миколаївська	17,3	17,3	21,7	23,3
Середній показник по Україні	13,2	12,9	14,2	14,7
<i>За санітарно-бактеріологічними показниками</i>				
Закарпатська	7,4	7,0	6,4	6,2
Харківська	6,4	6,0	5,7	3,8
Миколаївська	4,3	5,8	5,9	7,1
Тернопільська	7,7	8,2	8,4	7,9
Середній показник по Україні	3,4	3,1	3,2	2,9

* За даними Держсанепідслужби України

Табл. 4.9 – Питома вага водопроводів господарсько-питного водопостачання, що не відповідають санітарним нормам, в деяких областях України

Області	Роки		
	2009	2010	2011
Луганська	25,6	25,5	24,1
Донецька	16,3	15,7	15,2
Херсонська	15,6	14,2	14,0
Миколаївська	12,1	12,8	10,9
Житомирська	11,9	11,4	10,1
Тернопільська	10,2	10,9	
Івано-Франківська			9,7
Середній показник по Україні	5,2	5,0	4,7

* За даними Держсанепідслужби України

Невідповідність якості питної води нормативним вимогам є однією з причин поширення в державі багатьох інфекційних (вірусний гепатит А, черевний тиф, ротавірусна інфекція тощо) та неінфекційних (хвороби системи травлення, серцево-судинної, ендокринної системи тощо) захворювань.

Зокрема, у 2011 році зареєстровано два спалахи вірусного гепатиту А, пов'язаного з водним фактором передачі (постраждало 64 особи, з них 37 дітей – з вживанням недоброякісної питної води з централізованого водопостачання у м. Бахчисарай АР Крим, м. Синельникове Дніпропетровської області) та один спалах ротавірусної інфекції у м. Ровеньки Луганської області на шахті «Космонавтів» (постраждало 23 особи). Для порівняння, у 2010 році було зареєстровано один спалах вірусного гепатиту А у Львівській області, де постраждало 10 осіб внаслідок вживання недоброякісної питної води із індивідуальних криниць через підтоплення території, у 2009 році – жодного.

Досягнення за останні 25–30 років у вивченні ролі водного фактору у формуванні здоров'я населення сприяли формуванню принципово нових уявлень про вплив хімічного складу питної води на неінфекційну захворюваність населення. У науковій літературі з'являються публікації, що свідчать про зв'язок зростання числа онкологічних захворювань із забрудненням питної води хлорорганічними сполуками, що утворюються при хлоруванні води поверхневих водойм. Однак, результати робіт різних авторів досить супереч-

ливі і не дозволяють дати однозначну відповідь на поставлене питання. За даними Державної установи «Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М.Марзєєва АМН» наявність у воді хлорорганічних сполук становить потенційну небезпеку для здоров'я населення; встановлена кореляція між наявністю хлороформу у питній воді та підвищенням захворюваності на злоякісні новоутворення ободової кишки та сечового міхура; простежується достовірний зв'язок розвитку пухлин сечового міхура у чоловіків в залежності від багаторічного споживання хлорованої питної води.

За порушення вимог санітарного законодавства щодо забезпечення населення країни якісною питною водою держсанепідслужбою у 2011 році притягнуто до адміністративної відповідальності 4803 посадові особи; у слідчі органи направлено 92 справи, з них по 64 (69,6 %) прийняті рішення щодо притягнення до відповідальності; для розгляду на адмінкомісіях було передано 136 справ; винесено 11031 постанову про припинення експлуатації об'єктів, із них назавжди – 2210.

За виявлені порушення у частині охорони поверхневих водойм накладено 1583 штрафи; у слідчі органи передано 78 справ; по 60 (76,9 %) з них прийняті рішення щодо притягнення до відповідальності; для розгляду на адмінкомісіях передано 162 справи; винесено 539 постанов про припинення експлуатації об'єктів, з них на постійно – 99 (18,4 %).

Проблеми водопостачання населення та якості питної води в Україні давно набули страте-

гічного значення і потребують комплексного вирішення з огляду на важливість для національної безпеки. До таких проблем належать:

- незадовільна якість води у поверхневих та підземних джерелах питного водопостачання;
- потенційна загроза ускладнення санітарно-епідеміологічної ситуації в країні внаслідок незадовільної якості питної води та очищення стічних вод;
- незадовільний технічний стан та значна зношеність основних фондів систем централізованого водопостачання та водовідведення;
- застосування недосконалих технологій, конструкцій та обладнання в системах централізованого водопостачання та водовідведення;
- необхідність перегляду та вдосконалення нормативно-правової бази у сфері питного водопостачання та водовідведення;
- дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для вирішення проблем забезпечення населення якісною питною водою.

З метою забезпечення населення питною водою нормативної якості у необхідних обсягах у 2004 році Законом України від 3 березня 2005 року № 2455-IV було затверджено Загальнодержавну програму «Питна вода України» на 2006–2020 роки. Однак рівень фінансування заходів зазначеної програми з державного бюджету з початку її реалізації був вкрай недостатнім. Фактичний розмір цільових державних видатків не перевищив 30 % від запланованих, що не задовольнило потреби у технічному переоснащенні основних фондів галузі та призвело до збільшення обсягів нерациональних витрат та втрат питної води, енергоємності виробництва тощо. Як наслідок, технічний стан систем централізованого водопостачання та водовідведення залишався критичним.

Для подолання кризових явищ у галузі Мінрегіон України розробив нову редакцію програми на період 2011–2020 років, яку у 2011 році затверджено Законом України від 20 жовтня 2011

4.5 Екологічний стан Чорного та Азовського морів

Основними екологічними проблемами Чорного та Азовського морів з кінця ХХ століття є евтрофікація шельфових вод, забруднення морського середовища токсичними речовинами. Загалом незадовільний екологічний стан морів зумовлений значним перевищенням обсягу надходження забруднюючих речовин над асиміляційною спроможністю морських екосистем, що призвело до значного забруднення морських вод, бурхливого розвитку евтрофікаційних процесів, широкомасштабних явищ гіпоксії, появи сірководневих зон, замулення місць існування донних біоценозів, втрати біологічних видів, скорочення обсягу рибних ресурсів, зниження якості рекреаційних ресурсів, загрози здоров'ю населення.

За даними Держгідромету, спостереження за станом забруднення вод Чорного моря проводились у дельті р. Дунай та дельтових водотоках, в гирлі р. Південний Буг та Бузькому лимані, в гирлі р. Дніпро і Дніпровському лимані, у Сухому

року № 3933-VI. Основними завданнями нової редакції програми визначені: охорона джерел питного водопостачання; доведення якості питної води до вимог стандарту.

Для досягнення очікуваних результатів виконання програми планується здійснити: упорядкування зон санітарної охорони джерел питного водопостачання на 2234 водозаборах; будівництво та реконструкцію 570 водозабірних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання; впровадити 23000 станцій (установок) доочищення питної води та пунктів її розливу; інвентаризацію 1292 каналізаційних очисних споруд; будівництво та реконструкцію 131 водопровідних та каналізаційних очисних споруд; розробити 1230 схем оптимізації роботи систем централізованого водопостачання та водовідведення; оснащення 356 лабораторій контролю якості води та очистки стічних вод сучасним контрольно-аналітичним обладнанням; розроблення 34 нормативно-правові акти у сфері питного водопостачання та водовідведення; розроблення, удосконалення та впровадження 18 науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок.

Орієнтовний обсяг фінансування програми становить 9471,7 млн. грн, з них за рахунок держбюджету – 3004,3 млн. грн, інших джерел – 6467,4 млн. грн.

Передбачається, що реалізація програми сприятиме підвищенню якості питної води, поліпшенню санітарно-епідеміологічної та екологічної ситуації в Україні, забезпеченню охорони джерел питного водопостачання, впровадженню на підприємствах питного водопостачання та водовідведення сучасних технологій, обладнання, матеріалів, зниження витрат та втрат ресурсів у системах водопостачання та водовідведення, забезпеченню цілодобово якісною питною водою у повному обсязі населення, що має доступ до систем централізованого водопостачання.

лимані і на підході до нього, в акваторії портів Одеса і Ялта. Води Чорного моря були більше забруднені нафтовими вуглеводнями (далі – НВ), фенолами, хромом шестивалентним. Дещо знизився у водах був вміст сполук азоту, синтетичних поверхнево-активних речовин (далі – СПАР), загального фосфору.

Середньорічні концентрації НВ досягали рівня 3,6–4,2 ГДК у водах Дніпровського лиману і гирла р. Дніпро, 3,2 ГДК – у водах гирла р. Південний Буг і Бузького лиману та порту Одеса. Максимальний вміст НВ на рівні 14,4 ГДК виявлено у Бузькому лимані, 13,0 ГДК – у водах порту Одеса, на рівні 11,6 та 9,6 ГДК – у Дніпровському лимані та в гирлі р. Дніпро. Порівняно з попереднім роком вміст нафтопродуктів підвищився у водах порту Одеса, в інших районах контролю майже не змінився (Табл. 4.10).

Найбільші середньорічні концентрації фе-

нолів на рівні 6,0 ГДК спостерігались у водах порту Одеса; в інших районах контролю, крім Сухого лиману та підходу до нього і порту Ялта, вони були на рівні менше 3,0 ГДК. Максимальні концентрації фенолів досягали 12,0 ГДК у водах порту Одеса, 11,6 ГДК – гирла р. Південний Буг, 3,7–4,9 ГДК – гирла р. Дніпро та Дніпровського лиману. Порівняно з попереднім роком вміст фенолів підвищився у водах порту Одеса, в інших районах спостережень він не змінився.

Середньорічні та максимальні концентрації СПАР в усіх районах спостережень, як і у попередні роки, в основному були менше ГДК. Лише у водах порту Одеса, Сухого лиману та входу до нього, гирла р. Південний Буг максимальні концентрації СПАР досягали рівнів 1,3–2,1 ГДК.

Середньорічний вміст азоту амонійного, азоту нітритного та азоту нітратного в усіх районах контролю був нижче рівня ГДК.

Максимальні концентрації азоту нітритного у межах 1,6–3,3 ГДК відмічені у гирлі р. Південний Буг, у дельті р. Дунай та дельтових водотоках, у Дніпровському лимані та гирлі р. Дніпро.

Найбільший вміст азоту загального спостерігався у дельтових водотоках р. Дунай. Порівняно з попереднім роком вміст сполук азоту у морських водах не змінився.

Найбільші концентрації загального фосфору визначалися у поверхневих водах дельти р. Дунай та дельтових водотоків, в гирлі р. Південний Буг та Бузькому лимані.

Максимальний вміст хрому шестивалентного у дельті р. Дунай досягав рівня 23 ГДК.

У всіх районах моніторингу виявлено хлороорганічний пестицид γ -ГХЦГ у межах $<0,5$ – $8,0$ нг/дм³, максимальна його концентрація зафіксована у дельті р. Дунай у липні. Гептахлор у межах $0,5$ – $7,4$ нг/дм³ виявлено у поодиноких пробах води Дніпровсько-Бузької гирлової області та акваторії порту Ялта. Максимальна його концентрація зафіксована у липні у поверхневих водах Бузького лиману.

Хлороорганічні пестициди – ДДТ, ДДЕ, ДДД виявлені в поодиноких пробах води у дельті р. Дунай та дельтових водотоків, в Дніпровсько-Бузькій гирлової області та акваторії порту Ялта. Максимальні концентрації ДДЕ (50 нг/дм³), ДДД (322 нг/дм³), ДДТ (382 нг/дм³) спостерігались у дельті р. Дунаю у вересні. Порівняно з попереднім роком вміст хлороорганічних пестицидів в контрольованих районах суттєво не змінився. Середньорічний вміст розчиненого кисню у поверхневих водах в усіх районах моніторингу становив 91 – 97 % насичення, за винятком вод Сухого лиману (87 %), вхідного каналу (82 %) та дунайських вод (82 % насичення). У придонних водах середня концентрація розчиненого кисню становила у Бузькому лимані 28 %, у Дніпровському лимані, Сухому лимані та в районі вхідного каналу – 68 – 69 %, в акваторії портів Одеса і Ялта – 89 – 99 % насичення.

В придонних водах Дніпровсько-Бузької гирлової області протягом травня–вересня на трьох станціях спостережень зафіксовано 8 випадків низького вмісту кисню на рівні ЕВЗ (причому у

двох випадках на станції 66 у червні та серпні зафіксована повна його відсутність). В цей же період на шести станціях відмічено 8 випадків низького вмісту кисню на рівні ВЗ.

У придонних водах Бузького лиману у червні і серпні зафіксовано 3 випадки присутності сірководню з концентраціями в межах $0,38$ – $0,77$ мл/дм³.

Причиною низького вмісту кисню та присутності сірководню у водах Дніпровсько-Бузького лиману стали гідрометеорологічні умови та забрудненість району.

У 2011 році найбільш забрудненими були води акваторії порту Одеса, які класифікувалися як брудні. Води Дніпровського та Бузького лиманів класифікувалися як забруднені, дельти р. Дунаю – як помірно забруднені води, акваторії порту Ялта, Сухого лиману та вхідного каналу, дельтових водотоків р. Дунай – як чисті. У порівнянні з попереднім роком якість води погіршилась в акваторії порту Одеса і в Бузькому лимані; в інших районах контролю якість води залишилась незмінною.

За даними Українського наукового центру екології моря (УкрНЦЕМ) у 2011 році в шельфових районах Азово-Чорноморського басейну спостерігався досить високий рівень концентрацій біогенних речовин і відповідно – евтрофованості вод. Так, вміст мінерального фосфору (фосфатів) в поверхневих водах досягав 61 мкг/дм³ при середніх концентраціях $6,7$ – $24,0$ мкг/дм³. Підвищений вміст фосфатів спостерігався у водах Дунайського узмор'я влітку на узмор'ї Сухого лиману та в районі СБО «Південна».

Вміст загального фосфору був в межах від $6,1$ до 115 мкг/дм³ і, в середньому, залежно від району, складав $29,9$ – $46,2$ мкг/дм³, з максимумом на узмор'ї Сухого лиману та в районі впливу СБО «Південна». Органічні форми фосфору в середньому в $2,5$ рази перевищували мінеральну, що характерно для евтрофованих вод.

Вміст мінеральних форм азоту склав діапазон в межах від $1,7$ до 1598 мкг/дм³. Максимальні концентрації нітратів 1410 мкг/дм³ спостерігались на узмор'ї Дунаю. Відносний вклад мінеральних форм азоту розподілявся у середньому: 4 % нітритний азот; 88 % нітратний азот; 8 % амонійний азот.

Концентрації загального азоту склали діапазон концентрацій від 246 до 4319 мкг/дм³. Постійно високі концентрації загального азоту визначені на узмор'ї Дунаю та у районі Одеської затоки (більш 800 мкг/дм³). У складі мінеральних і органічних форм азоту вміст органічної форми азоту у середньому переважав в $3,2$ рази. Максимальна концентрація органічної форми азоту (4316 мкг/дм³) була визначена у районі Одеської затоки повесні.

Зростання стоку біогенних речовин і зміна їхнього якісного складу призвели до різкого збільшення евтрофікації шельфових вод, що зумовило істотні зміни в гідрохімічному режимі й в екосистемі у цілому.

Інтегральним показником рівня трофності вод є індекс Е-TRIX, який змінюється відповідно з рівнем трофності вод від 0 до 10 (<4 – низький рівень, якість висока; 4 – 5 – середній рівень, якість

гарна; 5–6 – високий рівень, якість середня; > 6 – дуже високий рівень, якість погана).

Рівень трофності вод північно-західного шельфу Чорного моря, за показником E-TRIX, залежно від району, змінювався від середнього до дуже високого рівня. Найбільш евтрофовані води Дунайського узмор'я, які знаходяться під постійним впливом річкового стоку; значення індексу E-TRIX тут перевищували рівень 7,1 і відповідали дуже високому рівню трофності та поганому стану якості вод. Схожий рівень трофності (E-TRIX >6) визначався і на узмор'ї Дністровського лиману.

В Одеському регіоні з початку сторіччя визначається тенденція до зниження вмісту обох форм фосфору та мінерального азоту, взагалі трофності прибережних вод і відповідного поліпшення їх якості.

Загалом, порівняно з 2010 роком, відзначено деяке поліпшення стану чорноморських вод, за винятком Дунайського узмор'я, де концентрації нітратів досягали критичного рівня.

Поліпшення стану морського середовища підтверджене методами біотестування – зокрема, восени 2011 року виявлено зниження токсичності води порівняно з літнім періодом, залежно від району у 6–26 разів.

Методами біоіндикації встановлено, що в районі Дунайського узмор'я протягом 2011 року спостерігалось збільшення систематичних, сапробіологічних та кількісних показників розвитку мікрофітобентосу. Восени α - та β -мезосапробів тут було вдвічі більше, ніж в Одеському узбережжі. Частка β -мезосапробів у загальній кількості індикаторних видів у мікрофітобентосі Дунайського узмор'я зменшилася з 61,5 до 55,4 %

З'явилися β - α -мезосапробні види. Наявність α -мезосапробів (*Tabularia fasciculata*, *Stephanodiscus hantzschii*, *Coscinodiscus granii* тощо), що є показниками значного органічного забруднення, влітку на Дунайському узмор'ї була в 1,4, а восени – в 1,7 рази вищою, ніж в Одеському регіоні.

Отже, оцінка якості морського середовища методами біотестування та біоіндикації показала, що екологічний стан різних за антропогенним навантаженням прибережних акваторій Одеського регіону протягом 2011 року в цілому покращився, а в районі Дунайського узмор'я, навпаки, погіршився.

Забруднення донних відкладів

За даними організації гідрометслужби, у верхньому шарі донних відкладів Сухого лиману й узмор'я концентрації фенолів змінювались в діапазоні від 0,12 (березень) до 0,42 мг/г (вересень). Вміст НВ, як і в попередні роки був нижчим за межу визначення (0,5 мг/г). Забруднення верхнього шару донних відкладів акваторії порту Одеса НВ у травні та вересні варіювало від 0,21 до 0,55 мг/г. Вміст фенолів змінювався від 3 до 6 мг/г. Максимальне забруднення відмічалось у вересні.

Спостереження за станом забруднення вод

Азовського моря проводилися на поверхні акваторії порту Маріуполь та його зовнішньому рейді, у Бердянській затоці та у північному звуженні Керченської протоки.

Середня концентрація НВ у північному звуженні Керченської протоки дорівнювала 1,4 ГДК, в інших районах спостережень була менше ГДК. Максимальні концентрації нафтових вуглеводнів відмічені на рівні 2,0–4,6 ГДК. Порівняно з попереднім роком вміст НВ у районах спостережень не змінився.

Середні концентрації фенолів, як і попереднього року, були менше 3,0 ГДК в усіх районах моніторингу. Максимальний вміст фенолів на рівні 3,0 ГДК відмічено у водах Бердянської затоки та північного звуження Керченської протоки. Середні і максимальні концентрації СПАР в усіх районах контролю були нижче рівня ГДК.

Середньорічний вміст азоту амонійного, азоту нітритного і азоту нітратного був також нижче рівня ГДК, за винятком району акваторії порту Маріуполь, де середня концентрація азоту нітритного становила 3,4 ГДК і порівняно з попереднім роком помітно підвищилась. Максимальна концентрація азоту нітритного в цьому ж районі моря досягала 21,0 ГДК.

Найбільші середні концентрації загального фосфору у межах 42–60 мкг/дм³ відмічені у поверхневих і придонних водах порту Маріуполь та його зовнішнього рейду. Максимальний вміст загального фосфору у межах 310–330 мкг/дм³ було зафіксовано у січні, березні та листопаді у поверхневих водах гирла р. Кальміус.

В усіх районах моніторингу виявлено хлорорганічний пестицид γ -ГХЦГ, найбільша його середньорічна концентрація у водах північного звуження Керченської протоки становила 7,6 нг/дм³, максимальна – 21,7 нг/дм³.

Максимальні концентрації гептахлору досягали у водах акваторії порту Маріуполь 1,37 нг/дм³ (на поверхні), зовнішнього рейду порту – 2,30 нг/дм³ (у дна), Бердянської затоки – 0,78 нг/дм³ (на поверхні).

ДДТ, ДДЕ виявлені у поверхневих водах акваторії порту Маріуполь та північного звуження Керченської протоки, ДДД – у водах зовнішнього рейду порту Маріуполь та Бердянської затоки.

Присутність поліхлорбіфенілів відмічалась тільки у водах акваторії порту Маріуполь (до 1,22 нг/дм³) і зовнішнього рейду порту (до 6,04 нг/дм³). Максимальні значення зафіксовані у травні.

За вмістом кисню поверхневі води всіх районів контролю були добре аеровані. Середні концентрації становили 100–117 % насичення. Мінімальний вміст розчиненого кисню (4,23 мг/дм³) зафіксовано у серпні в придонних водах акваторії порту Маріуполь.

Присутність сірководню у водах усіх районів контролю не зафіксована.

Табл. 4.10 – Забруднення річкових та морських вод у 2011 році (за даними Державної гідрометеорологічної служби МНС)

Райони моря, що контролюються	Середні за рік концентрації/максимальні (мінімальні для кисню) значення										
	Нафтопродукти, ГДК	СПАР, ГДК	Феноли, ГДК	γ-ГХЦГ, нг/л	Азот амонійний, ГДК	Азот загальний, мг/дм ³	Фосфор загальний, мг/дм ³	Азот нітритний ГДК	Азот нітратний ГДК	Розчинений кисень, % насичення	Сірководень, мл/л
Дельта р. Дунаю ¹⁾	н.в./<1	<1/<1	<3/5	<0,5/8	<1/<1	-	0,10/0,21	1/2,7	<1/<1	86/60	н.в.
Дельтові водотоки ¹⁾	н.в./<1	<1/<1	<3/5	<0,5/3,4	<1/<1	2,3/3,6	0,12/0,22	1/2,4	<1/<1	86/54	н.в.
Гирло р. Південного Бугу, Бузький лиман	3,2/14,4	<1/1,3	<3/11,6	<0,5/3	<1/<1	0,46/1,19	0,20/0,36	<1/3,3	<1/<1	72/0	н.в./0,77
Дніпровський лиман	4,2/11,6	н.в./<1	<3/3,7	<0,5/0,8	<1/<1	0,44/0,82	0,06/0,15	<1/1,6	<1/<1	82/27	н.в.
Гирло р. Дніпра ¹⁾	3,6/9,6	<1/<1	<3/4,9	н.в.	<1/<1	0,30/0,47	0,06/0,17	<1/2,1	<1/<1	92/62	н.в.
Сухий лиман	н.в./1,4	<1/1,9	н.в.	<0,5/2,4	<1/<1	0,14/0,43	0,06/0,15	<1/<1	<1/<1	78/47	н.в.
Вхідний канал до Сухого лиману	н.в./1	<1/1,4	н.в.	н.в.	<1/<1	0,15/0,45	0,07/0,13	<1/<1	<1/<1	75/51	н.в.
Порт Одеса	3,2/13,0	<1/2,1	6/12	н.в.	<1/<1	0,06/0,09	0,03/0,05	<1/<1	<1/<1	90/71	н.в.
Порт Ялта	<1/1,4	<1/<1	н.в.	<0,5/3,6	<1/<1	0,58/1,57	0,01/0,03	<1/<1	<1/<1	96/86	-
Акваторія порту Маріуполь ¹⁾	<1/4	<1/<1	<3/<3	н.в./0,56	<1/1,8	1,74/4,7	0,11/0,33	3,4/21	<1/<1	111/57	н.в.
Зовнішній рейд порту Маріуполь	<1/2	<1/<1	<3/<3	н.в./1,8	<1/1	0,93/2,18	0,05/0,11	<1/2,8	<1/<1	117/94	н.в.
Бердянська затока ²⁾	<1/4,6	<1/<1	<3/3	<0,5/1,7	<1/<1	0,64/1,16	0,04/0,07	н.в./<1	<1/<1	103/87	н.в.
Північне звуження Керченської протоки	1,4/4,6	<1/<1	<3/3	7,6/21,7	<1/<1	0,56/1,04	0,02/0,04	<1/2,4	<1/<1	97/62	н.в.

¹⁾ – дані наведено для поверхневого шару води;

²⁾ – дані наведено за липень, вересень;

н.в. – не виявлено або нижче за межу визначення.

Згідно з комплексною оцінкою якості поверхневих вод за найбільш токсичними речовинами, води північного звуження Керченської протоки, акваторії порту Маріуполь класифікувались, як

чисті; води зовнішнього рейду порту Маріуполь і Бердянської затоки – як дуже чисті. Порівняно з попереднім роком якість вод в районах моніторингу майже не змінилась.

4.6 Заходи щодо покращення стану водних об'єктів

У 2011 році заходи щодо покращення стану водних об'єктів виконувались за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, зокрема, за бюджетною програмою по КПКВК 2407070 «Захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь» Мінприроди України використано кошти у сумі 133,4 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – у сумі 49,7 млн. грн.

Зазначена бюджетна програма спрямована на реалізацію Комплексної програми захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь в Україні на період до 2010 та прогноз до 2020 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 року № 901, Державної цільової програми комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса в Закарпатській області на 2006 – 2015 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2006 року № 130 та Державної цільової програми комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністер, Прут та Серет, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 року № 115.

Кінцевою метою цієї програми є здійснення заходів для запобігання та ліквідації шкідливої дії воді передбачають комплексний підхід до будівництва захисних споруд, включаючи поліпшення екологічного стану водних об'єктів; зменшення матеріальних збитків від затоплення і підтоплення населених пунктів, виробничих об'єктів і сільськогосподарських угідь унаслідок повеней і паводків; створення сприятливих умов для розвитку інфраструктури населених пунктів; екологічне виховання населення, спрямоване на дбайливе ставлення до довкілля; удосконалення служби протипаводкового захисту, включаючи експлуатацію захисних гідротехнічних споруд.

За рахунок вказаних коштів було здійснено ряд протипаводкових заходів, зокрема побудовано та реконструйовано 11,7 км захисних дамб, здійснено 3,7 км берегоукріплення, розчищено 44,0 км русел річок, побудовано 24 захисні протипаводкові споруди і відповідно захищено від паводків 243 населені пункти, 51936 садиб та 205,9 тис. га сільськогосподарських угідь.

Водогосподарські організації здійснили комплекс заходів із створення водоохоронних зон з виділенням прибережних захисних смуг вздовж річок і навколо водойм, упорядкування водних джерел тощо.

У 2011 році встановлено 1301,8 км прибережних захисних смуг, залужено 342,1 га та заліснено 2820,6 га земель в їх межах, упорядковано 454,8 км річищ малих річок та здійснено берегоукріплювальних та гідротехнічних робіт на ділянці 23,8 кілометрів.

Найбільший обсяг зазначених робіт викона-

но у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Львівській, Миколаївській, Рівненській та Харківській областях.

Продовжувалися роботи з відновлення та впорядкування водних джерел.

Здійснювалися заходи з оздоровлення басейнів основних річок Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю, Західного Бугу, що сприяло поліпшенню екологічного стану річок та інших водних об'єктів. Разом з тим, через недостатній рівень фінансування затверджених державних та регіональних (обласних) цільових програм кардинального поліпшення стану водних ресурсів України та якості питної води, економічної ефективності та екологічної безпеки функціонування всього водогосподарського комплексу досягнуто не було.

Про це свідчить, наприклад, аналіз реалізації Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, затвердженої Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1997 року № 123/97-ВР (далі – Національна програма).

Мета Національної програми – відновлення і забезпечення сталого функціонування екосистеми Дніпра, якісного водопостачання, екологічно безпечних умов життєдіяльності населення і господарської діяльності, а також захист водних ресурсів від забруднення та виснаження.

Національною програмою заплановано виконання взаємопов'язаного комплексу завдань і заходів, спрямованих на охорону поверхневих і підземних вод від забруднення, екологічно безпечно використання водних ресурсів, відродження і підтримання сприятливого гідрологічного стану річок та запобігання шкідливій дії вод та удосконалення системи управління охороною та використанням водних ресурсів.

За період реалізації Національної програми в 1997–2010 роках її профінансовано в обсязі 4717,3 млн. грн, що склало 112,6 % від визначеного орієнтовного обсягу фінансування, який становив 4190,6 млн. грн у цінах 1996 року. Однак з урахуванням інфляційних процесів за ці роки, фактичні кошти, що виділялися в державному і місцевих бюджетах та з інших джерел на відновлення екологічного стану водних об'єктів басейну, не перевищували 30 відсотків потреб, визначених Національною програмою.

За період реалізації Національної програми виконано значний обсяг практичних природоохоронних заходів, але внаслідок недостатнього фінансування їх обсяги значно поступають встановленим завданням. У той же час стан водної екосистеми басейну Дніпра залишається складним, а необхідність швидшого екологічного оздоровлення басейну ріки шляхом реалізації комплексу скоор-

динованих та забезпечених фінансуванням водоохоронних заходів залишається одним з найактуальніших завдань загальнодержавного значення.

Виходячи із зазначеного та відставання у виконанні ряду завдань Національної програми, виникла нагальна потреба у її коригуванні, як це було зазначено у рішенні Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи від 4 квітня 2007 року № 21/6 та розпорядженнях Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2008 року № 383-р та від 26 березня 2008 року № 534-р.

У зв'язку з тим, що, починаючи з 2002 року, Національна програма увійшла як складова до Загальнодержавної програми розвитку водного господарства, затвердженої Законом України від 17 січня 2002 року № 2988-III, Мінприроди розробило пропозиції щодо завдань та заходів з екологічного оздоровлення басейну Дніпра на період до 2020 року, які були враховані при розробленні законопроекту «Про внесення змін до Загальнодержавної програми розвитку водного господарства».

У жовтні 2011 року відбулося засідання Колегії Мінприроди, на якому розглядався стан виконання Національної програми.

Своїм рішенням № 3/1 від 10 жовтня 2011 року Колегія визнала виконання заходів передбачених Національною програмою, як таке, що здійснювалося не в повному обсязі та не дозволило істотно поліпшити стан вод р. Дніпро та якість питної води.

Колегія також вирішила: забезпечити супровід законопроекту «Про внесення змін до Загальнодержавної програми розвитку водного господарства», що включає заходи з екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води; визначити перелік невідкладних заходів з екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, що здійснюватимуться протягом 2012–2014 років, в тому числі, із вдосконалення та подальшого впровадження басейнового принципу управління в галузі використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів; активізувати діяльність з розвитку та удосконалення системи моніторингу поверхневих та підземних вод у басейні Дніпра, з розширення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду в басейні Дніпра, з удосконалення системи екологічної освіти, виховання та інформування громадськості з питань охорони, відтворення та раціонального використання водних ресурсів, з посилення контролю за дотриманням вимог природоохоронного та водного законодавства щодо водних об'єктів з метою охорони вод басейну Дніпра від забруднення та засмічення тощо.

У 2011 році продовжувалась робота з удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази з питань охорони, використання та відтворення водних ресурсів.

Держводагентство здійснювало роботу з впровадження інтегрованих підходів та удосконалення структури державного управління водними ресурсами. У 2011 році було створено Басейнове управління водними ресурсами ріки Тиса. Крім то-

го, під головуванням України у Міжнародній комісії із захисту р. Дунай відбулася конференція міністрів довілля п'яти країн басейну р. Тиса. Делегації Румунії, Сербії, Словаччини, Угорщини, України та Європейської Комісії, а також представники міжнародних природоохоронних організацій зібралися в Ужгороді для погодження подальших дій з метою захисту та сталого господарювання в басейні Тиси.

У ході зустрічі було укладено Меморандум про порозуміння «Посилення співробітництва у басейні р. Тиса у напрямі імплементації Плану інтегрованого управління басейном ріки Тиса з метою підтримки сталого розвитку регіону». Даний План має на меті поширити реалізацію Рамкової водної директиви ЄС у п'яти країнах басейну Тиси. Меморандум, зокрема, передбачає узгоджені дії сторін при будівництві очисних споруд, створенні механізмів управління паводком, впровадження радикальних заходів, спрямованих на припинення забруднення Тиси, запровадження комплексного екологічного моніторингу.

Мінприроди та Держводагентством протягом 2011 року розроблено проекти законів України:

– «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну р. Дніпра на період до 2020 року», який у грудні 2011 року було подано на розгляд Верховної Ради України (закон прийнято 24 травня 2012 року за № 4836-VI). Метою прийняття зазначеної програми є визначення основних напрямів державної політики у сфері водного господарства для задоволення потреби населення і галузей національної економіки у водних ресурсах, збереження і відтворення водних ресурсів, впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, відновлення ролі меліорованих земель у продовольчому та ресурсному забезпеченні держави, оптимізація водоспоживання, запобігання та ліквідація наслідків шкідливої дії вод;

– «Про внесення змін до Земельного і Водного кодексів України щодо земель водного фонду»;

– «Про реформування та вдосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального і невиснажливого використання природних ресурсів та екологічної безпеки, зменшення регуляторного тиску на суб'єктів господарювання».

Розроблено проекти постанов Кабінету Міністрів України:

– «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються бюджетними установами, що належать до сфери управління Державного агентства водних ресурсів» (прийнято постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1101;

– «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 03.07.1995 № 484», з метою приведення категоризації токсичності забруднюючих речовин у відповідність до вимог Додатка II до Міжнародної конвенції по запобіганню забруднення з суден, зміненої Протоколом 1978 року до неї (МАРПОЛ 73/78), зокрема, в частині запровадження нової системи категоризації токсичності

забруднюючих рідких речовин, скинутих у водне середовище (X, Y, Z та OS замість A, B, C та D), що набув чинності для України 1 січня 2007 року;

– «Про Порядок підготовки матеріалів для погодження і отримання дозволів на розроблення проектів нормативів гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти», з метою приведення процедури видачі дозволів у відповідність до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

Розроблено проекти наказів Мінприроди:

– «Про зміни до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» (затверджені наказом Мінприроди від 30 червня 2011 року № 220 та зареєстровані в Мінюсті 15 липня 2011 року за № 881/19619);

– «Про затвердження Національних цільових показників до Протоколу про воду та здоро-

в'я» (затверджені наказом Мінприроди від 14 вересня 2011 року № 324). Зазначені показники визначають стандарти та рівні ефективності роботи, які необхідно досягти та підтримувати для забезпечення високого рівня захисту здоров'я та благополуччя населення, а також управління водними ресурсами. Вони були розроблені на виконання Закону України «Про ратифікацію Протоколу про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання трансграничних водотоків та міжнародних озер 1992 року» та в рамках проекту «Реалізація Протоколу про воду та здоров'я ЄЕК ООН та Водної Рамкової Директиви ЄС в Україні завдяки дослідженню та розвитку управління водними ресурсами»;

– «Про затвердження Методики встановлення технологічних нормативів відведення дощових стічних вод у водні об'єкти» (погоджується із заінтересованими центральними органами виконавчої влади).

5

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОТИЧНОГО ТА ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ, РОЗВИТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

5.1 Збереження біо- та ландшафтного різноманіття, формування національної екомережі

Підрахунки експертів свідчать, що людство, починаючи з середини 1980-х, споживає більше відновних ресурсів і виділяє в довкілля більше відходів, ніж екосистеми планети здатні виробити і абсорбувати, тому збереження біорозмаїття стає життєво важливим завданням людства. Надзвичайно актуальним воно є і для України.

5.1.1 Загальна характеристика

Займаючи менше 6 відсотків площі Європи,

Україна володіє близько 35 відсотками її популяційної біорізноманітності, представленої понад 70 тисячами видів флори і фауни, зокрема флори – понад 27 тисяч видів, фауни – понад 45 тисяч видів.

Оскільки Україна розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні світові маршрути міграції птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Понад 100 видів перелітних птахів охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань.

Екстенсивний розвиток сільського господарства призвів до значного зменшення ландшафтного різноманіття. Більше 40 відсотків площі України в минулому були вкриті степами. Сьогодні їх залишилося близько 3 відсотків. На цих територіях зосереджено 30 відсотків усіх видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України.

Дослідження дозволяють говорити про різкі негативні тенденції, зумовлені неповночленністю ценозів в зв'язку із знищенням чи ослабленням їх окремих блоків, що проявилось в певних шкалах біологічного часу (популяційного чи екосистемного), та наростаючу фрагментацію (розчленування, розсікання) еко- і біотопів, через що унеможливується ефективно природне відтворення біокомплексів.

5.1.2 Загрози та вплив антропогенних чинників на структурні елементи екомережі, біотичне та ландшафтне різноманіття

Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Основну загрозу біорізноманіттю становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Стан довкілля погіршується внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах викликає значний дисбаланс у біоценозах. Управління збереженням біорізноманіття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко, як для екосистем суші, що негативно впливає на обсяги рибних запасів та оселищ водних живих ресурсів.

Наростають інерційні процеси, які загрожують біогеоценотичному покриву. Йдеться про мільярди тон відходів, які закопуються чи затоплюються, розсіюються в довкіллі і забруднюють його, захоронення хімічних боєприпасів та ядерних відходів, в надрах чи на дні рік, озер, морів, про шуми, електромагнітні випромінювання, вібрації, світлове забруднення, просторову експансію. Загрози, викликані цими процесами, пов'язані із зміною мутагенного фону і формуванням вторинних геохімічних провінцій, наведеною сейсмікою тощо. Ці негативні тенденції створюють серйозні загрози для біо- і екосистем, а також для життя і здоров'я людини.

Додаткові загрози пов'язані із впровадженням новітніх технологій, в тому числі нанотехнологій, з розвитком енергетики з відновлюваних джерел, транспортної інфраструктури, поширенням адвентивних видів тощо.

5.1.3 Заходи щодо збереження біотичного та ландшафтного різноманіття

З метою забезпечення невиснаженого використання біоресурсів Мінприроди здійснювалася дозвоільно-погоджувальна діяльність у частині затвердження лімітів спеціального використання

водних живих ресурсів загальнодержавного значення, добування мисливських видів тварин, затвердження розрахункових лісосік для постійних лісокористувачів, видачі дозволів на ввезення в Україну та вивезення за її межі видів флори та фауни, що регулюються CITES, на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, на добування (збирання) видів тварин і рослин, що занесені до Червоної книги України, на спеціальне використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

Наказом Мінприроди від 26.07.2011 № 264 «Про внесення змін до наказу Мінприроди від 01.12.2010 № 544 «Про затвердження лімітів використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення у 2011 році», зареєстрований в Мінюсті 04.08.2011 за № 947/19685 врегульовано використання водних живих ресурсів та їх невиснажене використання.

Невиснажене використання мисливської фауни забезпечувалося відповідно до наказу Мінприроди від 19.04.2011 № 128 «Про затвердження лімітів добування (відстрілу, відлову) диких парнокопитих та хутрових звірів і встановлення норм відстрілу інших мисливських тварин у сезон полювання 2011/2012 року», зареєстрований в Мінюсті 21.04.2011 за № 499/19237.

У рамках ведення державного кадастру рослинного світу до бази даних державного кадастру рослинного світу (БД ДКРСУ) внесено 1821 опис контрольного переліку грибів та 6194 – судинних рослин та створено таксономічний перелік описів грибів; встановлена присутність 40 чужинних інвазійних видів рослин у фітоценозах 21 класу рослинності України. Здійснено аналіз ценотичного поширення інвазійних та адвентивних рослин; визначено критерії відбору чужинних видів рослин, які можуть бути визнані «чорним списком» України – список чужинних видів, які визнані небезпечними інвазійними організмами для даної території і стосовно яких точно встановлений і доведений характер та масштаби шкодочинності.

З метою збереження в природному середовищі видів рослинного світу, внесених до Червоної книги України, виконувалася науково-дослідна робота, спрямована на таксономічні, популяційні, еколого-ценотичні та ареалогічні дослідження видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України. За результатами першого етапу, зокрема, здійснено підбір, проаналізовано і узагальнено дані щодо списків видів судинних рослин, мохів, водоростей, лишайників та грибів, занесених до Червоної книги України, з метою визначення тих, що потребують додаткового таксономічного перегляду, а також найбільш рідкісних видів, інформація про поширення яких вимагає перевірки та підтвердження наявності цих видів в уже відомих локалітетах. Розроблено уніфіковані підходи до вивчення таксономічних, популяційних, еколого-ценотичних та ареалогічних параметрів рідкісних видів з метою їх збереження в природному середовищі та апробовано уніфіковані методи дослідження на модельних видах. Проведено експедиційні дослідження

видів рослин та грибів, відомості про конкретні місцевості яких на території України не були підтверджені за останні 10 років.

Виконано науково-дослідну роботу щодо визначення екологічно безпечних способів добування диких тварин, у тому числі рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, з врахуванням таксономічної належності та біологічних особливостей для розведення в спеціально створених умовах, а також у науково-дослідних та інших цілях.

На місцевому рівні з метою відтворення природного стану елементів екомережі, збереження біо- та ландшафтного різноманіття продовжувалися роботи щодо інвентаризації природних комплексів та їх компонентів, зокрема, інвентаризації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення; інвентаризації флори і фауни, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду; ведення кадастрів тваринного та рослинного світу, розроблення регіональних переліків та списків тваринного і рослинного світу, які підлягають особливій охороні на території областей, та тих, що внесені до Червоної книги України.

У 2011 р. проведено державний облік лісів України станом на 01.01.2011.

За результатами обліку загальна площа лісових ділянок, що належать до лісового фонду України, становить 10378,7 тис. га, в т.ч. вкриті лісовою рослинністю – 9573,9 тис. га. Лісистість України становить 15,9 % і збільшилась в порівнянні з 2002 роком на 0,2 %.

Площа лісового фонду державних лісгосподарських підприємств, що належать до сфери управління Держлісагентства, становить 6840,4 тис. га, в т.ч. лісові ділянки вкриті лісовою рослинністю – 6293,5 тис. га. За період з 2002 по 2011 роки загальна площа лісового фонду Держлісагентства збільшилась на 119,1 тис. га, або на 1,8 %, а середній запас деревостанів на 1 га вкритих лісовою рослинністю земель зріс з 229 до 240 куб. м. Покращився породний склад лісів – площі деревостанів сосни збільшились на 1,2 %, дуба високостовбурного на 1,4 %, бука на 4,9 %, ясеня – на 29,8 %. Вікова структура лісового фонду за групами віку наблизилась до оптимальної – відсоток стиглих і перестійних хвойних насаджень зріс з 8 до 11, твердолистяних з 20 до 23, м'яколистяних з 24 до 28.

Ліси в цілому перебувають у державній власності та належать до сфери управління значної кількості органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб тощо, зокрема Держлісагентства (66 %), органів місцевого самоврядування (13 %), Мінагрополітики (5 %), Мінборони (2 %), МНС (2 %), Мінприроди (2 %), решти суб'єктів господарювання (3 %). Крім того, майже 8 % лісів знаходиться на землях запасу і не надані у користування.

Згідно наукових висновків, лісистість повинна становити близько 20 % території країни. Для досягнення цього показника необхідно створити більше 2 млн. га нових лісів. Ці землі слід визначити, дос-

лідити на предмет доцільності їх резервування під об'єкти природно-заповідного фонду, щоб не допустити непорозуміння щодо їх залісення чи збереження в природному стані. Обсяги відтворення лісів в Україні у 2011 р. склали 72,4 тис. га.

З метою збереження, відтворення та охорони природних комплексів, провадилось відновлення лісів, було забезпечено розширене відтворення лісів для збільшення лісистості держави. Протягом 2011 року підприємства Держлісагентства провели відтворення лісів на площі 61,5 тис. гектарів, в тому числі шляхом садіння і висівання лісу – 48,1 тис. гектарів, з них лісорозведення – 22,4 тис. гектарів, і шляхом природного поновлення – 13,4 тис. гектарів. Площа створених лісів в 1,5 рази перевищила площу суцільних зрубів 2010 року.

Створення високопродуктивних і довговічних лісонасаджень забезпечується надійною постійною лісонасінною базою, в якій налічується 3,6 тис. шт. плюсових дерев, 2 тис. га плюсових насаджень, 15,1 тис. га постійних лісонасінних ділянок, 1 тис. га постійних лісонасінних плантацій, 22,1 тис. га генетичних резерватів.

Іншим важливим напрямом діяльності є міжнародна співпраця в галузі збереження та невиснажного використання біорізноманіття.

Протягом року представники України взяли участь у міжнародних заходах у рамках міжнародних договорів, зокрема, у Третій нараді Конференції Сторін Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (КС-3, 25–27.05.2011), під час якої було схвалено низку важливих документів (Стратегічний план дій з впровадження Протоколу про збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Карпатської конвенції, Протокол про стале управління лісами, вже підписаний від імені Уряду України, та Протокол про туризм – схвалено та готується Українською Стороною до підписання);

Під час проведення Десятої наради Конференції Сторін Конвенції ООН про боротьбу зі зпущелюванням (м. Чангвон, Республіка Корея, 10–21.10.2011) в ході ухвалення відповідних рішень буди враховані інтереси України, інших країн Центральної та Східної Європи.

У рамках виконання Конвенції про біорізноманіття забезпечено підготовку і підписання Президентом України розпорядження від 31.10.2011 № 310/2011-рп «Про уповноваження М. Злочевського на підписання Нагойського протоколу про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигод від їхнього використання до Конвенції про біорізноманіття». Метою протоколу є виконання однієї з трьох цілей Конвенції про біорізноманіття: справедливий і рівноправний розподіл вигод від використання генетичних ресурсів, у тому числі шляхом надання необхідного доступу до них і шляхом належної передачі відповідних технологій, з урахуванням всіх прав на такі ресурси і технології, а також шляхом належного фінансування, сприяючи таким чином збереженню біотичного різноманіття і сталому використанню його компонентів.

Забезпечувалося головування України в Міжнародній комісії із захисту ріки Дунай (МКЗД). 11 квітня 2011 року в м. Ужгород проведено Конференцію міністрів довкілля країн басейну р. Тиса (Україна, Угорщина, Словаччина, Румунія, Сербія). Схвалено Меморандум щодо посилення діяльності та співпраці країн басейну Тиси. Встановлено таблички від країн басейну Тиси (Україна, Угорщина, Словаччина, Румунія, Сербія) на виток ріки Чорна Тиса (25–26.06.2011, с. Ясіня, Рахівського району Закарпатської області).

Підготовлено та направлено Секретаріату Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин національний звіт про виконання Україною цієї Конвенції.

Секретаріату Бернської конвенції направлено інформацію про діяльність у сфері біорізноманіття та зміни клімату за 2010 рік.

Підготовлено пропозиції до проекту виступу делегації України на 66-й сесії Генеральної асамблеї ООН в частині виконання Конвенції про біорізноманіття.

Підготовлено і направлено до Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України та МЗС звернення Мінприроди стосовно забезпечення участі членів делегації України на 66-й сесії Генеральної асамблеї ООН у нараді високого рівня «Спрямування зусиль щодо зпустелювання, деградації земель та посух в контексті сталого розвитку та викорінення бідності» (м. Нью-Йорк, США, 20.09.2011).

Здійснюються заходи з підготовки до ратифікації Україною поправки щодо розширення географічного охоплення Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (АССОВАМС), прийнятої на Четвертій сесії Наради Сторін Угоди та поправок до статей 25 і 26 Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року.

Представники України взяли участь у відео-конференції (29.09.2011) щодо Угоди про асоціацію Україна – ЄС, під час якої узгоджено зміст розділу «Навколишнє середовище».

Протягом 2011 року в Україні за підтримки міжнародних організацій виконувалася низка міжнародних проектів, спрямованих на підтримання, збереження та відтворення біорізноманіття, зокрема:

За підтримки Міністерства сільського господарства, охорони довкілля та якості харчування Королівства Нідерландів (в рамках програми ВВІМАТРА) впроваджувався проект «Визначення і класифікація типів оселищ (habitats) в Україні: введення стандартів та методології Європейського Союзу (пілотний проект в Українських Карпатах)»; проект мав на меті розвиток бази даних для визначення і класифікації оселищ, підготовку каталогів типів оселищ в Українських Карпатах та Закарпатської області відповідно до принципів Директиви ЄС про збереження оселищ та видів дикої фауни і флори;

Завершено впровадження проекту Ради Європи у рамках Спільної програми Ради Європи та

Європейського Союзу «Підтримка для впровадження Програми робіт щодо природно-заповідних територій Конвенції про біорізноманіття в рамках політики Сусідства ЄС на сході та в Росії: Розширення реалізації принципів мережі ЄС «Natura 2000» через Смарагдову мережу» (2009–2011). Для України проект мав на меті визначити види флори і фауни та оселищ (середовищ існування), визначених Резолюціями № 4 і 6 Бернської конвенції та Додатком 1 до Директиви ЄС про збереження оселищ та видів дикої фауни і флори. За результатами проекту в Україні визначено та описано 151 потенційних об'єктів Смарагдової мережі, складено карти їх поширення у форматі ГІС.

З метою забезпечення довгострокового збереження біотичного різноманіття природно-заповідного фонду України з особливою увагою до природоохоронних територій глобального, національного чи регіонального значення впроваджувався проект ПРООН/ГЕФ «Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні». Завданнями проекту були розроблення і впровадження стратегії зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій, удосконалення управління національною системою природоохоронних територій. У реалізації проекту взяли участь три природоохоронні території – національні природні парки Шацький, «Прип'ять–Стохід» та регіональний ландшафтний парк «Прип'ять–Стохід» (репрезентативні з точки зору наявності біорізноманіття глобального значення, якому загрожує зникнення, а також відповідно до того, що вони являють собою три різні рівні управлінських викликів (зокрема, це території з різними екологічними, соціальними та інституційними умовами), а також перебувають на різних рівнях розвитку).

Протягом 2006–2011 років тривав українсько-швейцарський парасольковий проект «Співпраця між установами», який охоплював три підпроекти щодо переформування похідних смерекових деревостанів у природні ліси; статистичної інвентаризації букових пралісів Угольсько-Широколужанського масиву та інтенсивного дослідження ксилобіонтних артродів на 10-гектарній «швейцарській» постійній пробній площі в Угольському ПНДВ.

У Луганській області рішенням обласної ради від 26.12.2007 № 19/7 затверджена Програма транскордонного співробітництва Луганської області на 2008–2015 роки. Відповідно до згаданої Програми у рамках напряму «Вивчення кордонів екологічних коридорів, гармонізації розроблених екологічних коридорів та ядер на території Луганської області» виконано 4 природоохоронні заходи та забезпечено впровадження транскордонного проекту Єврорегіон «Донбас» на територіях Луганської (Україна) і Ростовської (Російська Федерація) областей та укладено Угоди щодо співробітництва з Белгородською, Воронежською та Ростовською областями Російської Федерації. Відповідно до зазначених угод проводиться робота з розширення та створення нових заповідних

об'єктів на прикордонних територіях. Протягом року створено два об'єкти ПЗФ місцевого значення підготовлено проект створення комплексної пам'ятки природи загальнодержавного значення, що межують з Російською Федерацією.

В Одеській області впроваджувався міжнародний проект Європейського Союзу «Посилення економічних і правових інструментів для збереження степового біорізноманіття, адаптації до зміни клімату та її пом'якшення» (2011–2013) в рамках «Тематичної програми охорони навколишнього природного середовища та сталого управління природними ресурсами, включаючи енергію».

На території Чернігівської, Волинської та Рівненської областей з кінця 2010 року реалізується пілотний проект «Відновлення торфових боліт для збереження біорізноманіття, скорочення парникових газів та економічного зростання Українського Полісся» за підтримки Німецького банку реконструкції та розвитку і Королівського товариства охорони птахів Великобританії. Метою проекту є використання торфовищ після контрольованого підйому ґрунтових вод (відновлення заплавлених лук під сіножаті та пасовища, розвиток тваринництва, а також використання біомаси чагарників, очерету для виготовлення паливних брикетів як одного з альтернативних видів палива).

5.1.4 Формування національної екомережі

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки (далі – Програма) затверджена Законом України від 21.09.2000 р. № 1989-III.

В основу формування загальнополітичних та стратегічних заходів Програми стали покладені рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо формування Всеєвропейської екомережі як єдиної просторової системи.

Основною метою Програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. При цьому національна екомережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській екомережі та виконувати провідні функції щодо збереження біорізноманіття. Крім того, Програма має сприяти збалансованому та невиснажному використанню біоресурсів у господарській діяльності.

Протягом 2011 року Мінприроди разом з іншими центральними органами виконавчої влади здійснювало заходи, спрямовані на виконання Програми.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 153-р «Про внесення змін до роз-

порядження Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2008 р. № 610» продовжено заборону на вилучення земельних лісових ділянок, окрім визначених випадків, які пов'язані із задоволенням важливих суспільних потреб та розв'язанням соціально-економічних проблем (будівництво доріг, ліній електропередач та ін.), серед іншого, регламентовано обов'язкове опрацювання альтернативних варіантів і погодження вилучення лісів лише у разі відсутності інших способів вирішення питання, а також запроваджено можливість вилучення лісів для створення об'єктів природно-заповідного фонду).

Для забезпечення збереження цінних природоохоронних територій Мінприроди розроблено та подано на погодження до заінтересованих центральних органів виконавчої влади проект закону України «Про внесення змін до Земельного кодексу України» (щодо посилення вимог стосовно охорони довкілля під час вирішення питань вилучення (викупу), надання, зміни цільового призначення земельних ділянок). Проект акту серед іншого, передбачає: заборонити вилучення земельних ділянок, наданих природним заповідникам, ботанічним садам, зоологічним та дендрологічним паркам загальнодержавного значення, а також біосферним заповідникам та національним природним паркам (в межах їх заповідних зон); усунути правову колізію щодо можливості проведення на землях природно-заповідного фонду за дозволом Кабінету Міністрів України робіт, заборонених Законом України «Про природно-заповідний фонд України»; заборонити добровільну відмову від права постійного користування земельними ділянками, наданими підприємствам, установам та організаціям, що належать до державної та комунальної власності, для збереження та використання об'єктів природно-заповідного фонду).

Для посилення відповідальності щодо збереження видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України Мінприроди розробило, погодило та подало на розгляд Кабінетові Міністрів України проекти постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку справляння і розмірів збору за спеціальне використання об'єктів тваринного світу (крім мисливських тварин, риб та водних безхребетних, видів тварин, занесених до Червоної книги України)» та «Про розміри компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)» (мета – врегулювання питання сплати компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання), приведення у відповідність до Закону України «Про Червону книгу України»).

Природоохоронні заходи на виконання Програми, що фінансувалися за рахунок бюджетних програм (БП):

КПКВ 2401270 – «Комплексна реалізація державної екологічної політики, здійснення природоохоронних заходів» (Державний фонд охоро-

ни навколишнього природного середовища);

КПКВ 2401040 – «Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері природоохоронної діяльності та гідрометеорології, фінансова підтримка підготовки наукових кадрів» (загальна частина Держбюджету).

Протягом 2011 року виконувалися науково-дослідні роботи за напрямками, передбаченими Програмою:

– збереження популяцій видів рослин і тварин: виконувалися роботи щодо ведення державного кадастру рослинного світу; таксономічних, популяційних, еколого-ценотичних та ареалогічних досліджень видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України (рослинний світ) з метою їх збереження в природному середовищі (перший етап); розроблення та впровадження практичних заходів щодо збереження бурого ведмеда на території Національного природного парку «Синевир»; розроблення та впровадження практичних заходів щодо відтворення зубра на території Національного природного парку «Вижницький»; створення реабілітаційного центру для бурого ведмеда в Національному природному парку «Синевир»;

– здійснення заходів, що впливають з виконання зобов'язань країни за міжнародними угодами: виконувалися роботи щодо наукового опрацювання, підготовки до видання національної доповіді про стан формування національної екологічної мережі за 2006–2010 роки; наукового опрацювання описів, схем, розроблення концепцій Дністровського, Південноукраїнського, Сіверсько-Донецького, Бузького, Галицько-Слобожанського природних коридорів (перший етап); підготовки до видання матеріалів до Карпатського огляду про стан довкілля (національний огляд);

– наукові розробки для забезпечення реалізації Програми: розпочато роботи щодо визначення територій спеціального інтересу щодо їх збереження в межах та за межами природно-заповідного фонду України згідно з Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних оселищ (середовищ існування) в Європі.

Результати виконання вищезазначених робіт сприяють збереженню біо- та ландшафтного різноманіття України, покращенню стану збереження та невиснажливого використання видів рослинного і тваринного світу, особливо тих, що знаходяться під загрозою зникнення та занесені до Червоної книги України, розвитку національної екомережі, виконанню зобов'язань України як сторони Рамкової конвенції про охорону і сталий розвиток Карпат, розвитку природно-заповідного фонду України.

Заходи, що виконувалися на місцевому рівні, в основному спрямовувалися на розроблення і впровадження регіональних програм та схем екомережі, підготовку проектів організацій і винесення меж у натурі об'єктів ПЗФ місцевого значення, підготовку наукових обґрунтувань щодо створення об'єктів ПЗФ, інвентаризацію флори і фауни, формування місцевих переліків і списків рідкісних й занесених до Червоної книги України видів тварин

і рослин та інші наукові дослідження відповідно до обласних програм.

На виконання положень Програми та з метою координації її виконання в областях розробляються та реалізуються регіональні програми формування екомережі.

У 2011 році затверджено Цільову програму розвитку екологічної мережі Миколаївської області на період до 2015 року (рішення Миколаївської обласної ради від 24.06.2011 № 4). На сьогодні затверджено 13 обласних програм формування регіональної екомережі (АР Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Львівській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Харківській, Чернігівській областях); у Волинській, Івано-Франківській, Сумській, Хмельницькій, Чернівецькій областях, м. Київ та Севастополь розділи щодо формування екомережі включені до регіональних програм з охорони навколишнього природного середовища; у 7-и областях розроблено проекти програм формування екомережі (у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Полтавській, Херсонській, Черкаській областях).

Діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо формування екомережі координується відповідного рівня координаційними радами. Протягом року було проведено 15 засідань координаційних рад, внесено зміни до складу 11 координаційних рад.

Основними напрямками роботи в областях відповідно до Програми були:

– розроблення регіональних програм та схем формування екомережі та інтеграція положень програм у плани економічного та соціального розвитку регіонів;

– роботи щодо виявлення природних територій, перспективних для наступного заповідання та збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, їх обстеження та підготовка наукових обґрунтувань щодо створення нових об'єктів природно-заповідного фонду і включення до екомережі;

– розширення існуючих і створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

– створення лісів та інших лісонасаджень;

– встановлення водоохоронних зон і прибережних захисних смуг уздовж водних об'єктів;

– залуження деградованих земель, виведення земель з інтенсивного використання, відновлення природного стану (ренатуралізація) територій, що зазнали антропогенного впливу;

– інвентаризація флори та фауни перспективних природних та напівприродних територій для розбудови екомережі;

– започаткування і ведення кадастрів рослинного і тваринного світу;

– формування переліку першочергових заходів щодо формування регіональної екомережі на наступний рік з передбачуваними обсягами фінансування за рахунок місцевих коштів;

– проведення тематичних конференцій за участю заінтересованих сторін, громадськості тощо;

– інформування громадськості щодо цілей і задач розбудови екомережі через засоби масової інформації.

З метою визначення основних елементів екомережі на загальнодержавному та місцевому рівнях проводилися роботи з розроблення проектів регіональних схем формування екомережі. За даними з областей, станом на 01.01.2012 розробляються та знаходяться на різних стадіях доопрацювання і погодження 19 проектів регіональних схем у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернівецькій, Чернівецькій областях, у тому числі у Харківській та Івано-Франківській областях схеми затверджено як складові обласних програм формування екомережі (на сьогодні доопрацьовуються), у Хмельницькій (розроблено у рамках міжнародного проекту); у Рівненській, Херсонській областях та м. Севастополь заплановано їхнє розроблення. Також, розроблено 14 проектів місцевих схем формування екомережі у Вінницькій, Донецькій, Закарпатській, Луганській, Харківській областях.

Затверджено 5 регіональних схем формування екомережі в АР Крим, Житомирській, Одеській, Тернопільській областях, м. Києві та 41 місцеву схему формування екомережі – у Закарпатській (12), Луганській (1), Львівській (1), Полтавській (1), Тернопільській (1), Харківській (24), Чернівецькій (1) областях.

Для визначення основних елементів екомережі на загальнодержавному рівні здійснювалася робота щодо опрацювання матеріалів з метою підготовки проекту Зведеної схеми формування екомережі, зокрема продовжено роботи щодо розбудови природних коридорів загальнодержавного значення Дністровського, Південноукраїнського, Сіверсько-Донецького, Бузького, Галицько-Слобожанського, зокрема:

– визначено загальну стратегію збереження, відновлення та збалансованого використання екосистемі екокоридорів (концептуальні, наукові, нормативно-правові, організаційні, фінансові та міжнародні аспекти);

– здійснено науковий опис Дністровського, Південноукраїнського, Бузького, Сіверсько-Донецького, Галицько-Слобожанського природних коридорів, з них для чотирьох коридорів складено переліки та опис структурних елементів (ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій в розрізі областей України); переліки складових кожного структурного елементу екомережі;

– визначено буферні території Дністровського екокоридору з метою захисту ключових та сполучних територій від зовнішніх впливів.

Здійснено уніфікований опис складових екомережі (сполучних, ключових, відновлювальних територій, буферних зон) та розроблені критерії опису і виділення буферної зони на прикладі Дністровського коридору, наведено результати соціологічного аналізу структурних елементів у розрізі

областей.

Проведено обстеження, аналіз даних та узагальнення матеріалів про потенціал регіонів України для встановлення структури п'яти національних природних коридорів, на основі яких сформульовано концептуальні, наукові, нормативно-правові, організаційні, фінансові, міжнародні аспекти загальної стратегії збереження, відновлення та збалансованого використання екосистем річок Дністер, Сіверський Донець, Буг, Південноукраїнського та Галицько-Слобожанського екокоридорів.

Виділено і описано структурні елементи (сполучні, ключові, відновлювальні території, буферні зони) Південноукраїнського природного коридору у розрізі 6 областей України, Галицько-Слобожанського – 13 областей, Бузького – 7 областей; визначено і описано буферні зони Дністровського екокоридору для 7 областей України.

З урахуванням зазначеної роботи на даний час опрацьовано елементи восьми природних коридорів та одного природного регіону, а саме:

– здійснено наукове опрацювання заходів щодо створення Карпатської екомережі, обґрунтовано розвиток екомережі у Карпатах як складової частини Всеєвропейської екомережі;

– здійснено ландшафтознавче та біогеографічне обґрунтування просторової локалізації Галицько-Слобожанського міжрегіонального транскордонного екокоридору, підготовлено переліки ландшафтних комплексів, екосистем і екоотів для формування національної екомережі та загальну схему екокоридору;

– підготовлено концептуальне обґрунтування структури та компонентів Азово-Чорноморського екокоридору;

– розроблено концепцію регіональної схеми формування екомережі Дністровського річкового меридіанного екокоридору та підготовлено картосхему коридору;

– розроблено концепцію регіональної схеми формування екомережі Поліського екокоридору, здійснено науковий опис Поліського природного коридору, включаючи перелік та опис його структурних елементів, підготовлено обґрунтування меж коридору як єдиної територіальної системи, розроблено проект схеми коридору з картографічними матеріалами.

У рамках міжнародних проектів підготовлено пропозиції щодо створення екомережі Південної Бессарабії, підготовлено концепцію Дніпровського екологічного коридору, опрацьовано елементи Деснянського коридору, підготовлено індикативну мапу Південно-Бузького меридіонального екокоридору.

За результатами впровадження міжнародного проекту «Реалізація транскордонного екологічного зв'язку в Українських Карпатах» розроблено та затверджено рішеннями відповідних рівнів рад схему Турківського екокоридору (для міграції зубра, бурого ведмеда, рисі, дикого кабана та інших диких тварин між природоохоронними територіями Польщі і НПП «Сколівські Бескиди») та схему Буковинського екокоридору (між національним природним парком

«Вижницький» та національним парком «Ванаторі Нямц» (Румунія) для відновлення природних екосистемних зв'язків (екокоридорів) між популяціями зубрів, ведмедів та рисі в Україні та Румунії).

З метою забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, які входять до Всеєвропейської екомережі, здійснювалися заходи щодо створення спільних транскордонних елементів.

В 2011 році завершилася трирічна робота щодо ідентифікації потенційних Смарагдових об'єктів (об'єктів Смарагдової мережі, Emerald Network). Смарагдові об'єкти – це такі території, на яких представлені популяції видів рослин та тварин, оселища (біотопи), що охороняються Бернською конвенцією (ці види і оселища мають високу міжнародну цінність, підтверджену урядами 49 країн та Європейським Союзом – Сторонами конвенції). Зазначена робота була здійснена в рамках впровадження проекту Ради Європи та ЄС "Підтримка для впровадження Програми робіт щодо природно-заповідних територій Конвенції про біорізноманіття в рамках політики Сусідства ЄС на сході та в Росії: Розширення реалізації принципів мережі ЄС Natura 2000 через Смарагдову мережу". Впровадження проекту здійснювалося під науковим, методологічним і організаційним керівництвом Ради Європи та Мінприроди України. Одночасно робота по ідентифікації Смарагдових об'єктів також виконувалася в Росії, Білорусії, Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджані. Проект Ради Європи та ЄС дозволив визначити та описати 146 потенційних об'єктів Смарагдової мережі в Україні. Ще п'ять Смарагдових об'єктів було визначено і описано в рамках теми «Визначення територій спеціального інтересу щодо їх збереження в межах та за межами природно-заповідного фонду України згідно з Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі», яка виконувалася Інтеркоцентром та фінансувалася Мінприроди України в 2011 році. Зазначені 151 потенційний Смарагдовий об'єкт розташовані в різних регіонах України і займають площу близько 4 мільйонів гектарів. Була отримана інформація, яка необхідна для проведення наукової оцінки рівня відповідності запропонованих територій умовам для надання їм статусу Смарагдових об'єктів. Ця інформація була надана Раді Європи та розміщена в Common Data Repository Європейського агентства довкілля для прийняття Бернською конвенцією подальших рішень щодо їх збереження та статусу.

Продовжувалася робота щодо створення транскордонних елементів екомережі, зокрема румунсько-українського біосферного резервату «Марамороські гори» (представники Карпатського біосферного заповідника взяли участь у стартовій конференції міжнародного проекту «БІОРЕГІОН-Карпати: Інтегрований менеджмент біологічного і ландшафтного різноманіття для сталого регіонального розвитку і екологічної зв'язності у Карпатах» (Румунія, 27–28 липня 2011 р.) щодо створення передумов для організації транскордонного біосферного резервату у Ма-

марамороських горах спільно із природним парком «Гори Мараморощини» (Румунія).

У Донецькій області здійснювалися заходи щодо розширення РЛП «Донецький кряж», на основі якого планується створити НПП, який увійде до біосферного резервату, спільного транскордонного елементу екомережі з Російською Федерацією.

У Луганській області під егідою регіональної програми ТАСІС Європейського Союзу реалізується спільна програма «Комплексне використання земель євразійських степів», відповідно до якої з метою створення транскордонних територій з Російською Федерацією на прикордонних територіях України і Росії ведуться дослідження щодо поєднання природних територій з Ростовською, Белгородською та Воронежською областями. В області здійснюються заходи щодо створення двох нових заповідних територій загальнодержавного значення на прикордонних територіях.

5.1.5 Біобезпека та поводження з генетично модифікованими організмами

З метою забезпечення здійснення оцінки впливу генетично модифікованих організмів (ГМО) та їх метаболітів на навколишнє природне середовище, можливості виникнення та вірогідних масштабів наслідків негативного впливу на довкілля при поводженні з ГМО у відкритій системі на підставі незалежних експериментальних досліджень і достовірних даних вивчення такого впливу для кожного конкретного ГМО, його передбачуваного використання та імовірного потенційного приймаючого середовища видано наказ Мінприроди від 07.02.2011 № 36 «Про затвердження Критеріїв оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище», зареєстрований в Мін'юсті від 01.03.2011 № 247/18985.

Прийняття зазначеного акта обумовлене необхідністю дотримання основних принципів державної політики в галузі поводження з ГМО, серед яких пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища порівняно з отриманням економічних вигод від застосування ГМО та забезпечення заходів щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях.

На П'ятій нараді Конференції Сторін, яка виступає як Нарада Сторін Картагенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біорізноманіття (11–15 жовтня 2010 року, м. Нагоя, Японія) було прийнято Нагойсько-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність та відшкодування до Картагенського протоколу про біобезпеку (далі – Протокол). З метою підписання Протоколу Мінприроди забезпечено підготовку і підписання Президентом України розпорядження «Про уповноваження М. Злочевського на підписання Нагойсько-Куала-Лумпурського додаткового протоколу про відповідальність та відшкодування до Картагенського протоколу про біобезпеку».

Протокол встановлює міжнародні правила і процедури щодо відповідальності та відшкодування шкоди, що можуть заподіяти ГМО біорізноманіттю.

Метою Протоколу є сприяння збереженню та екологічно збалансованому використанню біологічного різноманіття з урахуванням ризиків для здоров'я людини, шляхом забезпечення міжнародних правил та процедур відповідальності та відшкодування, пов'язаних з ГМО.

Протокол застосовується у випадку нанесення збитків в результаті транскордонного переміщення ГМО, призначених для використання в якості харчових продуктів або корму, переробки, у замкнених системах та умисного вивільнення у навколишнє середовище, а також у разі збитків, завданих в результаті неумисного та незаконного транскордонного переміщення ГМО. Протокол не застосовується до збитків, нанесених в результаті транскордонного переміщення ГМО, яке почалося

до набрання його чинності.

Підготовлено та надіслано до Секретаріату Картахенського протоколу про біобезпеку Другу національну доповідь про виконання Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття російською та англійською мовами.

На сайті Механізму посередництва з біобезпеки розміщено інформацію про національне законодавство України в галузі біобезпеки, зокрема, про Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» та постанову Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2009 року № 308 «Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів у відкритій системі».

5.2 Охорона, використання та відтворення рослинного світу

5.2.1 Загальна характеристика рослинного світу

Рослини є головною ланкою в біосфері Землі, оскільки лише вони здатні утворювати органічні речовини з неорганічних за допомогою енергії сонячного випромінювання, збагачуючи при цьому атмосферу киснем. Результатом автотрофної діяльності рослинного покриву є 150 млрд. т органічної речовини щорічно.

Природна рослинність України досить багата і налічує близько 25 000 видів. Природний рослинний покрив зберігся лише на третині території України. Господарська діяльність людини призвела до значного забруднення довкілля шкідливими для всього живого речовинами, часткового, а в деяких місцях повного знищення лісів, степів, водойм, заплавлених лук, популяції тварин втратили через це оселища.

5.2.2 Лісові ресурси

Лісові ресурси є основою економічної системи ведення лісового господарства, а обсяги їх використання встановлюються такі, що забезпечують безперервність виконання лісами еколого-економічних функцій. За рахунок використання лісових ресурсів лісове господарство отримує власні кошти для фінансування заходів з підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів, їх охорони, захисту і відтворення (державою за останні роки фінансується близько 30 % від загальних витрат на ведення лісового господарства).

Загальний запас насаджень України складає 2101,97 млн. м³, у Держлісагентстві – 1512,41 млн. м³.

Заготівля деревини здійснювалась в порядку рубок головного користування, а також при здійсненні заходів з формування і оздоровлення лісів та інших рубок. Лімітом заготівлі деревини в порядку рубок головного користування є розрахункова лісосіка, яка затверджується з урахуванням принципів безперервності та невиснаженості використання лісових ресурсів і забезпечує екологічно

збалансоване лісокористування.

Обсяг заготівлі ліквідної деревини від усіх видів рубок в 2011 р. становив в Україні – 17,5 млн. м³ (у Держлісагентстві – 13,8 млн. м³), в т.ч. від рубок головного користування – 8,0 млн. м³ (у Держлісагентстві – 6,8 млн. м³). Обсяги лісокористування від рубок головного користування не перевищують розрахункову лісосіку, яка забезпечує екологічно збалансоване лісокористування (в Україні – 8,8 млн. м³, у Держлісагентстві – 6,9 млн. м³).

Загальний щорічний приріст деревини в лісах Держлісагентства становить 24,6 млн. м³, використання приросту у 2011 р. склало 63 %.

5.2.3 Стан використання природних недеревних рослинних ресурсів

Лісогосподарські підприємства, крім виконання лісогосподарських заходів та заготівлі деревини, займалися заготівлею не деревинних лісових матеріалів та побічним лісокористуванням.

Протягом року в лісах України заготовлено: 18 т кори, 35 т деревної зелені, 29 т дикорослих плодів, 39 т горіхів, 162 т грибів, 4671 т ягід, 126 т лікарської сировини, 3330 т деревних соків, 2069 т сіна та 4448 т очерету.

5.2.4 Охорона та відтворення видів рослин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів

Для забезпечення належної охорони та відтворення лісових рослин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів України, у лісовому господарстві функціонує мережа об'єктів природно-заповідного фонду. Крім того, у лісовому господарстві проводяться роботи, спрямовані на виявлення місцезнаходження вказаних видів рослин, зокрема, такі роботи обов'язково проводяться на території підприємств, які впроваджують лісову сертифікацію. Для картографування місцезнаходження вказаних видів рослин опрацьовуються

методи застосування мобільних ГІС-технології під час польових робіт, які проводяться галузевими науковими установами, ВО «Укрдержлісprojekt» та спеціалістами лісгосподарських підприємств.

5.2.5 Адвентивні види рослин

Біологічні інвазії (занесення, уживання і поширення) чужорідних видів – представників усіх існуючих нині царств живих організмів за межі своїх первинних ареалів набули глобального характеру. Сторони Конвенції ООН про біорізноманіття оцінюють це явище як другу, після руйнування біотопів, екосистемну загрозу біорізноманіттю. Інвазійні види часто набувають якості біологічного забруднення і можуть загрожувати екобезпеці країни. Справа не лише у збитках, які становлять сотні млрд. дол. США і є суттєвими для будь-якої країни, де розвиваються землеробство, тваринництво, торгівля, транспорт. Стає актуальною загальна загроза якості життя на Землі через збіднення і спрощення різноманітності живої речовини та порушення функціональних зв'язків у біосфері. Необхідно проаналізувати ще один важливий аспект сучасної антропогенної трансформації рослинного покриву – пристосування аборигенних видів до життя в цілеспрямовано або ж опосередковано заданих людиною умовах середовища. Яскравими прикладами цього є місцеві популяції сегетальних бур'янів чи фрагменти рослинних угруповань на териконах – оселищах, що не мають природних аналогів.

Ситуація з дослідженням чужорідних видів судинних рослин в Україні така: вивчено видовий склад, таксономічну та типологічну структуру фракції антропофітів у межах України загалом і більшості адміністративних областей зокрема. Досліджено характеристики цього компонента флори в головних типах її антропогенної трансформації: урбанофлорах, техногенних екотопах, що не мають природних аналогів, агросфері, меншою мірою – у природно-заповідному фонді та в межах флор, здатних до самовідновлення тощо. Відповідно до Глобальної та Європейської стратегій щодо інвазійних чужорідних видів запропоновано «Робочий варіант національної стратегії з проблеми неаборигенних видів». Провідні фахівці-ботаніки дійшли висновку стосовно ступеня загрози для аборигенної біоти чужорідних видів рослин: адвентивна фракція становить 14 % спонтанної флори (понад 830 видів). Крім того, оприлюднено перелік 85 адвентивних видів із високою інвазійною здатністю. Інформацію про чужорідні види рослин передано до Європейської бази даних DAISIE. В Україні досі відсутня економічна оцінка фінансових збитків від фітоінвазій, не оцінено соціальні ризики й шкода, якої вони завдали здоров'ю людей. Досі не визначені наслідки, у тому числі збитки у грошовому вимірі, від проникнення і розповсюдження антропофітів у природні та напівприродні оселища.

Рекомендації щодо прогнозування, запобігання, обмеження або стримування фітоінвазій видів

Експансія інвазивних видів у природні угруповання загрожує місцевому біорозмаїттю, порушує

природний баланс функціонування екосистем, завдає шкоди економіці державі і здоров'ю населення. Тому актуальним є розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прогнозування запобігання, обмеження або стримування фітоінвазій певних видів. Для запобігання інвазій певних видів рослин є нагальна необхідність створення систем раннього попередження розвитку фітоінвазій, визначення ймовірності та інтенсивності вторгнення певних видів, розроблення методів проведення експрес-оцінки загрози фітоінвазій у певному регіоні. Ці завдання є актуальними на різних континентах і у різних державах. Так, уряд Австралії виділив 12,4 млн. дол. США на два роки для розроблення Програми зниження впливу інвазивних бур'янів на сільське господарство, лісові угруповання та біорізноманіття. Ці проблеми вимагають розширення наукових досліджень для розроблення інструментів впливу щодо зменшення інтенсивності інвазійних процесів у природних угрупованнях і рекомендацій щодо прогнозування інвазій та механізмів управління у сфері попередження загрози цих явищ.

Превентивні заходи, в ідеалі, включають запобігання проникненню видів (через фітокарантинні заходи) та обмеження розповсюдження (шляхом впровадження сукупності заходів по знищенню осередків інвазійних видів, які складають високий ступінь загрози, чи призупиненню їхнього поширення). Обидва підходи вимагають знань про інвазивні властивості популяції конкретного виду.

Багато інвазивних бур'янів в Україні були спочатку інтродуковані чи введені в культуру для вирішення конкретних економічних цілей, а у подальшому вони натуралізувались і нині складають загрозу фіторізноманіттю та здоров'ю населення. Серед інвазійних видів-трансформерів, які проявляють експансію у природні угруповання і несуть загрозу сільському і лісовому господарству, слід назвати *Ambrosia artemisifolia*, *Heracleum sosnovskyi*, *Reynoutria japonica*, *R. sachalinensis*, *Solidago canadensis*, *Echinocystis lobata* та ін.

Застосування заходів щодо призупинення вторгнення інвазивних видів у навколишнє середовище вимагає знань про еколого-біологічні особливості виду: чи може конкретний вид стати інвазивним на конкретній території, у яких умовах існує загроза його інвазій, яка ймовірність вторгнення? В усьому світі цим питанням приділяється велика увага. У різних країнах розроблені схеми і інструменти для визначення пріоритетності зусиль у боротьбі з інвазивними видами рослин, ранжування їх по екології, природному потенціалу поширення, можливостях упередження проникнення і поширення.

Нині ще відсутня досконала модель, яка б забезпечила високу ймовірність результатів прогнозування поведінки популяцій видів за умови їх проникнення на нові території, однак за сукупністю біологічних та еколого-ценотичних властивостей конкретних видів можна розпізнати потенційну небезпеку їхньої інвазивності. Розробка алгоритму оцінювання потенційної інвазивності видів рослин чи такої моделі, яка може застосовуватися

для прогнозування інвазивності, вкрай необхідна. Такі інструменти можуть надати велику допомогу в попередженні використання потенційно інвазивних видів, наприклад, у садівництві та ландшафтній архітектурі; у регулюванні торгівлі рослинами; у розробці заходів обмеження поширення видів рослин, які складають загрозу життю і здоров'ю людини та навколишньому середовищу. Ці вторгнення повинні бути зведені до мінімуму і краще розуміння механізмів вторгнення бур'янових видів дасть змогу пом'якшити екологічні та економічні наслідки. Враховуючи загрозу з боку зростаючої кількості інвазивних видів, прогнозування ризиків фітоінвазій може бути надзвичайно цінним інструментом для прийняття управлінських рішень на місцевому і державному рівні щодо стримування фітоінвазій і зменшення негативних наслідків їх розвитку на певній території.

Забруднення екосистем бур'янами залежить від хімічних, фізичних (абіотичних факторів) та фітоценотичних характеристик екосистеми, а також біологічних властивостей інвазійного виду, які проявляються через його популяції, у т.ч.: тривалості онтогенезу, типів та інтенсивності розмноження, життєздатності насіння, структури і поведінки популяції рослин. Види, які є інвазивними в одних екосистемах не обов'язково будуть інвазивними в інших. Їх інвазивність проявляється лише в умовах наявності оптимального (для захоплення) життєвого середовища. Тому важливо, насамперед, проаналізувати дві складових: з'ясувати інвазивні властивості виду і виявити екосистеми, потенційно перспективні для його вторгнення. На цьому ґрунтується ключовий підхід передбачення (прогнозування) поширення бур'янів і визначення територій, які є уразливими для їх майбутнього вторгнення. Тобто, для оцінки ризиків фітоінвазій необхідно враховувати історію розвитку виду з аналізом його еколого-ценотичних і біологічних властивостей та представленість у визначеному регіоні ландшафтів (екосистем), сприятливих для його вторгнення.

У країнах Центральної Європи питання розробки системи оцінки ризику для впливів, викликаних інвазивними видами рослин, стоїть на порядку денному і зроблено багато спроб оцінки і прогнозу ризиків інвазій.

Важливою складовою прогнозування інвазій і передбачення загроз навколишньому середовищу є моделювання, яке базується на застосуванні стандартних методів статистичного аналізу (регресійний та кластерний аналіз). Вибір змінних для побудови остаточної регресійної моделі здійснюється на основі алгоритму крокової регресії (метод включення). Покроковий метод з включеннями дає змогу виділити визначальні змінні (найтісніше корельовані зі значеннями досліджуваної характеристики). Також використовується кореляційний аналіз для з'ясування ступеня взаємної залежності різних ознак при їх мінливості, у т.ч. проводиться оцінка парних кореляцій показників з використанням критерію Пірсона.

Важливим кроком при моделюванні сценарі-

їв інвазій у регіональному масштабі є визначення ступеня кореляції природних умов існування виду і прогнозованих, включаючи основні кліматичні, еколого-ценотичні характеристики, рельєф, ландшафт, наявність та ступінь антропогенної трансформації середовища, а також географічне положення. розробляються моделі з використанням регресійного аналізу змінних, які стосуються клімату, середовища проживання, ландшафту і потенційних антропогенних порушень.

Застосування кластерного аналізу умов біотопів, потенційно придатних до заселення визначеними інвазійними видами, може допомогти визначити зони з високим, середнім і низьким ступенем ризику фітоінвазій. Враховуючи темпи розвитку виду на певній території можна прогнозувати зміну меж цих зон. При цьому варто використовувати не абсолютні, а бальні показники біотопів, сприятливих для заселення бур'яновими видами. Наприклад, для видів, пов'язаних з лісовими фітоценозами, це може бути тип лісорослинних умов, для лучних – тип лук тощо. На основі цих даних можна визначити потенційну площу угідь, для яких існує загроза інвазії певного виду рослин. Кількість балів присвоюється у залежності від загрози ризику зараження (високий ризик – 3 бали, середній – 2, низький – 1). Прогноз інвазивності екосистеми може бути використаний для виділення визначальних факторів, які сприяють чи полегшують вторгнення бур'янів, і у подальшому дозволить підвищити ефективність управління екосистемами. До територій, найбільш уразливих до фітоінвазій, належать ті, що знаходяться поблизу міст і уздовж доріг.

Однією з найбільш універсальних є модель оцінки інвазивності видів рослин і оцінки ризиків вторгнення інвазивних видів, побудована на основі аналізу їх історії, біогеографічних даних, біологічних та екологічних властивостей, що сприяють розмноженню і розселенню цих видів рослин. Фелонг визначив ряд індикаторних ознак, які об'єднав у дві секції, кожна з яких включає в себе характеристики історії доместикації виду, його екологічної амплітуди, поведінки на батьківщині та в інших регіонах. Поведінка виду поза межами природного регіону є важливим предиктором інвазивності таксону. Всього виділено 49 питань, які певною мірою характеризують риси інвазивності рослин, відповідь на питання оцінюється за 3- чи 5-бальною шкалою. Сума балів дозволяє визначити ступінь загрози виду для екосистем регіону (слабкий, середній та максимальний ризик).

З метою зменшення загрози інвазивних рослин слід розробити комплексну програму дослідження інвазійних процесів у природних та культурних фітоценозах України, спрямовану на вирішення широкого кола пріоритетних напрямів наукових досліджень, зокрема:

а) встановлення реєстру інвазійних видів рослин з визначенням ступеня загрози для окремих регіонів;

б) створення системи моніторингу інвазивних рослин у лісових, лучних та агрофітоценозах для з'ясування темпів інвазії окремих видів;

в) розробки стратегії управління у сфері попередження і зменшення ризиків, пов'язаних з інвазивними рослинами в сільському та лісовому господарстві, з урахуванням тенденцій зміни клімату;

г) з'ясування економічних, соціальних та екологічних наслідків експансії інвазивних рослин;

е) посилення координації та обміну інформацією між дослідниками, користувачами природних рослинних ресурсів та контролюючими органами про комплексні підходи до управління інвазивними процесами і їх попередженню.

Реалізація цієї програми дозволить:

- підвищити рівень знань у галузі ефективного управління ризиками інвазій існуючих і потенційних бур'янів у сільському і лісовому господарстві та раціонального використання природних рослинних ресурсів;

- зменшити ризик поточного і майбутнього впливу бур'янів на природні оселища та культурфітоценози на основі впровадження сучасних інструментів, методів і технологій попередження і зменшення загрози впливу інвазивних рослин з урахуванням зміни клімату;

- покращити розуміння економічних, соціальних і екологічних загроз унаслідок впливу інвазивних рослин та зосередити увагу на найбільш серйозних проблемах інвазії рослин і розробити методи вирішення цих проблем;

- полегшити прийняття управлінських рішень щодо зменшення ризику інвазій бур'янів, впровадження стратегій і варіантів економічно ефективною інтегрованою боротьби з бур'янами на всіх рівнях (національному, регіональному та місцевому).

Таким чином, запобігання проникнення немісцевих видів через фітокарантинні та інші заходи є, безумовно, найбільш екологічно бажаним і економічно ефективним методом управління у цій галузі. Існує нагальна потреба для розвитку систем раннього попередження, щоб визначити ймовірність ступеня загрози інвазії певного виду. Основою оцінки ризику фітоінвазій є науково обґрунтовані попередні передбачення, які дозволяють визначити види, які ще не були поширені в регіоні, але є висока ймовірність, що вони стануть інвазивними. Інвазивний потенціал рослин визначається комплексом характеристик властивостей їх популяцій, які забезпечують виживання і поширення у нових регіонах. Зважаючи на гетерогенність кліматичних умов України та велику мозаїчність ландшафтів, у багатьох регіонах існує загроза фітоінвазій, тому комплексна оцінка ризиків проникнення і поширення потенційних бур'янів є, на нашу думку, нагальним завданням у сфері біобезпеки держави.

5.2.6 Стан зелених насаджень

Загальна площа зелених насаджень усіх видів в межах територій міст та інших населених пунктів України станом на 01.01.2012 року становила понад 680 тис. га і за 2011 рік збільшилась майже на 20 тис. га (3 %) порівняно з 2010 роком.

Площа зелених насаджень загального користування становила 176 тис. га, що на 4 тис. га

(2 %) більше, ніж у 2010 році.

На одну тисячу мешканців України припадає у середньому 14,7 га зелених насаджень, що на 0,1 га більше, ніж у 2010 році, із них зелених насаджень загального користування 3,8 га, що не змінилось порівняно з 2010 роком.

Процент охоплених доглядом зелених насаджень загального користування у 2011 році склав 72 %.

Площа парків культури та відпочинку, набережних і бульварів не змінилась у звітному році і складає відповідно майже 20 тис. га і 5 тис. га. У порівнянні із 2010 роком на 2 % збільшилась площа скверів і становить майже 9 тис. га.

Площа гідропарків, лугопарків, лісопарків збільшилась порівняно із 2010 роком на 4 % і складає близько 23 тис. га.

Загальна площа, відведена під насадництво, складає близько 500 га, з якої у 2011 році було реалізовано 578 кг насіння квітів та 73 т насіння газонних трав.

Незважаючи на те, що порівняно з 2010 роком загальна площа під розсадництво зменшилась на 18 % і становила 2,1 тис. га, посадкового матеріалу реалізовано у 2011 році більше 6 тис. шт., як і у минулому році.

Площа зелених насаджень, уражених фітозахворюваннями, не змінилась порівняно з 2010 роком і становила 2300 тис. м². Це свідчить про неналежний догляд за станом зелених насаджень та недостатнє проведення профілактичних заходів по боротьбі з шкідниками.

Аналіз стану сфери зеленого господарства та квітково-декоративного насадництва та розсадництва засвідчує, що в більшості областей України стан зелених насаджень за останній рік покращився. Збільшилась площа зелених насаджень загального користування, які охоплені доглядом.

Разом з тим, в багатьох населених пунктах спостерігався неналежний догляд за зеленими насадженнями. Такий стан справ призводить до погіршення санітарного стану зелених насаджень, збільшення кількості сухостійних та заражених шкідниками і хворобами дерев. Через неналежний догляд газони захаращені кульбабою та іншими бур'янами. Практично в населених пунктах вкрай неналежно проводилася реконструкція зелених насаджень, що призводить до їх подальшої деградації.

Згідно з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 30) вирішення питань щодо організації благоустрою населених пунктів, здійснення контролю за станом благоустрою виробничих територій, організації озеленення, охорони зелених насаджень, а також здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства належить до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

Із загальної кількості існуючих об'єктів зеленого господарства, що становить 23637 одиниць, тільки для 8370 одиниць (35 %) межі ділянок винесені в натурі.

Лише 9,8 % (2898 населених пунктів) мають

програми розвитку та збереження зелених насаджень населених пунктів. В містах цей показник становив 50 % (228 міст), що порівняно з 2010 роком більше на 6 %.

Водночас на виконання Закону України «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва» та доручення Уряду до доповідної записки Управління експертизи та аналізу розвитку техногенної, екологічної, ядерної безпеки та природокористування Секретаріату Кабінету Міністрів від 19 травня 2010 року органи місцевого самоврядування повинні були до кінця року провести інвентаризацію і паспортизацію зелених насаджень населених пунктів, здійснити роботи з винесення в натурі меж об'єктів благоустрою зеленого господарства, розробити та затвердити за погодженням з Мінприроди та Мінрегіоном регіональні програми розвитку зелених насаджень населених пунктів до 2015 року. Інформація в розрізі адміністративних територій щодо стану зелених насаджень в Україні наведена у Табл. 5.1.

5.2.7 Заходи щодо збереження рослинного світу

Ліси щорічно протягом пожежонебезпечного періоду (квітень – жовтень) зазнають згубного впливу пожеж, які в окремих випадках поширюються на великі площі і завдають значних збитків довкіллю та лісовій галузі.

Погодні умови, що спостерігалися в ряді регіонів України протягом пожежонебезпечного періоду 2011 року, характеризувалися показниками пожежної небезпеки в лісах на рівні «середньостатистичних багаторічних значень».

Безпосередньо охорону лісів від пожеж у галузі забезпечували 308 лісгосподарських підприємств, 1721 лісництво та 287 лісових пожежних станцій, на оснащенні яких перебуває 679 пожежних автомобілів, близько 2 тис. тракторів з ґрунтообробним обладнанням, 439 пожежно-спостережних веж (132 з них обладнані сучасними телевізійними системами спостереження). Приведено до належного технічного стану 406 мотопомп, понад 7 тис. ранцевих лісових обприскувачів, близько 2,5 тис. радіостанцій.

У всіх лісгосподарських підприємствах, що належать до сфери управління Держлісагентства, за погодженням з місцевими органами МНС у березні–квітні були розроблені та затверджені райдержадміністраціями, Радою міністрів АР Крим і обласними державними адміністраціями мобілізаційно-оперативні плани ліквідації можливих лісових пожеж на 2011 рік.

За поданням територіальних органів з питань лісового та мисливського господарства Рада міністрів АР Крим і облдержадміністрації приймали рішення (розпорядження) щодо охорони лісів від пожеж у 2011 році в межах відповідних адміністративних територій та про обмеження доступу в ліси населення і транспортних засобів у період високої та надзвичайно високої пожежної небезпеки.

З метою удосконалення взаємодії лісопожежних служб Держлісагентства і пожежно-рятуваль-

них підрозділів МНС на місцях опрацьовані «Інструкції про порядок взаємодії підрозділів відомчої пожежної охорони Держлісагентства і пожежно-рятувальних підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС під час гасіння лісових пожеж». У всіх регіонах проведені спільні навчання відомчої пожежної охорони Держлісагентства і пожежно-рятувальних підрозділів МНС.

Підприємства галузі забезпечили виконання в запланованих обсягах профілактичні та попереджувальні заходи з охорони лісів від пожеж. Влаштовано 116 км протипожежних розривів та 56 тис. км мінералізованих смуг, проведено догляд за ними в обсязі 251 тис. км, перекрито шлагбаумами 14,2 тис. непланових доріг.

У лісових масивах вздовж доріг загального користування та у місцях відпочинку населення було виставлено 14,3 тис. аншлагів, біл-бордів, панно, плакатів на протипожежну тематику. Через ЗМІ оприлюднено 7,9 тис. звернень до громадян та проведено близько 25 тис. лекцій і бесід про дотримання вимог пожежної безпеки в лісах.

Державною лісовою охороною проведено 27 тис. рейдів, виявлено і притягнуто до адміністративної відповідальності 4,2 тис. порушників вимог пожежної безпеки в лісах, якими сплачено 104 тис. грн штрафів.

У АР Крим та 12 найбільш вразливих щодо лісових пожеж областях на площі близько 4 млн. га проводилося авіаційне патрулювання лісових масивів з використанням літаків АН-2, вертольотів Мі-2.

Додатково обладнано пірсами 338 протипожежних водойм природного та штучного походження. Загалом в лісах облаштовано 1690 водойм, придатних для забору води.

Незважаючи на вжиті заходи у 2011 році в підвідомчих лісах Держлісагентства сталося 1761 пожежа на площі 612 га, в тому числі в розових – 52 га. Найбільшу кількість загорянь зареєстровано у Київському обласному управлінні лісового та мисливського господарства – 367, Луганському – 212, Харківському – 154. Найбільші площі лісів пошкоджені пожежами у Херсонській області – 146 га.

Порівняно з 2010 роком кількість пожеж зменшилась у 1,3 рази, а площа у 2 рази. Середня площа однієї пожежі склала 0,3 га.

Гасіння пожеж у лісових масивах галузі здійснювалося переважно відомчою пожежною охороною Держлісагентства. Більшість пожеж у лісових масивах галузі – 1613 (91,6 %) сталась внаслідок необережного поводження з вогнем населення.

Загалом на здійснення заходів з охорони лісів від пожеж у минулому році підприємствами галузі витрачено в межах 60 млн. грн, з них власних коштів – 60 %.

У Табл. 5.2 представлено динаміку лісових пожеж.

Вирощування і збереження лісу неможливе без вирішення проблем його захисту на всіх етапах (захист насіння, сіянців у теплицях і розсадниках, лісових культур, стиглого лісу). Шкідливі комахи і збудники хвороб лісових рослин, а також інші чинники (кліматичні, антропогенні), спричиняють ослаблення

лісу, призводять до його деградації і відмирання.

Наявність хронічних осередків шкідників на Сході та Півдні України негативно впливала на екологічний баланс лісових біогеоценозів, погіршуючи якісний склад та продуктивність лісів.

В Карпатському регіоні, де в минулому відбулась зміна корінних ялинових деревостанів на біологічно нестійкі похідні, техногенний вплив, посилене рекреаційне навантаження помітно зменшили стійкість гірських лісів та збільшили обсяги ураження їх хворобами та комахами. Активізація збудників кореневих гнилей, масове розмноження стовбурових шкідників, вітровали тощо за останні роки призвели

до інтенсивного всихання ялинових насаджень на території багатьох державних підприємств лісового господарства, що спричинило необхідність проведення санітарно-оздоровчих заходів на значних площах.

В 2011 році проведено заходи захисту насаджень від небезпечних шкідників і хвороб лісу на площі 175 тис. га, з них на 122,7 тис. га – біологічними методами (70 %).

Винищувальні заходи боротьби в осередках звичайного та рудого соснових пильщиків проводились на площі 80,8 тис. га, непарного шовкопряда – 1,8 тис. га, інших шкідників – 1,2 тис. га.

5.3 Охорона, використання та відтворення тваринного світу

5.3.1 Загальна характеристика тваринного світу

Фауна України налічує понад 45 тис. видів, у тому числі: комахи – 35 тис., інші членистоногі – 3,4, черви – 3,2 тис., риби та круглороті – 170 видів і підвидів, земноводних – 17 видів, плазуни – 21, птахи – близько 400, ссавці – 108 видів.

5.3.2 Стан і ведення мисливського та рибного господарств

5.3.2.1 Мисливське господарство

Мисливське господарство в Україні ведуть 1057 юридичних осіб на площі 46,4 млн. га угідь, з них 31,9 млн. га (68,7 %) надано в користування 401 організації Українського товариства мисливців та рибалок; 696,4 тис. га (1,5 %) – 23 господарствам Товариства військових мисливців та рибалок; 8,2 млн. га (17,7 %) – 423 іншим організаціям. На 5,3 млн. га (11,4 %) ведуть господарство 204 підприємств Держлісагентства, з них – 10 державних мисливських (на площі 389,9 тис. га), 39 державних лісомисливських (на площі 1,2 млн. га) та 157 державних лісових господарств (на площі 3,7 млн. га).

Для ведення мисливського господарства в Україні надано в користування 8,6 млн. га лісових угідь 35,6 млн. га – польових угідь і 2 млн. га – водно-болотних угідь.

З лісових угідь організаціям Українського товариства мисливців та рибалок надано 2,9 млн. га (34,7 %), підприємствам Держлісагентства – 2,8 млн. га (32,8 %), Військовому товариству мисливців – 168 тис. га (2,0 %); 2,4 млн. га (28,9 %) – іншим користувачам (громадським мисливським організаціям, які не входять в структуру УТМР та приватні організації).

Витрати на ведення мисливського господарства в 2011 році склали 214 млн. грн, а надходження від ведення склали 107 млн. грн. В мисливському господарстві всього працювало 7292 чол., з них – 610 мисливствознавців та 5542 єгеря.

У 2011 році в мисливських угіддях України чисельність копитних мисливських тварин зросла у порівнянні з 2010 роком, на 8,5 тис. голів і становить 248,7 тис. голів.

Чисельність вовка в 2011 році становила 2,6 тис. голів.

5.3.2.2 Рибне господарство

У 2011 році спеціальне використання водних живих ресурсів здійснювали 532 користувача, які вели промислові, наукові та контрольні лови у рибогосподарських водних об'єктах України.

Ними у 2011 році виловлено 87,6 тис. т риби та інших водних біоресурсів, що на 4,3 тис. т більше показника минулого року.

Загальний обсяг промислового вилову водних біоресурсів останніх років в Україні на 75–87 % становлять улови у Чорному та Азовському морях, улови в яких значною мірою залежать від уловів масових видів риби (шпрот, хамса, тюлька, пелінгас, бички).

Загальний вилов біоресурсів у **Чорному морі** в 2011 році збільшився порівняно з 2010 роком на 3,5 тис. т і становив 44,1 тис. т.

Обсяги вилову у Чорному морі за цей період на 96,4 % склалися з хамси та шпроту, улови яких з року в рік не бувають стабільними і залежать від формування промислових скупчень.

Сприятлива промислова обстановка дозволила використати ліміт хамси чорноморської на 99 % (6,9 тис. т, що на 1,9 тис. т більше, ніж за аналогічний період минулого року). Хамси азовської у Чорному морі виловлено 11,2 тис. т, що на 2,2 тис. т більше, ніж попереднього року. Загальний улов хамси у Чорному морі склав 18,1 тис. т. Шпроту виловлено 24,4 тис. т, майже стільки ж як і минулого року. Ліміт шпроту використано на 40,6 %.

Вдвічі збільшився в порівнянні з 2010 роком вилов мерланга і становив у 2011 році 35,7 т, але у зв'язку з тим, що спеціалізований лов мерланга в Україні вважається нерентабельним ліміт його з року в рік практично не використовується. Ліміт у 7,5 тис. т в 2011 році використано лише 0,5 %.

На 150 т зменшився вилов атерини і становив 301,5 т.

Камбали калкана у Чорному морі виловлено 236,3 т, що на 29 т менше, ніж попереднього року.

На 76 т збільшився вилов ставриди і становив 265,6 т.

Зменшилось добування мідії з 439,8 т у 2010 році до 217 т у 2011 році та рапани відповідно з 225,1 т до 180,3 т.

Вилов інших водних біоресурсів суттєво не змінився і не вплинув на загальний показник уло-

ву у Чорному морі.

Улов риби в **Азовському морі** в 2011 році становив 30,5 тис. т, що на 1,6 тис. т більше показника попереднього року за рахунок збільшення улову тюльки на 6,6 тис. т.

Зменшились улови таких масових видів риб, як хамса на 1,6 тис. т, пелінгас на 0,5 тис. т, бички на 2,8 тис. т і, відповідно, становили 6,8 тис. т, 3,1 тис. т, 6,0 тис. т.

Зменшення улову бичків обумовлено зменшенням їх запасів. Ліміт використано на 95 %. При здійсненні морського промислу виловлено 0,9 тис. т бичків, в передзадуховий період – 2,1 тис. т. при прибережному лові улов бичків склав 3,0 тис. т.

Зниження вилову пелінгаса стало наслідком зменшення його промислового запасу. У 2010 році ліміт на його вилов становив 7,8 тис. т, а в 2011 році – 5,9 тис. т. Ліміт 2011 року використано на 48,4 %.

У **Дунаї** за рахунок зменшення улову осе-

ледця загальний улов водних біоресурсів в порівнянні з минулим роком зменшився на 69,9 т і становить 554,6 т, у тому числі оселедця – 381,8 т.

У **Дністровському лимані та Кучурганському водосховищі** вилов майже не змінився і становив 454,3 т проти 460 т в минулому році. Спостерігалось зменшення уловів оселедця на 13 т, окуня на 4 т, карася на 5,5 т, плоскирки на 2 т. Їх улови становили 21,0 т, 14,9 т, 105,7 т, 21,7 т відповідно. Натомість збільшились улови ляща на 7,5 т, сазана – на 3,0 т, рослиноїдних – на 19,5 т. Їх улови становили відповідно ляща – 138,1 т, сазана – 15,3 т, рослиноїдних – 65,8 т.

Основний улов у **Дніпровсько-Бузькій естуарній системі** в 2011 році складала тюлька. Її улов зменшився на 141,6 т і становив 2358,4 т.; загальний улов склав 2984,8 т, що на 31,6 т менше показника минулого року. Збільшились улови, пузанка на 5,5 т, карася – майже на 40 т, рослиноїдних – на 81,7 т.

Табл. 5.1 – Моніторинг зелених насаджень населених пунктів у 2011 році

№ п/п	Області	Загальна площа зелених насаджень, га	Площа зелених насаджень загального користування, га	Площа зелених насаджень загального користування, охоплених доглядом, га	Площа зелених насаджень, уражених фітозахворюваннями, м ²
1	АР Крим	21 348,2	13 625,3	7 532,3	300
2	Вінницька	10 944,1	2 138,6	1 266,5	5 728,5
3	Волинська	6 531	4 620	4 620	0
4	Дніпропетровська	48 273,6	8 060,4	4 730,8	0
5	Донецька	105 185,6	18 189,4	9 672,9	52 335,2
6	Житомирська	28 983,6	3 866,2	2 405,6	19 970
7	Закарпатська	2 721,2	383,8	274,8	220
8	Запорізька	31 943,1	7 694,2	2 982,7	6 627,9
9	Івано-Франківська	7 222,5	2 247,6	1 265,4	182,5
10	Київська	14 307,7	5 524,6	3 014,2	12 115,6
11	Кіровоградська	13 241,8	4 156	1 562,2	520
12	Луганська	125 367	38 874,3	34 235,7	380
13	Львівська	36 677,2	6 163,9	6 163,9	0
14	Миколаївська	9 732,6	2 995,6	1 821,4	0
15	Одеська	27 990,5	4 843,1	4 595,7	1 727 610
16	Полтавська	19 672,5	10 411,5	10 395,4	19 097,6
17	Рівненська	3 009,2	1 061,7	839,3	146 300
18	Сумська	17 866,1	6 211,4	2 110,7	3 422
19	Тернопільська	1 689,8	1 296,1	1 269,9	0
20	Харківська	3 464,7	14 884	11 242	29 384,4
21	Херсонська	9 535,6	1 324,4	953,6	0
22	Хмельницька	24 690	2 068,4	1 823,6	0
23	Черкаська	8 987,8	5 884,8	2 787,2	0
24	Чернівецька	1 805,4	598,9	598,9	95,3
25	Чернігівська	14 103,4	2 834,1	2 834,1	17 151
26	м. Київ	5 333,0	5 266,6	5 266,6	188 350
27	м. Севастополь	2 082,1	574,3	185,1	55 180
	Всього	681 888,6	175 799,2	126 450,5	2 284 970

Табл. 5.2 – Динаміка лісових пожеж

Рік	Кількість, од.	Загальна площа, га	в т.ч. верхівих, га	Середня площа, га	Завдані збитки, тис. грн
2000	2 994	1 150	191	0,4	831,3
2001	2 646	3 297	1 727	1,2	6 108,3
2002	4 905	3 484	403	0,7	2 819,0
2003	3 402	1 645	274	0,5	1 276,4
2004	1 366	332	36	0,2	331,3
2005	3 700	1 937	282	0,5	3 252,8
2006	3 266	3 399	384	1,0	5 243,1
2007	5 024	12 713	7 513	2,5	181 407,1
2008	3 316	4 521	1 110	1,4	52 745,1
2009	4 922	4 449	952	0,9	44 543,0
2010	2 368	1 239	195	0,5	7 920,0
2011	1 761	612	52	0,3	2 097,3

Табл. 5.3 – Обсяги промислового вилову водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України в 2006-2011 роках

	роки					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Чорне море	28 775,8	24 566,2	27 239,7	35 213,3	40 539,9	44 081,9
Азовське море	28 505,6	28 309,8	30 700,6	30 209,9	28 850,6	30 451,2
Причорноморські лимани	394,1	337,7	245,6	406,4	419,8	505,5
р. Дунай з озерами	361,4	385,5	583,8	576,0	624,6	554,6
Н.Дністер і Дністровський лиман	561,8	553,8	558,9	521,1	459,9	454,3
Дніпровсько-Бузький лиман	3 592,4	3 797,5	2 789,5	4 078,8	3 016,5	2 984,8
Дніпровські водосховища	7 927,1	8 984,6	8 764,3	9 756,1	9 171,9	8 317,5
Інші водойми	264,9	154,0	211,3	276,6	215,9	199,5
Усього в Україні	70 383,1	67 089,2	71 093,8	81 038,2	83 299,0	87 549,3

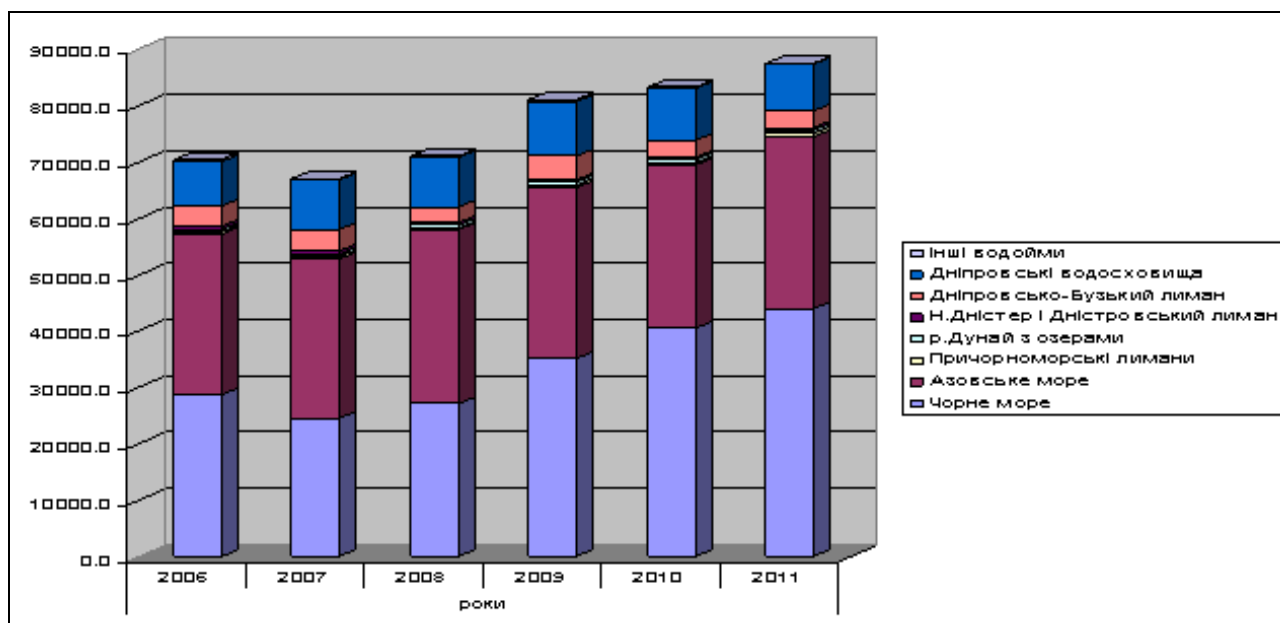

Рис. 5.1 – Динаміка промислового вилову водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України в 2006–2011 роках (тонн)

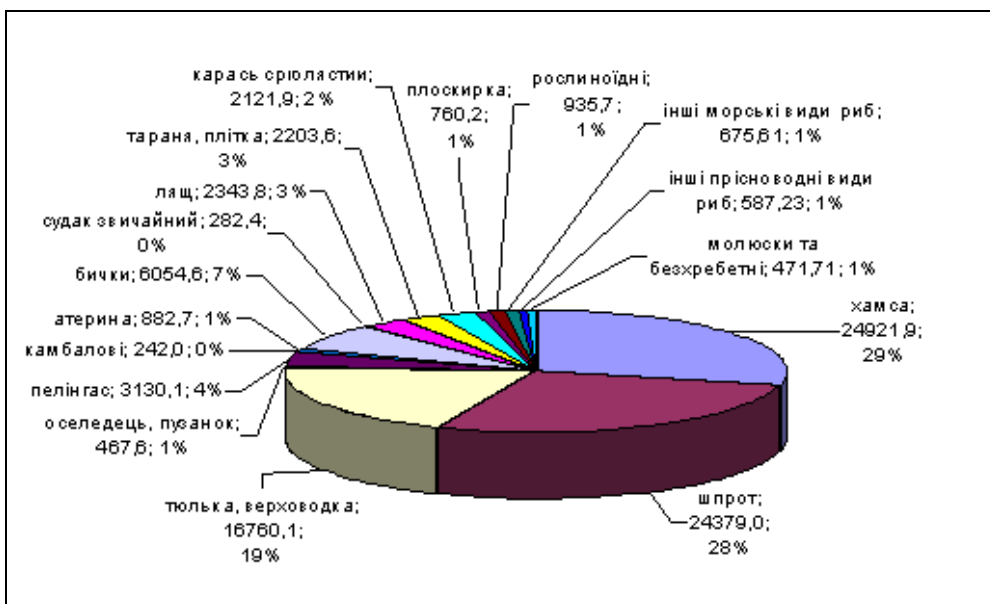

Рис. 5.2 – Доля видів біоресурсів у загальному промисловому улові в Україні у 2011 році (тонн, %)

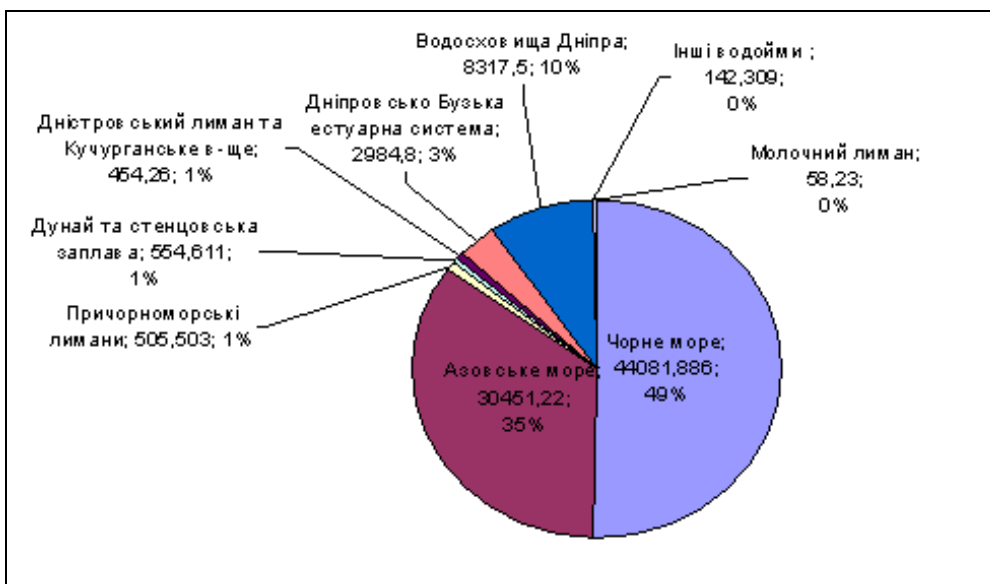

Рис. 5.3 – Структура промислового вилову в Україні за видами водних біоресурсів у 2011 році (тонн, %)

Табл. 5.4 – Обсяг вилову водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України за 2011 рік в порівнянні з 2010 роком

Рибогосподарські водні об'єкти	Виллов риби, та інших мотрепродуктів (тонн)		% до 2010	± до 2010
	2010	2011		
Чорне море	40 539,9	44 081,9	108,7	3 542,0
Азовське море	28 850,6	30 451,2	105,55	1 600,6
Разом Азово-Чорноморський басейн	69 390,5	74 533,1	107,4	5 142,604
Причорноморські лимани	419,8	505,5	120,4	85,7
р. Дунай та Стенцовська заплава	624,6	554,6	88,8	-70,0
Пониззя Дністра з лиманом та Кучурганське в-ще	459,9	454,3	98,8	-5,6
Дніпровсько-Бузька естуарна система	3 016,5	2 984,8	98,9	-31,7
Водосховища Дніпра	9 171,8	8 317,5	90,7	-854,4
Інші водойми	215,9	199,5	65,9	-73,6
Молочний лиман		200,5		58,2
Разом по внутрішніх водоймах	13 908,6	13 017,2	93,6	-891,4
Усього	83 229,0	87 549,3	105,1	4 251,2

Зменшився загальний вилов водних біоресурсів у водосховищах дніпровського каскаду. Відставання у вилові водних біоресурсів порівняно з минулим роком спостерігалось у Кременчуцькому (-1017,7 т) та у Каховському (-87,2 т) водосховищах.

Загальний ліміт водних біоресурсів у дніпровських водосховищах використано на 66,1 %. Найбільший відсоток використання ліміту у Дніпродзержинському водосховищі – 86 %, найменший – у Каховському водосховищі – 56,6 %.

Домінуючими видами риб є:

– у Київському водосховищі: плоскирка – 150,0 т та лящ – 114,7 т, що становить 48 % від загального улову у водосховищі;

– у Канівському водосховищі: плітка – 185,0 т, карась сріблястий – 97,0 т, лящ – 77,5 т, або 67,7 % від загального улову;

– у Кременчуцькому водосховищі: лящ – 1395,2 т, плітка – 1108,6 т, що становить 76,4 % від загального улову;

– у Дніпродзержинському водосховищі: лящ – 201,7 т, плітка – 194,6 т, рослиноїдні – 187,0 т, що становить 58,2 % від загального улову;

– у Запорізькому водосховищі: карась сріблястий – 162,6 т, плітка – 143,2 т, тюлька – 138,8 т, або 65,8 % від загального улову;

– у Каховському водосховищі: карась сріблястий – 1097,2 т, або 48,2 % від загального улову.

– Сучасний стан водних біоресурсів визначають та контролюють науково-дослідні установи в галузі рибного господарства, які на підставі багаторічних моніторингових спостережень визначають їх запаси та обсяги лімітів, дозволених до вилучення без шкоди іхтіофауні.

Про роботу СТРГ за 2011 рік

Спеціальне товарне рибне господарство (далі – СТРГ) – суб'єкт господарської діяльності, основною метою якого є підвищення рибопродуктивності рибогосподарського водного об'єкта шляхом штучного відтворення водних біоресурсів, а також шляхом збереження та раціонального використання цінних туводних видів водних біоресурсів.

Територіальними органами рибоохорони проводиться робота, пов'язана з організацією спеціальних товарних рибних господарств згідно з Режимом рибогосподарської експлуатації водних об'єктів. Протягом 2011 р. в Режимі СТРГ працювало 690

господарств загальною площею 151,374 тис. га.

Загальний вилов водних живих ресурсів на рибогосподарських водних об'єктах, які працювали в Режимі СТРГ, у 2011 р. склав 7365 т., що майже на 30 % більше показника 2010 року.

Загальний обсяг вселення різновікової молоді риб у водойми в Режимі СТРГ за 2011 рік становив 35,01 млн. екз. при плані 53,75 млн. екз., що складає 65 % виконання. Зариблення здійснювалось різновіковою молоддю цінних видів риб.

Загальна кількість водних об'єктів по Україні, придатних для рибництва становить близько 25 тисяч (площа близько 450 тис. га); з них в оренді перебуває до 19 тис. водних об'єктів (площею більше 180 тис. га), на більшості з яких, згідно з чинним законодавством, повинні бути розроблені Режими. Фактично на даний час діє лише 690 СТРГ.

В різних областях, показники діяльності СТРГ дуже відрізняються. Так чисельність СТРГ у Харківській, Донецькій, Луганській, областях складає 55 % від загальної кількості СТРГ по Україні, тоді, як у Чернівецькій і Тернопільській областях СТРГ взагалі відсутні. В більшості інших областей від 1 до 10 СТРГ, що на відповідає можливостям використання рибогосподарських водойм. За загальною площею, 7 СТРГ Одеської області складають більше половини водного фонду на яких діють Режими рибогосподарської експлуатації водних об'єктів.

5.3.3 Охорона та відтворення видів тварин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів

Розроблені практичні заходи щодо збереження бурого ведмеда на території національного природного парку «Синевир» та відтворення зубра на території національного природного парку «Вижницький».

Відповідно до наказу Мінприроди від 20.09.2011 № 328 «Про тимчасову заборону спеціального використання китоподібних Чорного та Азовського морів», зареєстрований у Мін'юсті 04.10.2011 за № 1142/19880, продовжено на три роки заборону на вилучення дельфінів з природного середовища.

Значну увагу збереженню червонокнижних видів тварин приділяють в окремих областях.

Табл. 5.5 – Обсяг виліву водних біоресурсів у водосховищах Дніпра за 2011 рік у порівнянні з 2010 роком

Водосховища Дніпра	Вилів риби, та інших водних біоресурсів (тонн)		2011 рік	
	2010	2011	у % до 2010	± до 2010
Київське в–ще	523,4	551,0	105,3	27,6
Канівське в–ще	419,9	531,3	126,5	111,4
Кременчуцьке в–ще	4 296,5	3 279,1	76,3	-1 017,4
Дніпродзержинське в–ще	898,9	1 002,4	111,5	103,5
Запорізьке в–ще	667,6	675,4	101,2	7,8
Каховське в–ще	2 365,6	2 278,4	96,3	-87,2
Усього	9 171,8	8 317,5	90,7	-854,3

Табл. 5.6 – Обсяги вселення водних біоресурсів у рибогосподарські водні об'єкти України у 2006-2011 роках (млн. екз.)

	Вселено, млн. екз.					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Вселення водних біоресурсів державними заводами, які підпорядковані Держрибагентству України	1,7	5,6	6,4	6,2	5,9	3,4
Вселення водних живих ресурсів користувачами, які здійснюють промисел водних біоресурсів, громадськими організаціями, а також за рахунок компенсаційних коштів та благодійних внесків	1,1	1,5	1,3	2,8	3,4	1,9
Вселення водних біоресурсів у водні об'єкти загальнодержавного значення, які працюють за Режимом спеціальних товарних рибних господарств (СТРГ)	24,1	34,0	26,7	31,2	35,9	35,0
Вселення водних біоресурсів підприємствами за програмою «Відтворення водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні»	7,8	2,7	5,3	3,5	4,4	1,9
Вселення водних біоресурсів за рахунок Запорізького обласного природоохоронного фонду			0,2	0,3		
Разом	34,8	43,8	39,9	44,0	49,6	42,2

Так, в Одеській області відновлення популяції дунайських осетрових здійснюється на базі приватного підприємства ТОВ «Одеський осетрівницький комплекс», розплідник якого в Дністровсько-Дунайському межиріччі на Карналієвському водосховищі зданий в експлуатацію у 2009 році. Планована потужність підприємства – 1,5 млн. шт. підрощеної памолоді на рік. На базі цього господарства проводиться штучне розведення і вирощування молоді осетрових для відновлення їх чисельності шляхом випуску в річки Дунай і Дністер. Заготівля плідників для цілей штучного відтворення здійснюється сумісно з ОдЦ ПівденНІРО під час проведення науково-дослідних ловів в районі м. Кілія.

У липні 2011 року товариством було проведено зариблення р. Дунай стерляддю у кількості 10 тис. штук.

Держуправлінням охорони навколишнього природного середовища в Одеській області розроблено та 01.04.2011 р. затверджено План заходів, спрямованих на збереження та відновлення видів рукокрилих та їх оселищ в Одеській області на 2011 рік. Зазначеним Планом передбачено проведення інформаційних заходів та опрацювання питання заповідання оселищ рідкісних рукокрилих.

З метою охорони, збереження та відтворення видів тварин і рослин, які знаходяться під загрозою зникнення на території Одеської області, 18 лютого 2011 року за поданням Держуправління Одеською обласною радою прийнято рішення № 90-VI «Про затвердження Переліку видів тварин і рослин, які підлягають особливій охороні на території Одеської області, та Положення про нього».

На даний час в Одеському зоопарку утримується 22 види тварин, занесених до Червоної книги України, 45 видів, занесених до Європейського червоного списку, 33 види, занесених до Червоної книги МСОП.

У зоопарку продовжені науково-практичні роботи за програмою «Рідкісні та зникаючі хижі птахи України: моніторинг, розведення, реінтродукція». У відповідності з програмою укладено дого-

вір про науково-практичну співпрацю між Одеським зоопарком та Нижньодністровським національним природним парком. В рамках договору реалізований пілотний проект по випуску вирощеного в зоопарку 2 осіб молодняка пугача (філін, *Bubo bubo*) на території парку. За результатами моніторингу зазначені птахи добре адаптувались в умовах плавневого лісу нижнього Дністра.

На території Львівської області реалізуються заходи Програм щодо збереження та відтворення бурого ведмедя, зубра та глухаря.

При НПП «Сколівські Бескиди» створено лабораторію за участю науково-дослідних установ, з метою вивчення соціальної, групової та індивідуальної поведінки бурого ведмедя, добової та сезонної активності, видоспецифічних особливостей поведінки. Проведення систематичного детального картографування сучасного ареалу поширення бурого ведмедя на Львівщині.

В результаті проведеної роботи, в тому числі із користувачами мисливських угідь задля зниження фактору турботи в зимовий період, обмеження полювання в місцях зимової сплячки, спостерігався стабільний ріст чисельності бурого ведмедя з 53 голів у 2007 р. до 65 голів у 2011 році.

На території Львівської області здійснюються роботи щодо відновлення зубра, чисельність якого за даними матеріалів обліків 2011 року становила 39 голів.

5.3.4 Інвазійні види тварин

До інвазійних (чужорідних) видів належать немісцеві види, інтродуковані навмисно або ненавмисно поза межі їх природних оселищ, де вони осіли, розмножуються і поширюються способами, що чинять шкоду для середовища, в яке вони були внесені.

Більшість інвазійних видів можуть негативно впливати на природне довкілля та біорізноманіття. З метою запобігання інтродукції або вивільнення вищезазначених видів, слід здійснювати заходи контролю.

Серед інвазійних видів тварин, що мають певний негативний вплив, на території України зустрічаються як хребетні, так і безхребетні. Приклади деяких з них наведені нижче.

Безхребетні тварини

Дрейссена (*Dreissena polymorpha*) – активно обростає будь-які тверді поверхні прісних водойм. Шкодить зменшенням діаметрів труб водопроводів.

Рапана (*Rapana venosa*) – морський хижий моллюск, який після появи в Чорному та Азовському морях суттєво знизив чисельність мідій та інших видів моллюсків.

Кліщ Варроа (*Varroa destructor*) – один з найпоширеніших шкідників бджільництва. Ступінь зараження пасік може досягати 100 %.

Тарган американський (*Periplaneta americana*) – синантропний вид, зустрічається на урбанізованих територіях.

Мукоїд сурінамський (*Zygodontia suturalis*) – синантропний вид, шкодить зерновим запасам.

Амброзійовий листоїд (*Zygodontia suturalis*) – з 1980 років відмічений на півдні країни.

Цикадка-буйвол (*Stictocephala bupalis*) – шкідник рослин.

Американський білий метелик (*Hyphantria cunea*) – зустрічається повсюдно.

Картопляна міль (*Phthorimaea operculella*) – притаманний південним районам, проте відмічений очатами у середній полосі.

Хребетні тварини

Сріблястий карась (*Carassius auratus gibelio*) – присутній у багатьох водоймах.

Ондатра (*Ondatra zibethicus*) – походить з Північної Америки, завезена в Україну в 1944 році, поступово поширилась по всій території країни.

Норка американська (*Mustela vison*) – зустрічається повсюдно.

Собака єнотоподібний (*Nyctereutes procyonoides*) – на даному етапі відбулася повна натуралізація виду, сформувалась цілісна структура його популяції на території України.

Ротан (*Perccottus glenii*) – спостерігається поступове поширення цього виду на території України. Вид може призводити до скорочення популяцій місцевих видів риб.

5.3.5 Заходи щодо збереження тваринного світу

Браконьєрство становить одну з найгостріших проблем у галузі збереження тваринного світу.

У 2011 році на порушників правил полювання в Україні складено 5979 протоколів, з них посадовими особами товариств мисливців складено 791 протокол, що становить 13,2 % до протоколів складених в Україні, органів Мінприроди – 964

протоколи (16,2 %), Держлісагентства – 3743 протоколи (62,8 %), працівниками інших органів – 385 протоколів (6,5 %). До адміністративної відповідальності притягнуто 5663 порушників правил полювання, до кримінальної – 7, з них стягнуто 868 тис. грн штрафів та 390 тис. грн на відшкодування завданих ними збитків.

За 2011 рік органами рибоохорони викрито 122,1 тис. порушень правил рибальства, 27,2 тисяч з яких кваліфікуються за ч. 4 ст. 85 Кодексу України про Адміністративні правопорушення України, тобто грубі порушення. Загальна кількість затриманої незаконно добутої риби складає 685 тон, затримано 130,6 тис незаконних знарядь лову. На порушників накладено 10,16 млн. грн штрафів та 4,6 млн. грн розрахованих за таксами збитків рибогосподарської галузі України.

Збитки, заподіяні рибному господарству за незаконне вилучення водних живих ресурсів промисловими організаціями становлять майже 12,6 млн. грн.

Понад 46 тисяч справ про адміністративні правопорушення передано до суду та 684 справи надіслано до слідчих органів для прийняття рішення щодо порушення кримінальної справи.

Слід відзначити недостатню роботу з контролю за діяльністю користувачів водних живих ресурсів в окремих управліннях. Показники з цього напрямку гірші, ніж попереднього року. Своєчасно не проводилися перевірки діяльності користувачів СТРГ, недостатньо здійснювався контроль за вилученням водних живих ресурсів.

Середній відсоток вилучення безхазяйних знарядь лову до загальної кількості порушень складало 10,7 %. Зазначений показник дозволяє опосередковано визначати якість викритих порушень.

Агітаційно-масова робота, спрямована на попередження порушень громадянами правил рибальства, поліпшилась порівняно з показниками 2010 року. Кількісно – це 2,9 тис. виступів в інтернет-мережі, 5,9 тис – на телебаченні, – 2,9 тис – статей в друкованих ЗМІ.

Суттєвим фактором, що впливає на зниження ефективності рибоохоронної діяльності, є незадовільний рівень фінансування органів рибоохорони. Практично повна відсутність фінансування на закупівлю ПММ унеможливила здійснення належної охорони водних біоресурсів та виконання функцій, покладених на органи рибоохорони.

Для посилення охорони видів диких тварин в Україні, приведення Закону України «Про тваринний світ» у відповідність до Директиви Ради ЄС від 02.04.79 № 79/409/ЄС про збереження диких птахів прийнято Закон України від 21.04.2011 № 3282-VI «Про внесення зміни до Закону України «Про тваринний світ» щодо наукових досліджень у галузі охорони тваринного світу.

5.4 Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні

5.4.1 Стан і розвиток природно-заповідного фонду

Природно-заповідний фонд України (ПЗФ) станом на 01.01.2012 року мав у своєму складі

7855 територій та об'єктів загальною площею 3,57 млн. га, в межах території України і 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря. Відношення площі ПЗФ до площі держави («показник заповідності») становить 5,9 %.

Площа природно-заповідного фонду за 2011 рік зросла на 108,2 тис. гектарів (на 90 одиниць).

Структура ПЗФ України включає в себе 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення. З них за кількістю найбільшу частку становлять пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом біля 90 % від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею понад 80 % природно-заповідного фонду припадає на заказники та національні природні і регіональні ландшафтні парки.

На 01.01.2012 р. в Україні було 641 територія і об'єкт ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних і 4 біосферних заповідників, 47 національних природних парків, 307 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Їх загальна фактична площа становить 2004,6 тис. га (в межах території України), або 58 % від усієї фактичної площі ПЗФ і 3,3 % від площі України та 402,5 тис. га (в межах акваторії Чорного моря – ботанічний заказник «Філофорне поле Зернова»).

З усієї площі ПЗФ України загальнодержавного значення близько 870 тис. га (біля 25 % від загальної площі ПЗФ і 1,4 % від території держави) – це землі, надані природно-заповідним установам у постійне користування. Відповідно до законодавства, природоохоронними науководослідними установами ПЗФ загальнодержавного значення є природні та біосферні заповідники, національні природні парки, зоопарки, а також деякі ботанічні сади, дендрологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у природно-заповідному фонді складає: природних заповідників – 5,5 %, біосферних заповідників – 6,7 %, національних природних парків – 32,5 %, заказників – 34,2 %, пам'яток природи 0,7 %, регіональних ландшафтних парків – 17,3 %, заповідних урочищ – 2,6 %, ботанічних садів 0,05 %, зоологічних парків – 0,01 %, дендрологічних парків 0,04 %, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва 0,4 %.

Частка площ ПЗФ від площ адміністративних одиниць («показник заповідності») значно різниться. Найменшою – 1,5–1,9 % – вона є у Кіровоградській, Дніпропетровській та Вінницькій областях, найбільшою – 11,0–15,6 % – у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Києві, а в м. Севастополі становить 30,3 %. В Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській, Харківській областях заповідні території становить близько 2–5 %, у Львівській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях та Автономній Республіці Крим – 6–9 %.

Таким чином, в різних областях України показник заповідності коливається від 1,5 до 15,6 %, при цьому, в семи областях України він становить всього менше 3 %, у чотирнадцяти областях та Автономній Республіці Крим має середні значення – 4–9 %, і тільки у п'яти областях та містах Києві і Севастополі – перевищує 10 %. В цілому по Україні (без урахування заказника, розташованого в акваторії Чорного моря) частка заповідних територій складає 5,9 %.

Найбільше об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення підпорядковано Держкомлісгоспу – 280 об'єктів (44 %). Це 175 заказників, 71 пам'ятка природи, 6 природних заповідників та 5 національних природних парків, 7 дендропарків, 16 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Їх загальна фактична площа становить 349,3 тис. га, або 17 % від загальної площі ПЗФ загальнодержавного значення. В підпорядкуванні Мінприроди перебуває 27 об'єктів (4 %) ПЗФ: 18 національних природних парків, 4 природних заповідники, 1 біосферний заповідник, 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та 1 ботанічний сад, площа яких разом становить 798,7 тис. га, або близько 40 % від ПЗФ загальнодержавного значення. Національна академія наук України має у своєму підпорядкуванні 15 об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення (2 %), у тому числі, 4 природних та 2 біосферних заповідники, 3 ботсади, 3 дендропарки, 1 парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва, 1 заказник, 1 пам'ятку природи, загальна площа яких становить 173,1 тис. га, або біля 9 % від площі ПЗФ загальнодержавного значення. Загалом, близько 70 % території ПЗФ загальнодержавного значення знаходиться у підпорядкування цих трьох суб'єктів.

Загальна площа природних заповідників (ПЗ), біосферних заповідників (БЗ) та національних природних парків (НПП), яких всього 70 установ, на кінець 2011 року становила 1672,0 тис. га (48 % від площі ПЗФ і 2,8 % від площі України), а площа земель, наданих їм у постійне користування, – 873,7 тис. га (25 % від площі ПЗФ, 1,4 % від площі України, 52 % від загальної площі установ ПЗФ).

У 2011 році підготовлено 3 проекти Указів Президента України про створення 15 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення загальною площею 3,1 тисяч гектарів, що були погоджені центральними органами виконавчої влади, схвалені Кабінетом Міністрів України та передані на розгляд до Адміністрації Президента України.

Здійснювалися заходи щодо створення Національних природних парків «Мале Полісся», «Кременчуцькі Плавні», «Нижньодніпровський», «Куяльницький», ботанічного заказника загальнодержавного значення «Мале філофорне поле», Канівського біосферного заповідника, розширення території Національного природного парку «Голосіївський».

Утворено 23 адміністрації національних природних парків та одного ботанічного саду. Схвалено клопотання щодо створення Націона-

льного природного парку «Подільсько-Придністровський» у Вінницькій області.

У Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській областях заповідні території складають близько 3–5 %, у Львівській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській та Автономній Республіці Крим – 6–9 %. Загальна площа природних, біосферних заповідників та національних природних парків (70 установ) на 01.01.2012 становила 1672,0 тис. гектарів (48 % від площі ПЗФ і 2,8 % від площі України). Порівняно з 2000 роком площа природно-заповідного фонду збільшилася на 1168,1 тис. гектарів, у порівнянні з 2010 роком – на 108,2 тис. гектарів, але темпи зростання площ природно-заповідного фонду відстають від завдань Програми (Табл. 5.7).

Станом на 01.01.2012 р. заповідано 15,8 % лісів, що належать до сфери управління Держлісагентства. Тут створено понад 3 тис. територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 1,2 млн. га, зокрема 6 природних заповідників, 5 національних природних парків, 1 господарство-парк, а також 1362 заказники, 1106 пам'яток природи, 33 регіональних ландшафтних парки, 551 заповідне урочище, 16 дендрологічних парків, 44 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. З них: 291 територій та об'єктів загальнодержавного значення площею 499,1 тис. га та 2832 територій та об'єктів місцевого значення площею 700 тис. га.

Враховуючи вимоги сьогодення про необхідність збалансованого розвитку суспільства, невиснажного використання лісів та збереження біорізноманіття, в лісах продовжується формування екомережі. У 2011 році площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в підпорядкованих лісах зросла на 34 тис. га, зокрема природоохоронними оголошено 22 нові території. У 2011 році підготовлено 3 проекти Указів Президента України про створення 15 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення загальною площею 3,1 тисяч гектарів, що були погоджені центральними органами виконавчої влади, схвалені Кабінетом Міністрів України та передані на розгляд до Адміністрації Президента України.

Здійснювалися заходи щодо створення Національних природних парків «Мале Полісся», «Кременчуцькі Плавні», «Нижньодніпровський», «Куяльницький», ботанічного заказника загальнодержавного значення «Мале філофорне поле», Канівського біосферного заповідника, розширення території Національного природного парку «Голосіївський».

Утворено 23 адміністрації національних природних парків та одного ботанічного саду. Схвалено клопотання щодо створення Національного природного парку «Подільсько-Придністровський» у Вінницькій області.

Прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 № 248-р «Про передачу будівлі в державну власність» з метою передачі будівлі колишньої школи у користування адміністрації Мезинського національного природного парку».

На засіданні Кабінету Міністрів України 28 березня 2011 року (протокол №23) схвалені Плани підготовки проектів актів та здійснення інших заходів, необхідних для забезпечення реалізації Указів Президента України щодо оголошення 29 нових та розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

У червні 2011 року рішенням ЮНЕСКО у рамках програми "Людина і біосфера" на території України створено біосферний резерват "Розточчя", що згодом має стати частиною транскордонного українсько-польського біосферного резервату в регіоні Розточчя.

Прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 «Про підписання Угоди між урядом України, Урядом Республіки Білорусь та Урядом Республіки Польща про створення транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся». 28.11.2011 у м. Києві ця Угода була підписана міністрами охорони навколишнього середовища України, Білорусі та Польщі. У рамках процедури внутрішньодержавного погодження підготовлено та погоджується в установленому порядку проект постанови кабінету Міністрів України «Про затвердження Угоди між урядом України, Урядом Республіки Білорусь та Урядом Республіки Польща про створення транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся».

Табл. 5.7 – Природоохоронні території та об'єкти природно-заповідного фонду України

Категорія територій та об'єктів природно-заповідного фонду	Площа земельних угідь, тис. гектарів				
	стан на 1.09.00	стан на 1.01.10	стан на 1.01.11	стан на 1.01.12	план на 2015 рік
Національні природні парки	600,0	1001,8	1 215,8	1 215,8	2 329,0
Природні заповідники	160,0	198,7	205,3	205,3	422,0
Біосферні заповідники	212,0	246,4	250,9	250,9	301,0
Інші категорії	1 427,0	1 821,1	1 786,9	1 895,1	3 223,0
Разом	2 399,0	3 268,0	3 458,9	3 567,1	6 275,0

5.4.2 Водно-болотні угіддя міжнародного значення

У 2011 продовжувалась робота щодо пошуку відповідних територій з метою надання їм статусу

водно-болотних угідь міжнародного значення.

Ухвалені розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 147-р «Про погодження надання водно-болотним угіддям статусу водно-

болотних угідь міжнародного значення» (щодо 9 угідь) та від 21.09.2011 № 895-р «Про погодження надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення» (щодо 4 угідь). На сьогодні в Україні визначено 46 ВБУ міжнародного значення загальною площею 702,4 тис. га.

Підготовлена та надіслана до Секретаріату Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя

Національна доповідь про виконання Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя в Україні за 2008–2011 роки до 11-ої Конференції Договірних сторін Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя, що відбулась у м. Бухарест (Румунія) 06–13.07.2012. Також для Секретаріату Рамсарської конвенції поновлені Інформаційні описи щодо 33-х водно-болотних угідь міжнародного значення, що визначені в Україні у 1995 та 2002 роках.

5.5 Стан рекреаційних ресурсів та розвиток курортних зон

За даними Державного земельного кадастру України на 1 січня 2012 року, площа земель, які використовуються для відпочинку, становила 745,4 тис. га, або 1,2 % до загальної площі території України. За період 2006–2011 років спостерігається її зростання на 6,2 тис. га.

В той же час, площа потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційно забруднених) становить 12,8 % її площі. Сконцентровані ці території переважно у Причорноморському, Карпатському, Подільському та Поліському регіонах країни. Морські пляжі займають близько 1160 км берегової смуги Азово-Чорноморського узбережжя. Цей природний потенціал підлягає охороні, резервуванню та раціональному використанню і є основою сталого розвитку курортів, зон відпочинку та туризму.

Найбільшою концентрацією оздоровчо-рекреаційних ресурсів відзначаються Карпатський і Кримський регіони, проте саме тут рівень їх використання є найнижчим. Найменше цих ресурсів зосереджено у високо урбанізованих регіонах України – Донецькому та Придніпровському, які, однак, мають високий рівень їх використання.

До складу земель, що потребують створення особливого режиму охорони та забезпечення цільового функціонального використання, на території України відносять:

- курортні (лікувально-оздоровчі) землі (території поширення понад 400 джерел лікувальних мінеральних вод і 104 родовищ лікувальних грязей; території морських пляжів; земельні ділянки 732 санаторіїв і санаторіїв-профілакторіїв на 160 тис. місць);

- рекреаційні землі (земельні ділянки 2227 закладів організованого відпочинку та туризму на 275 тис. місць; території масового короткочасного відпочинку населення у приміських зелених зонах; земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств);

- землі природоохоронного фонду, який використовують для екологічного туризму та рекреації (території 47 національних природних парків, 58 регіональних ландшафтних парків, 4 біосферні заповідники тощо);

- землі об'єктів історико-культурної спадщини (території розташування понад 130 тисяч пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії та ін.).

Площа земель організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреа-

ційного та історико-культурного призначення (9 518 од.) становить 493,3 тис. га (0,8 % загальної площі країни). За період 2006–2010 років зазначений показник збільшився на 73,1 тис. га, головним чином за рахунок змін у структурі землекористування Рівненської (42,4 тис. га), Запорізької (10,6), Чернігівської (8,7) та Волинської (6,0 тис. га) областей.

Землі рекреаційного призначення належать до категорії земель, які за основним цільовим призначенням використовують для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. Значення земель рекреаційного призначення полягає у їх здатності благодійно впливати на здоров'я людини, а також можливості їх використання для організації відпочинку, дозвілля, туристичної діяльності тощо.

У складі земель рекреаційного призначення виділяють земельні ділянки: зелені зони і зелені насадження міст та інших населених пунктів; навчально-туристські та екологічні стежки; марковані траси; території будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів; надані для дачного будівництва і будівництва інших об'єктів стаціонарної рекреації.

На цих землях заборонена діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, або негативно впливає чи може вплинути на природний стан та рекреаційний потенціал цих земель.

Україна володіє значним природно-ресурсним комплексом. Значна частка рекреаційних ресурсів в ньому є досить вагомою. За даними державного земельного кадастру України, станом на 1 січня 2011 року площа земель рекреаційного призначення становила 108,2 тис. га, або лише 0,18 % загальної площі держави. У структурі власників та користувачів земель рекреаційного призначення найбільші площі припадають на лісогосподарські підприємства – 46,1 тис. га (42,6 % загальної площі), організації, підприємства і установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення – 31,5 тис. га (29,1 %) та громадян, яким надані земельні ділянки у власність і користування, – 15,1 тис. га (14,0 %). Найбільше земель рекреаційного призначення перебуває у власності й користуванні організацій, підприємств і установ природоохорон-

ного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення Івано-Франківської області – 11,4 тис. га (39,2 % їхньої загальної кількості) та АР Крим – 2,4 тис. га (8,2 %). У Донецькій, Одеській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях ці площі коливаються в межах 1,6–1,8 тис. га (5,3–6,0 %). В інших областях площі земель рекреаційного призначення, що перебувають у власності й користуванні організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, є порівняно незначними (від 0,1 до 1,2 тис. га).

Важливим фактором поліпшення здоров'я населення в оздоровчих закладах є використання таких природних рекреаційних ресурсів як пляжі відкритих водойм. Серед усіх оздоровчих закладів пляжі мають 12,4 %, зокрема 9,1 % – морські пляжі (зменшення даного показника порівняно з 2010 роком пов'язано із збільшенням загальної кількості оздоровчих закладів). Найбільше оздоровчих закладів з пляжами припадає на АР Крим, Запорізьку, Донецьку, Миколаївську, Одеську, Херсонську, Дніпропетровську області та м. Севастополь, зокрема з морськими пляжами – на АР Крим, Одеську, Донецьку, Миколаївську, Запорізьку, Херсонську області та м. Севастополь.

В оздоровчі періоди санепідслужба проводить лабораторні дослідження води відкритих водойм у місцях культурно-побутового користування. Показник проб води з відхиленнями від санітарних норм за бактеріологічними показниками у 2011 році становили 4,9 % проти 4,2 % у 2010 році та 6,4 % у 2009 році.

Під час здійснення держсанепіднагляду за місцями рекреаційного та оздоровчого водокористування (пляжами), особливо протягом літнього оздоровчого періоду, Держсанепідслужба України постійно контролює якість морської та річкової води в районах відпочинку.

У 2011 році було проведено 24260 досліджень проб води, з них 8976 досліджень проб морської води та 15284 дослідження проб річкової води за бактеріологічними показниками, з них не відповідали нормативам 2634 проби (10,9 %) – відповідно 302 (3,36 %) і 2332 (15,26 %). За виявлені порушення санітарного законодавства на посадових осіб було накладено 162 штрафи, до усунення виявлених порушень припинено експлуатацію 189 об'єктів (пляжів).

В оздоровчому сезоні 2011 року проводився нагляд за 935 пляжами та рекреаційними зонами у Автономній Республіці Крим, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях, м. Севастополі, які мають вихід на морське узбережжя, з них 885 морських (94,7 %) і 50 річкових, у тому числі у Києві на р. Дніпро.

У травні 2011 року Всесвітня асамблея охорони здоров'я визнала повернення холери, як значну глобальну проблему світової суспільної охорони здоров'я і прийняла резолюцію, яка закликає до проведення інтегрованого всеохоплюючого глобального підходу до контролю за холерою.

Холера продовжує залишатися однією із актуальних, соціально-значимих інфекцій і має між-

народне значення як особливо небезпечна хвороба, спалах якої був зареєстрований у м. Маріуполі Донецької області. З 29.05.2011 по 19.08.2011 було виявлено 33 випадки захворювань на холеру та 23 вібрионосії холери. Серед ймовірних чинників передачі збудника серед хворих та носіїв були визначені: вживання риби, зазвичай бичок і карась (49,1 %), річкова вода (9,4 %), морська вода (13,2 %), контактано-побутовий шлях – 11 % тощо.

У хворих переважали тяжкий та середній перебіг холери, відповідно – 17 (55 %) та 13 (42 %). Серед інфікованих група соціально незабезпечених людей (ті, що, офіційно не працюють, пенсіонери, інваліди) склала 75 %, решта належить до різних професійних груп.

Порівняння біологічних властивостей ізолятів культур холери, виявленої у м. Маріуполі, з культурами минулих років та тих, які циркулювали на інших територіях України, дозволяє зробити висновок про їх відмінність та можливість завезення з ендемічних щодо холери країн світу.

Поширенню захворювання сприяв незадовільний санітарно-гігієнічний стан комунального господарства та благоустрою міста: несанкціоновані скиди стічних вод не каналізованої частини міста в зливу каналізацію, аварії каналізаційних мереж, зареєстровані перед спалахом захворювання, що супроводжувались виливом нечистот на поверхню, потраплянням у зливу каналізацію, далі у р. Кальміус та Азовське море; інтенсивні дощові опади в період наприкінці травня – початку червня, що також сприяло забрудненню води річок Кальчик, Кальміус, Азовського моря; скидання неохолодженої води з підприємства «Азовсталь», що створило сприятливі умови для розмноження збудника; низький рівень санітарної грамотності населення, яке заражалося через контаміновану рибу, морську, річну воду, а також через предмети побуту.

Епідемічний прогноз на 2012 та наступні роки може бути оптимістичним лише при терміновому вирішенню проблем водопровідно-каналізаційного господарства міста, надійної роботи комунальних та промислових очисних споруд, охолодження промислових стоків, підвищення санітарної культури та обізнаності населення щодо заходів попередження захворювання на холеру.

Як і у попередні роки, основними причинами незадовільного стану води біля морського та річкового узбережжя у місцях оздоровчого водокористування є недостатній розвиток інженерної інфраструктури і, як наслідок, скиди недостатньо очищених господарсько-побутових та промислових стічних вод у водойми, значні антропогенні навантаження у зонах морських пляжів, незадовільний санітарно-технічний стан пляжів. Санітарно-гігієнічний стан рекреаційних зон потребує впровадження ефективних заходів із захисту курортно-рекреаційних ресурсів морських і річкових узбережж України, визначення територій для вжиття першочергових профілактичних заходів.

В 2011 році продовжувалась робота з удосконалення інституційних засад та законодавчої бази у сфері туризму та курортів.

Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 370/2011 було створено Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України).

Відповідно до Положення про Держтуризмкурорт України, затвердженого Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 444, його основними завданнями визначено реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, а також внесення пропозицій щодо її формування.

До прийняття Закону України «Про курорти» на території України постановами Ради Міністрів СРСР, Ради Міністрів УРСР було затверджено межі округів та зон санітарної охорони 27 курортів та положення про 33 курорти.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1576 від 28.12.1996 р. «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних» на сьогодні 241 населений пункт є курортним. Але відповідно до встановленого Законом України «Про курорти» порядку оголошення природних територій курортними до 2011 року лише 2 природні території (міст Бердянська і Сак) було оголошено курортами державного значення.

У 2011 році були прийняті Закони України про оголошення природних територій декількох міст курортами державного значення (м. Слов'янська Донецької області – від 19.04.2011 № 3245-VI; м. Хмільника Вінницької області від 12.05.2011 № 3318-VI; м. Скадовська Херсонської області – від 06.09.2011 № 3698-VI; м. Миргорода Полтавської області – від 06.09.2011 № 3699-VI).

Прийняття цих Законів України та дотримання вимог усіх його положень сприятиме розвитку курортної місцевості, підвищенню рентабельності курортного комплексу міст, створить сприятливі

5.6 Природно-культурна спадщина

Територія України надзвичайно багата на об'єкти природної та культурної спадщини, які відображають різні етапи розвитку історії і культури країни, життя і діяльність відомих людей, мають мистецьку та наукову цінність. Деякі з цих об'єктів відзначені світовою спільнотою і включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. До всесвітньої спадщини віднесено Києво-Печерська лавра, Софію Київську, історичний центр міста Львова, геодезичні пункти «Дуги Струве» (Баранівка, Катеринівка, Фельштин (Хмельницька обл.), Стара Некрасівка (Одеська обл.)), комплекс резиденції митрополитів Буковини і Далмації, букові праліси Карпат. Останній з перелічених об'єктів у 2011 році було розширено – до Карпатських букових пралісів, що знаходяться (в Україні) на територіях Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку, додалися давні букові ліси Німеччини. На думку вчених, вони являють собою «зразок триваючої пост-льодовикової біологічної еволюції наземних екосистем». Об'єкт, що належить трьом країнам, буде тепер називатися «Букові праліси Карпат (Словацька Республіка та Україна) та давні букові ліси Німеччини (ФРН)».

умови для ефективного і раціонального використання природних лікувальних, матеріально-технічних та людських ресурсів, забезпечить зростання чисельності осіб, що оздоровилися і відпочили, поліпшить якісні і кількісні показники стану здоров'я населення країни.

З метою удосконалення правової бази в частині охорони та використання земель рекреаційного призначення був прийнятий Закон України від 17 березня 2011 року № 3159-VI «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах».

Прийняття закону має зупинити негативні процеси подальшої забудови зелених зон, сприятиме розширенню земель рекреаційного призначення та зобов'яже органи місцевого самоврядування здійснити низку конкретних заходів щодо обліку та збереження зазначених земель та об'єктів благоустрою.

Крім того, Кабінету Міністрів України було доручено:

- розробити проект закону про землі рекреаційного призначення;
- забезпечити проведення протягом 2011 року інвентаризації земельних ділянок рекреаційного призначення усіх форм власності та до 1 липня 2012 року винесення на картографічні матеріали їх меж.

На виконання зазначеного доручення, Держмагентагентство у 2011 році розробило проект Закону України «Про землі рекреаційного призначення» з метою визначення правових засад і порядку використання земель рекреаційного призначення, системи заходів, що забезпечують оздоровчі, пізнавальні, спортивні та культурно-розважальні потреби відпочивальників.

До попереднього Списку всесвітньої спадщини (Tentative List) внесені наступні українські об'єкти культурної спадщини: ансамбль історичного центру Чернігова IX-XIII ст. (рік внесення – 1989), Шевченківський національний заповідник «Тарасова гора» у Каневі Черкаської області (1989), стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора V ст. до н.е. – XIV ст. н.е. (м. Севастополь, Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (1989), біосферний степний заповідник «Асканія-Нова» (1989), стара фортеця, культурний ландшафт та каньйон м. Кам'янець-Подільський (1989), дендрологічний парк «Софіївка» (2000), комплекс споруд Ханського палацу у Бахчисараї та печерне місто Чуфут-Кале (2003), комплекс археологічних пам'яток «Кам'яна Могила» поблизу смт. Мирне Запорізької області (2006), комплекс споруд Судацької фортеці VI-XVI ст. (2007), Миколаївська астрономічна обсерваторія (2007), астрономічні обсерваторії України (2008), історичний центр і порт Одеси (2009), Кирилівська та Андріївська церкви у м. Києві (2009), дерев'яні храми Карпат (Західна Україна, Польща) (2010), торгові пости та фортифікаційні споруди на генуе-

зьких шляхах від Середземномор'я до Чорного моря (2010).

Відповідно до Закону України від 08.06.2000 № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» до складу культурної спадщини входять об'єкти містобудування та архітектури, археології, історії, монументального мистецтва, науки та техніки тощо. Важливу роль при цьому відіграють об'єкти садово-паркового мистецтва, що являють собою поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами.

Разом з іншими штучно створеними об'єктами природно-заповідного фонду (дендрологічними парками, ботанічними садами та зоологічними парками) вони займають виняткове місце в системі природних територій країни завдяки їх комплексній природно та історико-культурній цінності.

Унікальне й гармонійне поєднання природної та історико-культурної винятковості і характерна цілісність природно-культурного середовища свідчать про особливе значення цих об'єктів.

Залежно від екологічної і наукової, історико-культурної цінності парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендрологічні парки, ботанічні сади та зоологічні парки можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. На території зазначених об'єктів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – це специфічні пам'ятки історії й культури. Цей статус надають найвизначнішим та найціннішим зразкам паркового будівництва з метою їх охорони та використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Станом на 01.01.2011 р. в Україні налічується 547 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальною площею 13,4 тис. га, з них загальнодержавне значення мають 88 об'єктів, площа яких складає відповідно 6,0 тис. га.

Виділяють наступні пам'ятки садово-паркового мистецтва:

- парки історичних садиб як приватних, так і громадських (характерні для XVIII – поч. XX ст.);
- міські парки, створені у XIX – на поч. XX ст.;
- міські та сільські парки, створені у 20–30-х рр. XX ст.;
- міські та сільські парки, створені у другій половині XX ст. на територіях більш ранніх парків, старих міських кладовищ, знесеної забудови або природних лісових масивів.

Територіальна диференціація парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення виглядає наступним чином: найбільше їх в у Вінницькій обл. – 11 (Верхівський, Немирівський, Печерський, Чернятинський та ін.), АР Крим – 9 (Алупкінський, Гурзуфський, Лівадійський та ін.); у Хмельницькій обл. – 9 (Малієвецький, Полонський, Михайлівський, Самчиківський та ін.) та м. Києві – 9 (Володимирська гірка, Маріїнський та ін.). Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення станом

на 01.01.2011 р. відсутні у Донецькій, Херсонській, Чернівецькій обл. і м. Севастополь (Рис. 5.4).

Протягом 2011 року проводилися роботи щодо збільшення кількості та площі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва у таких регіонах України:

– Львівська обл.: за поданням Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Львівській області Львівською обласною радою прийнято рішення від 24.05.2011 року № 140 про створення парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Замковий парк» в м. Жовква, площею 13,9 га;

– Одеська обл.: рішенням Болградської міської ради від 07.10.2011 р. № 348-VI затверджено проект утримання та реконструкції парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. О.С. Пушкіна» у м. Болград. Також проводилися роботи по встановленню меж 3-х об'єктів у м. Одеса – парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк ім. Т.Г. Шевченка», «Парк ім. Котовського», «Парк ім. Ленінського комсомолу»;

– Черкаська обл.: упродовж 2011 року оголошено 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: «Соснівський», «Дружба» та «Подих Дніпра» в м. Черкаси;

– м. Київ: за результатами науково-пошукових робіт оголошено парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва парк «Перемога» площею понад 65 га.

Дендрологічні парки – це установи, де зберігаються і вивчаються у спеціально створених умовах різноманітні види дерев і чагарників та їх композиції з метою наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Насадження в дендропарку формуються зазвичай в стилі ландшафтного парку, можуть бути самостійними або входить до складу ботанічного саду. Розміщення рослин здійснюється за систематичною, географічною, екологічною, декоративною або іншими ознаками.

В Україні впорядковано 54 дендрологічні парки загальною площею 1,7 тис. га, з них загальнодержавного значення – 19. Найвідомішими дендрологічними парками є «Софіївка» (Черкаська обл.), «Олександрія» (Київська обл.), «Тростянець» (Чернігівська обл.), «Веселі Боковеньки» (Кіровоградська область) та ін. Дендрологічні парки розміщені по території України нерівномірно, найбільше їх на заході та півночі, найменше – у східній та південній частині України (Додаток 5).

У 2011 році було створено та оголошено такі дендрологічні парки:

– у Полтавській обл. створено дендрологічний парк місцевого значення «Лікарський сад» у Лубенському районі загальною площею 7,63 га;

– у Сумській обл. оголошено новий об'єкт природно-заповідного фонду – дендрологічний парк «Дендропарк Конотопського лісгоспу» в м. Конотоп (на площі 1,0 га).

Ботанічні сади – науково-дослідницькі та культурно-просвітницькі заклади, в яких проводиться накопичення колекцій флори з метою її вивчення, збереження, культивування й акліматизації; пошук і добір рослин, перспективних для створення зелених насаджень і здійснення інших видів господарської діяльності; робота щодо збереження генофонду рослинного світу. У ботанічному саду створюються ділянки рідкісних і звичайних рослин, а також місцевої природної рослинності. Розрізняють ботанічний сад державного та місцевого значення.

В Україні створено 28 ботанічних садів, в тому числі 17 загальнодержавного значення. Найвідомішими ботанічними садами в Україні, в яких створено унікальні за якісним і кількісним складом колекції квітничково-декоративних, лікарських, плодкових, овочевих, пряно-ароматичних, кормових і технічних рослин з усіх ботаніко-географічних регіонів світу є: Національний ботанічний сад НАНУ імені Миколи Гришка та Ботанічний сад ім. акад. О.В. Фоміна Київського Університету у м. Києві, Нікітський ботанічний сад УААН (АРК), Донецький ботанічний сад НАН України, Криворізький ботанічний сад НАНУ, Ботанічний сад Асканія-Нова тощо.

Зоопарки (зоологічні парки) – спеціально створені людиною території, оснащені будівлями та обладнанням для утримання видів тварин, що зникають, з метою відтворення їх популяцій, а також для публічного показу тварин. Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

В Україні налічується 12 зоологічних парків, 7 із них отримали статус загальнодержавних (Київський, Миколаївський, Одеський, Рівненський, Харківський, Черкаський та Менський).

Законодавством передбачено, що парки-пам'ятки садового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними, а дендропарки та ботанічні сади – науково-дослідними природоохоронними установами, тобто для управління ними мають створюватись спеціальні адміністрації з відповідними фахівцями, службою охорони, господарського обслуговування. Проте сьогодні більшість парків та садів не має адміністрацій, управління ними здійснюється підприємствами, установами, організаціями, у віданні та на землях яких вони знаходяться: навчальними закладами, лікарнями, санаторіями, лісогосподарськими підприємствами, науково-дослідними інститутами і дослідними станціями тощо. Багато парків не мають безпосередніх землекористувачів, їх підпорядковано органам місцевого самоврядування, тому вони не мають належного догляду за насадженнями та парковими спорудами.

Ще однією важливою проблемою парків є інтенсивна, нерегульована рекреація. Особливо це стосується парків, розташованих у курортній місцевості, зокрема в Автономній Республіці Крим.

Крім того, багато установ, яким підпорядко-

вані заповідні об'єкти, не мають державних актів на право користування землею, а межі власне парків не перенесені в натуру. Це призводить до відчуження земель і використання їх не за призначенням: під забудову, городи та інше.

Для сучасного стану насаджень більшості парків характерні такі негативні тенденції:

- збіднення таксономічного складу насаджень;
- зміна ландшафтів (заростають галявини, парковий тип ландшафту замінюється лісовим тощо);

- заміна основних паркоутворюючих видів (місце дуба звичайного як основного виду зайняли ясен звичайний, липа серцелиста, клен гостролистий, граб звичайний або інтродуценти: робінія звичайна, клен ясенелистий).

Проблеми територіального розвитку парків пов'язані з необхідністю:

- збільшення площ парків з максимально можливим наближенням до історично встановлених меж та планувальної структури;

- закріплення меж парків з перенесенням їх на місцевість, недопущення зменшення території та нецільового її використання;

- забезпечення проектами організації території, як це передбачено природоохоронним законодавством.

Для збереження парків необхідно здійснити такі заходи:

- розробити для кожного парку науково-обґрунтований проект утримання та реконструкції (або консервації, реставрації, відновлення), при необхідності здійснити функціональне зонування їх територій із визначенням допустимих норм рекреаційного навантаження;

- закріпити межі парків з перенесенням їх у натуру, не допускати подальше зменшення їх площ та нецільове використання території;

- здійснити реконструкцію насаджень парків з метою збагачення видового складу, відновлення первинних ландшафтів, повернення домінуючої ролі тим видам, які становили основу парку при його закладці або у період розквіту.

Збереження та автентичність об'єктів природної і культурної спадщини цілком залежать від стану навколишнього природного середовища та рівня природно-техногенної безпеки. В останні роки надзвичайно загострилась ситуація, пов'язана з відведенням з порушенням законодавства особливо цінних земель парків під забудову, вирубкою дерев та знищенням природного ландшафту.

Зазначимо, що культурна спадщина України різноманітна та унікальна, у поєднанні з природним ландшафтом вона становить величезне національне багатство. Проте для достойної репрезентації й отримання доходів від національного і міжнародного туризму потрібні досконаліші механізми захисту об'єктів спадщини від протизаконних дій і хижацького розкрадання, а також фінансова підтримка держави щодо її збереження і відновлення.

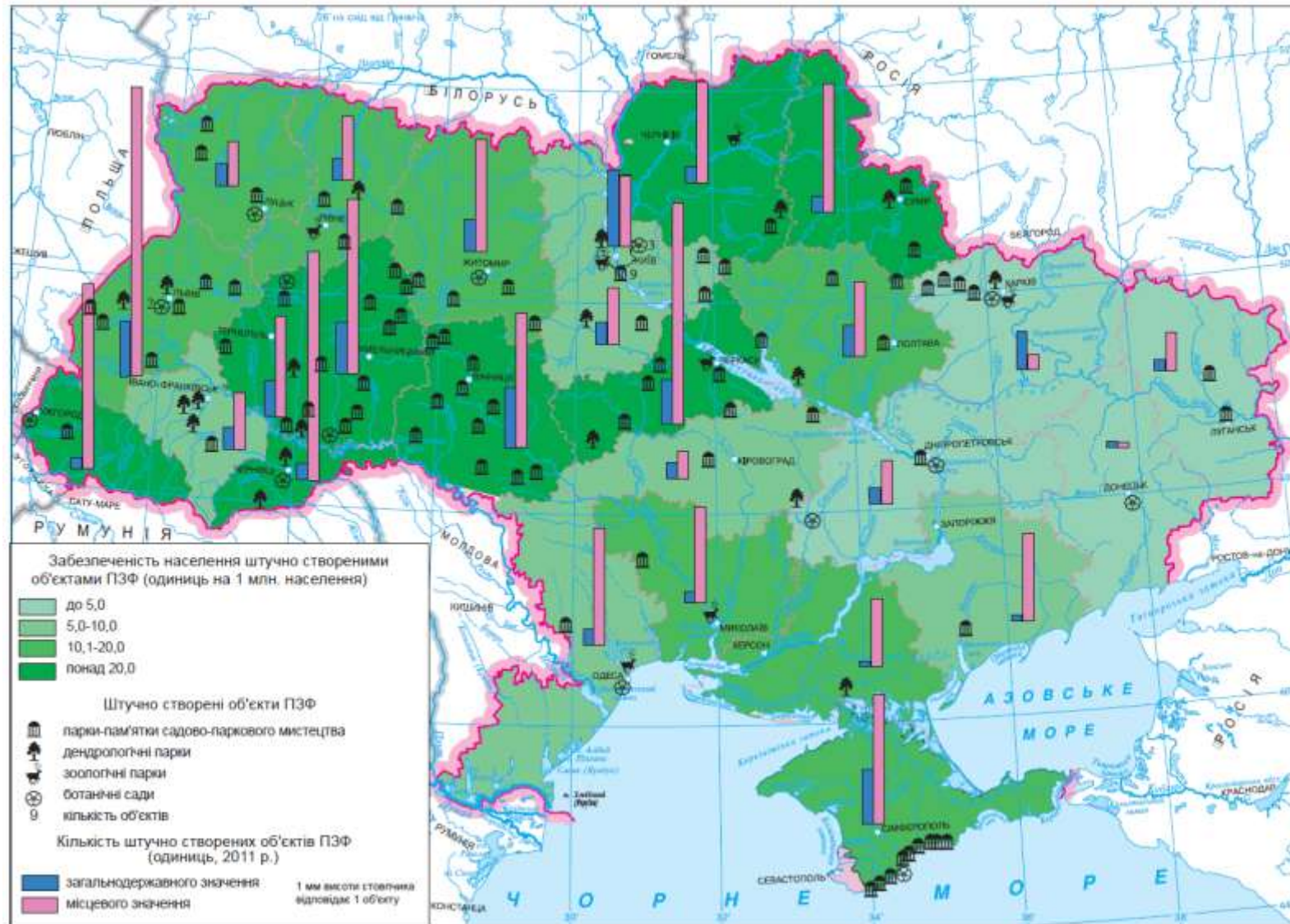

Рис. 5.4 – Забезпеченість населення штучно створеними об'єктами ПЗФ

5.7 Туризм

В Україні останніми роками спостерігається зростання туристичних потоків та збільшенням обсягів туристичних послуг.

За даними Державної прикордонної служби України, у 2011 році з Україну відвідали 21,4 млн. іноземців, з них 1,2 млн. в'їхали з туристичною метою, що на 13,2 % більше, ніж у 2010 році. Послугами українських туроператорів скористалися лише 343,5 тис. іноземних туристів.

Число громадян України, що подорожували за кордон у 2011 році (близько 19,8 млн. осіб) є рекордним для України і на 15 % перевищує показники 2010 року. При цьому, за даними форми адміністративної звітності Мінінфраструктури 1-ТУР, вітчизняні туроператори надали послуги біля 1,4 млн. туристів – громадян України.

Внутрішній туристичний потік у 2011 році склав 604,7 тис. туристів.

Загалом суб'єкти туристичної діяльності України надали послуг 2,34 млн. туристам (на 0,06163 млн. осіб або на 0,6 % більше, ніж у 2010 році) та 1,32 млн. екскурсантам (на 0,63 млн. осіб, або на 32,3 % менше порівняно з

2010 роком), Табл. 5.8.

Найбільшим туристським попитом користуються м. Київ, Івано-Франківська область, АР Крим. Туристична діяльність характеризується сезонністю: літній сезон (липень–серпень), та зимовий сезон (січень–лютий). Переважні форми дозвілля населення – літній відпочинок на узбережжі морів (озер, річок) і на курортах гірської місцевості Карпат. Відповідно, спостерігається нерівномірність навантажень на рекреаційні ландшафти (гірські, аквальні тощо), що за низького рівня дотримання екологічних вимог і недосконалої механізмів контролю за рекреаційно-туристичною діяльністю призводить до деградації ландшафтів, іноді досить значної (Гірський Крим). Звідси нагальними питаннями, вирішення яких дозволить перейти до запровадження принципів сталого розвитку туризму та рекреаційної діяльності в Україні, є розроблення механізмів контролю за використанням рекреаційно-туристичних територій, визначення та надання їм статусу, інвентаризація їхніх ресурсів та запровадження моніторингу їх стану.

Табл. 5.8 – Туристичні потоки України в 2000–2011 роках

Рік	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, усього*	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, усього*	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, усього**	Із загальної кількості туристів:**			Кількість екскурсантів**
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2000	13 422 320	6 430 940	2 013 998	377 871	285 353	1 350 774	1 643 955
2001	14 849 033	9 174 166	2 175 090	416 186	271 281	1 487 623	1 874 233
2002	14 729 444	10 516 665	2 265 317	417 729	302 632	1 544 956	1 991 688
2003	14 794 932	12 513 883	2 856 983	590 641	344 332	1 922 010	2 690 810
2004	15 487 571	15 629 213	1 890 370	436 311	441 798	1 012 261	1 502 031
2005	16 453 704	17 630 760	1 825 649	326 389	566 942	932 318	1 704 562
2006	16 875 256	18 935 775	2 206 498	299 125	868 228	1 039 145	1 768 790
2007	17 334 653	23 122 157	2 863 820	372 455	336 049	2 155 316	2 393 064
2008	15 498 567	25 449 078	3 041 655	372 752	1 282 023	1 386 880	2 405 809
2009	15 333 949	20 798 342	2 290 097	282 287	913 640	1 094 170	1 909 360
2010	17 180 034	21 203 327	2 280 757	335 835	1 295 623	649 299	1 953 497
2011	19 773 143	21 415 296	2 343 496	343 511	1 395 257	604 728	1 322 941

* Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).

** За даними Міністерства інфраструктури України.

Наявність в Україні таких унікальних природних ресурсів, зосереджених в національних природних і регіональних ландшафтних парках, як непорушені ландшафти, збережені флора і фауна, цікаві геологічні об'єкти створюють додаткові можливості для багатьох екотуристичних пропозицій та стрімкого розвитку екотуристичної діяльності.

Екологічний туризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, зокрема заповідних ландшафтів, налагодження взаємодії з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-

економічного благополуччя регіонів.

Україна володіє унікальним природно-культурним потенціалом, що визнано та відзначено світовими організаціями та фондами ООН та ЮНЕСКО. Українська система природно-заповідного фонду (ПЗФ) не тільки не поступається міжнародним природним резерватам, а й має порівняно з ними деякі переваги. Система ПЗФ охоплює практично всі унікальні і найбільш примітні ландшафти і екосистеми, не порушені діяльністю людини, причому, незважаючи на величезні фінансові труднощі, в Україні й сьогодні знаходять

можливості для подальшого розвитку заповідної справи в інтересах збереження природи як загальнонаціонального надбання;

Україна зберегла самотність природних комплексів, що поєднують у собі красу непорушеної природи зі звичаями і традиціями населення, що становлять не лише екологічний, а й етнографічний та історико-культурний інтерес для туристів.

Україна має багаті традиції у сфері гармонізації відносин людини з природою, що відображені в теорії й практиці збалансованого природокористування та охорони природи, заповідній справі, створенні науково обґрунтованої концепції екологічної безпеки країни та екологічної освіти.

Екотуризм в Україні має розвиватися в руслі сучасних світових підходів і концепцій, особливості яких полягають у тому, що він не тільки задовольняє бажання спілкуватися з природою, а й мобілізує потенціал туризму на охорону природи, соціально-економічний розвиток, еколого-освітню діяльність, сприяє створенню нових робочих місць, залученню місцевого населення та підвищенню загального культурного рівня суспільства. Сьогодні природний потенціал України використовують для туристичних потреб недостатньо, а на міжнародному туристському ринку український екологічний туризм є неконкурентоспроможним. Разом з тим, можна відзначити перспективні тенденції росту природо-орієнтованих форм туризму:

- збільшується кількість фірм, що спеціалізуються на екотуризмі та сільському зеленому туризмі;

- розширюється спектр пропозицій від великих туроператорів щодо програм так званого активного відпочинку як всередині країни, так і за кордоном;

- простежується тенденція до зростання активності туристичних підприємств і влади в різних частинах України, у тому числі й тих, де колись природно-орієнтований туризм не мав широкого розвитку, а також там, де створюють нові об'єкти природно-заповідного фонду (наприклад, в Одеській чи Донецькій областях).

Територіальною формою організації екологічного туризму є система природоохоронних територій, насамперед, національних парків, біосферних заповідників та регіональних ландшафтних парків, які, крім виконання наукових і природоохоронних функцій, здійснюють рекреаційно-туристичну діяльність.

Світова практика свідчить, що найоптимальнішою формою заповідання є національні парки, оскільки вони поєднують у собі збереження унікальних природних комплексів і популяризацію їх за допомогою рекреаційної діяльності, використовуючи певну частину території для екологічного туризму. Для цих цілей виділяють рекреаційні зони, призначені для розміщення туристів, об'єктів туристичного сервісу, організації туризму і відпочинку відвідувачів, їх культурного та інформаційного забезпечення.

Рекреаційні природно-заповідні території (виділені відповідно до функціонального зонування) виконують компромісну функцію задоволення інтересів

туристів в активному відпочинку та збереження природних ландшафтів у їх цілісності й первісності.

За даними Держкомстату України («Звіт про об'єкти природно-заповідного фонду України»), установи ПЗФ (природні та біосферні заповідники, національні природні парки) у 2011 році відвідало 3,39 млн. осіб, що на 0,5 млн. осіб менше, ніж у 2010 році.

Найбільше відвідують національні природні парки – 3,11 млн. осіб в 2011 році (3,62 млн. осіб – в 2010 році). При цьому кількість відвідувачів варіює в дуже широкому діапазоні – від декількох тисяч в більшості об'єктів до 40–110 тис. осіб в НПП «Синевир» (42,0), «Гуцульщина» (72,0), «Подільські Товтри» (80,3), «Сколівські Бескиди» (86,0), у Шацькому і Карпатському НПП (відповідно, 100,0 та 110,0).

Найбільшу кількість відвідувачів зафіксовано в НПП «Голосіївський» (860,0 тис. осіб) та «Святі гори» – понад 1,70 млн. осіб (у 2010 році – 2,19 млн. осіб).

Біосферні заповідники відвідали за рік понад 162 тис. осіб. Найбільшу кількість відвідувачів зафіксовано в біосферних заповідниках «Асканія-Нова» (91,4 тис. осіб) та Карпатському (49,6 тис. осіб).

Території природних заповідників щорічно відвідують з еколого-пізнавальною метою в середньому до 1 тис. осіб. Виняток становлять природні заповідники Криму, в яких музеї природи та екостежки відвідало 11,1 тис. осіб у Кримському, 20 тис. осіб у Карадазькому і 62,5 тис. осіб у Ялтинському гірсько-лісовому природних заповідниках.

У 2011 році установи ПЗФ запропонували відвідувачам 269 туристських маршрутів (у 2010 році – 250). Найбільше таких маршрутів функціонувало у Карпатському НПП (58), Ужанському НПП (22), Карпатському біосферному заповіднику (18) та НПП «Синевир» (13). Загальна ємність стаціонарних рекреаційних об'єктів на території ПЗФ становила понад 43 тис. місць, при цьому понад 67 % з них припадає на НПП «Святі гори».

У 2011 році з метою створення конкурентоспроможного туристичного продукту, який має максимально задовольнити потреби вітчизняних та іноземних туристів за умови збереження історико-культурних, природних, рекреаційних та лікувальних ресурсів, становлення туризму як провідної галузі економіки та забезпечення його сталого розвитку в ряді областей України були розроблені та затверджені рішеннями відповідних обласних рад програми розвитку туризму (туризму і курортів; рекреаційно-курортного комплексу та туризму; туризму та рекреації; туристично-рекреаційної галузі тощо) у Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій областях на 2011–2015 роки. В кількох областях внесено зміни та доповнення до чинних програм розвитку туризму.

Значна частина напрямків діяльності та завдань, визначених цими програмами, спрямована на підвищення ролі природно-рекреаційного та історико-культурного потенціалу у формуванні високоефективного туристичного комплексу, зокрема, шляхом використання об'єктів природно-заповідного фонду для впровадження туристичної діяль-

ності; збереження об'єктів культурної спадщини та створення туристичної інфраструктури на їх базі; розвитку сільського та екологічного туризму тощо.

У 2011 році сферу туризму було переведено з гуманітарного в економічний сектор державного управління.

На зміну Державній службі туризму і курортів, яка існувала з 2005 року у складі Міністерства культури і туризму України, було створено Держтуризмкурорт України як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України.

Серед перших кроків нового центрального органу управління галуззю у 2011 році був проект Закону України «Про туристичні ресурси», метою якого є забезпечення збереження, відновлення та сталого розвитку туристичних ресурсів України, стимулювання покращення стану економіки в регіонах, які можуть бути визнані регіонами пріоритетного розвитку туризму, підвищення рівня безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань, формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту за рахунок підвищення якості та безпеки всіх його складових.

Закон визначає правові, організаційні та соціально-економічні засади державної політики України щодо раціонального використання ресурсів держави у туристичній діяльності та спрямований на забезпечення безпеки національних інтересів у сфері туризму, сталого та диверсифікованого розвитку туристичної діяльності, оптимізацію механізмів державного регулювання процесів використання та інформаційного представлення туристичних об'єктів, запровадження принципів державно-приватного партнерства, охорону, відтворен-

ня, відновлення та безпечне використання туристичних об'єктів для задоволення потреб громадян, створення на їх основі конкурентоспроможного національного, регіональних і місцевих туристичних продуктів, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів України.

Держтуризмкурорт України визначив наступні основні завдання реформування сфери туризму і курортів:

- впровадження стандартів, гармонізованих до європейських щодо об'єктів туристичних відвідувань та якості туристичних послуг;
 - приведення туристичних об'єктів у відповідність сучасним вимогам до інфраструктурного та інформаційного облаштування;
 - широке впровадження саморегулювання та можливостей державно-приватного партнерства.
- Першочергові заходи, які необхідно здійснити для розвитку галузі:
- розроблення та впровадження Державної цільової програми розвитку туризму та курортів до 2022 року, спрямованої на реформування туризму та створення системи державної підтримки внутрішнього та в'їзного туризму;
 - впровадження системи раціонального використання ресурсів держави у сфері туризму (шляхом завершення їхньої паспортизації), спрямованої на впровадження туристичної ренти;
 - забезпечення конкурентоспроможності національного туристичного продукту на міжнародному туристичному ринку, зокрема шляхом створення сприятливих умов для провадження туристичної діяльності, приведення нормативної, регуляторної та статистичної бази туризму до директив ЄС та рекомендацій Всесвітньої туристичної організації (UNWTO).

6

СТАН ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ҐРУНТІВ

6.1 Структура та використання земельних ресурсів

6.1.1 Структура та динаміка змін земельного фонду України

Станом на 01.01.2012 р. земельний фонд України в межах її кордонів складав 60354,9 тис. га, що дорівнює 0,4 % площі суші Землі та відповідно 6 % площі Європейського субконтиненту. За даними Державного агентства земельних ресурсів України, земельний фонд країни структурно розподілявся наступним чином (Табл. 6.1): значна частка земельної площі (70,9 % або 42,78 млн. га) – сільськогосподарські землі, у структурі яких сільськогосподарських угідь – 68,9 %, з них 53,8 % припадає на рілля; 9,1 % складають пасовища; 4 % сіножаті; 1,5 % – багаторічні насадження; 0,5 % – перелогі. Ліси та інші лісовкриті території займають 17,6 % (10,61 млн. га) території країни, забудовані землі – 4,2 % (2,52 млн. га) території, покриті поверхневими водами – 4,0 %, заболочені землі – 1,6 %, інші – 1,7 %.

За даними Державного агентства земельних ресурсів України за шість років, починаючи з 1

січня 2006 року, структура земельного фонду змінилася по основних видах угідь, зокрема, площа сільськогосподарських земель зменшилася на 155,6 тис. га; позитивну динаміку мають ліси та лісовкриті території, площа яких протягом зазначеного періоду збільшилася на 107,6 тис. га; забудованих земель стало на 55,7 тис. га більше; відкритих заболочених – на 14,1 тис. га; площа територій, вкритих поверхневими водами, збільшилася на 5,9 тис. гектарів.

Протягом 2011 року площа земель сільськогосподарського призначення зменшилася на 14,9 тис. га, причому, площа ріллі збільшилася за рахунок зменшення площі перелогів на 22,0 тис. га, а площа перелогів в цілому зменшилася на 33,0 тис. га, пасовища зменшилися на 7,4 тис. га. Забудованих земель навпаки стало більше на 10,7 тис. га, переважна частка з них знаходиться під житловою забудовою, за рік площа таких земель збільшилася на 4,2 тис. га. Лісів та лісовкритих

площ стало більше на 10,2 тис. гектарів. Динаміка змін структури земельного фонду України по основних видах угідь та економічної діяльності ста-

ном на 1 січня 2012 року порівняно з даними на даними на 1 січня 2011 року представлена на діаграмі (Рис. 6.1).

Табл. 6.1 – Земельний фонд України станом на 01.01.2012

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Площа земель		Зміни за період з 2005–2011 роки. (+,- тис. га)		
	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	за весь період	у тому числі	
				за 2006–2010рр.	за 2011р.
Сільськогосподарські землі	42 776,9	70,9	-165,7	-150,8	-14,9
у тому числі: сільськогосподарські угіддя	41 557,6	68,9	-164,6	-146,2	-18,4
з них: <i>рілля</i>	32 498,5	53,8	46,6	24,6	22,0
<i>Перелоги</i>	277,2	0,5	-142,1	-109,1	-33,0
<i>багаторічні насадження</i>	895,9	1,5	-4,6	-4,0	-0,6
<i>Сіножаті</i>	2 411,5	4,0	-17,7	-18,3	0,6
<i>Пасовища</i>	5 474,5	9,1	-46,8	-39,4	-7,4
інші сільськогосподарські землі	1 219,3	2,0	-1,1	-4,6	3,5
Ліси та інші лісовкриті площі	10 611,3	17,6	107,6	97,4	10,2
у тому числі:					
<i>вкриті лісовою рослинністю</i>	9 683,3	16,1	37,9	31,8	6,1
<i>не вкриті лісовою рослинністю</i>	208,7	0,3	18,6	15,2	3,4
<i>інші лісові землі</i>	315,6	0,5	6,5	6,1	0,4
<i>Чагарники</i>	403,7	0,7	44,6	44,3	0,3
Забудовані землі	2 523,2	4,2	55,7	45,0	10,7
у тому числі: <i>під житловою забудовою</i>	473,5	0,8	29,9	25,7	4,2
<i>землі промисловості</i>	223,2	0,4	4,9	3,5	1,4
<i>землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами</i>	152,3	0,3	-0,2	-1,2	1,0
<i>землі комерційного та іншого використання</i>	54,5	0,1	12,6	11,9	0,7
<i>землі громадського призначення</i>	282,1	0,5	-1,6	-1,4	-0,2
<i>землі змішаного використання</i>	29,0	0,0	2,3	2,1	0,2
<i>землі, які використовуються для транспорту та зв'язку</i>	495,1	0,8	3,9	3,4	0,5
<i>землі, які використовуються для технічної інфраструктури</i>	68,1	0,1	-2,3	-5,0	2,7
<i>землі, які використовуються для відпочинку та інші відкриті землі</i>	745,4	1,2	6,2	6,0	0,2
Відкриті заболочені землі	980,1	1,6	14,1	13,9	0,2
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,7	0,0	0,1	0,1	
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри інші)	1 022,9	1,7	-17,6	-12,2	-5,4
Всього земель (суша)	57 932,1	96,0	-5,8	-6,6	0,8
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2 422,8	4,0	5,9	6,6	-0,7
Разом (територія)	60 354,9	100,0	0,1		0,1

Таким чином, територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності (71,7%), що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Навіть із зниженням за останні роки цей показник значно перевищує аналогічний показник більшості країн

світу. Порівняно з європейськими країнами, орні землі яких становлять 30–32% загальної площі суходолу, розораність українських земель сягає 53,8% за рахунок скорочення площ лісів, сіножатей і пасовищ, внаслідок чого змінюється мікроклімат, рівень залягання ґрунтових вод, активізуються

процеси аридизації і зпустелювання земель, розвивається водна і вітрова ерозія. Це зумовлює падіння родючості ґрунтів, деградацію та зниження продуктивності агроєкосистем та унеможлиблює їх

сталий розвиток, з яким пов'язана не тільки екологічна, але й продовольча безпека країни.

Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду України складає 2,9 млн. га.

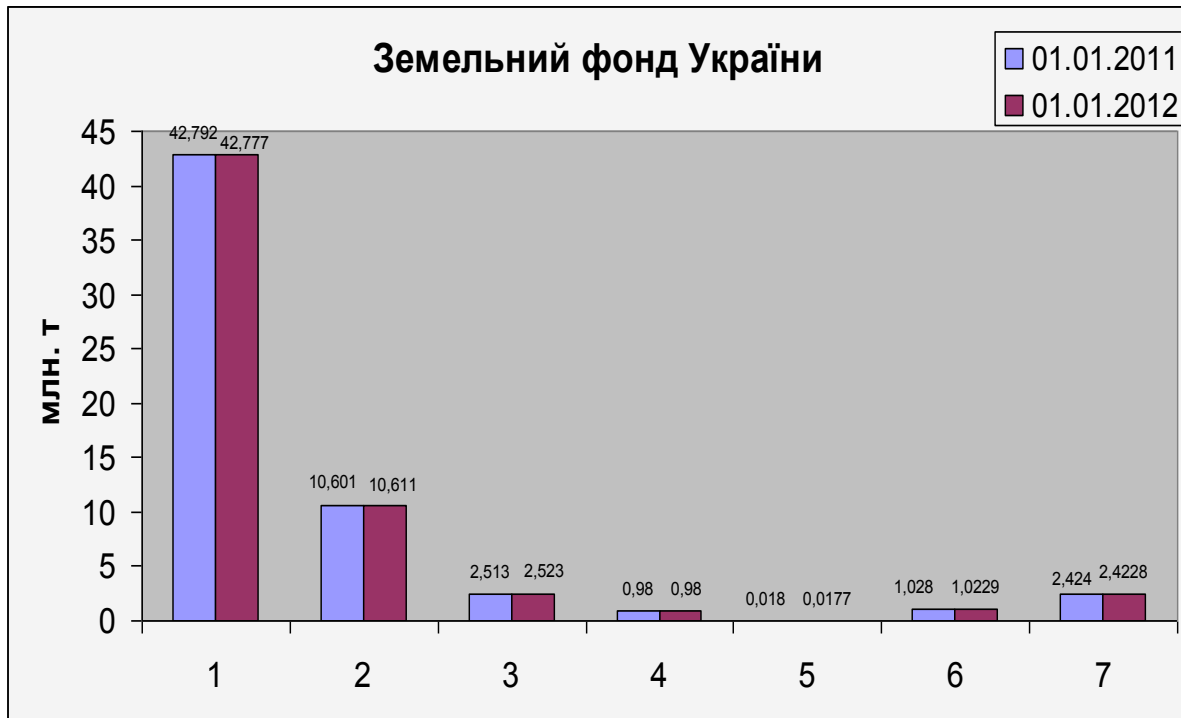

Рис. 6.1 – Структура земельного фонду України

- 1 - Сільськогосподарські землі;
- 2 - Ліси та інші лісовкриті площі;
- 3 - Забудовані землі;
- 4 - Відкриті заболочені землі;
- 5 - Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом;
- 6 - Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри інші);
- 7 - Води (території, що покриті поверхневими водами).

6.1.2 Господарська освоєність земельних угідь

В Україні склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору: до господарського використання залучено понад 60 % її території (Табл. 6.2). Тільки близько 21,2 млн. га (35,3 %) еколого-стабілізуючих угідь, із яких 4,5 млн. га (7 %) знаходиться у природному стані (болота, озера, ріки, а також відкриті землі без рослинного покриву та з незначним рослинним покривом). Оцінка розподілу земельних ресурсів України за їх господарським використанням станом на 01.01.2012 свідчить, що найбільша питома вага належить сільському господарству – 70,2 %, на другому місці – лісове господарство – 14,2 %, на третьому – охорона навколишнього природного середовища – 4,8 % та житлова та інша забудова – 3,6 %. За 2011 р. відбулося зменшення земель в сільському господарстві (-193,0 тис. га) та збільшення в галузі охорони навколишнього середовища (+74,6 тис. га), забудованих (+28,3 тис. га) і т.п.

З початком реформування земельних відносин негативні процеси у землекористуванні

України не тільки не сповільнилися, але й відомою мірою активізувалися, наблизилися до вкрай небезпечної межі ґрунтово-екологічного нещастя. Ілюстрацією глибини й небезпеки таких деформацій є офіційні дані державного земельного кадастру станом на 01.01.2012 року. Згідно з цими даними, в Україні загальна площа так званих порушених земель (під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами становила на 2012 рік майже 152,3 тис. га).

Розподіл земельних ресурсів за цільовим призначенням має довільний характер і не має достатньої економічної та екологічної обґрунтованості. Структура землекористування і екологічна незбалансованість земельного фонду, суттєво погіршує ефективність використання та охорони земель, погіршує природну здатність ґрунтового покриву до самовідновлення, призводить до збіднення видового розмаїття флори і фауни у ландшафтах. Зокрема, оцінка тенденцій екологічної стабільності землекористування в межах регіонів України шляхом розрахунку коефіцієнта екологічної стабільності (Табл. 6.3) свідчить, що екологіч-

на стабільність землекористування на території України належить до стабільно нестійкої (К.ек.ст. 0,41). Вона за цей період (2006–2012 рр.) в цілому по Україні не змінилася. Одночасно в шести областях України (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська) землекористування є нестабільним.

Наявний високий ступінь антропогенного навантаження на земельні ресурси: (5 балів) мають забудовані землі промисловості, транспорту; значний ступінь (4 бали) мають – рілля, багаторічні насадження; середній ступінь антропогенного навантаження (3 бали) мають природні кормові угіддя (сінокоси, пасовища), залужені балки; незначний (2 бали) – лісосмуги, чагарники, ліси, болота, під во-

дою; низький ступінь (1 бал) – мікрозаповідники. В цілому по країні антропогенне навантаження становить понад 3,24 бали і характеризується значним ступенем. Таким чином, Україна, не задовольняє еколого-економічні вимоги щодо загального стану еколого-збалансованого землекористування.

Площа земель державної власності на 1 січня 2012 р. становить 48, 2 % (Рис. 6.2), приватної – 51,7 % і колективної – 0,1 %. Площа сільськогосподарських угідь приватної власності досягла 74,2 %, в тому числі ріллі – 83,6 %.

Вказана структура земельного фонду України за формами власності на землю вимагає відповідного екологічного адміністрування землекористування.

6.2 Основні чинники антропогенного впливу на земельні ресурси

До основних антропогенних чинників впливу на земельні ресурси належать сільськогосподарська освоєність, особливо розораність земель, ерозійні та інші деградаційні процеси, забрудненість ґрунтів тощо.

Високий ступінь освоєння земель сільським господарством і пов'язана з цим інтенсивна хімізація, що характерна для країн Європи, не сприяють відновленню ґрунтів. Україна, згідно наявної інформації, має чи не найвищий рівень розораності земель серед країн Західної Європи – Рис. 6.3. Екстенсивне землекористування, властиве сільському господарству України, не поліпшує екологічну ситуацію, що склалася, і може призвести до подальшого процесу руйнації унікальних сільськогосподарських угідь.

Земельний фонд України складається із земель різного функціонального використання, якісного стану та правового статусу. Власне сільськогосподарська освоєність України в 2011 р. складала 69,8 %, розораність – 53,8 %; частка ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь сягала 78,2 % (Табл. 6.4).

Сільськогосподарська освоєність коливається від 36 % у Закарпатській області до 88 % у Запорізькій області. Відповідно розораність коливається від 16 % у Закарпатській області до 75 % у Запорізькій області, а частка ріллі у загальній площі сільськогосподарських угідь сягає від 44 % до 85 %.

Вказана структура земельного фонду України за формами власності на землю вимагає відповідного екологічного адміністрування землекористування.

Для екологічної оптимізації землекористування України, як за цільовим призначенням, так і за типами землекористування, необхідно вдосконалювати систему управління земельними ресур-

сами, як на загальнодержавному (міжгалузевому) та регіональному (територіальному), так і на місцевому рівнях. Однак, ураховуючи велику питому вагу розораності сільськогосподарського землекористування та стан антропогенного навантаження, особливо в промислових регіонах, саме там органам виконавчої влади необхідно приділяти найбільше уваги з погляду екологізації землекористування.

Екологічний ризик забруднення ґрунтів пов'язаний з використанням хімічних речовин та порушенням правил їх внесення, зберігання туків, органічних добрив, пестицидів, утворення промислових і побутових відходів, різних видів незнезаражених стічних вод та їх осадів, які застосовуються як добрива, внесення відходів тваринництва, наявності на поверхні різних ґрунтів політантів, що містяться в атмосферних викидах промислових підприємств і автотранспортних засобів, а також радіонуклідів унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, зберігання або постійного захоплення побутових і промислових відходів, порушення правил видобутку, транспортування і переробки нафти та газу і розливання пально-мастильних матеріалів.

Ґрунти крупних індустріальних міст знаходяться під сукупним впливом газопилових викидів промислових підприємств, автотранспорту, об'єктів теплоенергетики, житлово-комунальної сфери. Викиди та скиди формують ореол регіонального забруднення (урбанізований фон), на який накладаються локальні осередки забруднення навколо окремих джерел емісії забруднювачів. При цьому небезпека аерального надходження важких металів до рослинної продукції, що вирощується в місті, найчастіше перевищує небезпеку забруднення через ґрунт.

Табл. 6.2 – Оцінка розподілу земельних ресурсів України за їх господарським використанням станом на 01.01.2012 року

№ п/п	Види господарського використання земель	Загальна площа		у т.ч.			+,- в 2011 р.
		тис. га	%	рілля	під забудовою	під еколого-стабілізуючими угіддями	
1	Сільське господарство	42 399,2	70,2	32 314,2	1 025,4	9 059,1	- 193,0
2	Житлова та інша забудова в т.ч. для видалення відходів	2 167,7	3,6	-	2 073,3	91,4	+ 28,3
2.1		15,1					+0,5
3	Лісове господарство	8 597,2	14,2	32,7	14,5	8 550,0	+ 11,5
4	Водне господарство	256,6	0,4	1,7	29,1	225,8	+ 0,3
5	Промисловість, оборона і інші в т.ч. для розробки корисних копалин, кар'єри	973,7	1,6	148,3	595,1	344,7	- 3,1
5.1		152,3					+1,0
6	Охорона навколишнього природного середовища	2 869,3	4,8	1,0	1,5	2 861,3	+74,6
7	Охорона здоров'я людей	136,2	0,2	0,7	24,6	110,6	+6,1
8	Культура, духовність тощо	52,6	0,1	0,1	2,8	49,6	+1,4
9	Не використовувані та інші землі	2 787,9	4,6				+73,9
	Разом земель:	60 354,89	100,0	32 498,7	3 766,3	21 292,5	
	у % до загальної площі	х	х	53,8	6,2	35,3	

Табл. 6.3 – Характеристика екологічного стану землекористування в розрізі регіонів України

№ п/п	Регіон	Розораність с.-г. угідь, %	Коеф. екологічної стабільності землекористування	Екологічна стабільність	Коеф. антропогенної навантаженості
1	АР Крим	0,94	0,39	Стабільно нестійка	3,40
2	Вінницька	1,07	0,33	Стабільно нестійка	3,61
3	Волинська	0,86	0,59	Середньо стабільна	3,00
4	Дніпропетровська	1,12	0,28	Нестабільна	3,71
5	Донецька	1,04	0,29	Нестабільна	3,70
6	Житомирська	0,93	0,50	Середньо стабільна	3,03
7	Закарпатська	0,56	0,74	Стабільна	2,68
8	Запорізька	1,04	0,28	Нестабільна	3,71
9	Івано-Франківська	0,88	0,60	Середньо стабільна	2,91
10	Київська	1,00	0,47	Стабільно нестійка	3,33
11	Кіровоградська	1,14	0,29	Нестабільна	3,72
12	Луганська	0,84	0,36	Стабільно нестійка	3,40
13	Львівська	0,83	0,55	Середньо стабільна	3,15
14	Миколаївська	1,08	0,28	Нестабільна	3,70
15	Одеська	1,04	0,33	Нестабільна	3,60
16	Полтавська	10,8	0,35	Стабільно нестійка	3,56
17	Рівненська	0,89	0,59	Середньо стабільна	2,93
18	Сумська	0,94	0,40	Стабільно нестійка	3,40
19	Тернопільська	1,01	0,35	Стабільно нестійка	3,58
20	Харківська	0,99	0,34	Стабільно нестійка	3,57
21	Херсонська	1,11	0,34	Стабільно нестійка	3,48
22	Хмельницька	0,96	0,35	Стабільно нестійка	3,56
23	Черкаська	1,11	0,38	Стабільно нестійка	3,49
24	Чернівецька	0,86	0,54	Середньо стабільна	3,22
25	Чернігівська	0,87	0,47	Стабільно нестійка	3,24
	Україна	1,000	0,41	Стабільно нестійка	3,42

6.3 Стан і якість ґрунтів

6.3.1 Якість ґрунтів сільськогосподарського призначення

Ґрунти та їх стан в галузі охорони навколишнього природного середовища розглядається як важливий і найбільший за площею компонент навколишнього середовища.

Крім того, ґрунт є одним із головних чинників забезпечення продовольчої безпеки держави і може розглядатися не лише як поверхня суші, а й як основа життя. Розвиток будь-якої галузі базується на ефективному використанні основних виробничих фондів. У сільському господарстві це земельні ресурси, насамперед ґрунти та їх родючість, а продуктивність сільськогосподарського виробництва, в значній мірі, залежить від стану ґрунтового покриву.

Інформація про стан родючості ґрунтів України формується шляхом моніторингу ґрунтів, головною складовою якого на сьогодні є агрохімі-

чна паспортизація земель сільськогосподарського призначення, яку проводить уповноважена Мінагрополітики ДУ «Центрдержродючість». Обстеження проводяться циклічно, кожні 5 років. Відповідно зміни якісного стану ґрунтів фіксуються не щорічно, а по п'ятирічкам (турам).

У 2011 році був розпочатий 10 тур агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення. За звітний рік було проведено обстеження земель сільськогосподарського призначення у **3525** господарствах різних форм власності на загальній площі **4978,6** тис. гектарів.

На обстежених площах, відібрано **493,5** тис. шт. ґрунтових зразків та проведено **2324,9** тис. складних лабораторних досліджень (аналізів) ґрунту, з визначення в них вмісту 20-ти видів агрохімічних показників, в тому числі забруднювачів (важких металів, радіонуклідів та залишків пестицидів).

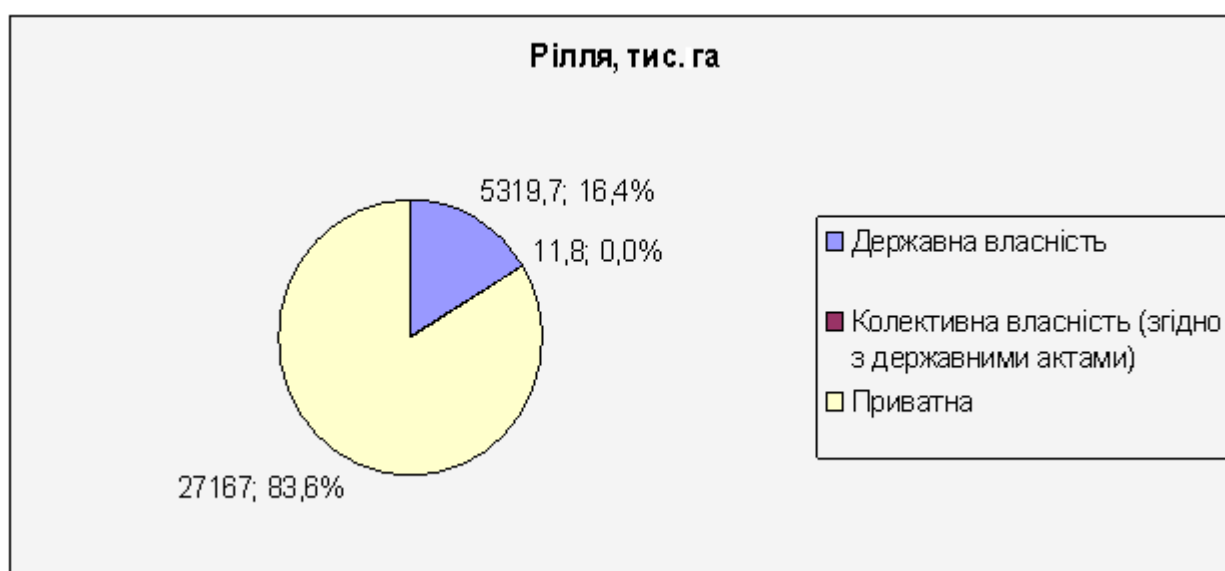
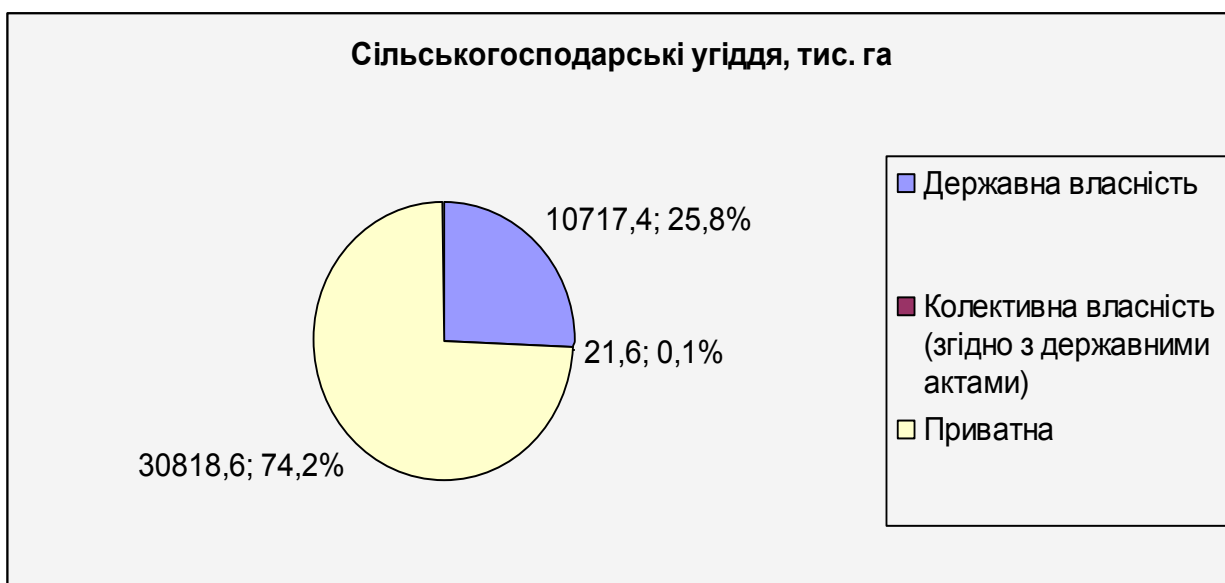
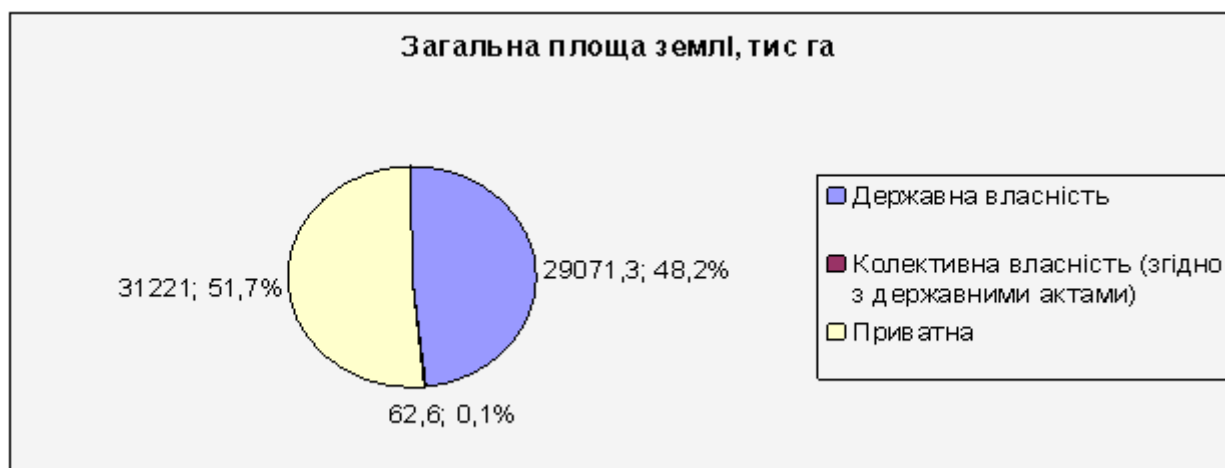

Рис. 6.2 – Структура земельного фонду України за формами власності станом на 1 січня 2012 р.

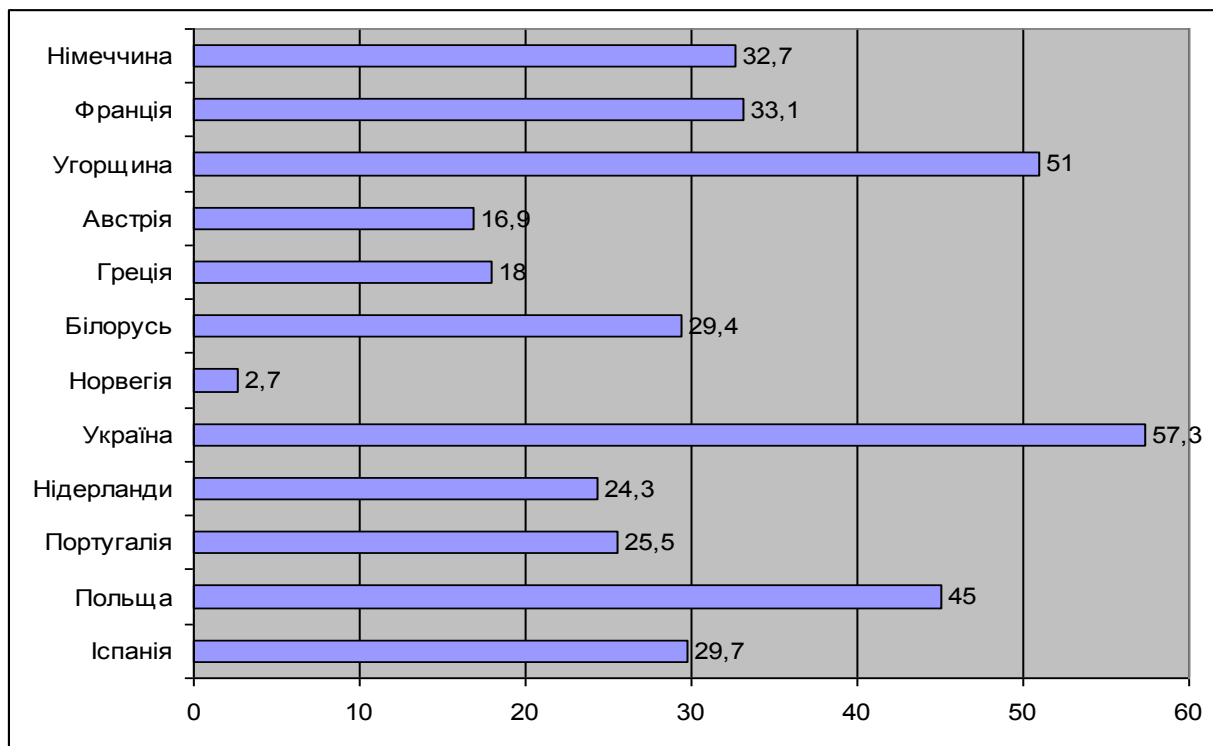

Рис. 6.3 – Характеристика рівня розораності земель країн Західної Європи, Білорусі та України, %

На підставі отриманих аналітичних даних землекористувачам та землевласникам видано **94,2** тис. шт. агрохімічних паспортів земельної ділянки (поля) з рекомендаціями щодо раціонального і ефективного їх використання з дотриманням вимог щодо збереження родючості ґрунтів та їх екологічно безпеки. Також виготовлені агрохімічні картографи на площу **4793,3** тис. гектарів. Але однорічні дані моніторингу ґрунтів не є репрезентативними.

Як наслідок, спостерігається стійка тенденція погіршення якісного стану ґрунтів: зменшуються запаси гумусу, вміст поживних речовин, відбувається підкислення, засолення, деструктуризація ґрунтів. За таких умов створюється реальна загроза подальшої інтенсивної деградації ґрунтового покриву – основного засобу аграрного виробництва.

Через надмірну розораність, дефіцитний баланс гумусу і поживних речовин, недостатнє внесення органічних речовин та мінеральних добрив, хімічних меліорантів, забруднення ґрунти України у сучасних умовах продовжують деградувати.

Дегуміфікація – один з небезпечних деградаційних процесів ґрунтів, внаслідок якого знижується родючість ґрунтів. За результатами агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель протягом 1986-2010 рр. вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 0,5 %. Якщо врахувати, що для збільшення його вмісту на 0,04 % потрібно 10 років, за умов виведення ділянки з використання, то ці втрати потрібно буде компенсувати протягом багатьох десятиріч. Однією з основних причин

такого стану є значне зменшення внесення органічних добрив. Лише за останні 20 років внесення органіки зменшилося з 8,6 тонн на 1 га ріллі у 1990 році до 0,5 тонн на 1 га у 2011 році.

Також відбувається збіднення ґрунтів на вміст таких важливих поживних речовин для формування врожаю як рухомий фосфор і калій. Середньозважений вміст рухомого фосфору протягом 20 років знизився на 9 мг/кг ґрунту і калію – на 8,6 мг/кг ґрунту.

Про зниження родючості ґрунтів також свідчить від’ємний баланс гумусу і поживних речовин (Рис. 6.4). Протягом останніх 10 років баланс гумусу був гостродефіцитним, його втрати становили в межах 0,4–0,8 тонн з гектара. У період інтенсивної хімізації (1976-1990 рр.) баланс поживних речовин був у середньому на 20-30 кг/га більше рівноважного стану. З початку 90-х років щорічно фіксується від’ємне сальдо балансу всіх елементів живлення. В особливому дефіциті азот і калій.

Внаслідок значного скорочення заходів з хімічної меліорації, застосування фізіологічно кислих та лужних добрив інтенсифікуються процеси підкислення та підлуження ґрунтів. Кисле та лужне середовище ґрунтів є одним з факторів, які обмежують вирощування високих та якісних урожаїв сільськогосподарських культур. На сьогодні, таких земель визначено 1,8 млн. га ґрунтів із сильно і дуже сильно лужною реакцією ґрунтового розчину, і їх площа зростає. За 5 років з 2006 по 2010 рр. реакція ґрунтового розчину змінилася в бік лужного середовища на 0,29 одиниці.

Табл. 6.4 – Динаміка сільськогосподарської освоєності земельного фонду України

Назва адміністративно-територіальних одиниць	Загальна площа земель у 2011 році, тис. га	у тому числі сільгоспугідь			
		всього, тис. га	% до загальної площі земель (сучасного)		
			2011 рік	2010 рік	2005 рік
Автономна Республіка Крим	2 396,7	1 795,0	74,9	75,0	75,1
Вінницька	2 605,8	2 015,8	77,4	77,4	77,4
Волинська	1 969,0	1 048,9	53,3	53,3	53,5
Дніпропетровська	3 036,8	2 514,2	82,8	82,8	82,7
Донецька	2 609,3	2 041,2	78,2	78,3	78,4
Житомирська	2 934,2	1 514,7	51,6	51,7	53,1
Закарпатська	1 256,9	451,7	35,9	36,0	36,1
Запорізька	2 546,7	243,7	88,1	88,1	88,3
Івано-Франківська	1 369,3	6 31,4	46,1	46,1	46,3
Київська	2 636,9	1 664,2	63,1	63,1	63,5
Кіровоградська	2 381,9	2 037,2	85,5	85,6	85,7
Луганська	2 646,3	1 909,4	72,2	72,2	72,3
Львівська	2 140,3	1 265,0	59,1	59,1	59,3
Миколаївська	2 329,7	2 008,5	86,2	86,2	86,3
Одеська	3 120,1	2 592,3	83,1	83,1	83,2
Полтавська	2 726,6	2 168,2	79,5	79,6	80,0
Рівненська	1 961,8	931,1	47,5	47,5	47,7
Сумська	2 352,3	1 699,6	72,3	72,3	72,4
Тернопільська	1 363,1	1 048,4	76,9	76,9	77,2
Харківська	3 081,1	2 418,6	78,5	78,5	78,5
Херсонська	2 415,2	1 969,5	81,5	81,6	81,6
Хмельницька	2 020,6	1 568,0	77,6	77,6	77,6
Черкаська	1 955,9	1 451,0	74,2	74,2	74,4
Чернівецька	790,8	470,4	59,5	59,5	59,8
Чернігівська	3 122,3	2 069,0	66,3	66,3	67,2
м. Київ	77,0	4,5	5,8	5,8	7,4
м. Севастополь	85,5	26,1	30,5	30,6	30,8
По Україні	57 932,1	41 557,6	71,7	71,8	72,0

6.3.2 Забруднення ґрунтів

Одним із факторів посилення антропогенного тиску на земельні ресурси є забруднення ґрунтів хімічними та біологічними компонентами, зокрема, радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, збудниками інфекційних хвороб. Через ґрунти ці забруднювачі мігрують у суміжні географічні середовища (воду, повітря), забруднюють продукти харчування. Надзвичайно небезпечним є сукупне забруднення ґрунтів важкими металами, пестицидами та радіонуклідами.

Забруднення важкими металами

На вміст токсикантів промислового походження (важких металів) гідрометеорологічними організаціями були обстежені ґрунти 19-ти населених пунктів України. Містами постійних спостережень були Костянтинівка і Маріуполь.

Спостереження за забрудненням ґрунтів важкими металами проводились в регіонах з підвищеною концентрацією промислових виробництв, де розміщені потужні джерела промислових викидів забруднювальних речовин в атмосферу.

Всього було відібрано 624 проби ґрунту, які проаналізовано на вміст шести металів: кадмію, марганцю, міді, нікелю, свинцю та цинку. За даними спостережень найбільш забрудненими виявились ґрунти Костянтинівки і Маріуполя, де середні концентрації майже усіх металів перевищували відповідні норми в кілька разів. В окремих містах зафіксовані разові концентрації металів на достатньо високому рівні (Табл. 6.5).

У ґрунтах Костянтинівки середній вміст цинку за даними спостережень становив 9,0 ГДК, свинцю – 8,9 ГДК, кадмію – 4,3 ГДК, марганцю – 1,9 ГДК, міді – 1,3 ГДК. Перевищення рівня ГДК по свинцю та цинку спостерігалось у 100 % відібраних проб, кадмію та марганцю – у 95 %, міді – у 68 % проб.

У ґрунтах міста відмічено три випадки високого забруднення (ВЗ)⁷ свинцем та цинком. Максимальний вміст свинцю на рівні 26,5 ГДК та цинку – 22,9 ГДК виявлено в районі вулиці Б. Хмельницького. У ґрунтах в районі вулиці Бурденка максимальна концентрація цинку досягала 20,8 ГДК. Максимальний вміст кадмію на рівні 11,5 ГДК виявлено в районі вулиці Б.Хмельницького, марганцю – 5,4 ГДК на розі вулиць Суворова та Мусоргського.

Назва адміністративно-територіальних одиниць	З них ріллі						
	всього, тис. га	% до загальної площі земель (суші)			% до загальної площі сільгоспугідь		
		2011 рік	2010 рік	2005 рік	2011 рік	2010 рік	2005 рік
Автономна Республіка Крим	1 269,5	53,0	52,9	52,7	70,7	70,6	70,1
Вінницька	1 726,4	66,3	66,3	66,4	85,6	85,7	85,7
Волинська	673,2	34,2	34,2	34,3	64,2	64,2	64,0
Дніпропетровська	2 126,1	70,0	70,0	69,9	84,6	84,6	84,5
Донецька	1 652,4	63,3	63,4	63,5	81,0	81,0	80,9
Житомирська	1 098,8	37,4	37,0	36,5	72,5	71,6	68,7
Закарпатська	199,8	15,9	15,9	16,0	44,2	44,2	44,2
Запорізька	1 905,1	74,8	74,8	74,8	84,9	84,9	84,8
Івано-Франківська	390,7	28,5	28,0	27,4	61,9	60,7	59,1
Київська	1 355,5	51,4	51,4	51,9	81,5	81,5	81,7
Кіровоградська	1 763,3	74,0	74,0	74,0	86,6	86,4	86,4
Луганська	1 279,7	48,4	48,2	49,8	67,0	66,7	68,8
Львівська	796,1	37,2	37,2	37,3	62,9	62,9	62,8
Миколаївська	1 698,1	72,9	72,9	72,8	84,5	84,5	84,4
Одеська	2 072,5	66,4	66,4	66,3	79,9	79,9	79,7
Полтавська	1 770,5	64,9	64,8	64,5	81,7	81,5	80,7
Рівненська	657,3	33,5	33,5	33,0	70,6	70,6	69,2
Сумська	1 226,7	52,1	52,2	52,5	72,2	72,2	72,5
Тернопільська	854,3	62,7	62,7	62,1	81,5	81,4	80,4
Харківська	1 927,0	62,5	62,5	62,4	79,7	79,7	79,5
Херсонська	1 776,8	73,6	73,6	73,5	90,2	90,2	90,1
Хмельницька	1 252,7	62,0	62,1	62,0	79,9	80,0	79,9
Черкаська	1 271,6	65,0	65,0	65,1	87,6	87,6	87,6
Чернівецька	331,7	41,9	42,1	42,7	70,5	70,8	71,4
Чернігівська	1 410,4	45,2	45,1	44,0	68,2	68,1	65,4
м. Київ	0,6	0,8	0,8	1,6	13,3	13,3	21,1
м. Севастополь	11,7	13,7	13,5	12,9	44,8	43,9	41,8
По Україні	32 498,5	56,1	56,1	56,0	78,2	78,1	77,8

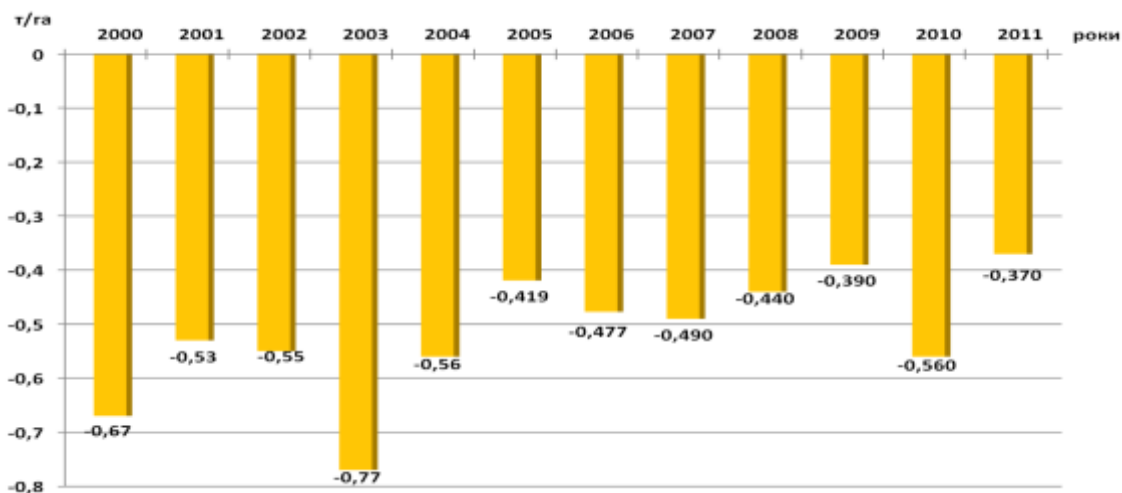

Рис. 6.4 – Баланс втрати гумусу в ґрунтах України (за даними ДУ «Центрдержрідючість»)

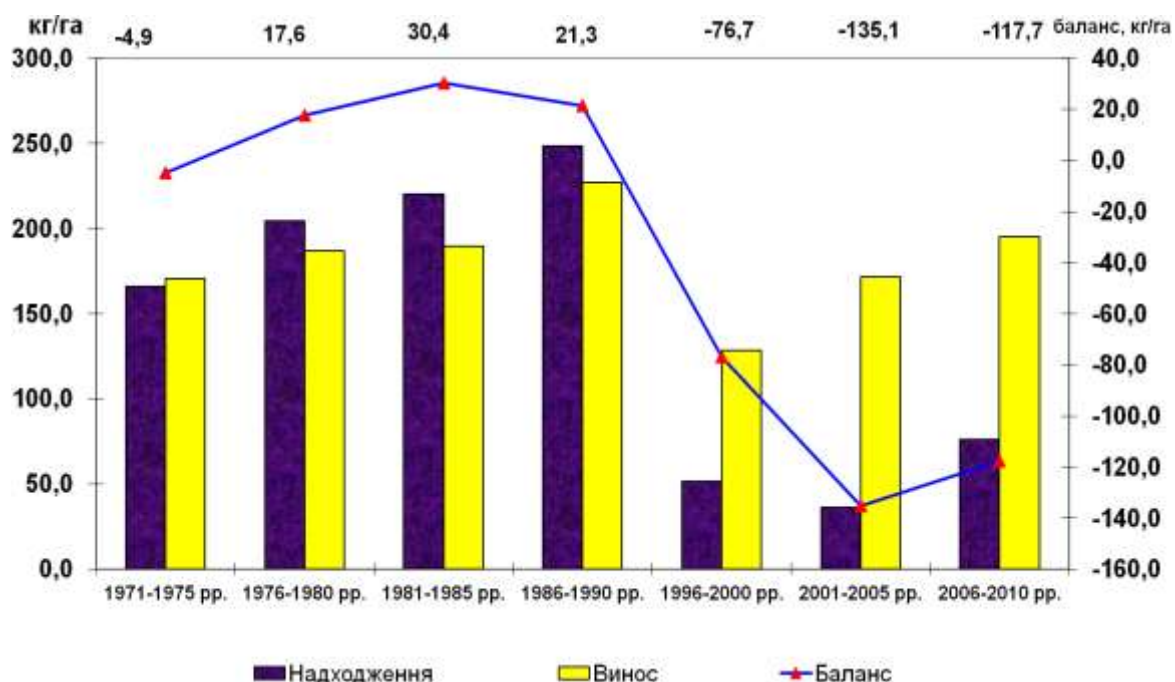

Рис. 6.5 – Баланс втрати поживних речовин в ґрунтах України (за даними ДУ «Центрдержзродючість»)

Табл. 6.5 – Вміст промислових токсикантів(в кратності ГДК) у ґрунтах у 2011 р. за даними гідрометеорологічних організацій МНС України.

Місто	Кількість проб	Забруднювальні речовини (середній/максимальний вміст, в кратності ГДК)					
		Cd	Mn	Cu	Ni	Pb	Zn
Луцьк	50	0.1/0,5	0.2/0,5	0,2/1,5	0,1/0,2	0,9/7,0	0,8/3,7
Павлоград	60	0,2/0,8	0.5/30.3	0,3/2,9	0,3/0,8	0,5/1,7	0,4/1,6
Костянтинівка	20	4,3/11.5	1,9/5,4	1.3/2,3	0,5/0.8	8,9/26,5	9,0/22,9
Краматорськ	50	0,1/0.5	0,9/4,3	0,7/2,9	0,5/1,0	1,3/6,3	1,6/5,5
Красноармійськ	20	0,4/0.8	0,9/0,9	0,3/0,5	0,9/0,9	1,1/1,6	1,4/2,0
Маріуполь	30	0.6/1.5	1.8/3.7	2.4/4,4	0,6/1,1	2,1/9,8	3,8/8,3
Коростень	30	0,1/1 -0	0,2/0.6	0,2/0,6	0,2/0,4	0,5/0,8	0,4/1,8
Олевськ	15	0,5/1,0	0.2/0.7	0,2/0,6	0,2/0,4	0,3/0,5	0,5/0,9
Івано-Франківськ	41	0.0/0.8	0.4/0.7	1.4/8,2	0,3/0,6	1,0/18,9	0,6/1,7
Березань	20	0.1/0.5	0.3/13.6	0,3/0,5	0,2/0,3	0,4/1,3	0,6/1,3
Біла Церква	50	0.4/1.0	0.2/0,4	0,5/4.9	0,2/0,6	0,9/2,1	0,4/1,9
Вишневе	25	0,6/1.5	0.2/0.4	0,6/2,6	0,1/0,3	0,9/3,5	0,5/1,3
Фастів	27	0.2/0.8	0.2/0.4	0.4/1,5	0,1/0,4	2,2/12,1	1,1/2,5
Київ	52	0.1/0.5	0.3/0.9	0,3/2,7	0,2/0,3	0,4/1,0	0,3/1,0
Дрогобич	20	0.1/2.5	0.3/0.5	1,2/4,0	0,3/1,4	1,1/3,2	0,5/1,6
Сарни	23	, 0.4/0.8	0.2/0.7	0.2/0,6	0,1/0,2	0,6/4,9	0,3/1,2
Нова Каховка	25	0,1/0.3	0,1/0,3	0,2/0,5	0,1/0,4	0,6/4,3	0,2/1,0
Хмельницький	40	0.2/1.0	0.4 0.6	0.6/2,3	0.4/0,5	1,3/8,5	1,1/2,5
Ніжин	26	0,3/1.0	0.2/0.3	0.3/0,8	0,2/0,2	0,7/2,5	0,6/2,2

У ґрунтах *Маріуполя* середній вміст цинку за даними спостережень був на рівні 3,8 ГДК, міді – 2,4 ГДК, свинцю – 2,1 ГДК, марганцю – 1,8 ГДК. Перевищення рівня ГДК по міді спостерігалось у 100 % відібраних проб, цинку – 93 %, марганцю – 80 %, свинцю – у 77 % проб.

Максимальний вміст свинцю на рівні 9,8 ГДК, цинку – 8,3 ГДК та міді – 4,4 ГДК виявлено на території ВАТ «Авторадіатор», марганцю – 3,7

ГДК, кадмію – 1,5 ГДК на території Аглофабрики ПАТ «ММК ім. Ілліча», нікелю – 1,1 ГДК на території БК «Іскра».

У ґрунтах *Івано-Франківська* середні концентрації міді досягали рівня 1,4 ГДК, свинцю – рівня 1,0 ГДК. Максимальний вміст свинцю – 18,9 ГДК виявлено у ґрунтах на території ВАТ «Івано-Франківський локомотивний завод», міді – 8,2 ГДК на території ВАТ «Івано-Франківський завод

«Промприлад», цинку – 1,7 ГДК в районі автовокзалу.

У ґрунтах *Хмельницького* середній вміст свинцю становив 1,3 ГДК, цинку – 1,1 ГДК. Максимальний вміст свинцю – 8,5 ГДК зафіксовано в районі ЗАТ «Агропроммаш», цинку – 2,5 ГДК на території Українсько-польського ТОВ «Граланд», міді – 2,3 ГДК на території Сервісного центру.

У ґрунтах *Краматорська* за даними спостережень середній вміст цинку становив 1,6 ГДК, свинцю – 1,3 ГДК. Максимальний вміст свинцю на рівні 6,3 ГДК виявлено у ґрунтах в районі полігону твердих побутових відходів комунального автотранспортного підприємства № 052810, цинку – 5,5 ГДК в районі вулиці Кіма, марганцю – 4,3 ГДК в районі вулиці Орджонікідзе.

В деяких інших містах середні концентрації металів також перевищували відповідні нормативи, в основному по свинцю та цинку.

Зафіксовано місця локального забруднення – у ґрунтах Павлограда, зокрема максимальний вміст марганцю на рівні ВЗ – 30,3 ГДК (на території ВАТ «Завод «Павлоградхіммаш»), у ґрунтах Березані – 13,6 ГДК (на території ПАТ «Укрвтормет»). Вміст свинцю на рівні 12,1 ГДК виявлено у ґрунтах Фастова на території Державного центру залізничних рефрижераторних перевезень «Укррефтранс». Максимальні концентрації металів у ґрунтах решти міст коливались у межах від 1,0 до 7,0 ГДК. В цілому в містах України ґрунти найбільш забруднені свинцем, цинком та міддю, менше – марганцем, кадмієм і нікелем.

В цілому по Україні ґрунти найбільш забруднені свинцем, цинком, та міддю, менше марганцем, кадмієм. У промислових містах внаслідок багаторічних викидів забруднювальних речовин у атмосферне повітря навколо підприємств сформувалися зони підвищеного забруднення ґрунтового покриву важкими металами.

Санепідслужбою України здійснювався моніторинг стану ґрунтів на територіях їх можливого негативного впливу на здоров'я населення. У 2011 р. досліджено на санітарно-хімічні показники 32273 проби, з них не відповідали санітарним нормам 1438 (4,5 % проти 5,0 % у 2010), у тому числі на солі важких металів – 12822 проби, з яких 7,5 % не відповідали санітарним нормам (у 2010 – 8,6 %); пестициди – 7840 проб ґрунту, з яких 2,4 % не відповідали санітарним нормам (3,4 % у 2010). Також ґрунт було досліджено на бактеріологічні показники 22450 проб; на гельмінти – 159397 проб, з яких не відповідали нормам відповідно 4,9 % і 2,9 % (у 2010 – 7,4 % і 2,7 %).

Держсанепіднаглядом і лабораторним контролем були найбільше охоплені території вирощення сільськогосподарської продукції, території в місцях застосування пестицидів, ґрунт в зоні житлових масивів, дитячих майданчиків та закладів. У 2011 році в місцях зберігання токсичних відходів на території підприємств досліджено 1429 проб ґрунту за хімічними показниками, з них не відповідали гігієнічним нормам – 7,5 %; поза територією підприємств у місцях їх складування або захоро-

нення (полігони, звалища, кар'єри) – 2788, з них не відповідало нормативам – 8,8 %; у житловій зоні – 12875, з них не відповідали нормам – 3,4 %.

Не дивлячись на незначне поступове зниження забрудненості ґрунтів наднормативними кількостями забруднювачів гострота проблеми не знижується.

6.3.3 Деградація ґрунтів

Довготривале екологічно незбалансоване використання земельних ресурсів, незавершеність земельних відносин та екологічно незбалансоване ведення землеробства поставило під загрозу стан ґрунтів України (рис.6.3). Величезна частка землі в інтенсивному обробітку з високим відсотком посівів просапних культур, укрупнення господарств та полів призвели до розвитку небувалих і щороку прогресуючих процесів деградації найбагатших чорноземних ґрунтів.

Зміни агрофізичних властивостей ґрунтів

Через надмірну розораність, дефіцитний баланс біогенних елементів, недостатнє внесення органічних речовин, мінеральних добрив, меліорантів, забруднення тощо ґрунти України у сучасних умовах деградують. Набула поширення й фізична деградація.

Фізична деградація – наслідок інтенсивного сільськогосподарського використання земель, яка внаслідок надмірної розорюваності ґрунтів, інтенсивного механічного обробітку і зниження вмісту у ґрунтах органічної речовини – охопила практично всю ріллю України. Вона проявляється у знеструктуренні верхнього шару, брилистості після оранки, запливанні і кіркоутворенні, наявності плужної підшви, переуцільненні підорного і більш глибоких шарів. Фізично деградовані ґрунти схильні до ерозії, гірше вбирають і утримують атмосферну вологу, обмежують розвиток кореневих систем рослин.

Переуцільнення ґрунтів супроводжується несприятливими екологічними наслідками і значними економічними збитками в Україні. При вирощуванні зернових культур приблизно 20 % ріллі країни мають щільність будови в кореневмісному шарі вище, ніж потребують ці культури.

ННЦ «ІГА імені О.Н. Соколовського» проведено прогноз і розроблено карту схильності ґрунтів до переуцільнення: небезпека переуцільнення практично відсутня у ґрунтах легкого гранскладу, з високими параметрами вихідної щільності й зниженою вологістю. Навпаки, висока схильність відзначається в глинистих ґрунтах, з низькою рівноважною щільністю і вологістю, що дорівнює або вище вологості фізичної спілості. Майже на 22 млн. га ріллі України існує небезпека переуцільнення.

Структурно-агрегатний склад ґрунтів в умовах довготривалої оранки зазнає значних змін: зменшується кількість агрономічно-цінної фракції, її водостійкість, механічна міцність, збільшується глибистість. Вміст агрономічно-корисної фракції (10-0,25 мм) визначає якість кришіння ґрунту під

час обробітку. Із 30 млн. га орних земель України біля 70 % (21,3 млн. га) вміщують 60 % та вище агрономічно-корисних агрегатів (розміром 10-0,25 мм) – це чорноземи типові південної частини Лісостепу і чорноземи звичайні північного Степу важкосуглинкового гранскладу. У той же час чорноземи типові, опідзолені й темно-сірі ґрунти легкосуглинкового гранскладу в північній і північно-західній частинах Лісостепу (у перехідній зоні до Полісся) після обробітку мають набагато гірші показники кришіння в агрономічному розумінні (40-50 %).

Розвиток ерозійних процесів

Довготривала інтенсифікація і надмірна розораність призвели до загрозливого стану ґрунтового покриву України. Складна екосистема ґрунтового покриву найглибше руйнується через інтенсивний розвиток ерозії. Стан земель сільськогосподарського призначення в останні десятиріччя істотно погіршився. Водна та вітрова ерозії є найвагомішими чинниками зниження продуктивності земельних ресурсів, деградації агроландшафтів.

Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, склала 13,3 млн. га (Табл. 6.6), в тому числі 10,6 млн. га орних земель (32 % від загальної площі

цих угідь).

В Україні водної та вітрової ерозії зазнають понад 11,9 млн. га сільськогосподарських угідь, що є наслідком розораності більш ніж 70 % сільськогосподарських угідь, а у деяких областях (Вінницькій, Тернопільській, Кіровоградській) – понад 90 %, у ряді господарств – 95-96 %. Найбільш еродовані ґрунти в Донецькій (70,6 %), Луганській (61,6 %) та Одеській (55,8 %) областях.

У цілому в Україні щорічний приріст еродованих земель становить до 80-90 тис. га. В складі еродованих земель нараховується 4,5 млн. га середньо- і сильнозмитих, в тому числі 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт.

Посилення процесів ерозії і дефляції ґрунтового покриву обумовлює необхідність опрацювання більш ефективних сучасних методів охорони ґрунтів від ерозії, оцінювання ерозійної небезпеки і ефективності протиерозійних заходів, моніторингу ерозійних процесів та їх прогнозування. Також у повній мірі повинні застосовуватися традиційні заходи, а саме: організаційно-господарські; лісомеліоративні; агротехнічні; гідротехнічні та ін. В ерозійно-небезпечних регіонах необхідно сформувати екологічно стійкі ґрунтоохоронні агроландшафти і агрогеосистеми.

6.4 Оптимізація використання та охорона земель

Правове регулювання у сфері охорони земель здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону земель», «Про охорону навколишнього природного середовища», інших нормативно-правових актів, які приймаються відповідно до них.

Завданням охорони земель є збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель. Основні принципи державної політики у цій сфері: забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу; пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель; нормування і планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси; поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель; публічність у вирішенні питань охорони земель, використанні коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів на охорону земель.

За даними Держземагентства, загальна площа земель, що потребують консервації, по Україні складає 1,1 млн. га, з них 644,2 тис. га – деградовані, 432,1 тис. га – малопродуктивні і 11,9 тис. га – техногенно забруднені землі. Протягом 2011 року здійснено консервацію 2,3 тис. га земель, з них 0,9 тис. га шляхом заліснення та 1,4 тис. га – залуження. На сьогодні лише 18,1 тис. га земель перебувають у стадії консервації.

Загальна площа порушених земель по Україні складає 144 тис. га, з них порушено протя-

гом 2011 року – 1,2 тис. га. Рекультивовано 571,1 га порушених земель, з них більше 63 % (358,2 га) становлять сільськогосподарські угіддя. Загальна площа земель, що перебувають у стадії рекультивациі складає 6,6 тис. га.

Потребують поліпшення 270,8 тис. га малопродуктивних земель. З початку 2011 року поліпшено 1,9 тис. га малопродуктивних угідь. У стадії поліпшення перебувають 2,8 тис. га земель, з них понад 50 % (1,4 тис. га) рілля.

Необхідно здійснити будівництво (реконструкцію) таких протиерозійних гідротехнічних споруд: вали, вали-канави протяжністю 5,4 тис. км та площею 1005,4 га, вали-тераси – 1,5 тис. км, вали-дороги – 0,3 тис. км, водоскидні споруди – 122 шт., терасування схилів – 198 шт., протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку) – 176 шт., берегоукріплення протяжністю – 377,3 км, та площі – 0,12 га та інші – 435,8 га, 10 шт., 45,5 км. Протягом 2011 року збудовано (реконструйовано) протиерозійних гідротехнічних споруд протяжністю 10,2 км, 20 протиерозійних ставків на загальну площу 6,7 га та 8 водоскидних споруд. Крім того, 16 об'єктів перебувають у стадії будівництва.

Фінансування заходів щодо охорони земель

Фінансування заходів щодо охорони земель і ґрунтів здійснюється за рахунок державного бюджету України, місцевих бюджетів, у тому числі коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, від плати за землю, а також коштів землевласників і землекористувачів та інших джерел, не заборонених законом.

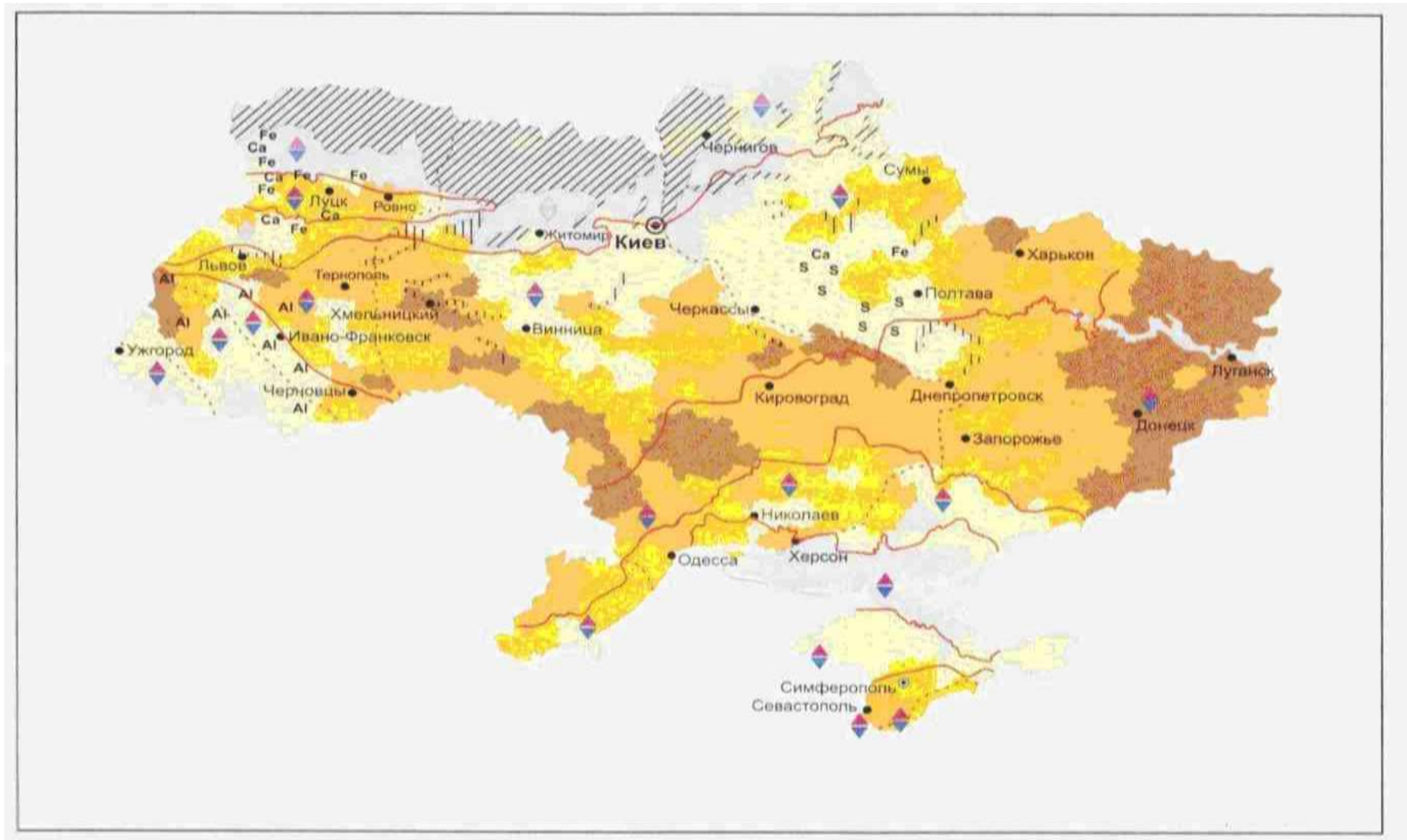

Рис. 6.6 – Деградація ґрунтів України

Умовні позначення до Рис. 6.6:

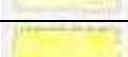

Деградація осушених земель:	
	Інтенсивне добування торфу та розповсюдження вітрових ерозій
	Вторинне заболочення
Ризик підвищеного ущільнення ґрунтів:	
	Слабкий
	Середній
	Високий
Втрати гумусу:	
	Низькі
	Середні
	Високі
Природно-сільськогосподарські кордони:	
	Зони
	Області
Землі, що піддаються водній ерозії (еродовані землі, % від ріллі)	
	Дуже низький (біля 1)
	Низький (1-20)
	Середній (20-40)
	Високий (40-60)
	Дуже високий (>60)
S	Процес вилуговування і засолення
Al	Процес алюмінізації та повторного окислення
Fe, Ca	Процес накопичення заліза і карбонатів

Табл. 6.6 – Поширеність деградаційних процесів в ґрунтах України (дані земельного кадастру України)

Тип деградації земель	Площа земель підданих впливу, млн. га	% від загальної площі країни
Вітрова ерозія	13,3	22,0
Водна ерозія	19,4	32,1
Комплексна ерозія	2,1	3,4
Підкислення ґрунтів	10,7	17,7
Засолення ґрунтів	1,7	2,8
Осолонцювання ґрунтів	2,2	3,5
Зсуви	0,2	0,3
Забруднення ґрунтів	12,1	20,0
Підтоплення земель	7,2	12,0
Порушення земель	0,2	0,3

Виконання робіт з охорони земель здійснюється вкрай повільно у зв'язку з недостатнім фінансуванням. На здійснення заходів з охорони земель Державним бюджетом України на 2011 рік Держземагентству України передбачено

1404,6 тис. грн, з яких 99,3 тис. грн використано на здійснення рекультивації 0,6 га порушених земель Сакського району АР Крим та 1304,5 тис. грн на погашення кредиторської заборгованості за минулі роки.

Державні програми, які реалізуються

Відповідно до програм економічного, науково-технічного і соціального розвитку України, розробляються загальнодержавні та регіональні програми використання та охорони земель. На сьогодні в державі реалізуються державні програми, якими вже передбачені заходи з охорони земель, зокрема:

- Комплексна програма захисту сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод на період до 2010 року та прогноз до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 № 901;

- Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, затверджена Постановою Верховної Ради України від 27.02.1997 № 123/97-ВР;

- Програма комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиси у Закарпатській області на 2002–2015 роки, затверджена постановою КМУ від 24.11.2001 № 1388 у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.02.2006 № 130;

- Державна програма соціально-економічного розвитку АР Крим на період до 2017 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1067;

- Державна цільова програма комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту та Сірету, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2008 № 1151;

- Програма комплексного розвитку Українського Придунав'я на 2004–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 № 428 в редакції постанови від 25.06.2008 № 580.

На 2011 рік всього по Україні відповідно до регіональних програм з використання та охорони земель та інших програм у сфері земельних відносин на охорону земель було передбачено фінансування у розмірі майже 340 млн. грн.

За цими програмами фактично було профінансовано лише 45 млн. грн, що в середньому становить 13 % від запланованого фінансування.

Протягом 2011 року за рахунок коштів, що надійшли в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, на охорону земель використано 37 млн. грн, що становить 6 % від загальної суми коштів, що надійшли на рахунки відповідних місцевих рад в порядку відшкодування втрат, та 39 % від загальної суми використаних цих коштів.

Охорона земель від ерозії має бути зорієнтована на вирішення наступних завдань:

- зменшення розораності сільськогосподарських земель;

- оптимізація структури екологічностабілізуючих угідь (формування екомережі України);

- зниження змиву та видування ґрунтів до рівня допустимого для даних типів ґрунту;

- припинення яружної ерозії;

- підвищення родючості еродованих ґрунтів та продуктивності ерозійно та дефляційно небезпечних сільськогосподарських угідь;

- покращення екологічно та агрономічно важливих властивостей ґрунтів у ерозійно і дефляційно небезпечних регіонах;

- покращення екологічного стану природних комплексів регіону та досягнення їх відповідності естетичним вимогам суспільства.

Заходи охорони ґрунтів від ерозії передбачають впровадження економічного стимулювання землекористувачів, які здійснюють охорону ґрунтів від ерозії, та застосування штрафних санкцій за недотримання ґрунтоохоронних вимог. Технологічний компонент комплексу заходів з охорони ґрунтів від водної ерозії спрямований на збільшення проективного покриття та врожайності сільськогосподарських культур, затримання атмосферних опадів у місцях їх випадіння, безпечне відведення надлишкового водного стоку, зменшення площ, з яких змивається ґрунт, збільшення водостійкості ґрунтів, підвищення та відтворення родючості еродованих ґрунтів. Технологічний компонент комплексу заходів з охорони ґрунтів від дефляції спрямований на зниження швидкості вітру в приземному шарі повітря, утворення вітросійкої поверхні ґрунтів, підвищення проективного покриття та врожайності сільськогосподарських культур, зменшення площ, з яких відбувається видування ґрунту, підвищення та відтворення родючості дефльованих ґрунтів. Важливим є забезпечення протиерозійного землевпорядкування, проведення ґрунтово-ерозійних обстежень та районувань, забезпечення функціонування системи моніторингу ерозійних процесів та оцінювання ерозійної небезпеки.

Застосування добрив

Для одержання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур на всіх без винятку неокультурених орних ґрунтах необхідно вносити мінеральні та органічні добрива.

У зв'язку з відносно невисокою природною забезпеченістю ріллі рухомими формами поживних речовин ефективність азотних, фосфорних і калійних добрив на всіх ґрунтах досить висока.

Для запобігання подальшому погіршенню стану родючості ґрунтів і для отримання відносно високих і сталих врожаїв сільськогосподарських культур потрібно щороку вносити на 1 га посівної площі з різними видами добрив не менш ніж 70 кг азоту, 30 кг P₂O₅ і 30 кг K₂O, тобто мінімальна потреба у поживних речовинах складає 130 кг діючої речовини/га.

Головним джерелом надходження поживних речовин у ґрунт є мінеральні та органічні добрива, яким на сьогодні альтернативи немає.

Використання нових видів і форм органічних та органо-мінеральних добрив забезпечує:

- зниження потреби у традиційних видах добрив в 2,0–2,5 рази за рахунок зменшення доз їх внесення;

- зниження експлуатаційних витрат на внесення органічних добрив в 2–3 рази;

- підвищення урожайності сільськогосподарських культур на 20–50 %.

7

НАДРА

7.1 Мінерально-сировинна база

7.1.1 Стан та використання мінерально-сировинної бази

За результатами проведених підприємствами, установами та організаціями, які відносяться до сфери управління Державної служби геології та надр України, геологорозвідувальних робіт, в Україні створена потужна мінерально-сировинна база (МСБ).

В надрах України виявлено понад 20 000 родовищ і рудопроявів 95 видів корисних копалин, з яких 8 081 родовище мають промислове значення і обліковуються Державним балансом запасів. 2 868 родовищ освоєно промисловістю та на їх базі функціонують понад 2 000 гірничовидобувних підприємств. За обсягом розвіданих запасів

вугілля, залізних, марганцевих і титано-цирконієвих руд, а також графіту, каоліну, калійних солей, сірки, вогнетривких глин, облицювального каменю Україна належить до однієї з провідних країн світу. Зокрема, запаси вугілля відносно світових становлять 7,5 %, залізних руд – 15 %, марганцевих – 42,8 %.

Сьогодні темпи та обсяги відтворення власної мінерально-сировинної бази не відповідають потребам країни, оскільки через складний стан економіки держави значно скорочені обсяги геолого-знімальних, пошукових і розвідувальних робіт.

Аналіз стану МСБ та прогнозні оцінки вказують, що у недалекому майбутньому ситуація може ще більше ускладнитися. Якщо вже сьогодні

не вжити дієвих заходів, то нестача окремих видів власної сировини прогресуватиме, внаслідок чого значно знизиться рівень національної безпеки. Крім традиційного імпорту нафти, газу, деяких кольорових та рідкісних металів, коксівного вугілля, магнезиту, плавикового й польового шпату Україна сьогодні вже ввозить сірку, яку до 1992 року експортувала в обсягах 1,5-2,9 млн. тонн щорічно. Може виникнути також потреба імпорту високоякісних флюсових вапняків та вапняків для цукрового й содового виробництва.

В той же час мінерально-сировинний комплекс України, створений на основі МСБ, є основою ефективного функціонування і розвитку видобувних та переробних галузей національної економіки. З огляду на це, основним стратегічним спрямуванням підприємств геологічної галузі сьогодні є формування гармонійної, всебічно розвинутої МСБ України, подолання гіпертрофії одних та розвиток і вдосконалення інших її складників.

На даний час в Україні у значних обсягах видобуваються кам'яне вугілля (1,5 % світового), товарні залізні (4,5 %) та марганцеві (9 %) руди, уран, титан, цирконій, каолін (18 %), бром, нерудна металургійна сировина (кварцити, флюсові вапняки і доломіти), хімічна сировина (кам'яна сіль), облицювальний камінь (граніт, габро, лабрадорити тощо), скляний пісок тощо. Із надр держави вилучається вуглеводнева сировина, торф, цементна сировина, тугоплавкі та вогнетривкі глини, сировина для виробництва будматеріалів, йод, бром, різноманітні мінеральні води, дорогоцінні та коштовне каміння, п'єзокварц тощо. У відносно незначних обсягах видобуваються нікелеві руди, скандій, гафній, бурштин, цеоліти тощо. З різним рівнем детальності досліджені родовища нетрадиційних для України корисних копалин хрому, свинцю, цинку, міді, молібдену, берилію, літію, танталу, ніобію, рідкісних земель, плавикового шпату, апатиту, горючих сланців, бішофіту тощо.

Із надр вилучаються підземні води господарсько-питного призначення, за рахунок яких вирішується проблема водопостачання більшості крупних населених пунктів України, а також мінеральні води і лікувальні грязі, які є основою для розвитку оздоровчих курортних закладів нашої держави.

Актуальним є пріоритетний розвиток нових енергетичних технологій, які базуються на значних запасах в Україні кам'яного і бурого вугілля, багатих органікою сланців, торфу тощо та використанні нетрадиційних і альтернативних джерел енергії, за умов диверсифікації джерел імпортованої частини паливно-енергетичних ресурсів, недостатньої для задоволення решти її власних потреб.

Виходячи з достатніх власних видів палива та наявних екологічних проблем, необхідно орієнтуватись на такі нові енергетичні технології, які передбачають попередню газифікацію високозольного вугілля (сланців, тощо) замість спалювання на електростанціях пиловидного пального з одночасним одержанням безцементних будівельних матеріалів та вилученням цінних супутніх компонентів. Перегляд існуючих уявлень на цін-

ність родовищ і переведення їх в категорію комплексних з повною утилізацією відходів і створенням переробних підприємств з замкненим циклом дасть можливість розширення сфери використання таких технологій для заміни циклу одержання металу в чорній металургії, одержання плавлених фосфатів для сільського господарства, вилучення металів з поліметалевих руд тощо. В основу значених напрямів використання нових технологій покладено єдиний принцип одержання відновлювальних газів в присутності відновника в конвеєрних випалювальних машинах, призначених для одержання випалених котунів.

В сучасних умовах темпи і масштаби відтворення власної МСБ не задовольняють потреби держави. Через нестачу коштів обсяги геологорозвідувальних робіт (ГРР) скоротились у 3-4 рази. Тому, починаючи з 1994 року, приріст розвіданих запасів більшості найважливіших корисних копалин не компенсує їх видобуток. Динаміку погашення запасів основних видів корисних копалин за роками наведено у Табл. 7.1.

За останні 5-10 років підтверджено реальні можливості щодо подальшого приросту запасів вуглеводнів, відкриття і розвідки родовищ нових для України корисних копалин: золота, хрому, міді, свинцю, цинку, молібдену, рідкісних та рідкісноземельних елементів, літію, ніобію, танталу, фосфоритів, флюориту, каменесамодіючої сировини та деяких інших, на які є значний попит у зв'язку з необхідністю створення умов для збільшення, експортного потенціалу держави.

Розвиток наукоємних технологій визначає сталу світову тенденцію до збільшення споживання рідкісних металів. Україна має можливість створити потужні виробництва цього профілю.

Експортний потенціал мінерально-сировинного комплексу можна збільшити в 1,5-2 рази, імпортувати мінеральної сировини (без вуглеводнів) – скоротити на 60-70 %. Загалом це може дати щорічну економію в 5-6 млрд. доларів США.

Важливе значення також має комплексне геологічне вивчення території України (враховуючи і акваторію української частини Чорного і Азовського морів) та природних і антропогенних змін геологічного середовища у режимі моніторингу.

Прогнозні оцінки забезпеченості традиційними видами мінерально-сировинних ресурсів як в Україні загалом, так і в регіональному плані свідчать, що вони, як правило, відповідають нормативному рівню чи перевищують його. Виходячи з абсолютних показників, стан ресурсної бази можна характеризувати як задовільний. Однак у зв'язку з відпрацьованістю кращої частини запасів і відсутністю адекватного (рівноцінного) їх приросту, простежується тенденція до зниження якості мінерально-сировинної бази.

Недоліками вітчизняної мінерально-сировинної бази є обмеженість ресурсів видобувних вуглеводнів – нафти та природного газу, а також відсутність (за окремими винятками) кольорових і рідкісних металів, найважливіших агроруд та деяких інших корисних копалин. У зв'язку з цим ви-

никає потреба імпорту таких видів сировини і металів, як боксити, магнезит, плавиковий шпат, мідь, свинець, цинк, олово, нікель, хром, молібден, вольфрам, рідкісні землі.

Проблемним питанням мінерально-сировинної бази є те, що в багатьох випадках враховані державним балансом родовища не відповідають економічним умовам ринку. Актуальним залишається питання переоцінок їх наявного фонду. Поклади залізних, марганцевих, а також уранових руд, належать до порівняно низькоякісних, а поклади вугілля характеризуються більш складними гірничо-геологічними умовами розробки, ніж у сусідніх Польщі та Росії.

У промислового освоєнні в Україні у 2011 році перебувало близько 3 000 родовищ корисних копалин, на базі яких працює понад дві тисячі гірничовидобувних та переробних підприємств. Ступінь залучення розвіданих запасів у розробку коливається від 40 до 100 %.

Порівняно з 2010 роком зменшився видобуток нафти та газового конденсату, марганцевої руди, піску формувального. Щодо решти – спостерігається відносна стабілізація або збільшення

видобутку. Виняток становить сірка та калійні солі, видобуток яких зменшився з початку 1990-х років, а з 2007 року взагалі відбулася зупинка калійно-магнієвого та сірководобувного виробництва.

Динаміка видобутку корисних копалин за період 2004-2011 років свідчить, що найвищі темпи зростання були в групі корисних копалин для будівництва. До рівня 1991 року наблизився видобуток лише сировини для чорної металургії (рудної і нерудної).

Показники втрат корисних копалин у надрах перебувають загалом у межах, визначених чинними нормативними вимогами. У 2011 році зменшились втрати кам'яного вугілля, залізних руд, глини для вогнетривів, каменю будівельного, цементної сировини. Дещо зросли відповідні показники для газу природного, марганцевих руд, глин бентонітових, вапняку флюсового, піску формувального. Перевищено нормативи втрат щодо кухонної солі за рахунок умовних втрат Сиваського гідромінерального родовища (Табл. 7.1). Екстремальні показники в останньому випадку обумовлені також застосуванням при видобуванні камерного способу розробки та методів підземного вилуговування (Донбас).

7.2 Система моніторингу геологічного середовища

7.2.1 Підземні води: ресурси, використання, якість

На початок 2012 року в Україні розвідано і затверджено 495 родовищ питних і технічних підземних вод, 220 родовищ мінеральних вод, 1 родовище теплоенергетичних підземних вод і 2 родовища промислових підземних вод.

Упродовж 2011 року було затверджено 36 нових ділянок родовищ питних і технічних підземних вод. Приріст розвіданих експлуатаційних запасів підземних вод склав 55,89 тис. м³/добу.

По родовищах мінеральних підземних вод було затверджено 6 нових ділянок, в т.ч. на ділянці Юзя Трускавецького родовища запаси були переоцінені. Приріст запасів мінеральних підземних вод склав 375,5 м³/добу за категоріями А+В+С1.

Питні та технічні підземні води

Загальні прогнозні ресурси підземних вод в Україні складають 61689,2 тис. м³/добу, з яких 57499,9 тис. м³/добу з мінералізацією до 1,5 г/дм³. Забезпеченість прогнозними ресурсами питних підземних вод населення України по регіонах знаходиться в межах 0,3-5,5 тис. м³/добу, а в середньому – 1,3 тис. м³/добу на особу.

Розподілені прогнозні ресурси підземних вод по регіонах нерівномірно, що зумовлено відмінністю геолого-структурних і фізико-географічних умов різних регіонів України. Переважаюча частина прогнозних ресурсів зосереджена у півні-

чних та західних областях України, ресурси південного регіону обмежені (табл. 7.2, Рис. 7.1).

На кінець 2011 року в Україні розвідано та підготовлено до промислового використання та експлуатації 1134 ділянок родовищ підземних вод, зосереджених на 495 родовищах питних та технічних підземних вод. Експлуатаційні запаси розвіданих родовищ становлять 15203,69 тис. м³/добу за категоріями А+В+С1 та 939,88 тис. м³/добу за категорією С2. (Табл. 7.3).

Упродовж 2011 року було розвідано 36 нових ділянок родовищ підземних вод у Вінницькій (1), Дніпропетровській (1), Донецькій (2), Закарпатській (1), Луганській (5), Львівській (2), Миколаївській (1), Полтавській (4), Сумській (5), Тернопільській (2), Харківській (9), Хмельницькій (1), Чернігівській (1) областях та м. Севастополі (1). Загальна сума розвіданих запасів підземних вод по Україні збільшилась на 55,89 тис. м³/добу.

Середньорічний обсяг видобутку питних і технічних підземних вод на території України у 2011 році становив 5282,23 тис. м³/добу, що на 171,08 тис. м³/добу (3,1 %) менше, ніж у 2010 році. Видобуток з розвіданих родовищ становив 2197,40 тис. м³/добу, що на 34,05 тис. м³/добу (1,5 %) менше, ніж у 2010 році. Загальний видобуток та видобуток з розвіданих експлуатаційних запасів питних і технічних підземних вод по регіонах України за 2011 рік наведений на Рис. 7.2.

Табл. 7.1 – Динаміка погашення запасів основних видів корисних копалин за роками*

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Корисні копалини	Видобуток корисних копалин								Втрати корисних копалин у надрах, відсоток від погашених запасів							
Нафта та конденсат, млн.т	4,08	4,23	4,38	4,29	4,21	4,0	3,56	3,03	3,9	3,3	3,1	-	-	-	0,001	-
Газ природний, млрд. м ³	20,36	20,50	20,76	20,58	21,041	21,2	20,4	20,6	0,13	0,09	0,09	0,17	0,08	0,02	0,01	0,002
Вугілля кам'яне, млн. т	54,68	52,80	52,97	50	50,91	48,0	49,29	54,38	14,6	17,3	15,1	11,06	20,7	19,4	21,6	21,2
Вугілля буре, млн. т	0,52	0,27	0,28	0,2	0,05	0,02	0,004	0,015	9,5	8,3	8,2	0,02	19,6	5,0	-	6,25
Залізна руда, млн. т	154,00	160,15	159,61	170,32	158,73	145,3	163,9	174,2	2,9	3,2	3,2	2,7	2,6	2,4	2,65	2,53
Марганцева руда, млн.т	5,24	5,57	5,62	5,84	5,05	2,7	4,84	3,4	10,2	10,3	10,5	9,5	9,0	9,3	8,86	10,88
Сіль калійна, тис. т	20,7	18,0	8,5	-	-	-	-	-	6,3	5,3	5,5	-	-	-	-	-
Сіль кухонна, млн. т	5,53	6,71	7,15	7,21	4,77	5,6	4,4	6,42	66,6	57,7	82,2	64,15	82,3	83,4	78,4	67,0
Сірка самородна, тис. т	208,0	224,0	11,0	-	6	-	-	-	1,4	1,3	-	-	-	-	-	-
Глини бентонітові, тис.т	201,9	551,4	455,8	401,82	243,6	182,9	238,6	276,68	4,7	6,6	7,4	6,54	5,3	5,8	6,1	6,38
Каолін, млн. т	1,81	1,91	1,93	2,37	1,80	1,43	1,73	2,08	6,0	7,3	5,6	7,0	5,3	4,4	4,0	4,6
Вапняк флюсовий, млн. т	25,76	25,21	25,97	27,08	24,1	16,64	3,71	20,48	5,2	5,7	5,6	5,7	5,5	4,9	0,65	3,63
Глина вогнетривка, млн. т	4,26	5,68	5,8	6,21	5,0	2,68	3,23	5,09	6,7	7,3	6,8	6,5	7,4	7,6	7,9	7,2
Пісок формувальний, млн. т	9,88	9,02	9,27	9,89	9,0	8,3	11,5	10,6	4,4	2,8	2,8	2,42	3,2	1,9	0,9	1,8
Камінь будівельний, млн. м ³	23,36	22,11	24,24	32,99	37,0	25,85	30,04	32,92	0,5	0,7	0,7	1,06	1,1	0,9	1,41	1,33
Сировина цементна, млн. т	13,85	15,41	17,4	19,88	19,6	8,17	8,22	11,53	3,1	3,4	1,6	2,65	2,0	3,4	2,9	2,8
Метан вугільних родовищ, млн. м ³	-	-	-	-	8,11	52,3	11,26	17,2	-	-	-	-	98,7	91,1	98,1	97,7

* За даними ДНВП «Геоінформ України»

Останніми роками загальний видобуток питних підземних вод постійно регресує і змінився від 8395,23 тис. м³/добу у 2001 році до 5282,23 тис. м³/добу у 2011 році. В той же період видобуток з розвіданих експлуатаційних запасів підземних вод зменшився від 3514,21 тис. м³/добу до 2197,40 тис. м³/добу (Рис. 7.3).

Тенденція до постійного скорочення видобутку підземних вод зумовлена зменшенням споживання питних та технічних підземних вод у зв'язку зі скороченням промислового виробництва та долі використання підземних вод у загальному балансі водокористування в Україні.

Загалом в Україні використано 3481,85 тис. м³/добу підземних вод, без використання скинуто 1800,38 тис. м³/добу (34,1 %), переважно у вигляді шахтного та дренажного водовідливів.

Із загальної кількості підземних вод, що видобуто у 2011 році (Рис. 7.4):

- 2621,52 тис. м³/добу (75,3 %) використано на господарсько-питне водопостачання;
- 437,69 тис. м³/добу (12,6 %) спожито для виробничо-технічних потреб;
- 367,73 тис. м³/добу (10,6 %) використано на сільськогосподарські потреби;
- 47,81 тис. м³/добу (1,4 %) – на зрошення земель;
- 2,78 тис. м³/добу – на промисловий розлив;
- 4,32 тис. м³/добу – на виготовлення напоїв.

Використання розвіданих експлуатаційних запасів підземних вод України у 2011 році наведено на Рис. 7.5.

Зведені дані розподілу прогнозних та розвіданих запасів підземних вод, а також стану їх використання у регіонах України наведено в Табл. 7.2, Табл. 7.4. Наведена інформація щодо прогнозних ресурсів, розвіданих експлуатаційних запасів та використання підземних вод свідчить про великі потенційні можливості розширення їх використання практично у всіх регіонах України, особливо для невеликих водоспоживачів з потребою в питній воді до 30–50 тис. м³/добу.

Спостережна мережа моніторингу за станом підземних вод державного рівня на 01.01.2012 охоплювала 922 спостережних пунктів, в тому числі на ґрунтові води – 307 спостережних пунктів, на міжпластові води – 224 спостережних пунктів, на опорних полігонах по вивченню умов формування експлуатаційних запасів підземних вод – 391 спостережних пунктів (Рис. 7.8).

За метеорологічними даними 2011 рік характеризувався як рік недостатньої водності. По спостережних пунктах, де формування режиму підземних вод відбувалось у природних та слабкопорушених умовах, середньорічні рівні, порівняно з минулим роком, по більшості спостережних пунктів у 2011 знизились, або були на рівні минулорічних. Стосовно норми середньорічні рівні ґрунтових вод на значній території країни були близьки-

ми до неї, в північно-західній частині країни – вищими за неї, а на території південних областей та в північній частині Чернігівської та Сумської областей – нижче за середньобагаторічні величини.

Незважаючи на несприятливі для поповнення запасів підземних вод метеорологічні умови, у 2011 році продовжувалась стабілізація режиму експлуатації по значній кількості водозаборів, що виявлялось у відновленні рівнів, скороченні депресійних ліжок в зоні їх впливу. Середньорічні рівні на опорних полігонах по вивченню умов формування експлуатаційних запасів підземних вод в основному підвищувались. Це пов'язано зі скороченням видобутку підземних вод останніми роками.

Використання підземних вод по регіонах України за 2011 рік наведено на Рис. 7.6, Рис. 7.7.

Головними чинниками забруднення ґрунтових вод на більшій частині території України є комунальні стоки, стоки тваринницьких комплексів, мінеральні добрива, продукти сільгоспхімії, свинець, марганець, нафтопродукти. Забруднення міжпластових підземних вод має локальний характер, залежить від техногенного навантаження на геологічне середовище та захищеності підземних вод. Ділянки забруднення напірних підземних вод знаходяться, переважно, в зоні впливу поверхневого комплексу утилізації дренажних вод гірничо-видобувних робіт, невпорядкованих складів зберігання промислових відходів, мінеральних добрив та отрутохімікатів, тваринницьких комплексів, нафтопереробних заводів та інших локальних об'єктів, що впливають на стан підземних вод.

Значне техногенне навантаження на територію без надійних природних екранів призвело до формування стійких осередків забруднення підземних вод.

На території України станом на 01.01.2012 кількість облікованих площинних осередків забруднення підземних вод залишилась без змін і становила 199, локальних – 181. Підземні води в зоні впливу основних осередків були забруднені, в основному, хлоридами, сульфатами, нітратами, аміаком, роданідами, фенолами, нафтопродуктами, марганцем, свинцем, стронцієм у кількостях, що в окремих випадках у декілька разів перевищували норми граничнодопустимої концентрації (далі – ГДК). В межах локальних осередків підземні води четвертинних, неогенових, палеогенових, верхньокрейдяних та протерозойських відкладів по одиночних свердловинах мали, в основному, підвищений вміст нітратів, амонію, заліза тощо. У 2011 році були виявлені 14 нових локальних осередків органічного, хімічного забруднення (Миколаївська область – 5, Одеська область – 9). У межах цих локальних осередків забруднення підземні води четвертинних, неогенових та протерозойських відкладів по одиночних свердловинах мали підвищений вміст нітратів 58,6-179,0 мг/дм³ та аміаку – 2,1-3,24 мг/дм³ (ГДК – 2).

Табл. 7.2 – Прогнозні ресурси, розвідані експлуатаційні запаси питних і технічних підземних вод України та їх видобуток за 2011 рік

№ п/п	Адміністративна одиниця	Прогнозні ресурси, тис.м ³ /добу				Розвіданість прогнозних ресурсів, %	Видобуток з прогнозних ресурсів, тис.м ³ /добу				Освоєння, %		Невикористані, тис.м ³ /добу.	
		Всього ресурсів	у т.ч. розвідані запаси, затверджені ДКЗ СРСР, УТКЗ, ДКЗ України				Всього	у т.ч. з розвіданих запасів		Неоцінений дренаж	Прогнозні ресурси	Розвідані запаси	Прогнозні ресурси	Розвідані запаси
			Всього запасів	Кількість родовищ	Кількість ділянок родовищ			Всього	Діючі ділянки родовищ					
1	А.Р. Крим	1300,80	1183,09	16	91	91	298,75	212,92	71	0	23	18	1002,05	970,17
2	Вінницька	885,50	148,16	22	48	17	57,97	12,73	25	2,4	7	9	827,53	135,43
3	Волинська	2586,30	350,84	8	21	14	143,34	77,50	13	9,3	6	22	2442,96	273,34
4	Дніпропетровська	1092,60	702,55	17	27	64	64,51	13,48	8	29,39	6	2	1028,09	689,07
5	Донецька	2464,00	1080,32	46	107	44	884,69	125,62	50	756,18	36	12	1579,31	954,7
6	Житомирська	628,60	205,80	21	36	33	44,94	10,50	10	11,83	7	5	583,66	195,3
7	Закарпатська	1081,60	345,00	16	22	32	63,52	27,70	13	0	6	8	1018,08	317,3
8	Запорізька	1550,70	299,50	13	33	19	100,47	43,71	17	0	6	15	1450,23	255,79
9	Івано-Франківська	754,40	287,65	14	29	38	21,30	8,72	9	0	3	3	733,1	278,93
10	Київська	4215,30	1895,22	35	99	45	248,96	180,72	44	0	6	10	3966,34	1714,5
11	Кіровоградська	404,60	225,70	18	38	56	90,68	13,76	8	52,65	22	6	313,92	211,94
12	Луганська	4790,00	1885,04	27	84	39	988,17	398,09	62	552,19	21	21	3801,83	1486,95
13	Львівська	3644,10	1297,01	32	70	36	457,24	335,73	39	2,64	13	26	3186,86	961,28
14	Миколаївська	441,60	85,81	9	13	19	101,05	7,64	11	0	23	9	340,55	78,17
15	Одеська	736,70	486,71	25	39	66	97,24	33,44	26	0	13	7	639,46	453,27
16	Полтавська	4288,90	811,38	23	56	19	181,17	100,58	36	30,54	4	12	4107,73	710,8
17	Рівненська	3602,50	445,97	12	36	12	124,26	72,27	21	24,55	3	16	3478,24	373,7
18	Сумська	3432,20	611,62	15	38	18	194,94	96,09	30	0	6	16	3237,26	515,53
19	Тернопільська	2206,00	290,45	12	21	13	81,84	54,16	8	0	4	19	2124,16	236,29
20	Харківська	4109,80	1057,98	37	62	26	164,29	41,83	36	0	4	4	3945,51	1016,15
21	Херсонська	4970,80	923,80	16	34	19	367,21	109,22	25	178,21	7	12	4603,59	814,58
22	Хмельницька	1963,70	460,72	26	48	23	135,41	101,61	25	7,34	7	22	1828,29	359,11
23	Черкаська	1806,50	299,13	19	41	17	165,32	20,26	14	3,30	9	7	1641,18	278,87
24	Чернівецька	405,30	173,78	5	13	43	58,27	16,22	5	0	14	9	347,03	157,56
25	Чернігівська	8326,70	590,34	11	29	7	146,68	82,94	19	0	2	14	8180,02	507,4
Всього по Україні		61689,20	16143,57	495	1135	26	5282,23	2197,44	625	1660,52	9	14	56406,97	13946,13

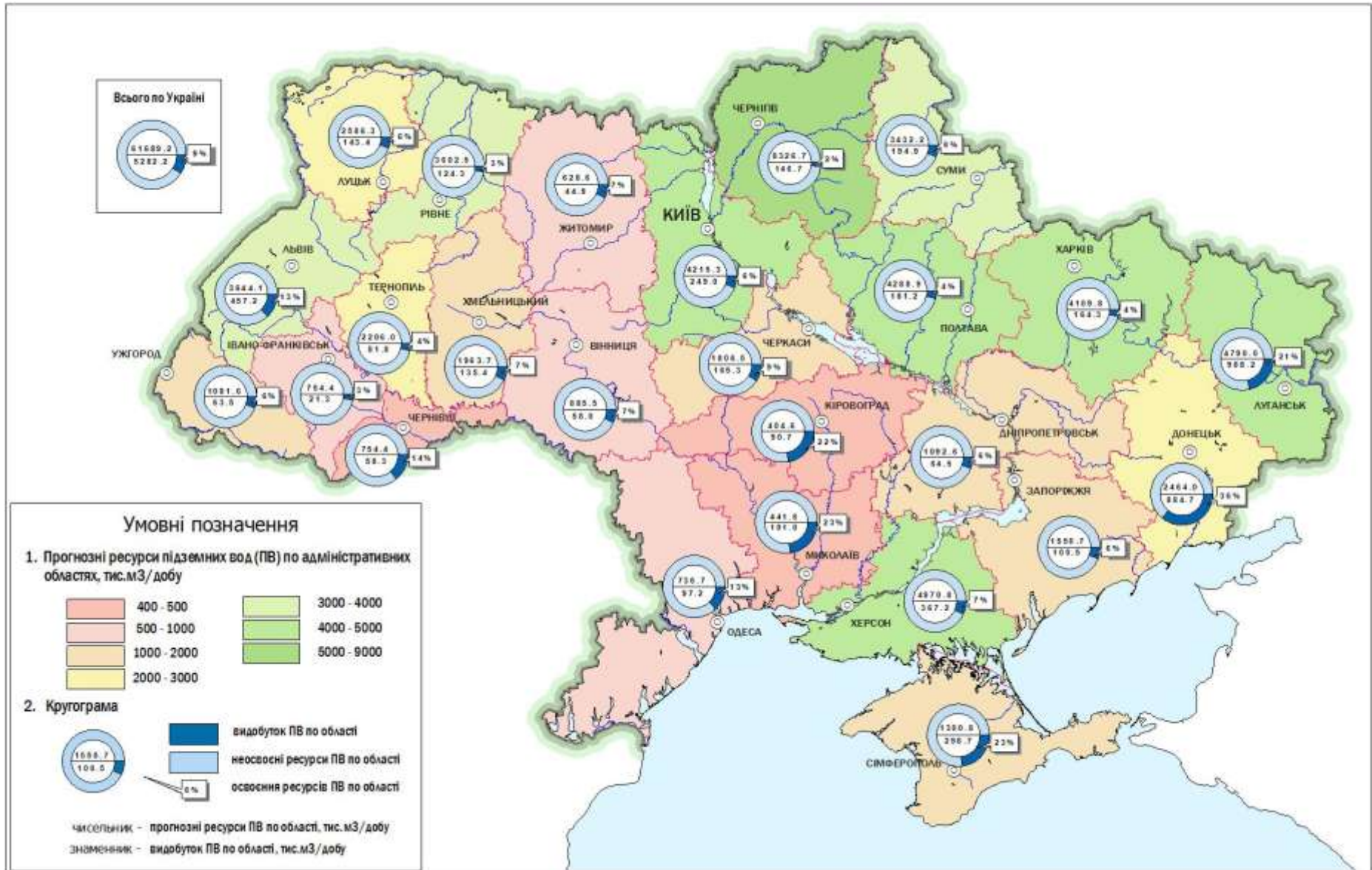

Рис. 7.1 – Прогнозні ресурси та видобуток питних та технічних підземних вод України

Табл. 7.3 – Стан запасів і використання підземних вод в Україні за 2011 рік*

Назва регіону, області	Питні та технічні підземні води, тис. м ³ /добу				Мінеральні підземні води**, м ³ /добу		
	Прогнозні запаси	Кількість ділянок	Запаси за кат. А+В+С1	Видобуток	Кількість ділянок	Запаси за категоріями А+В+С1	Видобуток
Автономна Республіка Крим***	1300,8	85	943,4	184,8	16	20838,5	612,2
Вінницька	885,5	48	138,2	12,7	17	4981,0	809,6
Волинська	2586,3	21	329,0	77,5	2	590,0	-
Дніпропетровська	1092,6	27	657,5	13,5	17	3119,4	345,2
Донецька	2464,0	107	996,6	125,6	16	7909,3	141,0
Житомирська	628,6	36	205,8	10,5	5	963,0	39,7
Закарпатська	1081,6	22	345,0	27,7	33	4148,0	689,0
Запорізька	1550,7	33	299,5	43,7	9	5612,0	275,3
Івано-Франківська	754,4	29	287,7	8,7	12	891,4	107,8
Київська****	4215,3	89	968,7	54,3	6	2637,0	12,7
Кіровоградська	404,6	38	225,7	13,8	3	483,0	50,2
Луганська	4790,0	84	1865,73	398,1	11	2597,2	21,1
Львівська	3644,1	70	1249,7	335,7	36	5170,4	1954,4
Миколаївська	441,6	13	85,4	7,6	7	1893,0	42,0
Одеська	736,7	39	486,3	33,5	21	7052,0	78,4
Полтавська	4288,9	56	811,3	100,6	19	4911,0	497,7
Рівненська	3602,5	36	429,3	72,3	7	1836,0	52,1
Сумська	3432,2	38	611,6	96,1	2	300,0	7,9
Тернопільська	2206,0	21	290,5	54,2	7	2748,0	58,9
Харківська	4109,8	62	984,4	41,8	3	1365,0	799,3
Херсонська	4970,8	34	786,1	109,2	5	687,4	150,0
Хмельницька	1963,7	48	438,6	101,6	14	3761,0	60,4
Черкаська	1806,5	41	295,3	20,3	7	1157,0	34,3
Чернівецька	405,3	13	173,8	16,2	11	766,8	39,8
Чернігівська	8326,7	29	521,0	82,9	3	426,0	77,5
м. Київ	...	10	699,1	126,4	4	1639,6	295,1
м. Севастополь	...	6	78,4	28,1	-	-	-
Усього по Україні	61689,2	1134	15203,69	2197,4	293	88483,0	7251,6

* За даними Державного науково-виробничого підприємства «Геоінформ України» (ДНВП «Геоінформ України»)

*** Разом із м. Севастополь

**** Разом із м. Київ

На екологічно-навантаженої території Донбасу, Західного Донбасу та Кривбасу внаслідок впливу гірничих виробок діючих шахт та шахт, що закривались, підвищилися рівні підземних вод, зменшувались водоприпливи, активізувались процеси осідання земної поверхні, поширювались процеси підтоплення на полях раніше затоплених дрібних вугільних шахт, що відпрацьовували верхні горизонти і мали гідравлічний зв'язок із шахтами, що закрились.

У межах Кривбасу, в зоні впливу діючих шахт і кар'єрів, у 2011 році глибина рівня підземних вод змінювалась від 43,62 м до 178,0 м. Порівняно з 2010 роком продовжувалось зниження середньомісячних рівнів підземних вод по окремих свердловинах і досягло 2,15 м. Мінералізація шахтних вод, що відкачуються з експлуатаційних шахт, коливається в межах 5600-65900 мг/дм³. В зоні впливу закритих шахт, з припиненням водовідливу, глиби-

на середньорічного рівня підземних вод у 2011 році становила від 37,80 м до 93,32 м. За рік підвищення рівнів по окремих свердловинах досягло 1,11 м, а за весь період спостережень з моменту закриття шахт (1996-2011 рр.) – до 167,5 м.

На території Донбасу у 2011 році відкачка шахтних вод здійснювалася на 115 діючих і закритих шахтах з сумарним водовідливом 29280 м³/рік, дренажний вплив гірничих робіт на перші від поверхні водоносні горизонти, в основному, значний. Зараз гідрогеологічні умови в зоні впливу закритих вугільних шахт більш менш стабілізувались, рівні затоплення гірничих виробок досягли проектних відміток і підтримуються водовідливом або перетіканням на сусідні діючі шахти, якісні показники підземних вод досягли природних показників. Несанкціоновані розробки вугільних пластів на верхніх горизонтах шахт і резервних ділянок, так званими «ко-

панками», яких зараз налічується понад сотні, знову призводять до зміни гідрогеологічних умов на цих ділянках.

Більшість водозаборів України, що ек-

плутують підземні води з розвіданими запасами, працювали у 2011 році у сталому гідродинамічному та гідрохімічному режимі без перевищення розрахункових величин.

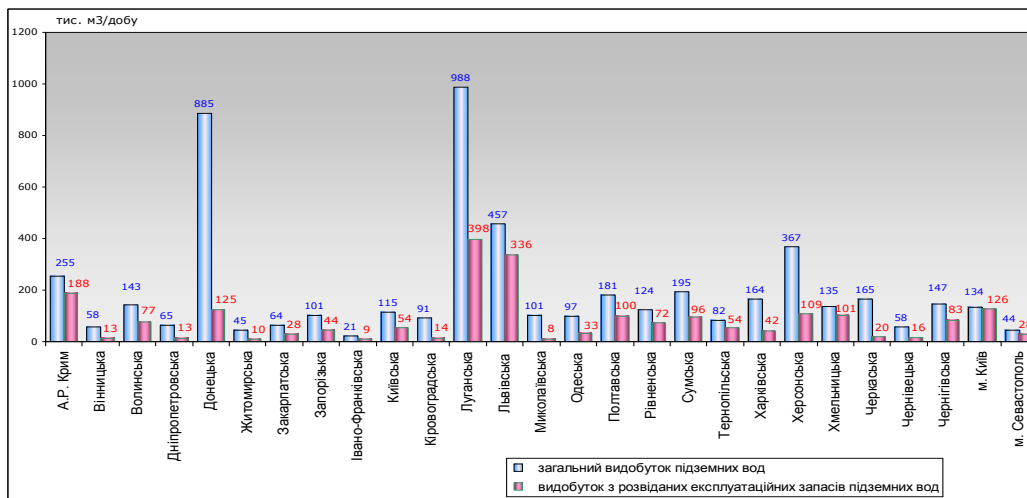

Рис. 7.2 – Видобуток питних і технічних підземних вод по регіонах України за 2011 рік

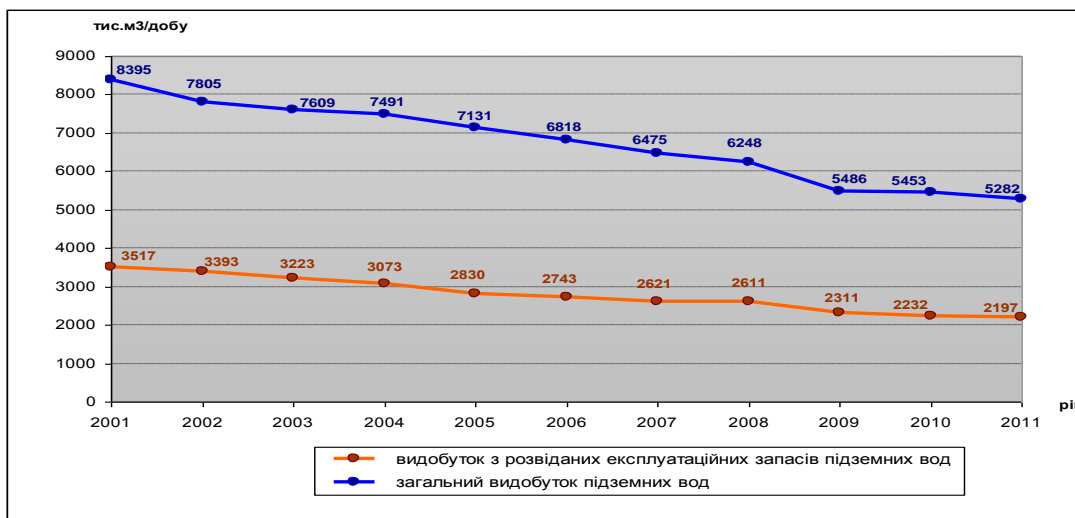

Рис. 7.3 – Динаміка видобутку підземних вод в Україні впродовж 2001–2011 років

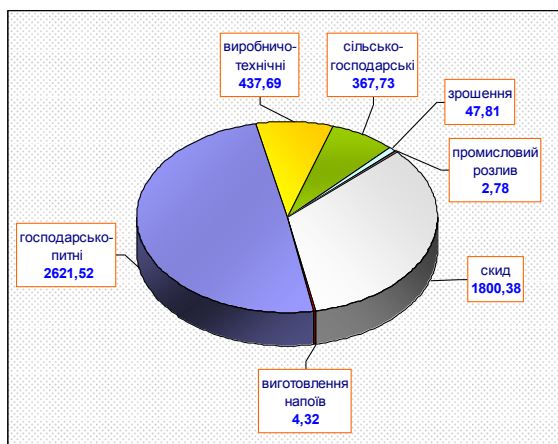

Рис. 7.4 – Загальне використання видобутих підземних вод, тис.м³/добу

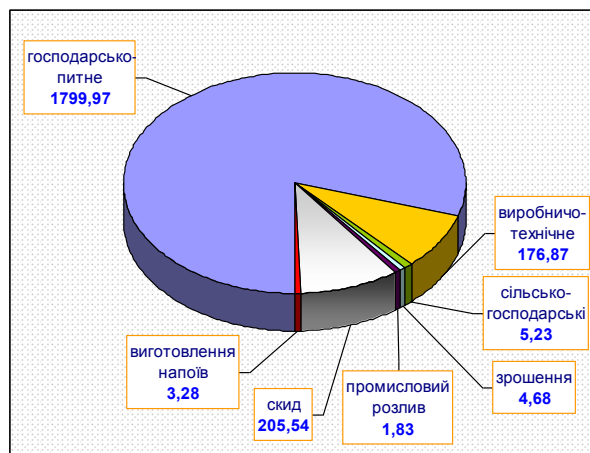

Рис. 7.5 – Використання розвіданих експлуатаційних запасів підземних вод, тис.м³/добу

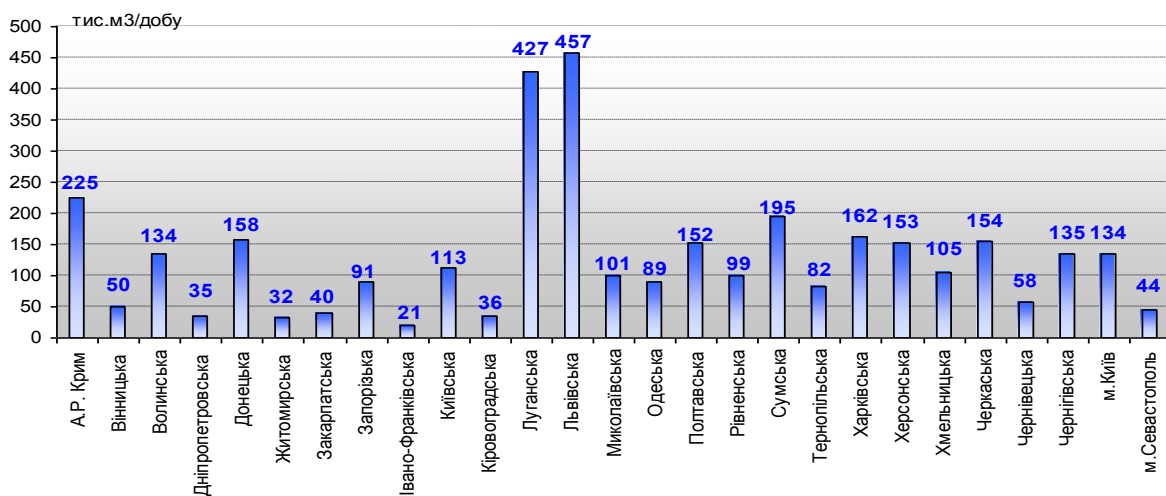

Рис. 7.6 – Загальне використання підземних вод по регіонах України у 2011 році

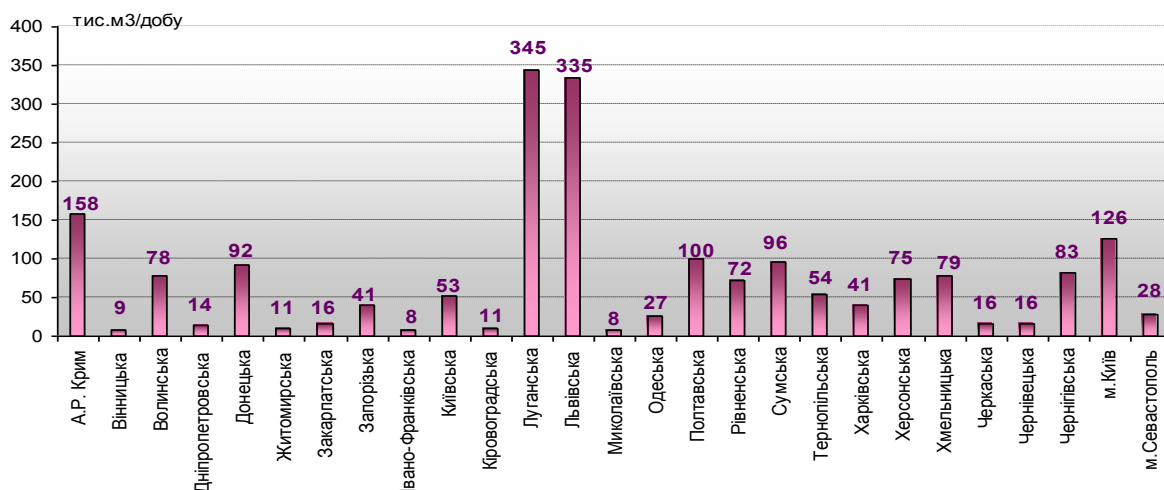

Рис. 7.7 – Використання розвіданих експлуатаційних запасів підземних вод по регіонах України у 2011 році

На окремих водозаборах зберігалось забруднення підземних вод експлуатаційних водоносних горизонтів, що проявлялось у підвищенні мінералізації, загальної жорсткості, підвищеного

вмісту сполук групи азоту, марганцю, літію, свинцю тощо. Загальна кількість таких водозаборів в останні роки значно скоротилась і становила на 01.01.2012 р.113 (у 1998 р. – 319).

Табл. 7.4 – Видобуток питних і технічних підземних вод України та їх використання за 2011 рік

№ п/п	Адміністративна одиниця	Видобуток тис.м ³ /добу	Використання, тис.м ³ /добу						Скид підземних вод без використання, тис.м ³ /добу	
			Всього	господарсько-питні	виробничо-технічні	сільсько-господарські	зрошення	виготовлення напоїв		промисловий розлив
1	А.Р. Крим	298,75	269,29	222,77	28,23	7,06	11,16	0,01	0,06	29,46
2	Вінницька	57,97	50,29	26,24	6,15	17,53	0,00	0,06	0,31	7,68
3	Волинська	143,34	134,07	80,89	11,42	41,76	0,00	0,00	0,00	9,27
4	Дніпропетровська	64,51	35,12	26,21	7,23	0,00	1,67	0,00	0,01	29,39
5	Донецька	884,69	158,09	85,20	63,22	9,64	0,02	0,00	0,01	726,60
6	Житомирська	44,94	31,84	19,61	6,55	5,67	0,00	0,01	0,00	13,10
7	Закарпатська	63,52	40,21	23,31	8,98	7,92	0,00	0,00	0,00	23,31
8	Запорізька	100,47	90,55	71,59	5,62	10,66	2,39	0,00	0,29	9,92
9	Івано-Франківська	21,30	20,86	15,66	2,53	2,63	0,01	0,00	0,03	0,44
10	Київська	248,96	246,67	197,12	45,14	1,25	0,06	2,92	0,18	2,29
11	Кіровоградська	90,68	36,32	20,97	7,02	8,32	0,01	0,00	0,00	54,36
12	Луганська	988,17	426,81	342,33	74,27	4,06	5,98	0,00	0,17	561,36
13	Львівська	457,24	456,52	369,06	18,67	68,73	0,00	0,00	0,06	0,72
14	Миколаївська	101,05	101,05	90,14	9,38	1,28	0,00	0,25	0,00	0,00
15	Одеська	97,24	89,39	71,94	16,81	0,00	0,63	0,00	0,01	7,85
16	Полтавська	181,17	152,38	129,58	11,15	9,49	1,85	0,00	0,31	28,79
17	Рівненська	124,26	98,95	77,53	18,53	2,89	0,00	0,00	0,00	25,31
18	Сумська	194,94	194,83	183,16	11,24	0,40	0,03	0,00	0,00	0,11
19	Тернопільська	81,84	81,74	69,16	6,61	5,74	0,00	0,00	0,23	0,10
20	Харківська	164,29	162,44	95,84	43,73	10,33	11,93	0,00	0,61	1,85
21	Херсонська	367,21	153,40	134,56	5,55	1,34	11,85	0,05	0,05	213,81
22	Хмельницька	135,41	104,79	86,76	10,40	7,31	0,00	0,00	0,32	30,62
23	Черкаська	165,32	153,88	46,69	9,09	97,17	0,22	0,68	0,03	11,44
24	Чернівецька	58,27	57,74	20,00	1,69	36,02	0,00	0,00	0,03	0,53
25	Чернігівська	146,68	134,62	115,20	8,48	10,53	0,00	0,34	0,07	12,06
Всього по Україні		5282,23	3481,85	2621,52	437,69	367,73	47,81	4,32	2,78	1800,38

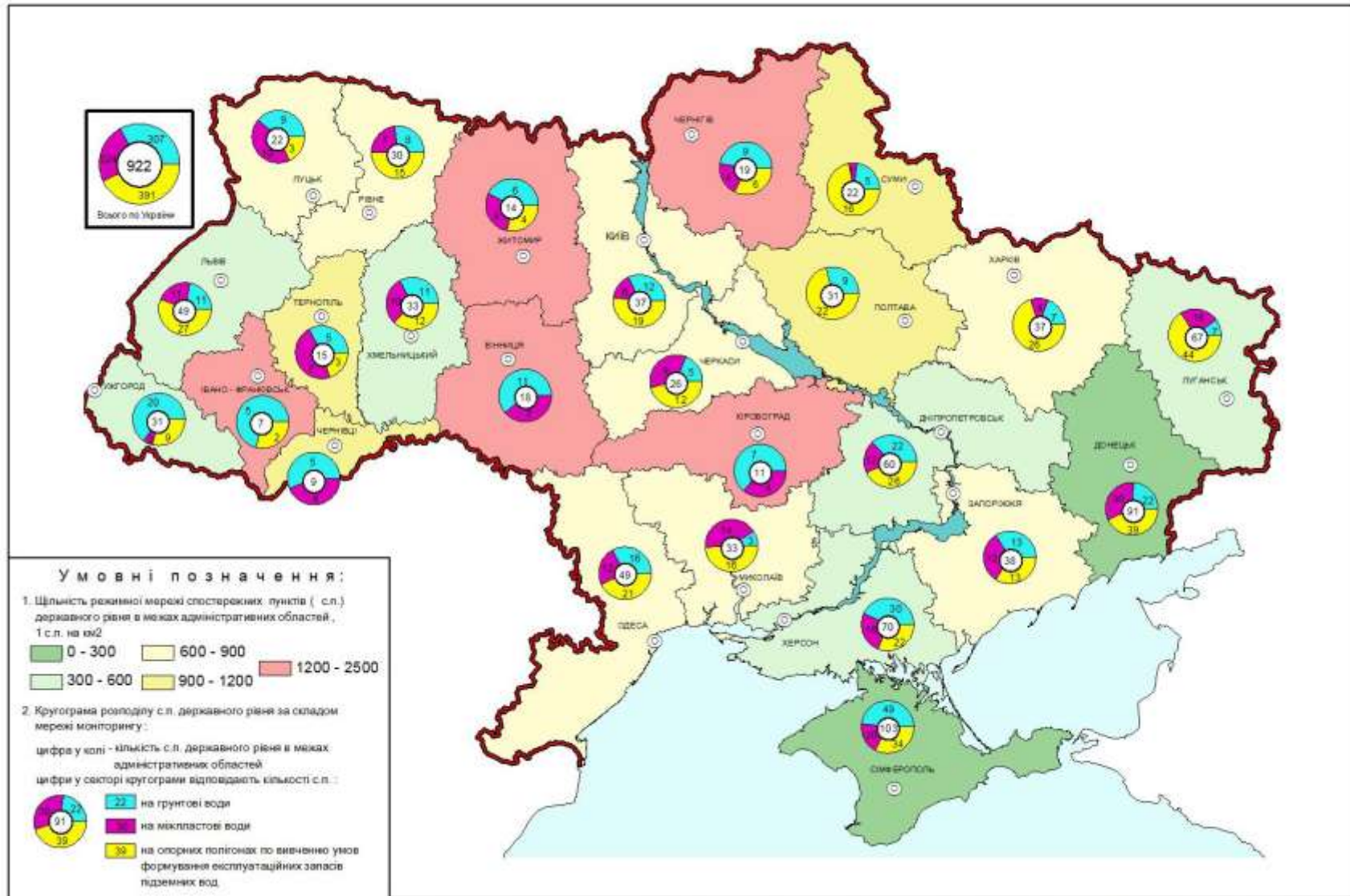

Рис. 7.8 – Схематична карта щільності спостережних пунктів державного рівня та їх розподілу за складом мережі моніторингу в межах адміністративних областей

У Донецькій області найнижчу захищеність від забруднення мають всі основні водоносні горизонти в долинах рік, оскільки вони розташовані найближче до поверхні чи переkritі малопотужною товщею четвертинних відкладів. Тому практично усі водозабори підземних вод області не захищені від забруднення. Внаслідок невпорядкованого складування промислових відходів, інфільтрації токсичних речовин у підземні води з атмосферними опадами, міської забудови тощо у 2011 році зберігалось забруднення підземних вод експлуатаційних водоносних горизонтів, що призводило до підвищення мінералізації до 2600 мг/дм^3 (в-р «Майський»), загальної жорсткості до $25,8 \text{ мг-екв/дм}^3$ та вмісту сульфатів до 1528 мг/дм^3 (в-р «Кипуча Криниця»), підвищеного вмісту нітратів до 75 мг/дм^3 (в-р Дебальцевський), амонію до $3,4 \text{ мг/дм}^3$ (в-р Краснолиманський I-III). На півдні Донецької області (узбережжя Азовського моря), внаслідок підтягування солоних вод, підземні води неогенових відкладів на Петровському, Приморському-I та Першотравневому-II водозаборах у 2011 мали мінералізацію $3300-3700 \text{ мг/дм}^3$, загальну жорсткість – до $33,0 \text{ мг-екв/дм}^3$ та підвищений вміст сульфатів – до 1486 мг/дм^3 і хлоридів – до 698 мг/дм^3 . Зважаючи на дефіцит питних вод в області, а в деяких випадках відсутність джерел кондиційної води, використання води такої якості дозволено Держспоживстандартом України при встановленні граничних показників сухого залишку, загальної жорсткості для кожного окремого водозабору.

У Луганській області на водозаборах м. Луганська, як і раніше, зберігалось загальносолёве забруднення підземних вод верхньокрейдяних відкладів. Головним фактором впливу на формування забруднення, останнім часом, були витіки із каналізаційних систем, а також інтенсифікація процесів розчинення солей верхніх прошарків і підтягування більш мінералізованих вод від вододілів (в-р № 3 м. Луганська, що знаходиться у промисловій зоні хіміко-фармацевтичних та машинобудівних підприємств). Сухий залишок підземних вод цих водозаборів у 2011 залишився практично на рівні 2010 року і коливався у межах $996-1382 \text{ мг/дм}^3$, загальна жорсткість становила $11,4-16,3 \text{ мг-екв/дм}^3$. Вміст нітратів – на рівні та нижче ГДК ($13,7-46,1 \text{ мг/дм}^3$). На Вільхівському водозаборі, де за два останні роки експлуатації відбулось збільшення мінералізації на $588,6 \text{ мг/дм}^3$, загальної жорсткості на $8,9 \text{ мг-екв/дм}^3$, у 2011 році внаслідок зменшення водовідбору спостерігалось зменшення мінералізації на 135 мг/дм^3 . Для поліпшення стану господарсько-питного водопостачання, вода водозаборів міста Луганськ змішувалась з питними водами Кондрашівського, Петрівського та Айдарського водозаборів, які розташовані в долині р. Сів. Донець. Після змішування в резервуарі підземна вода відповідає вимогам ДСТУ 2874-82 «Вода питна» і характеризується значенням сухого залишку від 500 до 1000 мг/дм^3 .

У Дніпропетровській області в окремих свердловинах Вербського та Першотравенського водозаборів, які працюють на розвіданих експлуата-

ційних запасах, мінералізація підземних вод становила у 2011 відповідно $1210,5$ та 1275 мг/дм^3 , загальна жорсткість – $11,9$ та $12,65 \text{ мг-екв/дм}^3$, що перевищує ГДК для вод господарсько-питного призначення. Зміни гідрогеологічних умов формування запасів та якості підземних вод на водозаборах зумовлені підробкою гірничими виробками шахт зон живлення та транзиту експлуатаційних водоносних горизонтів.

Значна кількість водозаборів Рівнинного Криму у 2011 році, як і раніше, перебувала в складних умовах експлуатації. Підвищена мінералізація води спостерігалась на 185 водозаборах (134 – у 2009 р.), у тому числі на 6, що працюють на розвіданих експлуатаційних запасах. У 2011 році залишався складним гідрохімічний стан на Воронцовському та Чоботарському водозаборах. Мінералізація підземних вод тут складала відповідно $2200-2900 \text{ мг/дм}^3$ та $1590-1637 \text{ мг/дм}^3$, загальна жорсткість – $18,4-19,8 \text{ мг-екв/дм}^3$ та $14,84-15,46 \text{ мг-екв/дм}^3$.

У Херсонській області внаслідок інтенсивної та тривалої експлуатації Херсонського родовища спостерігалось збільшення мінералізації підземних вод верхньосарматських відкладів неогену з $300-1000 \text{ мг/дм}^3$ до $1500-3000 \text{ мг/дм}^3$. В теперішній час водопостачання центральної та більшості інших частин міста здійснюється некондиційними водами, з мінералізацією понад 3000 мг/дм^3 та вмістом нітратів та амонію, що перевищує ГДК.

У Вінницькій області на Ямпільському водозаборі внаслідок впливу діяльності міста Ямпіль та підпору поверхневих вод р. Дністер зберігалось забруднення підземних вод верхньопротерозойських відкладів. Мінералізація на водозаборі у 2011 році становила 1912 мг/дм^3 , при загальній жорсткості $7,7 \text{ мг-екв}$, вміст нітратів та нітритів у підземній воді – менше ГДК.

На окремих водозаборах, внаслідок скорочення видобутку підземних вод, у 2011 році спостерігалось поліпшення гідрохімічного стану підземних вод. На Воєводівському водозаборі, що працював у складних умовах експлуатації, внаслідок зменшення видобутку підземних вод верхньокрейдяних відкладів ($12,3$ тис. $\text{м}^3/\text{добу}$ – 2002, $4,2$ тис. $\text{м}^3/\text{добу}$ – 2011), на літньо-осінню межень 2011 підземні води на Воєводівському водозаборі були кондиційними за якістю – жоден із 19 досліджуваних компонентів не перевищував ГДК. На Орлівському водозаборі у АР Крим, завдяки постійному зменшенню видобутку підземних вод (у 1984 – $45,3$ тис. $\text{м}^3/\text{добу}$, у 2011 – $0,873$ тис. $\text{м}^3/\text{добу}$), а також перерозподілу навантаження по свердловинах, спостерігалось поліпшення не тільки гідродинамічної, а й гідрохімічної обстановки. Мінералізація підземних вод у 2011 становила $500-990 \text{ мг/дм}^3$ (у 2007 – 1700 мг/дм^3).

Мінеральні підземні води

Станом на 01.01.2012 року в Україні розвідано та підготовлено до промислового використання 293 ділянки родовищ мінеральних підземних вод, які зосереджені на 220 родовищах мінеральних підземних вод (Табл. 7.5). Експлуатаційні

запаси розвіданих родовищ становлять 88483,0 м³/добу за категоріями А+В+С1 та 734,0 м³/добу – за категорією С2 (Табл. 7.3, Рис. 7.9). Із загальної кількості розвіданих ділянок родовищ мінеральних вод експлуатується 172 ділянки (58,7 %).

На деяких ділянках родовищ розвідані мінеральні води двох типів у різних водоносних горизонтах, що збільшує загальну кількість об'єктів обліку водокористування до 313.

Табл. 7.5 – Експлуатаційні запаси та видобуток мінеральних підземних вод

Кількість родовищ	Кількість ділянок		Балансові експлуатаційні запаси, м ³ /добу				Видобуток, м ³ /добу		
	Всього	В т.ч. розроб.	А+В+С1	С2	В т.ч. розробляються		Всього	В т.ч. скид і природне розвантаження.	% використ. запасів А+В+С1
					А+В+С1	С2			
Всього по Україні:									
220	293	172	88483,0	734,00	58528,4	654,0	7251,633	2415,872	5,47
Мінеральні лікувальні та лікувально-столові води									
154	222	128	70386,6	734,00	48299,6	654,0	4433,211	1160,155	4,65
Мінеральні природно-столові води									
66	71	44	18096,4	-	10228,8	-	2818,422	1255,717	8,64

Сумарна по Україні величина видобутку мінеральних лікувальних та лікувально-столових підземних вод – 4433,2 м³/добу, природно-столових вод – 2818,4 м³/добу (в цю кількість включені великі скиди джерельної води і технологічні скиди (Рис. 7.9).

Використання мінеральних лікувальних та лікувально-столових підземних вод на 128 ділянках, що експлуатуються становить 3273,1 м³/добу, або близько 4,65 % від величини затверджених запасів. Використання природно-столових – 1562,7 м³/добу, або 8,64 % від кількості затверджених запасів.

Із 241 ділянки усіх типів мінеральних лікувальних та лікувально-столових підземних вод 114 (43,1 % від загальної кількості затверджених запасів) належить до мінеральних підземних вод без специфічних компонентів і властивостей. До них відносяться мінеральні підземні води (від маломінералізованих до розсолів) з мінералізацією від 1 до 35 г/дм³. Мінеральні лікувальні та лікувально-столові підземні води без специфічних компонентів і властивостей розвідані та затверджені в 19 адміністративних областях.

За своїми лікувальними властивостями найбільшу цінність мають води зі специфічними компонентами та властивостями. Кількість ділянок та їх поширення в Україні наведено в Табл. 7.6.

Теплоенергетичні підземні води

Одним з нетрадиційних джерел енергії є теплоенергетичні води. В Україні теплоенергетичні води розвідані в Закарпатському артезіанському басейні. В більшості випадків теплоенергетичні води містять в розчинному вигляді підвищену кількість мікрокомпонентів (бром, бор, йод), які робить їх цінною бальнеологічною і промисловою сировиною, а також джерелом для одержання теплової енергії.

Детально розвідане одне родовище теплоенергетичних вод – Берегівське в Закарпатській області. Запаси теплоенергетичних вод Берегівського родовища затверджені в кількості 0,871 тис. м³/добу по сумі категорій В+С1. Родовище

експлуатується з 1973 року. Вода використовується для наповнення басейну.

Промислові підземні води

В Україні розвідано 2 родовища промислових підземних вод, експлуатаційні балансові запаси яких складають по категоріям А+В+С1–33615,000 м³/добу. Видобуток і використання в 2011 році становили 0,041 м³/добу. З двох розвіданих ділянок експлуатувалася одна.

Північно-Сиваське родовище промислових йодних вод розташоване на території Генічеського району Херсонської області біля с. Щасливцево в межах мілководної лагуни Азовського моря – Сиваша та в північній частині Арабатської Стрілки. Східна частина родовища знаходиться під водами Азовського моря. Вміст йоду від 29,8 г/дм³ до 30,1 г/дм³. Добова кількість видобутого йоду при повному освоєнні родовища складе 1 т/добу. Північно-Сиваське родовище промислових йодних вод не розробляється.

Бистрівське родовище промислових підземних вод (розсолів) розташоване за 7 км на південній схід від м. Трускавець Дрогобицького району Львівської області. Родовище експлуатується з 1972 року ЗАТ «Т.С.Б.» (раніше «Трускавецька сіль «Барбара»). За хімічним складом води йодобромні, сульфатно-хлоридні магнієво-натрієві з підвищеним вмістом ортоборної кислоти. Загальна мінералізація коливається в межах 350-440 г/дм³. Розсоли Бистрівського родовища є гідромінеральною сировиною для виготовлення лікувального препарату Трускавецької натуральної солі «Барбара».

7.2.2 Екзогенні геологічні процеси

Суттєві зміни у природні інженерно-геологічні умови території України та перебіг геологічних процесів, зокрема екзогенних, постійно вносить господарська діяльність людини. Залучення територій з розвитком природних екзогенних геологічних процесів (ЕГП) у сферу господарської діяльності призводить до неминучих змін

оточуючого середовища, які супроводжуються техногенним посиленням природних ЕГП. Спостерігається тенденція до розширення площ розвитку ЕГП, збільшення кількості їх проявів під впливом техногенних факторів. Це підтверджується результатами режимних спостережень, які фіксують підсилення взаємозв'язку між динамікою росту господарського потенціалу та регіональним поширенням небезпечних ЕГП. До найактивніших небезпечних процесів впродовж останніх років на-

лежать: зсуви, карст, підтоплення земель і населених пунктів, абразія, осідання земної поверхні тощо. Небезпека значно зростає у місцях розташування об'єктів, що створюють сприятливі умови для активізації процесів та виникнення надзвичайних ситуацій техногенного походження. Це гірничодобувні та переробні підприємства, меліоративні системи, промислово-міські агломерації, автомобільні дороги, залізничні колії, нафто- та газопроводи тощо.

Табл. 7.6 – Поширення ділянок води зі специфічними компонентами та властивостями

Типи мінеральних вод	Кількість ділянок	Адміністративні області
Борна	2	Закарпатська
Бромна	22	АР Крим, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька
З підвищеною концентрацією органічних речовин	18	Вінницька, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька
Залізна	3	Донецька
Йодно-бромна	2	Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська
Йодно-бромна борна	3	Закарпатська, Івано-Франківська, Херсонська
Кремниста	8	Вінницька, Дніпропетровська, Закарпатська, Харківська
Радонова	30	Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська
Сульфідна	12	АР Крим, Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька
Вуглекисла	9	Закарпатська
Вуглекисла борна	10	Закарпатська
Вуглекисла залізна	2	Закарпатська
Вуглекисла йодно-бромна	1	Закарпатська
Вуглекисла кремниста	3	Закарпатська
Вуглекисла миш'яковиста	2	Закарпатська
Всього:	127	

Зсувні процеси домінують в переліку серед сучасних ЕГП внаслідок значного поширення, особливо в місцях інтенсивного освоєння територій (Рис. 7.10). Головними природними чинниками активізації зсувів є: метеорологічні (атмосферні опади, температура та вологість повітря), гідрологічні (рівні та витрати води в поверхневих водотоках, рівні води та хвильовий режим морів, озер, інших водойм, ерозійна та абразійна дія поверхневих вод), гідрогеологічні (рівні, хімічний склад, умови живлення та дренажу підземних вод), сейсмічні (землетруси). Вплив господарської діяльності на розвиток зсувів часто пов'язаний з додатковим навантаженням, підрізкою схилів під час будівельних робіт, створенням динамічних навантажень на схилах тощо. Згідно останніх даних на території України зафіксовано майже 23000 зсувів, кількість яких змінюється за рахунок ліквідації (зрізання, зчищення), злиття окремих близько розташованих зсувних форм або внаслідок утворення нових. Найбільшого масштабу зсуви набули на узбережжі Чорного моря у межах Одеської, Миколаївської областей та АР Крим, на узбережжі Азовського моря та у басейні р. Сіверський Донець (Донецька область), правобережжі Дніпра та його правих приток, в басейнах річок Уж, Тиса,

Латориця, Ріка, Тербля, Тересва (Закарпаття) та басейнах річок Дністер, Прут, Черемош, Сирет, Стрий, Вишня (Карпатський регіон та Прикарпаття). Чисельні прояви зсувних деформацій на узбережжі морів, лиманів, водосховищ пов'язані з інтенсифікацією абразії, яка підсилює процес активізації зсувів на ділянках певного літологічного складу. Активна господарська діяльність без проведення необхідних інженерно-захисних заходів викликала поширення зсувів на території 375 населених пунктів, серед яких Київ, Севастополь, Дніпропетровськ, Одеса, Луганськ, Лисичанськ, Куп'янськ, Чернівці тощо. Активізація зсувів відмічається на території майже всіх адміністративних областей, за винятком територій, яким взагалі не властивий розвиток зсувного процесу – Волинської та Рівненської областей (Табл. 7.7).

Порівняно з 2010 роком загальна кількість зсувів у межах України майже не змінилась, проте 51 зсув зі стадії активізації перейшов до стадії стабілізації. Результати аналізу моніторингових спостережень впродовж 2011 року дозволяють зробити висновок щодо зменшення інтенсивності активізації зсувів на більшості території України. Це пов'язано зі зменшенням кількості опадів протягом 2011 рік порівняно з попереднім роком.

Дані моніторингових спостережень за абразією свідчать про продовження розвитку цього процесу на узбережжі Азовського та Чорного морів (у межах АР Крим, Донецької, Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей), а також на внутрішніх водоймах (Рис. 7.11).

Основними чинниками, які обумовлюють розвиток абразії є геолого-геоморфологічні (літологія порід, неотектоніка, сейсміка, морфологія берегу і пляжу), гідрометеорологічні (хвильовий, вітровий та рівневий режим моря) умови та господарська діяльність людини. Довжина берегової лінії з розвитком абразії складає 1265,5 км. З них активізація зафіксована на ділянках впродовж 1200,7 км, при цьому 253,3 км берегу ускладнені зсувами. Абразія виступає чинником, що підсилює розвиток процесу зсувоутворення через замочування нестійких гірських порід узбережжя. Активізація абразії пов'язана з інтенсивною господарською діяльністю (зарегулювання річкового стоку, нераціональне освоєння пляжної смуги, надмірне видобування піску з прибережних територій, порушення природного режиму міграції наносів). Швидкість абразії у 2011 році зросла до 1,46 м/рік, проте на забудованих територіях, завдяки проведенню берегозахисних заходів, знизилась до 1 м/рік. Іntenсивність абразії обумовлена багаторічною мінливістю штормів, рівня моря, здатністю порід протистояти розмиванню та визначає швидкість руйнування берегів. У 2011 році інтенсивність абразії змінювалась від 0,5 м³/пог. м у Запорізькій області до 40,0 м³/пог. м в Одеській області.

У береговій зоні штучних водосховищ спостерігаються процеси переробки берегів, яке відбувається під впливом тих же факторів та умов, що визначають розвиток морської абразії. При створенні водосховищ на зміну річкової ерозії приходить хвильова абразія. Іntenсивність переробки залежить від геологічної будови берегів та розмірів водосховища, яке визначає параметри хвиль. Найбільшу в Україні систему водосховищ з довжиною берегової лінії 3529 км утворює Дніпровський каскад, де на 1329 км берегу переробка відбувається постійно і вони потребують інженерного захисту. З решти – 611 км берегу захищені інженерними спорудами, а на 1589 км є «нейтральними», де розвиток процесу мінімальний за рахунок пологості берегів водосховищ. Максимальні швидкості переробки берегів каскаду Дніпровських водосховищ відмічались у перші 5-10 років їх існування, коли береги, складені пухкими породами, відступали на 50-100 м/рік. На сьогодні середня швидкість процесу складає 0,1-1,5 м/рік, а ширина смуги переробки змінюється від 2,5 до 30,0 м. Переробка берегів Дністровського водосховища (у межах Чернівецької області) відбувається на ділянці довжиною 80 км, ширина смуги переробки в середньому складає 150 м. Тут у глинистих відкладах правого берегу активізувались зсуви. Переробка берегів і пов'язані з нею процеси обвалів, зрушень, активізації зсувної

та карстово-суфозійної діяльності при існуючому техногенному навантаженні є загрозою для безпеки життєдіяльності. Загальна довжина берегу з розвитком переробки Хрінниківського водосховища (Рівненська область) складає 11,1 км, з них 1,2 км закріплені берегозахисними спорудами. Внаслідок того, що водосховище заповнене не на всю потужність, відбувається стабілізація процесу, потенційно-небезпечні ділянки укріплюються.

Карст – інженерно-геологічний процес, що відбувається при взаємодії води з розчинними гірськими породами. Він є особливо небезпечним через те, що його раптова активізація може сприяти виникненню миттєвих провалів чи осідань земної поверхні. На 74,2 % території України поширені породи, в яких може відбуватися карстоутворення при певних умовах. У розвитку карсту на території України є регіональні відмінності (Рис. 7.12).

Поширення підземних і поверхневих карстопроявів відмічається майже на всій території України. Велика кількість карстових воронко спостерігається на ділянках поширення карсту у відкритій стадії, яка займає 1,9 % від всієї території України. За уточненими даними загальна кількість карстопроявів перевищує 25 тисячі одиниць (Табл. 7.8).

Карст належить до найбільш складних геологічних процесів, що негативно впливають на господарську діяльність. У цілому карстовий процес знижує стійкість геологічного середовища і ускладнює господарське використання території. Деформації, що виникають при господарському освоєнні закарстованих територій (провали, осідання), супроводжуються руйнуванням будівель і споруд, розривами підземних комунікаційних мереж, ускладненням експлуатації гірничих виробок, втратами води з водосховищ і каналів, зменшенням площ орних земель тощо. Розвиток техногенного карсту, який фіксується на забудованих територіях, пов'язаний з формуванням у закарстованих масивах значних за розмірами депресійних лійок в районах водозаборів (мм. Рівне, Дубно, Сарни Рівненської області, Краматорськ Донецької області, Луганськ, Рубіжне Луганської області та інші). Техногенна активізація карсту створює загрозу цивільним та промисловим спорудам південно-західної частини м. Львів приблизно на третині його площі (майже 50 км²). Активізація карсту і пов'язаних з ним просідань і провалів спостерігається в населених пунктах Передкарпаття (Немирів, Тербовля, Гусятин, Заліщики та інші). Особливого розвитку він набув у районах проведення гірничодобувних робіт, насамперед, видобутку солей, на території Солотвинського (Закарпатська область), Калуш-Голинського (Івано-Франківська область), Стебницького (Львівська область), Ново-Карфагенського (Донецька область) родовищ, та сірки Немирівського, Язівського, Роздольського (Львівська область), Тлумачівського родовищ (Івано-Франківська область).

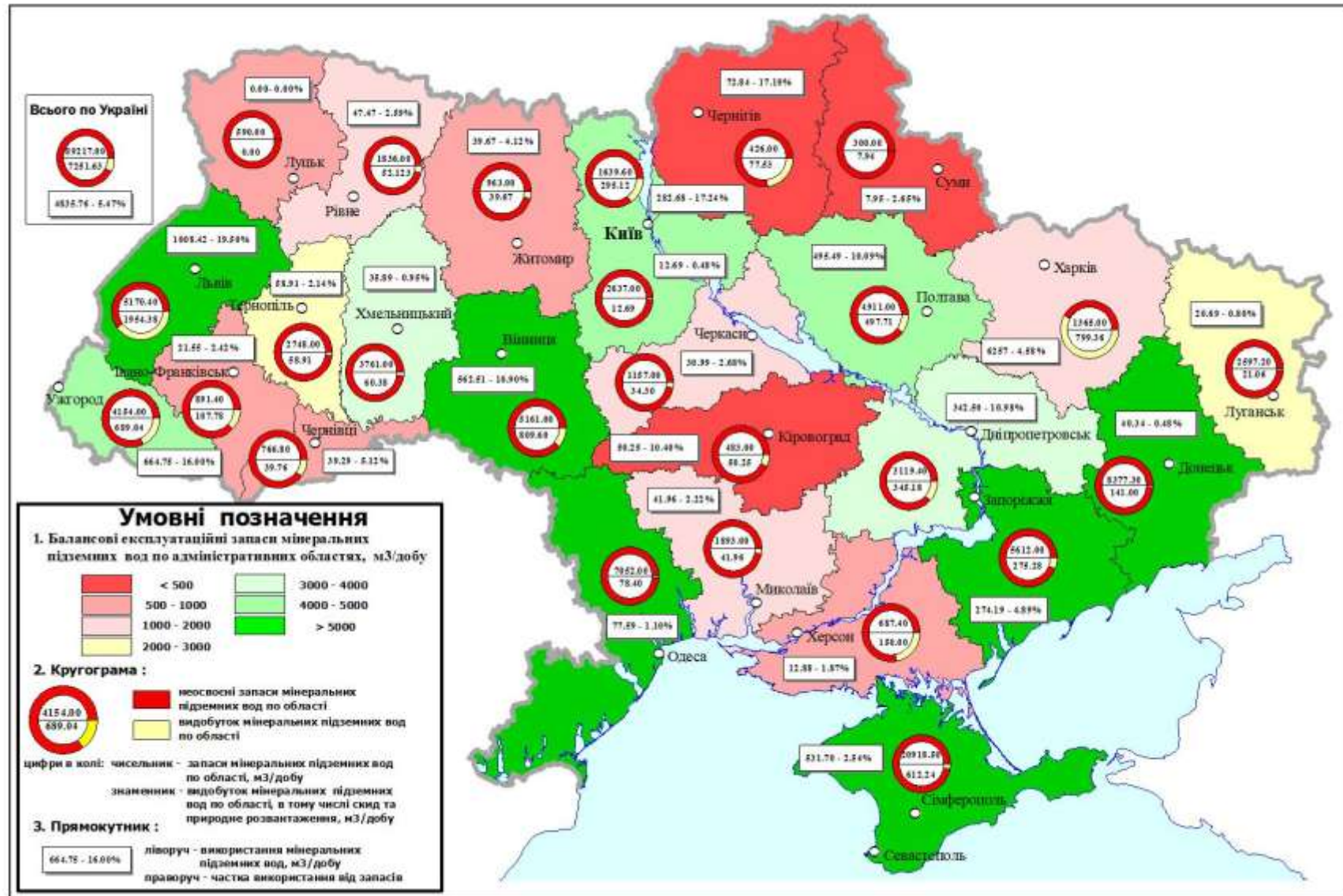

Рис. 7.9 – Балансові експлуатаційні запаси та видобуток мінеральних підземних вод

Рис. 7.10 – Поширення зсувів на території України

Табл. 7.7 – Характеристика поширення зсувів на території України за 2010–2011р.р.

№ з/п	Назва адміністративного утворення	Площа адміністративного утворення, тис. км ²	2010 рік		2011 рік		Зміна кількості зсувів, шт.	
			Загальна кількість зсувів, шт.	Кількість активних зсувів, шт.	Загальна кількість зсувів, шт.	Кількість активних зсувів, шт.	загальної	активних
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	АР Крим	27	1582	135	1589	113	+7	-22
2	Вінницька	26,5	339	3	339	-	-	-3
3	Волинська	20,2	-	-	-	-	-	-
4	Дніпропетровська	31,9	382	8	382	8	-	-
5	Донецька	26,5	189	93	189	93	-	-
6	Житомирська	29,9	10	-	10	-	-	-
7	Закарпатська	12,8	3274	15	3276	14	+2	-1
8	Запорізька	27,2	206	103	205	103	-	-
9	Івано-Франківська	13,9	805	95	805	95	-	-
10	Київська	28,9	814	14	814	14	-	-
11	Кіровоградська	24,6	140	12	140	12	-	-
12	Луганська	26,7	769	339	769	339	-	-
13	Львівська	21,8	1347	18	1347	18	-	-
14	Миколаївська	24,6	1148	100	1149	99	-	-1
15	Одеська	33,3	5835	487	5836	478	-	-
16	Полтавська	28,8	824	5	824	4	-	-1
17	Рівненська	20,1	-	-	-	-	-	-
18	Сумська	23,8	567	6	567	3	-	-3
19	Тернопільська	13,8	117	24	117	24	-	-
20	Харківська	31,4	1615	16	1615	2	-	-14
21	Херсонська	28,5	43	16	33	18	-10	+2
22	Хмельницька	20,6	420	1	421	1	+1	-
23	Черкаська	20,9	1033	161	1033	161	-	-
24	Чернівецька	8,1	1468	151	1468	151	-	-
25	Чернігівська	31,9	9	1	9	1	-	-
Загалом по Україні		603,7	22936	1802	22937	1751	+1	-51

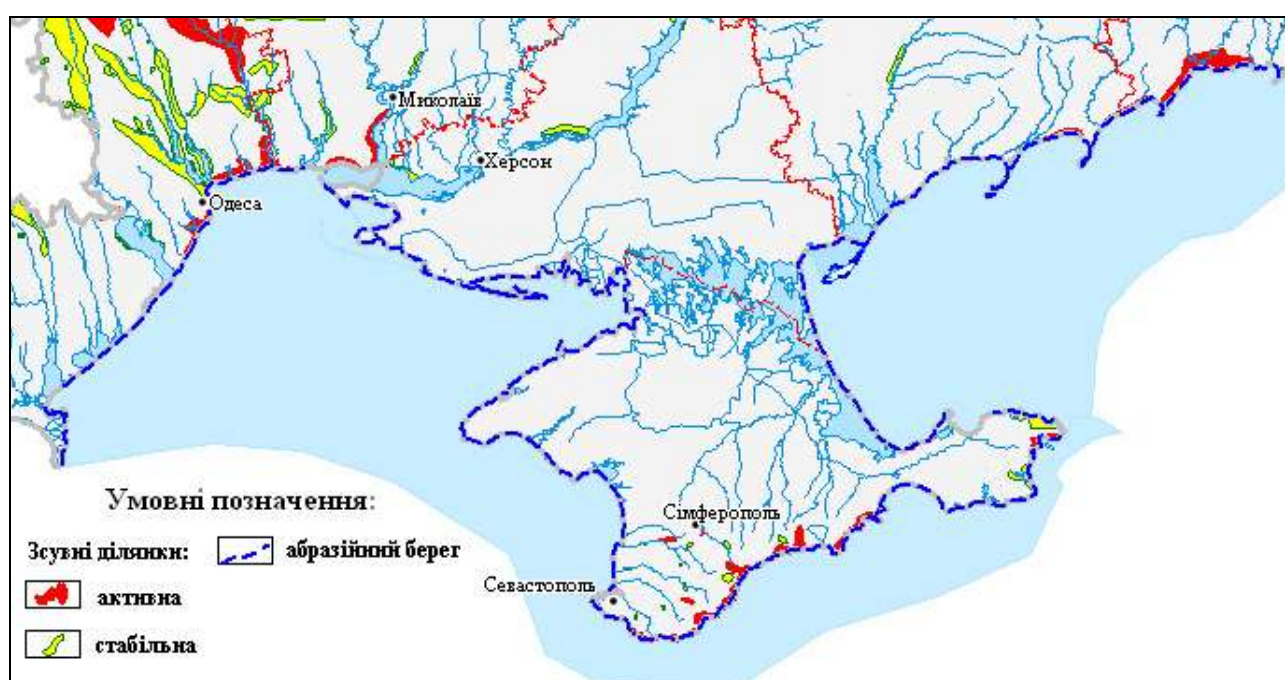

Рис. 7.11 – Сумісний прояв абразійного та зсувного процесів

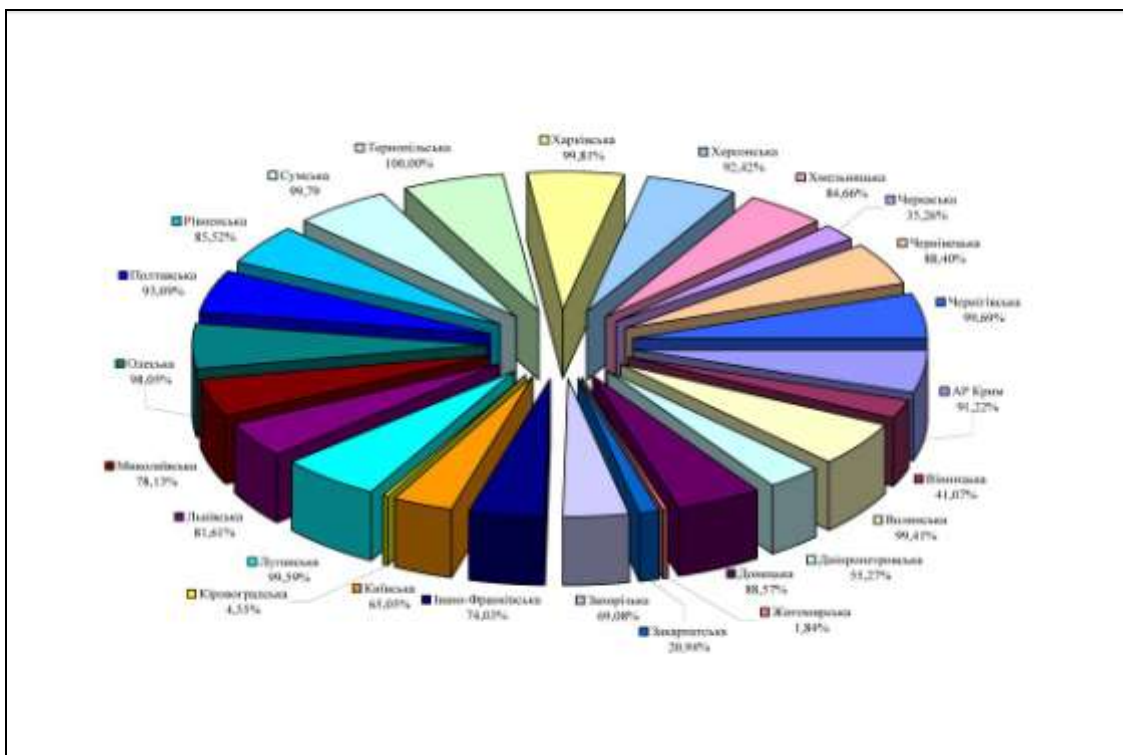

Рис. 7.12 – Розподіл площ порід, що здатні до карстування

Підтоплення – один з найпоширеніших сучасних геологічних процесів, що розвиваються як у природних умовах, так і під впливом техногенних чинників. Останні часто мають визначальне значення, особливо як наслідок проведення водогосподарських заходів (нааявність іригаційних систем, водосховищ, каналів, втрати з комунікацій, створення ставків в яружно-балковій мережі, замулення річок тощо). Процес набув в Україні сталого характеру, величина площ підтоплення постійно змінюється. У районах, де переважними чинниками є природні (кліматичні), у багатоводні роки процес активізується, а в маловодні – затухає; в місцях, де визначальними чинниками є техногенні, при відсутності спеціальних заходів з попередження або ліквідації підтоплення, відбувається його подальший розвиток. Найбільш інтенсивно підтоплені території, що прилягають до заплавлів річок, ділянки в зонах впливу водосховищ і каналів, площі, підроблені гірничими виробками тощо. Техногенний характер має підтоплення в межах забудови, де фіксується стійке порушення природного режиму зволоження і підйом рівня ґрунтових вод. У 2011 році кількість підтоплених населених пунктів в Україні склала 4689 одиниць. За результатами спостережень за підтопленням відмічається незначне збільшення площ за рахунок техногенної складової (Табл. 7.9).

Останніми роками підтоплення відмічалось майже на 13,2 % території України. Його масштабний площинний прояв, змінюючи стан і властивості породного масиву, створює умови для виникнення й активізації вже існуючих ЕГП. Площі природного підтоплення в Поліссі, що пов'язані з регіональним високим положенням рівнів ґрунтових вод, залишаються в раніше зафіксованих ме-

жах (Волинська, Рівненська, Житомирська та північна частина Київської області). Найбільш несприятливі умови з підтопленням через техногенні чинники склалися у центральних та південних областях України. Найбільші площі підтоплення фіксуються в межах південних областей – Херсонської, Миколаївської, Одеської, Дніпропетровської та Донецької областей. У межах Львівської, Полтавської та Харківської областей процес розвивається не тільки в межах заплавлів, надзаплавлених терас та днищах великих балок, а й на вододілах. У західних областях України найбільші площі техногенного підтоплення співпадають з площею гірничих робіт у Львівсько-Волинському басейні.

Здатність лесових ґрунтів до просідання та значне поширення визначають їх як один з важливих компонентів геологічного середовища. При замочуванні вони дають додаткове ущільнення як від власної ваги, так і при додатковому навантаженні з одночасною зміною структури ґрунту. При цьому на окремих масивах активно проявляються вертикальні деформації. Лесові ґрунти поширені на площі 363,81 тис. км², що становить 60,3 % території України. З них лесові ґрунти II типу умов за просіданням займають площу 62,42 тис. км² (10,3 %), I типу – 204,75 тис. км² (33,9 %), решта – непросідаючі (Рис. 7.13). На території розвитку лесового покриву за особливостями розповсюдження, умовами залягання, складу і стану порід з півночі на південь простежується загальна широтна зональність. По мірі поширення на південь спостерігається перехід від уривчастих малопотужних лесових порід до суцільного потужного покриву. Найповніші розрізи з максимальною потужністю лесових відкладів пов'язані з низинними частинами Придніпровської

та Причорноморської западин (Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська, Кіровоградська області), а найменші простежуються на вододілах Подільської, Придніпровської та Приазовської височин (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська,

Сумська, Луганська, Донецька області). На рівнинах та в річкових долинах в поширенні лесового покриву відмічається низка особливостей. Має місце загальна тенденція збільшення потужності лесових порід в бік місцевих вододілів.

Табл. 7.8 – Поширення площ порід, здатних до карстування та карстопроявів

№ з/п	Назва адміністративної одиниці	Площа адміністративної одиниці, тис.км ²	Площа поширення порід, здатних до карстування, тис.км ²	Кількість карстопроявів, шт.
1	АР Крим	27	24,63	9594
2	Вінницька	26,5	10,88	244
3	Волинська	20,2	20,08	1529
4	Дніпропетровська	31,9	17,63	3
5	Донецька	26,5	23,47	380
6	Житомирська	29,9	0,55	81
7	Закарпатська	12,8	2,68	23
8	Запорізька	27,2	18,79	-
9	Івано-Франківська	13,9	10,29	2077
10	Київська	28,9	18,8	-
11	Кіровоградська	24,6	1,12	-
12	Луганська	26,7	26,59	368
13	Львівська	21,8	17,79	5102
14	Миколаївська	24,6	19,22	157
15	Одеська	33,3	32,65	112
16	Полтавська	28,8	26,81	11
17	Рівненська	20,1	17,19	743
18	Сумська	23,8	23,75	56
19	Тернопільська	13,8	13,8	1371
20	Харківська	31,4	31,34	11
21	Херсонська	28,5	26,34	94
22	Хмельницька	20,6	17,44	769
23	Черкаська	20,9	7,37	-
24	Чернівецька	8,1	7,16	314
25	Чернігівська	31,9	31,8	2313
Загалом по Україні		603,7	448,17	25352

На території України сумарне просідання лесових ґрунтів при зовнішньому навантаженні в середньому становить до 15 см, інколи досягаючи 29 см. Максимальні значення просідання лесових ґрунтів від власної ваги та при додаткових навантаженнях відмічені в Причорномор'ї та Придністров'ї. Тут просідання від власної ваги становить 30-60 см при потужності лесових товщ 20-30 м (у Придніпров'ї до 50 м) і заляганні рівнів ґрунтових вод на глибинах майже 10 м; максимальні значення спостерігаються в районі м. Запоріжжя і Марганець (140-220 см). Сумарна величина просідання при додатковому навантаженні складає 15-30 см, у Придніпров'ї збільшуючись до 74 см (м. Дніпропетровськ). У зв'язку з підвищенням рівня ґрунтових вод та підтопленням територій, на значних площах відбулось зменшення потужностей відкладів, що мають властивості просідати, за рахунок часткового ущільнення нижньої частини розрізу. Значні зміни умов існування лесового покриву в Придніпров'ї викликані створенням каскаду водосховищ на р. Дніпро, які спричинили підвищення рівнів ґрунтових вод, інтенсивну переробку берегів з розвитком гравітаційних схилених

процесів. Просідання лесових ґрунтів суттєво впливає на характер та інтенсивність процесів площинної та яружної ерозії, а також суфозійно-ерозійних процесів, які сприяють формуванню своєрідних форм рельєфуподових западинних знижень. Поряд з цим, на ділянках підтоплення спостерігається зниження стійкості схилів, які складені лесовими ґрунтами, що мають здатність до просідання. Знижена механічна стійкість лесових ґрунтів зі здатністю до просідання сприяє збільшенню величини сейсмострушуваності. Найбільш динамічне зниження інженерно-сейсмічної стійкості лесів відбувається в південних регіонах, які характеризуються широким розвитком підтоплення в межах зрошуваних масивів та промислово-міських агломерацій. Переважно на лесових ґрунтах другого типу розбудовані міста Апостолове, П'ятихатки, Запоріжжя, Мелітополь, Дніпрорудне, Кіровоград, Олександрія, Знамянка, Долинська, Южне, Харків, Лозова, Первомайський, Херсон, частково Жовті Води, Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Марганець, Донець, Луганськ, Краснодон, Свердловськ, Попасна, Лисичанськ, Богодухів тощо.

Незначна активізація бічної ерозії в 2011 році відмічена в басейнах річок Чорна та Біла Тиси, Тересва, Апшиця (Закарпатська область). Розмиваються відклади заплав і перших надзаплавних терас, а також підніжжя схилів, що сприяє активізації зсувів. Ширина розмиву змінюється від 1,0 до 5,0 м, а загальна довжина ділянок активізації процесу складає 2,23 пог. км, з яких 0,35 пог. км знаходяться на забудованій території. Бічною ерозією пошкоджені лісові, автомобільні дороги, мости, опори ЛЕП. На території Львівської області активізація процесу спостерігається по ділянках річок Дністер, Стрв'яж, Сушичанка, Вирва, Ямельчанка, Кропив'янка загальною довжиною 42 км. У містах Хирів, Ст. Самбір, селах Стрілки, Спас, Поляна, Засадки, В. Сушиця, Лопушанка Хомина, Ст. Кропивник,

Ямельниця, Підгородці вона створює загрозу будівлям. У с. Ст. Кропивник повністю усунута загроза зсуву в річку території цвинтаря. Крім того, інтенсивний розвиток бічної ерозії на схилах річки Горинь загрожує господарським об'єктам у межах сіл Бродів, Бухарів та смт Оржів Рівненської області, тут у 2011 році приріст активної частини у межах забудови склав 348 пог. м. У межах Волинської області приріст активної частини зафіксований на рівні 274,5 пог. м, з них на забудованій території – 221,5 пог. м. У Запорізькій області на узбережжі Дніпровського водосховища на ділянці берегового схилу між селами Круглик і Грушівка відмічена активна переробка берегового схилу з середньою швидкістю 0,4 м/рік, про що свідчать свіжі осипи ґрунту біля підніжжя схилу і повалені дерева.

Табл. 7.9 – Характеристика площ підтоплення на території України

№ з/п	Назва адміністративної одиниці	Площа адміністративної одиниці, тис. км ²	Площа підтоплення, тис. км ²	Кількість населених пунктів, в яких відмічене підтоплення, шт.
1	АР Крим	27,0	0,065	204
2	Вінницька	26,5	0,005	13
3	Волинська	20,2	9,14	59
4	Дніпропетровська	31,9	7,29	925
5	Донецька	26,5	1,66	371
6	Житомирська	29,9	0,04	47
7	Закарпатська	12,8	0,001	4
8	Запорізька	27,2	0,01	248
9	Івано-Франківська	13,9	-	-
10	Київська	28,9	0,021	82
11	Кіровоградська	24,6	0,06	51
12	Луганська	26,7	0,01	3
13	Львівська	21,8	0,25	36
14	Миколаївська	24,6	17,033	761
15	Одеська	33,3	20,575	983
16	Полтавська	28,8	0,15	48
17	Рівненська	20,1	11,7	157
18	Сумська	23,8	0,07	17
19	Тернопільська	13,8	-	16
20	Харківська	31,4	0,122	68
21	Херсонська	28,5	11,3	306
22	Хмельницька	20,6	0,06	170
23	Черкаська	20,9	0,06	64
24	Чернівецька	8,1	-	23
25	Чернігівська	31,9	0,146	36
Загалом по Україні		603,7	79,77	4692

Розвиток **селевого процесу** спостерігається в Кримському та Карпатському регіонах. Поширеність та інтенсивність цього процесу у гірських і передгірських областях визначається відмінностями тектонічного, неотектонічного та сейсмічного режимів гірських зон, залежить від геологічної будови території, особливостей геоморфологічних умов, діяльності людини. Селенебезпечні басейни є зосередженням розвитку практично всіх ЕГП (гравітаційних, ерозійних, денудаційно-аккумулятивних). Гравітаційні зміщення порід на схилах, викликаючи зсуви та обвали сприяють накопиченню

твердої складової селів. Техногенна діяльність викликає посилення селевих процесів. Останнім часом селі реєструються кожні 2-3 роки, хоча ще 50 років тому селепрояви відмічались лише 1 раз на 8 років. Цьому сприяє інтенсивна вирубка лісів, розробка корисних копалин, прорив гребель, нерегульований випас худоби на полонинах. У Карпатському регіоні нараховуються три селеактивні басейни, що охоплюють територію Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, де налічується 219 тільки великих селевих водотоків та понад 400 малих. Найбільшою

селективністю характеризуються басейни річок Черемош і Прут, де формуються переважно водокам'яні, рідше – грязе-кам'яні селі. В АР Крим нараховуються три селеактивні басейни з 42 селенебезпечними водотоками загальною довжиною 202,6 км, з них 13 довжиною 154,4 км, потенційно загрожують забудованим територіям. Найбільш селеактивні ділянки розташовані в південно-східній частині Кримського півострова між містами Алушта та Судак в басейнах річок Ай-Серез (поряд с. Міжріччя), Ворон (поряд с. морське), Кутлак (поряд с. Веселе), Табл. 7.10.

Загроза селевих потоків за несприятливих погодних умов (інтенсивних зливах і, зрідка, сніготаненні) поширюється на території 30 населених пунктів Карпат і Криму, а також на деякі шляхи сполучення, лінії комунікації тощо. В 2011 році сходження селевих потоків в Україні не відмічено.

Осідання земної поверхні над гірничими виробками є одним з найзначніших проявів впливу гірничих робіт на геологічне середовище. З розвитком цього процесу пов'язано зниження інженерно-геологічної стійкості порід, розущільнення масивів порід, що залягають над підземними виробками, перерозподіл напруги навколо виробленого простору. Осідання земної поверхні над гірничими виробками пов'язано з обрешенням (в багатьох випадках повним) гірських порід над виробками, при якому виникає порушення їх суцільності з утворенням нових зон тріщинуватості. Потужність цієї зони, як правило, становить 40-60 м. Товща гірських порід, що залягає вище (300-400 м), плавно осідає без порушення суцільності масиву. Товща, що знаходиться під нею, прогинається, утворюючи мульди осідання поверхні. Внаслідок осідання земної поверхні над гірничими виробками виникають інші небезпечні процеси, такі як підтоплення та заболочення земель. Дроблення масиву гірських порід зі зменшенням його механічної

та сейсмічної стійкості викликає прискорену фільтрацію в гірський масив підземних вод й інтенсифікацію карстових і суфозійних процесів. Для підтримки гірничих робіт проводиться інтенсивна відкачка підземних вод, як наслідок, утворюється депресійна лійка. Це викликає різку активізацію карстового процесу з утворенням провалів, порушеннями та деформаціями земної поверхні.

Загальна площа підроблених земель перевищує 5,5 тис.км², тут зафіксовані осідання та зрушення над підземними виробками на площі понад 2,4 тис. км² (Табл. 7.11).

Найбільш негативні наслідки осідання земної поверхні спостерігаються в межах промислово-міських агломерацій, тому що шахтні виробки часто пройдені під забудованими територіями. Найбільші пошкодження спостерігаються в будинках, розташованих на територіях, що підроблені гірничими роботами на малій глибині та у зонах зосереджених деформацій підгрунтя. В зонах підробок знаходяться міста Донецьк, Макіївка, Горлівка, Єнакієве, Білозерськ, Калуш, Сокаль, Червоноград та інші. У Дніпропетровській області, де гірничодобувні роботи на діючих шахтах ведуться на глибинах 850-1300 м, на перегоні Вечірній Кут – Шмакове, на 67-му кілометрі залізниці, виявлена ділянка прояву деформації земної поверхні довжиною близько 100 м, що проходить вздовж залізничної колії. У Львівській області осідання земної поверхні спостерігається в районі шахт Великомоствівській (загроза електропідстанції, дамбі ЦЗФ, автодорозі), Межиричанській (загроза кабелю зв'язку), Степовій (загроза залізничній колії), Відродження (загроза залізничній колії). Подальша зміна природних умов буде залежати як від інтенсивності та технології проведення гірничих робіт, так і від складу та об'ємів природоохоронних заходів.

Табл. 7.10 – Території поширення селевих водотоків

№ з/п	Адміністративне утворення	Кількість селе-небезпечних водотоків, шт.	Площа селе-небезпечних водотоків, км ²	Кількість селе-утворюючих осередків, шт.	Загальна площа селеутворюючих осередків, км ²
1	Закарпатська	270	1803	377	6,47
2	Івано-Франківська	270	606,93	68	4,2
3	Львівська	≥50	3055	142	240
4	Чернівецька	70	255,4	38	2,6
5	АР Крим	42	1961,44		

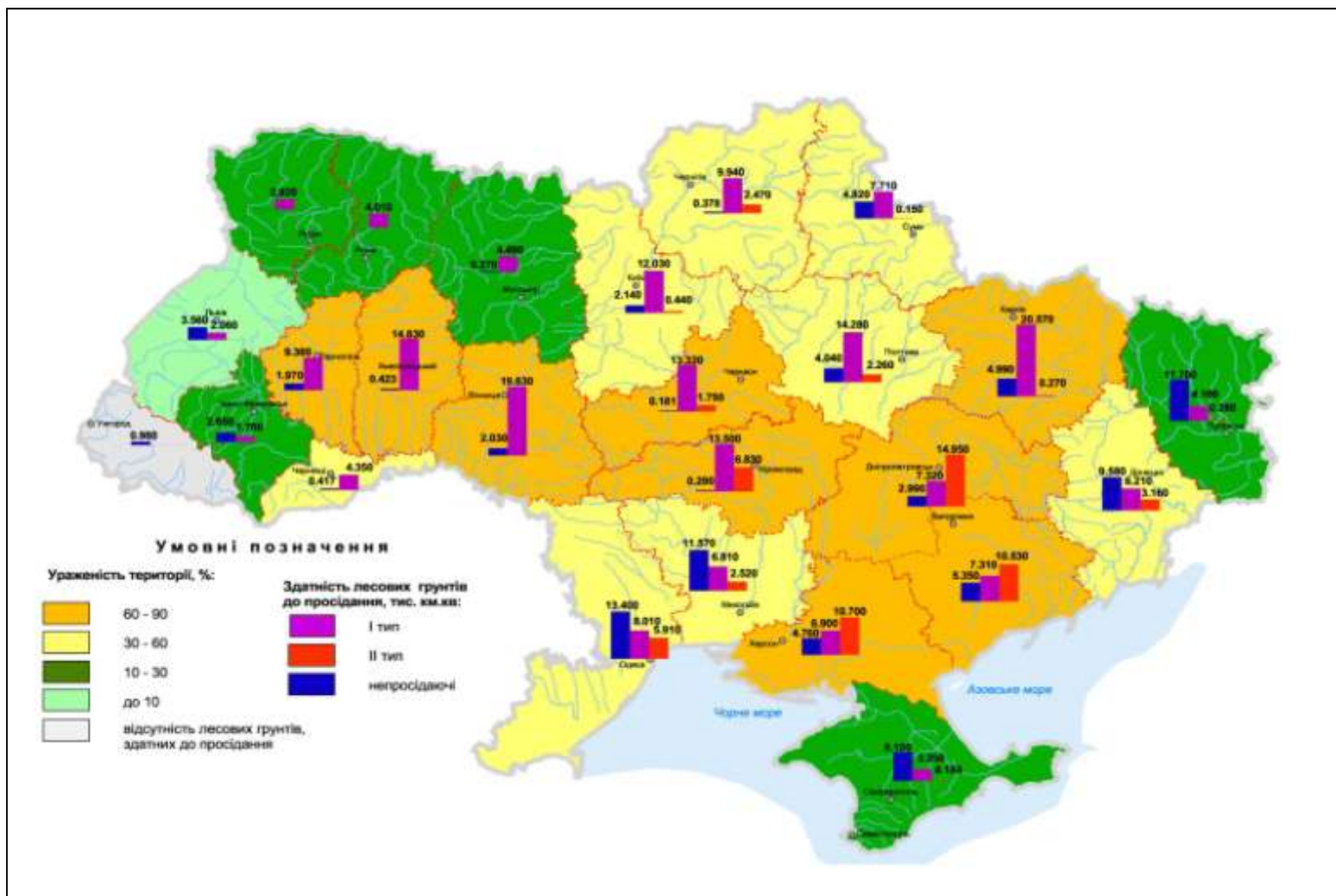

Рис. 7.13 – Поширення лісових ґрунтів

Табл. 7.11 – Загальна характеристика осідання земної поверхні над гірничими виробками

Назва адміністративної області	Площа підробленої території, км ²	Загальна площа осідання земної поверхні, км ²	Глибина осідання (від-до), м	Загальна площа підтоплення в межах осідання, км ²	Площа осідання на забудованій території, км ²	Кількість міст в зоні осідання, шт.
Волинська		26,2	2,5-3,0			
Дніпропетровська	720,83	156,11	0,7-15,0	46,56	22,35	3
Донецька	2417,0	2152,0	0,02-6,8	90,0		23
Івано-Франківська	1,6	0,3	0,1-2,1	0,15	0,2	3
Луганська	2200,0		5,0-7,0		703,8	
Львівська	177,0	100,0	0,01-4,0	5,00	19,5	6

7.3 Геологічний контроль за вивченням та використанням надр

Робота органів Державного геологічного контролю у 2011 році проводилась згідно зі стратегічними напрямками і завданнями щодо реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів.

За 2011 рік територіальними інспекціями держгеолконтролю проведено перевірки діяльності 1403 підприємств-надрокористувачів щодо виконання ними особливих умов 1606 спеціальних дозволів на користування надрами, зокрема, 1261 спеціального дозволу на розробку родовищ корисних копалин та 345 на геологічне вивчення надр.

Під час перевірок підприємств-надрокористувачів, які розробляють родовища корисних копалин, встановлено 2777 порушень норм і правил користування надрами. Найбільш суттєвими та поширеними є такі: не виконуються особливі умови спеціального дозволу; не виконуються рекомендації контролюючих органів; відсутня геологічна та дозвільна документація на розробку родовища; відсутні або не виконуються плани робіт та програма розробки родовища; не проводиться радіаційний контроль якості сировини і продукції; не надана звітність за формою 5-гр та 7-гр.

Надрокористувачам, які розробляють родовища корисних копалин з порушенням чинного законодавства, комісіями державного геологічного контролю надано 2021 припис щодо усунення виявлених порушень та встановлено терміни їх виконання.

У 2011 році органами держгеолконтролю приділялась посиленна увага виявленню фактів несанкціонованого видобутку корисних копалин. Протягом звітного періоду виявлено 109 фактів несанкціонованого видобутку корисних копалин.

Під час перевірок установлено 515 порушень норм і правил користування надрами з метою геологічного вивчення. Найбільш суттєвими та поширеними є такі: програма робіт з геологічного вивчення не виконується за термінами та обсягами; відсутність у надрокористувача планів робіт, проектів ДПР, необхідної дозвільної документації; невиконання особливих умов спеціального дозволу.

Надрокористувачам, які порушили чинне законодавство, комісіями державного геологічного контролю надано 459 приписів щодо їхнього вивчення з термінами виконання.

Крім планових перевірок органами держгеолконтролю проводились перевірки діяльності надрокористувачів за дорученнями Кабінету Міністрів України, зверненнями народних депутатів, прокуратури, Державної податкової адміністрації та органів місцевого самоврядування.

З метою всебічного висвітлення ситуації щодо дотримання надрокористувачами вимог законодавства про надра, у 2011 році Держгеолконтролем активізовано проведення спільних перевірок з іншими контролюючими органами. Із загальної кількості проведених перевірок 250 перевірок було здійснено із залученням представників Держгірпромнагляду, ДПА, МВС, СБУ та органів місцевого самоврядування.

Держгеолконтролем у ході проведення перевірок, виявляються порушення, притягнення до відповідальності за скоєння яких, не входить до компетенції Мінприроди. Відповідні органи виконавчої влади (органи прокуратури, Держгірпромнагляд, СБ України, МВС України та ін.) інформуються за матеріалами перевірки з метою відповідного реагування.

У 2011 році направлено 192 інформування до відповідних органів виконавчої влади, а саме: до прокуратури – 97 інформуваль; до Держуправління екології – 30; до Держгірпромнагляду – 12; до інших органів влади (СБУ, МВС, ДПА і т. д.) – 53.

Крім направлення інформуваль з матеріалами перевірки до відповідних органів виконавчої влади, також мають місце звернення Державної служби геології та надр України (71 звернення) до відповідних органів виконавчої влади за рекомендацією Робочої групи Держгеонадр України з попереднього розгляду питань продовження строку дії, переоформлення, внесення змін до спеціальних дозволів на користування надрами, внесення змін до угоди про умови користування надрами, зупинення, поновлення дії, анулювання спеціальних дозволів на користування надрами (далі – Ро-

боча група Держгеонадр України).

Крім планових перевірок органами держгеолконтролю проводяться перевірки діяльності надрокористувачів за дорученнями Кабінету Міністрів України, зверненнями народних депутатів, органів прокуратури, ДПА України та органів місцевого самоврядування.

За 2011 рік на засіданнях Робочої групи Держгеонадр України ухвалено рішення щодо анулювання 223 спеціальних дозволів на користування надрами, зупинення дії – 161 дозволу та поновлення дії 45 дозволів.

Стан надрокористування в країні перебуває під постійним контролем органів держгеолконтролю.

7.4 Дозвільна діяльність у сфері використання надр

Відповідно до Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 615 (далі – Порядок), на засіданнях Робочої групи Державної служби геології та надр України у 2011 році було розглянуто 803 заяви із таких питань: 70 щодо продовження строку дії спеціальних дозволів на користування надрами; 507 щодо переоформлення спеціальних дозволів на користування надрами; 160 щодо внесення змін до спеціальних дозволів на користування надрами; 16 щодо внесення змін до Програм робіт, які є невід'ємною частиною Угоди про умови користування надрами.

Згідно з Порядком, на засіданнях Комісії з питань надрокористування розглянуто 232 заяви про надання спеціального дозволу на користування надрами.

Відповідно до пункту 20 Порядку видано 2 дублікати.

Згідно з Порядком проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30.06.2011 № 594, всього було підготовлено та опубліковано пропозицій щодо

продажу на аукціоні спеціальних дозволів на користування 14 ділянками надр (запланована сума надходження – 26 353 120,00 грн), із них продано 10 ділянок надр на I аукціоні 27.12.2011, надходження до державного бюджету від продажу спеціальних дозволів на користування надрами склали – 5 850 430,00 грн.

У 2011 році видано 876 спеціальних дозволів на користування надрами, рішення по яких прийнято у 2010 – 2011 роках: з метою геологічного вивчення (у т. ч. дослідно-промислової розробки) – 278 (із них 10 спеціальних дозволів по аукціонах 2010 року); з метою видобування – 598 (із них 4 спеціальних дозволів по аукціонах 2010 року).

Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» заплановано наповнення загального фонду державного бюджету від збору за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та коштів від продажу таких дозволів в обсязі 260 000 000,00 грн.

Всього надходження до загального фонду державного бюджету від продажу та надання спеціальних дозволів на користування надрами становлять (станом на 30.12.2011) – 348 932 335,23 грн, перевиконання на 134 %.

8

ВІДХОДИ

8.1 Структура утворення та накопичення відходів

Одним з найважливіших принципів сталого розвитку є екологічно збалансоване природокористування, що має базуватися на ощадливому використанні природних ресурсів та мінімізації обсягів утворення відходів.

У 2011 році в Україні утворилося 447,6 млн. т відходів, з яких 442,4 млн. т – це відходи, від економічної діяльності підприємств та організацій, 5,2 млн. т – відходи, що надійшли на переробку від домашніх господарств та сфери послуг (Табл. 8.1).

Більша частина відходів, що утворилися на підприємствах країни (446,2 млн. т, або 99,7 %), належать до IV класу небезпеки, 1,0 млн. т, або 0,2 % – до III класу небезпеки. Відходи I та II класів небезпеки становили відповідно 4,4 тис. т та 412,7 тис. т.

Основним джерелом утворення та накопичення промислових відходів є виробнича діяльність підприємств добувної галузі. Вони, зокрема, утворили та накопичили відходів видобування руд металевих відповідно 267,0 млн. т (60,4 % сумарних обсягів утворення по країні) та 7910,9 млн. т (54,9 % сумарних обсягів накопичення по країні), вугілля кам'яного, лігніту, торфу 46,2 млн. т (10,4 %) та 2269,4 млн. т (15,7 %), інших корисних копалин 16,7 млн. т (3,8 %) та 750,6 млн. т (5,2 %).

Серед підприємств переробної промисловості найбільші обсяги відходів утворюються та накопичуються у виробництвах: металургійному (відповідно 59,5 млн. т, або 13,4 % та 1767,6 млн. т, або 12,3 %) хімічному (3,9 млн. т, або 0,9 % та 104,3

млн.т, або 0,7 %), продуктів харчових та напоїв (10,4 млн. т, або 2,3 % та 2,2 млн. т, або 0,0 %).

У сфері виробництва та розподілення енергії, газу і води утворилося 16,7 млн. т відходів, що становить 3,8 % від сумарних обсягів відходів по країні, а обсяги накопичених відходів досягли

367,4 млн. т (2,5 %).

Інформацію щодо утворення відходів за категоріями матеріалів наведено у Табл. 8.2

Розподіл відходів, утворених в 2011 році, за основними категоріями матеріалів наведено на Рис. 8.1.

Табл. 8.1 – Утворення та накопичення відходів від економічної діяльності підприємств та організацій і в домогосподарствах у 2011 році

Види відходів	Обсяги утворення відходів	
	тис. т	у % до підсумку
Усього	447641,2	100,0
Економічна діяльність підприємств та організацій	442464,4	98,8
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	12449,5	2,8
Добувна промисловість	331370,2	74,0
Переробна промисловість	78639,4	17,6
з неї оброблення відходів	134,1	0,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	16651,5	3,7
Будівництво	433,9	0,0
Інші види економічної діяльності	2919,9	0,6
з них санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів	452,9	0,1
Домогосподарства	5176,8	1,2

Підготовлено на основі даних державних статистичних спостережень

Відходи, що утворилися, здебільшого мали мінеральне походження. До них, насамперед належать: відходи природної мінеральної сировини (бурові розчини, хвости, червоний шлам від виробництва глинозему, пилові, порошкові відходи та ін.), відходи вогнетривких матеріалів, змішані будівельні відходи, відходи азбесту, відходи матеріалу шляхового покриття з вуглеводнями, відходи будівництва та демонтажу, відходи від очищення топкових газів, шлаки та золи від термічної обробки і спалювання, порода, забруднений та незабруднений ґрунт від проведення днопоглиблювальних робіт. Їхні сумарні обсяги становили 386,6 млн. т, або 87,4 % від загальної кількості утворених відходів. У загальних обсягах накопичених відходів частка відходів мінерального походження становить 95,6 % (13,8 млрд. т).

Обсяги утворення відходів хімічного профілю (використані розчинники, відходи кислот, лугів чи солей, хімічних препаратів, відпрацьовані хімічні катализатори та мастила, відходи, що містять поліхлордифеніли, хімічні осади та залишки, затверділі, стабілізовані або засклянілі відходи, а також гумові і пластикові), серед яких переважають найнебезпечніші, становили 5,0 млн. т (1,1 %).

Динаміку утворення та накопичення відходів I-III класів небезпеки наведено у Табл. 8.3.

Хоча частка відходів I-III класів небезпеки у загальних обсягах відходів, що утворюються в країні, щорічно не перевищує 0,5 %, проте саме вони створюють небезпеку для здоров'я людей і навколишнього середовища.

Зокрема, у 2011 році в Україні відходів, що містять залізо та його сполуки утворено 11,5 млн.

т, нікель та його сполуки – 612,6 тис. т, марганець та його сполуки – 361,4 тис. т, мідь та її сполуки – 29,7 тис. т, свинець та його сполуки – 18,7 тис. т, хром та його сполуки – 7,8 тис. т, цинк та його сполуки – 4,4 тис. т, арсен та його сполуки – 3,0 тис. т, ртуть та її сполуки – 1,1 тис. т, неорганічні сульфідні – 563,8 тис. т, хлор та його неорганічні сполуки – 15,0 тис. т, кислотні розчини чи кислоти у твердому стані – 382,0 тис. т, основні розчини чи основи у твердому стані – 53,3 тис. т, азбест – 8,0 тис. т, формальдегід – 3,6 тис. т, органічні розчинники – 4,5 тис. т, поліхлоровані дифеніли, терфеніли, нафталіни, у т.ч. трансформаторні мастила – 0,3 тис. т, фурані – 0,9 тис. т, нафтовідходи та нафтошлами – 284,7 тис. т, відходи виробництва, приготування та використання пестицидів, непридатних та заборонених для використання пестицидів та агрохімікатів – 0,7 тис. т.

Значна частина відходів, що містять небезпечні речовини, зберігається у спеціально відведених місцях та об'єктах, серед яких відходи, що містять залізо та його сполуки становлять 113,1 млн. т, нікель та його сполуки – 19,2 тис. т, марганець та його сполуки – 12,1 млн. т, мідь та її сполуки – 7,7 тис. т, свинець та його сполуки 20,5 тис. т, хром та його сполуки – 134,8 тис. т, цинк та його сполуки – 12,9 тис. т, ртуть та її сполуки – 0,6 тис. т, неорганічні сульфідні – 284,8 тис. т, фосфор та його неорганічні сполуки – 3,0 млн. т, хлор та його неорганічні сполуки – 227,2 тис. т, кислотні розчини чи кислоти у твердому стані – 2,1 млн. т, основні розчини чи основи у твердому стані – 86,3 тис. т, азбест – 67,8 тис. т, формальдегід – 1,2 тис. т, органічні розчинники – 9,2 тис. т, поліхлоровані

дифеніли, терфеніли, нафталіни, у т.ч. трансформаторні мастила – 0,4 тис. т, гексахлорбензол – 13,1 тис. т, фурані – 1,5 тис. т, органічні сполуки сірки – 42,1 млн. т, нафтовідходи та нафтошлами – 10,5 млн. т, відходи виробництва, приготування та використання пестицидів, непридатних та за-

боронених для використання пестицидів та агрохімікатів – 10,9 тис. т.

Інформацію щодо утворення та накопичення відходів, у тому числі небезпечних, у сфері промислового виробництва та іншої господарської діяльності за регіонами наведено у Табл. 8.4.

Табл. 8.2 – Утворення відходів за категоріями матеріалів

Категорії відходів	Утворення відходів	
	всього, тис. т	у % до підсумку
Усього	447641,2	100,0
Використані розчинники	1,1	0,0
Відходи кислот, лугів чи солей	1023,5	0,2
Відпрацьовані оливи	39,9	0,0
Відпрацьовані хімічні каталізатори	1,3	0,0
Відходи хімічних препаратів	10,4	0,0
Хімічні осади та залишки	3201,7	0,7
Осад промислових стоків	9801,9	2,2
Відходи від медичної допомоги та біологічні	2,9	0,0
Металічні відходи	8245,5	1,8
Скляні відходи	37,4	0,0
Паперові та картонні відходи	156,4	0,0
Гумові відходи	32,8	0,0
Пластикові відходи	37,2	0,0
Деревні відходи	712,4	0,2
Текстильні відходи	20,7	0,0
Відходи, що містять поліхлордифеніли	1,4	0,0
Непридатне обладнання	26,6	0,0
Непридатні транспортні засоби	8,6	0,0
Відходи акумуляторів та батарей	6,0	0,0
Тваринні та рослинні відходи	12820,6	2,9
Тваринні відходи, отримані під час виготовлення харчових препаратів і продуктів	361,9	0,1
Тваринні екскременти, сеча та гній	7754,6	1,7
Побутові та подібні відходи	8069,0	1,8
Змішані та недиференційовані матеріали	7192,3	1,6
Залишки сортування	225,7	0,1
Звичайний осад	564,7	0,1
Порожня порода від днопоглиблювання	47371,8	10,6
Мінеральні відходи	317817,7	71,0
Відходи згорання	21393,8	4,8
Забруднений ґрунт та забруднена порожня порода від днопоглиблювання	15,0	0,0
Затверділі, стабілізовані, або засклянілі відходи	687,4	0,2

Як і раніше, у 2011 році майже 90 % сумарних обсягів відходів утворено в Дніпропетровській (277,8 млн. т, або 62,1 %), Донецькій (61,8 млн. т, або 13,8 %), Кіровоградській (36,4 млн. т, або 8,1 %), Луганській (18,5 млн. т, або 4,1 %) областях. Найменше відходів утворено у Чернівецькій (0,05 % сумарних обсягів по країні) та Закарпатській (0,03 %) областях та у м. Севастополі (0,07 %).

Станом на 1 січня 2012 року у спеціально відведених місцях та на території підприємств країни накопичилось 14,4 млрд. т відходів, з яких

до I класу небезпеки належать 35,1 тис. т, II – 2258,6 тис. т, III – 17,2 млн. т., IV – 14402,9 млн. т.

Найбільшого антропогенного навантаження зазнає довкілля Дніпропетровської області, на території якої зберігається 9,3 млрд. т відходів (64,6 % сумарних обсягів по країні), Донецької – 2,7 млрд. т (18,5 %), Луганської – 1,5 млрд. т (10,1 %), Кіровоградської – 0,3 млрд. т (1,7 %), Львівської та Запорізької областей по 0,2 млрд. т (1,3 %). Площа, спеціально відведених місць та об'єктів видалення у цих областях становить 30 тис. га.

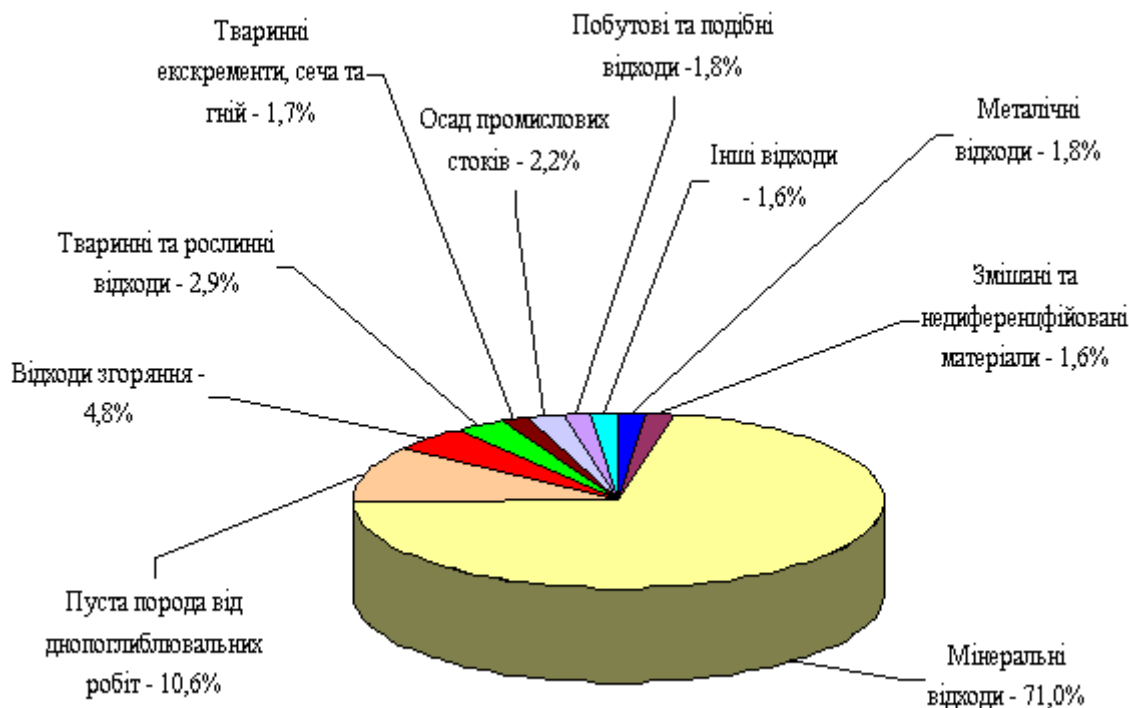

Рис. 8.1 – Розподіл утворення відходів у 2011 році за категоріями матеріалів

Табл. 8.3 – Динаміка утворення та накопичення відходів I-III класів небезпеки

Показники	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Утворилось відходів, тис. т	2411,8	2370,9	2585,2	2301,2	1230,3	1659,8	1434,5
Валовий внутрішній продукт (ВВП, у фактичних цінах), млн. грн	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	...
Утворилось відходів у розрахунку на 1000 грн ВВП, кг	5,46	4,3	3,6	2,4	1,3	1,5	...
Частка відходів, розміщених у спеціально відведених місцях та об'єктах, %	39,3	44,9	38,3	46,3	27,1	18,5	9,7
Наявність відходів у місцях видалення та на території підприємств на 1.01.2012 році, тис. т	21674,0	20121,5	20131,8	21017,2	20852,3	20587,7	19509,4
У розрахунку на 1 квадратний км території країни, т	35,9	33,3	33,4	34,8	34,6	34,1	32,3

На підприємствах вугільної галузі зберігається 627 млн. т відходів збагачення вугілля, 247 млн. т шламу та «хвостів», що утворилися на збагачувальних фабриках, 2,4 млрд. т відходів гірських порід та землі, які утворюються під час проведення розкривних робіт у процесі будівництва шахт, розрізів, видобування вугілля відкритим способом.

У відвалах та на території підприємств, що видобувають інші корисні копалини, зберігається 585 млн. т відходів (гірських порід, землі), що утворюються під час видобування каменю для будівництва, вапняку, гіпсу, крейди та інших корисних копалин, 89 млн. т вапняку та 35 млн. т доломіту некондиційних, 53 млн. т залишків пилу, порошку, дрібних крихт ви-

добування піритів, сірки та інших мінералів.

У хвостосховищах і шламонакопичувачах підприємств хімічної галузі міститься 106 млн. т небезпечних відходів. Основними відходами виробництва хімікалій, продукції хімічної та волокна штучного, що зберігаються на підприємствах цієї галузі, є: кислота сірчана відпрацьована (1,9 млн. т), шлам содового виробництва (37,4 млн. т), шлам, що утворюється в процесі очищення зворотних вод (16,2 млн. т), фосфогіпс (18,4 млн. т), відходи, що містять залізний купорос, відходи виробництва діоксиду титану (2,9 млн. т), кальцію сірчаноокислого (сульфату кальцію), відпрацьованого у процесі виробництва добрив фосфорних (24,0 млн.т).

Табл. 8.4 – Утворення відходів від економічної діяльності підприємств та організацій, розміщення відходів на січень 2011 року за регіонами (тис. т)

Адміністративна одиниця	Утворення відходів		Накопичення відходів	
	Всього	у т.ч. I-III класів небезпеки	Всього	у т.ч. I-III класів небезпеки
Україна	442464,4	1434,5	14422372,1	19509,4
Автономна Республіка Крим	3279,4	273,8	50111,1	1899,8
<i>Області</i>				
Вінницька	2490,6	0,6	26752,7	0,4
Волинська	608,7	0,7	14771,6	1,7
Дніпропетровська	277062,0	152,9	9321093,2	509,5
Донецька	61163,4	132,6	2670982,5	5393,1
Житомирська	505,3	4,2	6646,0	44,1
Закарпатська	113,0	10,2	954,4	0,4
Запорізька	6106,5	29,3	151726,1	8267,2
Івано-Франківська	1404,3	3,6	36736,8	65,3
Київська	6268,6	2,8	41489,6	69,3
Кіровоградська	36365,6	6,9	249034,4	16,3
Луганська	18120,3	25,4	1461256,9	904,8
Львівська	3320,9	1,4	189398,5	36,7
Миколаївська	3063,9	158,4	42767,5	97,2
Одеська	429,9	12,8	499,8	35,8
Полтавська	5658,7	149,0	16510,5	37,2
Рівненська	663,5	3,9	26113,5	15,7
Сумська	1081,6	168,9	29932,1	1946,0
Тернопільська	1021,9	11,3	252,2	0,1
Харківська	2014,6	149,1	39967,8	132,6
Херсонська	404,2	108,5	200,6	24,7
Хмельницька	1421,5	1,2	19281,2	4,8
Черкаська	2037,9	6,1	4318,7	1,1
Чернівецька	179,1	0,1	1955,3	0,0
Чернігівська	489,4	1,2	9266,0	2,5
м. Київ	7087,7	11,2	10147,2	1,8
м. Севастополь	101,9	8,4	205,9	1,3

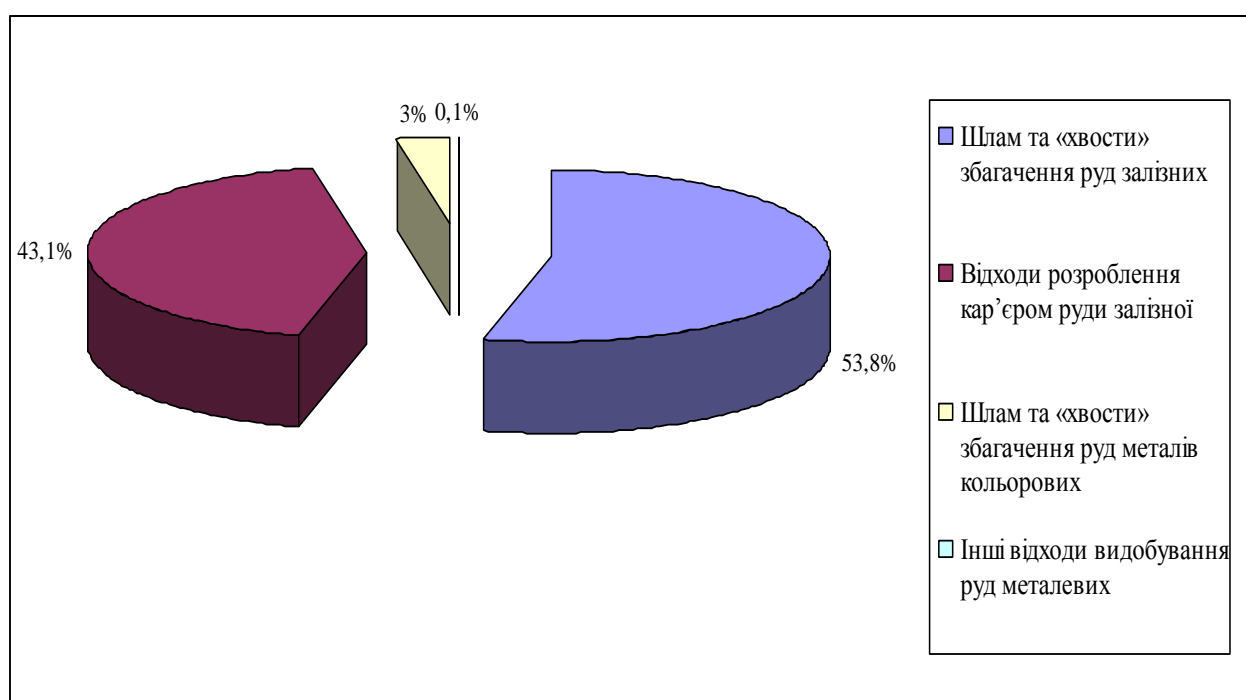

Рис. 8.2 – Структура відходів, що містять метали, накопичених у добувній промисловості у 2011 році

Важливе ресурсне значення для країни мають відходи, що містять метали, які утворюються насамперед у процесі їхнього видобування та під час виробництва металу.

Підприємствами, що видобувають металеві руди, накопичено шламу та «хвостів» збагачення залізних руд 5,0 млрд. т, відходів розроблення руди залізної кар'єрним способом 4,0 млрд. т, шламу та хвостів збагачення руд кольорових металів 279 млн. т.

Структуру відходів, що містять метали, накопичених у добувній та металургійній промисловості, наведено на Рис. 8.2 та Рис. 8.3.

У відвалах та на території підприємств, що виробляють основні метали, зберігається 383 млн.т відходів, з них шлаків доменних – 143 млн.т, шлаків сталеплавильних – 131 млн.т, шлаків металургійних – 21 млн. т, шлаків червоних – 39 млн. т.

Фактичні обсяги накопичених відходів у багатьох регіонах країни перевищують ті, що відображені статистичною звітністю, оскільки збанкрутілі та непрацюючі підприємства, які раніше накопичили значні обсяги відходів, не є респондентами державних статистичних спостережень.

Разом з тим, місця видалення відходів, особливо багатотоннажних (шахтні відвали і шламонакопичувачі) та небезпечних, які розташовані на території підприємств, що не працюють, негативно впливають на екологічний стан довкілля. Наприклад, на території збанкрутілого державного підприємства «Горлівський хімічний завод» (Донецька область) тривалий час зберігалися відходи моноклорбензолу (понад 2,5 тис. т) і могильник токсичних відходів. За результатами досліджень ґрунтів могильника токсичних відходів, проведених у 2011 році фахівцями ДГП «Донецькгеологія», встановлено, що концентрація небезпечних хімічних речовин у них, зокрема, фенолу перевищила гранично допустиму в 1000 разів.

Оскільки відходи моноклорбензолу могли стати джерелом хімічного забруднення значної території регіону, з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища та обласного фонду охорони навколишнього природно-

го середовища Донецької області в 2011 році було профінансовано витрати на здійснення невідкладних природоохоронних заходів з видалення, перевезення та утилізації небезпечних відходів моноклорбензолу, зокрема: переупаковано в нову тару та вивезено моноклорбензолу – 2195 т, використаної для його зберігання тари – 155 т. В даний час органи місцевого самоврядування вирішують питання щодо проведення рекультивації земель, де зберігалися ці відходи.

На території Донецької області знаходиться 50 % ліквідованих вугільних підприємств України, а саме: 50 шахт і 2 збагачувальні фабрики. На балансі ДП «Донвуглереструктуризація» у селищній зоні населених пунктів знаходиться 180 породних відвалів, 49 з яких горять. Їх площа становить 958,4 га.

У Луганській області підприємству «ПАТ «Алчевський металургійний комбінат» належить 5 діючих місць видалення відходів: полігон промислових відходів, 2 шлакових відвали, шламонакопичувач та шламовідвал, в яких на площі 251 га накопичено понад 25 млн. т відходів. Одним з найбільш екологічно-небезпечних об'єктів області залишається полігон для видалення твердих промислових відходів хімічних підприємств Лисичансько-Рубіжанського районів, що розташований поблизу с. Фугарівка Попаснянського району.

В результаті виробничої діяльності підприємства «Луганська ТЕС» ТОВ «ДТЕК Східенерго» щорічно утворюється понад 60 видів відходів у кількості 500 тис. т, 450 з яких складають у відвалах. Серед них переважають паливний шлак та зольний вугільний пил.

Поблизу Львівського сміттєзвалища на площі 6,8 га у трьох амбрах зберігається близько 200 тис. т кислих гудронів (II клас безпеки), які утворювались протягом останніх 70-80 років. Умови зберігання цих речовин не відповідають нормам екологічної безпеки. Держекоінспекція та Дежсанепідслужба систематично фіксують наявний негативний вплив цих небезпечних відходів на земельні та водні ресурси в місцях їхнього зберігання.

8.2 Поводження з відходами (збирання, зберігання, утилізація та видалення)

Основні показники поведження з відходами (підготовлено на основі даних державних статистичних спостережень)

В Україні протягом 2011 року утилізовано (оброблено, перероблено) 153,7 млн. т відходів, що становить 34,3 % від загальної кількості утворених відходів, та спалено 1,1 млн. т (0,24 % від утворених). Із загальної кількості спалених відходів, на одержання енергії використано 0,8 млн. т відходів та 0,3 млн. т (з них 99 тис. т – побутові та подібні відходи) спалено з метою видалення.

Узагальнену інформацію щодо поведження з відходами наведено у Табл. 8.5.

Серед категорій відходів за матеріалом осадів промислових стоків утилізовано на 19,5 % (1,9 млн. т), металеві відходи на 98,8 % (8,1 млн.

т), тваринні та рослинні відходи – на 25,2 % (3,2 млн. т), тваринні та рослинні екскременти – на 43,9 % (3,4 млн. т), мінеральні відходи – на 33,5 % (106,3 млн. т), відходи згоряння – на 51,9 % (11,1 млн. т), порожню породу від проведення днопоглиблювальних робіт – на 33,4 % (15,8 млн. т), змішані та недиференційовані матеріали – на 27,8 % (2,0 млн. т).

У 2011 році утилізовано 463,2 тис. т (11 % від обсягів їхнього утворення) відходів хімічного походження, у тому числі: 335,4 тис. т відходів кислот, лугів чи солей, 7,5 тис. т відходів хімічних препаратів, 157,1 т використаних розчинників, 24,1 тис. т відпрацьованих мастил, 96,0 тис. т хімічних осадів і залишків, 47,9 т відпрацьованих хімічних каталізаторів.

Серед спалених відходів найбільше тваринних та рослинних відходів (401,0 тис. т), деревних відходів (293,5 тис. т), побутових та подібних до них відходів (252,9 тис. т), відходів хімічних осадів та залишків (45,8 тис. т), кислот, лугів чи солей (5,4 тис. т), хімічних препаратів (1,2 тис. т), відпрацьованих мастил (0,6 т), залишків сортування (48,9 тис. т).

Інформацію щодо утилізації, спалення та видалення відходів у розрізі регіонів наведено у Табл. 8.6.

Понад 90 % сумарних обсягів утилізованих (оброблених, перероблених) відходів по країні припало на підприємства Дніпропетровської (60,9 %), Кіровоградської (15,5 %), Донецької (12,9 %), Луганської (4,1 %) областей.

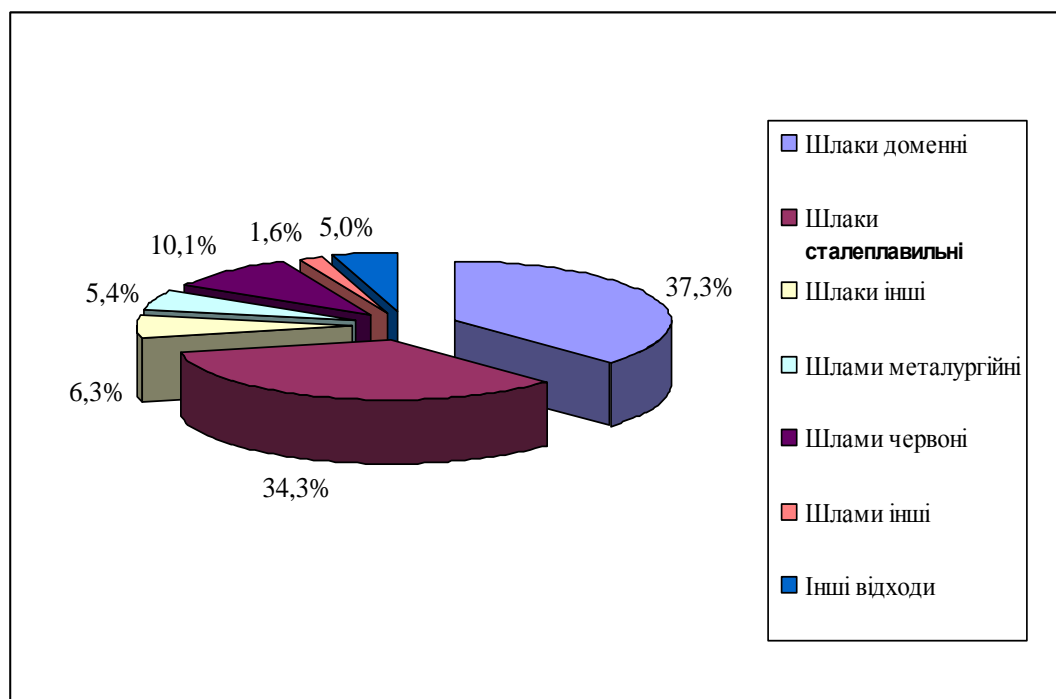

Рис. 8.3 – Структура відходів, що містять метали, накопичених у металургійній промисловості у 2011 році

Табл. 8.5 – Утилізація (оброблення, перероблення) та видалення відходів

Види відходів	Утилізовано (оброблено, перероблено) відходів			Видалено відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах		
	тис. т	у % до утворених	у % до підсумку	тис. т	у % до утворених	у % до підсумку
Всього	153687,4	34,3	100,0	277106,8	61,5	100,0
у тому числі:						
сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	6233,7	50,1	4,1	3942,2	31,7	1,4
добувна промисловість	111552,2	34,9	72,6	217261,9	65,6	78,5
переробна промисловість	34743,2	44,2	22,6	32483,5	41,3	11,7
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	566,0	3,4	0,4	15278,9	91,8	5,5
будівництво	112,7	25,6	0,1	17,2	3,97	0,0

Динаміку основних показників поводження з відходами I-III класів небезпеки наведено у Табл. 8.7.

Динаміку основних показників поводження з відходами I-III класів небезпеки наведено на Рис. 8.4.

У 2011 році 277,1 млн.т відходів (61,9 % сумарних обсягів утворених відходів) розміщено у спеціально відведених місцях та об'єктах, з них відходи мінерального походження становили

201,8 млн. т, або 73 %, відходи хімічного походження (відпрацьовані розчинники, мастила, кислоти, луки, солі, відпрацьовані хімічні каталізатори, відходи хімічних препаратів, хімічні осадки та залишки) – 3,1 млн. т, або 1,1 %.

Обсяги видалення побутових та подібних відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах у 2011 році становили 7,0 млн. т (або 2,5 %), з них скинуто у спеціально відведені звалища – 4,3 млн. т, поховано у землі чи скинуто на землю – 2,7 млн. т.

Крім того, 331,4 тис. т відходів було вивезено в місця неорганізованого видалення (стихийні звалища), з них 245 тис.т – побутові та подібні відходи.

Найбільше відходів розміщено у місцях неорганізованого зберігання (на стихійних звалищах)

у Львівській – 229,0 тис.т (69,1 % сумарних обсягів по країні), Івано-Франківській – 54,6 тис.т (16,5 %), Київській – 18,8 тис. т (5,7 %), Полтавській – 8,8 тис. т (2,7 %), Луганській – 7,3 тис.т (2,2 %), Кіровоградській – 6,0 тис. т (1,8 %) областях.

Табл. 8.6 – Утилізація (оброблення, перероблення), спалення та видалення відходів за регіонами

Адміністративна одиниця	Утилізовано (оброблено, перероблено) відходів		Спалено відходів		Видалено відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах	
	всього, тис. т	у т.ч. I-III класів небезпеки	всього, тис. т	у т.ч. I-III класів небезпеки	всього, тис. т	у т.ч. I-III класів небезпеки
Україна	153687,4	597,5	1054,5	15,6	277106,8	138,5
Автономна Республіка Крим	291,9	20,2	15,3	0,8	2440,1	0,1
області:						
Вінницька	353,1	0,1	35,5	–	120,7	0,0
Волинська	39,3	0,2	11,5	0,0	558,2	0,2
Дніпропетровська	93600,4	105,9	116,4	0,0	181707,6	0,8
Донецька	19856,0	87,3	81,7	1,1	40571,9	17,0
Житомирська	100,8	0,8	45,9	0,0	314,6	3,9
Закарпатська	11,8	0,5	6,4	2,6	113,0	0,0
Запорізька	1700,3	9,2	33,4	0,1	2819,5	21,1
Івано-Франківська	374,0	1,9	44,4	0,1	864,0	0,2
Київська	952,4	0,4	9,4	0,0	5070,4	1,3
Кіровоградська	23841,2	0,9	51,3	0,0	12066,6	1,2
Луганська	6328,5	6,4	35,6	9,4	14386,3	1,0
Львівська	186,5	0,9	19,3	0,0	2754,8	–
Миколаївська	141,3	93,3	22,0	0,0	1962,6	16,6
Одеська	121,6	0,9	44,1	0,4	293,0	0,3
Полтавська	2966,2	72,1	30,0	0,0	920,9	1,4
Рівненська	146,0	0,3	130,1	0,0	302,7	1,9
Сумська	458,5	95,7	32,8	0,1	648,9	61,8
Тернопільська	128,8	11,1	3,2	–	66,7	0,0
Харківська	296,4	23,2	68,7	0,0	1235,3	5,7
Херсонська	111,6	62,8	21,1	0,0	17,3	3,9
Хмельницька	288,8	0,1	5,2	0,1	311,8	–
Черкаська	1223,2	0,1	5,3	0,9	234,2	–
Чернівецька	48,2	0,0	18,9	0,0	203,8	–
Чернігівська	87,3	0,6	12,0	0,0	336,4	0,1
м. Київ	6,0	0,1	155,0	0,0	6585,0	–
м. Севастополь	27,3	2,5	–	–	200,5	–

Інформацію, надану Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства країни щодо обсягів твердих побутових відходів, зібраних в регіонах країни у 2011 році, наведено на Рис. 8.5.

Внаслідок діяльності Збройних Сил України утворюються такі види відходів та відпрацьованого військового майна: відпрацьовані люмінесцентні лампи, мастила та змазки, акумуляторні батареї свинцеві, автопокришки, тверді побутові відходи, ґрунти, забруднені нафтопродуктами, шлак паливний, металобрухт, забруднені нафтопродуктами води, стічні води.

Відповідно до вимог чинного законодавства України та нормативно-правових документів у сфері охорони навколишнього природного сере-

довища, з метою нормативного поводження з відходами проведено відповідні організаційно-технічні заходи, зокрема: збирання, зберігання, передача та облік відходів у кожній військовій частині регламентовано окремим організаційним наказом.

Відпрацьовані мастила та змазки, акумуляторні батареї свинцеві, автопокришки, металобрухт, воду, забруднену нафтопродуктами, передають до відповідних органів постачання.

Збір та вивезення твердих побутових відходів і побутових стоків, що утворюються у Збройних Силах країни, здійснюють комунальні підприємства.

У зв'язку з обмеженим фінансуванням бюджетних програм, проблемним питанням залишається передача на утилізацію відпрацьованих лю-

мінесцентних ламп, матеріалів обтиральних забруднених, ґрунтів забруднених нафтопродуктами, шлаку паливного. Накопичення зазначених відходів здебільшого відбувається на територіях військових містечок.

У 2011 році відповідно до Протоколу про наміри і співпрацю між Збройними Силами України та Мінприроди України до Мінприроди надано інформацію про перелік та обсяги відходів, які утворилися внаслідок військової діяльності, для визначення шляхів їх подальшої утилізації.

У Збройних Силах України накопичено близько 200 тис. т відходів, серед яких шлами гальванічного та фарбувального виробництва, виробничі та побутові відходи. Стан їхнього зберігання залишається критичним, що обумовлено відсутністю належної інфраструктури та відповідного фінансування.

За повідомленням Держсанепідслужби України, проблема охорони навколишнього природного середовища від забруднення промисловими та побутовими відходами останніми роками стає все більш актуальною. Це пов'язано зі збільшенням загальної кількості накопичених відходів, недосконалими методами їхнього знешкодження та утилізації, несприятливим їхнім впливом на здоров'я населення.

Держсанепідслужба України, керуючись За-

конами України «Про відходи», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» і постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізації отруйних речовин, у т.ч. токсичних промвідходів, продуктів біотехнології та інших агентів» від 20.06.1995 № 440 здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд за зберіганням, використанням, утилізацією та знешкодженням токсичних промислових відходів, впровадженням малої безвідходних технологій, за станом місць накопичення відходів тощо.

Впродовж тривалого часу в країні не вирішуються питання утилізації і переробки токсичних відходів, які зберігаються на звалищах і спеціальних полігонах, а також питання будівництва нових полігонів для їх захоронення. У той же час забруднення довкілля токсичними промисловими відходами досягло такого рівня, який негативно впливає на здоров'я населення країни.

Обстеження 1378 місць знешкодження та захоронення господарсько-побутових і промислових відходів III-IV класу небезпеки у містах і селищах міського типу показали, що 832 з них (60,4 %) не відповідають санітарним вимогам.

Табл. 8.7 – Динаміка основних показників поводження з відходами I-III класів небезпеки

Показники	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Утилізовано (оброблено, перероблено), тис. т	863,4	847,9	1031,2	918,9	825,9	642,4	597,5
У % до утворених	37,8	35,7	39,9	39,9	67,1	25,7	41,7
Спалено), тис. т	71,4	62,1	39,6	32,2	15,8	16,5	15,6
У % до утворених	3,0	2,6	1,5	1,4	1,3	1,0	1,1
Видалено, тис. т	950,3	1058,9	992,0	1071,1	334,0	306,7	138,5
У % до утворених	39,4	44,7	38,4	46,5	27,1	18,5	9,7

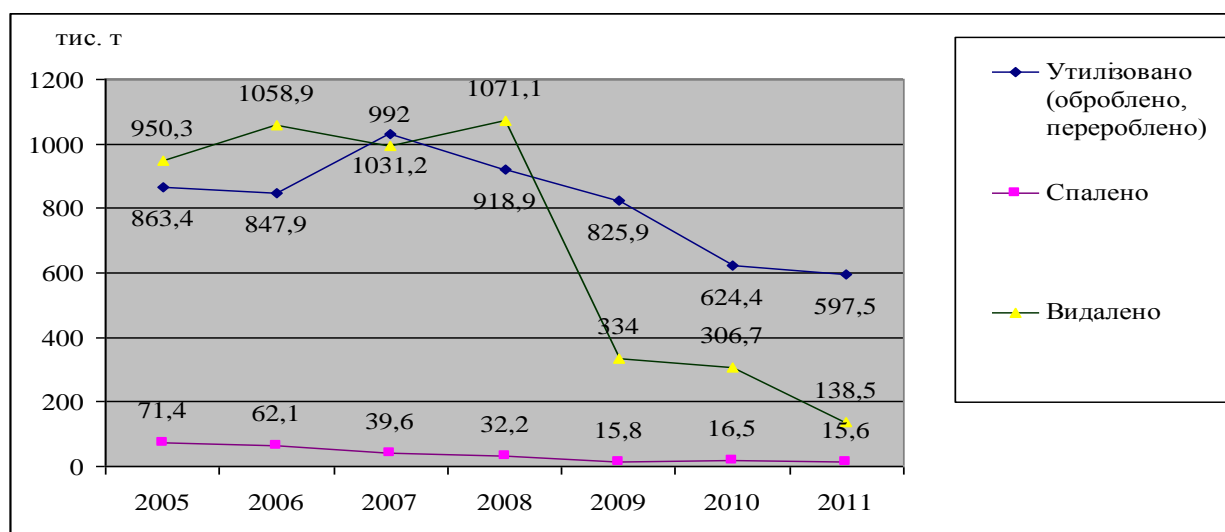

Рис. 8.4 – Динаміка основних показників поводження з відходами I-III класів небезпеки

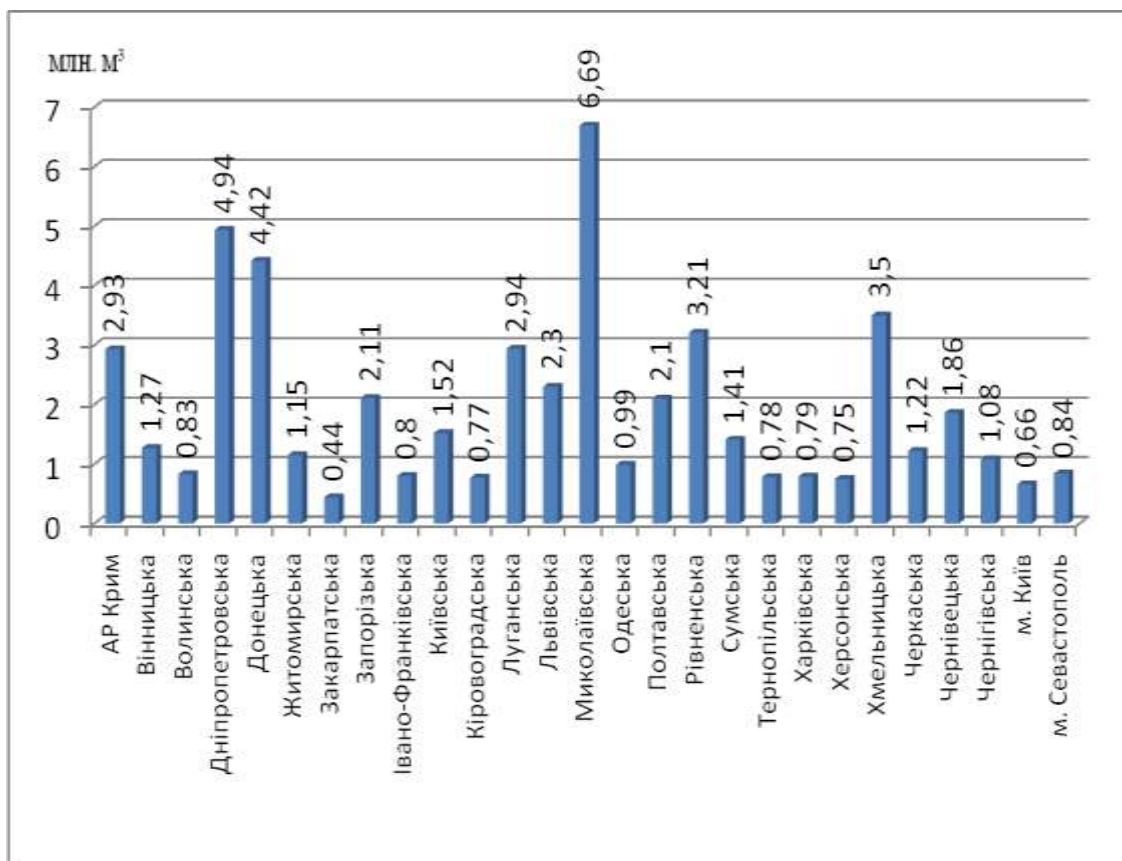

Рис. 8.5 – Обсяги твердих побутових відходів, зібрані службою збору відходів в АР Крим і областях у 2011 році

Як і раніше, проблемними залишаються питання поводження з непридатними для використання хімічними засобами захисту рослин (далі – ХЗЗР) та з відходами полімерної промисловості і виготовлених з них полімерних виробів, які відпрацювали свій промисловий ресурс. Кількість лабораторних досліджень, пов'язаних з неправильним або нецільовим використанням ХЗЗР та відходів полімерної промисловості і виготовлених з них виробів, невпинно зменшується, що впливає на зростання кількості можливих ушкоджень здоров'я працюючого з ними населення та на забруднення об'єктів навколишнього природного середовища. Тому, не зважаючи на зусилля Держсанепідслужби, яка контролює безпечне поводження з відходами отрутохімікатів та полімеровмісних матеріалів, проблема забруднення навколишнього середовища і його негативного впливу на здоров'я людини залишається надзвичайно актуальною.

За порушення санітарних правил і норм поводження з відходами ХЗЗР, полімерних та інших синтетичних матеріалів, органами Держсанепідслужби у 2011 році було накладено 7,3 тис. штрафів, 61 справу направлено до правоохоронних органів, прийнято 2,3 тис. постанов, 488 об'єктів закрито, діяльність 1395 об'єктів призупинено, відсторонено від роботи 2,3 тис. осіб, які порушували чинне санітарне законодавство.

Наявні в Україні комплекси для перероблення відходів не відповідають екологічним вимогам, оскільки не дозволяють повністю переробляти промислові та побутові відходи. В результаті їхньої експлуа-

тації утворюється велика кількість шкідливих викидів, що потребують подальшого знешкодження та утилізації, а саме: сполуки хлору, фтору, сірки, азоту.

В Україні не вистачає полігонів для захоронення промислових та побутових відходів. Розміщення значних обсягів відходів на стихійних звалищах, у ярах, ровах, лісових галявинах спричиняє забруднення сельбицтв зон населених пунктів і прилеглих сільськогосподарських земель насамперед важкими металами, фенолами, нафтопродуктами. Проте, нові полігони, які б дозволили вирішити цю вкрай нагальну проблему, на сьогодні практично не будуються.

Технічна оснащеність у сфері поводження з відходами

За даними державних статистичних спостережень у 2011 році на 261 підприємстві країни функціонувало 463 установки для спалювання відходів загальною річною потужністю 2,4 млн.т, з них майже половина призначені для отримання енергії сумарною потужністю понад 1 млн. т/рік.

Установками для утилізації та перероблення відходів (409 одиниць сумарною потужністю 22,9 млн. т/рік) оснащено 177 підприємств та установками для зберігання відходів (15,5 тис. одиниць сумарною потужністю 1,3 млн. т/рік) – 416 підприємств.

Спеціально відведені місця та об'єкти видалення (4,3 тис. одиниць, з них 1,8 тис. – для твердих побутових відходів) мають 1,8 тис. підприємств країни. Їхній проектний об'єм становить 11,8 млрд. куб.м, з них для розміщення твердих побутових відходів – 847 млн. куб. м, а залишковий об'єм –

відповідно 3,8 млрд. куб.м та 492,8 млн. куб.м.

Загальна площа спеціально відведених місць та об'єктів видалення відходів, передбачених проектом, становить 380,7 тис. га, у тому числі для твердих побутових відходів – 36,9 тис. га, залишкова площа – відповідно 134,8 та 16,3 тис. га.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства у 2011 році близько 75 % населення країни було охоплено послугами з вивезення твердих побутових відходів, що на 1 % більше, ніж у 2010 році.

У 185 населених пунктах країни впроваджено роздільне збирання побутових відходів (на 40 % більше, ніж у 2010 році та у 3,5 рази більше, ніж у 2009 році), внаслідок чого заготівельними пунктами вторинної сировини зібрано макулатури 58 тис. т, полімерів – 6 тис. т, скла – 4 тис. т, металу – 3 тис.т.

У 8 населених пунктах країни у 2011 році працювало 12 сміттесортувальних ліній, зокрема: у Запоріжжі, Севастополі, Саках (АР Крим), Чернівцях, Білгород-Дністровському (Одеська область), м. Бучі та у с. Погреби (Київська область); у м. Києві працювало п'ять таких ліній.

На трьох сміттєспалювальних заводах (м. Київ, Дніпропетровськ, Харків та Люботин (Харківська область) перероблено та утилізовано 4,2 % обсягів твердих побутових відходів, які утворилися в 2011 році, а 3,8 % направлено на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні заводи.

Протягом 2011 року в 14 населених пунктах країни здійснювалося будівництво нових сміттесортувальних комплексів, а в м. Макіївка Донецької області – сміттєперевантажувальної станції.

Адміністративні дані Мінрегіону щодо кількості і стану полігонів та звалищ твердих побутових відходів у розрізі областей наведено у (Табл. 8.8).

Кількість перевантажених сміттєзвалищ становила 292 одиниці (5 % від загальної кількості), 986 одиниць (16 %) не відповідали нормам екологічної безпеки.

Недостатньою була робота з проведення паспортизації та рекультивациі сміттєзвалищ. Так, у 2011 році потребували паспортизації 2569 сміттєзвалищ (фактично паспортизовано 476 або 18,5 %) та 562 сміттєзвалищ, які потребували рекультивациі (фактично рекультивовано 102 або 18,1 %).

Через неналежну систему поводження з твердими побутовими відходами в населених пунктах, як правило у приватному секторі, щорічно виявляється близько 30 тис. несанкціонованих звалищ, що займають площу понад 1 тис. га. Практично всі виявлені у 2011 році несанкціоновані звалища було ліквідовано.

Для вирішення проблем розміщення твердих побутових відходів в країні необхідно побудувати не менше, ніж 650 полігонів.

Існуюча система санітарного очищення населених пунктів є недосконалою. Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів належить до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад та є основним за-

вданням санітарного очищення населених пунктів. Проте, через відсутність взаємодії між органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади на місцях, службами житлово-комунального господарства, державною санітарно-епідеміологічною службою та органами з охорони навколишнього природного середовища не забезпечено належний контроль за санітарним станом території, а також за збиранням, вивезенням, знешкодженням і захороненням побутових відходів.

Основною причиною неналежного поводження з побутовими відходами є невиконання місцевими органами самоврядування вимог, визначених Законами України «Про житлово-комунальні послуги» та «Про відходи» в частині фінансування розвитку і утримання об'єктів галузі, встановлення економічно обґрунтованих тарифів, норм надання послуг з вивезення побутових відходів та організації належного контролю за перевезенням, розміщенням і використанням полігонів та сміттєзвалищ. В той же час, органи місцевого самоврядування зводяться з запровадженням сучасних методів та технологій поводження з побутовими відходами.

Економічний механізм поводження з відходами

За даними Держкомстату України, витрати на поводження з відходами у 2011 році у всіх секторах економічної діяльності становили 5,0 млрд. грн, з них капітальні інвестиції – 1183,9 млн. грн (23,4 %) та поточні витрати – 3865,9 млн. грн (76,6 %), Табл. 8.9 та Табл. 8.10.

Частка витрат на поводження з відходами у загальних витратах на охорону навколишнього природного середовища становила 27,3 %.

У сумарних витратах на поводження з відходами, частка коштів підприємств, організацій, установ становила 96,4 % (4869,9 млн. грн), а з Державного та місцевих бюджетів на поводження з відходами було витрачено відповідно 42,9 млн. грн (0,8 %) і 130,2 млн. грн (2,6 %), у т. ч. з Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища надійшло відповідно 2,7 млн. грн та 71,9 млн. грн.

Капітальні інвестиції були спрямовані насамперед на поводження з відходами (805,7 млн. грн, або 68,0 %) та на зменшення обсягів утворення відходів шляхом внесення змін у виробничий процес (378,2 млн. грн, або 32,0 %). На поводження з відходами витрати на капітальний ремонт становили 16,0 % (189,4 млн. грн), з них, зокрема, витрати на запобігання утворенню відходів – 31,0 млн. грн, а витрати, пов'язані зі збором, транспортуванням та переробленням відходів – 158,4 млн. грн.

Екологічний податок за розміщення відходів у спеціальних відведених місцях та об'єктах, пред'явлений підприємствам, організаціям, установам у 2011 році, становив 491,6 млн. грн (24,7 % від усіх податків за забруднення довкілля), з нього 80 % припало на регіони: АР Крим (13,7 млн. грн), Дніпропетровську область (94,7), Донецьку (104,0), Запорізьку (39,5), Луганську (37,8), Львівську (18,0), Полтавську (69,3) області.

8.3 Використання відходів як вторинної сировини

Промислові та тверді побутові й подібні до них відходи, що утворюються, містять значну частку ресурсно-цінних компонентів, які можуть бути використані як вторинна сировина (Табл. 8.11 та Табл. 8.12; примітка: *підготовлено на основі даних державних статистичних спостережень*)

Майже 90 % утилізованих і перероблених відходів – неорганічні неметалеві відходи, серед яких основними є відходи від термічних процесів (шлак, зола, пісок та інші), будівництва і зносу, а також від проведення гірничих робіт і розробки кар'єрів. Обсяги використання (утилізації, оброблення, перероблення) деяких видів відходів, наприклад, паперу та картону становили 49,2 тис. т, пластику – 62,3 тис.т, скла – 12,1 тис. т, гуми – 15,4 тис.т, акумуляторів та батарей – 40,5 тис.т.

Дефіцит мінеральної сировини спонукає державу до пошуку її альтернативних джерел. Перспективним напрямом розв'язання цієї проблеми є залучення у промислове виробництво сировинного ресурсу промислових відходів добувної, металургійної, теплоенергетичної, хімічної промисловості.

Обсяги утворення відходів, які можуть бути використані як вторинні ресурси настільки великі, що за своєю цінністю вони не тільки відповідають, але й часто перевищують цінність первинних ресурсів. За можливістю використання відходів як вторинної сировини їх можна розподілити на такі групи:

- відходи, що є джерелом рудної сировини для вилучення різноманітних металів;
- відходи та вторинна сировина, що використовуються як домашки чи замість первинної сировини і матеріалів;
- відходи, що є вихідним продуктом для виробництва вторинної сировини, яку використовують частково чи замість первинної сировини;
- відходи, що утворилися в одному технологічному процесі, але використовуються як вторинна сировина в іншому.

Основними «постачальниками» відходів, які можуть бути використані як вторинні ресурси в економіці країни є:

- металургійний комплекс (у т.ч. гірничодобувна промисловість, чорна і кольорова металургія);
- енергетичний комплекс (у т.ч. вуглевидобувна промисловість, ТЕС);
- кольорова й рідкіснометалева промисловість;
- хімічна промисловість (у т.ч. промисловість мінеральних добрив, нафтохімічна, мікробіологічна);
- промисловість будівельних матеріалів;
- агропромисловий комплекс;
- машинобудівна й металообробна промисловість.

Масштаби використання відходів як вторинних ресурсів залежать від потреб економіки в пев-

них видах сировини. Серед факторів, які впливають на вибір методів поводження з відходами фізичні та хімічні властивості, доступність і практичне освоєння технологій, капітальні і експлуатаційні витрати, законодавчі і нормативні обмеження.

Для перетворення відходів у якісну вторинну сировину необхідні додаткові технологічні операції, зокрема сортування, сепарація, гомогенізація, подрібнення тощо, які можуть ускладнювати процес виробництва продукції (за рахунок небажаних побічних реакцій, корозійної активності, токсичності тощо). Проте, в даний час більша частина промислових відходів не віднесена до категорії товарної продукції тієї галузі, в якій вони утворюються, відсутні вимоги до них як до вторинної сировини, що може бути використана у інших галузях. Як наслідок, підприємства не відповідають за склад, вологість та інші параметри відходів, від стабільності яких залежить технологічний режим інших підприємств, на яких ці відходи можна було б переробляти. Часто підприємства не мають інформації стосовно наявних технологій підготовки відходів для подальшого переділу і потрібного устаткування. Обсяги утилізації відходів залежать від рівня впровадження комплексу технічних заходів, пов'язаних зі стабілізацією їхнього складу, підвищення ступеню технологічної підготовки (зниження вологості, гранулювання, подрібнення і т. ін.).

У більшості областей практично вирішене питання щодо централізованого збору з подальшою передачею на утилізацію або знешкодження таких видів небезпечних відходів, як відпрацьовані люмінесцентні лампи, відпрацьовані кислотні і лужні акумулятори, відпрацьовані мастила, відходів, забруднені нафтопродуктами, гальвановідходів тощо.

Багатокомпонентні відходи практично не переробляються (змішані і забруднені нафтопродукти, зношені шини, осади і шлами очисних споруд, гальваншлами).

Найвищі показники використання відходів, як вторинної сировини в промислових масштабах, характерні для чорної і кольорової металургії, целюлозно-паперової промисловості, промисловості будівельних матеріалів.

Серед техногенних відходів України, які містять рідкісноземельні елементи, фосфогіпс (продукт переробки фосфоритів та апатитів на мінеральні добрива), промислові продукти переробки уранових руд, червоні шлами глиноземного виробництва.

Як вторинну сировину можна використовувати відходи вуглевидобутку і вуглезбагачення, шлаки доменного, сталеплавильного, феросплавного, нікелевого та ливарного виробництва, червоні шлами глиноземного виробництва, золу та золошлакові відходи теплових електростанцій, інших установок для спалювання, фосфогіпс, залізний купорос, сірчану кислоту, розкриті породи, деякі відходи сільськогосподарського виробництва, а

також тверді побутові та подібні до них відходи.

Незначну частку (лише 1-2 % накопичених промислових відходів) використовують у будівельній індустрії як спеціальні добавки чи основні компоненти до в'язучих, бетонних та сухих будівельних сумішей.

Перспективним джерелом мінеральної сировини є «хвостосховища» та шламосховища відходів збагачення залізної руди. Крім заліза, у «хвостах» міститься фосфор, сірка, алюміній та ін. Останнім часом ВАТ «Центральний ГЗК» (Дні-

пропетровська область) впроваджує заходи, пов'язані з утилізацією цих відходів.

У виробництві будівельних матеріалів цінними є карбонатна і глиниста сировина, що міститься у розкривних породах. При відкритій розробці залізорудних родовищ карбонатна сировина найчастіше представлена маломергелістими крейдовими породами, які містять 90 – 99 % CaCO₃ та мергелястими породами (64 – 85 % CaCO₃). Ці породи можна застосовувати у виробництві вапна, цементу, мінеральної вати.

Табл. 8.8 – Наявність полігонів та звалищ твердих побутових відходів у регіонах

Адміністративна одиниця	Кількість полігонів та звалищ, одиниць	Кількість сміттєзвалищ, які підлягають:		Площа полігонів та звалищ, га
		рекультивациі	паспортизації	
Україна	6026	562	2569	9112,8
Автономна Республіка Крим	140	45	78	359,8
області:				
Вінницька	770	12	31	731,9
Волинська	25	7	1	82,2
Дніпропетровська	382	41	232	939,0
Донецька	96	33	65	561,6
Житомирська	450	42	301	409,1
Закарпатська	292	108	160	223,8
Запорізька	92	4	48	263,2
Івано-Франківська	26	9	9	82,2
Київська	388	26	57	629,4
Кіровоградська	24	3	4	121,8
Луганська	100	11	15	321,6
Львівська	51	21	27	191,0
Миколаївська	2	2	2	98,7
Одеська	1	1	0	19,0
Полтавська	28	2	9	130,0
Рівненська	496	43	198	825,2
Сумська	377	25	191	460,2
Тернопільська	26	4	3	122,1
Харківська	299	18	158	329,2
Херсонська	31	10	17	100,5
Хмельницька	93	32	32	303,5
Черкаська	300	3	273	457,0
Чернівецька	843	4	203	512,3
Чернігівська	21	5	8	131,2
м. Київ	272	23	128	298,2
м. Севастополь	401	28	319	409,1

Табл. 8.9 – Витрати на поводження з відходами за джерелами фінансування

Види витрат	Витрачено на поводження з відходами, млн. грн	У т. ч. за джерелами фінансування			
		власні кошти підприємств, організацій, установ	кошти Державного бюджету	кошти місцевого бюджету	інші джерела
Разом	5049,8	4869,9	42,9	130,2	6,8
у т.ч.					
Капітальні інвестиції	1183,9	1111,2	6,2	61,6	4,9
Поточні витрати	3865,9	3758,7	36,8	68,5	1,9
Частка витрат на поводження з відходами у загальних витратах на охорону навколишнього природного середовища, %	27,3	30,6	7,2	29,2	0,4

Табл. 8.10 – Витрати на поводження з відходами за напрямками

Напрями витрат	Витрачено на поводження з відходами, млн. грн	У т. ч.	
		капітальні інвестиції	поточні витрати
Разом	5049,8	1183,9	3865,9
Запобігання утворенню відходів шляхом внесення змін у виробничий процес	658,9	378,2	280,8
Збирання і транспортування відходів	3062,2	449,9	2612,3
Оброблення, перероблення, видалення відходів – всього	1302,1	347,3	954,8
з них:			
спалювання	72,8	5,3	67,5
розміщення на полігоні	396,8	53,3	343,5
оброблення та перероблення	832,5	288,7	543,8
Аналітичні виміри, контроль, лабораторні дослідження	4,3	0,1	4,3
Інші витрати, пов'язані з поводженням з відходами	22,3	8,4	13,7

Табл. 8.11 – Утилізація, оброблення, перероблення відходів за операціями

Вид операції	Утилізовано, оброблено, перероблено відходів, тис. Т	У %, підсумок
Разом	153687,4	100,0
Утилізація, регенерація розчинників	198,4	0,1
Рециркуляція, утилізація органічних речовин, які не застосовують як розчинники	4063,3	2,6
виробництво регенованих масел	8,7	0,0
використання органічних відходів	1046,0	0,7
фрагментація органічних відходів	336,2	0,2
Інші види попередньої обробки органічних відходів	1442,6	0,9
утилізація матеріалів у органічних відходах	1229,8	0,8
Рециркуляція, утилізація металів та їхніх сполук	8666,5	5,7
Збір і попередня обробка металобрухту та відходів, що містять метали	3941,7	2,6
утилізація матеріалів у металобрухті та відходах, що містять метали	4724,8	3,1
Рециркуляція, утилізація інших неорганічних сполук	107134,0	69,8
збір і попередня обробка неорганічних сполук	2577,8	1,7
утилізація матеріалів у неорганічних відходах	104556,1	68,1
Регенерація кислот і основ	49,8	0,0
Рекуперація компонентів, які використовують для зменшення забруднення	6202,2	4,0
Рекуперація компонентів каталізаторів	0,0	0,0
Повторна перегонка використаних нафтопродуктів чи інше їхнє повторне використання	183,7	0,1
Обробіток ґрунту, що позитивно впливає на землеробство чи поліпшує екологічну ситуацію	13267,1	8,6
Використання відходів, отриманих від зазначених операцій	13922,4	9,1

Сфери використання глинистих розкривних порід досить різноманітні. Залежно від фізичних властивостей, хіміко-мінералогічного і речовинного складу глиниста сировина придатна для виробництва керамічних виробів, аглопориту, керамзиту, цементного клінкеру.

У відвалах Дніпропетровської області на площі 389 га зберігається 49 млн. т сталеливарних шлаків, рівень використання яких становить 47 %. Такий низький рівень використання

сталеливарних шлаків пояснюють неоднорідністю хімічного та мінерального складу, відсутністю потужностей для їхньої переробки. Продуктами переробки шлаків металургійного виробництва є щебінь, гранульований шлак, шлакова пемза тощо.

У повному обсязі використовують шлаки, що утворюються у феросплавному виробництві в Дніпропетровській області, у тому числі частково утилізують відходи, накопичені раніше.

Табл. 8.12 – Утилізація та спалення відходів з метою отримання енергії у 2011 році за категоріями матеріалів

Категорії відходів	Утилізовано відходів		Спалено відходів з метою одержання енергії	
	тис. т	у % до підсумку	тис. т	у % до підсумку
Разом	153687,4	100,0	800,6	100,0
Використані розчинники	0,2	0,0	–	-
Відходи кислот, лугів чи солей	335,4	0,2	–	-
Відпрацьовані мастила	24,1	0,0	0,4	0,1
Відпрацьовані хімічні каталізатори	0,0	0,0	–	-
Відходи хімічних препаратів	7,5	0,0	0,4	0,1
Хімічні осади та залишки	96,0	0,1	1,0	0,1
Осад промислових стоків	1907,1	1,2	0,0	0,0
Відходи від медичної допомоги та біологічні	2,4	0,0	0,0	0,0
Металеві відходи	8148,1	5,3	0,0	0,0
Скляні відходи	12,1	0,0	–	-
Паперові та картонні відходи	49,2	0,0	1,5	0,0
Гумові відходи	15,4	0,0	0,1	0,0
Пластикові відходи	62,3	0,0	0,0	0,0
Деревні відходи	101,9	0,1	244,5	30,6
Текстильні відходи	2,3	0,0	0,2	0,0
Відходи, що містять поліхлордифеніли	0,0	0,0	–	-
Непридатне обладнання	8,9	0,0	0,2	0,0
Непридатні транспортні засоби	1,1	0,0	–	-
Відходи акумуляторів та батарей	40,5	0,0	–	-
Тваринні та рослинні відходи	3230,1	2,1	350,1	43,8
Тваринні відходи, отримані під час виготовлення харчових препаратів і продуктів	180,0	0,0	0,0	0,0
Тваринні екскременти, сеча та гній	3400,9	2,2	–	-
Побутові та подібні відходи	74,5	0,1	154,0	19,2
Змішані та недиференційовані матеріали	1998,6	1,3	0,0	0,0
Залишки сортування	96,0	0,1	47,9	6,0
Звичайний осад	78,8	0,1	–	-
Порожня порода від днопоглиблення	15796,1	10,3	–	-
Мінеральні відходи	106322,6	69,3	0,3	0,0
Відходи згоряння	11105,7	7,2	0,0	0,0
Забруднений ґрунт та забруднена порожня порода від днопоглиблення	3,4	0,0	0,0	0,0
Затверділі, стабілізовані, або засклянілі відходи	586,2	0,4	–	-

Протягом останніх років на Криворізькій ТЕС частково вирішено питання реалізації шлаків для виробництва будівельних матеріалів. Золу можна використовувати як заповнювач в залізобетонних виробках, у цементно-піщаних розчинах, тощо. Разом з тим, незважаючи на можливість широкого використання золошлаків від спалювання вугілля, рівень їх утилізації не перевищує 20 %, а горілої землі – близько 45 %.

На підприємстві ПАТ «ММК ім. Ілліча» (Дніпропетровська область) у 2011 році проводились науково-дослідні роботи з метою вилучення залізозмісного продукту зі сталеплавильних шлаків,

що пройшли переробку на установках АМСОМ-1 і АМСОМ-2, та проводилась перевірка розробленої технології, уточнювались технологічні параметри процесу. Це дозволяє вилучати додатково 200 тис. т залізозмісного продукту із загальним вмістом заліза не менше, ніж 53 %.

Підприємство ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» у 2011 році розробило ТЕО щодо технології утилізації та поводження з промисловими відходами.

У Луганській області за обсягами утилізації та знешкодження відходів власного виробництва одним з найбільших є ПАТ «Алчевський металургійний комбінат», де утворюється понад 100 видів

відходів чорної металургії. Загальний обсяг утилізації/знешкодження відходів на цьому підприємстві у 2011 році становив 3 млн. тонн, що майже на рівні попереднього року. В останні роки підприємство здійснило наступні заходи щодо мінімізації обсягів утворення відходів та обсягів їх накопичення: виконано організаційно-технічні заходи щодо збільшення обсягів виробництва гранульованого шлаку, що призведе до збільшення обсягів утилізації шлаку та зменшення обсягів його накопичення; організовано цех з переробки відходів, а саме: із шлакових відходів виробляють щебінь для дорожнього будівництва, готують для утилізації залізовмісні відходи, бій вогнетривкої цегли; введено в експлуатацію машину безперервного розливу сталі, що дозволило зменшити обсяги утворення відходів на 120,4 кг у розрахунку на 1 тону слябів.

Одним із напрямів утилізації відходів чорного шламу на підприємстві «ТОВ «Миколаївсь-

кий глиноземний завод» (Миколаївська область) є їх використання як залізовмісної добавки у виробництві цементу. Із 1810 тис. т відходів червоного шламу, утворених в 2011 році, цим підприємством використано 174,7 тис. т, що становить 9,6 %.

Незважаючи на наявність технологій переробки відходів, у тому числі методів сепарації, регенерації індустріального мастила і мастильно-охолоджувальної рідини, використання тирси, стружки у будівництві і підсобному господарстві, вторинного використання відходів пластмас, відходи підприємств машинобудівного комплексу, легкої та деревообробної промисловості використовують недостатньо.

Одним із шляхів вирішення проблеми дефіциту вторинної сировини є правильна регуляторна політика в сфері поводження з ресурсоцінними відходами та створення ефективних державних механізмів її регулювання.

8.4 Транскордонні перевезення відходів

За даними Держстату у 2011 році в Україну суб'єктами господарської діяльності було ввезено 40,6 тис. т відходів, з яких 36,7 тис. т – відходи, що містять метали та їх сполуки (у тому числі 34,0 тис. т відходів, що містять залізо та його сполуки, 2,5 тис. т – свинець та його сполуки, 6,3 т – мідь та її сполуки), 97 т відпрацьованих мастил, 353 т паперових та картонних відходів, 2,5 тис. т відходів акумуляторів та батарей, 870,5 т побутових та подібних відходів. Експорт відходів з України у 2011 році становив 85,8 тис. т, зокрема, до інших країн вивезено 61,4

тис. т відходів, що містять метали та їх сполуки (у тому числі відходів, що містять алюміній та його сполуки – 134 т, 2,5 тис. т відходів, що містять залізо, 3,9 тис. т відходів, що містять мідь та її сполуки), 9,6 тис. т відходів хімічних препаратів (у т.ч. 9,5 тис.т гексахлорбензолу), 3,0 тис. т відходів кислот, лугів чи солей, 1,6 тис. т хімічних осадів та залишків, 3,0 тис. т пластикових відходів, 5,8 тис. т тваринних та рослинних відходів. Динаміку експорту/імпорту відходів I-III класів небезпеки наведено у Табл. 8.13.

Табл. 8.13 – Динаміка експорту/імпорту відходів I-III класів небезпеки

Показники	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ввезено з інших країн, тис. т	6,3	2,0	1,3	1,5	0,5	0,0	2,5
Вивезено до інших країн, тис. т	32,3	14,2	20,0	5,9	4,1	26,6	16,7

Державне регулювання у сфері транскордонних перевезень небезпечних відходів здійснюється відповідно до міжнародних зобов'язань України, що впливають з її участі у Базельській конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.) та на виконання вимог постанови Кабінету Міністрів України від 13.07.2000 року № 1120 «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів».

Контроль за імпортом/експортом небезпечних відходів забезпечує Державна екологічна інспекція та регіональні спеціальні підрозділи

Мінприроди.

За останні півтора роки за межі України на знешкодження було вивезено 33,3 тис. т небезпечних відходів, що у 6,7 рази більше, ніж за всі роки незалежності України, у тому числі близько 7,8 тис. т – непридатних пестицидів.

Водночас, в Львівській області залишається невирішеним питання екологічно безпечної утилізації та зберігання імпортованих у 2002–2003 роках ДП «Спецсервіс» та ТОВ «ОСМА-Ойл» відходів з Угорщини та виготовленого з них модифікатора. На території області зберігається 18,9 тис. т модифікатора та 1174 т нейтралізованих гудронних залишків.

8.5 Державне регулювання у сфері поводження з відходами

У 2011 році Кабінет Міністрів України відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» затвердив «Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки», яким у частині поводження з відходами передбачено розвиток енергозберігаючих, ресурсозберігаючих та безвідходних технологій, рекультивация, упорядкування, реконструкція і будівництво полігонів твердих побутових відходів, оснащення їх системами компостування, збирання біогазу, удосконалення системи екологічних платежів, розроблення та впровадження систем поводження з пакувальними матеріалами та тарою тощо.

Загальнодержавною програмою розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року, затвердженою Законом України від 21.04.2011 № 3268-VI, передбачено продовження робіт, пов'язаних з формуванням бази даних техногенних родовищ країни, проведення геолого-економічної оцінки техногенних накопичень, що перебувають у державній або комунальній власності.

У 2011 році Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 25.05.2011 № 541 «Про внесення змін до Правил надання послуг з вивезення побутових відходів». Мета цього документу – приведення Правил надання послуг з вивезення побутових відходів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2008 № 1070, у відповідність до Закону України «Про відходи» та удосконалення порядку надання послуг, пов'язаних з вивезенням побутових відходів, підвищення привабливості ринку цих послуг для суб'єктів підприємництва, створення сприятливих умов для захисту прав споживачів.

Протягом 2011 року Кабінет Міністрів України також прийняв постанови: «Деякі питання збирання, заготівлі та утилізації окремих видів відходів зношених шин, як вторинної сировини» від 27.07.2011 № 1136 та «Деякі питання збирання, видалення, знешкодження та утилізації окремих видів відходів відпрацьованих мастил (олив), як вторинної сировини» від 27.07.2011 № 1075.

Стратегія країни у сфері поводження з відходами базується на основних принципах державної політики, якими передбачено вирішення таких завдань:

- мінімізація кількості утворюваних відходів;
- максимально можливе залучення відходів до господарського обігу, їх матеріальноенергетична утилізація як техногенної сировини;
- пошук екологічно безпечних методів переробки відходів з найменшими економічними витратами.

Для визначення ефективних шляхів переробки, утилізації, знешкодження, транспортування, депонування ресурсноцінних відходів визначальне значення мають повнота та достовірність всіх необхідних вихідних даних про відходи, в то-

му числі їхніх якісних та кількісних показників, шкідливих властивостей тощо. Ці вихідні дані можуть бути отримані за умов виявлення, систематизації їх формування і документування на первинному рівні: промислового підприємстві. Первинний облік відходів повинен забезпечуватися технологічним, нормативно-технічним, планово-економічним, оперативним-технічним і бухгалтерським супроводженням.

З метою зменшення впливу на навколишнє природне середовище накопичених небезпечних відходів, Державні управління охорони навколишнього природного середовища в областях координують роботу всіх зацікавлених підприємств та організацій, діяльність яких пов'язана зі збором та утилізацією небезпечних відходів. Комплексне вирішення проблем удосконалення організаційно-економічного механізму в сфері поводження з промисловими відходами визначає потребу в координації дій багатьох ланок управління (нормативно-правових, організаційно-економічних) на державному, регіональному та місцевому рівнях.

В областях проводиться робота, пов'язана з упорядкуванням відомостей про місця видалення відходів для подальшого забезпечення моніторингу впливу цих об'єктів на довкілля і створення банку даних, систематизації даних з метою подальшого вивчення проблем у сфері поводження з відходами і можливостей їхнього вирішення. На виконання постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення і утилізацію відходів» від 31.08.1998 № 1360 та «Про затвердження Порядку ведення реєстру місць видалення відходів» від 03.08.1998 № 1216 територіальні управління охорони навколишнього природного середовища ведуть відповідні реєстри. У 2011 році у всіх областях країни тривала робота, пов'язана з паспортизацією місць видалення відходів, впроваджувались першочергові заходи для забезпечення виконання паспортизації, а саме: відведення земель в законодавчому порядку, розробка проектів на об'єкти, приведення у відповідність до вимог екологічних норм експлуатації. Удосконалення системи державного управління в сфері поводження з відходами здійснювалось шляхом впровадження та удосконалення відповідного законодавчого і нормативного забезпечення. Наказом Мінприроди від 30.08.2011 № 307 створено робочу групу з питань удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері поводження з відходами тари і пакувальних матеріалів, до складу якої увійшли представники зацікавлених центральних органів виконавчої влади, ДП «Укресресурси», а також підприємців, роботодавців та громадських організацій.

У 2011 році Мінприроди України надало 271 дозвіл та 492 листи-роз'яснення щодо постанови Кабінету Міністрів України від 20.06.95 № 440 «Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання,

захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів», 291 ліцензію на поводження з небезпечними відходами та 1400 ліцензій на поводження з відходами як вторинною сировиною.

Мінприроди України брало участь у роботі Міжвідомчої комісії для здійснення обмірів фактичної площі полігону токсичних відходів ТОВ «Оріана-Галев» в м. Калуші та контрольних обмірів їх захоронення. Комплекс заходів, пов'язаних з ліквідацією наслідків впливу полігону гексохлорбензолу (ГХБ) на довкілля та можливі шляхи утилізації токсичних відходів був передбачений Програмою, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 № 381-р. У 2011 році Мінприроди розроблено розділ Податкового кодексу України «Екологічний податок», яким в середньому у 8 разів збільшено податок за розміщення відходів.

Державна екологічна інспекція у регіонах здійснювала контроль за дотриманням підприємствами вимог природоохоронного законодавства в сфері поводження з відходами. Найбільш поширеними порушеннями природоохоронного законодавства, які було виявлено у 2011 році під час проведення майже 22 тис. перевірок підприємств, були: відсутність дозволів та лімітів на утворення і розміщення відходів у навколишньому природному середовищі; недостатня кваліфікація посадових осіб, які відповідають за діяльність у сфері поводження з відходами; порушення правил та неналежне ведення первинного обліку утворення та поводження з відходами; змішування відходів,

на утилізацію яких в Україні існують технології; несвоєчасна передача відходів на утилізацію та переробку ресурсноцінних відходів; порушення встановлених правил і режиму експлуатації установок, виробництв для оброблення та утилізації відходів, а також полігонів для зберігання чи захоронення промислових, побутових та інших відходів; невиконання раніше виданих приписів; відсутність дозволів на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізації отруйних речовин, у тому числі токсичних промислових відходів, продуктів біотехнології та інших біологічних агентів.

Мінрегіон України у 2011 році затвердив Методику роздільного збирання побутових відходів.

Отже, основними проблемами у сфері поводження з відходами є, зокрема, негативний вплив накопичених відходів на здоров'я людей і довкілля, недосконалість економічних і правових механізмів управління у цій сфері, відсутність ефективного контролю за потоками відходів.

Для розв'язання пріоритетних проблем у сфері поводження з відходами насамперед необхідно у повному обсязі забезпечити фінансування заходів, передбачених національними, регіональними і місцевими програмами, спрямованими на покращення санітарного стану населених пунктів, розробити ефективні економічні механізми функціонування підприємств, які переробляють відходи, з урахуванням можливості перепрофілювання існуючих нерентабельних виробництв, удосконалити технології виробництв з метою мінімізації накопичення відходів.

9

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

9.1 Екологічна безпека як складова національної безпеки

Екологічна безпека є важливою складовою системи національної безпеки України.

Рівень екологічної безпеки визначає стан захищеності особи, суспільства, держави від несприятливого впливу навколишнього середовища, обумовленого природними, техногенними та антропогенними факторами. Наявний рівень екологічної безпеки здебільшого обумовлений надзвичайно високим техногенним навантаженням на територію України.

Нинішню екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як вкрай напружену.

Прояви екологічної небезпеки для здоров'я і життя людей в різних регіонах України внаслідок

негативного впливу техногенної діяльності та небезпечних природних процесів останнім часом набувають тенденції до зростання.

На сьогодні зношеність основних виробничих фондів більшості галузей народного господарства України становить в середньому 50 %, причому темпи оновлення фондів не відповідають темпам їх зносу.

Особливо катастрофічна зношеність промислово-виробничих фондів на гірничодобувних підприємствах (в середньому на 65 %).

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсномістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш дешевим способом без будівництва від-

повідних очисних споруд. Це було можливо за відсутності ефективних правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та врахування вимог екологічної безпеки.

В Україні і досі не існує системних економічних стимулів впровадження екологічно безпечних технологій. Низьким залишається рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій, включаючи і технології переробки, утилізації та знищення відходів.

Накопичення відходів стало одним із найбільш вагомих факторів забруднення навколишнього природного середовища, негативного впливу на всі його компоненти. Тому обмеження обсягів утворення відходів, розширення сфери, пов'язаної з їх утилізацією, знешкодженням та екологічно безпечним видаленням і послідовним зменшенням їх накопичень має стати одним з найважливіших завдань.

Атомні електростанції є одним з найбільших виробників радіоактивних відходів. На майданчиках атомних електростанцій здійснюється їх первинна переробка та тимчасове зберігання.

Основне навантаження на довкілля у промисловому секторі справляють підприємства хімічної, металургійної, гірничодобувної галузей та електроенергетики.

Потенційно екологічно небезпечні об'єкти, раптове виникнення надзвичайних ситуацій на яких може створити істотну екологічну шкоду, становлять значну питому вагу в структурі промисловості України. На їхню долю припадає майже третина обсягу продукції, що виробляється.

Близько 20 % території України перебуває у незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками. Основними джерелами їх забруднення є сільське господарство, промисловість і транспорт.

Окрему проблему становить великомасштабне нафтохімічне забруднення підземних вод та ґрунтів. На сьогодні в Україні 133 з 197 великих водозаборів розташовані в зонах впливу потенційних джерел нафтохімічного забруднення.

Занепокоєння викликає зберігання стратегічного і оперативного боєзапасу Міністерства оборони України, а також забезпечення живучості та вибухопожежобезпеки арсеналів, баз, складів.

У зв'язку із скороченням окремих видів озброєнь та довготривалим зберіганням, у Збройних Силах України накопичилась значна кількість компонентів ракетного палива, не придатного для військових потреб.

Значний негативний вплив на екологічний стан довкілля справляє присутність на території України військових кораблів, суден та об'єктів берегової інфраструктури Чорноморського флоту Російської Федерації.

Характерною рисою перехідного етапу є наявність великої кількості фінансових проблем, що

тягне за собою вкрай обмежені інвестиції на відновлення і охорону довкілля. Обмеження асигнувань на превентивні заходи безпеки підвищує рівень ризику виникнення аварій з екологічними наслідками.

Аварії на промислових підприємствах і пов'язана з ними проблема попередження погіршення екологічної обстановки головним чином зумовлені низьким рівнем безпеки виробництва, недостатньою підготовкою кадрового ресурсу, застарілими технологіями або недостатнім забезпеченням виконання технологічних регламентів тощо. В результаті промислових аварій виникають антропогенні зміни екосистем, які здатні створювати відчутний довгостроковий вплив на здоров'я і добробут людей та стан природного середовища.

Удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки в Україні має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики на основі комплексного аналізу з урахуванням процесів трансформації в економіці та державному управлінні, які є на нинішньому етапі розвитку нашої держави.

За даними Міністерства надзвичайних ситуацій України, впродовж 2011 року в Україні зареєстровано 221 надзвичайну ситуацію. Згідно з вимогами Національного класифікатора «Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010» (розроблено у ВНДІ ЦЗ МНС, введено у дію з 1 січня 2011 року) їх класифіковано наступним чином:

- техногенного характеру – 134;
- природного характеру – 77;
- соціального характеру – 10.

Внаслідок цих НС загинуло 355 осіб (з них 39 дітей) та постраждало 985 осіб (з них 439 дітей). Врятовано понад 8,2 тис. осіб.

Впродовж останніх років в Україні спостерігається позитивна тенденція до зменшення кількості надзвичайних ситуацій, а у 2011 році цей показник є найменшим за часів незалежності України. Це обумовлено відносно сприятливими погодними умовами 2011 року та ефективними заходами із запобігання НС. Також на фоні зменшення кількості надзвичайних ситуацій відбулося відчутне зниження масштабів НС та матеріальних збитків від них (в 10 разів порівняно із 2010 роком), Табл. 9.1.

До негативних факторів слід віднести незначне збільшення кількості надзвичайних ситуацій техногенного характеру та збільшення кількості постраждалих у НС, яке сталося за рахунок медико-біологічних НС (переважно через інфекційні захворювання та отруєння неякісними продуктами харчування).

За видами, як і в попередні роки, переважали НС унаслідок пожеж та вибухів, отруєнь та інфекційних захворювань людей, аварій на автомобільному транспорті.

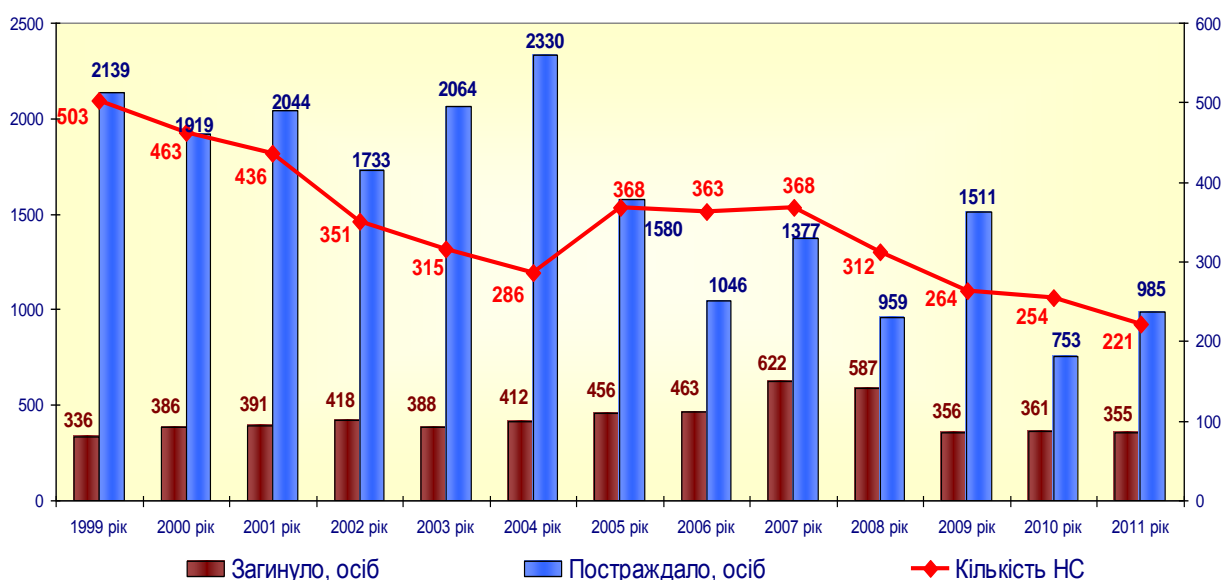

Рис. 9.1 – Динаміка кількості НС, загиблих та постраждалих у НС протягом 1999 – 2011 років

Табл. 9.1 – Кількісні показники НС, які виникли протягом 2011 року, порівняно із 2010 роком

Дані про надзвичайні ситуації	2010 рік	2011 рік	Зменшення (збільшення), у відсотках
Загальна кількість НС	254	221	13,0 ↓
<i>В тому числі:</i>			
Техногенного характеру	130	134	3,1 ↑
Природного характеру	108	77	28,7 ↓
Соціального характеру	16	10	37,5 ↓
<i>В тому числі за рівнями:</i>			
Державного рівня	5	4	20,0 ↓
Регіонального рівня	16	3	81,3 ↓
Місцевого рівня	107	89	16,8 ↓
Об'єктового рівня	126	125	0,8 ↓
Загинуло людей в наслідок НС	361	355	1,7 ↓
Постраждало людей внаслідок НС	753	985	30,8 ↑
Матеріальні збитки від НС, тис. грн	984 704	98 098	90,0 ↓

За територіальною ознакою найбільшу кількість НС протягом 2011 року зареєстровано в Донецькій області (29 НС). Значну кількість НС зареєстровано у Луганській (18), Одеській (17 НС) та Львівській (14) областях.

Найбільшу кількість осіб, що загинули у НС (59), зареєстровано в Луганській області. При цьому усі вони загинули внаслідок НС, пов'язаних із аваріями на шахтах, транспорті, пожежами та отруєнням чадним газом.

Найбільшу кількість постраждалих у НС (129 осіб) зареєстровано в Донецькій області, переважна більшість з яких постраждали внаслідок отруєння продукцією дитячої молочної кухні (60 дітей молодшого віку) та захворювання на холеру (57 осіб).

НС природного характеру

Впродовж 2011 року виникло 77 НС природного характеру, що майже на третину менше ніж у 2010 році. Зменшення кількості надзвичайних ситуацій відбулося переважно за рахунок метеорологічних (зменшення у 3,1 рази) та геологічних (зменшення у 4,3 рази) НС. Кількість гідрологічних НС у 2011 році порівняно з 2010 роком у кількісному відношенні не змінилася (по 3 НС відповідно), проте були сприятливі зміни в масштабах територіального поширення, і за впливом на безпеку життєдіяльності людей та об'єктів господарювання. Так, у 2011 році НС гідрологічного характеру не мали значного територіального розповсюдження та не привели до суттєвих матеріальних втрат.

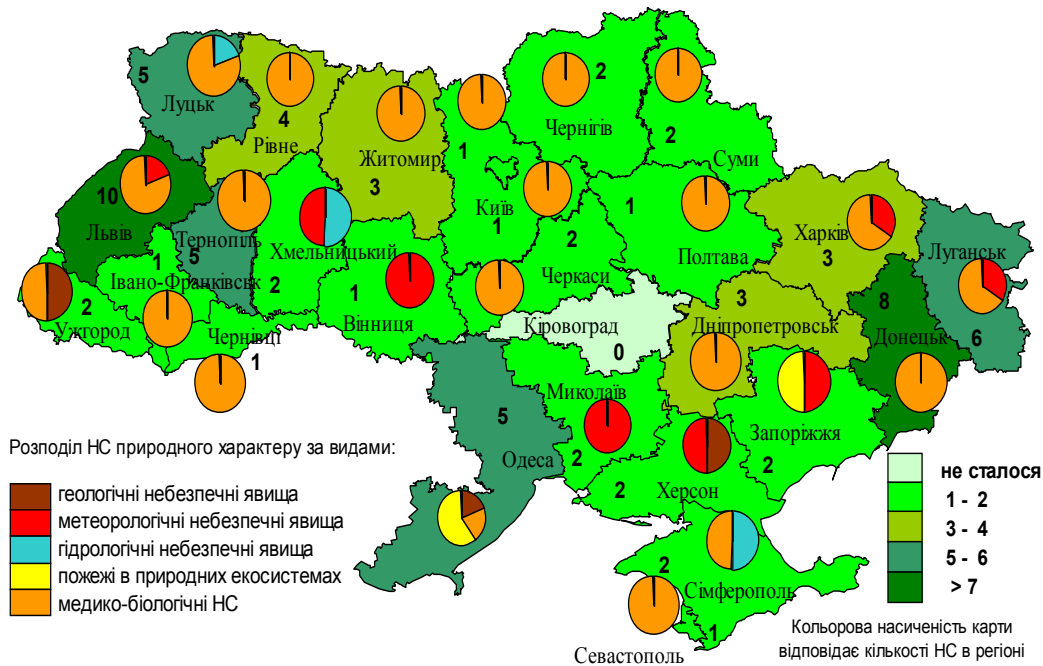

Рис. 9.2 – Розподіл кількості НС природного характеру, що виникли протягом 2011 року за регіонами України

НС техногенного характеру

Протягом 2011 року зареєстровано 134 надзвичайних ситуацій техногенного характеру, що на 3,1 % більше порівняно із 2010 роком, коли виникло 130 таких НС.

Територіально найбільше НС техногенного характеру у 2011 році виникло у Донецькій (18 НС), Луганській (12 НС), Одеській (12 НС) та Миколаївській (10 НС) областях.

Матеріальні збитки внаслідок НС техногенного характеру у 2011 році становили близько 26,5 млн. грн.

Масштаби та особливості негативної дії небезпечних факторів у природній сфері традиційно визначались природними особливостями території України, несприятливими наслідками глобальних змін клімату, недотриманням норм і правил безпечного провадження господарської діяльності.

Основними чинниками фізичного походження, що призводили до виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, залишались стихійні гідрометеорологічні явища та небезпечні геологічні процеси.

Протягом 2011 року виникло 77 надзвичайних ситуацій (НС) природного характеру, що майже на третину менше ніж у 2010 році. Зменшення кількості надзвичайних ситуацій відбулося переважно за рахунок метеорологічних (зменшення у 3,1 рази) та геологічних (у 4,3 рази) НС. Кількість гідрологічних НС у 2011 році порівняно з 2010 роком у кількісному відношенні не змінилася (по 3 НС відповідно), проте були сприятливі зміни в масштабах територіального поширення, і за впливом на безпеку життєдіяльності людей та об'єктів господарювання. Так, у 2011 році НС гідрологічного характеру не мали значного територіального розповсюдження та не привели до суттєвих матеріальних втрат.

Продовжувався розвиток екзогенних геологічних процесів, з них найбільш небезпечними для життєдіяльності населення та об'єктів економіки, як і у попередні роки, залишались зсуви, абразія, карстові процеси та підтоплення земель і населених пунктів. Небезпека значно зростала у місцях розташування об'єктів, що створюють сприятливі умови для активізації процесів.

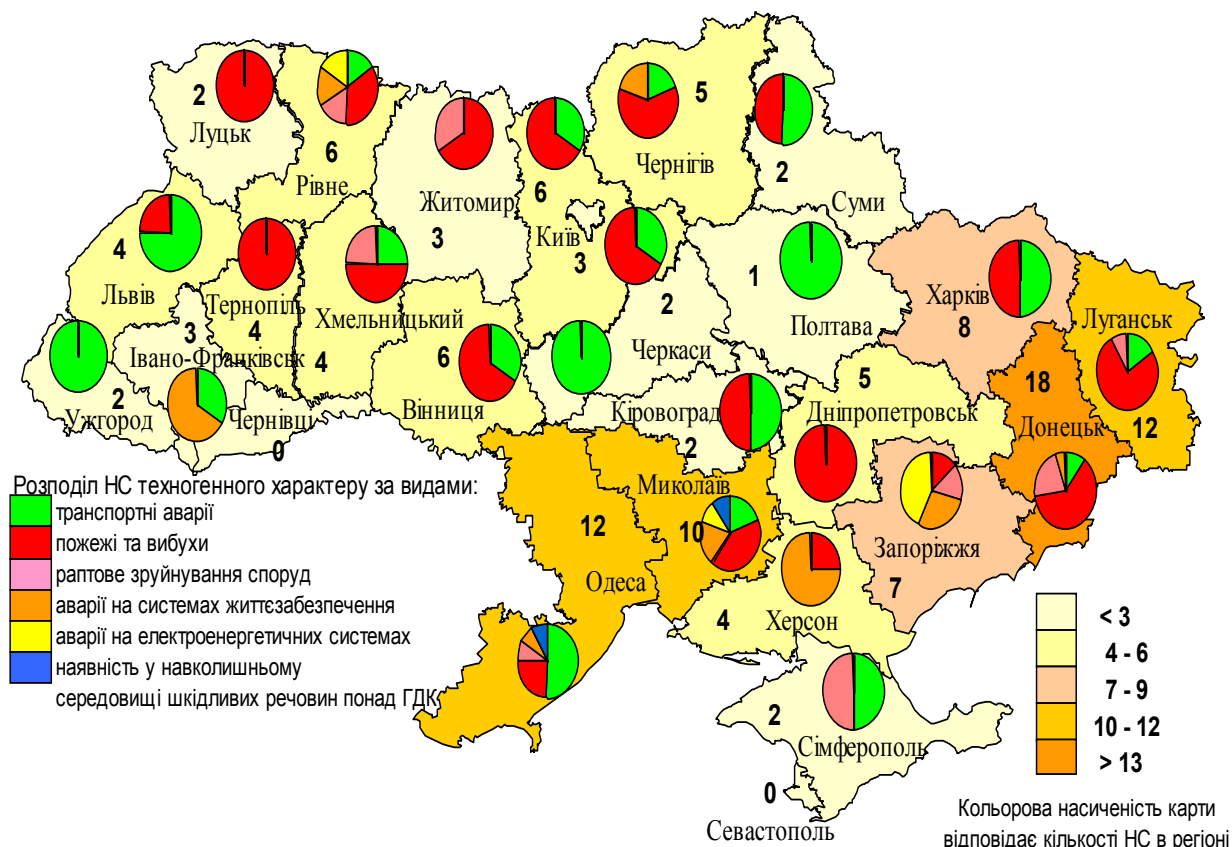

Рис. 9.3 – Розподіл кількості НС техногенного характеру, які виникли 2011 року за видами та регіонами України

За масштабами більшість НС природного характеру віднесено до об'єктового рівня (50 НС), також зареєстровано 26 НС місцевого та 1 НС регіонального рівня.

За видами надзвичайні ситуації розподілені наступним чином (Рис. 9.4):

- НС, пов'язані з отруєнням людей – 26;
- НС, пов'язані з інфекційним захворюванням людей – 24;
- метеорологічні НС – 11;
- НС, пов'язані з інфекційними захворюваннями с/г тварин – 5;
- НС, пов'язані з пожежами в природних екосистемах – 4;
- геологічні НС – 3;
- гідрологічні НС – 3;
- НС, пов'язані з масовим отруєнням с/г тварин – 1.

Внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру у 2011 році загинуло 50 осіб (з них 7 дітей), що на 40 % менше ніж у 2010 році, постраждало – 755 осіб (з них 396 дітей), що на 46 % більше ніж у 2010 році. Збільшення сталося за рахунок зростання у 2,6 рази кількості постраждалих в НС, пов'язаних із інфекційною захворюваністю людей, кількість яких порівняно із 2010 роком збільшилася вдвічі.

Надзвичайними ситуаціями природного характеру, що виникли у 2011 році, завдано збитків на суму близько 67 млн. грн, що майже в 14 разів менше 2010 року (у 2010 році НС природного характеру

завдано збитків на суму близько 914 млн. грн). Збитки внаслідок НС природного характеру завдано переважно метеорологічними НС (84 % загальної суми збитків від НС природного характеру).

У територіальному відношенні більшість НС природного характеру, які виникли протягом 2011 року, зареєстровано у Львівській (10 НС), Донецькій (8 НС), Луганській (6 НС) областях. У Волинській, Одеській, Тернопільській областях фіксувалось по 5 НС, Рівненській – 4 НС, Дніпропетровській, Житомирській та Харківській областях (по 3 НС в кожній). Не зареєстровано жодної НС природного характеру у Кіровоградській області, в інших регіонах фіксувалось по 1-2 НС (Додаток А). Під негативним впливом мінливих метеорологічних або гідрологічних умов (з різними за масштабом наслідками) опинялися східні, південні та західні регіони країни.

Ускладнення погодних умов призвело до виникнення 14 надзвичайних ситуацій, що погіршувало роботу окремих галузей господарства країни.

Характерними особливостями надзвичайних ситуацій природного характеру у 2011 році є:

- виникнення НС внаслідок гідрометеорологічних явищ лише теплого періоду (зливи, сильний вітер, град, підвищення рівнів води у річках);
- значне переважання кількості НС об'єктового та місцевого рівня, лише одна НС досягла регіонального рівня;
- виникнення НС, пов'язаних із пожежа-

ми в природних екосистемах: у 2011 році пожежі виникали у лютому та листопаді, всупереч мінімальній кількості таких НС у літній пожежонебезпечний період. Так, протягом 2011 року на території країни зафіксовано лише чотири НС, пов'язаних із пожежами у природних екосистемах, які виникали

у Запорізькій (одна НС, пов'язана з пожежею пшеничного поля) та Одеській (три НС, дві з яких пов'язані з польовими пожежами та одна – зі степовою пожежею, що виникали на території Нижньодніпровського національного природного парку) областях.

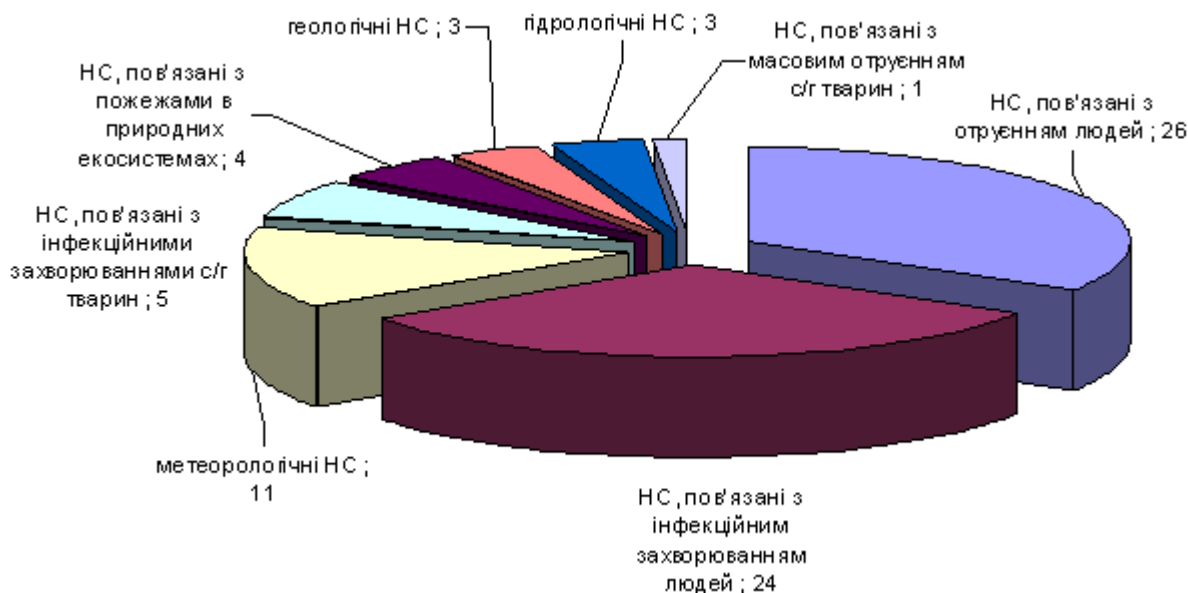

Рис. 9.4 – Розподіл кількості надзвичайних ситуацій природного характеру, що виникли в Україні протягом 2011 року, за видами

9.2 Об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку

В Україні функціонують **22 563** потенційно небезпечних об'єктів, аварії на **955** із яких можуть призвести до виникнення надзвичайної ситуації державного або регіонального рівня, а також **1093** хімічно-небезпечних об'єкти, які необхідно облаштувати автоматизованими системами раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення у разі їх виникнення.

Найбільша кількість хімічно небезпечних об'єктів знаходиться у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Харківській областях.

Усього в зонах можливого хімічного зараження потенційно небезпечних об'єктів мешкає понад 10 млн. чол. (22 % населення України).

Особливу небезпеку для населення, навколишнього природного середовища становлять аміакопроводи, відстійники, об'єкти з виробництва вибухових речовин та утилізації непридатних боєприпасів; підприємства хімічної промисловості (виробництво хлору, аміаку, неорганічних кислот, органічних сполук); нафтопереробні підприємства; об'єкти, що використовують хлор та аміак (холодильні установки, установки з очищення води тощо), склади пестицидів та агрохімікатів.

Найбільшу небезпеку для населення та навколишнього природного середовища становить незадовільний стан гідротехнічних споруд, хвостосховищ і шламонакопичувачів, що містять відходи виробництва.

Більшість підприємств працює на морально застарілому обладнанні, споживає велику кількість природних ресурсів, утворює велику кількість промислових відходів. Коефіцієнт переробки сировини в готову продукцію не перевищує 30-40 %.

Аміак, хлор, діоксид азоту, акрилонітрил, сірковий ангідрид, азотна кислота, сірчана кислота, фосген, метанол, бензол, карбамідо-аміачні суміші, гідроксид натрію, формальдегід є найбільш поширеними небезпечними хімічними речовинами, наявними на підприємствах хімічної промисловості.

Забезпечення екологічної безпеки на потенційно небезпечних об'єктах вимагає технічного переоснащення виробництва з впровадженням новітніх ресурсо- та енергозберігаючих технологій, посилення нагляду за неухильним виконанням вимог промислової безпеки на потенційно небезпечних об'єктах та удосконалення законодавства з питань екологічної безпеки.

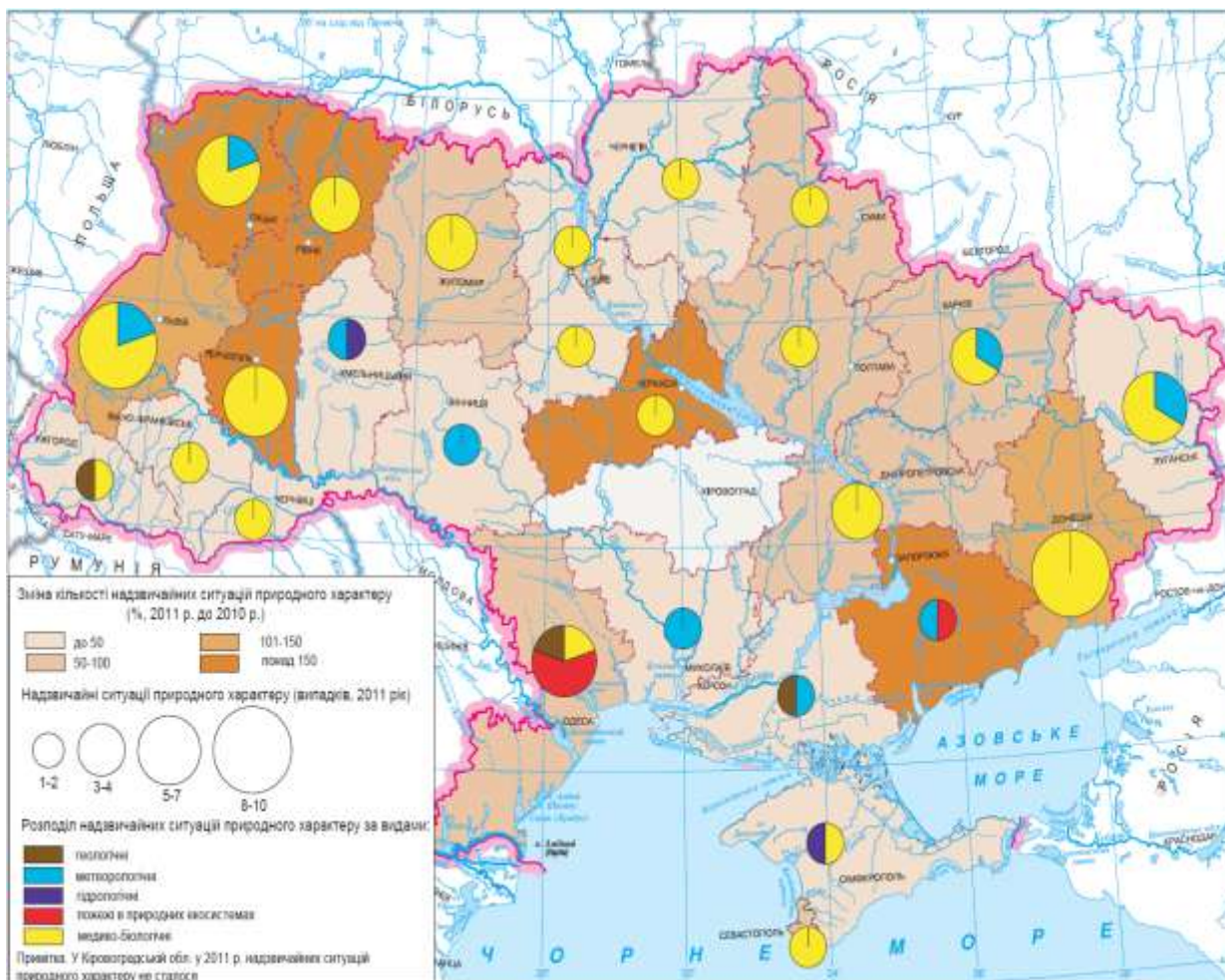

Рис. 9.5

9.3 Радіаційна безпека

В Україні на сьогодні працює близько 10 тисяч підприємств, установ та організацій, що використовують у своїй діяльності радіаційно-небезпечні технології та джерела іонізуючих випромінювань (ДІВ).

Діє 4 атомні електростанції: Запорізька, Південно-Українська, Хмельницька та Рівненська. На майданчику Запорізької АЕС експлуатуються шість енергоблоків з реакторами типу ВВЕР-1000, на майданчику Південноукраїнської АЕС – три енергоблоки з реакторами ВВЕР-1000 (проект В-302 – енергоблок № 1, В-338 – енергоблок № 2 та В-320 – енергоблок № 3). Чотири блоки функціонують на майданчику Рівненської АЕС, з них два блоки з реакторами типу ВВЕР-440 та два з реакторами типу ВВЕР-1000. На майданчику Хмельницької АЕС експлуатуються два енергоблоки з реакторами типу ВВЕР-1000 уніфікованого проекту В-320.

Функціонує два дослідницьких реактори, в шести областях розташовані й функціонують регіональні спеціалізовані підприємства з поховання та переробки радіоактивних відходів, що входять до складу ДК «УкрДО «Радон».

У Дніпропетровській та Кіровоградській областях ведеться видобуток уранових руд та їх переробка. Сховища радіоактивних відходів при

уранових рудниках перепоповнені.

У лікувально-профілактичних закладах України експлуатується велика кількість рентгенівського та радіологічного обладнання, більше 80 % якого вичерпало свій техніко-експлуатаційний ресурс.

Майже 75 % території України зазнало радіоактивного забруднення ¹³⁷Cs, яке більш ніж удвічі перевищувало доаварійні рівні, за рахунок аварії на Чорнобильській АЕС. Утворилися величезні обсяги радіоактивних відходів, які суттєво перевищують обсяги РАВ, що накопичено внаслідок здійснення інших видів діяльності, пов'язаних з використанням ядерної енергії, джерел іонізуючого випромінювання та радіаційних технологій. У зоні відчуження головними суб'єктами господарювання у сфері поводження з РАВ є державні спеціалізовані підприємства (ДСП) «ЦППРВ», «Чорнобильський спецкомбінат», «Чорнобильська АЕС» та «УКБЗВ» в частині виконання проектних робіт.

Одним з ефективних інструментів контролю за рівнем безпеки, його відповідністю національним та міжнародно-визнаним вимогам з ядерної та радіаційної безпеки є суворий облік усіх порушень в процесі експлуатації АЕС, ретельне розслідування їх причин та впровадження заходів що-

до усунення виявлених недоліків і запобігання повторення подібних подій у подальшому.

Події вважаються порушеннями в роботі АЕС, якщо вони призвели до відхилень від меж та/або умов безпечної експлуатації або спричинили відхилення від нормальної експлуатації та характеризуються певними наслідками. Облік та розслідування порушень здійснюється відповідно до «Положення про порядок розслідування та обліку порушень в роботі атомних електричних станцій».

У 2011 році в роботі діючих АЕС України сталося 15 порушень, з них 7 – на Запорізькій АЕС, 5 – на Рівненській АЕС, 2 – на Хмельницькій АЕС, 1 – на Південноукраїнській АЕС.

Для інформування громадськості про ядерні та радіаційні події в світовій атомній енергетиці широко використовується міжнародна шкала INES.

Всі події, що сталися на АЕС України у 2011 році, за шкалою INES було кваліфіковано як «відхилення» або «поза шкалою» (події, які не впливають на стан ядерної та радіаційної безпеки і тому знаходяться поза межами шкали).

Повідомлення про порушення в роботі АЕС України розміщуються на веб-сайті Держатомрегулювання (www.snrc.gov.ua).

Стан радіаційно небезпечних об'єктів та поводження з РАВ у зоні відчуження

У 2011 році, відповідно до Стратегії поводження з радіоактивними відходами на Україні, наказом МНС створено ДСП «Централізоване підприємство з поводження з радіоактивними відходами», яке визначене головним підприємством ДК «УкрДО «Радон» та єдиною національною експлуатуючою організацією з поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення. ДСП «ЦППРВ» є правонаступником усіх функцій, майнових прав і обов'язків ДСП «Техноцентр» та ДСП «Комплекс».

Крім того, наказом ДАЗВ від 27.09.2011 № 57 ДСП «ЦППРВ» призначене експлуатуючою організацією (оператором) на етапах експлуатації та закриття сховищ для захоронення РАВ: ПЗРВ «Буряківка», ПЗРВ «Підлісний», ПЗРВ «III-я черга ЧАЕС», комплексу «Вектор», у тому числі, спеціально обладнаного приповерхневого сховища твердих РАВ промислового комплексу по поводженню з твердими РАВ Чорнобильської АЕС (СОПСТРВ) та ЦСВДІВ на майданчику комплексу «Вектор». Отримані ліцензії Держатомрегулюванням України на право провадження такої діяльності.

Всього у сховищах ПЗРВ «Буряківка» розміщено низько- та середньоактивних РАВ загальною масою близько 1314,4 тис. т (909 тис. м³), су-

марною активністю $2,583 \times 10^{15}$ Бк (оціночні дані). Резерв ПЗРВ «Буряківка» становить близько 35-40 тис. м³ (36 %) РАВ. Протягом 2011 року до сховищ ПЗРВ було прийнято на захоронення 39,355 тис. тонн (27,2 тис. м³) РАВ.

У зв'язку із вичерпанням об'ємів для захоронення РАВ у сховищах ПЗРВ «Буряківка», розглядається можливість щодо реалізації проекту реконструкції ПЗРВ «Буряківка», з метою створення додаткових потужностей для захоронення низько- й середньоактивних РАВ, які утворюватимуться при роботах на Чорнобильській АЕС та у Зоні відчуження. Реалізація цього проекту передбачається із залученням технічного співробітництва в рамках інструменту співробітництва з ядерної безпеки – INSC, запровадженого Європейською Комісією. Рішення щодо можливості та шляхів реалізації реконструкції ПЗРВ «Буряківка» планується приймати за результатами переоцінки безпеки щодо забезпечення експлуатаційної та довготривалої безпеки об'єкта, з урахуванням уже розміщених та запланованих для захоронення обсягів РАВ і стану захисних бар'єрів.

У 2011 році за результатами радіоекологічного моніторингу навколишнього природного середовища на території ПЗРВ «Буряківка» випадків перевищення контрольних рівнів забруднення радіонуклідами атмосферного повітря та ґрунтів не зафіксовано.

РАВ, розміщені в ПЗРВ «Підлісний» і ПЗРВ «III черга ЧАЕС» відносяться до високоактивних та довгоіснуючих і тому підлягають захороненню у глибинному геологічному сховищі. Роботи з проектування такого сховища, відповідно до Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з РАВ, затвердженої Законом України від 17.09.2008 № 516-VI, передбачається здійснити у період до 2017 року. До створення геологічного сховища в Україні має бути забезпечена безпека зберігання аварійних РАВ у вказаних ПЗРВ.

На території зони відчуження розміщено дев'ять ПТЛРВ: «Станція Янів», «Нафтобаза», «Піщане плато», «Рудий ліс», «Стара Будбаза», «Нова Будбаза», «Прип'ять», «Копачі», «Чистоголівка», загальною площею близько 10 гектарів, на територіях яких розміщені траншеї і бурти з РАВ. Оціночна кількість траншей і буртів на територіях ПТЛРВ 1000 шт. Карти розташування траншей і буртів і дані про розміщені в них РАВ на час створення ПТЛРВ відсутні. У попередні роки повністю обстежені ПТЛРВ «Нафтобаза» і ПТЛРВ «Піщане Плато», частково обстежені ПТЛРВ «Рудий Ліс» і ПТЛРВ «Станція Янів». На сьогодні для частини ПТЛРВ ще залишаються невідомими точні місця розташування траншей і буртів та характеристики розміщених у них РАВ.

10

ПРОМИСЛОВІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ

10.1 Структура та обсяги промислового виробництва

Володіючи потужним інтелектуальним і технологічним потенціалом у промисловості, Україна має перспективи створення конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного утвердити її як високотехнологічну державу.

Станом на 2011 рік в Україні склалась модель експортноорієнтованого адаптивного розвитку промисловості, яка характеризується переважанням слабо диверсифікованого низькотехнологічного виробництва й спонукає країну пристосовуватись до потреб світового ринку в межах наявних внутрішніх можливостей та поточних конкурентних переваг.

Завдання промислової політики в Україні

полягає у структурно-технологічній модернізації промислового комплексу та переході до вищих технологічних укладів. Промислова політика має стати дієвим інструментом економічних реформ та механізмом, що забезпечить післякризове відновлення на якісній основі, нарощування потенціалу промислового виробництва як основи економічного зростання у довгостроковому періоді.

У 2011 р. промислове виробництво в Україні продовжило післякризове зростання (таблиця 10.1), проте темпи його приросту уповільнились до 7,3 % проти 11,2 % у 2010 р.

Понад дві третини загального обсягу реалізованої у 2011 році промислової продукції припа-

дає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси. Частка продукції соціальної орієнтації перебуває на рівні 1/5 загально-го обсягу промислового виробництва і має тенденцію до зменшення.

Позитивну динаміку у 2011 р. забезпечували, в основному, експортно-орієнтовані галузі. Найбільше зростання зафіксовано у *машинобудуванні* (17,2 %), що зумовлено приростом виробництва транспортних засобів та устаткування (22,6 %), зокрема, виробництва автомобілів (26,7 %) і залізничного рухомого складу (28,4 %), *хімічній та нафтохімічній промисловості* (14,4 %), *металургійному виробництві* (8,9 %).

Проте, порівняно з 2010 р., зростання у цих галузях уповільнилось, насамперед у зв'язку з помірнішими темпами зростання зовнішнього попиту. Зокрема, будівельна та машинобудівна галузі в Європі (основні споживачі металургійної продукції) внаслідок подорожчання позикових коштів на тлі очікувань виникнення фінансової кризи в Євросоюзі поступово згортали ділову активність. Стимулюючим чинником зростання металургії в Україні був внутрішній ринок, розвиток якого визначався високим інвестиційним попитом.

У галузях промисловості, які у 2010 р. демонстрували найменші темпи зростання виробництва, у 2011 р. зафіксовано негативну динаміку: у *харчовій промисловості* відбулось падіння на 0,6 %, *целюлозно-паперовому виробництві* – на 0,9 %. Значне падіння обсягів (на 8,5 %) у 2011 р. відбулось у виробництві *коксу та продуктів нафтоперероблення* внаслідок зменшення виробництва продуктів нафтоперероблення на 17,2 %. У високотехнологічному секторі промисловості у 2011 р. спостерігалось уповільнення темпів зростання виробництва. Приріст обсягів виробництва електричного, електронного та оптичного устаткування становив 14,7 % проти зростання на 24,2 % у 2010 р., медичної техніки та вимірювальних засобів – 0,2 % (проти 25,8 %). Скоротилось виробництво електродвигунів, генераторів та трансформаторів на 23,0 % порівняно зі зростанням на 21,0 % у 2010 р. У фармацевтичній галузі відбулось зростання виробництва на 0,3 % (проти зростання на рівні 34,8 % у 2010 р.) (Рис. 10.1).

Основними чинниками посткризового економічного зростання у 2011 р. є:

- сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура стимулювала зростання виробництва та експорту української промислової продукції. Зростання світових цін на сталь (загальносвітовий індекс сталі становив у грудні 2010 р. 184,5 пункту, у грудні 2011 р. – 195,0 пунктів) створювало позитивні умови для українських виробників ме-

талургійної продукції, на продовольчі ресурси (загальносвітовий індекс цін на продовольчі ресурси ФАО у 2010 р. становив 185 пунктів, а у 2011 р. – 228 пунктів) збільшило попит на добрива, сприяючи нарощуванню виробництва у хімічній та нафтохімічній промисловості. Забезпечення післякризового економічного зростання переважно за рахунок експорторієнтованих галузей промисловості в умовах низької диверсифікації виробництва та ринків збуту продукції створює загрози посткризовому відновленню економіки України. Зокрема, суттєвим ризиком є фінансово-боргові проблеми країн Євросони, які можуть звузити попит з боку країн ЄС на українську експортну продукцію.

- активізація інвестиційних процесів в економіці, якій сприяло, зокрема, покращення фінансових результатів діяльності промислових підприємств (частка підприємств, які отримали прибутки, у загальній кількості промислових підприємств, за 2010 р. становила 59,2 %, за 2011 р. – 62,6 %). Пожвавлення інвестування дозволило підвищити ефективність використання державних і приватних інвестиційних ресурсів, сприяло розвитку виробництва та поступовому виходу промислових підприємств з кризи.

- відновлення будівельних робіт, обсяг яких за січень-грудень 2011 р. зріс на 11,1 %, зумовлене вагомим чином спорудженням об'єктів до Євро – 2012. Проте, значна кількість будівель перебувала на консервації: на початок 2012 р. призупинено або законсервовано будівництво 935 промислових будівель.

Проблемами розвитку будівництва є невідзначеність ситуації із замовленнями на будівельні роботи, уповільнення створення будівельного заділу на майбутнє, відсутність у українських будівельних організацій мобільної бази, яка дозволяла б їм виконувати масштабні замовлення за межами країни і маневрувати під час кризи.

Зростання споживчого попиту населення, зумовлене підвищенням доходів населення (за III кв. 2011 р. доходи населення зросли на 13,9 %, проти III кв. 2010 р.) та високими темпами відновлення кредитування домогосподарств (за 2011 р. кредити у гривні, надані домогосподарствам, зросли на 34,2 %).

Тенденції розвитку промисловості свідчать про започаткування переходу до стадії економічного зростання і відновлення промислового потенціалу. Проте комплексною проблемою є недостатня конкурентоспроможність промисловості, що визнано однією з основних загроз національній безпеці держави.

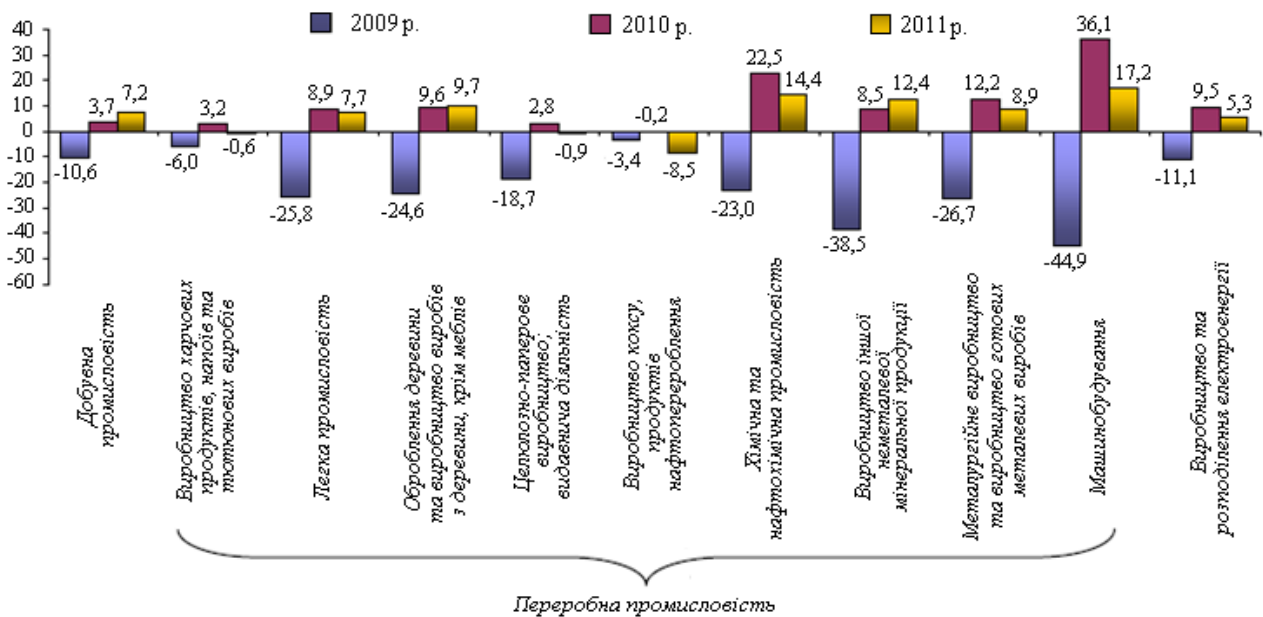

Рис. 10.1 – Темпи приросту, зниження (-) промислової продукції за видами діяльності, відсотків до попереднього року

10.2 Вплив на довкілля

10.2.1 Гірничодобувна промисловість

З 2000-го року спостерігається постійне зростання гірничодобувної промисловості, не став винятком і 2011 рік, коли виробництво продукції зросло, порівняно з 2010 роком, на 7,2 %, у тому числі добування металевих руд – на 2,3 %, кам'яного вугілля – на 13,9 %. Поряд із цим спостерігалось скорочення випуску продукції в добуванні вуглеводнів (на 2,5 %). Інформацію про зміни, які відбулися у виробництві деяких видів продукції гірничодобувної промисловості, наведено у Табл. 10.2.

На початок 2011 в Україні налічувалося понад вісім з половиною тисяч родовищ з 97 видами корисних копалин і майже 12 тисяч їх проявів. Найбільших за обсягом є запаси вугілля, залізних, марганцевих і титано-цирконієвих руд, а також графіту, каоліну, калійних солей, сірки, вогнетривких глин, облицювального каменю. Загалом у 2011 році функцінувало понад 500 підприємств гірничодобувної промисловості.

Саме тому гірничодобувна галузь промисловості залишається одними з найбільших забруднювачів навколишнього середовища України, особливо підприємства з видобутку паливно-енергетичних корисних копалин та металевих руд (Табл. 10.3).

У 2011 році продовжилось зростання видобутку вугілля до 62,7 млн. т., що на 7,7 млн. т більше, ніж у попередньому році, тому саме на підприємства з добування, збагачення та агломерації кам'яного вугілля, лігніту і торфу припадає ледь частина викидів метану, при цьому в більшості з них вони значно перевищують викиди всіх інших забруднюючих речовин і сягають більше 90 % від загального обсягу. Проте викиди метану такими

підприємствами зросли у порівнянні з 2010 роком лише на 3,2 % і становили 601,36 тисяч тон. Обсяги викидів в атмосферу речовин у вигляді суспендованих твердих частинок (мікрочастинки та волокна) сягнули 26,9 тис. т, що на 1,4 % менше, ніж у 2010 році. Слід зауважити, що на підприємствах вугледобувної промисловості значно зменшилися викиди сажі та склали 47,22 т, що на 91 % менше у порівнянні з попереднім роком. Також скоротилися викиди оксиду азоту (у перерахунку на діоксид азоту) [NO+NO₂] на 9 % (1,9 тис. т.), азоту оксиду [N₂O] – на 33 % (566 т.), сірки діоксиду – на 6 % (28 тис. т.), оксиду вуглецю – на 16 % (45,2 тис. т.) та неметанових летких органічних сполук – на 1 % (264,12 т.).

Вугледобувна промисловість та пов'язані з нею послуги є найбільшими забруднювачами атмосфери неметановими леткими органічними сполуками, сажею та оксидом азоту (у перерахунку на діоксид азоту) серед підприємств по видобутку паливно-енергетичних корисних копалин. Проте на фоні позитивної динаміки зменшення викидів сажі на 37 % (534,5 т.) та на 0,6 % неметанових летких органічних сполук (6 тис. т.), у 2011 році спостерігався приріст проти 2010 року на 2,5 % викидів оксиду азоту (4,5 тис. т.) та метану (15,2 тис. т.). Також при добуванні вуглеводнів на 20 % скоротились обсяги викидів речовин у вигляді суспендованих твердих частинок (937 т) і оксиду вуглецю (8,8 тис. т) та на 15 % азоту оксиду (81 т) і сірки діоксиду (318 т).

Основні викиди аміаку гірничодобувною промисловістю припадають на підприємства по видобуванню уранової та торієвої руди. У 2011 році їх обсяги зросли на 124 т та становили 150 т.

Табл. 10.1 – Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2008-2011 роки

	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку
Промисловість	917035,5	100	806550,6	100	1065108,2	100	1329256,3	100
Добувна промисловість	85755,4	9,3	67242,6	8,3	106933,7	10,0	146833,2	11,0
добування паливно-енергетичних корисних копалин	42777,8	4,6	36389,9	4,5	52651,9	4,9	74335,0	5,6
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	42977,6	4,7	30852,7	3,8	54281,8	5,1	72498,2	5,4
Переробна промисловість	668466,4	72,9	559266,5	69,4	730544,1	68,6	881141,1	66,3
<i>Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів</i>	139892,4	15,2	159550,1	19,8	192154,1	18,0	220245,5	16,6
<i>Легка промисловість</i>	8201,5	0,9	7511,9	0,9	8529,7	0,8	9972,5	0,7
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	5655,7	0,6	5297,3	0,6	6039,1	0,6	7223,0	0,5
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	2545,8	0,3	2214,6	0,3	2490,6	0,2	2749,5	0,2
<i>Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів</i>	6786,6	0,7	6357,3	0,8	7384,8	0,7	9512,1	0,7
<i>Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність</i>	20539,3	2,2	22126,3	2,7	26004,0	2,4	28360,0	2,1
<i>Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення</i>	66135,2	7,2	53746,4	6,7	73003,0	6,9	75502,9	5,7
<i>Хімічна та нафтохімічна промисловість</i>	55576,4	6,1	48473,6	6,0	62303,9	5,9	88508,0	6,7
хімічне виробництво	40323,0	4,4	33318,0	4,1	44133,0	4,2	67542,4	5,1
виробництво гумових та пластмасових виробів	15253,4	1,7	15155,6	1,9	18170,9	1,7	20965,6	1,6
<i>Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції</i>	34314,6	3,8	23987,4	3,0	27967,3	2,6	35198,6	2,7
<i>Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів</i>	202034,6	22,0	141498,0	17,6	199901,3	18,8	241064,3	18,1
<i>Машинобудування</i>	121780,4	13,3	85833,0	10,6	116348,5	10,9	154184,9	11,6
виробництво машин та устаткування	37271,5	4,1	34245,7	4,2	39778,4	3,7	48313,2	3,6
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	25580,5	2,8	24504,7	3,0	27708,9	2,6	34412,5	2,6
виробництво транспортних засобів та устаткування	58928,4	6,4	27082,6	3,4	48861,2	4,6	71459,2	5,4
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	162813,7	17,8	180041,5	22,3	227630,4	21,4	301282,0	22,7

Табл. 10.2 – Виробництво деяких видів продукції гірничодобувної промисловості за 2007-2011 роки

Види продукції	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Добування паливно-енергетичних корисних копалин</i>					
Вугілля готове, млн. т	58,9	59,5	55,0	55,0	62,7
Нафта сира, млн. т	3,3	3,2	2,9	2,6	2,4
Газовий конденсат, млн. т	1,1	1,1	1,1	1,0	0,9
Газ нафтовий попутний, млрд.м ³	0,9	0,9	0,7	0,7	0,7
Газ природний, млрд.м ³	20,2	20,6	20,8	19,9	19,9
<i>Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних</i>					
Руди і концентрати залізні неагломеровані, млн. т	77,9	72,7	66,5	78,5	80,9
Руди і концентрати залізні агломеровані, млн. т	72,8	64,1	55,9	61,8	64,6
Сіль і хлорид натрію чистий, тис. т	5548	4425	5395	4908	5938

Табл. 10.3 – Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря підприємствами гірничодобувної промисловості у 2011 році

	Кількість підприємств, які мали викиди	Обсяги викидів			
		забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
		тис. т	відсотків до попереднього року	тис. т	відсотків до попереднього року
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	258	743,2	100,7	2329,7	110,2
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	253	112,8	99,4	1455,2	476,0

Наша країна посідає п'яте місце в світі з видобутку залізної руди та експортує 15 % товарної продукції галузі. Останніми роками в Україні спостерігається нарощування об'ємів добування металевих руд і концентратів залізних неагломерованих – з 66,5 у 2009 до 80,9 млн. т у 2011 році. Дана галузь гірничодобувної промисловості залишається одним з найбільших забруднювачів довкілля оксидом азоту (N₂O), об'єми викидів якого у 2011 році значно зросли і сягнули майже 5 тисяч т. Також збільшились обсяги викидів у вигляді суспендованих твердих частинок та метану до 23,3 та 3,8 тис. т відповідно. Проте останніми роками на підприємствах з видобутку металевих руд спостерігається позитивна тенденція до зменшення впливу на довкілля діоксидом сірки (на 17,5 % у 2011 році), оксидом вуглецю (14 %) та сажею (25 %).

Динаміка зростання обсягів викидів основних забруднюючих довкілля компонентів іншими галузями гірничодобувної промисловості України зображена на графіку Рис. 10.2.

Загальний обсяг утворення відходів лише у гірничо-металургійній галузі досягає приблизно 100-120 млн. т на рік. Річні обсяги складування розкривних порід гірничодобувних підприємств становлять 70 млн. м³, у тому числі відходів збагачення та порожніх порід – майже 52 млн. т. За результатами господарської діяльності гірничору-

дних підприємств, у відвалах заскладовано понад 2,2 млрд. м³ порожніх порід, у хвостосховищах накопичено 2,6 млрд. т відходів збагачення, 250 млн. т шлаків, 30 млн. т шлаків, які є цінними вторинними матеріальними ресурсами.

Підприємства галузі щороку здійснюють значний обсяг природоохоронних заходів для зниження антропогенного тиску та запобігання забрудненню довкілля.

10.2.2 Металургійна промисловість

Гірничо-металургійний комплекс продовжує відігравати ключову роль в економіці держави та визначати стан соціально-економічного розвитку країни, стабільно забезпечуючи близько 19 % обсягу промислового виробництва в Україні, понад 40 % валютних надходжень від експорту, зайнятість – понад 15 % від загальної кількості працюючих у промисловості та є однією з основних бюджетоформуючих галузей, що задовольняє внутрішній попит на металопродукцію.

Обсяги виробництва металопродукції поступово збільшувалися та у 2007 році досягли рівня 24,5 млн. т готового прокату чорних металів (Табл. 10.4). Світова фінансова криза 2008-2009 років перервала цю позитивну тенденцію. Рівень виробництва металопродукції ГМК знизився майже на 30 %.

Рис. 10.2 – Динаміка зростання обсягів викидів основних забруднюючих довкілля компонентів іншими галузями добувної промисловості у 2011 р.

Табл. 10.4 – Обсяги виробництва основних видів металопродукції у 2007-2011 рр.

Найменування металопродукції	Обсяги виробництва за роками, млн. тонн				
	2007	2008	2009	2010	2011
Чавун	35,6	31,0	25,7	27,4	28,9
Феросплави	2,0	1,7	1,2	1,7	1,4
Сталь без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям	29,0	23,3	15,7	17,5	17,7
Напівфабрикати, отримані безперервним литтям	14,7	14,8	14,6	15,8	17,8
Прокат готовий чорних металів	24,5	20,5	16,1	17,6	19,5
Труби великого та малого діаметрів, профілі пустотілі, з металів чорних	2,8	2,5	1,7	2,0	2,4

У 2010 – 2011 рр. ГМК поступово наростив обсяги виробництва, наближаючись до показників, передбачених «Державною програмою розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2011 року», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 року № 967, хоча у цілому вони ще не вийшли на рівень, що передував фінансовій кризі 2008 року.

На сьогодні головною проблемою, що має системне значення для розвитку металургії, є високий ступінь зносу основних фондів і відставання технічного рівня металургійної галузі від кращих світових досягнень. Більшість металургійних підприємств тривалий час працювали без проведення докорінної реконструкції, відновлення устаткування, впровадження прогресивних технологій та нормативів. На цей час наднормативно експлуатують понад 65 % основного металургійного обладнання, що призводить до надмірно високої енергоємності продукції. Україна також відстає у використанні сучасних технологій у сталеплавильному виробництві. Майже 25,4 % сталі виплавляють у мартенівських печах, у конвертерах – 68,7 %, в електросталеплавильних печах – лише 5,9 %.

Застарілі технології призводять до перевитрат сировини, матеріалів, палива, енергоносіїв, що збільшує собівартість продукції і підвищує екологічне навантаження на територію, оскільки на підприємствах зростають обсяги викидів забруднюючих речовин та скидів стічних вод. Як наслідок, 12 підприємств галузі входять до переліку найбільших забруднювачів довкілля в Україні:

- ВАТ «Дніпровський металургійний комбінат імені Дзержинського» (м. Дніпродзержинськ);
- ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» (м. Кривий Ріг);
- ВАТ «Дніпропетровський металургійний завод імені Петровського» (м. Дніпропетровськ);
- ВАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» (м. Маріуполь);
- ВАТ «Металургійний комбінат «Азов-сталь» (м. Маріуполь);
- ВАТ «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя);
- ВАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат» (м. Запоріжжя);
- ВАТ «Запорізький завод феросплавів» (м. Запоріжжя);

- ВАТ «Дніпроспецсталь» (м. Запоріжжя);
- ТОВ «Побузький феронікелевий комбінат» (смт Побузьке, Голованівський р-н);
- ВАТ «Алчевський металургійний комбінат» (м. Алчевськ);
- ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» (м. Миколаїв).

Водночас надвисокі витрати енергоносіїв вже призвели до зниження конкурентоспроможності української металопродукції та втрати частини ринків. За період з 2000 року в металургійному ко-

мплексі спостерігається чітка тенденція до збільшення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, загальна кількість яких у 2011 році становила 1102,3 тис. т (Табл. 10.5).

У розрізі викидів у 2011 році найвагомішими є забруднення довкілля оксидом вуглецю, обсяги якого сягнули відмітки 825 тис. т, що становить 101,8 % викидів оксиду вуглецю у 2010 році. Слід зазначити, що більше 3/4 від загальних викидів CO₂ підприємствами України припадає на металургійний комплекс.

Табл. 10.5 – Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря підприємствами металургійної промисловості у 2011 році

	Кількість підприємств, які мали викиди	Обсяги викидів			
		забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
		тис. т	відсотків до попереднього року	тис. т	відсотків до попереднього року
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	305	1102,3	102,3	64073,1	162,3

Порівняно з 2010 роком значно зросли об'єми викидів азоту оксиду металургією та сягнули 9,1 тис. т, що становить понад 42 % від загального обсягу викидів N₂O підприємствами всіх галузей промисловості України. Також у 2011 році спостерігалось забруднення атмосфери речовинами у вигляді суспендованих твердих частинок, оксидом азоту (у перерахунку на діоксид азоту) та неметановими леткими органічними сполуками на 1,3 %, 2,3 % та 8,5 % відповідно. У 2011 році спостерігалась пози-

тивна динаміка зменшення обсягів викидів сажі – до 616 т, що на 40 % менше ніж у 2010 р., та діоксиду сірки до 62,4 тис. т, що на 5 % менше ніж у попередньому році. Також на підприємствах металургійної промисловості знизились на 8 % об'єми викидів аміаку. Практично 100 % викидів забруднюючих речовин у металургійній промисловості припадає на підприємства металургійного виробництва, і мінімально – при виробництві готових металевих виробів (графік Рис. 10.3).

Рис. 10.3 – Динаміка зростання викидів в атмосферу при виробництві готових металевих виробів у 2011 р.

Чорною металургією щорічно у поверхневі водні об'єкти скидається до 1,0 млн.м³ стічних вод, з яких 85 % містять значну кількість забруднюючих речовин, включаючи сульфіді, хлориди, сполуки заліза, важких металів тощо. За даними аерокосмічних знімків снігового покриву, зона дії підприємств чорної металургії простягається на відстань до 60 км від джерела забруднення.

Ступінь впливу кольорової металургії на навколишнє середовище аналогічний впливу під-

приємств чорної металургії.

Підприємства металургії здійснюють заходи, спрямовані на забезпечення найповнішого виконання вимог природоохоронного законодавства в частині зменшення утворення відходів, поводження з відходами, залучення їх у сировинну базу підприємства, передачі на утилізацію стороннім організаціям. Рівень переробки відходів гірничо-металургійної галузі досягає 40 %, залізозмісних шлаків – до 100 %.

Найбільшу потенційну загрозу становлять небезпечні відходи, яких щорічно утворюється близько 2,6 млн. т. Загальний обсяг накопичення небезпечних відходів І-Ш класів безпеки становить понад 22,5 млн. т. Через нестачу достатньої кількості обладнання та полігонів для видалення, утилізації та знищення небезпечних відходів у більшості областей України їх зберігають на території підприємств, подекуди видаляють на місця неорганізованого складування. Щорічно знешкоджують і утилізують близько 40 % утворених відходів. Переважна частка небезпечних відходів утворюється на гірничо-металургійних підприємствах Донецької, Запорізької та Дніпропетровської областей.

10.2.3 Хімічна та нафтохімічна промисловість

У 2011 році підприємствами переробної промисловості України виробництво продукції збільшено на 8,2 %, у порівнянні з попереднім роком. Один з найбільших приростів мав місце саме у хімічній та нафтохімічній промисловості (на 14,4 %). Хімічна та нафтохімічна промисловість нашої країни випускає продукцію понад 120 тис. найменувань. До її складу входить більше, ніж 160 підприємств гірничо-хімічної, коксохімічної галузей, основної хімії (виробництва неорганічної хімії, зокрема, аміаку, сірчаної та азотної кислот, лугів, соди та ін.), з виробництва мінеральних добрив, хімічних волокон, лакофарбових і синтетичних фарбників, синтетичних волокон, пластмас та шин.

Незважаючи на те, що питома вага хімічної та нафтохімічної промисловості в економіці країни за період 2001-2010 роки зменшилась, обсяг реалізованої продукції галузі збільшився майже вп'ятеро. У той же час, аналіз обсягів виробництва деяких видів продукції хімічної та нафтохімічної промисловості за останні роки свідчить про істотне зменшення їх випуску у 2011 році порівняно з 2007 роком, за винятком гідроксиду натрію, аміаку синтетичного, пластмаси у первинних формах та препаратів лікарських на основі антибіотиків (Табл. 10.6).

На даному етапі основою екологічної політики підприємств хімічної промисловості є принцип мінімізації викидів у атмосферу, у тому числі за рахунок впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, організації виробничого контролю, проведення налагоджувальних робіт теплоенергетичного обладнання, оснащення джерел викидів ефективним пілогозоочисним обладнанням, підвищення рівня технічного стану та експлуатації діючого обладнання. Відповідну роботу зі зменшення викидів здійснюють на ряді хімічних підприємств:

- ВАТ «Концерн Стирол»,
- ВАТ «ДніпроАзот»,
- ВАТ «РівнеАзот»,
- ВАТ «Одеський припортовий завод»,

– ЗАТ «Севєродонецьке об'єднання «Азот»»,

– ЗАТ «Кримський Титан», та ін.

Об'єми викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря підприємствами хімічної та нафтохімічної промисловості у 2011 році сягнули 67,8 тис. т (Табл. 10.7).

Підприємства хімічної промисловості України є одними з найбільших забруднювачів атмосфери аміаком та азоту оксидом. У 2011 році обсяги викидів аміаку, в цій галузі, зросли, у порівнянні з попереднім роком, на 13,2 % та дорівнювали 3,8 тис. т. Ще більше зросли викиди азоту оксиду N₂O та сягнули позначки 2,1 тис. т, що на 138 % більше ніж у 2010 р. Також підприємствами з виробництва хімічної продукції збільшено об'єми викидів речовин у вигляді суспендованих твердих частинок на 10 % (6,2 тис. т у 2011 році), сажі – на 10,5 % (163 тонни), оксиду азоту (у перерахунок на діоксид азоту) – на 22,2 % (8 тис. тонн) та діоксиду сірки – на 17 % (14 тис. тонн). Проте майже на половину зменшились викиди метану і становили 400 тонн, а також на 4,4 % знизилась викиди оксиду вуглецю та склали 30 тис. тонн.

Основним забруднювачем довкілля України неметановими леткими органічними сполуками залишаються підприємства з виробництва коксу, продуктів нафтопереробки та ядерних матеріалів. Обсяги їх викидів у 2011 році практично не змінилися і сягнули понад 23 тис. т, що становить 35,4 % від загального обсягу викидів неметанових летких органічних сполук підприємствами всіх галузей промисловості України. В цілому в даній галузі промисловості у 2011 році спостерігалась негативна динаміка зростання обсягів викидів основних забруднюючих довкілля компонентів, про що свідчить збільшення на 20 %, у порівнянні з попереднім роком, об'ємів викидів сажі до 964 т, на 12,3 % оксиду азоту (у перерахунок на діоксид азоту) – до 13,5 тис. т, на 7,5 % сірки діоксиду – до 29,7 тис. т та на 15 % оксиду вуглецю – до 16,5 тис. т.

Обсяги ж викидів при виробництві гумових та пластмасових виробів не перевищують 0,1 % від загальних об'ємів викидів підприємствами всіх видів економічної діяльності України (графік на Рис. 10.4).

Головним чинником, що гальмує розвиток цієї галузі, є надвисока енергоємність галузевої продукції. Середній показник енергоспоживання на виробництво продукції перевищує загальносвітовий у 2,5 рази. Значна складова енерговитрат у собівартості кінцевої продукції хімічної галузі гальмує підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та розширення ринків її збуту. Тому в сучасних умовах постійного зростання цін на традиційні енергоносії найактуальнішим шляхом вирішення питання енергозабезпечення хімічної промисловості є скорочення витрат енергоресурсів та поширення використання у виробничих процесах галузі альтернативних видів палива.

Табл. 10.6 – Виробництво деяких видів продукції хімічної та нафтохімічної промисловості за 2007-2011 роки

Види продукції	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Кокс та напівкокс з вугілля кам'яного, млн. т	20,6	19,5	17,4	18,6	19,6
Бензин моторний з вмістом свинцю 0,013 г/л і менше, млн. т	4,2	3,2	3,3	2,9	2,8
Паливо дизельне для автомобільного і залізничного транспорту, млн. т	4,1	3,7	3,9	3,7	2,7
Мазути паливні важкі, млн. т	3,5	2,5	2,6	2,5	2,2
Кислота сірчана, тис. т	1657	1479	890	1295	1537
Гідроксид натрію (сода каустична), тис. т	135	87,8	77,9	85,6	159
Аміак синтетичний, тис. т	5139	4890	3033	4163	5262
Добрива азотні мінеральні чи хімічні, тис. т	2840	2689	2166	2285	2940
Пластмаси у первинних формах, тис. т	516	439	314	348	561
Препарати лікарські на основі антибіотиків, т	863	797	857	1014	955
Препарати лікарські на основі гормонів, т	122	115	98,7	121	106
Препарати контрастні для рентгенівських досліджень, реактиви діагностичні і т. ін., т	27,5	28,0	27,7	36,6	36,2
Мило і препарати поверхнево-активні органічні для використання в якості мила, тис. т	53,8	52,8	52,6	59,1	54,2
Пасти зубні та порошки для чищення зубів, т	335	278	383	358	222
Волокна хімічні, тис. т	40,3	34,8	15,7	15,6	13,7
Шини – усього, тис. шт.	5220	5043	3551	3903	3586

10.2.4 Харчова промисловість

В Україні промислове виробництво харчових продуктів здійснюють понад 22 тисячі підприємств, на яких працює більше мільйона чоловік. До харчової промисловості України належать харчосмакова, м'ясна, молочна, рибна промисловість. Самостійну групу галузей становить борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість. Питома вага харчової промисловості в загальному обсязі реалізованої продукції в Україні за 2011 рік становила 17 %. Галузь посідає друге місце у структурі промислового виробництва, після металургії та оброблення металу, і є потужним бюджетоформуючим джерелом.

В 2011 році спостерігався незначний спад виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на 0,6 % у порівнянні з попереднім роком (Табл. 10.8).

В цілому у 2011 році спостерігалася позитивна динаміка зниження обсягів викидів забруднюючих речовин (крім діоксиду вуглецю) підприємствами харчової промисловості України (Табл. 10.9).

Найбільш відчутно зменшилися викиди сажі, сягнувши позначки 322 т, що на 38 % менше аналогічних показників 2010 року. Також знизились на 18,6 % об'єми викидів діоксиду сірки – 2,4 тис. т, на 4,7 % – речовин у вигляді суспендованих твердих частинок (5,35 тис. т), на 3,8 % – азоту оксиду (276 т). Викиди оксиду азоту (у перерахунку на діоксид азоту) склали 4,6 тис. т, що на 1,2 % менше, ніж у 2010 році. Обсяги ж викидів інших видів забруднюючих речовин підприємствами з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів практично не змінилися у порівнянні з минулим роком. Про це свідчить незначне збільшення 0,9 % обсягів викидів оксиду вуглецю – до 10,4 тис. т, на 2,2 % неметанових летких органічних

сполук – до 6,4 тис. т та на 6,3 % аміаку – 786 т.

Обсяги викидів при виробництві тютюнових виробів склали 0,4 % від загальних об'ємів викидів підприємствами харчової промисловості України (графік на Рис. 10.5). Важливо зазначити, що в 2011 році на фоні позитивної динаміки зменшення викидів основних видів забруднюючих речовин, такими підприємствами втричі збільшилися викиди аміаку.

Очищення стічних вод є найбільшою екологічною проблемою, пов'язаною з цукровою (близько 70 % загального водоспоживання), спиртовою, дріжджовою та м'ясомолочною галузями харчової промисловості. Підприємства цих галузей потребують значної кількості води, яку використовують безпосередньо в технології основного продукту, для миття обладнання та інших потреб. Середньорічна кількість стічних вод на харчових підприємствах становила: для хлібобулочного виробництва – 2,9 м³ на 1 тону продукту; для виробництва цукру – 1,7 м³ на 1 т буряка; пива – 76 м³ на 1 тис. дал; на 1 т пресованих хлібопекарських дріжджів – 170 м³; на 1 тис. дал спирту – 1,3 тис. м³.

Харчова промисловість як за наявними виробничими потужностями, їх фізичним, технічним і технологічним станом, так і за рівнем розвитку інфраструктури не є досконалою і не відповідає сучасним вимогам щодо рівня техніко-технологічного розвитку промислових підприємств. Це зумовлює її значне відставання від рівня розвитку аналогічної галузі в економічно розвинутих країнах. Як наслідок, харчова промисловість є істотним джерелом негативного впливу на довкілля. Широка номенклатура різних видів сировини та готової продукції, яку випускають, разом з різноманіттям та різним рівнем екологічної

безпеки промислових технологій, визначає значні відмінності у кількості та забрудненості виробничих відходів. Виробництво харчових продуктів су-

проводжується утворенням рідких, газоподібних та твердих відходів, що забруднюють гідросферу, атмосферу та ґрунти.

Табл. 10.7 – Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря підприємствами хімічної та нафтохімічної промисловості у 2011 році

	Кількість підприємств, які мали викиди	Обсяги викидів			
		забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
		тис. т	відсотків до попереднього року	тис. т	відсотків до попереднього року
Хімічна та нафтохімічна промисловість	160	67,8	106,6	7190,7	124,5

Рис. 10.4 – Динаміка зростання викидів в атмосферу при виробництві гумових та пластмасових виробів у 2011 р.

10.3 Заходи з екологізації промислового виробництва

Україна залишається експортоорієнтованою державою. Орієнтація на експорт сировини погіршує загальні економічні перспективи та екологічний стан країни порівняно з глобальними конкурентами, які здійснюють експорт готової продукції.

Для модернізації виробничо-технологічної бази підприємств, ресурсозбереженню, підвищенню рентабельності виробничих процесів та забезпеченню зростання промислового виробництва, що в свою чергу приведе до зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності економіки та зменшення антропогенного тиску на довкілля також є перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки України. Ефективність інвестиційної політики у промисловості з кожним роком зростає, проте значно відстає від провідних розвинутих країн світу (Табл. 10.10).

У 2011 році було введено в дію наступні потужності для охорони від забруднення водних ресурсів та атмосферного повітря:

- станції для очищення стічних вод на 52 тис.м³ за добу;
- системи оборотного водопостачання на 16 тис.м³ за добу, що на 2000 м³ більше ніж у 2010

році;

- установки для уловлювання та знешкодження забруднюючих речовин з відхідних газів на 2213 тис. м³ газу за годину, що вчетверо більше аналогічних показників попереднього року.

Стратегією розвитку промисловості України є створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації розв'язувати основні завдання соціально-економічного розвитку, екологічні проблеми, у тому числі обмеження та скорочення викидів парникових газів, збільшення їх поглинання, а також визнання України як високотехнологічної держави.

Для забезпечення економічного зростання України необхідно провести радикальну технологічну модернізацію промисловості, впроваджуючи ресурсозберігаючі технології, системи екологічно чистого та безпечного виробництва, а також сучасний ефективний менеджмент використання природних ресурсів та охорони довкілля.

Стратегією розвитку промисловості на цей час визначають такі нормативні документи:

- Державна програма розвитку та рефор-

мування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2011 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 року № 967;

– Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 року № 1174;

– Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року, затверджена

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 року № 947-р.;

– Галузева програма енергоефективності та енергозбереження на період до 2017 року, затверджена наказом Мінпромполітики України від 25 лютого 2009 року № 152;

– Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року, затверджена Законом України від 21.04.2011 № 3268-VI.

Табл. 10.8 – Виробництво деяких видів продукції харчової промисловості за 2007-2011 роки

Види продукції	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Яловичина і телятина, свіжі (парні) чи охолоджені, тис. т	160	128	94,3	87,2	64,5
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена, тис. т	179	157	130	164	202
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці, свіжі чи охолоджені, тис. т	458	572	649	693	741
Вироби ковбасні, тис. т	330	335	272	281	290
Напівфабрикати м'ясні (включаючи з м'яса птиці)З, тис. т	178	93,9	73,3	95,6	109
Соки натуральні (включаючи апельсиновий), тис. т	447	421	292	309	302
Соки купажовані натуральні, тис. т	467	446	346	373	330
Соки концентровані, включаючи купажовані, крім томатного соку, тис. т	100	52,4	72,4	67,3	77,9
Овочі консервовані натуральні, тис. т	101	140	147	118	154
Джеми, желе фруктові, пюре та пасти фруктові чи горіхові, тис. т	84,7	92,2	62,2	56,9	59,4
Олія соняшникова нерафінована, тис. т	2226	1863	2772	2990	3177
Маргарин і продукти аналогічні, тис. т	317	316	353	363	359
Молоко оброблене рідке, тис. т	863	808	770	801	891
Молоко і вершки сухі, тис. т	125	94,8	66,7	68,8	53,6
Масло вершкове, тис. т	100	84,8	74,7	79,5	76,7
Спреди та суміші жирові, тис. т	83,8	81,8	73,1	65,9	60,7
Сир свіжий неферментований та сир кисломолочний, тис. т	92,6	91,9	84,8	78,5	76,5
Сири жирні, тис. т	246	236	224	207	178
Продукти кисломолочні, тис. т	532	532	492	479	474
Борошно, тис. т	2908	3030	2734	2632	2587
Крупи, тис. т	318	363	397	340	356
Вироби хлібобулочні, тис. т	2034	1978	1828	1808	1769
Цукор білий кристалічний, тис. т	1867	1571	1275	1805	2586
Шоколад та інші продукти харчові готові з вмістом какао, в брикетах, пластинах чи плитках, тис. т	329	346	330	352	344
Вироби кондитерські з цукру (включаючи білий шоколад), без вмісту какао, тис. т	256	250	266	252	231
Вироби макаронні без начинки, не піддані тепловому обробленню, тис. т	107	113	108	116	135
Горілка, інші міцні спиртні напої, млн. дал	37,2	40,0	42,3	42,5	33,4
Пиво, млн. дал	316	320	300	310	306
Води натуральні мінеральні газовані, Млн. дал	130	120	102	112	99,1
Напої безалкогольні, млн. дал	196	173	147	148	144
Сигарети, які містять тютюн, або суміші тютюну з заміниками тютюну, млрд. шт.	129	130	114	103	95,5

Табл. 10.9 – Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря підприємствами харчової промисловості у 2011 році

	Кількість підприємств, які мали викиди	Обсяги викидів			
		забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
		тис. т	відсотків до попереднього року	тис. т	відсотків до попереднього року
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1010	31,9	97,9	2674,3	107,2

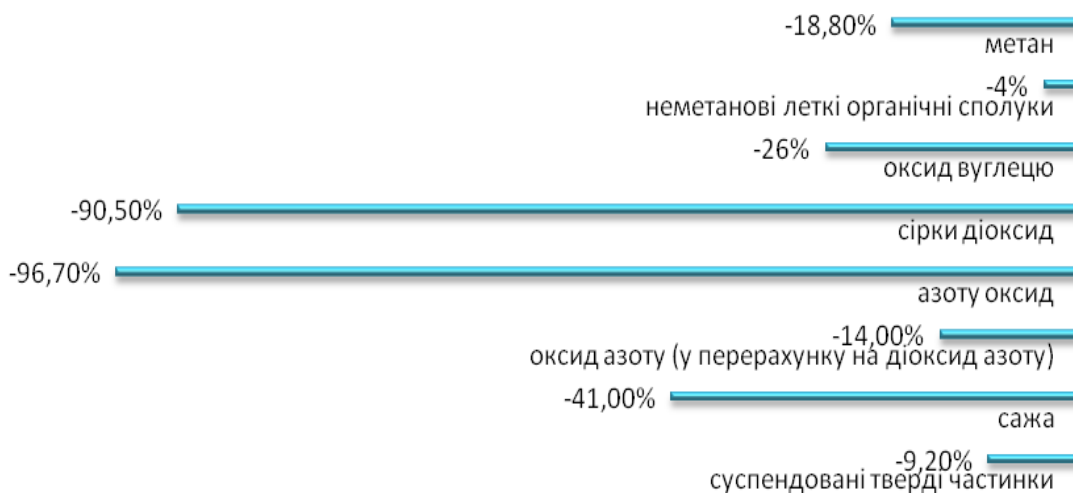

Рис. 10.5 – Динаміка зростання викидів в атмосферу при виробництві тютюнових виробів у 2011 р.

Табл. 10.10 – Інновації у промисловості

	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Частка промислових підприємств, що займалися інноваціями, відсотків до загальної кількості обстежених	12,8	13,8	16,2
Впроваджено нових технологічних процесів	1893	2043	2510
Впроваджено інноваційних видів продукції, од	2685	2408	3238
Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції, %	4,8	3,8	3,8

Перелік документів секторального та галузевого рівня, що спрямовані на захист навколишнього природного середовища, енерго- та ресурсозбереження:

- Реалізація природоохоронних заходів відповідно до комплексних програм затверджених об'єктами гірничодобувної, гірничо-хімічної промисловості, в рамках реалізації Бюджетної програми КПКВК 2601090 «Реструктуризація та ліквідація об'єктів підприємств гірничої хімії і здійснення невідкладних природоохоронних заходів в зоні їх діяльності, а також реструктуризація підприємств з підземного видобутку залізної руди», визначена Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік»;

- Регіональна цільова Програма використання порушених земель гірничодобувних підприємств у якості елементів екологічної мережі Криворізького залізорудного та Нікопольського марганцеворудного басейнів на 2010–2014 роки, визначена рішенням Дніпропетровської обласної ради від 22.09.2010 № 782-27/V;

- Довгострокова регіональна програми з вирішення екологічних проблем Криворізького залізорудного басейну та поліпшення стану навколишнього природного середовища на 2011–2022

роки, визначена рішенням обласної ради від 29.04.2011 № 110-6/VI.

Для зменшення негативного впливу гірничо-металургійного комплексу на природне середовище розроблені принципи екологізації гірничого виробництва та умови для виконання цих принципів.

Екологічна стратегія розвитку гірничо-металургійної промисловості має будуватися на основі оптимізації впливу гірничого виробництва на навколишнє середовище. Аналіз взаємодії гірничого виробництва з навколишнім середовищем дозволяє виявити закономірності цієї взаємодії та намітити основні шляхи вирішення проблеми. Велике значення має нова класифікація видів і результатів впливу гірничого виробництва на елементи біосфери, що дозволяє удосконалити стратегію розвитку гірничого виробництва. Оптимізація впливу гірничого виробництва на навколишнє середовище може бути направлена на розробку і наступну реалізацію заходів: гірничо-екологічний моніторинг тієї частини біосфери, яка піддається впливу гірничого виробництва; економічна оцінка ефективності заходів з раціонального використання мінеральних ресурсів і охорони надр; комплексне використання мінеральних ресурсів гірничих підприємств; екологізації гірничого виробництва.

11

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ

Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню матеріального добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу. Водночас, сільськогосподарське виробництво один з найбільш ризикових секторів економіки, оскільки на його розвиток великий вплив має дія природних факторів та біологічних чинників.

Основні показники, які характеризували стан сільського господарства України у 2011 році:

- **частка сільського господарства** (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі **валової доданої вартості** всіх галузей економіки склала **9,6 %** (у 2010 р. 8,7 %);

- **площа сільськогосподарських угідь**, які використовувались у сільськогосподарському виробництві, на початок 2012 р. становила **37,1 млн. га** (61 % території України), з яких 31 млн. га – площа ріллі;

- виробництвом сільськогосподарської продукції зайняті **56 тис. аграрних підприємств** різних організаційно-правових форм господарювання, у яких зосереджено 21.6 млн. га сільськогосподарських угідь;

- **середньооблікова кількість найманих працівників** на підприємствах, установах, організаціях, що займались сільським господарством та наданням пов'язаних з ним послуг, становила **560,8 тис. осіб**;

– **середньомісячна номінальна заробітна плата** одного штатного працівника підприємств сільського господарства у **2011 р. зросла проти 2010 р. на 25,9 %**, але при цьому залишилась однією з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності й становила **1801 грн**:

– суб'єктами господарювання за рахунок усіх джерел фінансування у сільське господарство, мисливство, лісове господарство **вкладено 18,2 млрд. грн інвестицій в основний капітал**, що на 32,0 % більше, ніж у 2010 р. Питома вага інвестицій у зазначені види економічної діяльності становить 7,7 % від загальнодержавного обсягу інвестицій в основний капітал (у 2010 р. – 7,2 %). За рахунок коштів державного бюджету освоєно 317 млн. грн, що становить 1,7 % інвестицій в основний капітал у цей вид діяльності. Левову частку інвестицій у сільське господарство, мисливство, лісове господарство освоєно у рослинництві (71,0 %).

Станом на 01.01.2012 у розвиток підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства вкладено 813,4 млн. дол. США **прямих іноземних інвестицій** (наростаючим підсумком з початку інвестування), що становить 1,6 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну:

– у 2011 р. у сільському господарстві отримано значний **приріст загального обсягу продукції сільського господарства 19,9 %**, в тому числі в рослинництві на 30,4 %, тваринництві – на 2,3 %;

– частка господарств населення у загальному виробництві продукції сільського господарства становить 48,2 %, в тому числі рослинництва – 43,3 %, тваринництва – 59,4 %;

– **частка продукції рослинництва** в усіх категоріях господарств становить **69,5 %**. У структурі виробництва продукції рослинництва найбільшу питому вагу займають картопля та овочеваштанні культури – майже 40 %, зернові – 32 %, технічні культури – близько 20 %;

– у 2011 р. **отримано рекордні врожаї**: зернових і зернобобових культур – **56,7** млн. т, насіння соняшнику – 8,7 млн. т, картоплі – 24,2 млн. т переважно за рахунок підвищення їхньої врожайності до середньосвітового рівня:

– у 2011р. **рентабельність виробництва продукції рослинництва** становила 32,3 % проти 26,7 % у 2010 р.;

– **застосування мінеральних добрив сільгосппідприємствами зростає**. Під урожай

2011р. на площі 14,2 млн. га (76,0 % посівних площ) унесено 1,3 млн. т мінеральних добрив (у поживних речовинах), що на 19,1 % більше рівня 2010 р. У середньому на 1 га загальної посівної площі внесено по 68 кг добрив проти 58 кг у 2010 р.;

– частка **продукції тваринництва у загальному обсязі валової продукції** у 2011 р. склала 30,5 %;

– у 2011 році зберігалася негативна тенденція до скорочення загального поголів'я сільськогосподарських тварин. На 01.01.2012 в країні нараховувалось: 4425,8 тис. голів великої рогатої худоби, що на 1,5 % менше порівняно з 01.01.2011. Корів – 2582,2 тис. голів (на 1,9 % менше); свиней – 7373,2 тис. голів (на 7,4 % менше); уперше за останнє десятиріччя зафіксовано падіння на 1,5 % загального поголів'я птиці всіх видів до 200,8 млн. голів;

– загальне виробництво м'яса (у забійній вазі) у 2011р. становило 2,1 млн. т, що на 4,1 % більше порівняно з 2010 р. У структурі виробництва м'яса сільськогосподарськими підприємствами найбільшою була питома вага м'яса птиці всіх видів (66,7 % загального обсягу), а домогосподарства надавали перевагу виробництву яловичини та телятини (32,5 %) і свинини (43,0 %);

– загальне виробництво молока у 2011 р. скоротилось на 1,4 % і склало 11,1 млн. т, із яких 80 % виробили господарства населення. При цьому зріс на 2 % порівняно з 2010 р. середньорічний надій молока від однієї корови (до 4174 кг);

– у 2011р. в аграрних підприємствах (без врахування дотацій та доплат) відчутно зменшилась збитковість вирощування на м'ясо великої рогатої худоби, яка становила мінус 24,8 % проти мінус 35,9 % у 2010 р. свиней мінус 3,7 % проти мінус 7,8 %, а також виробництво вовни – мінус 70,6 % проти 82,2 %. При цьому підвищилась рентабельність виробництва молока до 18,5 % проти 17,9 % у 2010 р.;

експорт продукції агропромислового комплексу зріс проти 2010 року на 28,9 % і становив 12,8 млрд. доларів США (18,7 % до загальної вартості українського експорту) та забезпечено позитивне сальдо зовнішньої торгівлі на рівні 6,5 млрд. дол. США. У загальній вартості експорту продукції АПК найбільшу питому вагу займають: зернові та олійні культури – 39,5 %, олії та жири – 26,5 %, молоко і молокопродукти – 5,5 %.

11.1 Тенденції розвитку сільського господарства

Аграрний сектор України робить значний внесок у формування національної економіки, а за показниками валової доданої вартості перевищує внесок у ВДВ будівельної галузі, металургії, електроенергетики, та машинобудування разом узятих.

За 2011 рік від підприємств аграрного се-

ктора до зведеного бюджету України надійшло податків, зборів (обов'язкових платежів) на суму 40,1 млрд. грн, або у 8,7 раз більше, ніж у 2000 році. Зокрема, від сільського господарства надійшло майже 5,0 млрд. грн, або в 5,5 раз більше, ніж у 2000 р.

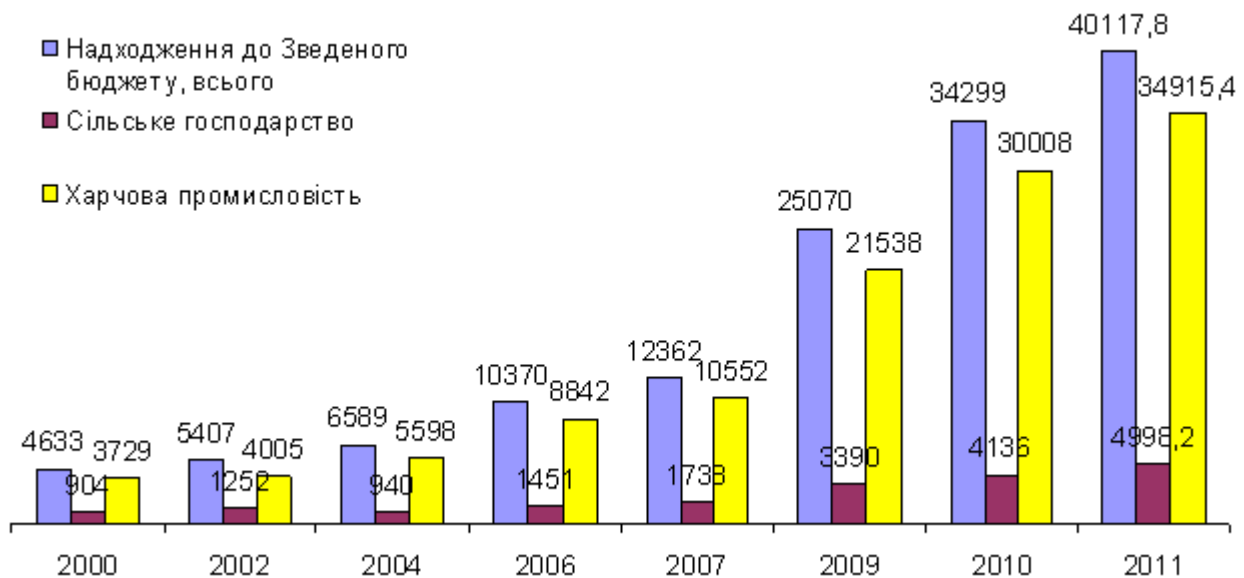

Рис. 11.1 – Надходження податків із зборів до Зведеного бюджету від підприємств аграрного сектора, млн. грн

Забезпечення населення продовольчими товарами здійснюється переважно за рахунок національного виробництва. Частка імпорту у внутрішньому споживанні продовольства в середньому не перевищує 5 %, що позитивно характеризує рівень продовольчої незалежності країни. Водночас політика Уряду спрямовується на збільшення споживання з рахунок вітчизняного виробництва таких видів продукції, як плоди, ягоди, виноград, м'ясо, молоко.

У 2011 році у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, рибальстві, рибництві було зайнято 3,4 млн. осіб, в тому числі секторі самостійної зайнятості (в особистих селянських господарствах, окремих громадян тощо) – 2,7 млн. (у 2008 році – 3,3 млн. осіб та 2,3 млн. осіб відповідно).

Серед найманих працівників, зайнятих на підприємствах сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ним послугах частка жінок на кінець минулого року склала 36 %, а молоді у віці 15-34 роки – 25 %.

Сільськогосподарське населення забезпечує людність сільських територій, їх облаштуваність та соціально-економічний розвиток, виступає системоутворюючим фактором збереження сільських поселень.

Водночас сільське господарство, забезпечуючи сировиною харчову й інші промисловості та користуючись послугами галузей, що поставляють йому засоби виробництва й технологічні послуги, сприяє збереженню сотні тисяч робочих місць у десятках галузей АПК.

Рослинництво – винятково важлива ланка агропромислового комплексу України, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, є базою та джерелом сталого розвитку більшості

галузей сільського господарства, переробної промисловості, формує продовольчу безпеку держави та її стійкий розвиток.

Серед основних напрямів збільшення виробництва сільськогосподарської продукції є реалізація комплексної галузевої програми «Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року», яка затверджена спільним наказом Мінагрополітики та УААН від 23 жовтня 2007 року № 757/101.

Головні цілі програми:

- збільшення валового виробництва зерна у 2015 році до 50 млн. т;
- сприяння подальшому підвищенню культури землеробства за рахунок удосконалення землекористування, структури посівів, освоєння інтенсивних технологій вирощування зернових культур та їх ресурсного забезпечення;
- забезпечення охорони земель, підвищення родючості ґрунтів та екологічної безпеки сільських територій;
- удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, особливо в умовах вступу України до Світової Організації Торговлі.

Пріоритетами галузі є:

- підвищення ефективності виробництва основних видів продукції рослинництва – зернових, зернобобових, технічних та кормових культур;
- підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення;
- адаптація системи ведення насінництва в Україні відповідно до вимог міжнародних організацій;
- забезпечення раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агролісгосподарським підприємствам.

11.2 Вплив на довкілля

11.2.1 Внесення мінеральних та органічних добрив на оброблюваній землі та під багаторічні насадження в 2011 році

За даними Держстату під урожай 2011 року сільськогосподарськими підприємствами під посіви сільськогосподарських культур на площу 18,7 млн. га всього було внесено **1263,3** тис. т поживних речовин мінеральних добрив, що становить **119 %** до обсягів внесених добрив у 2010 році. На 1 га посівної площі внесено по **68** кг, що на 10 кг/га більше проти 2010 року. Удобрена площа становить 14,2 млн. га (76 %).

Внесення азотних добрив становить 71,2 % від усіх добрив. Співвідношення внесених поживних речовин мінеральних добрив (NPK) становить 1,0:0,2:0,2, що не відповідає науково обґрунтованому (1,0:0,9:0,8).

Органічних добрив внесено всього 9,8 млн. т, на 1 га посівної площі внесено по 0,5 т. Удобрена площа органічними добривами складає 371,3 тис. га (2 %).

До 1990-х років рівень застосування органічних добрив у землеробстві постійно зростав, у 1986-1990 рр., в середньому за рік вносили 266,6 млн. тонн органічних добрив, у 1990 році було внесено 257,1 млн. т, або по 8,6 т/га.

Така кількість внесених добрив не може забезпечити бездефіцитний баланс гумусу та поживних речовин у ґрунтах України, тобто не дотримується основний закон землеробства – винесення поживних речовин потрібно компенсуватися шляхом їх повернення в ґрунт. Як наслідок, останніми роками спостерігається від'ємний баланс гумусу та поживних речовин у ґрунті.

Нині необхідні нові підходи і технологічні рішення проблем хімічної меліорації ґрунтів. Навіть при застосуванні сучасних ресурсозберігаючих технологій хімічної меліорації ґрунтів без відчутної державної підтримки господарствам не обійтись.

У 2011 році проведено вапнування ґрунтів на площі 78,3 тис. га і внесено 340 тис. тонн вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів. Гіпсування ґрунтів проведено на площі 7,2 тис. га, внесено гіпсу та інших гіпсовмісних порід 19,9 тис. т. Найбільший обсяг робіт з хімічної меліорації проводився в Україні з 1965 року до 1990 року. Обсяги меліорації ґрунтів за державні кошти безперервно зростали, а в 1986-1990 рр. досягли максимального рівня. У 1990 році проведено вапнування кислих ґрунтів на площі 1439 тис. га та гіпсування на площі 305 тис. га.

Розширенню використанню мінеральних добрив в сільському господарстві перешкоджає висока динаміка зростання їх вартості.

Протягом останніх п'ятнадцяти років ціни на мінеральні добрива в Україні зросли в 10-15 разів.

11.2.2 Використання пестицидів

Протягом 2009-2011 років для захисту посівів сільськогосподарських культур та продукції

рослинництва сільгосптоваровиробниками було використано відповідно 24309,0; 28812,3 та 35992,3 т пестицидів, з яких біля 58 % припадає на гербіциди, 15 % – фунгіциди, 12 % – інсектициди, 8 % – протруйники, 5 % – десиканти, 2 % – родентициди.

Використання зазначеної кількості пестицидів дозволило здійснити захисні заходи на площі 43,5 млн. га, в тому числі від бур'янів – 21,9 млн. га, шкідників – 11,9 млн. га, хвороб – 8,8 млн. га, що на 7 млн. га (або 19 %) більше, ніж у 2010 році. Крім того, у порівнянні із 2010 р. на 13 % збільшилося використання біологічних методів – понад 2,3 млн. га.

Від шкідників і хвороб захищено біля 11 млн. га зернових, в тому числі 3,1 млн. га – проти клопа шкідливої черепашки, 4,2 млн. га – технічних, 2,5 млн. га – картоплі й овочевих культур, 0,6 млн. га – плодово-ягідних та 0,4 млн. га виноградних насаджень. Пестицидне навантаження на 1 гектар ріплі складало 1,2 кг (у 2010 – 0,94).

Ринок засобів захисту останніми роками насичений необхідним асортиментом, що включає понад 1200 зареєстрованих найменувань препаратів. Асортимент пестицидів дозволяє забезпечити проведення захисту посівів зернових, технічних, овочевих культур та багаторічних плодкових насаджень від шкідників, хвороб та бур'янів.

Аналіз використання пестицидів за 2009-2010 та 2010-2011 роки показує збільшення на 19-25 % їх об'ємів. Збільшення використання простежується по всіх групах пестицидів, окрім родентицидів, що можна пояснити зменшенням розповсюженості мишоподібних гризунів.

11.2.3 Екологічні аспекти зрошення та осушення земель

На сучасному етапі розвитку України проблема забезпечення продовольством в достатній кількості, за доступними цінами та належної якості не лише не втратила своєї актуальності, але і загострилася.

Меліоровані землі фактично є страховим фондом держави. Від ефективності їх використання та збереження залежить економічна, екологічна та соціальна ситуація в країні.

Специфікою аграрного використання земель є те, що його ефективність в великій мірі визначається погодними та екологічними факторами. На сьогоднішній день меліорація широко застосовується в Україні з метою зниження ризиків коливань врожайності, спричинених погодними факторами.

Важливим напрямом в зрошуваному землеробстві є застосування новітніх інтенсивних ресурсозберігаючих технологій, які за рахунок оптимізації витрат забезпечують економію агресурсів, зменшення екологічного навантаження на агроценози, виключають непродуктивні втрати поливної води та розчинених в ній поживних речовин і агрохімікатів тощо. Таким

вимогам відповідають різні способи зрошення, а також проведення поливів дощувальними машинами останнього покоління, які забезпе-

чують контроль за дотриманням поливної норми та якості дощу, високу продуктивність і мобільність тощо.

Табл. 11.1 – Внесення мінеральних та органічних добрив і проведення хімічної меліорації

Роки	1986-1990	1990	1996	2000	2005	2010	2011
Показники							
Посівна площа, тис. га	30598,6	30056,0	25296,1	21579,3	17261,0	18139,7	18690,1
Внесення мінеральних добрив:							
всього тис. тонн	4528,6	4241,6	524,7	278,7	557,9	1060,6	1263,3
в т.ч. на 1 га, кг	148,0	141,1	21	13	32	58	68
Азотні:							
всього тис. тонн	1993,8	1784,4	373,3	223,3	376,9	774,6	898,9
в т.ч. на 1 га, кг	65,2	59,4	14,8	10,3	21,8	41,4	48
Фосфорні:							
всього тис. тонн	1242,0	1279,2	97,6	37,7	101,6	157,4	195,2
в т.ч. на 1 га, кг	40,6	42,6	3,9	1,7	5,9	8,4	11
Калійні:							
всього тис. тонн	1292,0	1178,1	54,7	17,8	79,4	128,6	169,3
в т.ч. на 1 га, кг	42,2	39,2	2,2	0,8	4,6	6,9	9
Внесення органічних добрив:							
всього млн. тонн	266,6	257,1	80,6	28,4	13,2	9,9	9,8
в т.ч. на 1 га, тонн	8,7	8,6	3,2	1,3	0,8	0,5	0,5
Проведення хімічної меліорації ґрунтів:							
Вапнування:							
тис. га		1439,0	150,0	23,9	41,7	73,2	78,3
тис. тонн		7627,0	800,0	169,7	243,1	340,8	340
Гіпсування:							
тис. га		305,0	12,0	5,1	2,7	4,4	7,2
тис. тонн		1341,0	53,0	27,0	12,1	23,4	19,9

Актуальним є відновлення меліоративних систем зрошуваного землеробства з обов'язковим дотриманням агроекологічних вимог. Забезпечення процесу відновлення систем повинно в першу чергу відбуватися на землях з задовільним агроекологічним станом. Не менш актуальним залишається питання зрошення сільськогосподарських культур водою належної якості.

Широкого застосування набуває розвиток краплинного зрошення, яке дозволяє проведення поливів відповідно до водоспоживання рослин за окремими фазами росту й розвитку з мінімальними витратами поливної води та максимальною безпечністю для довкілля.

Застосування крапельного зрошення сприяє збільшенню обсягів і якості урожаїв овочевих та ягідних культур.

Внаслідок різкого скорочення обсягів фінансування на меліорацію земель як на державному, так і на місцевому рівнях, з'явилися загрозливі тенденції: швидкі темпи морального та фізичного старіння гідромеліоративних систем, вихід з ладу основних меліоративних фондів спричиняють погіршення технічного стану самих систем та екологічного стану осушених земель, і як результат – зниження віддачі меліорованого гектару. Гостро постає потреба відновлення техніко-економічних параметрів більшості систем шляхом їх реконструкції.

Проте теперішній стан сільськогосподарсь-

ких товаровиробників такий не дозволяє провести реконструкцію внутрішньогосподарських меліоративних систем за власні кошти.

З року в рік основні фонди все більше зношуються, ґрунти деградують, а потреба в продукції не зменшується.

Передача внутрішньогосподарських систем до комунальної власності не вирішила проблеми ефективного використання систем, тим більше погіршення цього стану стало ще й тому, що розпаювання земель на дрібні ділянки порушило проектні режими роботи меліоративних систем в частині водорозподілу, елементи яких розраховувались на раніше усталені великі поля.

Сьогодні гостро стоїть питання щодо залучення інвестицій у процес відновлення систем і відновлення ролі зрошуваного гектара – як стабілізуючого фактора сільськогосподарського виробництва на територіях з несприятливими природно-кліматичними умовами.

В умовах реформування аграрного сектору економіки суттєво знизилась ефективність використання як зрошуваних, так і осушених земель та їх роль у продовольчому забезпеченні держави.

Загальна площа зрошуваних земель в Україні становить 2,2 млн. га.

Протягом останніх п'яти років щороку до поливного сезону готується близько 900 тис. га зрошувальних систем.

Табл. 11.2 – Використання сільгосп підприємствами пестицидів у 2011 році

Область	Всього	в тому числі:						
		Інсектициди та акарициди	Протруйники	Фунгіциди	Гербіциди	Десиканти	Родентициди	Фуміганти
АР Крим	1077,0	152,35	125,13	465,57	284,77	9,78	39,41	0,002
Вінницька	2915,3	447,3	171,6	590,9	1506,4	181,7	17,1	0,3
Волинська	596,1	34,9	61,4	155,7	332,2	8,2	3,72	0
Дніпропетровська	2647,8	348,9	134,6	238,3	1800	126		0
Донецька	1315,2	165,5	93,4	109,3	846,3	92,9	6,5	1,3
Житомирська	962,4	88,1	79,6	166,3	539,3	86,7	2,3	0,1
Закарпатська	149,4	17,54	4,02	83,52	38,41	0	5,97	0
Запорізька	1327,9	218,2	118,6	107,7	825,8	54,6	2,1	0,9
Івано-Франківська	250,2	15,45	18,84	64,6	148,7	1,2	1,35	0
Київська	1491,6	153,3	226	115,5	916,3	72,9	7,2	0,4
Кіровоградська	1644,1	203,9	83,7	200,3	1074,8	79,3	2	0,06
Луганська	928,9	154,9	64	86,4	531,5	63,2	24,8	4,1
Львівська	854,4	58,4	41,2	170,1	533,9	48,9	1,9	0,03
Миколаївська	1278,9	247,8	107,7	213,4	575	44,6	80,9	9,5
Одеська	1347,0	185,8	231,5	345,9	471,4	16,2	95,3	0,9
Полтавська	3122,4	262,3	108,5	256,8	2327,8	164,7	1	1,3
Рівненська	881,4	50,1	37,5	254,4	507,3	26,8	5,3	0
Сумська	1518,3	103,7	80,6	190,7	1002,1	140,4	0,5	0,3
Тернопільська	1526,2	112,6	77,5	297	928,2	105,2	5,5	0,2
Харківська	2397,3	262,1	126,4	220	1620,4	156	9,8	2,6
Херсонська	992,3	210,6	171,1	157,5	394,6	18	40,3	0,2
Хмельницька	2488,0	208,2	151	513,2	1440,8	164,6	9,9	0,3
Черкаська	2387,3	339,2	114,87	336,64	1397,13	152,64	46,8	0
Чернівецька	462,6	79,8	18,6	165,7	172,3	16,75	9,4	0,04
Чернігівська	1430,2	95,6	100,4	167	913,8	130,3	23,1	0
Всього	35992,3	4216,5	2547,8	5672,4	21129,2	1961,6	442,2	22,5
Було в 2010р.	28812,3	3137,7	2218,5	4419,4	17155,1	1319,4	546,8	15,3
Було в 2009р.	24309,0	2931,2	2080,0	3896,0	13460,0	1015,7	920,4	5,7

У структурі посівних площ зрошуваних земель, що перебувають у власності та користуванні сільгосп підприємств, зернові займали 37 % площ, технічні культури – 46 % площ, кормові культури – 6 % площ, картопля та овоче-баштанні – 11 %.

За даними Держстату в сільгосп підприємствах урожайність сільськогосподарських культур у 2011 році на політих землях (335,7 тис. га) у 1,1 – 1,9 рази перевищила показник на богарі, зокрема, по сої – у 1,5 рази; кукурудзи на зерно – 1,1; озимої пшениці – у 1,4, овочевих культур – у 1,9 рази.

За даними інвентаризації зрошувальних систем проведеної у вересні 2011 року встановлено, що із наявних 2176,2 тис. га зрошуваних земель, без визначення господарської належності налічується майже 333,4 тис. га зрошувальних систем. У комунальну власність передано 1233,6 тис. га, на балансі господарств залишилося 524,8 тис. га зрошувальних систем.

Технічні можливості наявних зрошувальних систем дають можливість поливати лише 746,2 тис. га (37 % від наявних). Не використовуються в зрошуваному землеробстві 1430,1 тис. га (63 %).

Пік будівництва меліоративних систем припав на 1960 – 1980-і роки. На сьогодні споживацьке ставлення до самих земель призвело до того, що технічні можливості систем дають змогу готу-

вати до поливу менше половини існуючих зрошуваних площ.

У зоні надмірного природного зволоження у гумідній зоні України, насамперед на Поліссі, з метою ліквідації підтоплення земель ґрунтовими водами створено меліоративно-осушувальну мережу з суцільним відкритим чи закритим дренажем, відрегульовано русла малих річок і взято під контроль основні масиви і осередки розвитку підтоплення на площі 3 млн. га, з яких щороку до роботи готується 2,8 млн. га.

Осушувані площі не гарантують одержання високих урожаїв значного щорічного приросту валової продукції сільгосп культур з цих земель. Так зернові та зернобобові культури дають урожайність у 1,3 рази меншу, ніж на зрошенні. Урожайність овочів відкритого ґрунту удвічі менша, ніж при зрошенні. Дещо кращі показники по вирощуванню такої традиційної для Полісся культури як картопля, де її середня урожайність становила 227,8 ц/га.

11.2.4 Тенденції в тваринництві

Якщо проаналізувати виробництво молока в усіх категоріях господарств починаючи із 2008 року, то відмічається зниження виробництва молока на 5,7 % порівняно з 2011 роком (11086,0 тис. т).

До 2010 року (11248,5 тис. т мало місце зменшення на 1,4 %, тобто спостерігається позитивна динаміка по стабілізації ситуації.

Крім того, збільшення виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами до 2010 року становить 1,3 % порівняно з 2011 роком (2245,9 тис. т) і становить 20 % від загального обсягу.

Реалізація м'яса в живій вазі худоби та птиці в усіх категоріях господарств збільшилась на 308,6 тис. т у 2011 році (3031,8 тис. т) порівняно з

2008 роком. Порівняно з 2010 роком (2925,4 тис. т) виробництво зросло на 3,6 %.

Відзначено збільшення виробництва яєць в усіх категоріях господарств на 3733,3 млн. штук яєць порівняно з 2008 роком та на 9,6 %, – порівняно з 2010 роком.

Збільшення виробництва яєць спостерігається як у сільськогосподарських підприємств на 38,6 %, так і у господарствах населення – на 7,2 % в порівнянні до 2008 року.

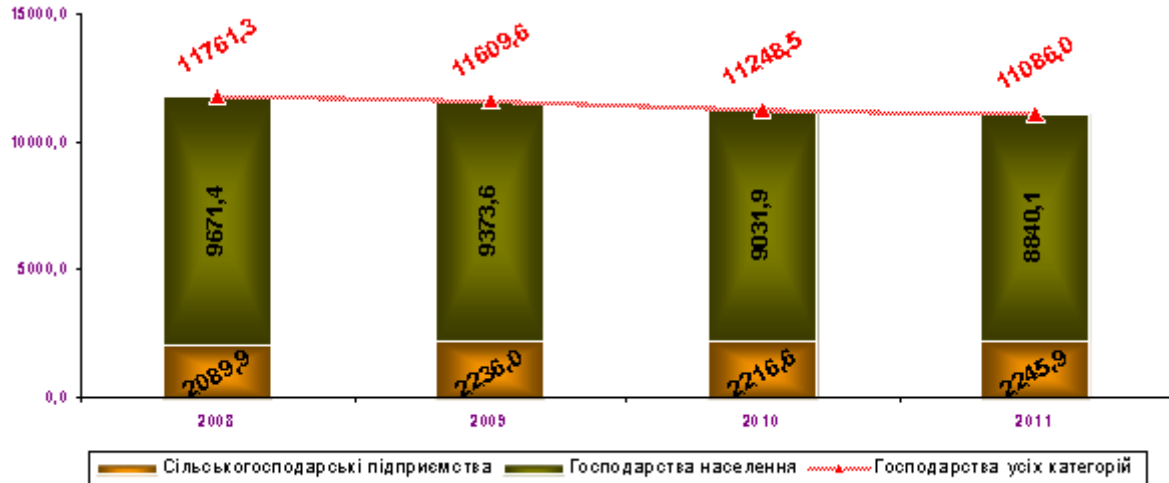

Рис. 11.2 – Виробництво молока всіх видів, тис. тонн

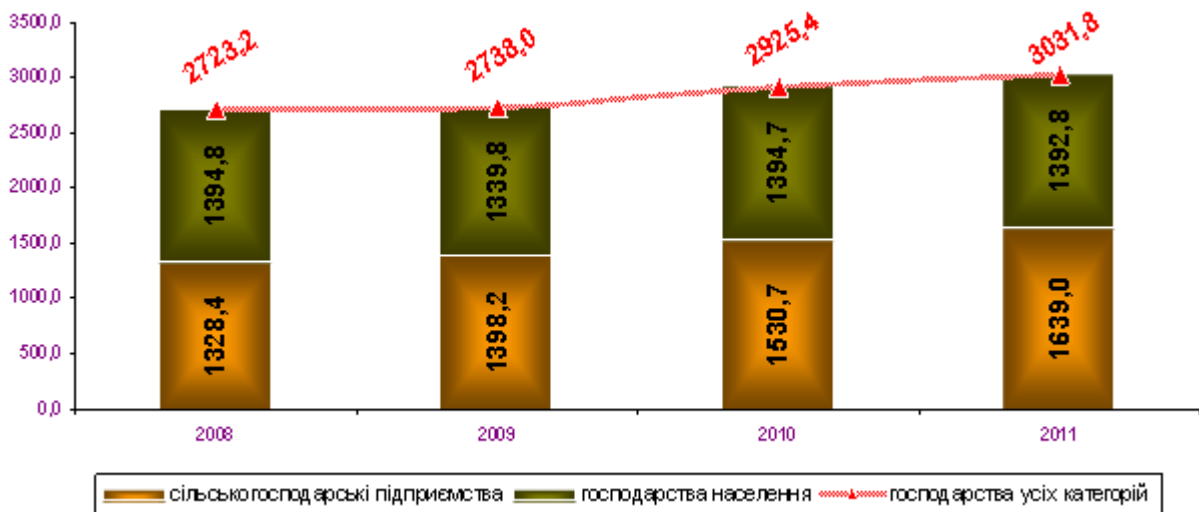

Рис. 11.3 – Реалізація на забій худоби та птиці, тис. тонн живої ваги

Станом на 1 січня 2012 року в усіх категоріях господарств чисельність поголів'я великої рогатої худоби (4425,8 тис. голів) скоротилась на 68,6 тис. голів (на 1,5 %) порівняно з початком 2011 року, у тому числі корів (2582,2 тис. голів) – на 49,0 тис. голів (на 1,9 %).

Зменшення поголів'я ВРХ, у тому числі корів, спостерігалось як у сільськогосподарських підприємствах (на 12,2 %), та в домогосподарствах (на 13,2 %) порівняно з 2008 роком.

Аналізуючи стан поголів'я свиней, слід відмітити, що воно дещо знизилось. Так, на 1 січ-

ня 2012 року по усіх категоріях господарств чисельність свиней становить 7373,2 тис. гол., що менше на 7,4 % до початку 2011 року (7960,4 тис. гол).

Питома вага сільськогосподарських підприємств у загальній чисельності поголів'я свиней за 2011 рік становила 45,0 %, що на 0,5 відсоткового пункту більше ніж на початок 2010 року.

Питома вага сільськогосподарських підприємств у загальнодержавній чисельності поголів'я птиці становить 52,7 %, що на 3,0 відсоткових пункти більше початку 2008 року.

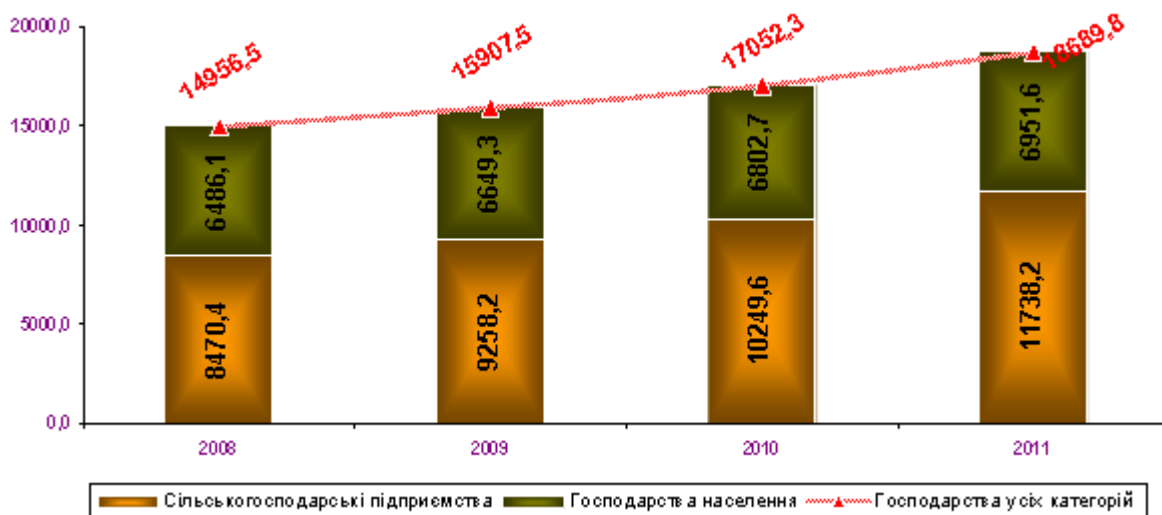
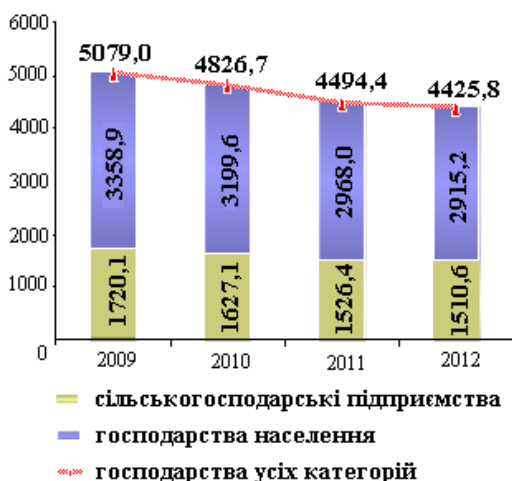

Рис. 11.4 – Виробництво яєць, млн. штук

Динаміка поголів'я ВРХ станом на 1 січня, тис. голів

Динаміка поголів'я корів станом на 1 січня, тис. голів

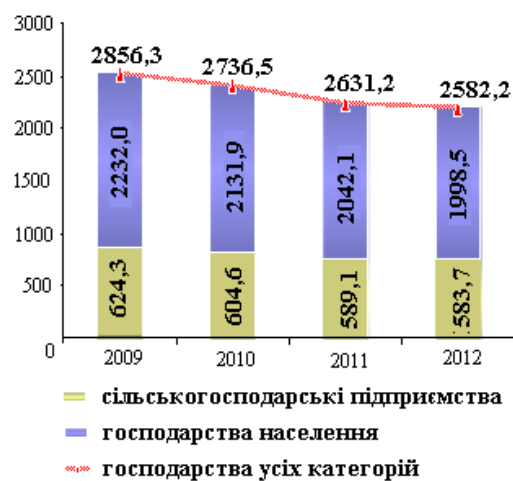

Рис. 11.5 – Динаміка поголів'я станом на 1 січня

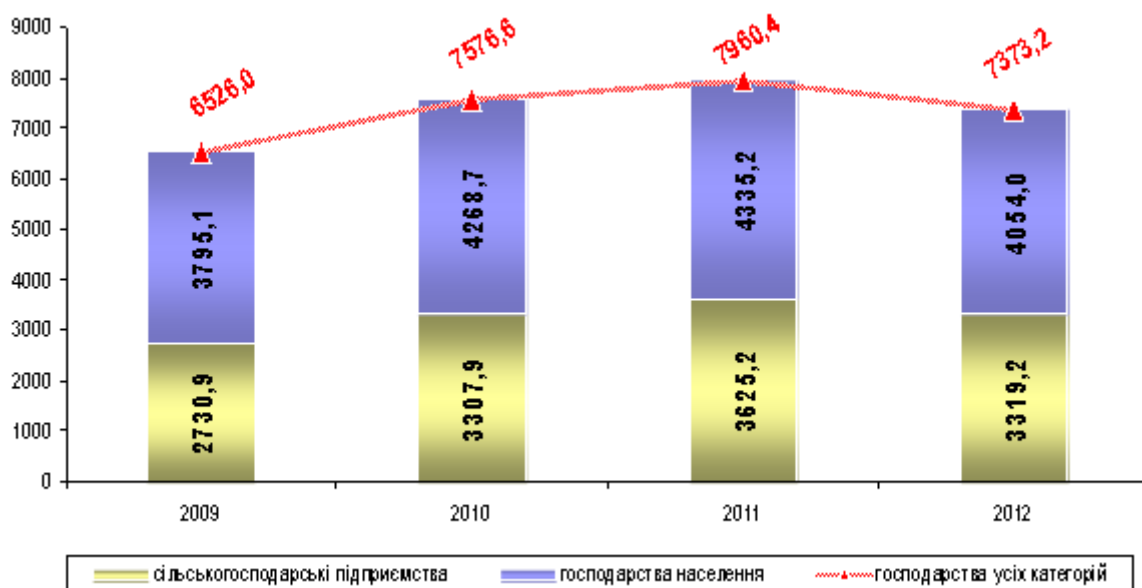

Рис. 11.6 – Динаміка поголів'я свиней станом на 1 січня, тис. голів

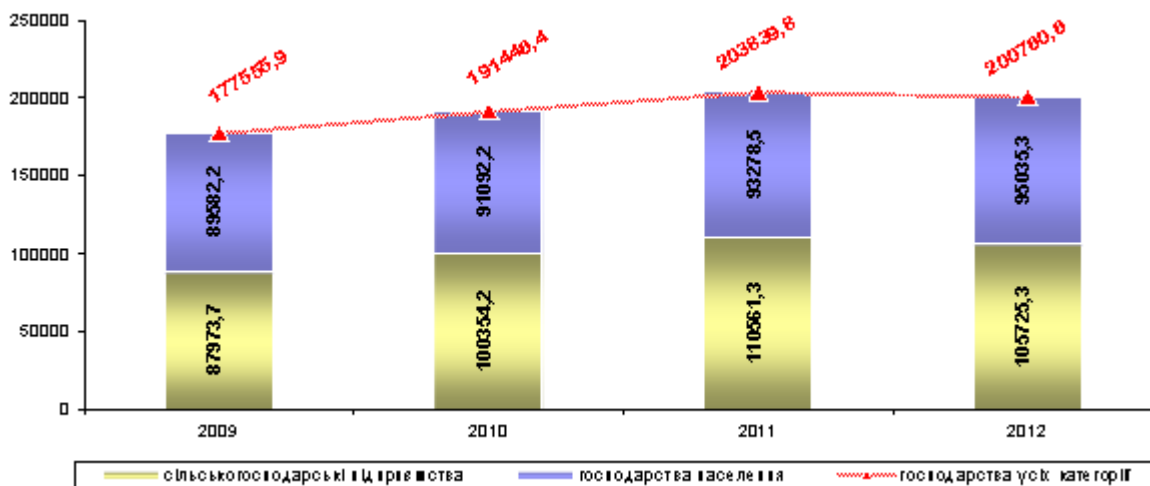

Рис. 11.7 – Динаміка поголів'я птиці станом на 1 січня, тис. голів

11.3 Органічне сільське господарство

Площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, відведених під вирощування різноманітної органічної продукції, склала понад чверть мільйона гектарів, і країна посідає двадцять перше місце світових країн-лідерів органічного руху. Частка сертифікованих органічних площ серед загального обсягу сільськогосподарських угідь України складає майже 0,7%. При цьому Україна посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. Окрім того, в країні сертифіковано 200 тис. га дикоросів. Офіційні статистичні огляди Міжнародної Федерації органічного сільськогосподарського руху підтверджують, що якщо на початок 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство, що отримало статус «органічного», то наприкінці 2010 р. в Україні нараховувалось вже 142 сертифікованих органічних господарства, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель склала 270226 га.

Станом на кінець 2011 р. в Україні налічувалося вже 155 сертифікованих органічних господарств, а площа сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом становила понад 270 тис га.

Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській,

Тернопільській, Хмельницькій областях. Площі українських сертифікованих органічних господарств, як і в більшості країн Європи, коливаються за своїми розмірами від кількох гектарів, до десятків тисяч гектарів ріллі. В останні три роки спостерігається тенденція наповнення внутрішнього ринку вітчизняною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби.

Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись починаючи з 2006-2007 рр., склавши в 2008 році 600 тис. євро, 2009 – 1,2 млн. євро У 2010 році цей показник зріс до 2,4 млн. євро, а в 2011 р. – до 5,1 млн. євро.

Відсутність законодавчого регулювання органічного сектору в Україні стримує подальший розвиток діяльності більшістю виробників конвенційної продукції. Відсутні правила та стандарти такого виробництва, правові засади державної підтримки та належного державного контролю за такою специфічною діяльністю. До позитивних моментів розвитку органічного ринку в Україні слід віднести прийняття Верховною Радою України Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Цей законопроект зараз перебуває на стадії доопрацювання після вето Президента.

Табл. 11.3 – Загальна площа органічних сільгоспугідь та кількість органічних господарств в Україні, 2002-2011 рр.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Площа, га	164449	239542	240000	241980	242034	249872	269984	270193	270226	270320
Кількість господарств	31	69	70	72	80	92	118	121	142	155

Основні перешкоди для ширшого запровадження органічного землеробства в Україні такі:

– соціально-технологічні: слабка обізнаність населення і сільгоспвиробників щодо органічного землеробства; не належний рівень екологі-

чної свідомості населення (насамперед сільськогосподарського) та низька технологічна культура сільськогосподарського виробництва всіх рівнів;

– інституційно-правові: відсутність відповідної законодавчої й нормативно-правової ба-

зи,окрім Закону України «Про органічне виробництво» (21.04.11р. перебуває на стадії доопрацювання) та директиви ЄС 834/2007, які не повною мірою узгоджені між собою, що потребує прийняття ще низки законних і підзаконних нормативно-технічних актів; відсутність ефективної національної системи сертифікації та контролю за діяльністю органічних господарств; необхідність належно-го освітнього та інформаційного забезпечення;

– фінансово-економічні: відсутність маркетингових досліджень ринків органічної продукції; фінансові втрати у зв'язку із зменшенням обсягів виробництва органічної продукції під час переходу господарств з інтенсивних на органічні технології; фінансові втрати, обумовлені необхідністю закупівлі спеціальної техніки й обладнання; відсутність державної підтримки в період конверсії.

Табл. 11.4 – Органічне (біологічне) землеробство в деяких країнах Європи, станом на 01.01.2011 р. (фрагмент)

Країни	Площа земель під органічним виробництвом	Площа земель під органічним виробництвом	Кількість органічних господарств, шт.	Середній розмір органічного господарства, га
	га	%		
Італія	1230 000	7,94	56440	21,8
Великобританія	679 631	3,96	3981	170,7
Німеччина	632 165	3,70	14703	43,0
Швеція	193 611	6,30	3589	53,9
Данія	176 600	6,51	3525	49,5
Фінляндія	147 943	6,60	4983	29,7
Чехія	218 114	5,09	654	333,5
Словаччина	58 706	2,4	82	715,9
Україна	270,320	0,7	155	-

Відповідно до даних IFOAM. На даний час органічно сільське господарство розвинуте в 160 країнах світу із загальною площею 37,2 млн. га.

Таким чином, аграрний сектор України робить вагомий внесок у формування національної економіки, а за показниками валової доданої вартості перевищує внесок у ВДВ будівельної галузі, металургії, електроенергетики, та машинобудування разом узятих. Одночасно сільськогосподарське виробництво має значний вплив на стан навколишнього природного середовища. Зокрема, за даними Держкомстату під урожай 2011 року сільськогосподарськими підприємствами під посіви сільськогосподарських культур на площу 18,7 млн. га внесено 1263,3 тис. т поживних речовин мінеральних добрив, що складає від потреби порівняно з 1990 р. 46 %. На 1 га посівної площі внесено по 68 кг, що на 10 кг/га більше проти 2010 року. Удобрена площа становить 14,2 млн. га (76 %). Внаслідок

значного скорочення внесення органічних та мінеральних добрив, заходів з хімічної меліорації, застосування фізіологічно кислих та лужних добрив інтенсифікуються процеси підкислення та підлуження ґрунтів та зниження гумусу в ґрунтах. Площа, удобрена органічними добривами, в 2011 році складала 371,3 тис. га (2 %). Протягом останніх 10 років баланс гумусу був гостродефіцитним, його втрати становили в межах –0,4–0,8 т з гектара. В 2011 році втрати склали – 0,37 т з гектара. В умовах реформування аграрного сектору економіки суттєво знизилась ефективність використання як зрошуваних, так і осушених земель та їх роль у продовольчому забезпеченні держави. Загальна площа зрошуваних земель в Україні – 2,2 млн. га (1,2 % у загальній посівній площі сільгосп підприємств). Проте протягом останніх п'яти років щороку до поливного сезону готується близько 900 тис. гектарів зрошувальних систем.

12

ЕНЕРГЕТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ

12.1 Структура виробництва та використання енергії

Обсяг виробництва електричної енергії електростанціями, які входять до Об'єднаної енергетичної системи України, у 2011 році сягнув позначки 193899,5 млн. кВт•г, що на 6000,2 млн. кВт•г, або на 3,2 % більше порівняно з 2010 роком (Рис. 12.1).

Електростанціями, що належать до сфери управління Міненерговугілля України, вироблено 185804,8 млн. кВт•г електроенергії, що на 5717,3 млн. кВт•г, або на 3,2 % більше, ніж показник 2010 року.

При цьому ТЕС та ТЕЦ вироблено електроенергії на 6797,9 млн. кВт•г, або на 8,7 % більше, ніж за 2010 рік.

Атомними електростанціями вироблено електроенергії на 1096,3 млн. кВт•г, або на 1,2 % більше порівняно з показником 2010 року. Коефіцієнт використання встановленої потужності становить 74,5 %, що на 0,9 % більше рівня 2010 року.

Виробництво електроенергії ГЕС та ГАЕС зменшилось на 2179,5 млн. кВт•г, або на 16,8 % від показника 2010 року та становить 10 773,0 млн. кВт•г.

Виробництво електроенергії електростанціями інших видів (блок-станціями і комунальними ТЕЦ) порівняно з показником 2010 року збільшилось на 282,9 млн. кВт•г, або на 3,6 %.

За 2011 рік енергетичними компаніями та електростанціями (АЕС, ТЕС, ТЕЦ), що знаходяться в сфері управління Міненерговугілля України, відпущено 26 760,6 тис. Гкал тепла, що на 23,9 тис. Гкал (або на 0,1 %) менше показника минулого року.

У 2011 році споживачами електричної енергії України було використано 150768,3 млн. кВт•г, що на 3284,9 млн. кВт•г, або на 2,2 % більше ніж у 2010 році.

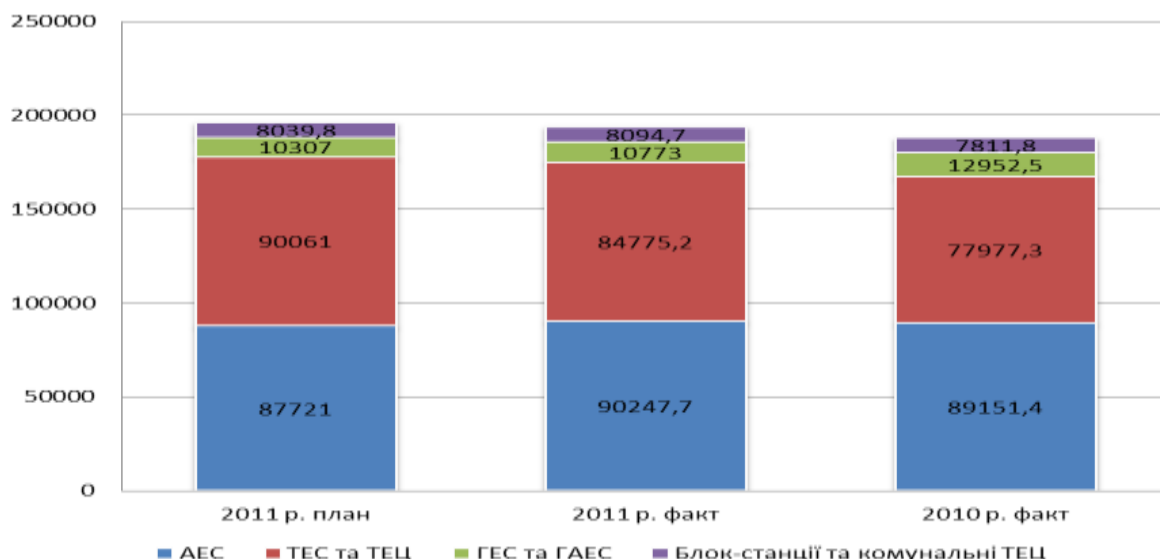

Рис. 12.1 – Структура та обсяги виробництва електроенергії по ОЕС України за 2011 та 2010 рр., млн. кВт·г (всього за джерелами генерації)

Збільшення споживання відбулось майже в усіх галузях промисловості та групах споживачів, за винятком металургійної галузі, де відмічено спад електроспоживання на 704,4 млн. кВт·г або на 1,8 %.

Найбільше зросло електроспоживання по групі «Промисловість» – на 2,1 %, у тому числі: в хімічній та нафтохімічній промисловості – на 17,3 %, машинобудівній – на 7,3 %, будівельних матеріалів – на 11,5 %, лісовій, деревообробній та целюлозно-паперовій – на 13,1 %. Також зросло електроспоживання по групах «Населення» – на 785,6 млн. кВт·г або на 2,1 %, «Транспорт» – на 4,6 %, «Інші непромислові споживачі» – на 5,9 %.

У трьох областях України зменшилось електроспоживання, а саме: в Запорізькій області – на 451,5 млн. кВт·г, або на 4,7 %, у Дніпропетровській області – на 390,6 млн. кВт·г, або на 1,4 % та у Чернівецькій області – на 6,1 млн. кВт·г, або на 0,5 %.

Зниження електроспоживання в Запорізькій та Дніпропетровській областях відбулось в основному по групі «Промисловість» відповідно на 7,4 % та на 2,4 % за рахунок металургійної, хімічної та нафтохімічної галузей.

Серед регіонів України суттєве збільшення електроспоживання зафіксоване в Івано-Франківській області – на 21,0 %, за рахунок значного збільшення обсягів електроспоживання підприємствами хімічної та нафтохімічної галузі – в 2,4 рази; магістрального трубопровідного транспорту – на 23,0 %, питома вага електроспоживання яких є вагомим складовою в електроспоживанні області.

Структура споживання електричної енергії за 2011 рік в порівнянні з 2010 роком не зазнала суттєвих змін (Табл. 12.1).

Найбільша питома вага, в загальному обсязі електроспоживання в Україні у споживачів груп «Промисловість» – 48,4 % та «Населення» – 25,5 %.

Відбулось незначне збільшення питомої ва-

ги електроспоживання по групах «Транспорт» (з 6,4 % до 6,6 %), «Інші непромислові споживачі» (з 4,2 % до 4,4 %) та зменшення питомої ваги електроспоживання по групі «Комунально-побутові споживачі» (з 12,4 % до 12,2 %).

По окремих галузях промисловості відбувся перерозподіл питомої ваги електроспоживання в напрямі збільшення у хімічній та нафтохімічній галузях (з 3,6 % до 4,1 %), машинобудівної галузі (з 4,0 % до 4,3 %) та зменшилась у металургійної галузі (з 26,1 % до 25,0 %).

В Україні показник енергоємності валового внутрішнього продукту (ВВП) в 2,5 рази перевищує рівень енергоємності розвинених країн світу. Внаслідок цього українська економіка суттєво відстає від провідних країн світу за енергоємністю продукції, що виробляється. З 2000 по 2011 рік в Україні спостерігається динаміка стійкого зменшення енергоємності ВВП. Так, в 2000 році вона складала 0,98 кг у.п./грн, а вже у I півріччі 2011 року зазначений показник знизився до 0,63 кг у.п./грн, або на 36 % (Рис. 12.2).

Незважаючи на позитивну тенденцію зниження енергоємності ВВП, ця динаміка недостатня для покращення економічних показників розвитку держави. Такий стан справ зумовлено, чергу насамперед, тим, що в Україні заміна та модернізація застарілих основних фондів та впровадження інноваційних технологій йде дуже повільними темпами.

Найбільшими споживачами енергоресурсів країни є промисловість і паливно-енергетичний комплекс, а також житлово-комунальне господарство. Значна частка енергоресурсів, що споживаються, припадає на імпортований природний газ. Національною Академією Наук України визначено основні можливі обсяги зниження використання природного газу в економіці України, які складають до 21,0 млрд. кубометрів.

Табл. 12.1 – Структура споживання електричної енергії в розрізі основних галузей промисловості та груп споживачів за 2010 і 2011 роки

Основні галузі промисловості та групи споживачів	Споживання енергії електричної		+,- % до 2010р.	Питома вага, %	
	2010р.	2011р.		2010 р.	2011 р.
Споживання електроенергії всього (нетто), у тому числі :	147483,4	150768,3	2,2	100,0	100,0
1. Промисловість	71517,3	73001,3	2,1	48,5	48,4
1.1 паливна	9397,3	9519,8	1,3	6,4	6,3
1.2 металургійна	38438,1	37733,7	-1,8	26,1	25,0
1.3 хімічна та нафтохімічна	5328,2	6248,5	17,3	3,6	4,1
1.4 машинобудівна	5961,8	6399,7	7,3	4,0	4,3
1.5 будівельних матеріалів	2425,8	2705,5	11,5	1,7	1,8
1.6 харчова та переробна	4623,2	4648,6	0,5	3,1	3,1
1.7 інша	5342,9	5745,5	7,5	3,6	3,8
2. Сільгоспспоживачі	3394,4	3547,8	4,5	2,3	2,3
3. Транспорт	9451,1	9887,1	4,6	6,4	6,6
4. Будівництво	951,4	954,7	0,4	0,6	0,6
5. Комунал.-побутові споживачі	18282,0	18334,9	0,3	12,4	12,2
6. Інші непромислові споживачі	6213,3	6583,0	5,9	4,2	4,4
7. Населення	37673,9	38459,5	2,1	25,6	25,5

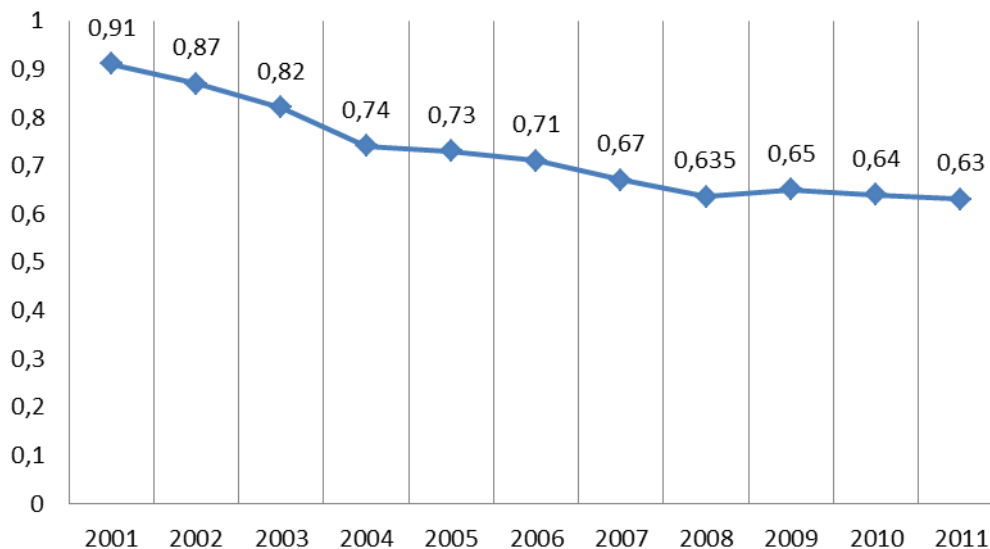

Рис. 12.2 – Динаміка енергоємності ВВП за 2001-2011 рр., у кг у.п./грн

12.2 Ефективність енергоспоживання та енергозбереження

Промисловість споживає близько 41 % всіх енергоресурсів країни, або більше 57 млн. т у. п. Варто відзначити, що у 2011 році енергоємність виробництва чавуну на українських металургійних підприємствах становила 624,5 кг у.п./т, що на 30 % вище, ніж на провідних підприємствах світу.

За рахунок запровадження необхідних заходів можливо досягти економії природного газу лише у металургії в обсязі 3,8 млрд. кубометрів щорічно. Підвищення енергоефективності української металургії до рівня ЄС дозволило б знизити споживання енергоресурсів на 15,3 млн. т у.п., що дозволить заощадити 4,6 млрд. євро щорічно.

У 2011 році в паливно-енергетичному комплексі найбільше спожито первинних енергоносіїв при виробництві електроенергії ТЕС і ТЕЦ (близько 20 % від їх загального використання в економіці).

На сьогодні ПЕК характеризується високим рівнем зношеності технологічного обладнання та незадовільними темпами оновлення основних фондів.

Питомі витрати паливно-енергетичних ресурсів в паливно-енергетичному комплексі та нафтохімічному секторі в 2011 році збільшилися:

- на 14,3 % при первинній переробці нафти;
- на 1,5 % при видобуванні нафти сирової.

Енергоємність виробництва і відпуску 1 кВт-г електроенергії, виробленої та відпущеної від ТЕС та ТЕЦ складає 379,43 кг у.п./тис. кВт-г, проте відповідний показник розвинутих країн ЄС 310-320 кг у.п./тис. кВт-г.

На житлово-комунальне господарство припадає майже 30 % всього енергоспоживання в

Україні, що відповідає 41,8 млн. т у.п.

За оцінкою фахівців Національної Академії Наук України, в цій галузі можливо скоротити споживання найбільшого серед всіх галузей обсягу природного газу – до 9,3 млрд. кубометрів. Питомі витрати енергоресурсів на виробництво 1 Гкал теплової енергії котельними з кожним роком зростають і в 2011 році склали 174,7 кг у.п./Гкал. Варто звернути увагу, що середньосвітовий показник питомих витрат енергоресурсів на виробництво 1 Гкал теплової енергії складає 140 – 150 кг у.п.

В той же час, найбільші фактичні втрати теплової енергії у Закарпатській – 47,99 %, Сумській – 20,40 %, Івано-Франківській – 19,37 %, Львівській – 18,81 %, Дніпропетровській – 18,21 %, Одеській – 16,89 % областях та м. Києві – 18,99 %.

Крім того, необхідно зазначити, що на сьогоднішній день зношеність основних фондів в житлово-комунальному господарстві складає приблизно 83 %.

Підвищення енергоефективності житлово-комунального господарства до рівня ЄС дозволило б знизити споживання енергоресурсів на 11,9 млн. т у.п. та заощаджувати щонайменше 3,6 млрд. євро щорічно.

Саме тому Агентством з енергоефективності та енергозбереження України у 2010 році розроблено Державну цільову економічну програму енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2015 ро-

ки (далі – Програма), яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01 березня 2010 року за № 243.

Даною Програмою, крім іншого передбачено скорочення рівня енергоемності ВВП протягом терміну дії Програми на 20 % порівняно з 2008 роком (щорічно на 3,3 %), та оптимізація структури енергетичного балансу України шляхом скорочення в ньому частки імпортованих викопних органічних видів енергоресурсів та заміщення енергоресурсами на 10 %, отриманими з альтернативних джерел енергії та вторинними енергетичними ресурсами.

Робочими документами Програми є галузеві та регіональні програми підвищення енергоефективності, а також програми зменшення споживання енергоресурсів бюджетними установами, якими щорічно визначаються конкретні заходи, що потребують першочергового впровадження.

За рахунок виконання у 2011 році регіональних програм підвищення енергоефективності на 2010-2014 роки зазначених програм досягнуто наступних показників:

- реалізовано 7745 заходів з підвищення енергоефективності.
- обсяг освоєних коштів на їх реалізацію склав 16170,66 млн. грн;
- обсяг економії ПЕР від впровадження заходів склав 4497,67 тис. т. у.п.

За даними з областей, економія природного газу склала 1569,83 млн. м³.

12.3 Вплив енергетичної галузі на довкілля

У зв'язку із збільшенням у 2011 році споживання електроенергії практично усіма галузями промисловості та групами споживачів, відповідно зросли обсяги викидів забруднюючих речовин підприємствами паливно-енергетичного комплексу. У 2011 році 614 підприємств з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води здійснили викиди понад 1804,5 тис. т забруднюючих атмосферу речовин, що на 12,7 % більше порівняно з 2010 роком, та 100537,6 тис. т двоокису вуглецю, що становить 105,1 % аналогічних показників попереднього року.

У 2011 році для збільшення корпоративних і бюджетних витрат на екологічні інновації, для очищення у повному обсязі викидів забруднюючих речовин та відходів у повітря і водні об'єкти, зменшення обсягу нераціонально використаних енергії і матеріалів розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577 був затверджений Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011-2015 роки, яким визначено конкретні заходи поетапного досягнення стабілізації і поліпшення стану навколишнього природного середовища України, екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

З метою економічного стимулювання скоро-

чень антропогенних викидів парникових газів в атмосферу у рамках Кіотського протоколу Держкоінвестагентство сприяє реалізації проектів спільного впровадження (ПСВ), які відіграють велику роль у скороченні викидів парникових газів та сприяють залученню інвестицій в Україну.

З початку 2011 року схвалено 240 проектів спільного впровадження.

Обов'язковими критеріями для цих проектів стали, зокрема, високий рівень використання передових екологічно безпечних технологій, насамперед вітчизняних.

Україна утримує першість серед країн, що реалізують проекти спільного впровадження, за показником скорочення викидів парникових газів в рамках впровадження цих проектів. Поточного року Україна увійшла в перелік 20 країн, що утворюють Наглядний комітет спільного впровадження в Секретаріаті Рамкової Конвенції ЗК ООН.

На даний час прийнято на розгляд 26 проектів для схвалення у якості проектів спільного впровадження. Серед них: реконструкція енергоблоків Криворізької, Запорізької, Придніпровської ТЕС ВАТ «Дніпроенерго», розвиток та вдосконалення роботи систем централізованого водопостачання, водовідведення, очистки стоків у м. Львові тощо.

У 2011 році профінансовано проектів з теп-

лосанації об'єктів соціальної сфери (утеплення фасадів та дахів, заміна вікон і дверей) на суму 165 млн. грн

З метою адаптації українського законодавства у сфері енергоефективності до законодавства ЄС Держенергоефективності розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження планів щодо впровадження деяких Директив Європейського Союзу щодо відновлюваних джерел енергії та альтернативних

видів палива», яким передбачено затвердження планів щодо впровадження Директиви 2001/77/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.09.2011 року стосовно сприяння використанню електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії на внутрішньому ринку електричної енергії та Директиви 2003/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 08.05.2003 року щодо сприяння використанню біопалива або іншого відновлюваного палива для транспорту.

12.4 Використання відновлюваних джерел енергії та розвиток альтернативної енергетики

Одним з головних завдань Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010 – 2015 роки (далі – Програма) є оптимізація структури енергетичного балансу держави, у якому частка енергоносіїв, отриманих з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, становитиме у 2015 році не менше 10 %.

В результаті реалізації завдань Програми, на сьогодні в Україні наявна потужна динаміка розвитку відновлюваної енергетики. Встановлена потужність об'єктів відновлюваної енергетики, що виробляють електроенергію, на 1 грудня 2011 року становила 410 МВт (258 МВт з них введено в експлуатацію у 2011 р.), які виробили 333 млн. кВт•г електроенергії, що становить 0,17 % від загального обсягу виробництва електроенергії 194 млрд. кВт•г у 2011 році.

Крім того, протягом 2011 року в Україні вироблено 652 тис. т твердого біопалива (пелети та брикети) з відходів деревини, соломи та лушпиння соняшника, а також 27 тис. т моторного біопалива на основі біоетанолу.

Відповідно до заходів Програми у 2012 році планується ввести в експлуатацію 1213 МВт потужності об'єктів відновлюваної енергетики, що вироблятимуть електричну енергію, та 99 МВт потужності об'єктів відновлюваної енергетики, що вироблятимуть теплову енергію. Це дасть змогу виробити 3798 млн. кВт•г електроенергії та 933 тис. Гкал теплової енергії.

До 2015 року планується ввести в експлуатацію 7118 МВт потужності об'єктів відновлюваної енергетики, що вироблятимуть електричну енергію, та 1122 МВт потужності об'єктів відновлюваної

енергетики, що вироблятимуть теплову енергію.

Для забезпечення подальшої позитивної динаміки розвитку відновлюваної енергетики необхідно вирішити низку проблем.

Показники розвитку відновлюваної енергетики, передбачені Програмою, враховують європейські та світові тенденції розвитку цього напрямку енергетики, а також відповідають міжнародним зобов'язанням України та її прагненню до вступу в Європейський Союз, які полягають у досягненні у 2020 році частки енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у кінцевому споживанні енергії на рівні не менше 12 %. Зазначені показники мають бути враховані в новій редакції Енергетичної стратегії України на період до 2030 року.

На сьогодні управління вітроелектростанціями, побудованими за рахунок бюджетних коштів і які перебувають у державній власності, здійснюють Міненерговугілля, Міноборони, Держводагетство та інші. Попередній аналіз роботи зазначених вітроелектростанцій показує, що у 2011 р. у порівнянні з 2010 р. їх встановлена потужність знизилася на 9 МВт і становить всього 55 МВт. Зменшення встановлених генеруючих потужностей вказує на те, що зазначені центральні органи виконавчої влади не приділяють достатньої уваги розвитку і модернізації вітроелектростанцій.

На даний час щорічний технічно-досяжний потенціал біогазу (рослинного та тваринного походження, звалищ побутових відходів, стічних вод), який оцінюється в 3,5 млн. т у.п., залишається незадіяним. Враховуючи стратегічне завдання щодо необхідності скорочення обсягу споживання імпортованого природного газу, необхідно реалізувати зазначений ресурс у сфері житлово-комунального господарства для вироблення теплової енергії.

13

ТРАНСПОРТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ

13.1 Транспортна мережа України

13.1.1 Структура та обсяги транспортних перевезень

Транспортна галузь відіграє важливу роль в соціально-економічному розвитку країни. Транспортна система визначає умови економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки і якості життя населення. Частка транспортної галузі у валовому внутрішньому продукті України становить понад 9 %, вартість основних виробничих фондів – більше 17 % від загального виробничого потенціалу країни, чисельність зайнятих працівників – близько 7 %.

Україна володіє транспортною мережею, до

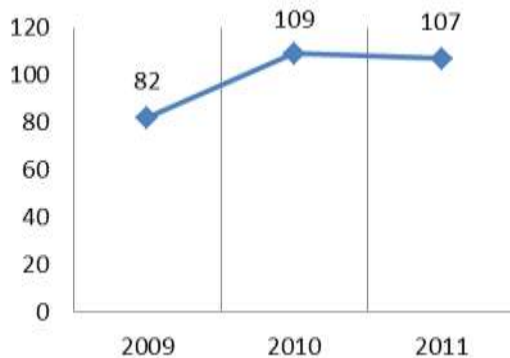
складу якої входить понад 21,64 тис. км головних залізничних колій, 169,6 тис. км автомобільних доріг, 2,1 тис. км внутрішніх водних шляхів, 18 морських торговельних та 10 річкових портів, 28 аеропортів.

Усіма видами транспорту щорічно перевозиться 1,8 млрд. т вантажів та близько 7,0 млрд. пасажирів. Дані щодо перевезень за видами транспорту у 2011 році наведені у Табл. 13.1.

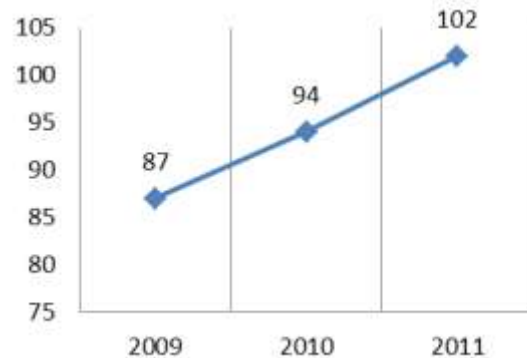
Індекси обсягу перевезення вантажів та відправлення (перевезення) пасажирів транспортом загального користування, порівняно з попередніми роками, графічно зображено на Рис. 13.1.

Табл. 13.1 – Перевезення вантажів та пасажирів за видами транспорту у 2011 році

	Вантажні перевезення				Пасажирські перевезення			
	Обсяги перевезення		Вантажооборот		Обсяги перевезення		Пасажирооборот	
	млн. т	%	млрд. т·км	%	млн.	%	млрд. пас·км	%
Залізничний	469,3	24,9 %	243,9	54,7 %	429,8	6,2 %	50,6	37,7 %
Автомобільний	1252,4	66,4 %	57,3	12,9 %	3611,8	51,7 %	51,5	38,4 %
Водний	9,9	0,5 %	7,3	1,6 %	8,0	0,1 %	0,1	0,1 %
Авіаційний	0,1	0,0 %	0,4	0,1 %	7,5	0,1 %	13,8	10,3 %
Електротранспорт	-	-	-	-	2922,7	41,9 %	18,1	13,5 %
Транспорт всього	155,0	8,2	136,8	30,7	-	-	-	-

а.

б.

Рис. 13.1 – Індеси обсягу перевезень

а – вантажів (відсотків до попереднього року),
б – пасажирів (відсотків до попереднього року).

Органом управління залізничним транспортом загального користування є Державна адміністрація залізничного транспорту України (Укрзалізниця), підпорядкована Мінінфраструктури. До сфери управління Укрзалізниці входять Донецька, Львівська, Одеська, Південна, Південно-Західна та Придніпровська залізниці, а також інші підприємства, установи й організації єдиного виробничо-технологічного комплексу, що забезпечують перевезення вантажів і пасажирів.

Експлуатаційна довжина головних залізничних колій складає понад 21,44 тис. км, з них електрифікованих 10,067 тис. км або 46,5 %. У 2011 році загалом на залізницях пасажирообіг склав – 50593,47 млн. пас. км, вантажообіг – 243865,73 млн. т·км нетто.

На кінець 2011 року трамвайне сполучення мали 22 міста, тролейбусне – 44. У містах Києві, Харкові та Дніпропетровську функціонують метрополітени, кількість станцій у містах Києві – 50, Харкові – 29, Дніпропетровську – 6.

В Україні налічується: аеропортів – 28, аеродромів – 44, вертопалуб – 10, вертодромів – 4, злітно-посадкових майданчиків – 54. На сьогодні цивільна авіація України характеризується подальшим збільшенням її ролі в перевезеннях пасажирів, вантажів та пошти, в задоволенні потреб народного господарства як на території України, так і за її межами. У 2011 році тривало динамічне зростання попиту на ринку авіаперевезень.

За статистичними даними комерційні перевезення пасажирів, вантажів та пошти упродовж року здійснювали 36 вітчизняних авіакомпаній,

виконано 105,3 тис. комерційних рейсів (темп зростання – 106,5 %). Послугами українських авіакомпаній скористалось 7,5 млн. пасажирів, що майже на 23 % більше показника 2010 року. Кількість перевезеного вітчизняними авіакомпаніями вантажу та пошти у звітному році склала 92,1 тис. т, що на 4,8 % більше, ніж за попередній 2010 рік.

Суттєвими факторами, які позитивно впливають на показники діяльності вітчизняних авіапідприємств, є подальше розширення маршрутної мережі та збільшення інтенсивності польотів на опанованих напрямках водночас з оновленням парку повітряних суден. Поряд з цим сьогодні значна увага приділяється заходам з підвищення безпеки польотів та покращення якості обслуговування.

Значне зростання у 2011 році обсягів перевезень пасажирів авіаційним транспортом України забезпечено за рахунок розвитку міжнародних та внутрішніх регулярних перевезень. За підсумками року середній відсоток комерційного завантаження міжнародних регулярних рейсів виріс на 2,9 % порівняно з 2010 роком і склав 53,9 %, внутрішніх – на 2,3 % та склав 52,7 %.

Перевезення вантажів та пошти у 2011 році здійснювала 21 вітчизняна авіакомпанія, традиційно більшу частину перевезень складають перевезень вантажів чартерними рейсами в інших державах в рамках гуманітарних та миротворчих програм ООН, а також згідно контрактів та угод з іншими замовниками.

Комерційні рейси вітчизняних та іноземних авіакомпаній у 2011 році обслуговували 28 україн-

ських аеропортів та аеродромів, за підсумками року пасажиропотоки збільшились на 21,7 % та досягли 12,5 млн. пас. поштовантажопотоки – на 11 % та склали 47,2 тис. т.

Упродовж 2011 року обслуговано 484,3 тис. польотів. Кількість обслугованих польотів, виконаних літаками та вертольотами авіакомпаній України, зросла на 9,5 %.

13.1.2 Склад парку та середній вік транспортних засобів

Станом на кінець 2011 року в Україні налічувалось близько 9,3 млн. колісних транспортних засобів (КТЗ). З них легкових автомобілів – 6,9 млн. од., вантажних – 1,2 млн. од., автобусів – 249 тис. од., мототранспорту – 840,9 тис. од. Понад 50 % КТЗ перебуває в експлуатації більше 10 років, менше 20 % автомобілів перебувають в експлуатації до 3 років.

Склад парку та середній вік залізничного транспорту, відповідно до даних Мініфраструктури, становить:

- тепловози 2457 од. (28 років);
- електровози 1853 од. (36 років);
- дизель-поїзди 320 од. (біля 26 років);
- електропоїзди 1521 од. (понад 29 років);
- пасажирські вагони 6959 од. (понад 27 років);

13.2 Вплив транспорту на довкілля

В цілому в 2011 році викиди в атмосферу забруднюючих речовин в результаті діяльності транспорту та зв'язку України зменшилися на 0,6 %, порівняно з 2010 роком, та сягнули відмітки 195,4 тис. т, проте спостерігалось незначне підвищення викидів двоокису вуглецю до 5711,0 тис. т, що складає 102 % аналогічних показників попереднього року. Обсяги викидів забруднювальних речовин та парникових газів від всіх видів транспорту у 2011 р. показані в Табл. 13.3.

За даними Державіаслужби, кількість літаків і вертольотів на кінець 2011 року становила 350 од.

На здійснення заходів щодо зменшення

– вантажні вагони усіх типів 187 339 од. (22 роки).

Для заміни частини парку тягового рухомого складу, який відпрацював нормативний термін служби, Укрзалізниця розробила Комплексну програму оновлення залізничного рухомого складу України на 2008-2020 роки.

Останніми роками в Україні намітилася тенденція до збільшення середнього віку автомобілів, що перебувають в експлуатації, що пояснюється кризою 2009-2010 років, коли продаж нових автомобілів різко скоротився. Омолодження парку відбувається не так істотно, між тим, самі автомобілі старіють. Ці два тренди призвели до зростання середнього віку автомобілів. Омолодження автотранспорту на дорогах відбувалося з 2005 до 2008 року, коли обсяг продажу нових авто щороку перевищував реалізацію старих автомобілів. Але запас «міцності», який став результатом активного продажу в докризові роки, закінчився. Середній вік автомобілів в Україні сьогодні такий самий, як у 2005-2006 роках, враховуючи, що середній вік автомобілів, які продаються на вторинному ринку України в поточному році становив 15 років.

Склад парку та середній вік міського електротранспорту та морських і річкових суден зведено у Табл. 13.2.

шкідливого впливу на стан довкілля та здоров'я людей від функціонування залізничного транспорту, дотримання вимог природоохоронного законодавства, забезпечення екологічної безпеки та ощадливе використання природних ресурсів залізничною галуззю у 2011 році було спрямовано понад 1 млрд. грн капітальних інвестицій та поточних витрат: з охорони атмосферного повітря, водних ресурсів, земель, надр, мінеральних та рослинних ресурсів, на поводження з відходами, здійснення виробничого контролю за станом довкілля та ін., що втричі перевищило кошти 2010 року.

Табл. 13.2 – Склад парку та середній вік міського електротранспорту та морських і річкових суден

Вид транспорту	Усього	за часом експлуатації			
		до 5 років	від 5 до 10 років	від 10 до 15 років	більше 15 років
Морські та річкові судна					
Морські судна	910	28	24	66	792
Річкові судна	2040	140	23	136	1741
Міський електротранспорт					
Тролейбусні машини	3714	703	430	238	2343
Трамвайні вагони	2412	45	75	53	2239
Вагони метрополітенів	1128	108	95	46	879

Табл. 13.3 – Обсяги викидів забруднювальних речовин та парникових газів від всіх видів транспорту у 2011 р.

	Обсяги викидів, т	Збільшення (+), зменшення (-) проти 2010.т	Обсяги викидів у 2011 р. до 2010, %	Розподіл обсягів викидів у 2011, %
Неметанові леткі органічні сполуки (НМЛОС)	285580,4	-7684,0	97,4	11,4
Метан	8000,6	-174,1	97,9	0,3
Бенз(а)пірен	174,4	10,3	106,3	0,0
Сажа	34356,5	1941,6	106,0	1,4
Азоту (1) оксид [N ₂ O]	2143,2	-11,2	99,5	0,1
Аміак	20,6	-1,1	94,7	0,0
Двоокис сірки	30276,5	1367,6	104,7	1,2
Окис вуглецю	1842093,0	-45957,2	97,6	73,6
Двоокис вуглецю	33749346,0	560476,6	101,7	-

З урахуванням пріоритетності капітальних вкладень на залізничному транспорті протягом року було реалізовано інвестиційні проекти та заходи по будівництву і ремонту об'єктів водопостачання та водовідведення, очисних каналізаційних споруд, по будівництву та реконструкції котелень з переводом на більш ефективні види палива, по електрифікації залізниць, по поліпшенню та оновленню основних засобів, впровадженню у виробничі процеси оборотних і повторних систем водопостачання, пилогазоочисних установок, сучасних технологій, що забезпечуватимуть дотримання екологічних нормативів та раціональне використання природних ресурсів об'єктами галузі. Серед заходів, здійснених протягом 2011 року, слід окремо відзначити такі:

- роботи по електрифікації окремих ділянок Донецької, Південної та Південно-Західної залізниць;
- впровадження та реконструкція вагонних машин та мийних комплексів;
- роботи по заміні масляних високовольтних вимикачів на вакуумні або елегазові;
- впровадження пасажирських вагонів з вакуумними туалетами;
- будівництво, розширення та реконструкція протиерозійних, гідротехнічних, протизсувних споруд, а також проведення заходів з захисту від підтоплення і затоплення, направлених на запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів, усуненню або зниженню до допустимого рівня їх негативного впливу на території і об'єкти залізничного транспорту;
- значний обсяг робіт по утриманню захисних лісонасаджень, розташованих уздовж залізничних колій, знищенню чагарників та бур'янів у смугі відведення залізниць.

У результаті здійснених заходів у 2011 році в порівнянні з 2010 роком залізниця зменшила:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів на 281,6 т, або на 3 %;
- використання свіжої води на 557,2 тис. м³, або на 3,7 %;
- скидання недостатньо-очищених зворотних вод у водойми на 103,1 тис. м³ або на 17,8 %.

На покращення стану навколишнього природного середовища були спрямовані також заходи, здійснені за власні кошти підприємствами залізничного транспорту, із благоустрою та озеленення в рамках всеукраїнської акції з благоустрою територій населених пунктів, з метою упорядкування об'єктів і територій, з них: у межах територій, прилеглих до земляного полотна залізниць, було очищено від сміття 341 км берегів річок, озер, ставків, ліквідовано 6495 несанкціонованих сміттєзвалищ, які не перебувають на балансі залізничних підприємств, висаджено понад 36 тисяч дерев та 27 тисяч кущів тощо.

Автомобільний транспорт спричиняє найбільшу частку (91 %) викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел, що становить понад третину від загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря України. Проте, найбільшою екологічною небезпекою є те, що автотранспорт дає 70-90 % від загальної кількості викидів забруднюючих речовин до повітряного басейну більшості міст країни.

В середньому в Україні на 1 кв. км території припадає майже 4 тонни шкідливих викидів в атмосферне повітря від автомобілів, а на одного мешканця – понад 50 кг.

У м. Києві, наприклад, шкідливі викиди автотранспорту становлять 213 тис. т або майже 96 % від загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря міста. На 1 кв. км території м. Києва припадає 254 т шкідливих викидів в атмосферне повітря від автомобілів, а на одного мешканця – майже 76 кг.

За експертними оцінками, щорічно сукупні економічні збитки у країні внаслідок негативного екологічного впливу автотранспорту становлять понад 20 млрд. грн.

Значною мірою вплив автомобільного транспорту на навколишнє природне середовище залежить від рівня екологічної безпечності конструкції колісних транспортних засобів (КТЗ), яка, у свою чергу, визначається рівнем вимог національного законодавства та стандартів, а також ефективністю технічного регулювання допуску КТЗ до експлуатації.

13.3 Заходи щодо зменшення впливу транспорту на довкілля

У 2011 році Мінінфраструктури та ДП «ДержавтотрансНДІпроект» здійснювали доопрацювання та супроводження проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про деякі питання ввезення на митну територію України та реєстрації транспортних засобів», за яким в Україні мають поетапно запроваджуватися екологічні норми, порівнянні з європейськими нормами, до всіх КТЗ, що вперше реєструються в Україні. ДП «ДержавтотрансНДІпроект» у 2011 році продовжувало роботу зі створення інструменту для технічного регулювання допуску транспортних засобів до експлуатації – національного науково-дослідного випробувального центру визначення відповідності КТЗ ековимогам стандартів і технічних регламентів. Важливою подією стало введення в експлуатацію першого в Україні дослідного зразка системи CVS для визначення масових викидів забруднюючих речовин під час стендового випробовування КТЗ за їздовими циклами згідно з Правилами ЄЕК ООН № 40, 47, 83, 101, 103, що дозволяє на принципово новому рівні здійснювати підтвердження відповідності екологічних показників КТЗ в Україні та виконувати важливі науково-теоретичні та прикладні дослідження.

ДП «ДержавтотрансНДІпроект» розробило Методику оцінки викидів парникових газів від автомобільного транспорту із застосуванням методів вищого рівня і уточнило інвентаризацію викидів за 2009 рік.

З метою обмеження негативного впливу автомобільних доріг загального користування Укравтодором у 2008 році було розроблено «Програму Укравтодору з охорони навколишнього середовища на період 2008-2011 років» згідно якої, в тому числі у 2011 році, виконувався комплекс заходів з підвищення екологічної безпеки автомобільних доріг загального користування, забезпечення вимог природоохоронного законодавства України і сприяння екологічно збалансованого розвитку держави шляхом обмеження негативного впливу дорожньої складової та виробничих баз дорожнього господарства на навколишнє середовище за рахунок забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг та покращення їх споживчих вла-

стивостей, естетичних і комфортних якостей. У зв'язку із завершенням вказаної програми Укравтодор розробив та затвердив у 2011 році «Програму Укравтодору з охорони навколишнього середовища на період 2012-2015 років», згідно якої виконання комплексу заходів продовжується.

Верховною Радою України прийнято Повітряний кодекс України від 19.05.2011, закон, що регулює галузь цивільної авіації. Зокрема, статті 83 та 84 Розділу X регулюють питання охорони довкілля. На підставі цього закону розробляється програма запровадження нормативно-правової бази для реалізації практики та рекомендацій ICAO щодо довкілля в галузі авіації, зокрема принцип «de minimis» (у рамках діяльності цивільної авіації на обмеження або зменшення емісій, що впливають на глобальну зміну клімату).

Податковим кодексом України від 02.12.2010 Розділом VIII «Екологічний податок» передбачено справляння екологічного збору в розмірі 47 грн за тонну авіаційного бензину та 58 грн за тонну гасу.

З 01.01.2012 р. запроваджено в дію положення Директиви ЄС 2008/101/ЄС щодо включення авіації до Європейської системи торгівлі квотами (ЄСТВ) на викиди парникових газів.

Резолюція А37-19 (Зведена заява про постійну політику і практику ICAO у сфері охорони довкілля. Зміна клімату), закликає держави до кінця червня 2012 року представити в ICAO План дій з викладом їх національної політики і діяльності, щодо досягнення середнього щорічного підвищення паливної ефективності на 2 % до 2020 року. Згідно рішення Європейської конференції цивільної авіації (DGCA/60/SP), держави-члени ЄКЦА, включаючи Україну, погодились надати свій Національний план до ICAO та узгодили формат такого Плану.

Впродовж 2011 року на об'єктах інфраструктури та плавзасобах морського та річкового транспорту трапилось 8 аварійних подій, внаслідок яких відбулося забруднення довкілля, Забруднення ліквідовані силами підприємств галузі морського та річкового транспорту із залученням представників регіональних екологічних інспекцій.

14

ЗБАЛАНСОВАНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА СПОЖИВАННЯ

14.1 Тенденції та характеристика споживання

Розглядаючи виробництво в контексті сталого розвитку можна відзначити, що метою і елементом сталого розвитку є створення безвідходної або маловідходної моделі виробництва. Безвідходність полягає у тому, що лише незначна частка початкової сировини у процесі виробництва переходить у прямі відходи.

Ці відходи механічно, а у ряді випадків – фізично, хімічно, радіаційно забруднюють навколишнє природне середовище. Для досягнення сталого розвитку усі відходи повинні використовуватися у виробництві або знешкоджуватися, щоб у подальшому вони не спричиняли шкоду екосистемам.

Варто зазначити, що сучасна ринкова економіка побудована на принципі задоволення всезростаючих бажань суспільства.

Сучасне глобалізоване суспільство налаштовує людей до все більшого і більшого споживання ще й психологічно, за допомогою різноманітних маркетингових технологій. При цьому навантаження на довкілля зростає, ресурси вичерпуються,

Якщо технологічний розвиток може вивести населення Землі із кризи виробництва, то в той же час людству потрібна нова модель споживання, яка б орієнтувалася на підтримку стабільності усієї геосистеми планети, на задоволення суспільних потреб в першу чергу, і лише потім – на задоволення особистих потреб споживача.

Високу частку в українському експорті посідає продукція галузей, які використовують значні обсяги природних ресурсів, що спричиняє загострення екологічних проблем, погіршення еколого-економічних параметрів господарського комплексу країни порівняно з іншими країнами світу, збільшення рівня питомої природоємності економіки України.

На сьогодні ринок диктує нові умови до якості виробництва, продукції. Це пов'язано з тим, що стійке положення підприємства на ринку товарів та послуг визначається рівнем конкурентоспроможності. Останнім часом все більше уваги звертається на якість не тільки продукції, а й на вплив виробництва та виробленої продукції на довкілля.

Процес наближення українського законодавства до законодавства Європейського Союзу вимагає дотримання відповідних екологічних вимог, гармонізації у сфері правового регулювання охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

При цьому поступовий перехід України на шлях сталого розвитку через поглиблення ринкових перетворень неможливий без визначення якісно нової моделі екологічного управління та формування ідеологічної платформи еколого-збалансованого природокористування.

Основними рушійними силами цього процесу повинні стати:

- розробка Національної концепції політики сталого споживання та виробництва;
- імплементація ідеології «зеленої» економіки, впровадження та розвитку більш чистих виробництв, «найкращих доступних технологій» (Best Available Techniques) в секторальній політиці;
- визначення критеріїв екологізації споживчої політики в структурі пріоритетів сучасної секторальної політики України;

14.2 Структурна перебудова та екологізація економіки

Структура економіки України сформувалася в складі колишнього Радянського Союзу і була підпорядкована цілям його розвитку та цілям країни колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги.

В Україні було створено потужний паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хімічний і нафтохімічний, будівельний, агропромисловий виробничі комплекси. Економіка нашої держави у складі колишнього народногосподарського комплексу СРСР була підпорядкована політиці, і в першу чергу військовим інтересам, існуючій на той час гонці озброєнь. Це вимагало великої кількості сировини, матеріалів та енергії, при цьому екологічний чинник не брався до уваги.

В результаті майже третина всієї промислової продукції України у 1990 р. припадала на паливно-енергетичні, металургійні та хімічні виробництва. Це робило економіку енерго- та матеріаломісткою. Майже половину вироблених матеріалів складали метали, обсяг продукції хімічної і нафтохімічної промисловості досягав 5,5 %. В Україні, територія якої становила 7 % від території СРСР, а населення – 18 %, було сконцентровано понад третину союзних потужностей металургійного виробництва, чверть видобутку вугілля, значну частину виробництва устаткування. Це свідчить, що галузева структура промисловості України занадто обтяжена виробництвом первинних ресурсів та напівфабрикатів. Частка паливно-енергетичного комплексу у структурі промисловості України більш ніж удвічі вища, ніж у структурі промислового виробництва таких країн, як Франція, Німеччина, Італія, а металургійного комплексу – майже втричі.

Неефективною залишається і структура па-

- формування свідомого менталітету еколого-збалансованого споживання та виробництва;
- активізація дієвих важелів переходу до сталого споживання та виробництва через запровадження інструментів екологічного аудиту, сертифікації, маркування тощо.

Незважаючи на прийняті міжнародні зобов'язання, в Україні на цей час відсутня окрема цілеспрямована державна політика чи стратегія з питання сталого споживання та виробництва. Тільки з затвердженням Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року та Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки питання впровадження сталого споживання та виробництва вперше отримало свій законодавчий базис. Зокрема, передбачено:

- підготувати проект Концепції 10-річних політик сталого споживання та виробництва згідно з Йоганнесбурзьким планом дій;
- удосконалити методичну базу з питань визначення та оцінки екологічних показників, які застосовують у сфері виробництва і споживання продукції.

ливно-енергетичного балансу країни, паливний баланс складається переважно з нафти і газу, наявність яких залежить від монопольного постачальника – Росії.

Сировинна та напівфабрикатна спрямованість промислового виробництва України, окрім низької рентабельності, зумовлює високу енергомісткість національного продукту і загрози техногену навантаженість на навколишнє природне середовище.

Галузева структурна недосконалість доповнюється науково-технічною відсталістю багатьох галузей матеріального виробництва, низькою їх товарністю щодо виготовлення кінцевої продукції, сировинною та напівфабрикатною спрямованістю експорту, залежністю від монопольного імпорту енергоносіїв та деяких інших особливо важливих видів сировинних ресурсів, переважно військовою орієнтацією машинобудівного комплексу. Ресурсомісткий та переважно витратний фактор виробництва, зорієнтований на дешеві ресурси колишнього СРСР, значно знижує конкурентоздатність українських товарів на зовнішніх ринках.

Структура економіки України характеризується також територіальними диспропорціями у рівнях економічного розвитку більшості регіональних господарських комплексів, нераціональним використанням їх природно-ресурсного та виробничого потенціалу. Диференціація між областями за рівнем виробництва промислової і сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного жителя вища за подвійну.

Критерієм сталого розвитку суспільства має стати не поточний приріст обсягів виробництва, а потенціал його зростання в умовах збереження і

переходу до прискореного поліпшення якісних показників навколишнього природного середовища, що є підґрунтям екологізації економіки.

Стратегія сталого розвитку потребує врахування екологічної складової в економіці як індикатора національної конкурентоспроможності і раціонального природокористування. Однак протягом майже двох десятиліть державності Україна ще не сформувала послідовну стратегію сталого розвитку країни, яка б визначила його принципи, напрямки й цілі.

Хоч за роки незалежності економіка України зазнала величезних змін, проте в структурному плані вона залишилася технологічно нерозвинутою, в якій домінують галузі, що виробляють продукцію з низьким рівнем доданої вартості.

Ця ситуація в її динамічному прояві призвела до значних негативних екологічних та економічних наслідків. Такий розвиток подій у першу чергу завдає збитків екологічній системі у вигляді дедалі зростаючого обсягу вилучення природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища. У значних масштабах відтворюються виробництва і галузі старих технологічних укладів, які, споживаючи значні обсяги ресурсів, відзначаються порівняно нижчою економічною ефективністю їх використання. Таким чином, спостерігається перевитрата ресурсів для функціонування економіки.

З іншого боку, простежується і зростання забруднення навколишнього природного середовища, оскільки старим технологічним системам властива низька екологічна ефективність виробництва. Крім розглянутих суто екологічних деструктивних наслідків, застарілі технології призводять і до економічних перевитрат, що негативно впливає на загальну ефективність та безпеку розвитку такої економіки.

Щодо галузевої структури промислового виробництва, то вона залишається неефективною. Частка машинобудування у структурі промислового виробництва мала тенденцію до незначного підвищення з 10,9 % – у 2010 році (частка в обсязі реалізованої продукції) до 11,6 % у 2011 році. Зменшилися обсяги переробної промисловості з 68,6 % (у 2010 р.) до 66,3 % (у 2011 р.).

Разом з тим, збільшила свою частку в промисловому виробництві добувна промисловість – з 10,0 % (у 2010 р.) до 11,0 % (у 2011 р.), а також хімічна та нафтохімічна промисловість – з 5,9 % (у 2010 р.) до 6,7 % (у 2011 р.).

Питома вага видів діяльності, які входять до складу легкої та целюлозно-паперової промисловості, майже не змінилася, зокрема легка промисловість: 2010 рік – 0,8 %, 2011 рік – 0,7 %; виробництво деревини та виробів з дерева – відповідно 0,7 і 0,7 %; целюлозно-паперова, поліграфічна і видавнича справа -2,4 і 2,1 %. Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за видами діяльності в 2001-2011 роках наведено в Табл. 14.1.

Таким чином, понад дві третини загального обсягу реалізованої промислової продукції припа-

дає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси.

Відсутність або неефективна економічна підтримка високотехнологічних галузей промисловості призвели до зменшення у структурі випуску частки видів промислової діяльності, орієнтованих на внутрішній ринок. Іншою важливою тенденцією стали низькі темпи модернізації виробництва. В той час, як провідні країни світу широко використовували можливості інноваційної розбудови економіки, промисловість України базується переважно на традиційних технологіях, започаткованих ще на ранніх стадіях індустріалізації.

Негативні структурні зміни спричинюють не лише низьку економічну ефективність, а й призводять до деградації довкілля та вичерпання запасів природних ресурсів.

У 2011 р. промислове виробництво в Україні продовжило післякризове зростання, проте темпи його приросту уповільнились до 7,3 % проти 11,2 % у 2010 р.

Позитивну динаміку у 2011 р. забезпечували, в основному, експортно-орієнтовані галузі. Найбільше зростання зафіксовано у машинобудуванні (17,2 %), що зумовлено приростом виробництва транспортних засобів та устаткування (22,6 %), зокрема, виробництва автомобілів, причепів та напівпричепів (21,5 %) і залізничного рухомого складу (28,4 %), хімічній та нафтохімічній промисловості (14,4 %), металургійному виробництві (8,9 %).

У зв'язку з цим, одним з пріоритетних завдань стратегії на шляху до збалансованого розвитку України стає запровадження нових принципів та ефективних заходів, спрямованих на інтеграцію екологічної складової в усі галузі економіки.

Провідну роль у механізмі екологізації відіграє державна політика, яка визначає умови раціонального використання природних ресурсів, поліпшення якості навколишнього природного середовища, створює інституціональне забезпечення екологізації суспільного виробництва.

«Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року», передбачено:

- розроблення та впровадження нормативно-правового забезпечення обов'язковості інтеграції екологічної політики до інших документів, що містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку до року;

- розвиток у рамках процесу «Довкілля для України» партнерства між секторами суспільства для залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін;

- впровадження систем екологічного управління та підготовка державних цільових програм з екологізації деяких галузей національної економіки, що передбачають технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів;

– розроблення і введення до 2015 року системи стимулів для суб'єктів господарювання, що впроваджують систему екологічного управління, принципи корпоративної соціальної відповідальності, застосовують екологічний аудит, сертифіка-

цію виробництва продукції, її якості, згідно з міжнародними природоохоронними стандартами, поліпшують екологічні характеристики продукції, відповідно до встановлених міжнародних екологічних стандартів.

Табл. 14.1 – Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2011 роки

Галузі промисловості	Роки							
	2001		2005		2010		2011	
	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку
Промисловість	210842,7	100	468562,6	100	1065108,2	100	1329256,3	100
Добувна промисловість	20549,0	9,7	38867,1	8,3	106933,7	10,0	146833,2	11,0
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	13674,6	6,5	21369,5	4,6	52651,9	4,9	74335,0	5,6
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	6874,4	3,2	17497,6	3,7	54281,8	5,1	72498,2	5,4
Переробна промисловість з неї:	138042,9	65,5	355079,9	75,8	730544,1	68,6	881141,1	66,3
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	34905,4	16,6	76329,1	16,3	192154,1	18,0	220245,5	16,6
Легка промисловість	3049,1	1,4	5014,2	1,1	8529,7	0,8	9972,5	0,7
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	1426,0	0,7	3719,4	0,8	7384,8	0,7	9512,1	0,7
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	5025,5	2,4	11617,2	2,5	26004,0	2,4	28360,0	2,1
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	10226,3	4,9	44030,0	9,4	73003,0	6,9	75502,9	5,7
Хімічна та нафтохімічна промисловість	12598,9	6,0	30161,6	6,4	62303,9	5,9	88508,0	6,7
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	5710,3	2,7	13530,1	2,9	27967,3	2,6	35198,6	2,7
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	38045,7	18,0	103331,4	22,1	199901,3	18,8	241064,3	18,1
Машинобудування	21523,1	10,2	59668,1	12,7	116348,5	10,9	154184,9	11,6
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	52250,8	24,8	74615,6	15,9	227630,4	21,4	301282,0	22,7

У промисловості та енергетиці:

– схвалення у 2012 році Концепції впровадження в Україні більш чистого виробництва й затвердження до 2015 року відповідної стратегії та національного плану дій;

– розроблення до 2015 року методології визначення ступеня екологічного ризику, зумовленого виробничою діяльністю екологічно небезпечних об'єктів.

У транспортно-дорожній галузі:

– створення до 2015 року економічних умов для розвитку інфраструктури екологічно чистих видів транспорту, зокрема громадського, зби-

льшення до 2020 року частки громадського транспорту в загальній інфраструктурі на 25 %;

– підвищення вимог до забезпечення екологічної безпеки та надійності трубопровідного транспорту.

У житлово-комунальному господарстві та будівництві:

– перегляд нормативно-правової бази з метою забезпечення природоохоронних вимог, зокрема щодо енерго- та ресурсозбереження, у процесі промислового та житлового проектування, будівництва, реконструкції та демонтажу споруд;

– підвищення енерго- та ресурсозбереження в багатоквартирних будинках.

У сільському господарстві:

– створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 році двократного збільшення площ їх використання до базового рівня.

Також зазначається, що під час розроблення програм наукового та інноваційного розвитку необхідно враховувати потребу в раціоналізації та оптимізації природокористування, зокрема технологічного переоснащення виробництва шляхом:

– енергозбереження, розвитку відновлюваних та альтернативних джерел енергії, а також збільшення обсягу використання джерел енергії з низьким рівнем викидів CO₂;

– ресурсозбереження, зменшення питомого споживання земельних ресурсів, води, деревини, мінеральних та органічних речовин природного походження на одиницю виробленої продукції, забезпечення якіснішого та комплексного їх

перероблення, а також використання відходів як сировини, їх повнішої переробки для виробництва продукції і товарів широкого вжитку;

– удосконалення технологій уловлення забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря та забруднюючих речовин, що скидаються у водні об'єкти, мінімізації утворення відходів;

– розроблення нових нормативів якості навколишнього природного середовища, нормативів безпеки використання природних ресурсів, граничних нормативів впливу на навколишнє природне середовище, стандартів екологічної безпеки тощо;

– розвитку технологій промислового та сільськогосподарського виробництва, що унеможливають або зменшують обсяг використання екологічно небезпечних хімічних речовин та їхніх сполук;

– виконання регіональних програм соціально-економічного розвитку та схем територіального й місцевого планування з дотриманням принципів сталого розвитку та розвитку екомережі.

14.3 Впровадження елементів «більш чистого виробництва»

Одним із шляхів зменшення техногенного навантаження на довкілля є впровадження більш чистого виробництва (далі – БЧВ).

Необхідність розвитку і впровадження БЧВ визначено у ряді міжнародних документів, серед яких:

«Декларація тисячоліття» та «План виконання рішень Всесвітнього Саміту на вищому рівні зі сталого розвитку», що відбувся в Йоганнесбурзі у 2002 році, в яких ухвалено застосування стратегій і заходів, спрямованих на заохочення сталих моделей споживання і виробництва на основі підходу, згідно з яким, забруднювач несе фінансову відповідальність та розроблення стратегій виробництва і споживання, спрямованих на підвищення якості послуг, що надаються, із одночасним ослабленням впливу на природне середовище і здоров'я;

«Декларація міністрів охорони навколишнього природного середовища регіону ЄЕК ООН 4-ї конференції «Довкілля для Європи» (Орхус, 1998), в якій прийнято зобов'язання стимулювати, заохочувати і посилено підтримувати процес здійснення ефективних планів раціонального використання навколишнього природного середовища на підприємствах;

«Рекомендації Європейського Економічного Комітету ООН з екологічної політики в Україні» (схвалені Комітетом екологічної політики ЄЕК ООН), які окреслюють такі завдання:

а) необхідно розробити і схвалити національну стратегію БЧВ, а також сформулювати програмні політичні завдання, управлінські заходи, інформаційні засоби, освітні та навчальні програми та інші положення, які забезпечать розвиток, організаційне впорядкування і залучення джерел фінансування БЧВ. Стратегія має включати план виконання заходів (з певними часовими рамками)

і сприяти міжсекторальній інтеграції чистого виробництва;

б) Мінприроди України має почати розроблення інформаційного забезпечення потенційно можливого економічного зростання завдяки впровадженню на українських підприємствах БЧВ. У навчальний план університетів, бізнес-шкіл та інших навчальних закладів необхідно включити освітні та навчальні програми з основ екологічно чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;

в) у кожному промисловому регіоні України необхідно створити центри БЧВ. Вони мають брати активну участь у розвитку принципів такого виробництва.

Положення щодо впровадження БЧВ відображено в законах України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» та «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», «Концепції державної промислової політики», затвердженої Указом Президента України від 12 лютого 2003 року № 102/2003, «Рекомендаціях парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні», затверджених Постановою Верховної ради України від 20 лютого 2003 року № 2565.

Однак відповідної стратегії і програми дій для розв'язання поставленої проблеми з урахуванням наявних соціально-економічних, технічних і фінансових можливостей та ресурсів в країні до цього часу не прийнято.

З середини 90-х років в Україні розпочато виконання ряду міжнародних програм та проєктів технічної допомоги з питань впровадження БЧВ, зокрема:

– «Український центр чистих технологій», створений у рамках проекту UNIDO в 2003 році на основі Енергетичного центру ЄС (1995) та українсько-данського проекту «Чисті технології в машинобудівних галузях промисловості України» (2000);

– Проект ПРООН/ГЕФ «Реалізація Стратегічної програми дій для басейну Дніпра з метою зменшення забруднення стійкими токсичними забруднюючими речовинами» (2009-2012), у рамках якого передбачено компонент «Виконання ряду пілотних проектів з впровадження методів більш чистого виробництва на декількох малих і середніх промислових підприємствах, що скидають стічні води в водоканали, включаючи розробку стійких механізмів фінансування БЧВ та процедури залучення місцевих органів самоврядування у процес регулювання забруднення та розвитку моніторингу»;

– Програма «Чисте виробництво» NEFCO. Північна екологічна фінансова корпорація (NEFCO) – міжнародна фінансова організація, створена Ісландією, Норвегією, Данією, Швецією та Фінляндією з метою інвестицій у проекти, які мають позитивний вплив на екологічний стан. Корпорація дає можливість приватним підприємствам одержати пільговий цільовий кредит (від 400 тис. до 5 млн. євро) для технічної модернізації (оптимізації) систем енергопостачання, опалення, гарячого водопостачання, водокористування. З 2003 року розпочала інвестувати в українські екологічні та енергозберігаючі проекти в енергетиці, сільському господарстві та промисловому виробництві.

У вересні 2010 року Верховна Рада ратифікувала рамкову угоду про співпрацю з NEFCO.

Основними проблемами впровадження БЧВ в Україні, які потребують розв'язання є:

– відсутність законодавчих норм, які без-

посередньо стосуються сприяння і стимулювання виробників до впровадження та розвитку БЧВ;

– відсутність достатньої державної підтримки щодо реалізації заходів, що стосуються впровадження та розвитку природоохоронних ресурсозберігаючих і маловідходних технологій, передбачених різними державними та галузевими програмами і планами;

– відсутність на промислових підприємствах підготовлених фахівців з питань БЧВ та екологічного управління, незадовільна обізнаність керівників і фахівців підприємств з європейським і світовим досвідом у сфері екологічного менеджменту, в тому числі щодо переваги (соціально-економічних, екологічних) БЧВ, недостатній рівень екологічної освіти, самосвідомості та екологічної культури працівників і керівників підприємств;

– відсутність на більшості підприємств сертифікованої системи екологічного менеджменту (стандартів ISO 14000 та ISO 9000) та здійснення вкрай повільними темпами, відповідних інформаційно-освітніх заходів через недостатній рівень державної підтримки їх стимулювання і впровадження та ін.

– недостатність інформування та широкої пропаганди основ БЧВ, позитивного досвіду його впровадження в Україні та за кордоном, у тому числі популяризації сучасних проектів успішного використання як зразків, налагодження взаємодії та обміну інформацією з цих питань.

Важливою передумовою розв'язання наведених проблем та забезпечення практичного впровадження стратегії БЧВ в Україні є послідовне виконання заходів, передбачених Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року та Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки.

14.4 Ефективність використання природних ресурсів

Одним з найважливіших чинників забезпечення переходу суспільства до моделі сталого розвитку є підвищення еколого-економічної ефективності господарської діяльності. Йдеться про необхідність зменшення обсягів природних ресурсів, які витрачають на виготовлення кожної одиниці продукції, зниження відходів, утворення яких пов'язане з виробництвом одиниці продукції кожного із секторів (галузей) господарства та економіки загалом.

Однією з найістотніших перешкод для екологізації структурних змін є відсутність належної ринкової ціни природних ресурсів в Україні. Рентабельність природоексплуатуючих видів діяльності навіть в умовах надзвичайно низького технологічного рівня виробництва є вищою, ніж в інших секторах промисловості. Їх підвищення прибутковості є результатом надмірної експлуатації природних ресурсів, за яку суспільство не отримує еквівалентного відшкодування.

Економіка, деформована в бік важких галузей виробництва, в загальному потребує в 4-5 ра-

зів більше матеріальних, капітальних, енергетичних, мінеральних та інших ресурсів порівняно з економікою країн зі збалансованою структурою промисловості, в яких значну частку становлять легка промисловість, сфера послуг та наукоємні сучасні виробництва.

Україна є ресурсозалежною державою від вуглеводневих ресурсів і щоразу більше стикається з проблемами ефективного енергозабезпечення, насамперед виробничого сектора економіки.

Енергозалежність – це фактор, який Україна має мінімізувати насамперед. Причому основною проблемою є не дефіцит енергоресурсів, а висока енергоємність виробництва.

Аналіз проблем використання та заощадження енергоресурсів у контексті поточної макроекономічної кон'юнктури дає можливість визначити кілька головних причин високої енергозатратності вітчизняної економіки:

– структурні диспропорції економіки (значна питома вага енергоємних виробництв). Для

зростання ефективності використання енергоресурсів важливою є підтримка реформ, що удосконалюють галузеву та інституціональну структуру і опосередковано стимулюють енергозбереження;

- технологічна відсталість і значна фізична та моральна зношеність основних фондів енергозатратних галузей – промисловості, транспорту, житлово-комунального господарства. За цих умов необхідне сприяння процесам реформування власності, де вони є доцільними на цьому етапі, а також аграрного сектора.

З урахуванням причин високої енерговитратності української економіки та перспективних напрямів її зниження, а також світового досвіду щодо успішної реалізації політики підвищення енергоефективності виробництва можна назвати основні напрями політики енергозбереження, орієнтовані на вітчизняних споживачів паливно-енергетичних ресурсів:

- впровадження нових технологій галузевого виробництва, які мають низький рівень енерговитрат та є екологічно прийнятними;

- застосування адміністративних і економічних важелів для скорочення енерговитратності виробництва: обов'язкова енергетична паспортизація підприємств; запровадження регулярної практики енергоаудиту галузевих виробництв та реалізації відповідних програм енергоощадних заходів.

В Україні розроблена «Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2015 роки», яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 р. № 243.

Метою Програми є:

- створення умов для наближення енергоємності валового внутрішнього продукту України до рівня розвинутих країн та стандартів Європейського Союзу, зниження рівня енергоємності валового внутрішнього продукту протягом строку дії Програми на 20 відсотків порівняно з 2008 роком (щороку на 3,3 відсотка), підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів і посилення конкурентоспроможності національної економіки;

- оптимізація структури енергетичного балансу держави, у якому частка енергоносіїв, отриманих з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, становитиме у 2015 році не менш як 10 відсотків, шляхом зменшення частки імпортованих викопних органічних видів енергоресурсів, зокрема природного газу, та заміщення їх альтернативними видами енергоресурсів, у тому числі вторинними, за умови належного фінансування Програми.

14.5 Оцінка «життєвого циклу виробництва»

Одним із методів, спрямованих на зниження впливів на довкілля, що пов'язане з виробництвом та споживанням продукції, є так звана оцінка життєвого циклу продукції.

Оцінка життєвого циклу продукції визначена

Передбачено, що виконання Програми зокрема, дасть змогу:

- оптимізувати структуру енергетичного балансу держави, у якому частка енергоносіїв, отриманих з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, становитиме у 2015 році не менш як 10 відсотків;

- підвищити рівень енергетичної безпеки держави та конкурентоспроможності національної економіки;

- зменшити залежність України від імпортованих енергоносіїв, обсяг споживання органічного палива, техногенний вплив на довкілля і підвищити рівень екологічної безпеки систем теплопостачання;

- зменшити обсяг виробничих витрат на 10 відсотків, невиробничих витрат енергоносіїв – на 25 відсотків рівня відповідних показників, що діяли на момент прийняття Програми;

- оптимізувати структуру енергетичного балансу держави, зокрема забезпечити зменшення частки природного газу та нафтопродуктів, вугілля і торфу, заміщення їх іншими видами енергетичних ресурсів, насамперед отриманими з альтернативних джерел енергії, та вторинними енергетичними ресурсами.

Важливим нормативним актом у сфері енергозбереження є галузева програма енергоефективності та енергозбереження на період до 2017 року, затверджена наказом Мінпромполітики України від 25 лютого 2009 року № 152.

Галузева програма енергоефективності та енергозбереження поєднує відповідні програми гірничо-металургійного, хімічного й нафтохімічного комплексів, машинобудування та легкої і деревообробної галузей на період до 2017 року, метою яких є зниження енергоємності продукції за рахунок розроблення та впровадження прогресивних енергозберігаючих технологій та устаткування, підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів, оптимізація структури енергоспоживання, збільшення використання нетрадиційних джерел енергії та вторинних енергоносіїв власного виробництва.

Програма передбачає виконання ряду завдань по впровадженню екологічно чистих технологій що має призвести до зменшення негативного впливу на довкілля та енергоємності продукції.

Вказаною Програмою визначені завдання для гірничо-металургійного комплексу, машинобудування, хімічного та нафтохімічного комплексу, легкої, деревообробної та інших галузей промисловості.

у міжнародній системі стандартизації (серія стандартів ISO14040).

За допомогою цього методу оцінюють потенційні впливи на довкілля протягом усього життєвого циклу продукції.

Метод оцінки життєвого циклу застосовується при внесенні екологічних вимог до стандартів на продукцію та при проведенні її сертифікації відповідно до міжнародного стандарту ISO14024 «Екологічні маркування та декларації. Екологічне маркування, тип I».

Екологічне маркування продукції є одним із загальноновизнаних інструментів екологічного управління і передбачає створення добровільної (необов'язкової) системи екологічної сертифікації продукції на відповідність встановленим екологічним критеріям до усіх етапів її життєвого циклу.

Знак екологічного маркування – знак відповідності екологічної сертифікаційної системи який наноситься на етикетку (упаковку) продукції, використовується в технічній документації та рекламних матеріалах з метою інформування споживача про екологічну перевагу маркованої продукції у порівнянні з екологічними характеристиками продукції аналогічної категорії (функціонального призначення) яка представлена на ринку.

Технічні вимоги до добровільних екологічних маркувань та декларацій були запроваджені в Україні у період 2002-2003 років шляхом гармонізації міжнародних стандартів серії ISO 14000, які встановлюють загальні принципи застосування таких маркувань та декларацій, у т.ч. що вказують на екологічні переваги маркованої продукції, до національної системи стандартизації (ДСТУ ISO 14020, ДСТУ ISO 14021, ДСТУ ISO 14024, ДСТУ ISO 14025).

Згідно ДСТУ ISO 14024 «Екологічні маркування та декларації – Екологічне маркування I типу – Принципи та методи» суб'єкт господарювання може застосовувати знаки маркування та декларації екологічного змісту, що вказують на загальну екологічну перевагу маркованої продукції, лише за результатами проходження незалежної оцінки органом з екологічного маркування.

З 2003 року функції органу з екологічного маркування виконує орган сертифікації продукції, утворений на базі Всеукраїнської громадської організації «Жива планета».

З 2005 року він керується Координаційною радою з екологічного маркування.

Координаційна рада забезпечує неупередженість дій органу сертифікації відносно екологічного маркування та надає можливість участі усіх зацікавлених сторін у розробленні його політики, стандартів і оцінки досягнення цілей.

Діяльність Координаційної ради базується на принципах неупередженості, добровільності та відкритості.

Склад Координаційної ради формується на добровільних засадах з представників органів державної влади, об'єднань товаровиробників, наукових та науково-дослідних закладів, громадських організацій з захисту прав споживачів та природоохоронного спрямування.

В рамках Угоди протягом 2011 року з метою розвитку програми добровільної екологічної сертифікації та маркування:

- розроблені та видані оновлені методичні

рекомендації щодо застосування екологічного маркування;

- розроблено та запроваджено до сертифікаційної системи 10 стандартів організації України (COU) стандартів організації України (COU) з оцінки екологічних переваг товарів та послуг для української програми екологічного маркування I типу згідно ДСТУ ISO 14024;

- проведено низку семінарів та конференцій для представників органів влади, товаровиробників та громадських організацій щодо популяризації запровадження систем екологічного управління та технологій більш чистого виробництва з метою покращення екологічних характеристик продукції вітчизняного виробництва;

- розроблено та забезпечено адміністрування порталу споживача з маркування продукції www.gpp.in.ua;

- запроваджено кампанію з соціальної реклами щодо сталого споживання (біг-борди та сіті-лайти в м. Києві).

Орган екологічного маркування забезпечує оцінку екологічних переваг харчових продуктів, промислових товарів і виробів, послуг на основі науково обґрунтованих правил та екологічних стандартів, співпрацюючи з лабораторіями акредитованими згідно ДСТУ ISO 17025.

Рівень його компетенції підтверджено національною та міжнародною акредитацією згідно ISO\Guide 65 (ДСТУ EN 45011) «Загальні вимоги до органів, які керують системами сертифікації продукції».

В травні 2011 року український орган екологічного маркування успішно пройшов міжнародний аудит та сертифікацію в рамках Міжнародної програми довіри та взаємного визнання (GENICES), у зв'язку з чим результати його оцінювання визнаються 27 сертифікаційними системами 60 країн світу, у т.ч. країн-членів Європейського Союзу.

З початку запровадження добровільної системи екологічної сертифікації та маркування I типу станом на 1 січня 2012 року було видано 326 сертифікатів відповідності та ліцензійних угод на право застосування знаку екологічного маркування 48 товаровиробникам.

З метою встановлення правил щодо застосування маркувань та декларації екологічного змісту, а також вимог до процедури встановлення екологічних критеріїв постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 529 був затверджений Технічний регламент з екологічного маркування.

Технічний регламент розроблено Міністерством екології та природних ресурсів із урахуванням Регламенту Європейського Парламенту і Ради ЄС від 25 листопада 2009 року 66/2010/ЄС про знак екологічного маркування Європейського Союзу.

Технічний регламент вводить заборону застосування на упаковці, етикетці, у супровідній документації, рекламі товарів та послуг екологічних тверджень, які є нечіткими чи неконкретними,

і такими, що вводять в оману або лише натякають на те, що продукція є екологічно сприятливою.

Товаровиробникам та постачальникам продукції забороняється використовувати такі неперевірені екологічні твердження, як «екологічно чистий», «екологічно безпечний», «екологічно сприятливий», «сприятливий до ґрунту», «не забруднюючий», «зелений», «сприятливий до природи» та «сприятливий до озону» тощо.

Упровадження Технічного регламенту забезпечує:

– збільшення потенційних можливостей учасників ринку для стимулювання поліпшення екологічних характеристик виробництва, процесів

та продукції, що сприятиме економічному розвитку та покращенню стану довкілля в Україні;

– застосування точних та перевірюваних екологічних тверджень, які не вводять в оману споживача;

– попередження або мінімізацію негарантованих тверджень;

– спрощення процедур міжнародної торгівлі;

– збільшення можливостей для замовників, потенційних покупців та користувачів продукції бути більш поінформованими під час вибору продукції.

Технічний регламент з екологічного маркування можна викласти в наступній схемі

Хто що робить?	
Міністерство екології та природних ресурсів України	Відповідальне за застосування Технічного регламенту та здійснює контроль за дотриманням його вимог, затверджує екологічні критерії на продукцію
	→
Національне агентство акредитації України	Забезпечує акредитацію органу екологічної сертифікації на відповідність ДСТУ EN 45011 та ДСТУ ISO 14024
	→
Технічний комітет стандартизації ТК 82 «Охорона навколишнього природного середовища України»	Розробляє екологічні стандарти на продукцію згідно екологічних критеріїв та ДСТУ ISO 14024
	→
Координаційна рада з екологічного маркування	Розглядає і затверджує екологічні стандарти на продукцію
	→
Орган екологічної сертифікації (орган екологічного маркування)	Забезпечує оцінку екологічних переваг, оформляє ліцензійну угоду на право використання знаку екологічного маркування

15

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

15.1 Національна та регіональна екологічна політика

Основні завдання та напрями державної екологічної політики визначено Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (далі – Стратегія).

Відповідно до Стратегії Мінприроди розроблено та розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р затверджено головний механізм реалізації Стратегії – Національний план дій з охорони навколишнього природного середо-

вища на 2011-2015 роки (далі – НПД), де визначені конкретні заходи поетапного досягнення стабілізації і поліпшення стану довкілля України, забезпечення безпечного та комфортного середовища для життя та здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

Стратегічною метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України

шляхом поетапного досягнення її цілей гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення і впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

Цілями національної екологічної політики є:

- підвищення рівня суспільної екологічної свідомості;
- поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;
- досягнення безпечного для здоров'я людини стану довкілля;
- інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління;
- припинення втрат біотичного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі;
- забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів;
- удосконалення регіональної екологічної політики.

Основними принципами національної політики в сфері охорони навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів є:

- паритетність економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку; врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень;
- міжсекторальне партнерство та залучення всіх заінтересованих сторін;
- запобігання негативних впливів на довкілля на здоров'я людини на основі комплексного аналізу та передбачення ризиків, ґрунтованих на результатах державної екологічної експертизи та державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;
- відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь;
- участь громадськості у формуванні та реалізації екологічної політики;
- невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- пріоритетність принципів «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»;
- відповідальність органів виконавчої влади за доступність і достовірність офіційної екологічної інформації.

На Мінприроди покладено функції з методичного керівництва та координації реалізації Стратегії та НПД на загальнодержавному рівні, на рівні секторів (галузей) народного господарства, а також на місцевому рівні.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р міністерствам, іншим центральним та місцевим органам ви-

конавчої влади доручено за погодженням з Мінприроди привести до 30 червня 2012 р. галузеві програми розвитку, програми з охорони навколишнього природного середовища та місцеві програми економічного і соціального розвитку у відповідність зі Стратегією та НПД.

Для реалізації пріоритетних напрямів Стратегії Європейським Союзом прийнято рішення про надання бюджетної підтримки Європейської Комісії природоохоронному сектору України у розмірі 35 млн. євро та міжнародної технічної допомоги.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 № 877 «Деякі питання виконання Угоди про фінансування програми «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України» (далі – Угода) затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів щодо реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони навколишнього природного середовища. Порядок визначає механізм використання коштів, отриманих від Європейського Союзу в рамках виконання зазначеної Угоди.

Для проведення моніторингу успішності виконання Угоди при міністерстві створено Спільну групу моніторингу програми бюджетної підтримки сектору «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року».

На виконання НПД підготовлено проект Методичних рекомендацій щодо включення положень Стратегії та НПД до програм розвитку галузей (секторів) економіки та регіонів. Ці рекомендації обговорено з представниками центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Відповідно до законів України «Про міжнародні договори України», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та НПД, розроблено:

- проект закону України «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті»;
- проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із ратифікацією Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті».

У рамках виконання НПД розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань включення заходів з екологізації економіки до державних цільових та галузевих програм».

Стратегією та НПД визначена необхідність удосконалення регіональної екологічної політики. Зокрема, розроблення методології та підготовка місцевих планів дій з охорони навколишнього природного середовища, розроблення та/або перегляд і схвалення регіональних природоохоронних програм, впровадження екологічної складової в стратегічні документи розвитку міст та регіонів, розроблення відповідної нормативної бази тощо.

З метою розвитку регіонів розробляються та

впроваджуються Угоди щодо регіонального розвитку областей між Кабінетом Міністрів України та обласними радами, до яких входять заходи з охорони навколишнього природного середовища спрямовані на:

- формування екомережі та розвиток природно-заповідного фонду;
- охорону водних та земельних ресурсів;
- утилізацію непридатних і заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин.

15.2 Удосконалення системи управління та нормативно-правового регулювання у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки

Впродовж 2011 року тривала робота щодо моніторингу нормативно-правових актів у сфері природокористування, проводився їх аналіз, у разі необхідності вносились зміни до чинних нормативно-правових актів та розроблялись нові.

Міністерством розроблено 13 законопроектів, 10 проектів указів Президента України, 3 проекти розпоряджень Президента України, 55 проектів постанов Кабінету Міністрів України, 6 проектів розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Важливими законопроектами з питань дерегуляції підприємницької діяльності Мінприроди, які міністерство внесло на розгляд Кабінету Міністрів України, а останнім схвалено і внесено на розгляд Верховної Ради України у порядку реалізації права законодавчої ініціативи є:

– «Про реформування та вдосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального і невиснажливого використання природних ресурсів та екологічної безпеки, зменшення регуляторного тиску на суб'єктів господарювання», яким передбачається скорочення видів документів дозвільного характеру та врегулювання відносин дозвільних органів та суб'єктів господарювання, пов'язаних з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, видачею дублікату та анулюванням;

– «Про внесення змін до Закону України «Про металобрухт», метою якого є вилучення погодження імпорту металобрухту органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища за місцем, де має провадитися переробка металобрухту;

– «Про внесення змін до статті 15 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким передбачається переформулювання назви дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, що видається місцевими радами;

– «Про внесення змін до Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру», яким передбачено узгодження положень Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» із положеннями законодавчих актів у частині уніфікації назв документів дозвільного характеру, а також доповнення Переліку документами дозвільного

характеру, передбачених законодавчими актами. З метою дерегуляції законопроектом передбачено зменшення кількості документів дозвільного характеру шляхом їх виключення з Переліку;

Вже діють регіональні Угоди у Львівській, Донецькій, Волинській, Вінницькій, Івано-Франківській та Херсонській областях.

Розглянуто та погоджено відповідні проекти Угод щодо регіонального розвитку Одеської, Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Київської, Житомирської, Тернопільської, Миколаївської, Закарпатської, Запорізької та Чернігівської областей, якими передбачається виконання низки природоохоронних заходів.

– «Про внесення змін до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» щодо упорядкування надання адміністративних послуг.

Прийнято постанови Кабінету Міністрів України:

– «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 301 та від 12.07.2005 № 557», що передбачає скорочення переліку документів, які суб'єкт господарювання надає для отримання дозвільного документу;

– «Про внесення змін до Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів» від 26.10.2011 № 1158, якою передбачено спрощення процедури отримання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів та вдосконалення правового регулювання у сфері поводження з небезпечними хімічними речовинами, зокрема їх перевезення;

– «Про затвердження переліків платних адміністративних послуг, які надаються Мінприроди і Державною службою геології та надр» від 01.06.2011 № 705.

Зазначені нормативно-правові акти спрямовані на виконання Програми діяльності Уряду та дерегуляцію у сфері господарських відносин, забезпечення сприятливих умов для суб'єктів господарювання у здійсненні господарської діяльності у сфері екології та природних ресурсів, спрощення процедури отримання документів дозвільного характеру, визначення вичерпного переліку платних адміністративних послуг, які надаються Міністерством екології та природних ресурсів, Державною службою геології та надр тощо.

Загалом за звітний період прийнято 21 постанову Кабінету Міністрів України, 30 наказів Міністерства екології та природних ресурсів, з них 6 спільних наказів з іншими центральними органами

виконавчої влади.

Окрім того, Мінприроди здійснювало експертизу проектів нормативно-правових актів. Так, опрацьовано 89 проектів законів України, 39 проектів указів Президента України, 138 проектів постанов Кабінету Міністрів України, 74 проектів розпоряджень Кабінету Міністрів України, 48 проектів наказів, що надходили на погодження від заінтересованих центральних органів виконавчої влади. Серед них проекти:

- законів України «Про ратифікацію Україною Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті», «Про території перспективного розвитку», «Про основи розвитку Автономної Республіки Крим та особливості провадження інвестиційної діяльності на її території», «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим»;

- «Про затвердження Програми поводження з побутовими відходами», «Про затвердження порядку здійснення державного геологічного контролю», «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1755» (щодо строків дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу);

- меморандумів про порозуміння з Республікою Корея, про порозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки стосовно ресурсів з нетрадиційних джерел, про співробітництво між Мінприроди та Італійською енергетичною компанією «ЕНІ»,

- наказу Мінприроди «Про затвердження уніфікованих форм актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)»

З метою приведення у відповідність до Законів України «Про центральні органи виконавчої влади» та «Про Кабінет Міністрів України» нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України та власних нормативно-правових актів розроблено Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, затверджене Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 452 (далі – Положення про Мінприроди), положення про центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів.

Протягом звітного періоду працівниками міністерства підготовлено наказ Мінприроди від 10.10.2011 № 380 «Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства екології та природних ресурсів України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України», щодо процедури взаємодії Мінприроди з Державною службою геології та надр, Державною екологічною інспекцією, Державним агентством водних ресур-

сів та Державним агентством екологічних інвестицій. Окремо прописаний в наказі порядок обміну інформацією між Міністерством екології та природних ресурсів України та центральними органами виконавчої влади.

Здійснено відповідну роботу з приведення у відповідність до Положення про Мінприроди, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України та власних нормативно-правових актів. Зокрема розроблено постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності Міністерства екології та природних ресурсів та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України та наказ Мінприроди «Про затвердження Змін до деяких наказів», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 1 липня 2011 р. за № 794/19532.

Відповідно до вимог Кодексу України про надра, на виконання пункту 9 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 605 розроблено наказ «Про затвердження Регламенту погодження Мінприроди надання надр у користування», який визначає процедуру отримання погодження суб'єктом господарювання надання надр у користування.

Забезпечено виконання важливого напрямку роботи міністерства, як адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Мінприроди активно співпрацювало в рамках проекту по гармонізації українського законодавства до законодавства ЄС зі Шведським агентством з охорони навколишнього середовища.

Під час реалізації у 2011 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу розглянуто проект Прогресивного плану адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та надано Мін'юсту суттєві зауваження.

Мін'юстом враховано запропоновані Мінприроди зміни до переліку центральних органів виконавчої влади, відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, надано пропозиції щодо внесення змін до складу Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, підготовки щорічної доповіді про виконання у 2010 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та проведення Сьомого засідання Координаційної ради.

Міністерство брало участь у підготовці низки законів України з питань посилення відповідальності за правопорушення у сфері природокористування, збереження об'єктів фауни та флори, удосконалення наукових досліджень у галузі природокористування, дерегуляції ліцензування у сфері господарської діяльності, надання права землевласникам і землекористувачам видобувати питну підземну воду для господарських потреб без отримання дозвільних документів, покращення інвестиційного клімату у сфері укладення угод

про розподіл продукції тощо.

Для структурних підрозділів Мінприроди підготовлено Методичні рекомендації з підготовки та оформлення проектів нормативно-правових актів та дотримання правил нормопроектувальної техніки.

Одним із завдань міністерства є спрямування, координація правової роботи в установах, організаціях та на підприємствах, що належать до сфери управління Мінприроди. Однією з форм здійснення методичного керівництва є перевірка стану правової роботи. У 2011 році такі перевірки

проведено у Державних управліннях охорони навколишнього природного середовища Львівської, Чернігівської, Харківської областей. За результатами проведеної роботи підготовлено аналітичні довідки про стан організації правової та претензійно-позовної роботи перевірених установ та доведено до відома усіх керівників Держуправлінь.

Проведена аналітична робота сприяє обміну досвідом, усуненню можливих однотипних помилок в діяльності юридичних служб та покращенню показників правової роботи.

15.3 Державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства

Указом Президента України від 13.04.2011 № 454/2011 затверджено Положення про Державну екологічну інспекцію України.

Прийнято постанови Кабінету Міністрів України:

– «Про утворення територіальних органів Державної екологічної інспекції України»;

– «Про затвердження Переліку продукції, яка підлягає екологічному та радіологічному контролю в митницях призначення та відправлення».

Держекоінспекція, відповідно до покладених на неї завдань, за звітний період брала участь у здійсненні державного контролю за додержанням вимог природоохоронного законодавства, розробці та розгляді проектів законодавчих актів, удосконаленні нормативно-правової бази та виконанні доручень державних органів вищого рівня.

Наказом Мінприроди від 30.06.2011 № 220, зареєстрованим у Міністерстві юстиції від 15.07.2011 за № 881/19619, який набрав чинності 08.08.2011, затверджено Зміни до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів.

Наказом Мінприроди від 29.08.2011 № 303, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України від 19.09.2011 за № 1097/19835, затверджено Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами.

Наказом Мінприроди від 04.11.2011 № 429, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України від 25.11.2011 за № 1347/20085, затверджено положення про територіальні органи Державної екологічної інспекції України.

Організовано та проведено комісійні перевірки на відповідність критеріям атестації на право виконання вимірювань у сфері державного метрологічного контролю та нагляду, за результатами яких атестовано ряд відділів державних екологічних інспекцій в областях.

В частині здійснення державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища упродовж 2011 року Рескомприроди Криму, державними екологічними інспекціями в областях, містах Києві та Севастополі, Державною екологічною інспекцією Азовського моря, Державною екологічною інспекцією з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря, Державною Азо-

во-Чорноморською екологічною інспекцією проведено 87 тисяч перевірок щодо додержання вимог природоохоронного законодавства суб'єктами господарювання.

Загальна сума розрахованих збитків за порушення вимог природоохоронного законодавства становить 1 млрд. 980 млн. грн, що на 50 % більше, ніж минулого 2010 року.

З метою відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства відповідачам пред'явлено претензій та позовів на загальну суму 1 млрд. 292 млн. грн, з яких відшкодовано 100 млн. грн, або 7,8 % від суми пред'явлених.

Сума пред'явлених та стягнутих претензій та позовів у порівнянні з 2010 роком збільшено на 31 % та 141 % відповідно (Рис. 15.1).

За порушення вимог природоохоронного законодавства складено 86,2 тисяч протоколів про адміністративні правопорушення.

Сума накладених адміністративних штрафів складає 17,6 млн. грн, з яких стягнуто 15,7 млн. грн, або 90,0 %.

Суми накладених та стягнутих штрафів за адмінправопорушення збільшено у порівнянні з 2010 роком на 4 % та 7 % відповідно (Рис. 15.2).

За переданими до правоохоронних органів матеріалами порушено 329 кримінальних справ.

З метою припинення негативного впливу на навколишнє природне середовище при здійсненні виробничої діяльності, у 2791 випадку обмежувалася та призупинялася (до усунення виявлених недоліків та порушень) діяльність суб'єктів господарювання.

З метою забезпечення дотримання вимог природоохоронного законодавства, норм і правил екологічної та радіаційної безпеки при перевезенні вантажів у пунктах пропуску через державний кордон України та в зоні діяльності митниць призначення і відправлення за 2011 рік зафіксовано 662 випадки затримання вантажів і транспортних засобів, загальною вагою 105,9 тис. тон.

Державний контроль за станом, охороною, збереженням, відтворенням та раціональним використанням лісового фонду здійснюють працівники державної лісової охорони (далі – держлісоохорона) підвідомчих підприємств Державного агентства лісових ресурсів України. Метою діяльності держлісоохорони є здійснення правових,

лісоохоронних та інших заходів, спрямованих на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів та об'єктів тваринного світу.

Постановою Кабінету Міністрів від 28.12.2011 № 1364 внесено зміни до Положення про державну лісову охорону, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 № 976.

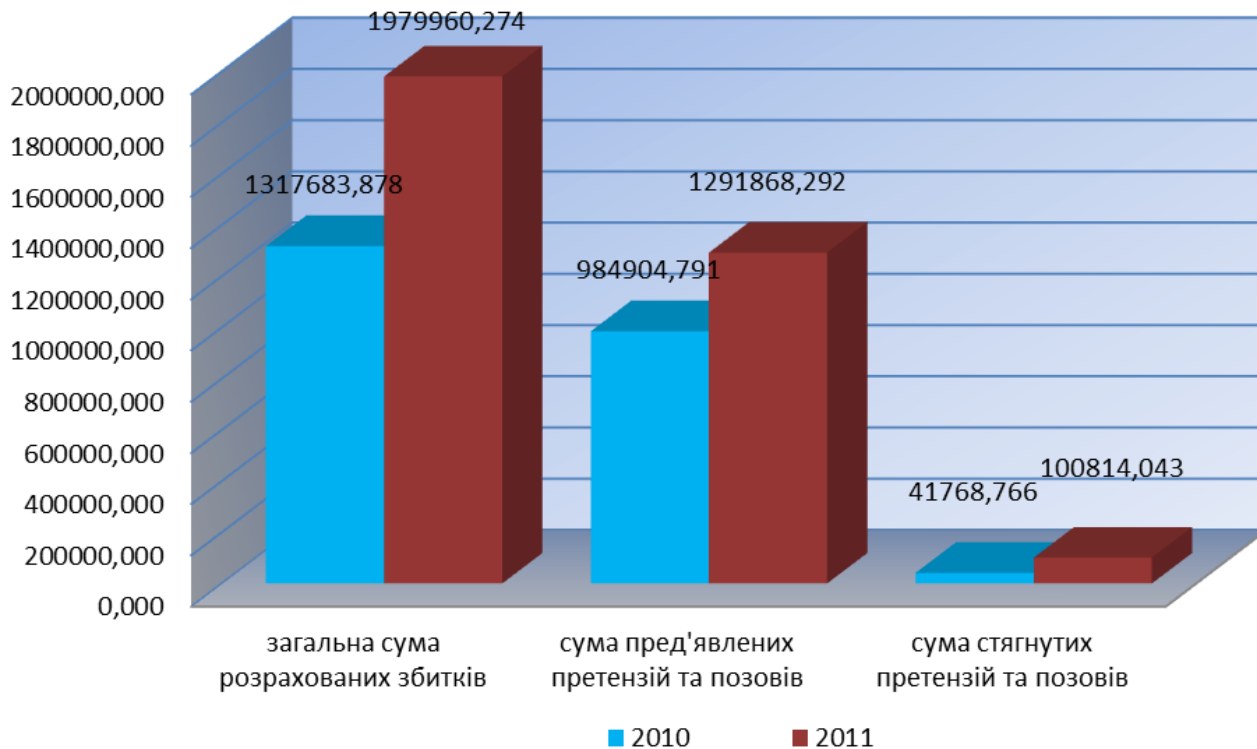

Рис. 15.1 – Загальні суми розрахованих територіальними органами Держекоінспекції збитків, пред'явлених і стягнутих претензій та позовів за 2010-2011 роки, тис. грн

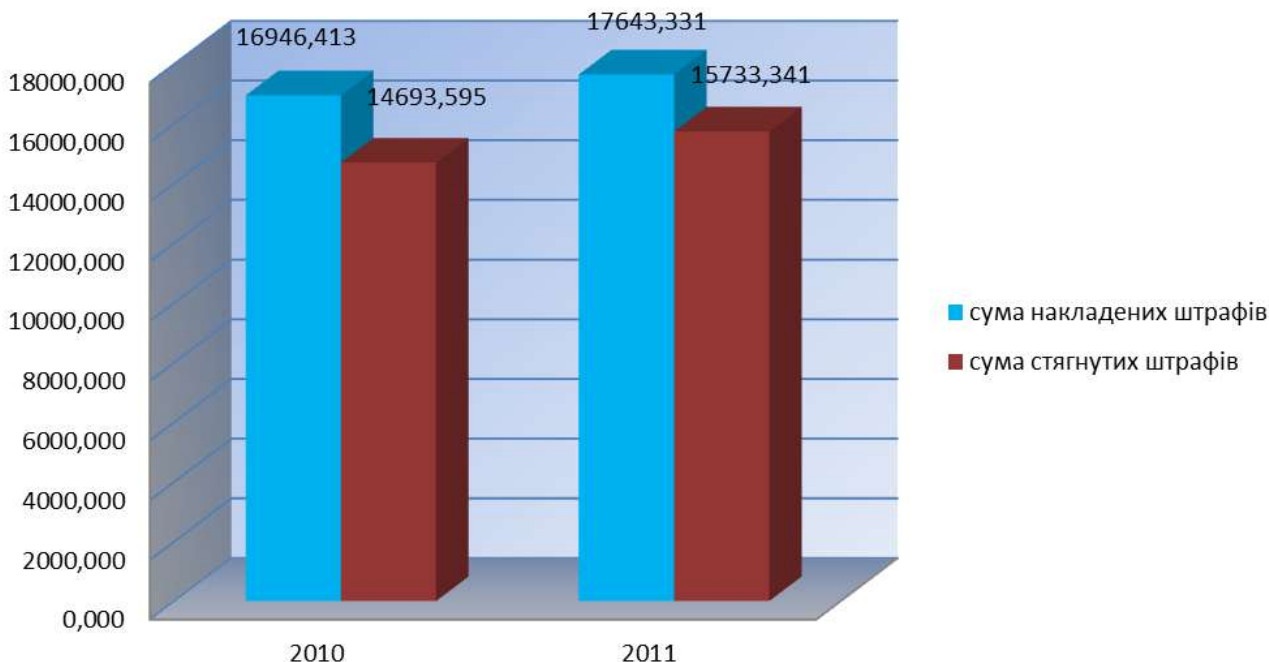

Рис. 15.2 – Загальні суми штрафів, накладених та стягнутих територіальними органами Держекоінспекції за 2010-2011 роки, тис. грн

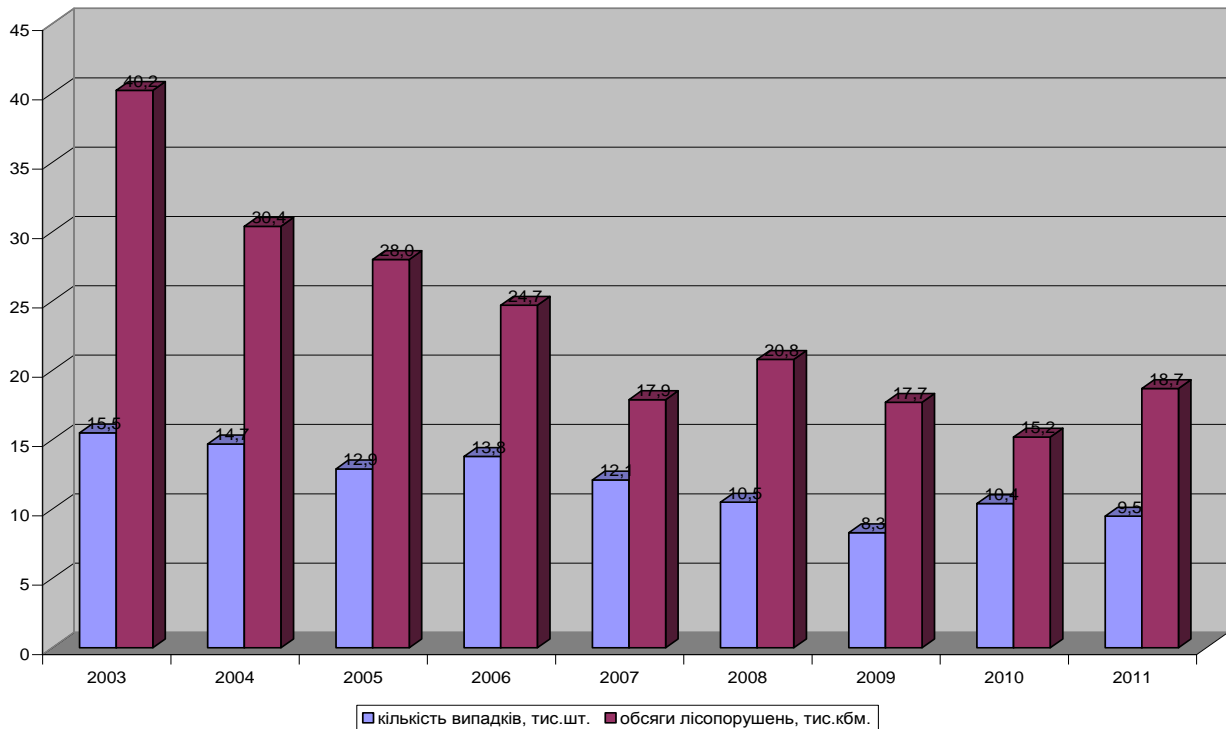

Рис. 15.3 – Динаміка лісопорушень, скоєних в лісах впродовж 2003-2011 років.

Наказами Держлісагентства, зареєстрованими в Мін'юсті, затверджено:

- Порядок проведення перевірок при здійсненні контролю за додержанням вимог лісового законодавства;
 - Інструкцію з оформлення органами Державного агентства лісових ресурсів України матеріалів про адміністративні правопорушення.
- У 2011 році в підвідомчих лісах виявлено

9,5 тис. випадків незаконних рубок лісу, в результаті яких зрубано 18,7 тис. м³ деревини. Збитки склали 49,1 млн. грн. Лісопорушниками відшкодовано 4,3 млн. грн, що складає 9 % від загальної суми завданих збитків.

Динаміка незаконних рубок з 2003 року свідчить про певне їх зменшення, але щороку мають місце факти, які зумовлюють необхідність щодо активізації цієї роботи.

15.4 Виконання державних цільових екологічних програм

2011 року Мінприроди було відповідальним виконавцем таких державних цільових екологічних програм:

1. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки;
2. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки;
3. Програма припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин на 2004-2030 роки;
4. Комплексна програма протизсувних заходів на 2005-2014 роки;
5. Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року;
6. Державна цільова екологічна програма проведення моніторингу навколишнього природного середовища;
7. Державна цільова екологічна програми розвитку Криму («Екологічно безпечний Крим») на 2011-2015 роки.

Загальнодержавна програма формуван-

ня національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки (затверджена Законом України від 21.09.2000 № 1989-III)

Мета Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі (далі – Програма) – здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, спрямованих на збільшення площі земель країни з природними ландшафтами (до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття та близького до притаманного їм природного стану) та формування територіально єдиної системи цих земель для забезпечення природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин; збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій; збалансованого та невиснажливого використання біоресурсів у господарській діяльності.

Програма забезпечує виконання низки міжнародних зобов'язань України (більше 20 конвенцій ООН і багатосторонніх договорів), зокрема таких глобальних конвенцій як Конвенція ООН про біорізноманіття (збереження, стале використання, розподіл вигід від генетичних ресурсів), Карпатська конвенція (сталий розвиток, збереження лісів

та біорізноманіття), Бернська конвенція (про збереження місць існування, заповідання територій), Боннська конвенція (про мігруючі види), СІТЕС (про міжнародну торгівлю видами, що знаходяться під загрозою зникнення).

Національна екомережа України є структурною частиною Всеєвропейської екомережі, її формування має відповідати встановленим міжнародним вимогам та виконувати провідну функцію у збереженні біорізноманіття.

Державним замовником, виконавцем і розпорядником коштів Програми є Мінприроди.

З метою реалізації мети Програми на 2011 рік було заплановано виконання природоохоронних заходів на суму 4 926,316 тис. грн (враховуючи виплату кредиторської заборгованості на суму 200,0 тис. грн).

З бюджетної програми КПКВК 2401270 «Комплексна реалізація державної екологічної політики, здійснення природоохоронних заходів» на виконання заходів Програми виділено 3 969,743 тис. грн і 119,553 тис. грн – з бюджетної програми КПКВК 2401040 «Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері природоохоронної діяльності, фінансова підтримка підготовки наукових кадрів». Частина угод на виконання Програми було укладено на суму, меншу від запланованої; за завданням 2. «Ведення державного кадастру природно-заповідного фонду» договір розірвано. Тендери з визначення виконавців завдання 3. «Збереження популяцій видів рослин і тварин» і завдання 5. «Наукові розробки для забезпечення реалізації Програми» визнано такими, що не відбулися.

Від запланованих Програмою на 2011 рік під виділені кошти виконано 73,3 % заходів, а саме:

- продовжено ведення державного кадастру рослинного світу;

- виконано перший етап будівництва реабілітаційного центру для бурого ведмедя в національному природному парку «Синевир»;

- розроблено практичні заходи щодо збереження бурого ведмедя на території національного природного парку «Синевир» та відтворення зубра на території національного природного парку «Вижницький»;

- виконано перший етап таксономічних, популяційних, еколого-ценотичних та ареалогічних досліджень видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України (рослинний світ) з метою їх збереження в природному середовищі;

- завершено перший етап роботи з наукового опрацювання, підготовки та видання Національної доповіді про стан формування національної екологічної мережі за 2006-2010 роки;

- виконано перший етап роботи з наукового опрацювання описів, схем, розроблення концепцій Дністровського, Південноукраїнського, Сіверсько-Донецького, Бузького, Галицько-Слобожанського природних коридорів;

- здійснено підготовку до видання україн-

ською та англійською мовами матеріалів до Карпатського огляду про стан довкілля (національний огляд);

- визначено території спеціального інтересу щодо їх збереження в межах та за межами природно-заповідного фонду України згідно з Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі.

Досягнуті у 2011 році результати виконання Програми націлені на покращення стану збереження та невиснажного використання видів рослинного та тваринного світу, особливо тих, що знаходяться під загрозою зникнення та занесені до Червоної книги України; розвиток національної екомережі; виконання зобов'язань України як сторони Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат; розвиток природно-заповідного фонду України.

Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 634)

Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки (далі – Програма) визначає стратегію і шляхи розв'язання глобальних та загальносуспільних проблем в Україні з метою забезпечення сталого розвитку. Вона є важливою складовою державної політики, орієнтованої на забезпечення економічного зростання, соціального розвитку, створення безпечних умов для життя людини та відтворення навколишнього природного середовища.

Відповідно до основних складових сталого розвитку (соціальна, економічна, екологічна сфери) відповідальними виконавці заходів Програми визначені Мінпраці, Мінфін, МЗС, Мінекономрозвитку, Мінприроди, Мінрегіонбуд, Мінжитлокомунгосп, МОЗ, МОН, МОНмолодьспорт, Мінагрополітики, МКТ, Мінпаливенерго, НАЕР, Держлісагентство, Держводагентство, Держрибагентство, НАН України.

Програма за час її дії, включно з 2011 роком, не фінансувалась. Виконання заходів Програми планувалося, фінансувалося та здійснювалося в рамках діючих державних цільових програм відповідного напряму центральних органів виконавчої влади. Програма визнана такою, що втратила чинність, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 № 704.

Програма припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин на 2004-2030 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 № 256)

Мета Програми – припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин на 2004-2030 роки (далі – Програма) створення сприятливих правових, економічних, організаційних і технічних умов для припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин.

Це єдиний нормативний документ, що передбачає заходи по зменшенню використання ре-

човин, які є основними озоноруйнівними чинниками і спричиняють глобальне потепління, прискорене їх вилучення з використання на виконання вимог Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, та поправок до нього, ратифікованих відповідними законами України.

Мінприроди є державним замовником і відповідальним виконавцем Програми. Співвиконавці – Мінекономрозвитку, МЗС, Мінфін, МОЗ, Мінпромполітики, Мінагрополітики, Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації.

У зв'язку з відсутністю фінансування Програми впродовж останніх років, включно з 2011 роком, заплановані роботи не виконувались.

Програма визнана такою, що втратила чинність, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 № 704.

Комплексна програма протизсувних заходів на 2005-2014 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 № 1256)

Мета Комплексної програми протизсувних заходів на 2005 – 2014 роки (далі – Програма) – виконання заходів з проведення моніторингу зсувонебезпечних територій, розробку науково-методичних рекомендацій, нормативів, розробку та упровадження нових програмно-технічних засобів моніторингу зсувонебезпечних територій.

Також передбачено інформування всіх заінтересованих центральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади на місцях щодо загроз геологічного походження, та оприлюднення результатів державного моніторингу екзогенних геологічних процесів, в тому числі зсувів.

Державним замовником Програми є Мінприроди, відповідальний виконавець: Державна служба геології та надр (Держгеонадра). Співвиконавці – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерство надзвичайних ситуацій, Державне агентство водних ресурсів, Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном, Національна академія наук України.

Програма за час її дії, включно у 2011 році, не мала цільового фінансування. Починаючи з 2004 року, у проектах законів про Державний бюджет України видатки на реалізацію Програми не передбачалися. Окрім того, заходи та склад робіт Програми дублюють завдання та склад робіт «Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2010 року», затвердженої Законом України від 22.02.2006 № 3458-IV, фінансування якої здійснюється за рахунок коштів бюджетної програми КПКВ 2404020 «Розвиток мінерально-сировинної бази, в тому числі буріння артезіанських свердловин». У зв'язку з цим Програму визнано такою, що втратила чинність, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.09.2011 № 985.

Державна цільова екологічна програма

проведення моніторингу навколишнього природного середовища (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1376)

Мета Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища (далі – Програма) – забезпечення ефективності функціонування та розвитку єдиної державної системи моніторингу навколишнього природного середовища; надання органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та населенню своєчасної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища; підвищення рівня екологічних знань громадян; створення єдиної мережі спостережень; технічне переоснащення та удосконалення нормативно-методичного забезпечення системи моніторингу; узгодження елементів інформаційних технологій, які використовують суб'єкти системи моніторингу.

Державні замовники та виконавці – Мінприроди, МНС, МОЗ, Мінагрополітики, Мінжитлокомунгосп, Держводагентства, Держземагентства, Держлісагентства.

У 2011 році виконувалось заходи за трьома завданнями Програми. У зв'язку з обмеженим обсягом коштів, які було виділено суб'єктами системи моніторингу на реалізацію Програми, впродовж звітного періоду Мінприроди виконано 1 захід, Держводагентством – 3 заходи; Держлісагентством – 1 захід.

За завданням 1 «Створення на основі інтеграції відомчих мереж в єдину систему інфраструктури системи моніторингу і забезпечення її функціонування» виконувався захід: «Забезпечення функціонування міжвідомчого інформаційно-аналітичного центру системи моніторингу». Впродовж року забезпечено функціонування Інформаційно-аналітичного центру державної системи моніторингу доквілля в режимі он-лайн в мережі Інтернет, забезпечено наповнення баз даних інформацією про стан об'єктів доквілля та оновлено базу нормативно-правових документів у сфері моніторингу доквілля, удосконалено систему завантаження, аналітичної обробки та відображення екологічної інформації в функціональних та загальному банках даних екологічної інформації, забезпечено автоматизований обмін екологічною інформацією з регіональними центрами моніторингу доквілля для підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів влади та інформування громадськості.

За завданням 3 «Проведення моніторингу об'єктів навколишнього природного середовища, створення та ведення банку інформаційних ресурсів системи моніторингу» з цільовим фінансуванням Держводагентством та Держлісагентством виконувався захід «Проведення моніторингу об'єктів навколишнього природного середовища».

У 2011 році Держводагентством було здійснено 113 607 вимірювань параметрів якості води за фізичними та хімічними показниками на 495 створах у басейнах річок Дніпро, Сіверський Донець, Дністер, Дунай, Південний Буг, Західний Буг,

Приазов'я, Причорномор'я та Кримського півострову, у тому числі на 72 водосховищах, 164 річках, 14 зрошувальних системах, 1 лимані та 5 каналах комплексного призначення. Крім того, у рамках радіаційного моніторингу вод водогосподарськими організаціями проводився контроль вмісту радіонуклідів у поверхневих водах на 268 створах.

У звітному періоді було обстежено 1 535 лісових ділянок моніторингу, що знаходяться у лісах, підпорядкованих Держлісагентству на усій території країни (АР Крим та 24 областях). Екологічний моніторинг лісів I рівня проведено на площі 7 350 тис. га.

За завданням 7 «Проведення прикладних наукових досліджень з метою забезпечення наукової підтримки функціонування та вдосконалення системи моніторингу» Держводагентством в рамках заходу «Здійснення наукового обґрунтування та наукової підтримки функціонування системи моніторингу у водному господарстві, в тому числі поверхневих вод, переформування берегів і підтоплення територій» у 2011 році виконано три наукові роботи за тематикою, що стосується розроблення і впровадження системи управління водними ресурсами та контролю за якістю води.

За завданням 8 «Міжнародне співробітництво України у сфері моніторингу навколишнього природного середовища» Держводагентством виконувався захід «Проведення міжнародних заходів з питань співробітництва на транскордонних водних об'єктах». На виконання зобов'язань України згідно із чинними міжурядовими угодами із сусідніми країнами з питань водного господарства на прикордонних водах було проведено 15 зустрічей, на яких розглядалися актуальні питання співробітництва у сфері моніторингу транскордонних водних об'єктів, протипаводкового захисту та обміну інформацією про стан водних ресурсів спільного користування.

На 2011 рік на виконання завдань і заходів за рахунок коштів державного бюджету у Програмі було передбачено 31 645 тис. грн, у тому числі:

- із загального фонду – 21 130 тис. грн,
- із спеціального фонду – 10 515 тис. грн,

Фактично профінансовано за рахунок коштів державного бюджету – 1 940,1 тис. грн.

Усі показники завдань Програми, крім показника «Кількість міжнародних заходів», у 2011 році виконано не в повному обсязі через недостатнє фінансування.

Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року (затверджена Законом України від 21.04.2011 № 268-VI)

Метою Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року (далі – Програма) є забезпечення потреб національної економіки у мінеральних ресурсах власного видобутку, зменшення залежності України від імпорту мінеральних ресурсів та збільшення експортного потенціалу країни за рахунок власного видобутку корисних копалин, що

мають великий попит на світовому ринку.

Державний замовник-координатор Програми: Мінприроди.

Головний виконавець: Державна служба геології та надр України.

Виконання завдань і заходів Програми фінансувалось зі спеціального фонду Державного бюджету України за рахунок бюджетної програми КПКВ 2404020 «Розвиток мінерально-сировинної бази, в тому числі буріння артезіанських свердловин».

На 2011 рік на виконання Програми передбачалося спрямувати 847 000,0 тис. грн (фактично направлено 441 756, 24 тис. грн, що становить 52 % від запланованого), зокрема:

- на паливно-енергетичні ресурси – 569 190,0 тис. грн (направлено 290 677,44 тис. грн, 51 %),
- на металічні корисні копалини – 62 940,0 тис. грн (направлено 20 660,7 тис. грн, 32,8 %),
- на неметалічні корисні копалини – 19 660,0 тис. грн (направлено 11 572,1 тис. грн, 58,8 %),
- на геологічні та еколого-геологічні дослідження території України з метою нарощування мінерально-сировинної бази – 155 830,0 тис. грн (направлено 94 576,0 тис. грн, 60,6 %),
- інші дослідження території України, супроводження та забезпечення робіт, спрямованих на розбудову мінерально-сировинної бази, – 70 120,0 тис. грн (направлено 24 270,0 тис. грн, 34,6 %).

Кошти інших джерел фінансування передбачалося спрямовувати на геологічне вивчення родовищ:

- нафти, газу і конденсату – 5 175 000,0 тис. грн (направлено 3 161 011,1 тис. грн, 61,08 %);
- вугілля, урану та метану вугільних родовищ – 1 899,1 тис. грн;
- металічних корисних копалин – 1 552,3 тис. грн;
- неметалічних корисних копалин – 9 946,2 тис. грн;
- на гідрогеологічні, інженерно-геологічні та еколого-геологічні роботи – 23 578,0 тис. грн.

Під виділені кошти здійснено:

- геологічне вивчення території України на території 15,3 тис. кв. км, що складає 36 % від запланованого Програмою,
- гідрогеологічне та інженерно-геологічне картування на території 9,4 тис. кв. км (85 %),
- підготовлено геофізичних основ під ГДП-200 і ГДП-50 на території 3,7 тис. кв. км (31 %),
- геологічне та інженерно-геологічне картування у масштабі 1:200 000 з геолого-екологічними дослідженнями шельфу Чорного моря на території 2,7 тис. кв. км (208 %),
- видано 7 комплектів Державної геологічної карти, що становить 100 % від запланованого Програмою.

Підготовлено та передано для глибокого буріння 4 перспективних нафтогазоносних об'єктів загальною площею 78,55 кв. км з перспективними

ресурсами 22,27 млн. т умовного палива.

Прирощено 0,501 млн. т нафти і конденсату (16,7 % від запланованого Програмою), 3,19 млрд. куб. м запасів природного газу (27,5 %), 0,508 млрд. куб. м ресурсів метану вугільних родовищ (169,3 %), 6,47 млн. т запасів кам'яного вугілля (26 %), 1,02 млн. т запасів бурого вугілля (68 %), 0,536 ум. од. урану (11 %), 0,104 млн. т запасів нікелю, 3,762 ум. од. запасів титану (TiO₂) (37,6 %), 0,143 ум. од. ресурсів рідкісноземельних металів, 200 кг запасів п'єзокварцової сировини, 5 097 млн. т запасів глин бентонітових та вогнетривких (92,7 %), 1 341,4 кг запасів бурштину, 1,1 млн. т запасів ставроліту та 2 868,915 тис. куб. м на рік запасів підземних питних вод.

Державна цільова екологічна програма розвитку Криму («Екологічно безпечний Крим») на 2011-2015 роки» (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 539)

Мета Державної цільової екологічної програми розвитку Криму («Екологічно безпечний Крим») на 2011-2015 роки» (далі – Програма) – розв'язання першочергових екологічних та соціально-економічних проблем, забезпечення створення інтегрованої системи з управління природними ресурсами, стабілізація та поліпшення екологічного стану території АР Крим шляхом впровадження і дотримання нормативів екологічної безпеки та екологічно збалансованої системи природокористування. Державний замовник-координатор: Мінприроди.

Державні замовники: Мінприроди, Держлісагентство, Рада міністрів АР Крим, Севастопольська міськдержадміністрація.

Керівник Програми: Міністр екології та природних ресурсів.

Виконавцями заходів Програми окрім Мінприроди є: Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Севастопольська міськдержадміністрація, Держлісагентство, суб'єкти господарювання.

У 2011 році виконано такі завдання та заходи:

Завдання 1. «Зменшення обсягу викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел» фактично профінансовано на суму 333 966,342 тис. грн, що становить 152 % від передбаченого Програмою.

Захід «Удосконалення технології процесу сушки пігменту в цеху виробництва двоокису титану № 2 ЗАТ «Кримський титан», м. Армянськ» не виконано у зв'язку з обмеженням фінансуванням.

Завдання 2. «Зменшення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел» профінансовано на суму 3 347,83 тис. грн, що становить 10,6 % від передбаченого Програмою.

Захід «Установка турбовихрового промивача для очищення суміші гашеного вапна на ВАТ «Кримський содовий завод», м. Красноперекопськ» виконано у повному обсязі, інші заходи виконано частково, зокрема, підготовлено проектну документацію, придбано матеріали, проведено монтажні роботи тощо.

Два заходи Завдання 4. «Зменшення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря автотранспортом» та Завдання 5. «Зниження рівня забруднення водних об'єктів», передбачені Програмою на 2011 рік, не виконано у зв'язку з обмеженням обсягом фінансуванням.

Завдання 7. «Повне знешкодження непридатних або заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин».

З метою виконання заходу «Утилізація непридатних або заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин» в 2011 році здійснено вивіз непридатних або заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин (далі – ХЗЗР) і тари з-під них за рахунок коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища (далі – ДФОНПС) із територій Сімферопольського, Красноперекопського, Первомайського, Сакського районів загальною кількістю 371,297 т.

За рахунок коштів Республіканського АР Крим фонду охорони навколишнього природного середовища вивезено 73,508 т ХЗЗР із територій Білогірського і Роздольненського районів. Загальна кількість вивезених у 2011 році пестицидів з території АР Крим склала 444,805 т.

Завдання 8. Забезпечення екологічно безпечного поводження з твердими побутовими відходами.

Заходи щодо реконструкції твердих побутових відходів не виконано у зв'язку з обмеженням обсягом фінансуванням.

У рамках заходу «Придбання спецтехніки для збору твердих побутових відходів» придбано 800 контейнерів для збору твердих побутових відходів на території м. Сімферополя, фактично профінансовано 2 543,2 тис. грн (169 % від передбачених Програмою).

Завдання 9. «Підвищення рівня лісистості території» виконано у повному об'ємі. Фінансування виконання заходів здійснено за рахунок коштів державного бюджету (Держлісагентство), бюджету АР Крим та інших джерел на суму 9 977,7 тис. грн, що становить 117 % від передбаченого Програмою.

Завдання 10. «Збереження природно-заповідного фонду».

Захід «Установлення в природі (на місцевості) меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду» виконано частково, передбачені кошти з ДФОНПС на виконання заходу повернуто в установленому порядку, оскільки під час опрацювання документації щодо виконання робіт по договору і додаткової угоди на I етапі виявлено суттєві недоліки та суперечності, тому виплати не здійснювались.

Фактично профінансовано за рахунок коштів бюджету АР Крим на суму 1 060,45 тис. грн, що становить 106 % від передбаченого Програмою та з інших джерел – 120,0 тис. грн, або 12 %.

За завданням 11 «Формування та функціонування регіональної екологічної мережі, впровадження регіональної схеми екологічної мережі, ви-

конання заходів щодо охорони, збереження та невиснажливого використання біо- та ландшафтного різноманіття» виконано один захід за рахунок коштів бюджету АР Крим у сумі 552,6 тис. грн, що становить 138 % від передбаченого Програмою.

Розроблено проекти створення 7 нових об'єктів ПЗФ місцевого значення. У 2011 році постановою Верховної ради АР Крим було створено 25 нових об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення загальною площею 27,6 тис. га. В результаті створення нових об'єктів ПЗФ збільшено відсоток заповідності з 5,8 % до 6,8 % від загальної площі АР Крим.

Завдання 12. «Охорона і раціональне використання природного рослинного та тваринного світу». На момент затвердження Плану природоохоронних заходів за бюджетною програмою Державного фонду охорони навколишнього природного середовища КПКВК 2401270 «Комплексна реалізація державної екологічної політики, здійснення природоохоронних заходів» Програма не була затверджена Урядом і не могла бути підставою для виконання та фінансування її заходів.

У зв'язку з обмеженим фінансуванням видатки з бюджету АР Крим не здійснювались.

Фінансування завдання 13. «Створення умов для впровадження екологічно орієнтованих і ресурсозберігаючих технологій ведення сільськогосподарства» з припинення деградації ґрунтів на найбільш уражених територіях АР Крим не здійснювалося (на 2011 рік Програмою передбачалося з бюджету АР Крим 1 тис. грн).

Заходи Завдання 14 «Запобігання забрудненню земельних ресурсів та встановлення меж прибережних захисних смуг вздовж Чорного та Азовського морів» та Завдання 15 «Запобігання небезпечним екзогенним геологічним процесам в Автономній Республіці Крим» у 2011 році не виконувались у зв'язку з обмеженим обсягом фінансування Програми з бюджету АР Крим.

Завдання 16. «Створення інфраструктури інформаційного забезпечення системи моніторингу і забезпечення її функціонування». Захід «Забезпечення функціонування інформаційно-аналітичного центру системи моніторингу навколишнього природного середовища» виконано на 100 % від запланованого. Інші два заходи на суму 120,0 тис. грн не виконано: «Розроблення і впровадження міжвідомчого регламенту інформаційного обміну» на суму 70,0 тис. грн у зв'язку з обмеженим обсягом фінансування; «Підготовка та видання щорічного екологічного вісника» на суму 50,0 тис. грн, договір на виконання НДР «Оцінка екологічного стану територіальних природних систем і окремих їх компонентів, підготовка прогнозів і проектів управлінських рішень для органів влади» не було укладено, кошти в установленому порядку повернуто до бюджету АР Крим.

Завдання 17. «Розвиток і удосконалення структури системи моніторингу». З метою виконання заходу «Оптимізація єдиної регіональної мережі спостережень» виконано НДР «Розробка проекту оптимізації відомчих мереж спостере-

жень» на суму 99,0 тис. грн. Результати НДР схвалено на засіданні Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля при Раді міністрів АРК.

Завдання 18. «Удосконалення приладо-технічного оснащення мереж спостережень системи моніторингу». Для забезпечення модернізації технічної бази засобів вимірювальної техніки аналітичних підрозділів, які проводять спостереження в системі моніторингу, з бюджету АР Крим фактично профінансовано 244,3 тис. грн, що вдвічі більше, ніж передбачено Програмою: придбано техніку для обладнання автоматизованих робочих місць Кримської республіканської СЕС і Центру по гідрометорології в АРК, для зміцнення матеріально-технічної бази Рескомприроди Криму придбано сучасне лабораторне обладнання, що дозволить збільшити точність досліджень. За рахунок коштів інших джерел видатки не здійснювались.

Для створення та ведення баз даних технічного та методичного забезпечення аналітичних лабораторій суб'єктів регіональної системи моніторингу навколишнього природного середовища з бюджету АР Крим фактично профінансовано 99,0 тис. грн, зокрема, розроблено методику прямого визначення пестицидів у воді методом газорідної хроматографії, що дозволить впровадити сучасні методи і використовувати сучасні прилади для встановлення ступеня забруднення пестицидами водних ресурсів.

Разом за завданням 18 виконано заходів на суму 343,3 тис. грн, що становить 137 % від передбаченого Програмою.

Заходи, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища м. Севастополя.

Завдання Програми, передбачені на 2011 рік, виконані частково, зокрема:

Завдання 20. Охорона атмосферного повітря;

Завдання 22. Здійснення заходів з рекультивації спеціалізованих полігонів твердих побутових відходів та інших об'єктів;

Завдання 27. Поліпшення стану навколишнього природного середовища.

В рамках заходів вказаних завдань:

здійснювався моніторинг атмосферного повітря на екологічних постах;

продовжено будівництво полігону твердих побутових відходів у Першотравневій балці (друга та третя черга);

розроблено Комплексну програму охорони навколишнього природного середовища м. Севастополь на 2011-2015 роки.

Завдання 21, 23, 24, 25, 26, що стосуються зниження рівня забруднення водних об'єктів від дифузних джерел, збереження та розвитку природно-заповідного фонду, здійснення лісовідновних заходів, охорони і захисту лісу, не виконано у зв'язку з обмеженістю коштів міського та державного бюджетів.

Кількісні показники, передбачені Програмою, зокрема «відсоток лісистості», формування регіональної екологічної мережі «у відсотках до загальної площі АР Крим» відповідають очікуваним значенням на 2011 рік за винятком «кількості реконст-

руйованих полігонів твердих побутових відходів».

Зокрема: підвищено рівень лісистості на 10,6 % від загальної площі території АР Крим; площа регіональної екологічної мережі становить 15,0 % від загальної площі АР Крим.

У результаті виконання у 2011 році заходу «Реконструкція баштових систем № 1-5; монтаж редуктора на ВАТ «Бром», м. Красноперекопськ» розділу I завдання 1 фактично досягнуто зменшення обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу повітря на 14,31 т/рік.

Площа території природно-заповідного фонду, межі якої винесено в натуру становить 19,6 % від загальної площі АР Крим.

Для модернізації технічної бази засобів вимірювальної техніки аналітичних підрозділів, які проводять спостереження в системі моніторингу, придбано 5 одиниць приладів із 10 запланованих.

Впродовж 2011 року для виконання заходів Програми фактично профінансовано 376 886,652 тис. грн, що на 129 % більше від передбаченого Програмою, у тому числі за рахунок коштів:

- державного бюджету – 16 312,750 тис. грн (93,9 %),
- бюджету АР Крим – 16 736 тис. грн (144,7 %),
- бюджету м. Севастополь – 3 813,7 тис. грн (63 %),
- інших джерел – 340 024,172 тис. грн (132 %)

Касові видатки складають 372 247,962 тис. грн (127,5 % від передбаченого Програмою), у тому числі за рахунок коштів:

- державного бюджету – 15 512,9 тис. грн,
- бюджету АР Крим – 12 897,19 тис. грн,
- бюджету м. Севастополь – 3 813,7 тис. грн,
- інших джерел – 340 024,13 тис. грн

Подальше виконання Програми дасть можливість забезпечити збалансований соціально-економічний й екологічний розвиток Криму, збереження та ефективне використання природних ресурсів, зменшити ризик розвитку надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості регіону.

2011 року Мінприроди було співвиконавцем завдань, а також здійснювало експертизу низки державних цільових програм, відповідальними виконавцями яких є інші центральні органи виконавчої влади.

Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 № 977).

15.5 Моніторинг навколишнього природного середовища

З метою забезпечення розвитку та удосконалення єдиної державної системи екологічного моніторингу впродовж 2011 року розроблялись нові нормативно-правові акти та вносились зміни

Мета Державної цільової програми «Ліси України» на 2010-2015 роки (далі – Програма) – забезпечення сталого розвитку лісового господарства, спрямованого на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів України. Програма є основним документом лісогосподарської галузі України, в якому представлені основні показники лісогосподарської діяльності, стратегічне завдання якої подальше нарощування площі, стійкості та продуктивності лісових насаджень.

Державний замовник: Держлісагентство.

Керівник Програми: перший заступник Голови Держлісагентства.

Виконавцями заходів Програми окрім Держлісагентства є: Мінагрополітики, Міноборони, МНС, Мінінфраструктури, Київська міськдержадміністрація.

У 2011 році проведено відтворення лісів на площі 42,6 тис. га, у тому числі лісогосподарськими підприємствами Держлісагентства на площі 39,1 тис. га. Крім того, створено 22,6 тис. га захисних насаджень (нових лісів), зокрема, Держлісагентством – 22,4 тис. га.

У лісах, підпорядкованих Держлісагентству, загальні обсяги відтворення і створення нових лісів перевищують в 1,5 рази розміри суцільних зрубів 2010 року.

Для збереження лісових ресурсів проводились роботи з охорони лісів від пожеж, захисту їх від шкідників і хвороб. З метою недопущення розповсюдження лісових пожеж влаштовано проти-пожежні розриви, мінералізовані смуги та проведено догляд за ними на 342,6 тис. км (307,7 тис. км – підприємствами Держлісагентства). Лісозахисні заходи проведені на площі 302,1 тис. га (підприємствами Держлісагентства – 175 тис. га).

Рубки формування і оздоровлення лісів у 2011 році проведені на площі 335,2 тис. гектарів (Держлісагентство – 294,1 тис. га), при цьому заготовлено 9,5 млн. м³ деревини (Держлісагентство – 8,2 млн. м³).

Від рубок головного користування заготовлено 7,2 млн. м³ деревини (Держлісагентство – 6,8 млн. м³).

Лісовпорядні роботи проведені на площі 7,7 млн. га, зокрема базове лісовпорядкування – 1,1 млн. га, безперервне лісовпорядкування – 6,6 млн. га.

За результатами роботи у 2011 року лісова галузь працює стабільно, підприємства виконують поставлені перед ними завдання. Державна цільова програма «Ліси України» не втратила своєї актуальності, ефективно виконується. На її основі розроблені і затверджені органами місцевого самоврядування або обласними держадміністраціями обласні (регіональні) програми розвитку лісового господарства.

ди щодо міжнародного співробітництва.

Відповідно до Указу Президента України від 9.12.2010 № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» та на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2011 № 223 «Деякі питання оптимізації державних цільових програм» підготовлено зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1376 «Про затвердження Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища», які прийняті постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 № 880.

Для удосконалення нормативної бази у сфері моніторингу довілля підготовлено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу навколишнього природного середовища та надання екологічної звітності підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища».

Розроблено проект базового переліку екологічних індикаторних показників для оцінки та представлення інформації про стан навколишнього природного середовища України, затвердження якого сприятиме удосконаленню та підвищенню узгодженості національної системи оцінки стану навколишнього природного середовища та антропогенного впливу на нього з міжнародними системами оцінки стану довкілля.

Здійснювався супровід Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища, метою якої є забезпечення розвитку єдиної державної системи моніторингу навколишнього природного середовища.

Управлінням державного екологічного моніторингу Мінприроди впродовж року забезпечено функціонування Інформаційно-аналітичного центру державної системи моніторингу довкілля Мінприроди об'єднуючої складової державної системи моніторингу навколишнього середовища, а також безперервне ведення банків даних про стан навколишнього природного середовища та надання доступу до екологічної інформації заінтересованим користувачам.

Відповідно до Регламенту підготовки та надання територіальними органами Мінприроди екологічної інформації, що затверджений наказом Мінприроди від 26.04.2007 № 218, забезпечено збір щомісячної і щоквартальної екологічної інформації для формування бази екологічних даних. За результатами аналізу отриманої інформації забезпечено підготовку інформаційних довідок та бюлетенів про стан довкілля, а також щоквартальних інформаційно-аналітичних оглядів «Стан довкілля в Україні», які розміщено на веб-сайті Мінприроди, що надає доступ широким колам громадськості до екологічної інформації.

Відповідно до вимог Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» на веб-сайті Мінприроди розміщено Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році та Національну

довідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2009 році.

Відповідно до наказу Мінприроди від 19.05.2011 № 159 про надзвичайну ситуацію, забезпечено роботу оперативного штабу при Мінприроди з координації дій з проведення заходів та мінімізації можливих негативних наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних з пожежною небезпекою у 2011 році.

З метою розвитку можливостей та розширення інформаційної бази для проведення оцінки та прогнозування стану навколишнього природного середовища укладено Угоду про співробітництво між Міністерством екології та природних ресурсів України і Державним космічним агентством України. Серед основних напрямів співробітництва – використання в державній системі моніторингу довкілля даних дистанційного зондування Землі для моніторингу негативних явищ природного та техногенного характеру, впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища, стану морських акваторій, стану земель та показників біорізноманіття.

7 листопада 2011 року організовано та проведено координаційну нараду проекту ENPI-SEIS «На шляху до створення спільної системи екологічної інформації (SEIS) в регіоні європейського добросусідства», за участі представників Європейського агентства з навколишнього середовища, Європейської Економічної Комісії ООН, міжнародних екологічних організацій, заінтересованих органів виконавчої влади та відомств України, наукових інституцій та громадських організацій. Під час семінару розглядались системи екологічної інформації в Україні, а також обговорювались перспективи інтеграції до спільної системи екологічної інформації в Європейському регіоні. Реалізація проекту ENPI-SEIS сприятиме вдосконаленню механізмів збору даних та оцінки стану навколишнього середовища, розширенню можливостей доступу громадян до екологічної інформації та покращенню партнерства на національному та міжнародному рівнях.

З метою удосконалення нормативної бази у сфері моніторингу довкілля:

- підготовлено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу навколишнього природного середовища та надання екологічної звітності підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища»;

- розроблено проект базового переліку екологічних індикаторних показників для оцінки та представлення інформації про стан навколишнього природного середовища України, затвердження якого сприятиме удосконаленню та підвищенню узгодженості національної системи оцінки стану навколишнього природного середовища та антропогенного впливу на нього з міжнародними системами оцінки стану довкілля.

Для розвитку можливостей та розширення

інформаційної бази для проведення оцінки та прогнозування стану навколишнього природного середовища опрацьовано питання використання в державній системі моніторингу довкілля даних дистанційного зондування Землі. Укладено Угоду про співробітництво між Мінприроди і Державним космічним агентством України, що спрямована на організацію взаємодії та спільного опрацювання питань використання науково-технічного потенціалу підприємств, установ та організацій космічної

галузі для вирішення завдань екологічного моніторингу та державного контролю.

Основні напрями співробітництва передбачають використання в державній системі моніторингу довкілля даних дистанційного зондування Землі для моніторингу негативних явищ природного та техногенного характеру, впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища, стану морських акваторій, стану земель та показників біорізноманіття.

15.6 Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза є дієвим превентивним інструментом реалізації екологічної політики, спрямованої на недопущення порушень вимог природоохоронного законодавства при проектуванні. Заходи з державної екологічної експертизи у 2011 році здійснювались за такими напрямками:

- Еколого-експертний розгляд та оцінка передпроектної і проектної (проекти, робочі проекти) документації на будівництво нових і розвиток (реконструкцію) існуючих промислових та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку – у рамках комплексної державної експертизи та у відокремленому порядку. Після 12.03.2011 розгляд документації проводився відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

- Розгляд і погодження проектів законодавчих та інших нормативно-правових документів, державних та відомчих будівельних норм тощо за дорученнями Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, поданнями міністерств-розробників.

- Методично-рекомендаційне забезпечення еколого-експертної роботи та участь у розвитку інструктивно-рекомендаційної бази.

- Участь у розвитку теорії, методології і практики оцінки впливу діяльності, що проектується на стан навколишнього природного середовища, у тому числі у трансграничному контексті.

Розроблено і прийнято постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» та «Про

внесення зміни до пункту 22 Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку»; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Плану дій (стратегії) щодо виконання пунктів 11-12 рішення IV/2 Сторін Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті».

За звітний період міністерством проведено еколого-експертну оцінку 73 проектів нормативно-правових і методико-інструктивних документів, з них: 5 проектів законів України; 10 проектів постанов і 14 проектів розпоряджень Кабінету Міністрів України; 19 проектів національних стандартів; 2 проектів наказів; 3 проектів стандартів організації України (СОУ); 5 проектів галузевих будівельних норм (ГБН); 3 проектів державних будівельних норм (ДБН); 1 проект кредитної Угоди; 6 проектів правил, методик, інструкцій.

Організовано і практично здійснено державну екологічну експертизу 296 одиниць передпроектної (ТЕО, ТЕР) і проектної документації (проект, РП) як у рамках комплексної державної експертизи, так і у відокремленому порядку.

З метою дотримання природоохоронного законодавства під час проведення держкоекспертизи проведено перевірку 327 одиниць передпроектної (ТЕО, ТЕР) і проектної документації (проект, РП) територіальних еколого-експертних підрозділів (вибіркові перевірки якості розробки та надання висновків держкоекспертизи територіальними еколого-експертними підрозділами Мінприроди за встановленими критеріями).

Табл. 15.1 – Динаміка діяльності Мінприроди у галузі державної екологічної експертизи за 2007-2011 роки

Роки	Проектна документація	Інноваційно-інвестиційні проекти	Проекти законодавчих та урядових актів
2007	149	9	149
2008	162	8	107
2009	296	2	81
2010	719	1	105
2011	327	0	73

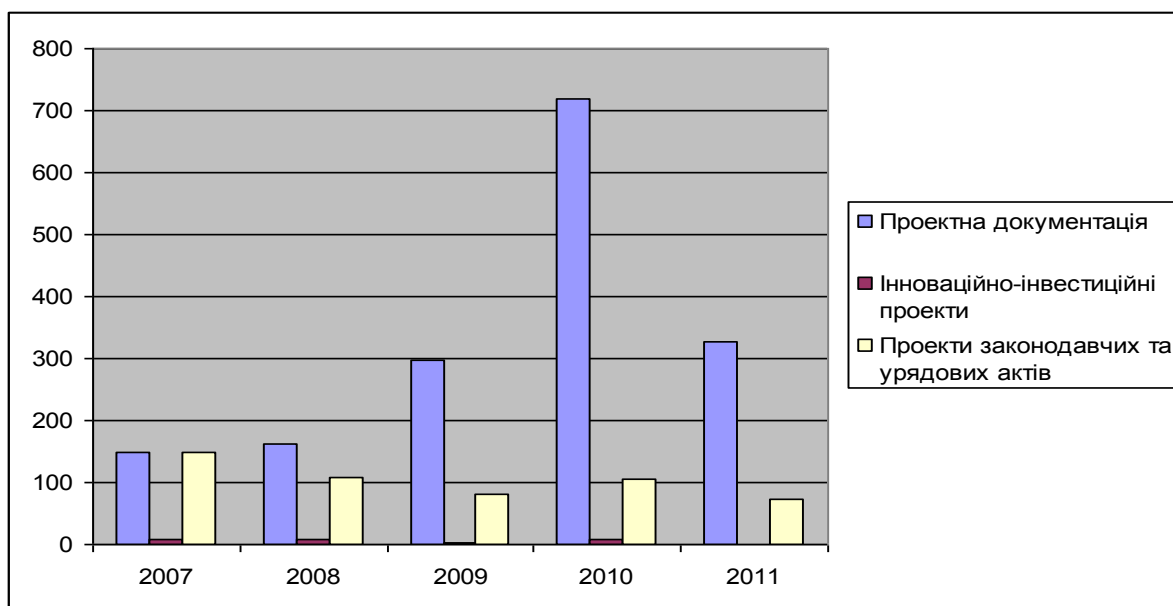

Рис. 15.4 – Динаміка діяльності Мінприроди у галузі державної екологічної експертизи за 2007-2011 рр.

15.7 Економічні засади природокористування

15.7.1 Економічні механізми природоохоронної діяльності

Базові інструменти економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища визначені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991).

На протязі 20-річного періоду з часу впровадження, економічні інструменти постійно перебувають в стадії розвитку та вдосконалення.

Одним з найважливіших еколого-економічних інструментів природоохоронної діяльності стала плата за забруднення навколишнього природного середовища, впроваджена постановою Уряду від 13.01.92. № 18 (пізніше термін «плата» був замінений на термін «збір»).

З набуттям чинності з 1 січня 2011 року Податкового кодексу термін «збір за забруднення навколишнього природного середовища» замінено на «екологічний податок».

В Податковий кодекс включено всі екологічні платежі за спеціальне використання природних ресурсів і за забруднення навколишнього природного середовища.

Так, в Податковому кодексі виділено окремі розділи, зокрема:

- збір за спеціальне водокористування;
- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- платежі за користування надрами;
- плата за використання інших природних ресурсів;
- екологічний податок.

Податковий кодекс є нормативним актом прямої дії і в зазначених розділах встановлені порядки сплати та ставки за спеціальне використання природних ресурсів і за забруднення навколи-

шнього природного середовища.

Податковим кодексом України розширено базу оподаткування та введено нові ставки екологічного податку.

Важливим нововведенням Податкового кодексу в частині економічного механізму природоохоронної діяльності стали норми визначені в Прикінцевих положеннях.

Зокрема, Кабінету Міністрів України доручено, одночасно з поданням до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України на 2011 рік подати проект закону щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України з метою приведення його норм у відповідність із Податковим кодексом України, у тому числі щодо зарахування частини екологічного податку (у 2013 році 33 %, з 2014 року – 50 %) до спеціального фонду Державного бюджету України із спрямуванням таких коштів на фінансування виключно цільових проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку у порядку, що встановлюватиметься Кабінетом Міністрів України.

На сьогодні вказана норма встановлена Бюджетним кодексом.

З метою удосконалення норм Податкового кодексу України, у 2011 році до нього внесено ряд змін.

Прийнято Закон України від 07.07.2011 № 3609-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України», які набрали чинності з 1 жовтня 2011 року. Відповідно до зазначеного Закону у розділі VIII «Екологічний податок» Податкового кодексу України змінено склад податкових агентів, які мають утримувати і сплачувати до бюджету екологічний податок, що справляється за

викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у разі використання палива, а саме, замість суб'єктів, які здійснюють оптову та роздрібну торгівлю паливом, податковими агентами визначено виробників та імпортерів палива. Також, змінено об'єкт та базу оподаткування, порядок обчислення, подання податкової декларації та сплати екологічного податку для податкових агентів.

Таким чином, екологічний податок, що справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у разі використання палива, утримується і сплачується до бюджету податковими агентами.

До податкових агентів належать суб'єкти господарювання, які:

- здійснюють торгівлю на митній території України паливом власного виробництва та/або передають замовнику або за його дорученням іншій особі паливо, вироблене з давальницької сировини такого замовника;

- здійснюють ввезення палива на митну територію України.

Об'єктом та базою оподаткування є обсяги та види палива, у тому числі виробленого з давальницької сировини, реалізованого або ввезеного на митну територію України податковими агентами, крім: обсягів палива, вивезених з митної території України в митних режимах експорту або реекспорту та/або переробки на митній території України, засвідчених належно оформленою митною декларацією; мазуту та пічного палива, що використовуються в процесі виробництва тепла та електроенергії.

Податковий кодекс України доповнено ставками податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у разі ввезення палива на митну територію України.

Необхідно відмітити те, що відповідно до пункту 244.2 статті 244 види палива, за які стягується екологічний податок, уточнено, зокрема наведено коди палива (товару) та опис палива (товару) згідно з УКТ ЗЕТ, затверджених Законом України від 05.04.2001 № 2371 «Про Митний тариф України».

Змінено порядок обчислення екологічного податку, а саме суми податку, який справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення, обчислюються податковими агентами, які здійснюють торгівлю на митній території України паливом власного виробництва та/або передають замовнику або за його дорученням іншій особі паливо, вироблене з давальницької сировини такого замовника, самостійно щокварталу виходячи з кількості фактично реалізованого палива. Для податкових агентів, які здійснюють ввезення палива на митну територію України, – виходячи із кількості фактично

ввезеного на митну територію України палива та ставок податку за відповідною формулою.

Контроль за сплатою екологічного податку податковими агентами, які здійснюють ввезення палива на митну територію України будуть здійснювати митні органи, які відповідно до статті 41 Податкового кодексу України відносяться до контролюючих органів щодо мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно до податкового законодавства справляються у разі ввезення (пересилання) товарів і предметів на митну територію України або територію спеціальної митної зони або вивезення (пересилання) товарів і предметів з митної території України або території спеціальної митної зони.

Таким чином, усі власники транспортних засобів під час придбання пального виконують своє податкове зобов'язання – сплачують екологічний податок. Податковий кодекс покладає виконання такого податкового обов'язку не тільки на кінцевого платника податку, а й на свого представника чи податкового агента. Покладення цієї функції на податкового агента значно спрощує процес адміністрування екологічного податку.

У 2011-2012 роках, відповідно до Бюджетного кодексу, екологічний податок зараховується у таких пропорціях: до спеціального фонду державного бюджету – 30 % і до спеціального фонду місцевих бюджетів – 70 %, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 50 %, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 20 %, бюджетів міст Києва та Севастополя – 70 %.

Надходження коштів від екологічного податку за 2011 рік склали 2 091 219,8 тис. грн, у тому числі 627 361,2 тис. грн до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища та 1 463 858,6 тис. грн до Республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

У порівнянні з 2010 роком надходження коштів від екологічного податку збільшилися у 1,5 рази. У порівнянні з 2007 роком – у 1,9 рази.

У 2011 році надходження коштів від екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища від загальної суми надходжень розподілилися таким чином:

- за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення – 849 966,65 тис. грн або 40,6 %;

- за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти – 46 842,32 тис. грн. або 2,2 %;

- за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини – 418 951,77 тис. грн або 20 %;

- за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення (реалізоване паливо податковими агентами – суб'єктами господарювання) – 345 029,51 тис. грн або 16,5 %.

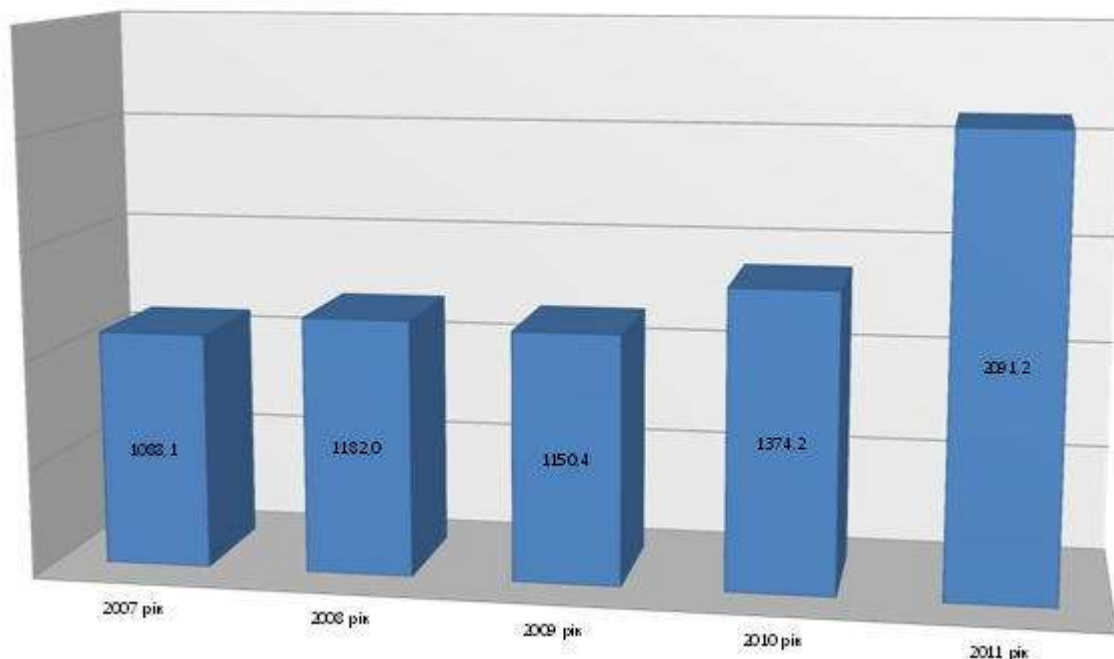

Рис. 15.5 – Динаміка надходження коштів від екологічного податку (з 2007 року) та збору за забруднення навколишнього природного середовища до зведеного бюджету, млн. грн

У 2011 році надходження коштів від збору за забруднення навколишнього природного середовища склали 430 429,57 тис. грн або 20,6 %.

Сплата екологічного податку за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини, передбачена за місцем розміщення стаціонарних джерел, спеціально відведених для цього місць чи об'єктів, тобто на території, на якій відбувається забруднення, що у свою чергу забезпечує надходження коштів від цього податку до республіканського Автономної Республіки Крим і місце-

вих фондів охорони навколишнього природного середовища у складі республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету.

Кошти місцевих, республіканського Автономної Республіки Крим фондів охорони навколишнього природного середовища будуть використовуватися для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, а також заходів із зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я населення.

Запровадження такого механізму сприяє посиленню контролю з боку місцевих органів влади за здійсненням природоохоронних заходів, а також стимулюватиме забруднювачів навколишнього природного середовища до виконання природоохоронних заходів.

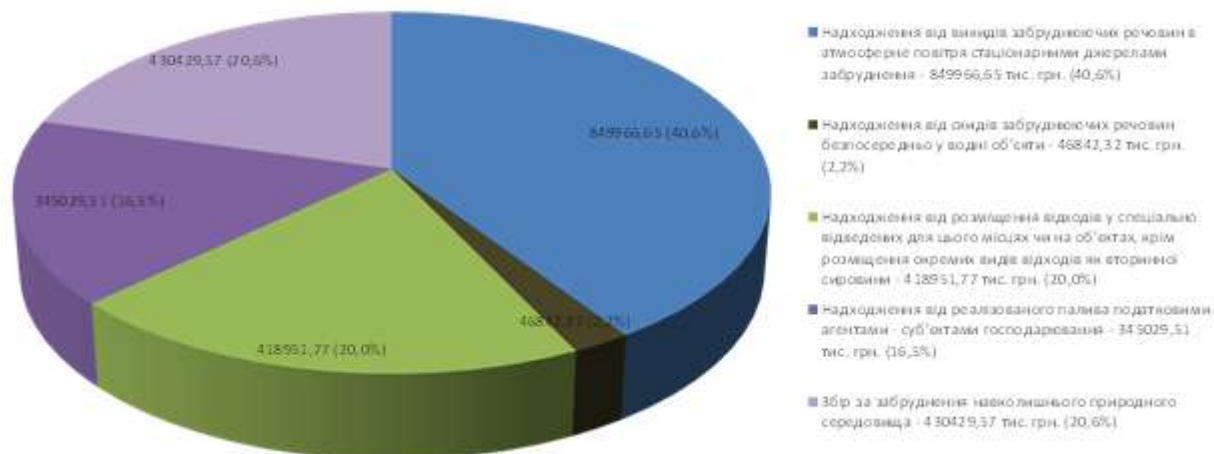

Рис. 15.6 – Розподіл надходження коштів від екологічного податку, у тому числі збору за забруднення навколишнього природного середовища в 2011 році

Окремо слід відмітити, що пунктом 4 розділу XIX Прикінцевих положень Податкового кодексу України визначено, що Кабінет Міністрів України має щорічно до 1 червня вносити до Верховної Ради України проект закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставок оподаткування, визначених в абсолютних значеннях, з урахуванням індексів споживчих цін, індексів цін виробників промислової продукції, у тому числі і з екологічного податку.

На виконання зазначеного пункту Податкового кодексу України ставки екологічного податку збільшено відповідно до індексу споживчих цін, індексу цін виробників промислової продукції. Зміни до Податкового кодексу України внесені Законом України від 22.12.2011 № 4235-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів». Відповідно до зазначеного Закону ставки екологічного податку збільшено з 2012 року у середньому на 8,9 %.

15.7.2 Стан фінансування природоохоронної галузі

Протягом 2011 р. на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами було витрачено 18490,7 млн. грн, що на 41 % більше порівняно з 2010 р. З них 65 % (12039,7 млн. грн) – поточні витрати на охорону природи, пов'язані з експлуатацією і обслуговуванням засобів природоохоронного призначення, 30 % (5607,4 млн. грн) – інвестиції в основний капітал, направлені на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування і 5 % (843,6 млн. грн) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання.

Структура капітальних інвестицій та поточних витрат за напрямками природоохоронних заходів наведені в Табл. 15.2 та в Табл. 15.3.

Понад три чверті капітальних інвестицій від сумарного обсягу по країні було освоєно підприємствами, які зареєстровані у Дніпропетровській (1509,8 млн. грн), Київській (1398,3), Донецькій (1015,4), Харківській (528,5 млн. грн) областях та Автономній Республіці Крим (442,4 млн. грн).

Майже дві третини поточних витрат від загальної суми по країні було здійснено підприємствами, які зареєстровані у Дніпропетровській (3188,8 млн. грн), Донецькій (2037,1), Луганській (1134,0), Запорізькій (958,4 млн. грн) областях та м. Києві (644,5 млн. грн).

Основними джерелами фінансування природоохоронної діяльності були власні кошти підприємств та організацій і незначною мірою кошти державного бюджету, див. Табл. 15.4.

За рахунок коштів державного та місцевих бюджетів було освоєно майже 10 % капітальних інвестицій і здійснено 3 % поточних витрат, а основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля, як і в попередні роки, були власні кошти підприємств – відповідно 67 % і 96 %.

Протягом 2011 р. підприємствами, організаціями, установами за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 2122,8 млн. грн, з них екологічний податок за викиди в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел – 67,7 % (1438,0 млн. грн), за розміщення відходів – 23,2 % (491,7 млн. грн) та 6,3 % (132,8 млн. грн) – штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства.

Табл. 15.2 – Структура капітальних інвестицій за напрямками природоохоронних заходів

	Фактично витрачено		У т.ч. витрати на капітальний ремонт, тис. грн
Всього	6451034,6	100,0	843607,3
у тому числі:			
охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	2535490,4	39,3	331276,8
очищення зворотних вод	721324,0	11,2	181755,6
поводження з відходами	1183880,2	18,4	189405,5
захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	639123,1	9,9	102969,4
зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці)	39060,4	0,6	33811,7
збереження біорізноманіття і середовища існування	18404,7	0,2	1856,1
радіаційна безпека	1274914,2	19,8	184,4
науково-дослідні роботи			
природоохоронного спрямування	10672,0	0,2	9,9
інші напрями природоохоронної діяльності	28165,6	0,4	2337,9

Табл. 15.3 – Структура поточних витрат за напрямками природоохоронних заходів

	Фактично витрачено	
	тис. грн	у % до загального
Усього	12039650,0	100,0
у тому числі:		
охорона атмосферного повітря і		
проблеми зміни клімату	1475304,9	12,3
очищення зворотних вод	5388327,9	44,8
поводження з відходами	3865888,8	32,1
захист і реабілітація ґрунту, підземних і		
поверхневих вод	592737,9	4,9
зниження шумового і вібраційного		
впливу (за винятком заходів для охорони		
праці)	31704,6	0,3
збереження біорізноманіття і		
середовища існування	329272,3	2,7
радіаційна безпека	72124,4	0,6
науково-дослідні роботи		
природоохоронного спрямування	49864,9	0,4
інші напрями природоохоронної		
діяльності	234424,3	1,9

Табл. 15.4 – Джерела фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат

	Фактично витрачено			
	Капітальних інвестицій		поточних витрат	
	тис. грн	у % до загального обсягу	тис. грн	у % до загального обсягу
Усього	6451034,6	100,0	12039650,0	100,0
у т.ч. за рахунок:				
коштів державного бюджету	284978,2	4,4	314254,3	2,6
з них кошти Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	63801,8	1,0	19150,3	0,2
коштів місцевих бюджетів	347567,6	5,4	113385,9	1,0
з них кошти місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	259466,4	4,0	40531,8	0,3
власних коштів підприємств та організацій	4297629,9	66,6	11598540,5	96,3
інших джерел фінансування	1520858,9	23,6	13469,3	0,1

Основними платниками екологічного податку були підприємства, які виробляють та розподіляють електроенергію, газ та воду (пред'явлено податку на суму 1067,3 млн. грн, або 54 % від сумарного обсягу по країні), металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (275,9 млн. грн, або 14 %), добувної промисловості (243,7 млн. грн, або 12 %), виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів (133,3 млн. грн, або 7 %).

Підприємствами, організаціями, установами країни фактично сплачено протягом 2011 р. майже 1843,9 млн. грн екологічних платежів (з урахуванням погашення заборгованості за попередні роки), що становить 87 % від загальної суми пред'явлених платежів.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» з урахуванням змін, внесених законами України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, Міністерству екології та природних ресурсів України затверджено бюджетні призначення в обсязі 3 275,8 млн. грн, у тому числі: за загальним фондом – 2 005,9 млн. грн, за спеціальним фондом – 1 269,9 млн. грн.

У межах бюджетних асигнувань виконувалося двадцять дві бюджетні програми.

За бюджетною програмою по КПКВК 2401010 «Загальне керівництво та управління у сфері екології та природних ресурсів» Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 101,2 млн. грн, у тому

числі за загальним фондом – 69,5 млн. грн.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401040 «Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері природоохоронної діяльності, фінансова підтримка підготовки наукових кадрів»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 9,3 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – 6,5 млн. грн за спеціальним фондом – 2,8 млн. грн.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401090 «Підвищення кваліфікації та перепідготовка у сфері екології та природних ресурсів»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 13,9 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – 7,5 млн. грн.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401160 «Заходи із створення і збереження природно-заповідного фонду, ведення кадастрів тваринного і рослинного світу, Червоної книги»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 86,8 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – 74,4 млн. грн.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401270 «Комплексна реалізація державної екологічної політики, здійснення природоохоронних заходів»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 421,6 млн. грн, у тому числі за спеціальним фондом – 415,4 млн. грн.

За рахунок коштів вказаної бюджетної програми забезпечено у сфері поводження з відходами та управління небезпечними хімічними речовинами:

вивезення за межі країни на знешкодження 8,1 тис. т непридатних до використання пестицидів, що забезпечило зменшення рівня їх невідповідного зберігання на 41,5 %;

вивезення на знешкодження за межі країни 5,2 тис. т гексахлорбензолу та 2,4 тис. т мононіт-рохлорбензолу;

здійснення заходів з будівництва полігону твердих побутових відходів у м. Жовті Води, будівництва другої черги Дергачівського полігону по захороненню твердих побутових відходів в Харківській області, розширення полігону твердих побутових відходів у м. Олександрівську Луганської області. У сфері збереження природно-заповідного фонду, біотичного і ландшафтного різноманіття, формування екомережі;

здійснення 19 заходів, направлених на розроблення проектів землеустрою, організації території, у т.ч. проектів лісовпорядкування, оформлення державних актів на право постійного користування землею, встановлення меж у природі (на місцевості) установ природно-заповідного фонду;

здійснення 7 заходів, спрямованих на збереження біотичного і ландшафтного різноманіття (в тому числі на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду), формування екомережі;

здійснення 34 заходів, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази установ при-

родно-заповідного фонд, будівництво, придбання, ремонт, облаштування та реконструкцію приміщень та об'єктів установ природно-заповідного фонду.

У сфері міжнародного співробітництва:

сплату внесків до бюджетів 19 міжнародних організацій природоохоронного спрямування відповідно до міжнародних конвенцій та угод.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401330 «Заходи щодо очистки стічних вод в місті Одесі»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 9,2 млн. грн.

За кошти, спрямовані із загального фонду державного бюджету, у 2011 році здійснювалися заходи із реконструкції та очистки системи водовідведення зливових та стічних вод на території мікрорайону «Пересип» Суворовського району м. Одеси.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401450 «Загальнодержавні геодезичні та картографічні роботи»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 9,9 млн. грн.

За кошти, спрямовані із загального фонду державного бюджету, у 2011 році здійснювався комплекс робіт зі створення національної системи геодезичного відліку, забезпечення функціонування та розвитку Державної геодезичної мережі та топографічного картографування.

Крім того, проведено комплекс робіт зі створення та оновлення топографічних карт на території 3650 кв. кілометрів.

За бюджетною програмою по КПКВК **2401460 «Демаркація та делімітація державного кордону»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 11,1 млн. грн.

За кошти, спрямовані із загального фонду державного бюджету, у 2011 році здійснювалося топографо-геодезичне та картографічне забезпечення демаркації та делімітації державного кордону України.

Комплекс робіт з картографування прикордонних територій здійснювався на площі 4,9 тис. кв. км з винесенням на місцевість 192 км лінії державного кордону.

За бюджетною програмою по КПКВК **2404010 «Керівництво та управління у сфері геологічного вивчення та використання надр»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 13,4 млн. грн, у тому числі за спеціальним фондом – 7,1 млн. грн.

Протягом року видано 876 спеціальних дозволів (ліцензій), проведено 1606 перевірок надкористування, опрацьовано 8812 шт. вхідної кореспонденції;

За бюджетною програмою по КПКВК **2404020 «Розвиток мінерально-сировинної бази, в тому числі буріння артезіанських свердловин»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 441,8 млн. грн.

За рахунок вказаних коштів підготовлено 4 нафтогазоносних об'єкти площею близько 78,6 кв. км. з перспективними ресурсами 22,3 млн. тонн умовного палива, отримано приріст запасів 0,5 млн. тонн нафти і конденсату, 3,2 млрд. куб. м. природного газу та отримано прирости запасів і ресурсів інших 14 видів корисних копалин. Крім приростів запасів корисних копалин, виконані роботи спрямовані на буріння артезіанських свердловин та регіональне вивчення надр.

За бюджетною програмою по КПКВК **2405010 «Керівництво та управління у сфері екологічного контролю»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 109,2 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – 85,7 млн. грн.

Протягом року проведено 86987 інспекційних перевірок, стягнуто штрафів на суму 15733,3 тис. грн, стягнуто коштів на суму 100814 тис. грн за пред'явленими претензіями та позовами за екологічні збитки, проведено радіологічний контроль 187609,6 тис. тонн вантажу та екологічний контроль 208105,2 тис. тонн вантажу в пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності внутрішніх митниць, надано 1967 консультацій, отримано та опрацьовано 20414 шт. кореспонденції (доручень, листів).

За бюджетною програмою по КПКВК **2405020 «Зміцнення матеріально-технічної бази і методологічне забезпечення Державної екологічної інспекції та її територіальних органів»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за спеціальним фондом у сумі 3,2 млн. грн.

За кошти, спрямовані із спеціального фонду державного бюджету, у 2011 році Державною екологічною інспекцією України здійснено 10 заходів із розроблення методик щодо вдосконалення системи інструментально-лабораторного контролю, придбано 44 прилади радіаційного контролю та 3 швидкісних катери.

За бюджетною програмою по КПКВК **2406010 «Керівництво та управління у сфері радіаційного захисту населення»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 0,6 млн. грн.

Протягом року проведено 4 засідання Національної комісії з радіаційного захисту населення України, підготовлено 20 нормативно-правових актів та напрацьовано 20 рекомендацій.

За бюджетною програмою по КПКВК **2407010 «Керівництво та управління у сфері водного господарства»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 6,9 млн. грн.

Мета програми – забезпечення управління водними ресурсами та функціонування водогосподарсько-меліоративного комплексу.

У межах реалізації програми Держводагентством здійснювалась організація роботи 243 водогосподарських підприємств, установ та організацій із загальною чисельністю 32557 працівників.

Реалізація бюджетної програми здійснюва-

лась відповідно до Водного кодексу України, Закону України від 14 січня 2000 року № 1389 «Про меліорацію земель», Указу Президента України від 23 червня 1998 року № 670 «Про заходи щодо державної підтримки водогосподарсько-меліоративного комплексу», Указу Президента України від 3 березня 2006 року № 187 «Про заходи щодо розвитку зрошувального землеробства в Україні», Указу Президента України від 13 квітня 2011 року № 453/2011 «Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України», постанови Верховної Ради України від 23 лютого 2006 року № 3506-IV «Про Рекомендації парламентських слухань «Актуальні проблеми зрошення, підтоплення та повеней в Україні».

За бюджетною програмою по КПКВК **2407020 «Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державним замовленням у сфері розвитку водного господарства»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 0,8 млн. грн.

Виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт здійснювалося у 131 науковій бюджетній установі, якими протягом року забезпечено виконання 27 науково-дослідних робіт.

За бюджетною програмою по КПКВК **2407040 «Підвищення кваліфікації кадрів у сфері водного господарства»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти, спрямовані на підвищення кваліфікації, підготовку та перепідготовку слухачів у Державному інституті управління і економіки водних ресурсів, у сумі 3,3 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – 2,2 млн. грн.

Протягом 2011 року в інституті підвищили кваліфікацію 3100 працівників водогосподарської галузі.

За бюджетною програмою по КПКВК **2407050 «Експлуатація державного водогосподарського комплексу»** Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 1599,7 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – 969,9 млн. грн, за спеціальним – 629,8 млн. грн.

Головними завданнями з охорони і раціонального використання водних ресурсів є захист населення, продуктивних земель і народногосподарських об'єктів, шляхом здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії вод, ліквідації наслідків щодо мінімізації збитків від затоплення і підтоплення, а також створення сприятливих умов для соціального розвитку населених пунктів у паводконебезпечних районах.

За рахунок цих коштів у 2011 році було підготовлено до поливу зрошувані землі на площі 1,1 млн. га, забезпечено подачу води в маловодні регіони в об'ємі 2,2 млн. куб. м, здійснено водовідведення та регулювання водно-повітряного режиму на площі 2,8 млн. га, проведено моніторинг за гідрогеолого-меліоративного стану територій та населених пунктів у зоні впливу меліоративних систем на площі 5,2 млн. га.

3 метою запобігання затопленню територій пе-

рекачано насосними станціями захисних споруд каскаду дніпровських водосховищ 1136 млн. куб. м води.

За бюджетною програмою по КПКВК 2407060 «Ведення державного моніторингу поверхневих вод, водного кадастру, паспортизація, управління водними ресурсами» Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 3,2 млн. грн.

У 2011 році виконано комплекс заходів щодо забезпечення функціонування системи спостережень, збирання, обробки, передавання, збереження та аналізу інформації про стан поверхневих вод річок, водосховищ, каналів, зрошувальних систем та водойм у межах водогосподарських систем комплексного призначення, систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання, водойм у зонах впливу атомних електростанцій, поверхневих вод у прикордонних зонах, місцях їх інтенсивного виробничо-господарського використання. Також виконувались завдання зі збору інформації про стан забезпечення обліку використання вод та контролю за охороною та раціональним використанням водних ресурсів, складання щорічників водокористування та паспортів малих річок, виконання міжнародних угод щодо співробітництва на транскордонних водних об'єктах та управління водними ресурсами.

За бюджетною програмою по КПКВК 2407070 «Захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь» Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти у сумі 133,4 млн. грн, у тому числі за загальним фондом – у сумі 49,7 млн. грн.

Програма спрямована на реалізацію Комплексної програми захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь в Україні на період до 2010 та прогноз до 2020 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 року № 901, Державної цільової програми комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиси в Закарпатській області на 2006 – 2015 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2006 року № 130 та Державної цільової програми комплексного протипаводкового захисту в басей-

нах річок Дністра, Пруту та Сирету, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 року № 115.

Кінцевою метою програми є здійснення заходів для запобігання та ліквідації шкідливої дії вод, які передбачають комплексний підхід до будівництва захисних споруд, включаючи поліпшення екологічного стану водних об'єктів; зменшення матеріальних збитків від затоплення і підтоплення населених пунктів, виробничих об'єктів і сільськогосподарських угідь унаслідок повеней і паводків; створення сприятливих умов для розвитку інфраструктури населених пунктів; екологічне виховання населення, спрямоване на дбайливе ставлення до довкілля; удосконалення служби протипаводкового захисту, включаючи експлуатацію захисних гідротехнічних споруд.

За рахунок вказаних коштів було здійснено ряд протипаводкових заходів, зокрема побудовано та реконструйовано 11,7 км захисних дамб, здійснено 3,7 км берегоукріплення, розчищено 44,0 км русел річок, побудовано 24 захисні протипаводкові споруди і відповідно захищено від паводків 243 населені пункти, 51936 садіб та 205,9 тис. га сільськогосподарських угідь.

За бюджетною програмою по КПКВК 2407090 «Першочергове забезпечення населених пунктів централізованим водопостачанням» Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 20,9 тис. грн.

За рахунок вказаних коштів було проведена паспортизація 6 джерел питного водопостачання.

За бюджетною програмою по КПКВК 2407130 «Виконання боргових зобов'язань за кредитом, залученим ДП «Львівська обласна дирекція з протипаводкового захисту» під державну гарантію» Міністерством екології та природних ресурсів України використано кошти за загальним фондом у сумі 85,7 млн. грн.

Проведені видатки менші на 3,6 млн. грн за видатки, затвержені паспортом бюджетної програми, внаслідок коливання відсоткових ставок та офіційного курсу національної валюти до іноземної валюти при плануванні витрат та їх фактичному виконанні.

15.8 Технічне регулювання у сфері охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального природокористування

Нині українська система технічного регулювання в цілому перебуває в стадії реформування, зумовленого необхідністю лібералізації ринкових відносин та впровадження більш ефективного державного нагляду і захисту прав споживачів.

Новітня система технічного регулювання має забезпечити національну безпеку, захист життя і здоров'я людей, тварин і рослин, довкілля та передбачає встановлення державних обов'язкових норм, правил та вимог спільно з розвитком добровільної сертифікації, що дозволить вибудувати торгівельні відносини у відповідності до єдиних уніфікованих принципів та правил для всіх

учасників ринку.

Згідно із світовою практикою та законодавством Європейського Союзу, технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, національного використання природних ресурсів та екологічної безпеки безпосередньо пов'язане з механізмами державного економічного стимулювання впровадження технологій більш чистого виробництва та поліпшення екологічних показників продукції протягом її життєвого циклу.

На даний час найбільш актуальною є адаптація української системи технічного регулювання

до норм ЄС щодо охорони атмосферного повітря; якості питної води, стічних та поверхневих вод; контролю виробництва, торгівлі та використання хімікатів, задля захисту довкілля та здоров'я людей від «хімічних» ризиків.

Національна стандартизація – курс на наближення до міжнародних та європейських вимог

Україна з 1993 року є членом Міжнародної організації стандартизації (ISO), що обумовлює її пріоритети з розвитку національної системи стандартизації шляхом гармонізації з міжнародними.

З 2007 року Україна почала активну співпрацю з CEN на шляху гармонізації європейських стандартів до національної системи технічного регу-

лювання. Згідно із Законом України «Про стандарти» застосування стандартів є обов'язковим, якщо:

- це передбачено в технічних регламентах чи інших нормативно-правових актах;
 - в угоді (контракті) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції є посилання на певні стандарти;
 - виробник чи постачальник продукції склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні;
 - продукція виробника чи постачальника сертифікована щодо дотримання вимог стандартів.
- В інших випадках, на відміну від технічних регламентів, стандарти застосовуються на добровільних засадах.

 <p>www.iso.org</p>	<p>Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) міжнародна організація, метою діяльності котрої є ратифікація стандартів, розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн світу. На сьогоднішній день до ISO входить 161 країна зі своїми національними організаціями з стандартизації.</p>
 <p>www.cen.eu</p>	<p>Європейський комітет з стандартизації (CEN) було створено у зв'язку з необхідністю координації робіт із європейської стандартизації, 16 країнами Західної Європи у 1961 році. На даний час CEN об'єднує всі країни-члени ЕС та бере активну участь у роботі міжнародних технічних комітетів (ISO/TC), у зв'язку з чим більшість європейських стандартів, зазвичай, гармонізовані з міжнародними.</p>

Екологічні стандарти

Екологічні стандарти є одним із важелів запобігання забрудненню довкілля; вони забезпечують економію та раціональне використання природних ресурсів; високий рівень якості та поліпшення екологічних характеристик товарів і послуг; ширше поширення сучасних технологій; прозорість в ринкових відношеннях.

Екологічні стандарти повинні бути результатом узагальнення досвіду та потреб діяльності у різних сферах і галузях та становити компроміс між сучасними технологіями та покращенням екологічних аспектів діяльності організації.

Значну роль у розвитку екологічної стандартизації відіграє технічний комітет стандартизації ТК 82 «Охорона навколишнього природного середовища України», якій було створено 1993 року спільним наказом Мінприроди України та Держспоживстандарту від 07.09.93 № 125\80.

З 2005 року виконання функцій Секретаріату ТК 82 покладено на ДЗ «Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління».

Структура ТК 82 складається з п'яти підкомітетів:

- ПК 1 «Екологічний аудит» – функції секретаріату виконує Державний заклад «Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління»;
- ПК 2 «Оцінка життєвого циклу продукції»

– функції секретаріату виконує Всеукраїнська громадська організація «Жива планета»;

– ПК 3 «Оцінка ефективності екологічного управління» – функції секретаріату виконує Інститут агроекології УААН;

– ПК 4 «Управління відходами, їх знешкодження та переробка» – функції секретаріату виконує Донецька філія Академії. Регіональний центр поводження з відходами;

– ПК 5 «Екологічне спостереження» – функції секретаріату виконує Український науково-дослідний інститут екологічних проблем Мінприроди України.

На даний час ТК 82 об'єднує на добровільних засадах 27 колективних членів – уповноважених представників від органів виконавчої влади, наукових та науково-дослідних установ, експертних організацій об'єднань (спілок) споживачів, громадських організацій природоохоронного спрямування.

Відповідно до закріпленої сфери стандартизації, у 2011 році ТК 82 активно співпрацював з Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Державним агентством енергоефективності та енергозбереження України, міжнародними, міждержавними та національними технічними комітетами за спорідненою сферою діяльності.

До сфери діяльності ТК 82 відносяться:

13.020.01	опис критеріїв екологічного оцінювання впливу діяльності на довкілля та настанови щодо їх застосування;
13.020.01, 13.040.20, 13.280	норми забруднення на різних об'єктах та середовищах, вимоги до якості атмосферного повітря, захист від радіаційного забруднення;
13.020.30, 13.040.40	оцінювання впливу діяльності на стан навколишнього природного середовища, вимоги до охорони довкілля;
13.020.40	вимоги до ефективності керування довкіллям, боротьба із забруднюванням;
13.020.60	критерії оцінювання життєвого циклу продукції;
13.030	паспортизація та класифікація відходів, загальні вимоги до відходів різних галузей;
13.060.30	якість стічних вод.

Щодо національної стандартизації, за результатами роботи ТК 82 впродовж 2011 року:

- здійснювався супровід (узгодження з ЦОВВ) проекту Технічного регламенту з екологічного маркування, який розроблено з урахуванням європейського регламенту 66/2010ЄС про знак екологічного маркування Європейського Союзу;
- розпочато розроблення 11 технічних регламентів у галузі органічного сільського господар-

ства, охорони навколишнього природного середовища та здоров'я людини;

- розроблено проекти 11 національних стандартів у сфері енергозбереження;
- розроблено 10 стандартів організації України (COU) стандартів організації України (COU) з оцінки екологічних переваг товарів та послуг для української програми екологічного маркування I типу згідно ДСТУ ISO 14024.

15.9 Дозвільна діяльність у сфері природокористування

Протягом звітної періоду у сфері охорони довкілля Мінприроди розроблено 13 законопроектів, 10 проектів указів Президента України, 3 проекти розпоряджень Президента України, 55 проектів постанов Кабінету Міністрів України, 6 проектів розпоряджень Кабінету Міністрів України.

За звітний період прийнято 21 постанову Кабінету Міністрів України та 30 наказів Міністерства екології та природних ресурсів (в тому числі 6 спільних наказів з іншими центральними органами виконавчої влади).

Розроблено наказ від 26.07.2011 № 262 «Про затвердження Регламенту погодження Мінприроди надання надр у користування», який визначає процедуру отримання погодження суб'єктом господарювання надання надр у користування. Значення наказ розроблено відповідно до вимог Кодексу України про надра, на виконання пункту 9 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 605. Протягом серпня-листопада 2011 року опрацьовано близько 1300 пакетів документів, що надходили від суб'єктів господарювання.

Прийнято постанови Кабінету Міністрів від 26.10.2011 № 1110 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 301 і від 12.07.2005 № 557» та від 26.10.2011 № 1158 «Про внесення змін до Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів».

Міністерство брало участь у підготовці низки законів України з питань посилення відповідальності

за правопорушення у сфері природокористування, збереження об'єктів фауни та флори, удосконалення наукових досліджень у галузі природокористування, дерегуляції ліцензування у сфері господарської діяльності, надання права землевласникам і землекористувачам видобувати питну підземну воду для господарських потреб без отримання дозвільних документів, покращення інвестиційного клімату у сфері укладення угод про розподіл продукції тощо.

З метою дерегуляції підприємницької діяльності Мінприроди розроблено наступні нормативно-правові акти:

- проект Закону України «Про реформування та вдосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального і невиснажливого використання природних ресурсів та екологічної безпеки, зменшення регуляторного тиску на суб'єктів господарювання, яким передбачається скорочення видів документів дозвільного характеру та врегулювання відносин дозвільних органів та суб'єктів господарювання, пов'язаних з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, видачею дублікату та анулюванням. На даний час цей проект Закону України зареєстрований у Верховній Раді України (реєстр № 9139 від 09.09.2011); проект Закону України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким передбачається переформулювання назви дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, що видається місцевими радами. Законопроект зареєстровано в Верховній Раді України (реєстр. № 9384 від 02.11.2011);

- проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про металобрухт», метою розроблення якого є вилучення погодження імпорту

металобрухту органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища за місцем, де має провадитися переробка металобрухту. Зазначений проект акта зареєстровано в Верховній Раді України (реєстр. № 9375 від 01.11.2011);

– проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», яким передбачено узгодження положень Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» із положеннями законодавчих актів у частині уніфікації назв документів дозвільного характеру, а також доповнення Переліку документами дозвільного характеру, передбачених законодавчими актами. Крім того, з метою дерегуляції законопроектом передбачено зменшення кількості документів дозвільного характеру шляхом їх виключення з Переліку. На даний час цей законопроект зареєстровано у Верховній Раді України за № 9394 від 02.11.2011;

– проект Закону України про внесення змін до статті 7 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» щодо упорядкування надання адміністративних послуг. Законопроект зареєстровано у Верховній Раді України за № 9395 від 02.11.2011;

– проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилі-

зацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів», яким передбачено спрощення процедури отримання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів та вдосконалення правового регулювання у сфері поводження з небезпечними хімічними речовинами, зокрема їх перевезення (постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1158);

– проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про контроль за транскордонним переведенням небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням», яким передбачено приведення у відповідь до Закону України «Про відходи». Проект акта погоджено із заінтересованими центральними органами виконавчої влади;

– проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 301 і від 12.07.2005 № 557», що передбачає скорочення переліку документів, які суб'єкт господарювання надає для отримання дозвільного документу. Проект прийнятий Кабінетом Міністрів України від 26.10.2011 № 1110.

На даний час у Верховній Раді України зареєстровано 6 законопроектів, розроблених міністерством.

15.10 Екологічний аудит

Основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту, мета якого підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання, визначені Законом України «Про екологічний аудит».

Методичне забезпечення організації еколого-аудиторської діяльності та проведення екологічного аудиту покладено на Міністерство екології та природних ресурсів за участю заінтересованих центральних органів виконавчої влади.

На виконання ст. 22 Закону України «Про екологічний аудит» Мінприроди проводить реєст-

рацію екологічних аудиторів та юридичних осіб, що мають право на здійснення екологічного аудиту.

В 2011 р. Міністерством розроблено та затверджено екзаменаційні питання для сертифікації екологічних аудиторів. Постійно проводиться навчання кандидатів на отримання сертифікату екологічного аудитора та підвищення кваліфікації екологічних аудиторів.

Усього в Україні сертифіковано 148 екологічних аудиторів, 71 організацію внесено до реєстру юридичних осіб, що мають право здійснювати екологічний аудит.

Табл. 15.5 – Динаміка щодо розвитку екоаудиту

рік	Сертифіковано екологічних аудиторів	Продовжено термін дії сертифікату екологічного аудитора	Внесено до реєстру екологічних аудиторів та юридичних осіб
2008	21	16	16
2009	17	6	3
2011	34	25	23

У 2010 році не проводилося засідання комісій із сертифікації екологічних аудиторів

З 1 вересня 2010 року розпочато реалізацію міжнародного проекту Twinning «Підтримка Міністерства охорони навколишнього природного середовища України з імплементації Закону України «Про екологічний аудит». Бенефіціаром цього проекту виступає Мінприроди.

Робота проводиться спільно з партнерами з країн-членів Європейського Союзу, завершення

проекту передбачається у 2012 році.

Метою проекту є підготовка пропозицій до покращення Закону України «Про екологічний аудит» у відповідності до кращих європейських та міжнародних практик.

Очікувані результати проекту:

– вдосконалення і доопрацювання законодавчої та методичної бази щодо проведення еко-

логічного аудиту.

– вдосконалення системи сертифікації і акредитації екологічних аудиторів.

– підвищення компетентності та поінформованості заінтересованих сторін з питань екологічного аудиту.

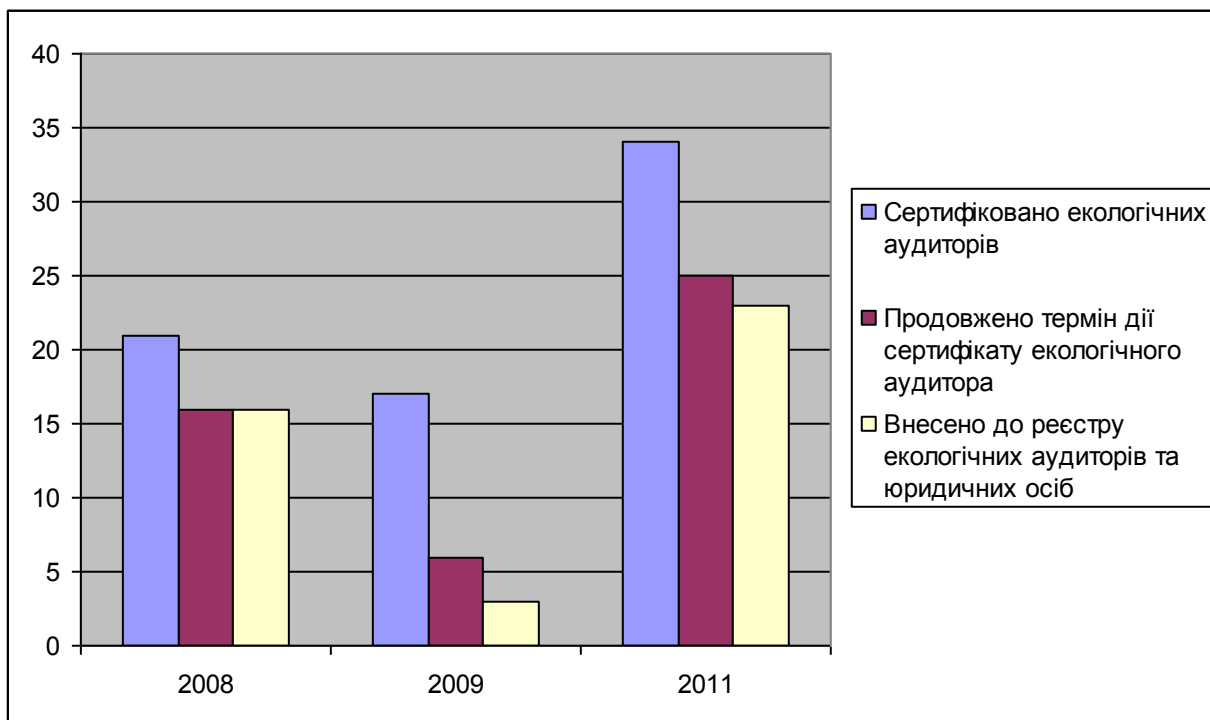

Рис. 15.7

15.11 Стан та перспективи наукових досліджень у галузі охорони довкілля

Наукова і науково-технічна діяльність Мінприроди у 2011 році здійснювалася за такими напрямками:

«Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері природоохоронної діяльності, фінансова підтримка наукових кадрів»:

- прикладні наукові та науково-технічні розробки з пріоритетних напрямів у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- Загальнодержавна програма формування екологічної мережі України на 2000-2015 роки;
- здійснення моніторингу та дослідження стану природного середовища морів та водних об'єктів України;
- фінансова підтримка підготовки наукових кадрів для УкрНДІЕП;

«Прикладні наукові та науково-технічні розробки у сфері розвитку водного господарства» (Державне агентство водних ресурсів України).

За напрямом «Прикладні наукові та науково-технічні розробки з пріоритетних напрямів у сфері охорони навколишнього природного середовища» у 2011 році було заплановано виконання 15 науково-технічних розробок, спрямованих на науково-методичне забезпечення сфери діяльності Мінприроди з яких завершено:

- Методичні рекомендації щодо практичного застосування Конвенції про оцінку впливу на

навколишнє середовище в транскордонному контексті;

- Розроблення проекту порядку оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС) в транскордонному контексті;
- Оцінка стану та перспектив виконання Україною Рамсарської конвенції про водноболотні угіддя;
- Розроблення методики ефективності реалізації регіональних природоохоронних та державних цільових екологічних програм;
- Розроблення рекомендацій щодо національної системи освіти для збалансованого (сталого) розвитку.

За науковою частиною Загальнодержавної програми формування екологічної мережі України на 2000-2005 роки у 2011 році завершено виконання розробки «Визначення територій спеціального інтересу щодо їх збереження в межах та за межами природно-заповідного фонду України, згідно з Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі». Розроблено проект методики щодо визначення територій спеціального інтересу для їх збереження (об'єкти Смарагдової мережі); заповнена Смарагдова типова форма даних для визначення територій спеціального інтересу щодо їх збереження, яка направлена на попередній розгляд експертам Бернської конвенції для включення об'єктів до складу Смарагдової мережі Європи.

Нові складні завдання в сфері охорони та збереження навколишнього природного середовища, які потребують наукового обґрунтованого вирішення, є основною метою діяльності науково-дослідних установ, що знаходяться у сфері підпорядкування Мінприроди.

На сьогодні, у сфері підпорядкування Мінприроди перебуває 10 наукових установ. Найбільш вагомими з них як за чисельністю співробітників, так і за обсягами виконаних робіт є 4 наукові установи, а саме:

1) Український науково-дослідний інститут екологічних проблем, м. Харків, (далі – УкрНДІ-ЕП);

2) Український науковий центр екології моря, м. Одеса, (далі – УкрНЦЕМ);

3) Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління, м. Київ, (далі – ДЗ ДЕА);

4) Державне підприємство «Національний центр поводження з небезпечними відходами», м. Київ, (далі ДП НЦПНВ).

Кожна із зазначених установ має свою історію, етапи становлення та періоди змін, які нерозривно пов'язані з історією розвитку та становленням Мінприроди. На сьогодні триває період адаптації наукових установ до дефіциту бюджетних ресурсів та ринкових відносин. Водночас, великою заслугою вказаних наукових установ є те, що вони зберегли свій кадровий та науковий потенціал.

Загальна кількість працівників у зазначених установах – 590 осіб, в т.ч. 26 докторів наук, 80 кандидатів наук, 224 наукових співробітників.

Найбільшим за загальною чисельністю працюючих та науково-технічним потенціалом є **Український науково-дослідний інститут екологічних проблем (УкрНДІЕП).**

Наукова діяльність УкрНДІЕП здійснюється за основними напрямками:

– розроблення основ державної екологічної політики, спрямованої на підтримання екологічної рівноваги, забезпечення екологічної, в т.ч. радіаційної безпеки;

– розроблення проектів екологічних програм і нормативів, комплексних природоохоронних заходів, матеріалів оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС), наукові проблеми екологічної експертизи та екологічного аудиту;

– розвиток наукових основ контролю та управління станом вод річкових басейнів; дослідження міських стічних вод;

– наукове, методичне, метрологічне, приладове, програмно-інформаційне, правове та організаційне забезпечення екологічного моніторингу;

– розроблення екологічно безпечних технологій та систем водовідведення;

– розроблення систем та методів управління промисловими відходами;

– аналіз стану повітряного басейну та розробка заходів щодо його охорони;

– наукове забезпечення розвитку мереж природних територій, що підлягають особливій охороні;

– управління природоохоронною діяльністю регіонів.

За напрямом «Фінансова підтримка підготовки наукових кадрів» у 2011 році в УкрНДІЕП було передбачено фінансування навчання 10 аспірантів за такими спеціальностями:

– 21.06.01 «Екологічна безпека» (8 осіб);

– 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» (2 особи).

У 2011 році випущено 2 аспірантів за спеціальністю 21.06.01 «Екологічна безпека». З 1 січня 2011 року до аспірантури прийнято 5 аспірантів: 3 аспіранти за спеціальністю 21.06.01 «Екологічна безпека» і 2 аспіранти за спеціальністю 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів».

За напрямом «Прикладні наукові та науково-технічні розробки у сфері розвитку водного господарства», завдяки стовідсотковому фінансуванню, наукові та науково-технічні розробки, передбачені планом з науки і нової техніки, виконані в повному обсязі.

Для виконання науково-технічних розробок були залучені науково-дослідні і дослідно-конструкторські організації, учбові заклади та підприємства Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національної академії аграрних наук України та інші.

У 2011 році відповідно до плану з науки і нової техніки було закінчено розробку, підготовлено відповідні матеріали та затверджено чотири нормативних документи, серед яких:

– Регламент з технології виготовлення бетонного кріплення в незійомній поліпропіленовій опалубці для укріплення укосів р. Дунай (розробник – Одеська державна академія будівництва та архітектури);

– зміни до Правил безпеки при експлуатації каналів, трубопроводів, інших гідротехнічних споруд у водогосподарських системах та технічних умов ТУ У 33-01033603-001-2000 «Знаки водоохоронні» (розробник Державне підприємство «Укрводсервіс»);

– посібник до ДБН В.2.4-1.99 «Меліоративні системи та споруди» з гідравлічних та статичних розрахунків зрошувальних трубопроводів (розробник Відкрите акціонерне товариство «Укрводпроект»).

Товариством з обмеженою відповідальністю «Харківпроменерго» виконано розробку структури комплексного збору даних щодо обсягів споживання електроенергії на водогосподарських об'єктах та надано методичні рекомендації щодо технічного впровадження цієї системи.

Інститутом водних проблем і меліорації Національної аграрної академії наук України розроб-

лені рекомендації щодо функціонування водогосподарського комплексу в умовах маловоддя, виконана розробка наукових засад оптимізації порядку використання меліорованих сільськогосподарських угідь у сучасних умовах та наукове обґрунтування подальшого функціонування внутрішньогосподарських зрошувальних систем з інженерною інфраструктурою після передачі їх з комунальної у державну власність.

Київським національним університетом імені Тараса Шевченка виконана оцінка впливу сучасних змін клімату на водність річок Прут та Сірет з метою прийняття управлінських рішень.

Товариством з обмеженою відповідальністю «Прогноз України» розроблені наукові засади аналізу впливу та прогнозування шкідливої дії вод на водогосподарські об'єкти та території.

Національним університетом водного господарства та природокористування розроблено методичку оцінки інвестиційних проектів водогосподарсько-меліоративного спрямування.

Всі завершені наукові та науково-технічні розробки розглядаються на засіданнях науково-технічної ради Держводагентства та її спеціалізованих секцій і будуть впроваджені у водогосподарських організаціях.

Український науковий центр екології моря (УкрНЦЕМ)

Наукова діяльність УкрНЦЕМ здійснюється за основними напрямками:

- морський екологічний моніторинг та дослідження природних процесів к екосистемах Чорного та Азовського морів, екосистемах прибережних територій та факторів впливу на них;
- здійснення екологічного аудиту та наукової екологічної експертизи антропогенної діяльності, що впливає на морське середовище;
- охорона та відтворення живих ресурсів моря шляхом створення природоохоронних заповідних зон;
- участь у розробці та виконанні державної програми досліджень України в Антарктиці;
- забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у частині організації та проведення морського екологічного моніторингу, участь у виконанні міжнародних екологічних програм.

У 2011 році науково-дослідні роботи УкрНЦЕМ виконувались у межах багаторічної бюджетної тематики (2008-2012 рр.), яка затверджена Мінприроди України, а також на замовлення інших організацій, установ та відомств і в межах реалізації міжнародних грантів.

Впродовж 2011 року в УкрНЦЕМ виконувались 20 науково-дослідних робіт в межах п'яти напрямів бюджетної тематики спрямованих на розв'язання пріоритетних для України проблем у сфері охорони морського довкілля, визначених Загальнодержавною програмою охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, міжнародними зобов'язаннями України в межах Бу-

харестської Конвенції про захист Чорного моря від забруднення, а також Стратегічного Плану Дій щодо відтворення та захисту Чорного моря.

Напрямок 1. «Оцінка, діагноз та прогноз стану навколишнього природного середовища Чорного та Азовського морів».

Завершено у 2011 році 7 науково-дослідних розробок, з них впроваджено:

- проект методики аналізу пріоритетних ПАВ (нафталін, аценафтилен, аценафтен, флуорен та ін.) в донних відкладах і гідробіонтах на базі хроматомаспектрометричного методу запроваджене у морському екологічному моніторингу;

- карти полів забруднення атмосфери у прибережних містах Одеської області використовуються Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Одеській області;

- показники ареалів розповсюдження ре-седиментації донних відкладів у ПЗШ використані при розрахунку економічних збитків від діяльності, пов'язаної з виконанням робіт з поглибленням судового ходу р. Бистрий.

Напрямок 2. «Збереження і відтворення біологічного різноманіття Чорного моря».

Підготовлено «Клопотання про оголошення ботанічного заказника загальнодержавного значення «Мале філофорне поле» у Каркінітській затоці» і Проект створення майбутнього ботанічного заказника. Документи узгоджені Верховною Радою Автономної Республіки Крим. Ведеться робота з підготовки Указу Президента України щодо створення у Каркінітській затоці Чорного моря природно-заповідного об'єкту загальнодержавного значення – ботанічного заказника «Мале філофорне поле».

Результати науково-дослідної роботи «Оцінка стану біологічного різноманіття Малого філофорного поля в Каркінітській затоці», отримані у 2010 році, впроваджено в Одеському відділенні Інституту біології Південних морів НАНУ в дослідженнях біорізноманіття шельфових вод Чорного моря.

Напрямок 3. «Розробка аналітично-картографічного забезпечення наукових досліджень морських екосистем».

Створена у 2011 році комп'ютерна система аналізу екологічних наслідків техногенних аварій на морських акваторіях. Елементи системи, розроблені у 2010 році, впроваджено у Морському координаційному аварійно-рятувальному центрі м. Одеса.

Напрямок 4. «Інформаційне забезпечення науково-технічних робіт в галузі морського природокористування».

Проведені роботи щодо оптимізації системного програмного забезпечення, реалізовано інформаційні ресурси для виконання багатопрофільних інформаційних задач користувачів.

Розроблено і впроваджено програмний модуль контролю даних державної системи морського екологічного моніторингу; впроваджено до сис-

теми контролю бази даних «SeaBase» програмного комплексу ODV4 (Ocean Data View 4); впроваджена система візуального контролю координат станцій в прибережній смузі на підставі високоточної карти Google.

Напрямок 5. «Науково-методичне забезпечення Регіонального активного центру по моніторингу та оцінці забруднення».

Розроблена базова версія регіональної бази даних RDB-P, проведений аналіз даних держав Чорноморського регіону, підготовлений і відправлений в Секретаріат Чорноморської комісії Науково-технічний звіт. Роботи впроваджуються при підготовці загального звіту про Стан забруднення Чорного моря, що готується Чорноморською Комісією (на виконання Бухарестської Конвенції про захист Чорного моря від забруднення).

У рамках міжнародного науково-технічного співробітництва науковим центром у 2011 році виконувались наступні роботи:

1. Грантовий контракт Європейського Співтовариства «Удосконалення Чорноморської наукової мережі» в рамках науково-дослідницької і технологічної програми розвитку ЄС «FP7-INFRASTRUCTURES-2008-1».

Головним завданням проекту було впровадження і гармонізація Європейських принципів в частині інформаційних технологій.

2. Грантовий контракт «Розроблення нової версії регіональної бази даних по забрудненню» (RBD-R.BSIS)

Мета контракту: створення Регіональної бази даних по забрудненню (RDB-P), яка повинна стати одним із компонентів Інформаційної системи Чорного моря. Вона містить дані по забруднюючих речовинах у воді, відкладах та біоті.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління (далі – Академія)

Пріоритетні напрями наукових досліджень:

– формування наукових основ національної екологічної політики, у т.ч. на регіональному рівні на засадах збалансованого розвитку;

– розроблення індикаторів (показників) екологічної безпеки довкілля з метою вдосконалення екологічної політики та поліпшення стану навколишнього середовища;

– розроблення теоретичних основ оцінювання техногенних ризиків, з метою визначення оптимальних форм управління екологічною безпекою в різних галузях народного господарства;

– створення науково-методологічної та навчально-методичної бази з освіти для збалансованого розвитку з метою забезпечення правових засад реалізації Стратегії ЄЕК ООН з освіти для збалансованого розвитку;

– вдосконалення системи екологічного моніторингу;

– розроблення основ та створення нових напрямів з глибокого очищення стічних вод та методології з попередження цвітіння водоймищ синьо-зеленими водоростями;

– розроблення теоретико-методологічних засад інституціонального забезпечення формування економіки екологічно безпечного землекористування в умовах ринкових земельних відносин;

– розроблення рекомендацій з формування еколого-економічних відносин рекреаційної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

– розроблення концепції створення та розвитку банку даних з екологічно чистих технологій та технологій у природоохоронній сфері та сфері Національної мережі екологічного маркування;

– розроблення методологічних та методичних засад збереження та відтворення біотичного і ландшафтного розмаїття в природно-заповідній та екологічній мережі України;

– розроблення рекомендацій з удосконалення системи екологічного аудиту та екологічного управління.

У 2011 році Академією виконувались 26 науково-дослідних робіт за бюджетними програмами Мінприроди та на замовлення центральних і місцевих органів виконавчої влади, відомств та організацій.

На замовлення Мінприроди виконувались наступні наукові розробки:

за бюджетною програмою Державного фонду охорони навколишнього природного середовища «Комплексна реалізація державної екологічної політики, здійснення природоохоронних заходів» виконано чотири розробки та отримано наступні результати:

– підготовлено інформаційно-аналітичний огляди про стан довкілля в Україні;

– підготовлено та видано (українською та англійською мовами) матеріали до Карпатського огляду про стан довкілля (національний огляд);

– здійснено наукове опрацювання описів, схем, розроблено концепції Дністровського, Південноукраїнського, Сіверсько-Донецького, Бузького, Галицько-Слобожанського природних коридорів;

– здійснено наукове опрацювання, підготовлено та видано національну доповідь про стан формування національної екологічної мережі за 2006-2010 роки.

Виконано перший етап робіт за напрямом «Вдосконалення системи екологічного моніторингу»:

– «Створення, постійне оновлення та функціонування банку даних найкращих доступних технологій та методів керування, що застосовуються для зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин та парникових газів»;

– «Створення національної моделі спостереження та прогнозування антропогенного впливу на довкілля для оцінки регіонального та трансграничного переносів забруднюючих речовин та парникових газів»;

За бюджетною програмою 2401040 «Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими про-

грамми і державним замовленням у сфері природоохоронної діяльності, фінансова підтримка підготовки наукових кадрів» виконано наукову роботу «Розроблення рекомендацій щодо національної системи освіти для збалансованого (сталого) розвитку».

За бюджетною програмою 6361020 «Наукові та науково-технічні розробки за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері енергоефективності та енергозбереження» на замовлення Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів розроблено наступні ДСТУ:

Вітроенергетика. Площини для ВЕС. Показники оцінки впливу ВЕС на навколишнє середовище:

– Енергозбереження. Енергоємність технологічного процесу централізованого водовідведення. Методика визначення;

– Енергозбереження. Енергоємність технологічного процесу виробництва дроту із міді. Методика визначення;

– Енергозбереження. Енергоємність технологічного процесу виробництва руд марганцевих. Методика визначення;

– Енергозбереження. Енергоємність технологічного процесу виробництва скла. Методика визначення;

– Енергозбереження. Енергоємність технологічного процесу виробництва сталі. Методика визначення;

– Енергозбереження. Енергоємність технологічного процесу виробництва феросплавів. Методика визначення.

На замовлення ДП «Укресресурси» за напрямом «Поводження з відходами» виконано наукові розробки та отримано наступні результати:

– проведено дослідження стану та розвитку ринку вторинних ресурсів;

– розроблено методологічні засади визначення та перегляду тарифів на надання послуг із збирання, заготівлі та утилізації використаної упаковки;

– проведено оцінку ефективності сучасних технологій збирання, перероблення та утилізації відходів як вторинної сировини.

Виконано перший етап розробки «Розроблення проекту концепції створення та функціонування системи збирання, заготівлі та утилізації відходів як вторинної сировини».

На замовлення Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Сумській області та НПП «Нижньодністровський» та «Подільські Товтри» виконано наступні НДР та природоохоронні заходи:

– розроблено програму регіональної екомережі Сумської області;

– розроблено проект організації території Нижньодністровського НПП;

– розроблено проект організації території НПП «Подільські Товтри».

Виконано перший етап проекту організації

охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів національного природного парку «Синевир» на замовлення НПП «Синевир».

Виконано інші наукові розробки, відповідно до яких отримано наступні результати:

– розроблено та апробовано Комплексну професійну програму екологічної підготовки державних службовців;

– обґрунтовано режими охорони та екологічних обмежень на використання природних ресурсів зоологічного парку;

– здійснено наукове дослідження та обґрунтування дотримання вимог природоохоронного законодавства на Полтавському гірничозбагачувальному комбінаті.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління відповідно до рішення ДАК від 30 червня 2011 року, протокол № 88 (наказ МОНмолодьспорту України від 01.07.2011 р. № 248), визнана акредитованою за статусом вищого навчального закладу III (третього) рівня

При Академії діють спеціалізовані вчені ради для захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 21.06.01 – «Екологічна безпека» (технічні науки) та спеціальності 03.00.16 – «Екологія» (біологічні науки).

Перепідготовка та підвищення кваліфікації в Академії здійснюється за напрямом 0708 – «Екологія», спеціальністю 7.070801 – «Екологія та охорона навколишнього середовища», акредитованою за третім рівнем.

В Академії здійснюють навчання сім аспірантів та дев'ять здобувачів наукового ступеня за спеціальністю 03.00.16 «Екологія (біологічні науки)».

Державне підприємство «Національний центр поводження з небезпечними відходами» (ДП НЦПНВ) – створене з метою організації, координації, науково-методичного, організаційно-технічного забезпечення у сфері поводження з небезпечними хімічними речовинами та відходами. Центр є відповідальним за забезпечення виконання науково-методичних розробок та здійснення організаційно-технічних заходів з мінімізації небезпечного впливу хімічних речовин і відходів на навколишнє природне середовище і здоров'я населення, а також організаційний супровід щодо поводження з небезпечними хімічними речовинами та відходами. Входить до сфери управління Мінприроди.

Відповідно до визначених повноважень, ДП «Національний центр поводження з небезпечними відходами», як національний виділений центр від України (Міністерство екології та природних ресурсів визначено як компетентний орган від держави) забезпечує організаційні заходи щодо виконання положень Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням, супровід Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі та Роттердамської конвенції про процедуру попередньо обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних

хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі, а також звітування та інформаційний обмін з Секретаріатами вказаних конвенцій.

На сьогодні визначальним етапом оновлення природоохоронної політики, в тому числі і в напрямі науково-технічного та інноваційного розвитку, стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (далі – Стратегія) та затвердження розпорядженням Кабінету Міністрів України № 577-р від 25 травня 2011 року головного механізму виконання Стратегії Національного Плану дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011 – 2015 роки (далі – НПД).

НПД містить ряд заходів щодо правової,

нормативної, інформаційної та наукової підтримки системи природоохоронного управління та визначає головні напрями розвитку природоохоронної науки, які потребують наукового та методичного супроводження. Фінансування здійснюватиметься за рахунок коштів державного бюджету, включаючи Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, а також кошти бюджетної підтримки Європейського Союзу в рамках Угоди між Україною та ЄС «Підтримка реалізації Стратегії державної екологічної політики України».

Міністерство має усі необхідні передумови для формування в Україні сучасного ринку об'єктів інтелектуальної власності та ринків екологічної продукції, технологій, обладнання та природоохоронних послуг.

15.12 Участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля

Міністерство відповідає за впровадження ратифікованої Україною міжнародної Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). Це передбачає додатковий напрям діяльності, що потребує залучення інших органів влади (екологічне інформування, просвітницька діяльність, проведення тренінгів для громадськості та державних службовців, підготовка до видання спеціальних інформаційних листків, бюлетенів, довідників, консультативна діяльність з питань екологічних прав громадян, сприяння розвитку громадського екологічного руху в Україні, співпраця з Секретаріатом ЄК ООН з питань Орхуської конвенції, тощо).

Наказом Мінприроди від 09.06.2011р. № 197 затверджено Положення та склад Міжвідомчої робочої групи з забезпечення виконання рішення Сторін Орхуської конвенції. Протягом року проведено 3 засідання цієї Міжвідомчої робочої групи, та 4 засідання тимчасової робочої комісії, створеної у зв'язку з необхідністю розв'язання проблем з реалізацією в Україні положень Орхуської конвенції.

Орхуська конвенція, крім права на доступ до інформації, участь у правосудді з питань довкілля, гарантує право громадськості на участь у прийнятті рішень з питань довкілля.

Маючи такі права, громадськість отримала можливість:

- впливати на вирішення актуальних питань довкілля,
- висловлювати свою думку та позицію при їх вирішенні,
- подавати пропозиції під час прийняття нормативно-правових актів та ін.

Мінприроди проводило роботу з вивчення громадської думки та обговорення з громадськістю актуальних питань реалізації державної політики, проектів актів, які стосуються широких верств населення. Проведення консультацій з громадськістю визначено Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», Законом України «Про Кабінет Міністрів України», Порядком проведення консультацій з громадсь-

кістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996, Порядком залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 2011 р. № 771.

Вивчення і аналіз громадської думки стосовно діяльності Мінприроди здійснювалося через моніторинг оприлюднених у засобах масової інформації зауважень і пропозицій інститутів громадянського суспільства та окремих громадян.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» організовано низку заходів, спрямованих на забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Зокрема, під час підготовки Національного плану дій з питань охорони навколишнього природного середовища було проведено широкомасштабні консультації з громадськістю на національному та регіональному рівнях. В результаті громадських експертних обговорень, що їх провели ВЕГО «МАМА-86» спільно з МБО «Екологія. Право. Людина» та КРА «Екологія і мір» у західному, центральному, східному та південному регіонах України, було одержано понад 900 коментарів до проекту НПД від 152 громадських діячів з 129 громадських організацій. Мінприроди опрацювало отримані коментарі та підготувало комплексну таблицю обліку та стану врахування зауважень громадськості. Значна частина пропозицій громадськості увійшла до підсумкового тексту документа, який було подано на затвердження до Кабінету Міністрів України.

Мінприроди максимально сприяло діяльності інститутів громадянського суспільства, консультативно-дорадчих органів при Мінприроді, громадських рад при обласних Державних управліннях охорони навколишнього природного середо-

вища. Проводився аналіз ефективності їх взаємодії, а також визначення проблем та заходів щодо їх розв'язання.

Супроводжувалася робота Науково-експертної ради з питань оцінки успішності впровадження державної екологічної політики, склад якої та Положення про яку затверджено наказом Мінприроди від 27.05. 2011 № 171.

На системній основі проводились консультації з громадськістю відповідно до орієнтовного плану консультацій з громадськістю на 2011 рік та забезпечувалося проведення системної роз'яснювальної роботи з пріоритетних питань державної політики у сфері екології.

Консультації з громадськістю в Мінприроді проводилися з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів.

Проведення консультацій з громадськістю сприяло налагодженню системного діалогу міністерства з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю проводили стосовно, реалізації та захисту прав і свобод громадян з питань, що стосуються довкілля.

З метою досягнення позитивних результатів від впровадження регуляторних актів, підвищення ефективності державної регуляторної політики та одержання зауважень і пропозицій громадськості, на офіційному сайті Мінприроди створено окрему постійно діючу рубрику «Громадське обговорення».

В Мінприроді забезпечено роботу Громадської приймальні Мінприроди, яка створена з метою забезпечення реалізації положень Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), Законів України «Про звернення громадян» та «Про доступ до публічної інформації». До Громадської приймальні протягом 2011 року звернулось 116 громадян. Із залученням фахівців структурних підрозділів всім громадянам надано роз'яснення. Громадська приймальня Мінприроди.

Відповідно до графіка участі керівників центральних органів виконавчої влади у роботі прямої телефонної лінії та прийомі громадян у громадській приймальні Кабінету Міністрів України забезпечено проведення чотирьох прямих телефонних ліній та шести особистих прийомів громадян.

Систематично опрацьовувалися звернення громадян, що надходили на електронну пошту міністерства. Із залученням спеціальних підрозділів надано відповіді громадянам у електронному режимі.

З метою своєчасного надання послуг інформаційно-довідкового характеру з питань, що належать до компетенції Мінприроди, створено га-

рячу телефонну лінію (тел. -044- 206-33-02), на яку щомісяця звертаються до п'ятисот громадян. Гаряча телефонна лінія Мінприроди забезпечує постійний, об'єктивний і своєчасний розгляд телефонних звернень громадян.

Крім того, Мінприроди активно взаємодіє з Державною установою «Урядовий контактний центр» Кабінету Міністрів України, де за номером телефону 0-800-507-309 відкрито Урядову гарячу лінію звернень громадян (робота через код доступу в електронній базі даних звернень громадян). У 2011 році опрацьовано 240 звернення громадян, що надійшли через Державну установу «Урядовий контактний центр», за фактом яких, в межах компетенції було забезпечено об'єктивний розгляд та реагування. Про результати розгляду поінформовано громадян в установлений термін.

Аналіз звернень громадян, що надходять через Гарячу телефонну лінію Мінприроди, Урядову гарячу лінію при Державній установі «Урядовий контактний центр», а також на особистому прийомі громадян) показав, що найбільша кількість звернень громадян стосується притягнення до відповідальності порушників за конкретними випадками порушень природоохоронного законодавства (затримка та ненадання дозволів та ліцензій (25 %), знищення зелених насаджень (23 %), несанкціоновані сміттєзвалища (20 %), забруднення повітря (16 %), забруднення водних ресурсів (16 %).

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 р. № 51 «Про щорічний Всеукраїнський конкурс «До чистих джерел», вжито організаційні заходи щодо проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу «До чистих джерел». Переможцями Всеукраїнського конкурсу «До чистих джерел» в 2011 році стали 55 учасників різних номінацій.

Міністерством забезпечено роз'яснювальну роботу щодо конституційних прав громадян на безпечне довкілля через висвітлення екологічної інформації у засобах масової інформації, створення спеціальних теле-, радіопрограм, випуск друкованих видань, а також популяризацію питань безпечного довкілля та діяльності Мінприроди насамперед серед дітей, молоді та науковців.

В Україні діє низка нормативно-правових актів, які створюють механізми для реалізації положень Орхуської конвенції, міністерство здійснює забезпечення реалізації на практиці даних нормативно-правових актів з метою ефективної участі громадськості у процесі прийняття рішень.

15.12.1 Діяльність громадських екологічних організацій

Активна позиція громадян часто стає визначальною для розв'язання екологічних проблем. Усвідомлення громадянами прав та способів їхнього захисту і реалізації є ключовим моментом дієвості громадянського суспільства.

В Мінприроді налагоджено тісну співпрацю з громадськими організаціями природоохоронного спрямування. Оптимальною формою співпраці є

взаємодія громадськості та Мінприроди через Громадську раду при Мінприроди. Механізми співпраці Громадської ради з міністерством дають можливість отримувати необхідну інформацію та обговорювати стратегічні та поточні питання, що стосуються проблем довкілля. Міністерство підтримувало зв'язки з громадськими організаціями, що опікуються проблемами довкілля, питаннями контролю виконання державними органами вимог Орхуської конвенції, розробленням програм та нормативно-правових актів, питаннями екологічної експертизи проектів реконструкції та нового будівництва, збереження водних ресурсів та біорізноманіття незалежно від статусу громадської організації, місця її реєстрації та спрямування.

Мінприроди сприяє проведенню громадської експертизи діяльності міністерства, та здійсненню громадського контролю з питань охорони навколишнього природного середовища.

Міністерство залучало громадські організації через механізм розгляду та обговорення питань реалізації державної політики, проектів актів, які стосуються охорони навколишнього природного середовища. Багато українських громадських організацій є союзниками Мінприроди у впровадженні європейських принципів врядування в екологічну політику України, зокрема, посилення участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень, забезпечення доступу до інформації тощо.

2011 рік особливий в житті **Українського товариства охорони природи**, яке відзначило 26 липня цього року своє 65-річчя з часу офіційного утворення Товариства згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 1273 від 26.07.1946 р.

Впродовж 2011 року в Товаристві функціонувало 14 всеукраїнських секцій: охорони надр та екологічної геології імені О.С. Щириці; охорони і раціонального використання земель, охорони рослинного і тваринного світу; захисту мисливської фауни; водних ресурсів та атмосферного повітря; правових основ природокористування; природно-заповідних територій; екологічної політики і освіти; екологічного аудиту та екологізації виробництва; біологічної та генетичної безпеки; з питань зміну клімату; юнацька (молодіжна) секція; з питань відходів та вторинних ресурсів; ноосферогенезу і гармонійного розвитку Наукової ради НАН України з навколишнього середовища і сталого розвитку.

Активна громадянська позиція членів Українського товариства охорони природи, організаційна робота первинних, районних, міських та обласних рад Товариства сприяють щорічному проведенню в Україні масових екологічних акцій, насамперед таких, як День довкілля, Чиста Україна – чиста Земля, ряду заходів на місцевому рівні. Напередодні Дня довкілля, який проводиться щороку в третю суботу квітня уже протягом 14 років згідно з Указом Президента № 855/98 від 6 серпня 1998 року, Президія Всеукраїнської ради УкрТОП приймає Звернення до своїх колективних і індивідуальних членів, первинних осередків, обласних, міських, районних організацій, керівників підпри-

ємств, вищих навчальних закладів, шкіл, органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації, усіх співвітчизників із закликом взяти найактивнішу участь у практичних природоохоронних заходах.

Багато корисних справ зроблено під час Всеукраїнської акції «Чиста Україна – чиста Земля», проведеної місцевими організаціями Товариства разом з Асоціацією міст України в вересні 2011 року. При підведенні підсумків акції Президія ВР УкрТОП відзначила високий організаційний рівень її проведення в Луганській області та в усіх містах і районах цієї області, в Вінницькій, Запорізькій, Волинській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Сумській, Чернігівській, Чернівецькій та Херсонській областях.

Громадські організації Українського товариства охорони природи, завдяки наявності Будинків природи, громадських університетів чи факультетів, мають можливість вести необхідну просвітницьку діяльність. Інформаційна, виховна та освітня робота здійснюється у діючих 336 Будинках природи (21 обласних, 83 міських та 232 районних) та у 376 громадських університетах при місцевих організаціях УкрТОП.

Варто відзначити зусилля **Всеукраїнської екологічної громадської організації «МАМА-86»**, яка ініціювала та здійснила, за підтримки партнерських організацій, регіональні громадські обговорення проекту Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища, а також підготувала та видала комплексний аналіз реформ екологічної політики в Україні та інших країнах Східного Партнерства в рамках Флагманської ініціативи з належного екологічного врядування.

Упродовж 2011 року «МАМА-86» також активно працювала над впровадженням принципів сталого споживання і виробництва у секторальну політику та підвищення обізнаності із ними у суспільстві, видавши 3 посібники з цього питання та проводячи постійну інформаційно-роз'яснювальну роботу серед цільових аудиторій.

У 2011 році організація розгорнула активну кампанію із підвищення обізнаності українців з правом на воду та санітарію, в рамках якої понад 4700 мешканців 25 міст і селищ в 9 регіонах України взяло участь в 117 інформаційних акціях. «МАМА-86» успішно лобювала включення зауважень громадськості до Національних цільових показників України до Протоколу про воду та здоров'я, затверджених Наказом Мінприроди № 324 від 14 вересня 2011 року

Активну інформаційно-адвокатську роботу ВЕГО «МАМА-86» проводила і з питань забезпечення національного виконання Стратегічного підходу до міжнародного регулювання хімічних речовин (СПМРХР) та, гарантування безпеки дитячих іграшок.

Всеукраїнська екологічна ліга (ВЕЛ) – громадська організація, яка має на меті покращити екологічну ситуацію в Україні, сформуванню новий природоохоронний менталітет, підвищити рівень екологічної освіти та культури громадян.

Заснована в 1997 році, ВЕЛ нині – одна з найпотужніших в Україні громадських організацій природоохоронного спрямування. Осередки Ліги є в усіх регіонах України – великих містах, районних центрах і селах.

З перших днів пріоритетним напрямом своєї діяльності Ліга обрала практичну природоохоронну роботу, як важливу форму взаємовідносин людини і природи. Саме практична діяльність формуює відповідальне ставлення людини до природи. В 1999 році з'явилися перші іміджеві всеукраїнські акції ВЕЛ, зокрема «Первоцвіт», «Посади своє дерево», «Збережи ялинку», за якими впізнають лігу в різних регіонах. Пізніше започатковано акцію «Нове життя джерел» (розчищення, облаштування та догляд території навколо джерел питної води: колодязів, артезіанських свердловин, бюветів), впроваджено проект «Парк тисячоліть». З роками ВЕЛ розширює коло своїх акцій, серед яких – «Громадська інвентаризація зелених насаджень у парках, скверах, на прибудинкових територіях», «Амброзія – небезпечна рослина», «Громадський контроль за станом об'єктів природно-заповідного фонду», «Врятуй свою річку».

Всеукраїнська екологічна ліга є засновником періодичного видання «Екологічний вісник» та реферативного журналу «Екологія». ВЕЛ підготувала та видала серію з десяти екологічних карт про стан водних ресурсів, атмосферного повітря, радіаційної та техногенної небезпеки, медико-демографічних проблем, дослідження еколого-економічної збалансованості території України. З метою узагальнення освітнього та природоохоронного досвіду започатковано видання бібліотеки ВЕЛ за серіями: «Екологічна освіта та виховання»; «Природоохоронні акції», «Стан навколишнього середовища». Сотні книг, наукових збірок, журналів, публікацій, які підготовлені і видані лігою, розповсюджуються безкоштовно серед бібліотек, шкіл, вищих навчальних закладів, наукових установ, органів влади. Впродовж 2011 р. обласні організації ВЕЛ підготували та видали такі регіональні видання: інформаційний довідник «Заповідна справа», Червона книга Дніпропетровської області. Тваринний світ (Дніпропетровська обл.), книгу «Парки Черкащини» і карту «Червона книга Черкащини» (Черкаська обл.), збірку кращих робіт по конкурсу «Мій голос я віддаю на захист природи» (Сумська обл.).

Ліга є організатором і учасником щорічних всеукраїнських конференцій громадських організацій природоохоронного спрямування (2001–2011 рр.).

Особлива увага приділяється вихованню екологічно свідомої особистості. ВЕЛ є засновником Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта» і багато років підтримує її діяльність. Для дітей та молоді організовано «Школа лідера-еколога», фестиваль екологічної творчості «Свіжий вітер».

Дитячий громадський рух є ефективною системою формування самоорганізованої особистості, людини з високими показниками громадської активності та громадянської відповідальності. Саме в позашкільній роботі дитина виявляє якнайбі-

льше якостей особистості, на їх основі за допомоги дорослих, і, що є дуже важливим, однолітків, формуючи нові; набуває вмінь та навичок, за допомоги яких поступово будує власний світогляд.

Практична природоохоронна робота вартівців – це проведення традиційних всеукраїнських заходів, таких, як конкурс «Замість ялинки – зимовий букет», під час якого діти та підлітки по всій Україні виготовляють святкові букети з вічнозеленого гілля, створюючи святкову атмосферу без знищення живого дерева, «Наша допомога птахам» (заготівля кормів та виготовлення годівничок взимку, виготовлення шпаківень навесні), «Первоцвіт» (пропаганда збереження первоцвітів від винищення), «Посади своє дерево» (озеленення, закладання парків, садів), «Струмочок, річечка, ріка» – дослідження та очищення водойм. Члени ВДС «Екологічна варта» здійснюють проект «Прибери планету», присвячений проблемі побутового забруднення.

Серії книжок «Екологічна освіта і виховання» та «Природоохоронні акції» стають у нагоді і вчителю, і молодому лідеру-екологу – сценарні плани уроків екології, позакласних заходів екологічної тематики, рекомендації щодо проведення практичних природоохоронних акцій, екологічні ігри використовують вартівці і під час проведення уроків, і в позашкільній діяльності.

Екологічне виховання у осередках Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта» здійснюється таким чином, щоб надати можливість кожній дитині взяти участь у цікавих, обов'язково практичних, природоохоронних заходах. За допомогою спеціальних програм діти у кожній акції можуть здійснювати взаємонавчання, такі заходи допомагають не тільки підвищити рівень обізнаності в сфері екології, не тільки формувати власний екологічний світогляд, а й стати лідерами в колективі.

Особливу увагу приділяє інформаційно-просвітницькій роботі природоохоронного спрямування та роботі з молоддю **Всеукраїнська громадська організація «Жива планета»**. Організація впроваджує комплексні інформаційно-просвітницькі проекти для учнівської молоді «На тисни на сміття», «Енергозбереження», «Дім в якому ти живеш», «Місто в якому ти живеш», «Життя в стилі ЕКО», конкурси дитячої творчості, практичні природоохоронні акції з висадки рослин, благоустрою та упорядкування парків шляхом організації міжшкільних змагань з роздільного збору сміття і т. ін.

Всі заходи спрямовані на вивчення та безпосередньої участі у вирішенні проблем, пов'язаних з ресурсо- і енергоспоживанням, відходами тощо та пропагування екологічних знань й мають інтерактивну форму впровадження та «зворотній зв'язок». Для їх учасників розроблено спеціальні навчальні посібники та робочі зошити, які містять цікаву інформацію та ілюстративний матеріал, наочні та презентаційні матеріали, як у друкованому так і електронному вигляді.

Згідно з наказом Держспоживстандарту

України від 11.03.2005 року № 63, «Жива планета» виконує функції секретаріату підкомітету «Оцінка життєвого циклу» національного технічного комітету ТК 82 «Охорона навколишнього природного середовища». У 2011 році організацією спільно з Державною екологічною академією післядипломної освіти та управління Мінприроди України було розроблено проекти 3 технічних регламентів у сфері органічного виробництва та екологічної безпеки в агропромисловому комплексі, 4 національних стандарти (ДСТУ) у сфері енергозбереження та 10 стандартів організації України (СОУ) з оцінки життєвого циклу товарів та послуг.

«Жива планета» продовжує активну роботу у напрямі розвитку в Україні сталого виробництва та споживання. З метою надання можливості споживачам зробити свідомий вибір на користь продукції з покращеними екологічними характеристиками, організація здійснює оцінку товарів та послуг з метою надання права на застосування знака екологічного маркування згідно ДСТУ ISO 14024 «Екологічне маркування та декларації – Екологічне маркування типу I – Принципи та методи». Орган екологічної сертифікації та маркування, утворений «Живою планетою» забезпечує проведення оцінки екологічних переваг харчових продуктів, промислових товарів і виробів, послуг на основі науково обґрунтованих правил та міжнародних стандартів. Рівень його компетенції підтверджено національною та міжнародною акредитацією згідно ДСТУ EN 45011 (ISO Guide 65) «Загальні вимоги до органів, які керують системами сертифікації продукції».

У 2011 році орган екологічного маркування «Живої планети» успішно пройшов міжнародний аудит та сертифікацію в рамках Міжнародної програми довіри та взаємного визнання (GENICES), у зв'язку з чим результати його оцінювання визнаються 27 сертифікаційними системами 60 країн світу, у т.ч. країн-членів Європейського Союзу.

Впродовж року організацією проводились численні тренінги для бізнес-організацій з питань впровадження технології більш чистого виробництва, «зелених» інвестицій, а також застосування міжнародних стандартів для сталого розвитку виробництва.

Національний екологічний центр України (НЕЦУ) – Всеукраїнська екологічна громадська організація. Заснована в 1991. Цілі НЕЦУ: сприяння створенню дієвої системи управління станом довкілля, збереженню біо- та ландшафтного різноманіття та створенню національної екомережі; розвиток природно-заповідного фонду України; проведення наукових та громадських екологічних експертиз; розвиток екологічної освіти, просвіти й виховання; підготовка видань з екології та збереження довкілля; наукова підтримка і проведення громадських акцій; протистояння екологічно шкідливим і небезпечним технологіям та проектам; сприяння розвитку енергозбереження та альтернативних джерел енергії та запобігання глобальним змінам клімату. Одна з основних форм роботи – розроблення і виконання проектів екологічного спрямування, зокрема, протягом 1991–1994

НЕЦУ виконав проекти «Пріоритети, концепції та національна програма використання природи України», «Дослідження впливу Чорнобильської катастрофи на рослинність в 30-кілометровій зоні», «Природно-ландшафтні засади збалансованого розвитку в Україні». НЕЦУ заснувало недержавну наукову організацію – Інститут екології (ІНЕКО), Український комітет сприяння Програмі ООН з довкілля в Україні. НЕЦУ брав участь у роботі над законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», у розробленні Концепції Державної програми «Збереження біорізноманіття в Україні», підготував «Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні» за 1992. НЕЦУ є членом МСОП, мережі, CEE Bankwatch Network, партнером «Global Releaf International», входить до мережі причорноморських неурядових організацій, має акредитацію при Світовій екологічній фундації (GEF). НЕЦУ заснував науковий журнал «Ойкумена. Український екологічний вісник» (виходив в 1991–1995 рр.), науково-популярний журнал «Світ в долонях» та екологічний журнал «Жива Україна» (виходить з 1997р.). НЕЦУ відзначено Золотим знаком American Forests за участь в акціях з озеленення планети та Європейською премією (1997) J. W. Goethe Foundation (Basle) за досягнення у галузі охорони природи.

НЕЦУ ініціював та брав участь у створенні низки важливих об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема регіональних ландшафтних парків: «Гранітно-степове Побужжя», «Кінбурнська коса», «Тилігульський», «Прип'ятя–Стохід», «Згарський», «Дніпрова Лука» тощо. Велику увагу приділено питанням формування концепції екомережі та діяльності задля збереження живої природи в Україні.

НЕЦУ проводить активну роботу у сфері енерго- та клімато-збереження (громадський моніторинг проектів міжнародних фінансових інституцій в енергетичному секторі, участь в інформаційному турі «Клімат майбутнього без загрози для життя!»).

В 2011 році НЕЦУ домігся накладення штрафу та закриття кількох копанок у Свердловському районі Луганської області на території міста Макіївка; а спільно з «Екологія Право Людина» – накладення 2 мільйонів грн штрафу за забруднення річки Снітки на Київщині; та 1,5 мільйони штрафу та відкриття трьох кримінальних справ – за гідронамиви на Десні. НЕЦУ захистив зелені зони Києва – спільно з прокуратурою Києва відстояв у суді урочища Покал, Бичок та Горбачиха.

На національному рівні НЕЦУ підтримував кампанії врятування степів, заборони утримування в неволі дельфінів та ведмедів з комерційними цілями, заборони спалювання листя та пожнивних решток, виступав за обмеження джипінгу, збереження державної програми формування екомережі, цивілізований підхід в розвитку енергетики.

Одним з основних методів роботи МБО «Екологія-Право-Людина» (далі – ЕПЛ) у 2011

році є судове обстоювання екологічних прав громадян. Європейський суд з прав людини 10 лютого 2011 р. ухвалив перше рішення у сфері захисту екологічних прав у справі *Дубецька та ін. проти України*, яку вела ЕПЛ. Справа стосувалася 11 громадян України, які постраждали від забруднення довкілля, спричиненого діяльністю шахти. Суд визнав порушення Статті 8 (право на приватне та сімейне життя) Європейської конвенції з прав людини. ЕПЛ довела в судовому порядку обов'язок суб'єкта господарювання надавати громадськості висновки екологічної експертизи. Вищий господарський суд України задовольнив касаційну скаргу ЕПЛ і зобов'язав ВАТ «Миколаївцемент» надати запитувані документи. Рішення стало прецедентним і показало на обов'язок забруднювача надавати інформацію про оцінку впливу на довкілля ще до того, як був прийнятий Закон України «Про доступ до публічної інформації», який вже містить таку вимогу.

Ще одна судова перемога стосувалася приведення реєстру антропогенних викидів у відповідність до вимог національного та міжнародного законодавства і забезпечення доступу громадськості до інформації, що міститься у реєстрі. ЕПЛ виграла в суді першої інстанції, відповідач не подав апеляції і рішення набуло чинності.

ЕПЛ також веде справу на захист річки Південний Буг. Вищий адміністративний суд скасував Постанову уряду від 2006 р., якою було вилучено 27 га землі з природно-заповідного фонду для потреб ДП НАЕК «Енергоатом». Це рішення особливо важливе для юристів-екологів, активістів та зацікавленої громадськості, оскільки визнає право будь-якої особи звернутися до суду з метою захисту об'єктів природно-заповідного фонду.

Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало також визначним явищем для захисників довкілля, оскільки в ньому були уніфіковані поняття «екологічна інформація» та «інформація про стан довкілля», а також містяться значно кращі гарантії доступу до екологічної інформації. З метою приведення нормативно-правової бази у відповідність до цього закону, ЕПЛ провела значну аналітичну роботу і подала низку коментарів та пропозицій щодо необхідних змін у нормативних актах. Також, з метою надати практичну допомогу у застосуванні закону ЕПЛ провела тренінг для працівників центрального апарату Мінприроди та Державної екологічної інспекції.

Організація продовжувала працювати над залученням ширших кіл зацікавлених сторін до реалізації в Україні Європейської стратегії для Дунайського регіону. Зокрема, створено веб-сторінку «Громадський простір Дунайського регіону», проводилися громадські слухання для збору пропозицій до національного плану дій з реалізації Стратегії. У 2011 року ЕПЛ зайнялася питаннями атомної безпеки, зокрема, працювала над покращенням правової бази, участі громадськості у процесі прийняття рішень та доступу до інформації у цій сфері. Наприкінці 2011 року ЕПЛ про-

вела координаційну зустріч екологічних організацій України, на якій визначалися пріоритетні напрями діяльності і ключові проблеми, які потребують негайних та консолідованих дій. Такою проблемою було визнано будівництво мініГЕС у Карпатах, для розв'язання якої була започаткована громадська кампанія.

Статистика щодо діяльності: кількість справ – 43; кількість наданих консультацій – 383; коментарі до законодавства – 14; кількість слухачів клінічної програми – 9; конференції, семінари, тренінги, організовані ЕПЛ – 5; кількість номерів журналу «Екологія Право. Людина» – три подвійні номери № 9-10 (49-50), № 11-12 (51-52), № 13-14 (53-54).

15.12.2 Діяльність громадських рад, об'єднань, тематичних груп і мереж

Мінприроди максимально сприяло діяльності інститутів громадянського суспільства, консультативно-дорадчих органів при Мінприроди, громадських рад при обласних Державних управліннях охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» організовано низку заходів, спрямованих на забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Так, зокрема, у 2011 році за активної участі громадськості організовано проведення Міжнародного екологічного форуму «Довкілля для України», в рамках якого проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України», Всеукраїнську конференцію студентів та аспірантів «Екологічні, соціальні та медико-демографічні проблеми радіоактивно забруднених територій», конференцію «Нові можливості ГІС від ESRI», Міжнародний форум чистих технологій в Україні «ECOSMART-2011», III Український біопаливний форум UBF-2011; VII Бізнес-форуму «Перспективи впровадження моделі «зеленої економіки» в Україні», дискусію «Перспективи екологічної паспортизації об'єктів, які становлять загрозу для довкілля (законодавчі та практичні аспекти)».

Варто відзначити участь громадськості та науковців у розробленні НПД з охорони навколишнього природного середовища. Громадськість пильно відстежувала процес обговорення та ухвалення документу, брала участь у його доопрацюванні та відкритому обговоренні, згідно з вимогами чинного законодавства. Робоча група екологічних громадських організацій з екологічної євроінтеграції України у співпраці з Громадською експертною радою при українській частині Комітету Україна-ЄС продовжує моніторинг цього процесу.

15.13 Екологічна освіта та інформування

Наприкінці 2010 року було введено в дію Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» з науково-освітнім механізмом реалізації національної екологічної політики. Ключовою складовою такого механізму визначена безперервна екологічна освіта, орієнтована на цілі збалансованого (сталого) розвитку суспільства, держави.

Завданнями розвитку безперервної екологічної освіти визначено:

- розроблення та запровадження методологічних основ безперервної екологічної освіти, зокрема післядипломної, як ключового фактору забезпечення реалізації принципу безперервності набуття і підвищення екологічної кваліфікації, компетентності;

- критерії успішної реалізації національної екологічної політики у складі програм екологічної освіти для сталого розвитку в рамках державних освітніх програм для загальноосвітніх навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, програм післядипломної екологічної освіти та курсової перепідготовки фахівців, зокрема державних службовців;

- випереджаючий розвиток всеохоплюючої екологічної просвіти та виховання підрастаючого покоління шляхом підтримки діяльності неформальної екологічної освіти: позашкільних закладів освіти, еколого-натуралістичних центрів та природничих секцій, Центрів дітей та юнацтва;

- налагодження виробництва і здійснення виховання та соціальних природоохоронних програм на телебаченні, забезпечення підготовки публікацій, видання спеціальних інформаційних випусків, буклетів, бюлетенів;

- розвиток та підтримка діяльності громадських та неурядових організацій, що сприяють активізації екологічного руху в Україні, поширенню міжнародних зв'язків для спільного розв'язання екологічних проблем, обміну інформацією, знаннями та досвідом, формуванню екологічно свідомого суспільства на засадах збалансованого (сталого) розвитку.

В 2011 році було розпочато реалізацію законодавчо визначених завдань розвитку екологічної освіти як базової складової освіти для збалансованого розвитку. Цьому сприяло розробка і затвердження Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 року № 577-р Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 рр., відповідно до цілей Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період 2020 року».

Відносно розвитку безперервної екологічної освіти передбачено здійснення наступних міжвідомчих основних заходів:

- підготовка та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту Стратегії розвитку екологічної освіти для сталого розвитку та відповідного Національного плану дій;

- утворення та забезпечення функціону-

вання Національного координаційного центру з екологічної освіти для сталого розвитку;

- підготовка та впровадження у систему професійного навчання державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування спеціалізованого короткого курсу «Основи сталого розвитку та навколишнього природного середовища»;

- утворення регіональних екологічно-просвітницьких центрів на базі навчальних закладів, неурядових екологічних організацій, об'єктів і територій природно-заповідного фонду, підпорядкованих місцевим органам виконавчої влади; екологічних літніх таборів; шкільних екологічних гуртків;

- розроблення і впровадження механізму залучення громадськості до процесу екологічної освіти, освіти для сталого розвитку, екологічної просвіти;

- розроблення та впровадження в програми навчальних закладів системи загальної середньої освіти та вищих навчальних закладів окремого навчального курсу «Екологічна етика»;

- проведення комплексної рекламної інформаційної, просвітницької компанії з метою формування в суспільстві розуміння цінності сприятливого для життєдіяльності людини навколишнього природного середовища, зокрема:

- розроблення та розміщення на телебачення соціальної реклами природоохоронного спрямування;

- розміщення в Інтернеті соціальної реклами природоохоронного спрямування;

- розроблення та друк поліграфічної продукції презентаційного та рекламного-іміджевого характеру;

- проведення щорічної конференції за участю неурядових екологічних організацій з питань державної екологічної політики.

Реалізації законодавчо визначених завдань розвитку безперервної екологічної освіти та інформації сприяло проведення у 2011 році Міжнародного екологічного форуму «Довкілля для України» за сприянням Уряду України.

На форумі розглядалися проблеми розвитку і приймалися рекомендації щодо безперервної екологічної освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку України.

Зокрема обговорювалися доповідні фахівців та представників громадських організацій на тематику:

- екологічна компетентність як мета освіти в інтересах збалансованого розвитку;

- роль екологічної освіти у реалізації національної екологічної політики, сталого розвитку України;

- програми громадської підтримки дітей і молоді, вмотивованих до природоохоронної діяльності;

- виховання екологічної культури школярів шляхом експериментальної діяльності в школах;

- зміст і структура екологічної освіти у кон-

тексті сталого розвитку;

– екологічна освіта як складова сталого розвитку держави.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління Мінприроди представила на обговорення проекти концепцій національної системи освіти в інтересах збалансованого розвитку та її базової складової – післядипломної екологічної освіти, були розроблені наукові рекомендації щодо реалізації концептуальних засад.

Таким чином, 2011 рік слід вважати роком активізації на законодавчо визначених засадах розвитку безперервної екологічної освіти, орієнтованої на збалансований (сталий) розвиток суспільства, підвищення рівня його екологічної свідомості, реалізацію національної екологічної політики та Стратегію ЄЕК ООН з освіти для збалансованого розвитку.

Набула актуальності необхідність активізувати, надати системного характеру міжвідомчої та багатосторонньої взаємодії, співпраці Міністерства екології та природних ресурсів України та МО-Нмолодьспорту України з іншими державними і недержавними (громадськими, приватними інституціями, місцевими органами влади) як необхідну умову успішної реалізації освітніх заходів, визначених в Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на період 2011 – 2015 років. Це потребує розробки впровадження відповідної нормативно-правової бази з регламентації багатосторонньої співпраці у сфері безперервної освіти, інформаційно-просвітньої діяльності; підтримки ініціатив потужної національної мережі громадських екологічних організацій.

Необхідно розробити нову Концепцію безперервної екологічної освіти, орієнтовану на реалізацію нової законодавчо визначеної національної екологічної політики на принципах збалансованого (сталого) розвитку суспільства.

Особливу координуючу роль у розвитку системи екологічної інформації виконує Мінприроди України.

З метою забезпечення виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» вжито організаційні заходи щодо забезпечення в Мінприроди доступу до публічної інформації.

Наказом Мінприроди від 02.06.2011 № 186 було визначено перелік першочергових заходів щодо забезпечення доступу до публічної інформації та відповідальні за їх реалізацію структурні підрозділи міністерства.

Наказом Мінприроди від 11.11.2011 № 444 «Про забезпечення доступу до публічної інформації» зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 29.11.2011 за № 1363/20101, затверджено Порядок складення та подання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Міністерство екології та природних ресурсів України, інші центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів та форму для подання запиту на отримання публічної інформації.

З метою систематизації роботи із запитува-

чами інформації запроваджено облік запитів на інформацію.

Спеціальним місцем для роботи запитувачів із документами або копіями, що містять публічну інформацію, визначено Громадську приймальню Мінприроди, яка забезпечена оргтехнікою для друку, сканування та копіювання документів. Для подання письмових запитів громадянами з обмеженими фізичними можливостями в Мінприроди встановлено пандус.

Мінприроди було організовано семінар-нараду для обласних Державних управлінь охорони навколишнього природного середовища та Державних екологічних інспекцій з питань інформаційної політики. Тематика зазначеного заходу була присвячена питанню застосування і впровадження Закону України «Про доступ до публічної інформації».

За спільної ініціативи Міністерства екології та природних ресурсів України та МБО «Екологія-Право-Людина» проведено спеціалізований тренінг для державних службовців центральних органів виконавчої влади, до службових обов'язків яких віднесено питання охорони довкілля. Тренінг присвячений питанням належного застосування і впровадження Закону України «Про доступ до публічної інформації» пройшли працівники всіх підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів, Державної екологічної інспекції, Державного агентства екологічних інвестицій, Державного агентства водних ресурсів, Державних управлінь охорони навколишнього природного середовища в м. Києві та Київській області. Основні питання, які розглядалися під час тренінгу, формувалися з урахуванням пропозицій державних службовців даних органів влади і відповідали їх нагальним потребам.

З метою забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації наказом Мінприроди від 22 грудня 2011 року № 561 затверджено перелік видів екологічної інформації та регламент розміщення її на веб-сайті Мінприроди.

Наказом Мінприроди від 09.08.2011 № 321 затверджено Порядок оприлюднення публічної інформації на офіційному веб-сайті Міністерства екології та природних ресурсів України. Забезпечується оприлюднення нормативно-правових актів Мінприроди та проектів рішень, що підлягають обговоренню громадськістю, поданими структурними підрозділами апарату міністерства.

На веб-сайті Мінприроди створено розділ «Доступ до інформації» про опрацювання запитів, що надійшли до міністерства.

Відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 938 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань доступу до інформації», наказами Мінприроди від 05.10.2011 № 369 «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 08.04.2008 № 178», від 03.11.2011 № 428 «Про внесення змін до наказів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 09.06.2008 № 289 та від 27.10.2010 № 481» внесено зміни до Переліку конфіденційної інфор-

мації Мінприроди, якій надається гриф «Для службового користування».

З дня набрання чинності Закону України «Про доступ до публічної інформації» (травень 2011 року) у 2011 році до Міністерства екології та природних ресурсів України надійшло 295 запитів, з них 99 запитів надійшло поштою, 172 електронною поштою, 24 – факсом. За категорією запитувачів запити надійшли від представників засобів масової інформації 40, фізичних осіб – 99, юридичних осіб – 107, громадських організацій – 49. Більшість запитів стосуються питань, що належать до компетенції Департаменту екологічної безпеки, Департаменту заповідної справи, Департаменту охорони природних ресурсів та екомережі, Державної екологічної інспекції України, Державної служби геології та надр України.

Найбільш запитуваною є інформація:

- щодо отримання спеціального дозволу на здійснення господарської діяльності із збирання, заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини;
- щодо державної реєстрації пестицидів та агрохімікатів;
- щодо створення, зміни меж і скасування статусу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;
- з питань захисту червонокнижних тварин.

Таким чином, в 2011 році активізувалася діяльність Мінприроди України з поширення екологічної інформації. Основними досягненнями взаємодії зі ЗМІ стало збільшення присутності Міністра та керівництва у ЗМІ (на системній основі здійснювалося співробітництво з провідними друкованими виданнями «Дзеркало тижня», «Урядовий кур'єр», «Сьогодні», «Дело», «Власть денег» та

ін.). З актуальних екологічних питань було організовані коментарі керівництва та фахівців Мінприроди на основних телеканалах країни («1+1», «Інтер», УТ-1, «5 канал», «СТБ», «Новий канал», «ICTV», «Тоніс», «Еко ТВ», «Ера», «24 канал», «Київ», «Україна»).

Підготовлено та проведено Міжнародний екологічний форум «Довкілля для України», організовано та проведено суботники до Дня довкілля, опрацьовано 568 журналістських запитів. Усі запити задоволено вчасно та в повному обсязі, здійснювалося адміністрування та змістовне наповнення офіційного веб-сайту Мінприроди. Вдосконалено інформаційне наповнення сайту та створено нові рубрики «Питання-відповідь», «ЗМІ про нас», «Доступ до інформації», «Держекоекспертиза», на веб-сайті Мінприроди здійснювалося інформування громадськості та ЗМІ про проведення природоохоронних заходів. Організовано та проведено семінар-тренінг з питань впровадження сучасних інформаційних стандартів для працівників, відповідальних за роботу за засобами масової інформації Рескомприроди АР Крим, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі і Державної екологічної інспекції та її територіальних органів.

З метою широкого інформування населення про діяльність Мінприроди України, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі, Державної екологічної інспекції та її територіальних органів на веб-сайті міністерства у 2011 році розміщено 1822 інформаційних повідомлення.

15.14 Міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля

У 2011 році, як і в попередні роки, Україна активно розвивала міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля та екологічної безпеки. Національними суб'єктами міжнародної природоохоронної діяльності виступали центральні та місцеві органи виконавчої влади, державні організації, підприємства та установи, неурядові організації, приватні структури.

Співробітництво розвивалося на формальній і неформальній основі, для чого за роки незалежності створена потужна правова база. Законодавчу основу міжнародного природоохоронного співробітництва складали підписані й ратифіковані глобальні, регіональні та двосторонні природоохоронні конвенції і угоди. На основі міжнародних угод Україна також бере участь у роботі міжнародних організацій, а також розвиває співробітництво на дво- та багатосторонніх засадах.

Серед результатів в сфері міжнародної діяльності за поточний період необхідно відмітити:

стале поглиблення співробітництва з ЄС у сфері охорони довкілля, зокрема співпраця в рамках механізму бюджетної підтримки;

динамічний розвиток національних імплементаційних інструментів відповідно до багатос-

торонніх угод у сфері навколишнього природного середовища, підписаних та ратифікованих Україною та Європейським Співтовариством;

посилення координації діяльності щодо програм/проектів зовнішньої допомоги.

15.14.1 Європейська та євроатлантична інтеграція

Мінприроди безпосередньо брало участь у переговорному процесі щодо Угод про асоціацію та створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (далі – Угоди), зокрема з питань, що стосуються навколишнього природного середовища, енергетики та конкуренції. У рамках Угоди про асоціацію до компетенції Мінприроди відноситься розділ «Навколишнє середовище». Після проведення в приміщенні представництва ЄС в Україні 29.09.2011 відео-конференції з ЄС усі питання зазначеного розділу було погоджено та подальші переговори тимчасово завершено.

У рамках проекту Угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС у межах компетенції Мінприроди розглядалися питання щодо доступу та здійснення діяльності з пошуку, розвідування та видобутку вуглеводнів у рамках

Розділу «Торгівля пов'язана з енергетикою». За результатами проведення XVII раунду переговорів (20.06-24.06.2011, м. Київ) та міжраундових консультацій (17.07 – 18.07.2011, м. Київ) відповідні питання були повністю погоджені з європейською стороною.

Щодо виконання Порядку денного асоціації Україна – ЄС.

В рамках розділу «Навколишнє природне середовище» у 2011 році виконувались наступні пріоритети:

Мінприроди впродовж 2011 року в рамках розділу «Навколишнє природне середовище та зміна клімату» Порядку денного виконувало наступні пріоритети:

1. *Щодо імплементації Україною Національної стратегії з питань навколишнього природного середовища на період до 2020 року та Національного плану дій з питань навколишнього природного середовища на 2009-2012 роки з метою забезпечення можливості вживати заходів для імплементації бюджетної підтримки.*

Законом України від 21.12.2010 № 2818-VI затверджено Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року (далі – Стратегія). Основні положення Стратегії спрямовані на розроблення ефективності національної екологічної політики, що має забезпечити охорону та оздоровлення довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічно безпечної життєдіяльності.

Для реалізації принципів Стратегії міністерством розроблено Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 – 2015 роки (далі – План), який затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р.

Планом передбачена реалізація конкретних природоохоронних заходів шляхом їх послідовного здійснення задля досягнення стабілізації і поліпшення стану навколишнього природного середовища України. Чітко визначено строки виконання, відповідальних виконавців від центральних та місцевих органів виконавчої влади, джерела та обсяги фінансування природоохоронних заходів.

З метою своєчасного виконання заходів передбачених Планом, наказом Мінприроди від 26.07.2011 № 263 затверджено Перелік відповідальних виконавців.

З метою запровадження контролю над виконанням національної екологічної політики, Україною, спільно з ЄС, створена Спільна робоча група з моніторингу виконання Стратегії відповідно до показників ефективності реалізації бюджетної підтримки ЄС природоохоронному сектору України.

Засідання Спільної групи з моніторингу відбулися 24 червня та 28 жовтня 2011 року.

Мінприроди спільно з представниками Європейського Союзу в Україні розпочало новий проект «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки».

Мета проекту полягає у наданні підтримки в процесі досягнення пріоритетів, визначених Національною стратегією з питань охорони навколишнього природного середовища, відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і угод про співпрацю в галузі охорони навколишнього середовища.

Завданням проекту є надання допомоги Міністерству екології та природних ресурсів в процесі виконання, координації, управління реалізацією і звітування за Програмою бюджетної підтримки ЄС.

Мінприроди розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції стратегії впровадження та розвитку більш чистого виробництва в Україні». Реалізація запропонованих проектом концептуальних засад впровадження більш чистого виробництва сприятиме створенню передумов для узгодження національної політики у сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустріально-промислового сектору та у сфері надання послуг з політикою охорони довкілля та використання природних ресурсів, формування та запровадження механізмів розв'язання цих проблем на ринкових засадах економіки, і таким чином, сприятиме поліпшенню якості життєвих умов населення держави.

Мінприроди розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань включення заходів з екологізації економіки до державних цільових, галузевих програм та програм регіонального розвитку».

Реалізація проекту забезпечить прийняття конкретних рішень спрямованих на досягнення раціонального та екологічно безпечного господарювання, ефективного використання природних ресурсів, створення сприятливих умов для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу.

2. *Щодо подальшої розробки та імплементації українського законодавства, стратегій та планів у сфері навколишнього природного середовища, зокрема щодо оцінки впливу, стратегічної оцінки, доступу до інформації у сфері навколишнього природного середовища та участі громадськості.*

Відповідно до цілі 1 пункту 4 Плану у 2011 році заплановано підготовку матеріалів, необхідних для ратифікації Протоколу про реєстри викидів та перенесення забруднювачів до Орхуської Конвенції.

Підготовлено законопроект «Про ратифікацію Поправки до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» (щодо генетично модифікованих організмів), який направлено до заінтересованих центральних органів виконавчої влади на погодження.

3. *Щодо розвитку національних імплементаційних інструментів відповідно до ба-*

гатосторонніх угод у сфері навколишнього природного середовища, підписаних та ратифікованих Україною та Європейським Співтовариством, перелічених у Додатку 2.

Мінприроди було бенефіціаром проекту ЄК «Підтримка Міністерству охорони навколишнього природного середовища України щодо виконання вимог за Конвенцією Еспоо та Орхуською конвенцією», який був успішно завершений 27 липня 2010 року та 08.06.2011 у приміщенні міністерства відбулась зустріч із представниками ЄК щодо подовження зазначеного проекту технічної допомоги.

Наразі ЄК підготовлено технічне завдання майбутнього проекту, який опрацьовується міністерством.

Делегація України під головуванням Міністра екології та природних ресурсів України Злочевського М.В. довела позицію Української Сторони на 5-й Нараді Сторін Конвенції Еспоо (20-23 червня 2011 р., м. Женева, Швейцарська Конфедерація) та забезпечила інтереси України, в першу чергу шляхом недопущення ухвалення рішення, яке б блокувало господарську діяльність нашої держави в дельті Дунаю. Нарадою Сторін ухвалено компромісне рішення, з урахуванням українських пропозицій щодо позитивних кроків, здійснених Урядом на виконання положень Конвенції Еспоо, яке фактично не несе нових, негативних для України елементів, порівняно з рішенням IV/2, прийнятим на Четвертій Нараді Сторін у 2008 році.

У результаті проведено переговори у Києві із Республікою Білорусь – 22.03.2011, Республікою Польща – 05.04.2011 та Словацькою Республікою – 12.04.2011. Сторони обговорили проекти Угод та основні проблемні питання пов'язані із відмінностями у законодавстві. Було досягнуто домовленостей продовжити обговорення та підготовку двосторонніх Угод після опрацювання отриманих коментарів від Сторін. Румунська Сторона Нотою Н2-1/1569 від 30.03.2011 запропонувала провести двосторонні переговори у місті Бухарест в період з 14 по 21 квітня. Переговори із Румунською Стороною відбулися 17.05.2011.

Угорська Сторона не відповіла на запрошення провести переговори та пропозицію надати коментарі до проекту Угоди. Повторне запрошення Угорській стороні направлено 16.12.2011.

Проведено II раунд переговорів зі Словацькою Стороною 07.11.2011 в Братиславі.

Запрошення на II раунд переговорів надіслано Білорусі, Молдові, Польщі, Румунії 16.12.2011.

4. Щодо забезпечення реалізації Бухарестської конвенції і протоколів до неї та спільній роботі з Сторонами Конвенції для сприяння приєднання Європейського Співтовариства до Конвенції.

Україна є активним учасником процесу формування регіональної політики щодо захисту Чорного моря, зокрема, через свою діяльність у складі керівного органу Конвенції – Комісії із захисту Чорного моря від забруднення, а також у роботі її до-

поміжних органів (робочих і консультативних груп).

Взято участь у засіданні робочої групи з опрацювання проектів документів, що регламентують діяльність Комісії із захисту Чорного моря від забруднення (м. Стамбул, Туреччина).

5. Щодо вивчення можливості створення офісу РЕЦ-Україна, з метою підвищення обізнаності з питань навколишнього природного середовища та посилення ролі громадянського суспільства у цих питаннях.

У 2011 р. проводилися переговори щодо можливості створення РЕЦ-Україна. Мета цього проекту підвищення обізнаності з питань навколишнього природного середовища та посилення ролі громадянського суспільства у цій галузі. Мінприроди ініціювало та проводило консультативні переговори щодо різноманітних аспектів інституціоналізації, фінансування та діяльності РЕЦ-Україна, його співпраці з РЕЦ Центральної і Східної Європи та порядку прийняття рішень і управління. В рамках розпочатої співпраці між Мінприроди та РЕЦ ЦСЄ в серпні 2011 року був проведений двотижневий семінар для фахівців Мінприроди в Міжнародній Академії сталого розвитку. Крім того, 14.10.2011 проведено засідання міжвідомчої робочої групи із залученням громадськості, делегації Європейської Комісії в Україні та наукових організацій екологічного спрямування стосовно подальших кроків щодо створення РЕЦ-Україна, під час якої були опрацьовані проекти статуту РЕЦ ЦСЄ, двосторонньої угоди про співробітництво та подальшого плану дій.

6. Щодо впровадження Кіотського протоколу через діалог в рамках спільної Робочої групи Україна – ЄС з питань зміни клімату стосовно нової угоди щодо зміни клімату на період після 2012 року, прийнятних критеріїв для використання механізму Кіотського протоколу та розробки заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату і пристосування до них.

У контексті виконання цього пункту планується здійснювати заходи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Створено робочу групу для розробки проекту закону, щодо створення засад з метою реалізації державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін, а також виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, шляхом запровадження механізму внутрішньої торгівлі квотами на викиди парникових газів.

Разом з цим, Держкоінвестагентством розроблено та погоджується з усіма заінтересованими центральними та місцевими органами виконавчої влади проект Національного плану адаптації до зміни клімату.

Залишається актуальним питанням щодо одностороннього залучення Європейським Союзом до своєї системи емісійної торгівлі міжнародних авіаційних перевізників, що здійснюють свої

рейси через територію ЄС.

Наразі в рамках EUROCONTROL проводяться переговори щодо впровадження положень Директиви № 2008/101/ЄС для всіх країн-членів цієї організації.

З метою захисту інтересів українських авіакомпаній наша держава має бути залучена до вирішення цього питання в частині погодження принципів системи емісійної торгівлі ЄС, та справедливого перерозподілу фонду квот, що утвориться після впровадження Директиви 2008/101/ЄС.

Щодо співробітництва з Європейською Стороною в рамках програми ЄС «Енергетичне Співтовариство».

Законом України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування **Енергетичного Співтовариства**» від 15.12.2010 № 2787-VI Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації, у тому числі 4-х Директив ЄС екологічного спрямування, а саме:

Директиви 1999/32/ЄС щодо зменшення вмісту сірки у певних видах рідкого палива;

Директиви 85/337/ЄЕС (зі змінами та доповненнями) про оцінку наслідків впливу деяких громадських і приватних проектів на навколишнє середовище;

Директиви 79/409/ЄЕС (ст. 4, 2) про збереження диких птахів;

Директиви 2001/80/ЄС про обмеження викидів деяких забруднюючих речовин в атмосферу з великих спалювальних установок.

15.14.2 Залучення міжнародної технічної допомоги та координація діяльності програм/проектів зовнішньої допомоги

За даними Мінприроди, у 2011 р. на території України впроваджувалося щонайменше 7 проектів у природоохоронній сфері, донором яких виступав Європейський Союз а основним бенефіціаром було Мінприроди. Ці проекти охоплювали широке коло пріоритетних для України природоохоронних питань. Проект «Управління відходами ЄСП – Схід», проект Twinning «Підтримка Міністерства охорони навколишнього середовища у впровадженні Закону України «Про екологічний аудит», проект «Державне управління якістю атмосферного повітря в країнах ЄСП – Схід» та проект «Допомога Україні у впровадженні Конвенції Еспоо та Орхуської конвенції» були профінансовані Європейським Союзом та впроваджувалися за участю його інституцій.

Структури ООН, зокрема Програма розвитку ООН та Глобальний екологічний фонд забезпечили фінансування та координацію впровадження таких масштабних проектів, як «Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні», «Реалізація Стратегічної програми дій для басейну Дніпра з метою зменшення забруднення стійкими токсичними забруднюючими речовинами» і «Трансформація ринку для просування енергоефективного освітлення».

Значна кількість проектів, спрямованих на

вирішення різноманітних життєво важливих екологічних проблем, розробляється та впроваджується на регіональному та місцевому рівнях, зокрема, в рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства (ППС ЄІСП). Так, Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Одеській області було залучене до проекту «Інвентаризація, оцінка, попередження антропогенних джерел забруднення в нижніх водах р. Дунай України та Румунії» в якості учасника і реципієнта. Проекти прикордонного партнерства також впроваджувалися у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях.

З метою активізації співробітництва в природоохоронній сфері з початку 2011 року в Міністерстві проведено понад 100 міжнародних зустрічей, зокрема за участю голів дипломатичних представництв в Україні та високопосадовців інших держав. Представниками Мінприроди здійснено близько 100 закордонних відряджень.

15.14.3 Двостороннє та багатостороннє співробітництво

Перелік міжнародних договорів у галузі охорони довкілля та екологічної безпеки, стороною яких є Україна, налічує понад сотню конвенцій, протоколів до них, договорів, двосторонніх та багатосторонніх угод різного масштабу і рівня обов'язковості. Перелік двосторонніх угод при цьому перевищує 50 і продовжує зростати. Так само зростає й кількість багатосторонніх угод, що стали надбанням національного законодавства України. Така ситуація обумовлена реальними потребами держави, оскільки дво- та багатостороннє співробітництво в природоохоронній сфері сприяє реалізації державної екологічної політики на міжнародному рівні та створює сприятливу атмосферу взаємовідносин з країнами щодо реалізації завдань, які випливають у зв'язку із загостренням глобальних екологічних проблем, і в контексті розвитку регіональних процесів та можливого транскордонного впливу негативних явищ природного й техногенного походження.

Двостороннє співробітництво має, головним чином, прикордонний і секторальний характер, що відповідає природі й реальним потребам у співробітництві. Україна уклала двосторонні угоди практично з усіма своїми сусідами. Такі угоди про співробітництво носять як загальний характер (охоплюють усі сфери природоохоронної діяльності), так і специфічний, секторальний. До останніх, зокрема, належить низка угод з країнами-сусідами про співробітництва у галузі охорони та використання транскордонних водотоків. Рамкові угоди підписані, зокрема, з такими країнами, як Німеччина, Королівство Нідерланди, Королівство Данія, Російська Федерація, Республіка Білорусь, Грузія, Республіка Молдова, Польща, Турецька Республіка, Угорська Республіка та ін. Такі угоди, попри їх до певної міри формальний характер, є важливим підґрунтям для подальшого поглиблення співпраці, що є особливо цінним у випадку з країнами-сусідами або ж для реалізації націона-

льної політики у галузях, що є принципово важливими для України (такими, зокрема, як поводження з транскордонними переміщенням відходів та ядерних матеріалів, раннього оповіщення про надзвичайні ситуації та ін.).

У 2011 році Мінприроди уклало міжнародних угод рамкового характеру, які мають на меті залучення іноземних інвестицій в геологорозвідвальну галузь України. До таких угод належать:

Меморандум про взаєморозуміння між Корейським інститутом наук про Землю та мінеральних ресурсів та Державною службою геології та надр України;

Меморандум про взаємопорозуміння між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Італійською державною нафтовою компанією «ЕНІ С.п.А.» стосовно співпраці у сфері видобутку та розвідки природних ресурсів на території України;

Угода про співпрацю між Міністерством екології та природних ресурсів України, Івано-Франківською обласною державною адміністрацією, підприємством з іноземною інвестицією «КИТПРЕД», Експортно-імпортним банком Китаю, китайською державною корпорацією «Wuhuan Engineering Co., Ltd» від 20.04.2011.

Секторальний характер носить і Угода між Урядом України, Урядом Республіки Білорусь та Урядом Республіки Польща про створення транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся» (підписана 28.10.2011), а також Угода між Міністерством охорони навколишнього середовища Республіки Польща, Міністерством навколишнього середовища Словацької Республіки, Міністерством екології та природних ресурсів України про співробітництво в трilaterальному біосферному резерваті «Східні Карпати», текст якої узгоджувався Польщею та Словацькою сторонами.

У 2011 р. в роботі Мінприроди перебували нові проекти двосторонніх міжнародних угод, зокрема, із Республікою Білорусь, Республікою Казахстан, Республікою Корея, Латвійською Республікою, Республікою Молдова та Російською Федерацією.

Двостороннє співробітництво тісним чином пов'язане з **багатостороннім**. Зокрема, з метою належного виконання положень Конвенції Еспоо, Україна започаткувала переговорний процес щодо підписання двосторонніх угод «Про дотримання Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті» (далі – Угода) з Румунією, Словацькою Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова та Республікою Білорусь. З цієї метою у Києві відбулися перші раунди переговорів із Румунією (17.05.2011), Республікою Білорусь (22.03.2011), Республікою Польща (05.04.2011) та два раунди із Словацькою Республікою (1-й раунд відбувся 12.04.2011 в Україні, а 2-й раунд відбувся 07.11.2011 у Словацькій Республіці).

Україна є активним учасником процесу формування регіональної політики. Зокрема, це сто-

сується співробітництва у Чорноморському регіоні, законодавчою основою якого є Конвенція про захист Чорного моря від забруднень (1992 р.). Представники України входять до складу керівного органу Конвенції – Комісії із захисту Чорного моря від забруднення, її виконавчого Секретаріату та низки допоміжних органів (робочих і консультативних груп). Представники Мінприроди взяли участь у 24, 25 та 26 позачергових засіданнях Комісії із захисту Чорного моря від забруднення та в контексті національних завдань забезпечили діяльність консультативних груп Комісії. Підготовка національних звітів, передбачених Конвенцією за напрямками діяльності Комісії, стала звичним регулярним компонентом співробітництва.

У 2011 р. за ініціативи Мінприроди вперше в Україні було проведено третю Міжнародну чорноморську наукову конференцію з питань морського довкілля (м. Одеса, 31 жовтня – 4 листопада 2011 р.). Україна запропонувала започаткувати створення Блакитно – Смарагдової Мережі Чорного моря, як елементу подальшого розвитку Всеєвропейської екомережі та Смарагдової мережі Ради Європи. Кінцевою метою створення цієї мережі є поетапне наближення до введення природоохоронного режиму на морських та прибережних територіях Чорного моря.

Слід також зазначити важливі події, які відбувались протягом 2011 року.

3 березня 2011 року в Мінприроди проведено ознайомчий семінар за участю міжнародних організацій та дипломатичних представництв в Україні. Учасники семінару ознайомилися з пріоритетними цілями міністерства на 2011 рік, його новою структурою, зокрема було обговорено ефективність діючих проектів міжнародної технічної допомоги у сфері екології та раціонального використання природних ресурсів. За результатами семінару очікується надання допомоги від міжнародної спільноти в реалізації ряду природоохоронних проектів.

У період з 22 по 24 березня 2011 року у м. Києві відбувся розширений семінар для членів Ради Глобального екологічного фонду, на якому прийнято рішення про виділення 40 млн. дол. на реалізацію українських природоохоронних проектів.

З метою виконання зобов'язань України в рамках Конвенції про охорону ріки Дунай у м. Ужгород відбулася зустріч міністрів довкілля п'яти країн басейну ріки Тиса. Результатом міністерської зустрічі стало підписання Меморандуму про порозуміння.

17 травня 2011 року відбувся Круглий стіл з питань екології та розробки регуляторної бази у сфері розвідки та видобування сланцевого газу в Україні, в якому брали участь представники Агентства міжнародного розвитку США та експерти США у сфері геології. Під час проведення Круглого столу обговорювались пріоритети робіт та проект технічного завдання для співпраці з Американською стороною.

ВИСНОВКИ

2011 р став першим роком, коли було затверджено і започатковано втілення Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища України (НПД) на 2011 – 2015 роки.

НПД було розроблено відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» і затверджено розпорядженням КМУ від 25 травня 2011 р. N 5777-р. Документ визначає строки, відповідальність, джерела та обсяги фінансування природоохоронних заходів, спрямованих на досягнення цілей нової екологічної Стратегії України. Цінність і унікальність НПД для України полягає також в тому, що він є першим документом такого рівня, який було заплановано, створено і затверджено згідно з усіма європейськими стандартами. Затвердження Урядом НПД відкриває шлях для отримання бюджетної підтримки ЄС, спрямований на оздоровлення екологічної ситуації в Україні. У цілому, до 2014 року бюджет України додатково отримає від ЄС близько 410 млн. грн. У рамках реалізації НПД також передбачено отримання суттєвої міжнародної технічної допомоги.

Головним джерелом фінансування НПД є Державний бюджет України, а також Державний фонд охорони навколишнього природного середовища України. Впродовж найближчих 5-и років в рамках НПД передбачена реалізація природоохоронних заходів на загальну суму близько 4.3 млрд. грн за наступними напрямками Стратегії:

- Підвищення рівня суспільної екоосвідомості.
- Поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екобезпеки.
- Досягнення безпечного для здоров'я людини стану довкілля.
- Інтеграція екополітики та вдосконалення інтегрованого екоуправління.
- Припинення втрат біо- та ландшафтного різноманіття та формування екомережі.
- Забезпечення екозбалансованого використання природних ресурсів.
- Удосконалення регіональної екополітики.

Щодо стану окремих природних середовищ, екологічної безпеки та державного екологічного управління слід зробити наступні висновки.

Повітря

Забруднення атмосферного повітря є одним із чинників зниження якості середовища проживання людини та негативно впливає на людське здоров'я. Сьогодні в Україні стабільно високим залишається забруднення повітряного середовища великих міст і промислових центрів. В результаті практично дві третини населення країни проживає на територіях, де стан атмосфери не відповідає гігієнічним нормативам. Проте, питання щодо ступеня ризику за умов постійної тривалої дії шкідливих чинників повітряного середовища, якому піддається населення, залишаються відкритими. З

метою охорони атмосферного повітря та клімату підприємствами у 2011 році виконувалися природоохоронні заходи, упровадження яких сприяло зменшенню викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на 55,7 тис. т. Поліпшення якості атмосферного повітря, зменшення негативної дії на здоров'я несприятливих погодних та соціально- побутових умов є важливим резервом поліпшення здоров'я населення.

Зміна клімату

Глобальні тенденції зміни клімату знаходять прояв і в Україні. Впродовж останніх десятиліть спостерігається стійка тенденція поступового підвищення середньорічних температур, що спричинює збільшення спекотних днів, зниження кількості опадів та зростання кількості надзвичайних природних явищ на території України. В 2011 р. відбулися певні позитивні зрушення щодо зміцнення національного потенціалу в галузі протидії зміні клімату. Разом з тим, визначений Указом Президента як пріоритетний, Національний план адаптації до зміни клімату не був затверджений, а це означає, що й впровадження заходів з протидії змінам клімату відтермінується.

Водні ресурси

Екостан поверхневих водних об'єктів і якість води в них є основними факторами санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Практично всі поверхневі джерела водопостачання України у 2011 році, як і взагалі протягом останніх десяти років, інтенсивно забруднювалися. Через низьку якість очищення стічних вод надходження забруднених стоків у поверхневі водойми не зменшується; переважна більшість підприємств промисловості та комунального господарства скидає забруднюючих речовин з істотним перевищенням встановлених рівнів гранично допустимих скидів.

Як свідчать дані інструментально-лабораторних вимірювань, якість води основних джерел централізованого водопостачання на 70 % не можна визнати задовільною, в країні має місце тенденція до погіршення екостану водойм I та II категорії як за санітарно-хімічними, так і за санітарно-мікробіологічними показниками. За середніми значеннями індексу сапробності на всіх водних об'єктах, як і в 2010 році, спостерігалось помірне забруднення води – III клас якості вод. Але окремі спостереження досить часто свідчили про значно вищий рівень забруднення. Порівняно з минулим роком кількість випадків, коли визначався III-IV та гірший клас якості вод, збільшилась у два рази.

Підземні води України в багатьох регіонах (Автономна Республіка Крим, Донбас, Придніпров'я) за своєю якістю не відповідають нормативним вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням. При цьому лише поодинокі артезіанські водопроводи мають споруди для доочищення води.

Невідповідність якості питної води нормативним вимогам є однією з причин поширення в дер-

жаві багатьох інфекційних та неінфекційних хвороб, зокрема, у 2011 році зареєстровано 2 спалахи вірусного гепатиту А, пов'язаного з водним фактором передачі та 1 спалах ротавірусної інфекції.

У 2011 році здійснювалися заходи з оздоровлення басейнів основних річок – Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю, Західного Бугу, розроблено і затверджено Законом України від 20 жовтня 2011 року № 3933-VI нову редакцію Загальнодержавної програми «Питна вода України» на період 2011-2020 років. Разом з тим, через недостатній рівень фінансування затверджених державних та регіональних (обласних) цільових програм кардинального поліпшення стану водних ресурсів України та якості питної води, економічної ефективності та екологічної безпеки функціонування всього водогосподарського комплексу не досягнуто.

Екологічна ситуація в Чорному і Азовському морях у цілому залишається напруженою. Основними екопроблемами морів залишаються евтрофікація шельфових вод (забруднення біогенними речовинами) та забруднення морського середовища токсичними речовинами. Іншими загрозливими тенденціями є: погіршення стану морської води в районах відпочинку, інтенсивна забудова лінійного типу прибережних територій, яка супроводжується втратою природності та рекреаційної привабливості, наростання загроз, пов'язаних із розвитком нафтогазового комплексу та обсягів транспортування небезпечних вантажів, розвитком нафто- і газопромислів тощо.

У 2011 році Мінприроди, разом із іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади та з місцевими органами виконавчої влади, розробило проект нової редакції Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, метою якої є запобігання зростанню антропогенного тиску на довкілля Азовського і Чорного морів, сприяння розвитку екобезпечних видів діяльності в Азово-Чорноморському регіоні, збереження і відтворення біотичного різноманіття та ресурсів морів, створення сприятливих умов для проживання, оздоровлення та відпочинку населення.

Біорізноманіття

Дані досліджень демонструють тісний зв'язок між ступенем порушеності природного довкілля (фрагментованість, розораність, зменшення площ, зайнятих природним біогеоценотичним покривом, вторинність чи неповночленність ценозів, підтопленість, забруднення, наявність інвазійних видів-чужинців) та фізичним статусом населення (смертність, імунітет, алергічні захворювання), якістю та доступністю ресурсів (екосистемних функцій) – біотичних, водних, рекреаційних, мікрокліматичних, естетичних тощо, якістю і ціною послуг (наприклад, комунальних, медичних, гастрономічних, освітніх, туристичних, оборонних, транспортних). Ситуація ускладнюється зміною клімату. Тому розрахунок збитків, матеріальних, структурно-функційних і моральних, кардинальним чином зміцнює аргументацію щодо необхід-

ності збереження живої природи України, впровадження системи екобалансованого розвитку, мінімізації втручання в біосферу, сприяння мотивації природо-дружнього стилю життя, беручи до уваги стратегічні цілі розвитку і функціонування екосистем в рамках екоциклів та біошкाल часу.

За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України збільшилася у два рази, але окремі об'єкти природно-заповідного фонду перебувають в управлінні центральних органів виконавчої влади, для яких природно-заповідна справа не є пріоритетом діяльності. Частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де площі, зайняті під природно-заповідні території, становлять у середньому 15 відсотків.

Завдання щодо охорони біорізноманіття не вирішується під час приватизації земель, підготовки і виконання програм галузевого, регіонального і місцевого розвитку. Відсутність закріплених на місцевості в установленому законом порядку меж об'єктів природно-заповідного фонду призводить до порушення вимог заповідного режиму. Повільними є темпи встановлення у природі (на місцевості) прибережних захисних смуг вздовж морів, річок та навколо водойм, які виконують роль екокоридорів.

Органами місцевого самоврядування не забезпечується впровадження засад Закону України «Про благоустрій населених пунктів» в частині недостатнього фінансування програм розвитку та утримання зелених зон населених пунктів, які неможливо зробити без повної інвентаризації зелених насаджень.

Оскільки наростають загрози інвазій видів-вселенців, завданнями у сфері управління адвентивними видами є створення до 2015 року системи запобіжних заходів щодо видів-вселенців та забезпечення контролю за внесенням таких видів до екосистем, у тому числі морської, удосконалення до 2015 року нормативно-правової бази щодо системи здійснення контролю за торгівлею видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення.

Україна – одна з найбільших європейських держав, яка має унікальні оздоровчо-рекреаційні ресурси, що включають рівнинні та гірські рекреаційні ландшафти, річкові та морські пляжі, мінеральні води, лікувальні грязі. Сучасні тенденції розвитку туризму у світі свідчать, що саме він стане однією з провідних галузей економіки XXI століття. Водночас, динамічне зростання туризму вже призвело до посилення негативних екологічних наслідків туристичної діяльності. Туризм є ресурсно-орієнтованою сферою діяльності, тому питань раціонального та ощадливого природокористування відіграють першорядну роль, оскільки стан природного та соціокультурного середовища є одночасно і ресурсом, і умовою діяльності, що передбачає необхідність збалансованості їх розвитку. Усвідомлення зростаючої проблеми збереження природного середовища підштовхнуло сві-

тову спільноту до формування та реалізації стратегій екозбалансованого розвитку туризму, сутність яких має полягати в гармонізації економічної, соціальної та екологічної його складових.

З метою припинення процесів погіршення стану природного довкілля необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екозбалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має насамперед відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

Принципово важливим є завдання впровадження до 2020 року екосистемного підходу в управлінську діяльність та адаптація законодавства України у сфері збереження довкілля відповідно до вимог директив Європейського Союзу.

Земельні ресурси

Земельні ресурси України характеризуються надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності (71,7 %), що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Навіть із зниженням за останні роки цей показник значно перевищує аналогічний показник більшості країн світу. Порівняно з європейськими країнами, орні землі яких займають 30-32 % загальної площі суходолу, розораність українських земель сягає 53,8 % за рахунок скорочення площ лісів, сіножатей і пасовищ, внаслідок чого змінюється мікроклімат, рівень залягання ґрунтових вод, активізуються процеси аридизації і зпустелювання земель, розвивається водна і вітрова ерозія, що зумовлює падіння родючості ґрунтів, деградацію та зниження продуктивності агроекосистем та унеможлиблює їх сталий розвиток, з яким пов'язане не тільки екологічне, але й продовольча безпека країни.

В Україні склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору: до господарського використання залучено понад 60 % її території. Тільки близько 21,2 млн. га (35,3 %) – екостабільюючих угідь, із яких 4,5 млн. га (7 %) знаходиться у природному стані (болота, озера, ріки, а також відкриті землі без рослинного покриву та з незначним рослинним покривом). Оцінка розподілу земельних ресурсів України за їх господарським використанням станом на 01.01.2012 р. свідчить, що найбільша питома вага належить сільському господарству – 70,2 %, на другому місці – лісове господарство – 14,2 %, на третьому – землі, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища – 4,8 % (природно-заповідний фонд) та житлова та інша забудова – 3,6 %. За 2011 р. пройшло зменшення земель в сільському господарстві (-193,0 тис. га) та збільшення в галузі охорони навколишнього середовища (+74,6 тис. га охоронюваних територій), забудованих (+28,3 тис. га) і т.п.

Структура землекористування і екологічна незбалансованість земельного фонду суттєво погіршують ефективність використання та охорони земель, природну здатність ґрунтового покриву до самовідновлення, призводять до збіднення видового розмаїття флори і фауни у ландшафтах. Оцінка тенденцій екостабільності землекористування

в межах регіонів України свідчить, що за цим показником територія України належить до стабільно нестійкої (К.ек.ст. 0,41). Вона за цей період (2006–2012 рр.) в цілому по Україні не змінилася. Одночасно в 6-ти областях України (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська) землекористування є нестабільним. Антропогенне навантаження складає 3,24 бали і характеризується значним ступенем навантаження.

Відходи

Проблема забруднення довкілля промисловими та побутовими відходами в останні роки стає все гострішою. Це пов'язано зі збільшенням загальної кількості накопичених відходів, недосконалими методами їхнього знешкодження та утилізації, несприятливим їхнім впливом на здоров'я населення. Впродовж тривалого часу в країні не вирішуються питання утилізації і переробки токсичних відходів, які зберігаються на звалищах і спеціальних полігонах, а також питання будівництва нових полігонів для їх захоронення. У той же час забруднення довкілля токсичними промисловими відходами досягло такого рівня, який негативно впливає на здоров'я населення країни.

Як і раніше, у 2011 році майже 90 % сумарних обсягів відходів утворено в Дніпропетровській (277,1 млн. т, або 62,6 %), Донецькій (61,2 млн. т, або 13,8 %), Кіровоградській (36,4 млн. т, або 8,2 %), Луганській (18,1 млн. т, або 4,1 %) областях. Найменше відходів утворено у Чернівецькій (0,04 % сумарних обсягів по країні) та Закарпатській (0,03 %) областях та у м. Севастополі (0,02 %).

Найбільшого антропогенного навантаження зазнає довкілля Дніпропетровської області, на території якої зберігається 9,3 млрд. т відходів (64,6 % сумарних обсягів по країні), Донецької – 2,7 млрд. т (18,5 %), Луганської – 1,5 млрд. т (10,1 %), Кіровоградської – 0,3 млрд. т (1,7 %), Львівської та Запорізької областей по 0,2 млрд. т (1,3 %). Площа, спеціально відведених місць та об'єктів видалення у цих областях становить 30 тис. га.

Дослідження 1378 місць знешкодження та захоронення господарсько-побутових і промислових відходів III-IV класу небезпеки у містах і селищах міського типу показали, що 832 з них (60,4 %) не відповідають санітарним вимогам.

Проблемними залишаються питання поводження з непридатними для використання хімічними засобами захисту рослин (далі – ХЗЗР) та з відходами полімерної промисловості і виготовлених з них полімерних виробів, які відпрацювали свій промисловий ресурс. Кількість лабораторних досліджень, пов'язаних з неправильним або нецільовим використанням ХЗЗР та відходів полімерної промисловості і виготовлених з них виробів, невинно зменшується, що впливає на зростання кількості можливих ушкоджень здоров'я працюючого з ними населення та на забруднення об'єктів навколишнього природного середовища. Тому, не зважаючи на зусилля Держсанепідслужби, яка контролює безпечно поводження з відходами отрутохімікатів та полімеровмісних матеріалів, проблема забруднення навколишнього середовища і

його негативного впливу на здоров'я людини залишається надзвичайно актуальною.

Місця видалення відходів, особливо багатотоннажних (шахтні відвали і шламонакопичувачі) та небезпечних, які розташовані на території непрацюючих підприємств, негативно впливають на екологічний стан довкілля. Наприклад, на території збанкрутілого державного підприємства «Горлівський хімічний завод» (Донецька область) тривалий час зберігались відходи мононітрохлорбензолу (понад 2,5 тис. т) і могильник токсичних відходів. За результатами досліджень ґрунтів могильника токсичних відходів, проведених у 2011 році фахівцями ДГП «Донецькгеологія», встановлено, що концентрація небезпечних хімічних речовин у них, зокрема фенолу, перевищила гранично допустиму в 1000 разів.

Недостатньою була робота з проведення паспортизації та рекультивациі сміттєзвалищ. Так, у 2011 році потребували паспортизації 2569 сміттєзвалищ (фактично паспортизовано 476 або 18,5 %) та 562 сміттєзвалищ, які потребували рекультивациі (фактично рекультивовано 102 або 18,1 %). Через неналежну систему поводження з твердими побутовими відходами в населених пунктах, як правило у приватному секторі, щорічно виявляється близько 30 тис. несанкціонованих звалищ, що займають площу понад 1 тис. га. Практично всі виявлені у 2011 році несанкціоновані звалища було ліквідовано.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, у 2011 році близько 75 % населення країни було охоплено послугами з вивезення побутових відходів, що на 1 % більше, ніж у 2010 році.

У 185 населених пунктах країни впроваджено роздільне збирання побутових відходів (на 40 % більше, ніж у 2010 році та у 3,5 рази більше, ніж у 2009 році), внаслідок чого заготівельними пунктами вторинної сировини зібрано макулатури 58 тис. т, полімерів 6 тис. т, скла 4 тис. т, металу 3 тис. т. У 8 населених пунктах країни у 2011 році працювало 12 сміттесортувальних ліній, зокрема: у Запоріжжі, Севастополі, Саках (АР Крим), Чернівцях, Білгород-Дністровському (Одеська область), м. Бучі та у с. Погреби (Київська область); у м. Києві працювало п'ять таких ліній.

Для визначення ефективних шляхів переробки, утилізації, знешкодження, транспортування, депонування ресурсноцінних відходів визначальне значення мають повнота та достовірність всіх необхідних вихідних даних про відходи, в тому числі їхніх якісних та кількісних показників, шкідливих властивостей тощо. Ці вихідні дані можуть бути отримані за умов виявлення, систематизації їх формування і документування на первинному рівні: промислового підприємстві. Первинний облік відходів повинен забезпечуватися технологічним, нормативно-технічним, планово-економічним, оперативним-технічним і бухгалтерським супроводженням та із застосуванням екологічної експертизи.

З метою зменшення впливу на довкілля накопичених небезпечних відходів, державні управ-

ління охорони навколишнього природного середовища в областях координують роботу всіх зацікавлених підприємств та організацій, діяльність яких пов'язана зі збором та утилізацією небезпечних відходів.

Комплексне вирішення проблем удосконалення організаційно-економічного механізму в сфері поводження з промисловими відходами, визначає потребу в координації дій багатьох ланок управління (нормативно-правових, організаційно-економічних) на державному, регіональному та місцевому рівнях.

В регіонах країни проводиться робота, пов'язана з упорядкуванням відомостей про місця видалення відходів для подальшого забезпечення моніторингу впливу цих об'єктів на довкілля і створення банку даних, систематизації даних з метою подальшого вивчення проблем у сфері поводження з відходами і можливостей їхнього вирішення.

Екобезпека

В Україні функціонують 22 563 потенційно небезпечних об'єкти, аварії на 955 із яких можуть призвести до виникнення надзвичайної ситуації державного або регіонального рівня, а також 1093 хімічно-небезпечних об'єкти, які необхідно облаштувати автоматизованими системами раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення у разі їх виникнення. Найбільша кількість хімічно небезпечних об'єктів знаходиться у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Харківській областях.

Впродовж 2011 року в Україні збереглась тенденція до зменшення загальної кількості надзвичайних ситуацій (порівняно з 2010 роком загальна кількість надзвичайних ситуацій зменшилася на 13 %).

У 2011 році зафіксовано десятикратне, порівняно із 2010 роком, зниження величини матеріальних збитків, заподіяних надзвичайними ситуаціями. Порівняно із 2010 роком кількість постраждалих у НС збільшилась у 1,3 рази, а кількість загиблих дещо зменшилась (на 1,7 %). Збільшилась кількість постраждалих у НС сталося внаслідок пожеж, вибухів, транспортних аварій, через інфекційні захворювання та отруєння неякісними продуктами харчування.

Зберігаються високими ризики виникнення НС природного (особливо гідрометеорологічних, геологічних та медико-біологічних НС) та техногенного (особливо пожеж (вибухів), аварій на транспорті та в системах життєзабезпечення) характеру, що потребує зосередження діяльності єдиної державної системи цивільного захисту на заходах із запобігання виникненню НС.

Аналіз стану техногенної безпеки в Україні свідчить про зношення основних виробничих фондів на об'єктах економіки та господарювання, більшість з яких працює на критичній межі технологічної безпеки.

Головним завданням на найближчу перспективу є мінімізація підвищення рівня антропогенного впливу на довкілля. Заміна технологій і технічне переоснащення підприємств потребує значних капіталовкладень, що в зв'язку зі спадом виробницт-

ва та несприятливим інвестиційним кліматом на найближчу перспективу є мало реальним.

На даному етапі, як вихід, слід розглядати здійснення не капіталомісткої, самоокупної модернізації із застосуванням системно-екологічного підходу, який має передбачати комплекс технологічних, управлінських і господарських удосконалень і нововведень, спрямованих на поліпшення екологічних характеристик виробництва.

Система екологічного управління на підприємствах повинна стати невід'ємною складовою загальної системи їх управління. Рішення з питань екологізації виробництва мають прийматися на основі висновків і рекомендацій екологічного аудиту.

Державне управління

На сьогодні визначальним етапом оновлення природоохоронної політики, в тому числі і в напрямі науково-технічного та інноваційного розвитку, стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (далі – Стратегія) та затвердження розпорядженням Кабінету Міністрів України № 577-р від 25 травня 2011 року головного механізму виконання Стратегії Національного – Плану дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011 – 2015 роки.

Стратегічною метою державної екополітики і відповідно системи державного екологічного управління визначено стабілізацію і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції державної екологічної політики до соціально-економічного розвитку України, що має забезпечити гарантовані Конституцією України права населення на екологічно безпечне природне середовище життя і здоров'я людини, досягнення екозбалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. Основне завдання з методичного керівництва та координації реалізації Стратегії та НПД на всіх рівнях державного екоуправління (центрального галузевого, регіонального і місцевого) покладено на Мінприроди.

Діяльність системи державного екоуправління має відбуватися з додержанням таких керівних принципів:

- посилення ролі екоуправління в загальній системі державного управління з орієнтацією на пріоритети екозбалансованого розвитку;
- врахування еконаслідків в процесі прийняття і реалізації управлінських рішень;
- міжсекторального партнерства та залучення зацікавлених сторін;
- запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру із вдосконаленням методів аналізу і прогнозування екологічних ризиків, стратегічної екологічної оцінки, державної екоекспертизи, державного екомоніторингу;
- забезпечення екобезпеки і підтримки екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;
- відповідальності нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь;

- участі громадськості у формуванні та реалізації екополітики;
- невідворотності відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- пріоритетності вимог «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»;
- відповідальності органів виконавчої влади за доступність і достовірність офіційної екологічної інформації.
- державної підтримки та стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють екомодернізацію виробництва.

Розроблена низка регламентуючих документів Кабінету Міністрів України, щодо реалізації Стратегії та НПД: приведення у відповідність зі Стратегією та НПД галузевих, місцевих екопрограм та програм соціально-економічного розвитку, фінансового забезпечення реалізації Стратегії та НПД, здійснення моніторингу виконання завдань та заходів НПД. Розроблено нове «Положення про Міністерство екології та природних ресурсів». НПД містить ряд заходів щодо правової, нормативної, інформаційної та наукової підтримки системи природоохоронного управління та визначає головні напрями розвитку природоохоронної науки, які потребують наукового та методичного супроводження. Фінансування здійснюватиметься за рахунок коштів державного бюджету, включаючи Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, а також кошти бюджетної підтримки Європейського Союзу в рамках Угоди між Україною та ЄС «Підтримка реалізації Стратегії державної екологічної політики України».

Згідно із Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», державний контроль за додержанням вимог природного законодавства має бути поширеним і на підготовку і реалізацію цільових державних програм екологізації окремих галузей національної економіки. Це дозволить підвищити рівень відповідальності суб'єктів господарювання за виконанням вимог природоохоронного законодавства, підсилити повноваження і роль територіальних органів Державної екологічної інспекції України.

Результати діяльності національних структур з виконання положень багатосторонніх угод і конвенцій свідчать про потребу в покращенні. Значна частина зусиль у цій галузі сконцентрована не на впровадженні проектів, важливих для практичного вирішення проблем, а на організаційній частині (проведення нарад, зустрічей, переговорів та розроблення документів). На національному рівні все ще відчувається брак ресурсів для практичної діяльності, саме тому національні інституції демонструють постійну заінтересованість у отриманні технічної допомоги. Виконання положень міжнародних угод і конвенцій потребує ретельнішого й більш виваженого підходу. Недоліки у національному плануванні та звітуванні, які спостерігались, зокрема, у галузі протидії змінам клі-

мату та впровадження положень Конвенції Еспоо, не лише спричинюють затримку вирішення серйозних довгільних проблем на національному рівні, а й негативно позначаються на міжнародному іміджі України.

Системний розвиток співпраці у галузі охорони довкілля та екобезпеки потребує удосконалення міжсекторальної координації та кооперації на національному рівні. Процес удосконалення системи державного екологічного управління відбувався не у повній відповідності до стратегічних цілей і керівних принципів національної екополітики. Так, наприклад не розроблено механізмів багатосторонньої, міжвідомчої взаємодії щодо підвищення рівня суспільної екологічної свідомості, інтеграції державної екологічної політики в галузеві політики соціально-економічного розвитку екологізації виробництва.

Впродовж 2011 року розроблялися нові нормативно-правові акти з метою розвитку та удосконалення єдиної державної системи екологічного моніторингу; у сферах регулювання негативно-антропогенного впливу на зміну щодо клімату; забезпечення та реалізації державної політики щодо збереження озонового шару; охорони атмосферного повітря, моніторингу лісів, здоров'я населення. Таким чином, удосконалення державної системи моніторингу здійснювалося за середовищним, а не екосистемним принципом, що гальмує створення єдиної державної системи екомоніторингу, орієнтованої на збереження екосистемної цілісності, екорівноваги довкілля, створення інтегрованих інформаційних систем державного моніторингу та екоконтролю.

В 2011 році значно скоротилися обсяги державної екологічної експертизи, проектної документації (2010 р. – № 719, 2011 р. – № 327), інвестиційних проектів (2010 р. – 1, 2011 р. – 0), проектів законодавчих та урядових актів (2010 р. – 105, 2011 р. – 73). Діяльність Мінприроди в галузі державної екоекспертизи обмежило введення в дію Закону України «Про регулювання містобудів-

вельної діяльності». Відомча розпорошеність державної екоекспертизи призвела до збільшення порушень природоохоронного законодавства з боку інвесторів, будівельників місцевих органів влади (забудова на природоохоронних територіях, використання за не призначенням сільськогосподарських угідь тощо).

Загалом, державне екологічне управління ще не набуло функціональної відповідності щодо законодавчо визначених керівних принципів і цілей державної екологічної політики. Система державного управління в галузі охорони водних ресурсів потребує невідкладного реформування у напрямі переходу до інтегрованого управління; не задіяні функціональні інструменти екологічної паспортизації, страхування; не забезпечено впровадження екосистемного підходу до управління охороною земель і ґрунтів, лісів, басейнів річок; не розпочате розроблення і реалізація цільових державних програм екологізації галузей національної економіки, управління збереженням біорізноманіття не сприяє досягненню екозбалансованому природокористуванню.

В 2011 році продовжувався процес виходу України зі світової системної фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Проте, збереглися тенденції сировинної орієнтації розвитку економіки, експортно-імпортної розбалансованості. Була недооцінка інноваційних та підприємницьких (малий і середній бізнес), а також екоінженерів досягнення системної збалансованості соціально-економічного розвитку суспільства, держави як фактору запобігання і протидії системної глобальної кризи. На цьому фоні, започаткування здійснення заходів НПД на виконання Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» дає шанс на серйозні зміни щодо діяльності в довгільній сфері в напрямі її екологізації.

ПОДЯКИ

Висловлюємо подяку ЦОВВ, організаціям та установам, які надали інформацію до розділів Національної доповіді:

Міністерство аграрної політики та продовольства України
Міністерство екології та природних ресурсів України
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
Міністерство енергетики та вугільної промисловості України
Міністерство закордонних справ України
Міністерство інфраструктури України
Міністерство культури України
Міністерство надзвичайних ситуацій України
Міністерство оборони України
Міністерство охорони здоров'я України
Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України
Міністерство соціальної політики України
Міністерство фінансів України

Державне агентство України з туризму і курортів
Державне агентство водних ресурсів України
Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України
Державне космічне агентство України
Державне агентство лісових ресурсів України
Державне агентство земельних ресурсів України
Державне агентство рибного господарства України
Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном
Державне агентство екологічних інвестицій України
Державно Азово-Чорноморська екологічна інспекція
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Державна екологічна інспекція України
Державна екологічна інспекція Азовського моря
Державна екологічна інспекція Північно-Західного регіону Чорного моря
Державна інспекція з питань захисту прав споживачів
Державна санітарно-епідеміологічна служба України
Державна служба статистики України
Державне агентство автомобільних доріг України
Державна служба геології та надр України
Головне управління оперативного забезпечення збройних сил України
Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена Національної академії наук України
Інститут географії Національної академії наук України
Національна академія аграрних наук України
Національний авіаційний університет
Український інститут науково-технічної і економічної інформації
Український державний геологорозвідувальний інститут
Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
Українське товариство охорони природи
Український науковий центр екології моря

У підготовці окремих розділів взяли участь:

Бондар О.І., Берзіна С.В., Борисюк М.М., Галушкіна Т.П., Давидова Л.І., Домашлінець В. Г., Жук М.О., Каницурак В.В., Карамушка В.І., Квашук Л.П., Мазурок В.С., Мінарченко В.М., Мовчан М.М., Мовчан Я.І., Драпалюк А.М., Поливач К.А., Пушкарьова І.Д., Пилипчук М.О., Третяк А.М., Трофименко Ю.І., Саталкін Ю.М., Сташук А.І., Цуман Н.В., Щукін О.М., Яровий С.С.

РЕДАКЦІЙНА ГРУПА

Бондар О.І.	д.б.н., професор, член-кореспондент НААН України, ректор, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Білявський Г.О.	д.геол.-мін.н., директор ННІ екологічної безпеки та управління, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Мазурок В.С.	начальник відділу науково-організаційної роботи та аспірантури, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Мовчан Я.І.	д.б.н., професор, завідувач лабораторії екобезпеки ННЦ «Екобіобезпека», НДЧ Національного авіаційного університету (НАУ)
Пилипчук М.О.	заступник директора Центру міжнародної співпраці з питань змін клімату та енергозбереження, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Саталкін Ю.М.	к.т.н., Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

Офіційне видання

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

**Національна доповідь про стан навколишнього
природного середовища в Україні у 2011 році**

Наукові редактори	О. Бондар, В. Мазурок
Редактори	В. Гавриленко, Т. Гардашук
Коректор	І. Сіренко
Комп'ютерна верстка	В. Гавриленко, Д. Гулевець

Підп. до друку 14.12.2012. Формат 60x84/8. Папір офсет.
Гарнітура «Arial». Ум. друк. арк. 32,5.
Наклад 200 пр. Зам. № 12.12/109.

ПВТП «LAT&K»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 181 від 15.09.2000 р.
Надруковано СПД Попов Д.В.
Тел.: 235-75-28, 235-00-09